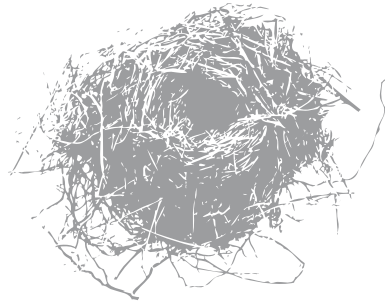

*Pēdējais karš:
Atmiņa un traumas
komunikācija*

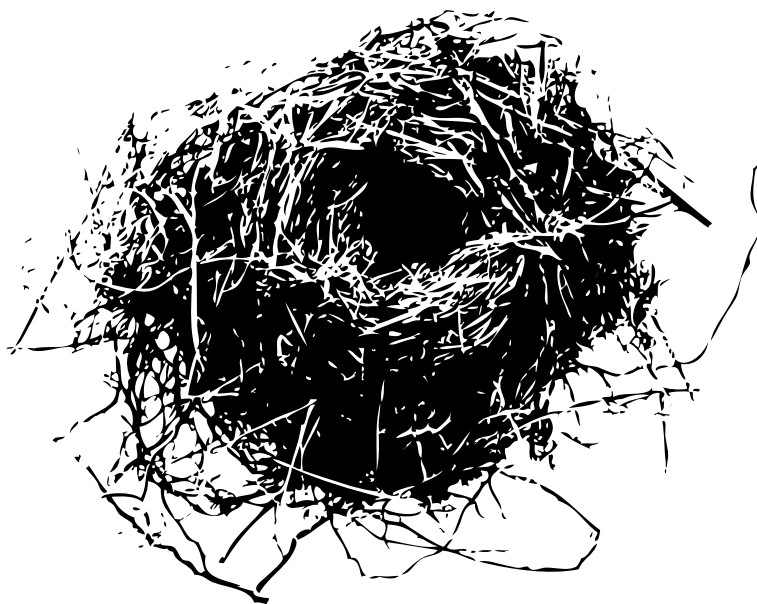

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

PROJEKTS "LATVIJAS SOCIĀLĀ ATMIŅA UN IDENTITĀTE"

Pēdējais karš

*Pēdējais karš:
Atmiņa un traumas
komunikācija*

Mārtiņa Kaprāna un Vitas Zelčes
redakcijā

Mākslinieki Laura Āboliņa, Mārtiņš Zandbergs

Vāka autors Mārtiņš Zandbergs

Grāmata veidota SIA "artTECH"

Recenzenti *Dr. hist.* Ineta Lipša, *Dr. philol.* Viesturs Zanders

Literārā redaktore Ieva Jansone

Grāmata iznākusi valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte" ietvaros

SATURS

<i>Pateicība</i>	5
<i>Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče. Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma</i>	11
1. NODAĻA. (PĀR)LĀDĒTĀS ATMIŅAS	29
<i>Vita Zelče. 1940. gads: notikums un izrāde. Pārdomas par pagātņi, sabiedrību, cilvēkiem un neatbildētiem jautājumiem</i>	31
<i>Didzis Bērziņš. Holokausta sociālā atmiņa: teorētiskās perspektīvas un attīstības tendences</i>	61
<i>Kaspars Zellis. Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā</i>	79
<i>Uldis Neiburģs. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē</i>	99
<i>Klinta Ločmele. Izraidītās atmiņas: nacionālie partizāni Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā</i>	123
<i>Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska, Laura Uzule. Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos</i>	157
2. NODAĻA. KULTŪRKAUJAS	183
<i>Aigars Lazdiņš. Kārlis Ulmanis latviešu sociālajā atmiņā: Atmodas iniciēto atmiņstāstu un anekdošu analīze</i>	185
<i>Aija Rozenšteine. Filmas “Akmens un šķembas”/“Es visu atceros, Ričard!” kaleidoskops: sašķeltā pasaule</i>	207
<i>Laura Ardava, Aija Rozenšteine, Gita Siliņa. Alvja Lapiņa drāma “Atvari” – zemsvītras atskats latviešu sēpē “1949”: rezonanse, sajūtas, interpretācijas</i>	233
3. NODAĻA. PLATFORMA	255
<i>Anta Ruģāte. Alūzijas par talantu sprostā</i>	257
<i>Izmantotās literatūras saraksts</i>	277
<i>The Last War: Communicating Trauma</i>	292

PATEICĪBA

Grāmata ir tapusi valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros. Tā nav tikai projekta dalībnieku nopelns. Mums palīdzējuši un mūs iedvesmojuši ļoti daudzi cilvēki, ar kuriem esam sastapušies, gan dodoties izpētes ekspedīcijās, gan azartiski rokoties aizvien dziļāk savās pētnieciskajās tēmās.

Mums ir patiess gandarījums par režisora Rolanda Kalniņa aizrautīgo un neaizstājamo līdzdarbošanos pētījumā. Dzīves sapratnes vērti mācījāmie arī no režisoriem Oļģerta Krodera un Jāņa Streiča, rakstnieka Zigmunda Skujiņa.

Augstu vērtējam Valmieras drāmas teātra direktores Evitas Sniedzes, mārketinga direktores Agitas Mačukas, izrādes “Atvari” režisora Vara Braslas un dramaturga Alvja Lapiņa, kā arī aktieru Ineses Ramutes, Vizmas Kalmes, Janusa Johansona dalīšanos pārdomās par izrādi un tās skarto problemātiku. Paldies Valmieras drāmas teātrim par iespēju veikt skatītāju viedokļu aptauju.

Mūsu izpratni par komunistiskā režīma īstenotajām iedzīvotāju deportācijām un to atmiņu paplašināja tikšanās ar kinorežisori Dzintru Geku un iepazīšanās ar viņas veikumu, dokumentējot uz Sibīriju izsūtīto bērnu dzīvesstāstus.

Grāmatas “Pēdējais karš: atmiņa un traumas komunikācija” tapšanā atbalstu sniedza arī Latvijas Valsts arhīva un Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva darbinieces. Īpaša pateicība Latvijas Valsts arhīva lasītavas vadītājai Anitai Krastiņai.

Liels paldies arī Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņai bibliotēkai, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēkai par grāmatu un periodikas bagātajiem krājumiem. Atsevišķa pateicība Latvijas Nacionālās bibliotēkas Periodikas nodaļas darbiniecēm par tik daudzo laikrakstu smago iesējumu izsniegšanu, kā arī LU Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēkas vadītājam Jānim Kreicbergam par konsultācijām jaunākās literatūras jomā.

Atbalstu un vērtīgu informāciju esam guvuši arī no muzeja “Ebreji Latvijā” direktora Iljas Ļenska un kuratora Mārgera Vestermaņa. Par plašo un vērtīgo interviju pateicamies SIA “Likteņstāsti” vadītājai Anitai Mellepei. Paldies arī socioloģisko pētījumu kompānijai SKDS par veikto Latvijas iedzīvotāju aptauju, kas sniedz datus par 1940. gada notikumu vērtējumu, un iespēju izmantot šīs ziņas. Īpašs paldies projektam vadītājai Ievai Strodei par vērtīgajām norādēm. Par konsultācijām esam pateicīgi arī LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas direktorei Ventai Kocerei, Rakstniecības un mūzikas muzeja kolekciju kuratoram Andrejam Grāpim, Rīgas Tehniskās universitātes Elektrosakaru un telekomunikāciju vēstures muzeja speciālistam Jānim Jansonam un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciālistei Aijai Jansonei.

Paldies tēlniekam Gļebam Panteļevam, žurnālistam Viesturam Radovicam un muzejniekam Richardam Pētersonam par piemiņas vietu fotogrāfijām un atļauju tās izmantot šajā grāmatā. Par palīdzību pateicamies arī Latvijas Kinematografistu savienībai un īpaši Valdim Eglītim.

Projekta "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte" būtiskas sastāvdaļas bija 2010. gada zinātniskās ekspedīcijas. Īpaši nozīmīga *atmiņu vietu* izziņāšanā ir Vidzemes ekspedīcija 2010. gada augustā un Latgales ekspedīcija oktobrī. Pirmās ekspedīcijas laikā satikām 130. Latviešu strēlnieku korpusa veterānus piemiņas pasākumā Vietalvā. Paldies par Ineses Spuras, Nikolaja Kārklīņa, Irmās un Visvalža Leščinsku dzīves pieredzes stāstiem, paldies arī par aizpildītajām anketām.

Vidzemes ekspedīcijas laikā mūs iedvesmoja rakstniece Ilze Indrāne un viņas dzīvesstāsts, kurā daudz lielāka loma bija ierādīta cilvēcībai un dzīvībai, nevis nāvei un iznīcībai. Paldies jāteic arī "Siliņu" mājām par viesmīlību un Kaķīšu ezeram par veldzi vasaras karstākajās dienās.

Cieņas un pateicības apliecinājums publicistam Visvaldim Lācim, kurš netaupīja laiku un emocionāli stāstīja kara laika un leģiona pieredzi, kā arī iepazīstināja ar savu bibliotēku un leģiona vēstures izpētes darbu. Vidzemes ekspedīcijas laikā mēs tikāmies ar bijušo leģionāru Valteru Skuju, un viņa rezignētība atgādināja par kara murgainumu, bezjēdzīgumu un reizē arī par tā traģisko ikdienišķumu. Valters Skuja, kurš nu jau aizsaulē, paliek atmiņā kā labs cilvēks, karavīrs, kuram karš vēl nav beidzies, Latvijas patriots un stipra, varu/laikmeta pāridarījumu nesalauzta personība. Valtera dzīvokli Cesvainē mēs pārlaidām tās vasaras negantāko vētru.

Latgales ekspedīcija mums ļāva iepazīties ar nacionālās pretošanās kustību un tās atstātajiem nospiedumiem kopienas atmiņā. Mēs esam pateicīgi Baltinavas vidusskolas vēstures skolotājai Intai Ludboržai un Tilžas vidusskolas vēstures skolotājai Aintai Rakstiņai par drosmi paust viedokli, raksturojot valsts izglītības politiku un reālo situāciju vēstures mācīšanās skolās, par atsaucību skolēnu aptaujas laikā. Tāpat izsakām pateicību Baltinavas un Tilžas vidusskolu 11. un 12. klašu skolēniem par dalību Klīntas Ločmeles pētījumā. Mēs augstu vērtējam Baltinavas novada domes priekšsēdētājas Lidijas Siliņas, Baltinavas novadpētniecības muzeja vadītājas Antras Keišas, Tilžas pagasta pārvaldes vadītāja Viļņa Dzeņa un Tilžas kultūrvēstures izpētes centra vadītājas Ruttas Silaunieces sniegto informāciju un nebaidīšanos runāt par pretrunīgiem jautājumiem. Tāpat sirsnīgs paldies Nautrēnu vidusskolas muzeja vadītājai Māritei Zubko par viesmīlīgo uzņemšanu un iepazīstināšanu ar muzeja vērtīgo krājumu. Īpaši vēlamies uzsvērt spēcīgās emocijas, kuras mūsos izraisīja skolēnu nacionālās pretošanās kustības "Latgales Vanagi" dalībnieki brāļi Antons un Eduards Ludborži. Abu brāļu atmiņstāsti agrā svētdienas rītā kļuva par neaizmirstamu mirkli. Un bez šādiem mirkļiem grāmata noteikti būtu citādāka. Paldies Inārai un Anatolijam Ločmeļiem par Latgales ekspedīcijas atbalstīšanu, sirsnīgo uzņemšanu un Baltinavas un Tilžas *atmiņu vietu* kartes izveidošanu.

Pateicamies Aglonas Kara muzeja saimniekam Valdim Tumovam un viņa asistentam Deksteram par iespēju iepazīties ar muzeja unikālo ekspozīciju un vērtīgo sarunu par pagātnes liecību kolekciju veidošanu.

Liels paldies lieliskajiem grāmatas recenzentiem *Dr. hist.* Inetai Lipšai un *Dr. philol.* Viesturam Zanderam. Viņi sniedza vērtīgas norādes, taisnīgu kritiku un rosinošus ieteikumus turpmākajiem pētījumiem. Recenzentu padomi, neapšaubāmi, mudināja pilnveidot mūsu pētnieciskos rakstus.

Paldies par pārdomām un sarunām profesorei Skaidrītei Lasmanei, profesoram Andrejam Plakanam, asociētajam profesoram Ābramam Kleckinam, asociētajam profesoram Ojāram Skudram.

Tāpat milzīgs paldies sakāms grāmatas māksliniekiem Laurai Āboliņai un Mārtiņam Zandbergam par radošām idejām, mieru un pacietību, veidojot un labojot grāmatas maketu, kā arī literārajai redaktorei Ievai Jansonei par rakstu manuskriptu vērīgo lasīšanu. Pateicamies Sergejam Medvedevam par prasmīgo videomateriāla pārvēršanu attēlos un Aleksandram Morozovam par datorkonsultācijām. Paldies SIA “*artTECH*” un tā vadītājam Miķelim Matvejevam par iesaisti un līdzdzīvošanu grāmatas tapšanā. Tāpat paldies teicam arī LU Sociālo zinātņu fakultātes izpilddirektorei Gitai Blauai par projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” finanšu un atskaišu jautājumu lietpratīgu risināšanu.

Augstu vērtējam Eiropas Sociālā fonda (ESF) projekta “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” sniegto atbalstu LU doktorantiem un doktora zinātniska grāda pretendentiem. Šī ESF projekta dalībnieki ir arī zinātniskā projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieki Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Mārtiņš Kaprāns, Klinta Ločmele, Uldis Neiburgs, Olga Procevska un Kaspars Zellis.

Paldies mūsu ģimenēm un mūsu draugiem – Olgai Ardavai, Uldim Ardavam, Beātei Baronei, Agrai Bērziņai, Lienei Bērziņai, Uldim Bērziņam, Skaidrītei Drunkai, Zandai Dūmai, Dacei Grošai, Ievai Jansonei, Ingunai Kalniņai, Aigaram Kalniņam, Martai Neiburgai, Kārlim Neiburgam, Inesei Rozenšteinei, Normundam Rozenšteinam, Nikolai Martai Siliņai, Nikam Silvestram Siliņam, Edijam Siliņam, Ligitai Škaparei, Jānim Škaparam, Namedai Zellei, Reinim Zellim par sirsnību, atbalstu, sapratni, līdzdzīvošanu, piedošanu, kas bija tik vajadzīga, lai taptu grāmata.

Paldies grāmatas lasītājiem! Lūdzam rekomendācijas, ieteikumus un komentārus par rakstiem un grāmatu kopumā sūtīt uz e-pastu *sociala_atmina@lu.lv*

PALDIES!

..

Es nēteiktu vis.
Kad Daba ir veikusi apli,
kad arīja Darbs ir
apcirknī,
Tad nāk liela atskatīšanās,
liela
atcere.

Tā sniedzas
caur gadiem un mājumiem,
caur Pūzciņšiem
un senčiem
un reizēm nemaz nav aina,
bet ~
vīzija,
bezkontūrainā nojauta,
kā ūdens migla,
kā putekļu stabs
pār gadsimtu ceļu ...

Ojārs Vāciets.
1981

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

11.–27. lpp.

MĀRTIŅŠ KAPRĀNS, VITA ZELČE
Latvijas Universitāte

Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma

Mārtiņš Kaprāns, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktora grāda pretendents.

Pētnieciskās intereses – autobiogrāfiskā komunikācija, populārā kultūra, postidentitātes satīra, sociālā atmiņa un identitāte. E-pasts: mkapran@yahoo.com.

Vita Zelče, Dr. hist., LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece, Komunikācijas studiju nodaļas profesore.

Pētnieciskās intereses – sociālā atmiņa un identitāte, komemorācija, mediju un žurnālistikas vēsture, sieviešu vēsture. E-pasts: vita.zelce@lu.lv

MĀRTIŅŠ KAPRĀNS, VITA ZELČE

IDENTITĀTE, SOCIĀLĀ ATMIŅA UN KULTŪRAS TRAUMA

Raksts iepazīstina ar identitātes pētniecību pēcpadomju Latvijā, īpaši akcentējot attiecības starp Latvijas 20. gadsimta vēstures izpratni, sociālo atmiņu un identitāti. Ieskicētas arī šodienas Latvijas sabiedrības būtiskākās problēmas, kuras izraisa vēsturisko notikumu atcerēšanās prakšu īpatnības dažādās kolektīvajās atmiņās. Latvijā vēl aizvien nav veikti detalizēti pētījumi par identitāti, totalitārisma ietekmi uz to, kā arī nav izziņāta padomju posma vieta sociālajā atmiņā.

Aplūkots kultūras traumas teorētiskais ietvars un akcentēts, ka kultūras traumai piemīt augsta heuristiskā vērtība Latvijas vēstures socioloģiskajā traktējumā un tās komunikatīvo prakšu analizē.

Sniegts arī ieskats grāmatas "Pēdējais karš: Traumas komunikācija" saturā.

Atslēgvārdi: identitāte, kultūras trauma, sociālā atmiņa, totalitārisms, Latvijas padomju periods, pēcpadomju Latvija, "Pēdējais karš: Traumas komunikācija".

Identitāte (*τχυτότης, identitas*) nozīmē topatību, vienādību, palikt sev līdzīgam. Jēdziens i.[identitāte] cēlies, salīdzinot vienu un to pašu apziņas saturu ar sevi pašu dažādos laikos un dažādās telpās. Cilvēka i. pastāv viņa "es" tāpatībā un vienas un tās pašas dzīves tālāk dzīvošanā. Pašapziņā pašā pastāv cilvēka personiskā i. Jums izsakās, ka mums skaidra noģida par to, ka kāds priekšmets paliek tāds pats, nepārgrozījies, kamēr laiks mainās. Šo noģidu mēs apzīmējam par i–tes noģidu jeb topatību (*sameness*). Loģiskais i–tes likums (*principium identitatis*) īsti nosaka, ka reizi noteikts jēdziens lietojams arvien tikai tādā pašā nozīmē. Loģisko i–tes teikumu apzīmē sekoši: $A = A$.

R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa (1908). *Konversācijas vārdnīca*. 2.sēj.: Grocijs–latvieši.

Rīga: G. Landsbergs Jelgavā. 1275. lpp.

Šādi jēdziens "identitāte" skaidrots pirmajā latviešu valodā pilnībā izdotajā enciklopēdiskajā izdevumā, kura nolūks tobrīd bija apkopot zināšanas no A līdz Z un tālāk tās izplatīt latviešu kultūrtelpā. Šis "Konversācijas vārdnīcas" sējums nāca klajā jau vairāk nekā pirms simts gadiem. Identitātes pētījumi uzplaukumu piedzīvoja vien kopš 20. gs. pēdējām desmitgadēm. Pastāv vairākas, jāteic, pat daudzas identitātes definējuma un pētniecības pieejas. No tām pie lieto-tākajām analīzes perspektīvām pieder *sociālais konstruktīvisms*. Proti, identitāte nav ne dota, ne radīta. Tā ir *process*, kurā (a) notiek konkrētas un mijiedarbīgas norises; (b) individuālo, monolītisko konstrukciju vietā stājas mainība, situācijas un arī nejaušību ietekmes izpratne; (c) noteicošais ir sarunāšanās un kontekstuālīzācija un tā ietekme uz indivīdiem, viņu identitātēm; (d) risinās nemitīgs "diskursīvs darbs" un (e) kas ir uzlūkojams kā sociālā prakse. Identitātes

jēdzienu izmanto, lai analizētu *kategorizācijas un piederības definēšanas* procesus. Nozīmīgāko pētniecības pieeju vidū ir arī identitāšu daudzveidības, polifonijas un performatīvās nozīmes izziņāšana.¹ Identitātes atslēgautājums allaž ir vienkāršs: “Kas es esmu? Kas mēs esam?” Tā ir sevis definīcija un interpretācija, kurā lietoti gan sociālie, gan psiholoģiskie termini. Visas identitātes rodas/veidojas sociālo attiecību un reprezentāciju sistēmā.²

Identitātes jautājums un tā skaidrojumu meklējumi ir svarīgi arī Latvijā. Sociologs Aivars Tabuns 2010. gadā atzīst, ka nacionālās identitātes veidošanās un pastāvēšanas situācija Latvijā ir sarežģītāka nekā daudzās citās valstīs, tikpat dziļas problēmas vērojamas vien Izraēlā un Krievijā. Sociologs, balstoties uz datu analīzi, raksta, ka

“Latvijas iedzīvotājiem ir daudzējādas, fragmentētas un bieži pretrunīgas identitātes. Zemā proksimitāte valstij, necieņa pret Latvijas valsts varu un likumiem, kā arī nevēlēšanās iegūt Latvijas pilsonību ir saistītas parādības. Liela daļa pilsoņu nejūt sasaisti ar Latviju un labāk dotu priekšroku citas valsts pilsonībai. Šādu personu domāšana un dzīvesveids nav orientēts uz teritoriālo kopienu, tās vajadzībām un vērtībām.”³

A. Tabuns arī norāda, ka “iesakņošanās deficīts, nestabilitātes sajūta, nedrošība un pretrunīgā identitāte” kopsummā provocē iedzīvotāju neloyalitāti Latvijai un grauj cilvēku sociālos sakarus.⁴ Analizējot nacionālās identitātes problēmas, sociologs runā par nomadu identitāti, kas, kā liecina dati, ir visai izplatīta Latvijas iedzīvotāju vidū. Nomadi retāk izjūt personisko atbildību pret vietu un teritoriālo kopienu, tādējādi veidojas saspīlējums starp šai grupai piederīgajiem un cilvēkiem ar vietas identitāti.⁵

Sociālo procesu pētnieki pēdējos gados ir identificējuši arī citas būtiskas identitātes problēmas, kas ietekmē Latvijas valsts attīstību un iedzīvotājus. Galvenokārt tās saistās ar etnisko grupu atšķirīgu skatījumu uz valsti (gan pagātnes, gan tagadnes, gan nākotnes dimensijā), tāpat dažāda ir ģeopolitiskās identitātes uztvere, visai spēcīgi darbojas etniskie stereotipi, pašnorobežošanās un nelabvēlība, pastāv politisko partiju etniskā segregācija. Latvijas iedzīvotāju identitāte vairāk ir izziņāta sabiedrības integrācijas un nacionālo minoritāšu identitātes aspektā, tādējādi pētot pēcpadomju sabiedrības esības ļoti nozīmīgas parādības.⁶

Latvijā dzīvojošo krievu identitātes transformācijas procesi piesaistījuši vairāku pētnieku uzmanību ar noritošās pārmaiņas unikālo raksturu, kad hegemonā/privileģētā/normālā identitāte transformējās uz minoritātes identitāti iedzīvotāju kopskaita un teritorijas

1 Sk.: Fina, A. de, Schiffrin, D., Bamberg, M. (eds). (2006). *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 2–6.

2 Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press. P. 10.

3 Tabuns, A. (2010). Identitāte, etniskās attiecības, valoda un kultūra. Grām.: Muižnieks, N. (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 269. lpp.

4 Turpat.

5 Tabuns, A. (2007). Nacionālā identitāte un integrācija (1995–2003). Grām.: Tabuns, A. (red.). *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga: LU FSI. 118. lpp.

6 Piemēram, sk.: Muižnieks, N. (red.). (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Hanovs, D. (red.). (2009). *Atcerēties, aizmirst, izdomāt. Kultūru un identitāšu biogrāfijas 18.–21. gs. Latvijā*. Rīga: SIA “Drukātava”; Dribins, L. (red.). (2008). *Sabiedrības integrācijas tendences un prettendences. Latvijas un Igaunijas pieredze. Etnisko attiecību aspekts*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Muižnieks, N. (red.). (2007). *Nacionālo minoritāšu konvencija – diskriminācijas novēršana un identitātes saglabāšana Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Dribins, L. (red.). (2007). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI; Zepa, B. (red.). (2006). *Integrācijas prakse un perspektīvas*. Rīga: Baltijas Sociālo pētījumu institūts; Ozoliņa, Ž. (galv. red.). (2005). *Latvijas Universitātes raksti. 680. sēj.: Identitātes maiņa, pārklāšanās un mijiedarbība*. Rīga: Latvijas Universitāte; Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomson, I. (2005). *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: Baltijas Sociālo pētījumu institūts; Apine, I., Dribins, L., Jēkabsons, Ē., Vēbers, E., Volkovs, V. (2004). *Latvijas nacionālo minoritāšu prasības etniskās identitātes saglabāšanas garantēšanai*. Rīga: LU FSI; Vēbers, E. (red.). (2000). *Integrācija un politika*. Rīga: Jumava; Rīga: LU FSI; Vēbers, E., Kārklīņa R. (red.). (1995). *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. Rīga: Zinātne; u.c.

ziņā nelielajā Latvijā, kas atjaunoja valstisko neatkarību pēc tās 50 gadu ilgā zaudējuma, līdz ņemot smagu padomju varas mantojumu.⁷ Atbildot uz jautājumu – kāpēc Latvijas situācija ir unikāla? – politologs Nils Muižnieks 2007. gadā raksta:

“Demogrāfiskā un lingvistiskā ziņā vājam majoritātei jāsadzīvo ar lielu, postimpērisku minoritāti, kuru politiski atbalsta un vērtību ziņā ietekmē nedemokrātiska kaimiņu lielvalsts.”⁸

Integrācijas procesu sarežģītu galvenokārt darījusi Latvijā dzīvojošo krievu statusa kardinālā un ātrā maiņa, kas atstājusi dziļas sociālpsiholoģiskas sekas, un Latvijas integrācijas politikas kļūdas.

Arī Latvijas titulu nācijas – latviešu – identitāte ir vairāku problēmu caurausta. Pirms vairāk nekā 10 gadiem presē uzplaiksnījušajā diskusijā par Latvijas cilvēku identitāti sociologs Tālis Tisenkopfs rezumēja, ka latviskā identitāte piedzīvo nebijušu krīzi. Viņš rakstīja:

“Tā izpaužas kā augoša pretruna starp individuālo identitāšu brīvību un vēlmi un nepieciešamību (es ceru) saglabāt kopējo latvisko identitāti. To padziļina globalizācija, kas noārda robežas, kurās konstruētas līdzšinējās un tradicionālās identitātes. [...] Tagad, desmit gadus pēc neatkarības. Daudzus ekonomiskos un kultūras procesus Latvijā vairs nenosaka latviskā identitāte, bet globālais tehnoloģijas, finanšu, preču un informācijas tirgus.”⁹

Jāteic, ka latviešu identitāte pēc padomju Latvijā nepieder pie pēdējās desmitgadēs daudz izzinātām tēmām. Pētnieku uzmanības lokā gan ir bijusi latviešu vēsturiskā identitāte un tās kontinuitātes skaidrojumi.¹⁰ Nereti gandrīz vai pašsaprotami un/vai vienkāršāk ir pieņemt, ka latviešu identitātei neatkarību atguvušajā Latvijā ir jābūt *per se* spēcīgai, nevis to izzināt, vērtēt un meklēt problēmmezglus.

Latviešu identitāte pēc padomju periodā ir piedzīvojusi būtiskas satura un jēgas transformācijas. Padomju periodā latviskā kultūrintitātes sargāšana nelabvēlīgos politiskajos un sociālajos apstākļos nozīmēja etniskā statusa saglabāšanu, pretestību atklātajai un slēptajai rusifikācijai.¹¹ Atmiņas par 1918. gadā proklamēto Latvijas valsti ļāva latviešiem saglabāt zināmu imunitāti pret padomju ideoloģiju, norāda etnopsiholoģe Ilga Apine, un uzturēja ideālu, pēc kā tiekties. Vēsturiski pašidentifikācijā ar savu tautu latviešiem svarīgāko vietu ieņem valoda, zeme

7 Piemēram, sk.: Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). Grām.: Bleiere, D., Karlsona, A. (sast.). *Letonikas Otrās kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA, LU Latvijas vēstures institūts, Zinātne. 40.–53.lpp.; Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU FSI; Volkov, V. (2005). Collective identity of the Russians in Latvia and security of civic society. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 1, 73–85; Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press; u.c. Par krievu minoritāti un tās identitāti Igaunijā tuvāk sk.: Lauristin, M., Heidmets, M. (eds). (2002). *The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.

8 Muižnieks, N. (2007, 7.sept.). Sabiedrības integrācijas “cietais rieksts” Latvijā un Eiropā. *Diena*. 12. lpp.

9 Tisenkopfs, T. (1999, 27.nov.). Latviskā identitāte gadsimta izskaņā. Es, citi, mēs. *Diena*. Sk. arī viedokļus citās laikraksta “Diena” publikācijās: Tisenkopfs, T. (1997, 25.nov.). Mūsdienu Latvijas daudzveidīgās identitātes. *Diena*; Čakare, V. (1997, 4.dec.). Atsakieties, reiz tā kā tā būs jāmirst. *Diena*; Buceniece, E. (1997, 17.dec.). Pret T. Tisenkopfu, bet vai par pašu problēmu? *Diena*; Zariņš, V. (1997, 27.dec.). Neglītāis pilēns Eiropas putnu dārzā. *Diena*; Tisenkopfs, T. (1997, 30.dec.). Identitātes, solidaritāte un atsvešinātība mūsdienās. *Diena*; Zepa, B. (1998, 12.jūn.). Savas valsts pavalstnieki – kādi bijām, kādi esam? *Diena*.

10 Piemēram, sk.: Bula, D. (2000). *Dziedātājtauta: Folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga: Zinātne; Dirba, M. (2001). Latviskā identitātes veidošanās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 55(1/2), 1–9; Dirba, M. (2003). *Latvijas identitāte: pedagoģiskais aspekts*. Rīga: RaKa; Beitnere, D. (2003). *Pašreferēncē latviešu kultūras paradīgām: (20. gs. 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām): disertācija socioloģijā*. Rīga: LU FSI, RSU.

11 Laķis, P. (2000). Nacionālās kultūras identitāte un multikulturāla sabiedrība. Grām.: Vēbers, E. (red.). *Integrācija un politika*. 386., 387. lpp.

un tradicionālā kultūra.¹² Politologs Juris Rozenvalds uzsver, ka 20. gs. piedzīvotās netaisnības, it īpaši nacionālo jūtu pazemošana un rusifikācija padomju periodā, latviešiem radīja bailes, ka nācija beigs pastāvēt, un t.s. minoritātes kompleksu. Tas 90. gados izraisīja negatīvu attieksmi pret Latvijas politiskās nācijas ideju un sekmēja pašnorobežošanās tendences.¹³ Nenoliedzami, Padomju Savienības sabrukums un Latvijas valsts atjaunošana radīja daudzas sociālā statusa un aroda pārmaiņas, kas atstāja ietekmi uz cilvēku individuālajām un kolektīvajām identitātēm, tādējādi radot to krīzes. Arī jaunsastaptā pēcpadomju zemes un kapitālisma ikdienišķā realitāte – sociālā noslāņošanās, lielas iedzīvotāju daļas dzīves līmeņa pazemināšanās, piedzīvotā nabadzība, bezdarbs, noziedzības pieaugums,¹⁴ agrākās vērtību sistēmas sairums – ārdīja vecās un formēja jaunas identitātes. Līdzās T. Tisenkopfa minētajai globalizācijas, tehnoloģiju un tirgus ietekmei uz identitāti ir jārūnā par cilvēku ikdienā un vērtībās 21. gs. sākumā spēji ienākušo patērniecību un populāro kultūru. Tās rezultāts ir individuālisma izplešanās un globālā pašvienādība, kas piedāvā daudzējādi plašu identitāšu transformāciju un to jaunu konstrukciju radīšanu ikvienai sociālajai grupai piederīgajiem visa viņu mūža ilgumā.¹⁵ Lielā mērā tas nozīmē identitāšu plurālisma pieaugumu, globālo un nacionālo identitāšu konkurences un/vai sadzīvošanas lomas pastiprināšanos. Pārmaiņas skārušas arī latviešu identitātes tradicionālās vērtības.¹⁶

PAR IDENTITĀTES PROBLĒMĀM

Pirms pāris gadiem, izstrādājot pētījumu par to, kā veidot Latvijas zīmolu, Saimons Anholts (*Anholt*) atzina, ka latvieši vēlas savu zemi redzēt “bagātāku, veiksmīgāku un pasaules sabiedrībā ierēdzētāku, tomēr viņi vēlas paturēt Latviju paši sev”. Pētnieks skaidro, ka tas ir saprotams, ja raugās Latvijas pagātnē, jo ilgstošā dzīve despotisku režīmu pakļautībā ir ietekmējusi latviešu nacionālo psihi. Viņi vēl nav tik ilgi izbaudījuši savu valsti, lai spētu tajā dalīties ar citiem.¹⁷ Latviešu nacionālās psihes un kolektīvās lemtspējas un rīcības izpratne veido arī zināšanas par viņu identitāti. I. Apine, mēģinot rast latviešu psiholoģisko portretējumu, atzīst, ka daudzas latviskuma un latviešu spējas pretoties svešām ietekmēm “ir iekodētas daudz dziļāk, nekā mēs ikdienā saskatām un gribam atzīt”.¹⁸ I. Apine norāda, ka vēsturiskā pieredze liecina – latvieši savā dzīvē vēlas saglabāt zināmu autonomiju un vairāk pieskaitāmi individuālistiskajam kultūras tipam. Viņa pievienojas filozofa Paula Jureviča spriedumam, ka latviešu tautas rakstura kodols ir stoicisms, proti, “tas ir kas vairāk nekā izturība un pacietība. Tā ir reakcija uz dzīves grūtībām un negaidītām pārmaiņām”. Pētniece arī norāda, ka latviešiem tāpat kā visiem Baltijas iedzīvotājiem ir īpaša attieksme pret vēsturi un kolektīvo atmiņu, kurai ir kopīgs atskaites punkts – staļinskās represijas.¹⁹

12 Apine, I. (2001). *Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 49., 54. lpp.

13 Rozenvalds, J. (2010). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. Grām.: Muižnieks, N. (red.). (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. 35. lpp.

14 Par noziedzības dinamiku pēcpadomju Latvijā sk.: Kristapsone, S. (2003). *Noziedzība Latvijā (Noziedzību noteicošie sociāli ekonomiskie faktori Latvijā 90.gados)*. Rīga: RaKa.

15 Par to tuvāk sk. McCracken, G. (2008). *Transformations. Identity Construction in Contemporary Culture*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.

16 Par lauku un lauksaimniecības tradicionālās vērtības transformācijām latviešu identitātē sk.: Ločmele, K. (2010). Lauku un lauksaimniecības vērtība un loma mūsdienās: Laikraksta “Latvijas Avīze” analīze (2004–2008). Grām.: Šķilters, J., Lasmane, S. (red.). *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga: LU SZF. 33.–49. lpp.

17 Anholt, S. (2007). *A Competitive Identity for Latvia. Interim Strategy Paper*. Rīga: Latvian Institute. P. 6. Sk.: http://www.li.lv/images_new/files/pdf/strategy_latvia.pdf

18 Apine, I. (2002). Latvieši. Psiholoģiskā portretējuma mēģinājums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 56, 4/5/6, 71.

19 Turpat. 68. lpp.

Piedzīvotie pāridarījumi ir ietekmējuši ne vien latviešu pašidentifikāciju, bet arī spēju/prasmi rast pašraksturojumu, atvērtību, domājams, arī rīcībspēju un dzīvi veidojošo stratēģiju izvēli. Antropoloģe Vieda Skultāne (*Skultans*) norāda, ka stāsti par represijām veido latviešu identitātes galveno iezīmi, tāpat kā ebrejiem – holokausta atcere. Latviešu dzīvesstāstu mezgļpunktī ir arests, deportācijas, izsūtījums un atgriešanās dzimtenē. Šie naratīvi, kas publiskajā telpā uzplauka PSRS pastāvēšanas pēdējos gados un neatkarību atguvušās Latvijas pirmajos gados, gan represijas tieši piedzīvojušajiem, gan arī viņu tuviniekiem, gan arī nerepresētajiem kompenzēja mūža laikā piedzīvoto aizvainojumu un pazemojumu. Latviešu stāsti ietvēra vardarbību gan (šaurākā nozīmē) kā fiziskus pārinodarījumus, gan arī (plašākā nozīmē) kā strukturālu ikdienas dzīves, izredžu un plānu sagraušanu. V. Skultāne atzīst, ka latviešu stāsti apliecina, ka šie tik ļoti daudzos cilvēkus skārušie viņu dzīves izārdošie notikumi vieno personisko un kolektīvo pieredzi. Represēto pagātnei ir noteikusi vēstures brutālā gaita, ko mainīt vai novērst nav bijis iespējams. Latviešu dzīves pieredzes stāstos jēdziens “vēsture” vienādojās ar “likteni”.²⁰ Arī antropologs Roberts Ķīlis raksta, ka deportācijas pieder pie notikumiem, kas atstājuši vislielāko ietekmi uz latviešu apziņu. Ar tām var izskaidrot, kāpēc latvieši nepretojās vai salīdzinoši maz pretojās nacistu okupācijas režīmam un pat sadarbojās ar to, kāpēc liels skaits cilvēku 1944. gadā bēga uz Rietumiem, kāpēc pēc kara ieročus tik ilgi nenolika mežabrāļi, kāpēc 1949. gadā zemnieki stājās kolhozos u.c. R. Ķīlis arī norāda, ka “deportācijas līdz ar imigrantu nelegālo iebraukšanu Latvijā pēckara gados (turklāt imigranti bieži vien iekārtojās izsūtīto mājvietās) tiek raksturotas kā padomju okupācijas nelikumības izpausmes un reizē arī kā tās spilgtākā iezīme”. Deportēto atmiņu stāstos izteikta ir netaisnības izjūta, vēlme atgūt sabradāto pašcienu, vēlēšanās rast atbildi – kāpēc tieši viņam/viņai ir nācies izniekot savu dzīvi un saprast savu vainu notikušajā, vienlaikus apzinoties: “kāpēc justies vainīgam par to, par ko pats neesi atbildīgs?”²¹ Vēsturniece Irēna Saleniece, apkopojot izsūtīto un viņu ģimenes locekļu mutvārdu vēstures liecības, atzīst, ka deportācijās piedzīvotais ir atstājis cilvēkos bailes. Turklāt tās nav “tikai pagātnes fakts, tā ir arī tagadnes reālija”.²² Pētot Sibīrijas latviešu dzīvi, R. Ķīlis secinājis, ka latviskā identitāte ir piekāpšanās, lai saglabātos un izdzīvotu. I. Apine akcentē, ka tā vēstures gaitā vairākkārt spilgti izpaudusies, piemēram, latgaļu attiecībās ar vācu krustnešiem, jaunlatviešu krieviskajā orientācijā, Latvijas Tautas frontes nevardarbīgās pretošanās taktikā.²³ Piekāpšanos un pielāgošanos esošajām varām par samērā raksturīgu latviešu nacionālo īpatnību atzīst arī daudzi pētnieku intervētie latvieši, lai gan vairāk kā negatīvi vērtējamu parādību.²⁴

Piedzīvotās drausmīgās pagātnes un pret cilvēkiem pastrādāto neģēlību atklāsmes trauma *perestroikas* un Atmodas laikā 20. gs. 80. gadu pēdējā ceturksnī pēc daudzu desmitu ilgās padomju režīma falsificētās vēstures lietošanas publiskajā telpā un skolās ietekmēja Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret sevi, pagājušo un esošo laiku, kā arī domāšanu un rīcību. Nereti pēcpadomju Latvija tiek raksturota kā zeme ar “vēstures nastu”, kas ne vien ietekmē attiecības starp tur dzīvojošajām etniskajām grupām, bet arī rada pārliecību par vēstures/likteņa negatīvo

20 Sk.: Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(4), 761–780. V. Skultans plašāku represēto stāstu, atmiņu un liecību pētījumu sk.: Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge.

21 Ķīlis, R. (1998). Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā. Grām.: Ķīlis, R. (red.). *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S. 123.–127. lpp.

22 Saleniece, I. (2005). Pagātnes bailes mūsdienu skatījumā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 1, 70.

23 Apine, I. (2002). Latvieši. Psiholoģiskā portretējuma mēģinājums. 71. lpp.

24 Boldāne, I. (2008). Latviešu attieksme pret mazākumtautībām lauku pētījumos iegūto interviju atspoguļojumā. Grām.: Dribins, L. (red.). *Sabiedrības integrācijas tendences un pretendences. Latvijas un Igaunijas pieredze. Etnisko attiecību aspekts*. 63., 64. lpp.

Savienību un Krievijas Federāciju.³¹ Arī Latvijas Republikas valsts svētkus krievvalodīgie “nereiti uzlūko caur negatīvu prizmu”. Tie vairo emocionālo atsvešinātību, jo Latvijas vēsture joprojām palikusi sveša un simboli – nesaprasti.³²

Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju apziņu ietekmē Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā vēstures koncepcija, kuras centrā ir lepnums par Krievijas un krievu lomu cilvēces vēsturē un PSRS uzvara Lielajā Tēvijas karā. Padomju armijas ienākšanu Austrumeiropā un Viduseiropā 1944.–1945. gadā mūsdienu Krievijā uzskata par Eiropas tautu atbrīvošanas misiju.³³ Sociologs Boriss Dubins (*Дубин*) norāda, ka kara heroizācija, tā kolektīvā tēla monumentalizācija vēsta nevis par šī kara vietas nozīmīgumu atmiņā, bet gan par aizmiršanu, “rētu” amnēziju, “atmiņas vietā ir pieminekļi”. Tas nozīmē, ka Otrā pasaules kara traumatiskā norise Krievijā nav pārdzīvota, nav saprasti notikušā cēloņi, to virzošie spēki, gaita un sekas. Tādējādi Otrais pasaules karš nav pārtapis vēstures pieredzē, kas nekad vairs neļautu sabiedrībai attīstīties/veidoties tādā gultnē, kas to reiz virzīja uz karu. Krievijas iedzīvotājiem, varai un dažādu jomu elitēm nav izveidojusies imunitāte pret totalitārismu, patvaldību, ksenofobiju, sociālo pasivitāti un izolacionismu, skaudību un infantilismu, proti, uz visām šīm un līdzīgām parādībām, kas allaž ir nedemokrātisku režīmu pamatā.³⁴

Daļas Latvijas krievvalodīgo izpratni par 20. gadsimta vēsturi veido galvenokārt Krievijas sniegtie vēstījumi un vērtējumi, kuru izplatību nosaka Latvijas atrašanās Krievijas plašsaziņas līdzekļu, īpaši televīzijas pārraižu telpā.³⁵ Arī vairāki krievu valodā Latvijā iznākušie preses izdevumu dedzīgi propagandē Krievijas varas kultivēto vēstures diskursu.³⁶ Tādējādi tas ir nostiprinājies arī Latvijas krievvalodīgo vēstures apziņā un ļauj ignorēt Latvijas padomju okupācijas faktu un pāridarījumus latviešiem,³⁷ kā arī šo pārliecību publiski paust un demonstrēt Otrā pasaules kara atceres un uzvaras svinību pasākumos.

2009. gadā politologa Viktora Makarova un vēsturnieces Ilzes Boldānes veiktā pētījuma par Latvijas 20. gs. sarežģīto vēstures jautājumu mācīšanu skolās un muzejos rezultāti rāda, ka latviešu un krievu skolu skolēnu faktu zināšanas par Latvijas vēsturi kopumā ir līdzīgas. Taču ir vērojamas atšķirības viedokļos par vēsturi, it īpaši par 1940.–1945. gada notikumiem un Padomju armijas lomu. Situācija skolās ataino sabiedrībā pastāvošo situāciju, skolēnu uzskatus ietekmē ne vien vēstures faktu zināšanas un skaidrojumi, bet arī esošā realitāte, kurā pastāv pilsonības, krievu skolu reformas problēmas, mediju lietojums, ģimenē un atmiņu kopienā valdošās pārliecības.³⁸ I. Boldāne pētījumā par latviešu etnisko identitāti, izmantojot

31 Hanovs, D., Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (ed.). *Expanding Borders: Communities and Identities. Robežu paplašināšana: Identitātes un kopienas. Proceedings of International Conference, Rīga, November 9–12, 2005. Starptautiskās konferences ziņojumi, Rīga, 2005. gada 9.–12. novembris*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 188. lpp.

32 Zepa, B. (red.). (2008). *Mēs. Svētki. Valsts. Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. 15. lpp.

33 Šīs koncepcijas kodolu sk.: Филипов, А. (2007). *Новейшая история России. 1945–2006 гг. Книга для учителя*. Москва: Просвещение.

34 Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура – историческая память – повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН. С. 63, 64.

35 Sk.: Pelnēns, G. (ed.) (2010). *The “Humanitarian Dimension” of Russia Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. 2nd ed. Rīga: CEEPS. P. 182–192.

36 Sk.: Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhivi*, 4, 138–160; Dribins, L. (2006). Latvijas un latviešu vēstures interpretācijas Rīgas krievu presē. *Latvijas Vēsture*, 4, 58–70; Dribins, L. (2007). Starp konfliktu un kompromisu. Rīgas krievu prese par “krievvalodīgās kopienas” etnopolitisko orientāciju Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 125–136.

37 Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. 45. lpp.

38 Makarovs, V., Boldāne, I. (2009). 20. gadsimta vēstures pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos. Rīga: PROVIDUS. Sk.: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/17096/

padziļinātas intervijas metodi, secinājusi, ka vēsturiskajai atmiņai tajā ir īpaša loma. Viņa raksta:

“Vēsturiskā atmiņa nosaka latviešu īpašo attieksmi pret valsti. Intervijās un dzīvesstāstos ļoti pārliecinoši dominē viedoklis, ka mūsdienu valsts ir likumsakarīgs turpinājums 1940. gadā vardarbīgi iznīcinātajai valsts iekārtai (tas atspoguļojas arī valsts likumdošanā), kas tautas kolektīvajā atmiņā saistās ar visu labāko, kas bijis. Bet noteikta daļa citu etnisko grupu pārstāvju nepedalās šādā valsts redzējumā, ko latviešu respondenti traktē kā nelojalitāti, necieņu pret pamattautas ciešanu pilno vēsturi un sava viedokļa uzspiešanu, kas rada zināmu spriedzi etnisko grupu attiecībās.”³⁹

I. Boldāne norāda, ka latviešu vēsturiskās atmiņas struktūrā nozīmīga vieta ir kultūras traumai, ko radījusi Latvijas valstiskuma zaudēšana 1940. gadā un tai sekojošie totalitāro režīmu pāridarījumi cilvēkiem un zemei. Šī kolektīvā atmiņa un kultūras trauma ir latviešos radījusi novēršanos un izvairīšanos no kontaktiem ar citām etniskajām grupām, kas vēsturiski asociējas ar pāridarījumu īstenotājiem, apslēptas/slāpētas emocijas (bailes, neuzticēšanos, dusmas) un nedrošību, ka situācija var atkārtoties.⁴⁰

Kultūras traumu latviešu kolektīvās atmiņas kopienā veido publiski (un nereti arī ģimenes lokā) neizdiskutētie jautājumi par latviešu (līdz)dalību Latvijas valstiskuma iznīcināšanā, pašizvēlēto un uzspiesto sadarbību ar totalitārajiem režīmiem un to represīvajām struktūrām, vispārcilvēciskās morāles normu sairumu padomju un nacistiskās okupācijas gados. Jau 1998. gadā sociologs Elmārs Vēbers rakstīja:

“Latvieši nav morāli vienoti arī vēsturisku iemeslu dēļ. Lai latvieši kļūtu morāli un līdz ar to arī pilsoniski vienotāki, psiholoģiski jāatbrīvojas no smagās vēstures nastas un jāpanāk izlīgums starp latviešu karavīriem, kuri kara laikā cīnījās frontes pretējās pusēs, starp politiski represētajiem un tiem, kuri, klusu ciešot, atbalstīja šīs represijas, starp cilvēkiem, kuri domā, ka viņi ir aktīvi iestājušies pret okupācijas varu, un tiem, kuri apzināti sadarbojās ar to. [...] Šāds izlīgums iegūtu dziļi simbolisku jēgu, palīdzētu pārvarēt naida un atsvešinātības barjeras un piesātinātu pilsonības savstarpējās saskarsmes telpu ar labestīgām, uz nākotni un cilvēcību vērstām emocijām un vērtībām.”⁴¹

Vēsturiskās atbildības griezumā publiskajā telpā plašāk ir iztirzāta vēsturnieku pēdējos gados daudz izzinātā holokausta traģēdija, latviešu dalība tā īstenošanā un Latvijas iedzīvotāju līdzatbildība, klusi vērojot notiekošo, izliekoties to neredzam, piesavinoties iznīcināto cilvēku lietas un sociālo telpu. Vienlaikus atzinību ir guvuši cilvēki par pilsonisko drosmi pretoties un pretdarboties, glābjot iznīcībai lemtos un spējot cilvēcību vērtēt augstāk nekā totalitāro režīmu piedāvāto konformismu.

Ir arī politikā, morālē, vēstures apziņā līdz galam nesaprastie, dažādi vērtētie un/vai nevērtētie vēstures varoņi, tostarp latviešu leģionāri, latviešu sarkanarmieši, arī represijas piedzīvojušie un vēl citi. Iemesli tam gan politiskā, gan kolektīvā un individuālā līmenī ir dažādi. Piemēram, analizējot represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredzi, secināts:

“Lai gan padomju varas totalitārisma gados cietusi gandrīz trešā daļa no Latvijas iedzīvotājiem, tomēr priekšstats par morālajām vērtībām sabiedrības apziņā tika ievērojami izkropļots. Daudzējādā

39 Boldāne, I. (2007). Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. Grām.: Dribins, L., Šņitņikovs, A. (red.). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. 83. lpp.

40 Turpat. 83., 84. lpp.

41 Vēbers, E. (1998). Pēcvarāds. Grām.: Vēbers, E. (red.). *Pilsoniskā apziņa*. 300. lpp.

ziņā šo priekšstatu ietekmēja bailes, un vieglāk un ērtāk likās “peldēt pa straumi” un atbalstīt masu apziņā ideoloģijas veidoto stereotipu, tā ejot mazākās pretestības ceļu personības paštapšanā un savus priekšstatus pielīdzinot vēlamajam stereotipam.”⁴²

Nereti arī robeža starp kolaboracionisma nelietīgo/nodevīgo un cilvēcisko pusi ir visai neskaidra un nosacīta, to nosaka konkrētā situācija, rīcība un rezultāts. Savukārt šo norišu savstarpējā saistība un iznākums totalitāri represīvajās sistēmās ne vienmēr ir iepriekš skaidri saprotams, pat noģiedams.

Vēsturnieks Ervins Oberlenders (*Oberländer*), raugoties uz Latvijas padomju posma pagātni, mēdz atgādināt, ka tā sapratnes un izvērtējuma atslēga ir tieši latviešu vēsture, ne tikai pret viņiem īstenoto noziegumu izziņāšana. Viņš retoriski jautā: “Mēs zinām, ka Latvijā nebija “holokausta bez vāciešiem”, bet vai tiešām 47 gadus valdīja “padomju režīms bez latviešiem”?”⁴³ Arī vēsturniece Daina Bleiere atzīst, ka kolaborācijas tēma nav izziņāta, tāpat nav skaidru kritēriju, kur vilkt līniju starp kolaborantiem ar padomju režīmu un pārējiem Latvijas iedzīvotājiem, un arī kā tos veidot gan no vēstures, gan ētikas viedokļa.⁴⁴ Turklāt daudzi dzīvesstāsti liecina, ka (iz)dzīvošanas praksē līdzās pastāvēja antagonistiski principi, nereti rīcībā savijās nelietīgs aprēķins, “veselais saprāts”, vispārcilvēciskā morāle un cildenums, turklāt arī ne visās situācijās viens cilvēks rīkojās pēc vieniem un tiem pašiem kritērijiem. Nodevība varēja tikt veikta nelietīga savtīguma un arī līdzcilvēku aizsardzības, glābšanas un/vai dzīvības saglabāšanas dēļ. Veidojot karjeru gan nacistu, gan padomju varas periodā, bija jāpieņem lielāki vai mazāki morālie kompromisi. Vēsturnieks Andrievs Ezergailis savā pētījumā par holokaustu Latvijā atzinis, ka tas vairāk pakļaujas aprakstam nekā analīzei, to grūti ir pakļaut vēsturiskajai izziņai, jo “cēloņa noteikšana nozīmē izskaidrošanu, un izskaidrojums nozīmē sāpju remdēšanu”, un “holokausta negēlība ir pārāk liela jebkādam izskaidrojumam”.⁴⁵ Arī daudzi cilvēku lēmumi un rīcība padomju periodā nepakļaujas vienkāršam novērtējumam, tāpat arī šā laika kolektīvā mentalitāte un morāle (jeb tās sovetiskā drupēšana) nav definējama ne pāris vārdos, ne teikumos, ne ieliekama viennozīmīgā “kas ir labi?/kas ir slikti?” matricā.

Padomju gadi iemācīja cilvēkiem klusēt par konfliktiem ar varu, represijām un represētajiem, kā arī par cilvēkiem, kas bija iesaistījušies cīņā pret šo iekārtu. Raksturojot dzīvi Padomju Savienībā staļinisma periodā, vēsturnieks Orlando Faidžiss (*Figes*) raksta:

“Klusējošs stoicisms bija parasta reakcija uz draugu un tuvinieku zaudējumu. [...] Klusēšana valdīja daudzās ģimenēs. Ļaudis nerunāja par arestētajiem radiniekiem. Viņi iznīcināja šo radinieku vēstules vai slēpa tās no bērniem, cerēdami tos šādi pasargāt. Par tādiem radiniekiem bija bīstami runāt pat mājās, jo mēdza teikt, “sienām ir ausis”. [...] Ģimenēs izveidojās īpaši sarunas noteikumi. Tās iemācījās runāt aplinkus, dot netiešus mājienus [...]. Sevišķi bīstami bija bērni, runīgi pēc dabas. Daudzi vecāki uzskatīja: jo mazāk bērni zinās, jo lielāka visiem būs drošība.”⁴⁶

42 Karpova, Ā., Kraukle, I., Rutka, L., Vidnere, M. (2001). Represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredze. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 55, 1/2, 15.

43 Sprūde, V. (2004, 31. maijs). Padomju laiks vēl jāpēta. *Latvijas Avīze*. 17. lpp.; Oberlenders, E. (2009, 17. janv.). Baltijas valstu okupācijas konfliktējošas kultūras atmiņas. *Diena*. 12., 13. lpp.

44 Bleiere, D. (2008). I daļa. Latvija Otrajā pasaules karā: historiogrāfija un izpētes galvenās problēmas. Grām.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā. 1939–1945*. Rīga: Jumava. 59.–61. lpp.

45 Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 17. lpp.

46 Faidžiss, O. (2010/2007). *Cukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 364.–366. lpp.

Tā tapa “čukstētāju sabiedrība”, atzīst vēsturnieks. Cilvēki ierāvās sevī, zuda uzticēšanās, arī savstarpēja atklāta un patiesa komunikācija. Līdz ar to pagaisa arī morālās saites, kas satur kopā sabiedrību.⁴⁷

Šāda prakse izveidojās arī Latvijā 20. gs. 40. gados. Cilvēki apguva klusēšanu un to mācīja arī saviem bērniem. Bailes, ko bija radījusi totalitāro režīmu vardarbība, nezuda, beidzoties represijām un dzīvi palikušajiem represētajiem atgriežoties no ieslodzījuma un izsūtījuma vietām. Padomju cilvēkiem nebija raksturīga atmiņu pārcilāšana par staļinisma gadiem, runāšana par pagātņi, tautas vairākums par to klusēja, un šī klusēšana bija viņu samierināšanās ar esošo dzīveskārtību un lojalitātes varai apliecinājums. 20. gs. 90. gados veiktās represēto un viņu ģimenes locekļu aptaujas liecina, ka vairāk nekā 27% ģimeņu bērni ir zinājuši, ka vecāki ir represēti, taču par to mājās netika runāts. 8% ģimeņu bērni vispār nav zinājuši par vecāku represijām, tas atklājies Atmodas laikā vai pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Vecāki šādi ir rīkojušies, lai neveidotu savus bērnus pret pastāvošā režīma ienaidniekiem un nesarežģītu viņu dzīvi.⁴⁸ Padomju Krievijas vēstures pētniece Ketrina Merideila (*Merridale*), izzinot represiju ietekmi, ir secinājusi, ka krievu ieradums apspiest savas emocijas un atmiņas par piedzīvotajām ciešanām ir izdzīvošanas mehānisma stratēģija. Zaudētais un klusēšana, aizmirstība ir savstarpēji saistītas parādības Krievijas vēsturē.⁴⁹ “Stoicisms var palīdzēt izdzīvot, taču var arī padarīt cilvēku pasīvu, gatavu samierināties ar likteni. Staļins tiešām radīja kaut ko ilglaicīgu – sabiedrību, kurā stoicisms un pasivitāte bija sociālā norma,” raksta O. Faidžiss.⁵⁰

Latvijā nav veikti detalizēti pētījumi ne par padomju posmu, ne par tā ietekmi uz šodienu, uz t.s. padomju un pēcpadomju paaudzēm, to kolektīvo un individuālo identitāti. Tomēr šis laiks, tā dzīveskārtība lielākā vai mazākā mērā caurauž sabiedrību. Viena no biežāk identificētajām traumatiskās pagātnes ietekmēm ir savstarpējās uzticēšanās trūkums. 1994. gadā veiktajā aptaujā fiksēts, ka tikai 10% no aptaujātajiem latviešiem un 15% no aptaujātajiem krieviem uzskata, ka vairākumam cilvēku var uzticēties.⁵¹ 2008. gada novembrī veiktās aptaujas dati liecina, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju ir pārliecināti: attiecībās ar citiem cilvēkiem jābūt piesardzīgiem. 10 baļļu vērtējuma skalā uzticēšanās vidējais novērtējums ir 4,78 balles.⁵² Uzticēšanās un/vai tās trūkums ietekmē cilvēku rīcībaspēju un atbildīgumu, kā arī kavē apkarot korupciju, veidot sabiedrības locekļu kopdarbību. Sociologs T. Tisenkopfs atzīst, ka totalitārisma mantojums ir arī iniciatīvas trūkums, “klusēšana, piekāpšanās bezatbildības priekšā, roku nolaišana, sastopoties ar netaisnību”, tādējādi būtiski bremsējot Latvijas attīstību.⁵³ Šodienas tādējādi spoguļojas attieksmē ne vien pret pagātņi un kolektīvajā atmiņā, bet arī no pagātnes mantotajās rīcības un domāšanas rutīnās, paradumos un dzīvesveidā.

47 Faidžiss, O. (2010/2007). Čukstētāji. *Privātā dzīve Staļina Krievijā*. 367.–389. lpp.

48 Karpova, A., Kraukle, I., Rutka, L., Vidnere, M. (2001). Represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredze. 14., 15. lpp.

49 Merridale, C. (2000). *Night Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking. P. 17–19.

50 Faidžiss, O. (2010/2007). Čukstētāji. *Privātā dzīve Staļina Krievijā*. 816., 817. lpp.

51 Zepa, B. (1995). Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7/8, 38–39.

52 Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 179. lpp.

53 Tisenkopfs, T. (2009). Individuāla atbildība: krīzes izaicinājums šodienas Latvijā. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 18., 19. lpp.

PAR ŠO GRĀMATU, SOCIĀLO ATMIŅU UN KULTŪRAS TRAUMU

Valsts programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” mērķis ir izziņāt kolektīvo un individuālo atmiņu, tās ietekmi uz sabiedrību, tās pašidentitāti. Daudzu šodienas problēmu, nākotnes scenāriju atslēga ir meklējama Latvijas sabiedrības attiecībās ar savu pagātņi, sociālajā atmiņā. Četru gadu laikā, kamēr tiks īstenots šis projekts, plānots veikt vairākus pētījumus, kas sniegtu jaunas zināšanas par sociālās atmiņas funkcionēšanu un lomu identitātē.

Grāmata “Pēdējais karš: Traumas komunikācija” ievada Latvijas sociālajai atmiņai veltīto monogrāfiju sēriju. Tā arī aizsāk kultūras traumas ietekmes uz identitāti izpratnes meklējumus.

Kultūras trauma ir uzskatāms par 21. gadsimta konceptu. Bez šaubām, šis jēdziens sakņojas 20. gadsimta sociālajās zinātnēs, tomēr teorētiskais diskurss un izpratne par kultūras traumu lielākoties ir veidojusies tieši pēdējā desmitgadē, sadarbojoties vairākiem pasaulē ievērojamiem sociologiem (Džefrijs Aleksanders (*Alexsander*), Nīls Smelsers (*Smelser*), Pjotrs Štompka (*Sztompka*) u.c.). Šķietami formāli apvienojot *traumas* un *kultūras* jēdzienus, sociologi ir proponējuši teoriju vai vismaz teorētisku pozīciju, ka traumas ir ne tikai individuālas, bet arī kolektīvas un ka kultūra – vērtības, normas, uzskati, pārlicības, zināšanas, empīriski apgalvojumi –, nevis atsevišķi indivīdi rada un saglabā kopīgu traumatisko pieredzi.

Ikdienas valodā traumu kā ne-medicīnisku fenomenu visbiežāk mēdz lietot psihoanalīzes izpratnē. Proti, trauma ir individuāli pārdzīvojumi, kas kopš agras bērnības akumulējas cilvēka zemapziņā un kurus cilvēks mēģina dzīves laikā apspiest, taču tie atgādina par sevi histērisku simptomu veidā (fizisks nespēks, saindēšanās, intelektuāla pārslodze u.c.).⁵⁴ Kultūras traumas koncepcija pretnostatās gan psihoanalītiskajai pieejai, gan arī citiem zinātniskiem pieņēmumiem, kas traumatiskos notikumus uztver kā iepriekš dotus un objektīvus, t.i., šī koncepcija pārstāv konstruktīvisma paradīgu. Lai uzsvertu būtiskākās atšķirības, Nīls Smelsers izmanto tradicionālo dirkheimiskās tradīcijas aizstāvju argumentu: indivīdā notiekošā aizsardzības, pielāgošanās un savaldīšanas psihiskā dinamika ir ar psiholoģisko traumu saistītie mehānismi, turpreti “kultūras līmeņa mehānismi galvenokārt piemīt sociālajiem aģentiem un konkurējošām grupām”⁵⁵

Kultūras traumas teorija atzīst, ka jebkurš pārdarījums, kas iespaido plašāku sociālo grupu, ir reprezentēts, nevis objektīvi pastāvošs. “Lai trauma rastos kolektivitātes līmenī, sociālajai krīzei ir jāpārtop kultūras krīzē,” uzskata Džefrijs Aleksanders,

“notikumi ir viena lieta, bet šo notikumu reprezentēšana – pavisam kaut kas cits. Trauma nav rezultāts sāpēm, ko pieredzējusi grupa. Tā ir rezultāts asam diskomfortam, kas rodas grupas identitātes apziņā. Kolektīvie aktori “izlemj” reprezentēt sociālās sāpes kā fundamentālu apdraudējumu tam, kas viņi ir, no kurienes nāk un kurp vēlas doties.”⁵⁶

Kultūras trauma nav abstrakta, tā vienmēr ir laiktelpā dislocējama un noteiktas negatīvas sekas izraisīša, tādēļ kultūras traumas kontekstā parasti akcentē konkrētus traumatiskus no-

54 Sk. Freud, Z. (1962 [1896]). Further Remarks on the Neuro-psychoses of Defense. In: Strachey, J. (ed.). *The Standard Editions of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. New York: Vintage. Vol. 3. P. 162–185.

55 Smelser, J. N. (2004). Psychological trauma and cultural trauma. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (eds.). *Cultural Trauma and Collective Identity*. London [etc.]: University of California Press. P. 39.

56 Alexander, J. C. (2004). Toward theory of cultural trauma. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. *Cultural Trauma and Collective Identity*. P. 10.

tikumus vai sociālās pārmaiņas, kas radījis *sociālas sāpes*. Faktiski neviena mūsdienu nācija un tās nacionālais vēstures naratīvs nav iedomājams bez šādām sāpēm, atšķirības gan pamanāmas attieksmē – viena aprobežojas ar pieminēšanu, bet cita pastāvīgi uztur atriebes jūtas; patiesībā pat vienas nācijas kontekstā mēdz būt dažādas pieejas traumatiskai pieredzei, it īpaši, ja runa ir par etniski un reliģiski nevienbaldīgām nācijām. Otrais pasaules karš tam ir uzskatāms piemērs: tas vēl aizvien apliecina šī kara kā kultūras traumas atšķirīgās izpratnes vai pat nosacītību.⁵⁷ Tomēr *īpašumtiesības* uz nepastarpinātu traumas pieredzi pieder tikai konkrētā laiktelpā un sociālajos apstākļos dzīvojošai grupai, un nereti šāda pieredze apvieno individuālu kohortu pašapziņošanā vecuma grupā. Tādējādi traumatiski notikumi norobežo paaudzi no pagātnes un nākotnes, tie “kļūst par pamatu kolektīvajai ideoloģijai un integrējošu rituālu kopai, kas palīdz pieminēt traumatisko pieredzi”.⁵⁸ Tā kā kultūras traumas iedarbīgums lielā mērā ir atkarīgs no notikuma reprezentācijas, nevis no paša notikuma, traumas atražošana teorētiski var būt bezgalīga: katra nākamā paaudze pārmanto *sociālas sāpes* un papildina to nozīmi, bet neatsakās no traumatiskās reprezentācijas kā kolektīvās identitātes struktūrelementa.

Dž. Aleksanders nosšķir četras reprezentēšanas dimensijas, kas ļauj analītiski ielūkoties kultūras traumas ģenēzē:

- sāpju raksturojums: kas patiesībā notika ar konkrēto grupu?
- upura raksturojums: kādu tieši grupu iespaidoja traumatizējošās sāpes? Vai tie bija konkrēti indivīdi vai grupas, vai vispārīgi – cilvēki?
- traumatizētā upura attiecības ar plašāku auditoriju: kādā pakāpē sabiedrības locekļi spēj identificēties ar viktimizēto grupu?
- atbildības atribūcija: kurš vainīgs?⁵⁹

Taču kultūras traumas konceptu nebūtu auglīgi aplūkot atstātus no universālāka pagātnes reprezentācijas mehānisma – kolektīvās atmiņas, ar to saprotot arī citus kopīgās atcerēšanās fenomenu aprakstošus jēdzienus.⁶⁰ Kolektīvās atmiņas teorijas pamatlicējs Moriss Halbvaks (*Halbwachs*) apgalvoja, ka cilvēkam nepiemīt individuāla atmiņa *per se* – to vienmēr caurauž aktuālais sociālais ietvars, kas formē atmiņas par pagātni:

“Nesenas atmiņas ir savstarpēji saistītas ne jau tādēļ, ka ir blakusesošas, bet gan drīzāk tādēļ, ka tās ir daļa no to domu kopuma, kas raksturīgs grupai – konkrētai cilvēku grupai, ar kuru mums ir sakars noteiktā momentā vai ar kuru mums ir bijis sakars iepriekšējās dienās. [...] Mēs varam saprast ikkatru atmiņu, kas atrodas individuālās domās, tikai tad, ja to dislocējam attiecīgās grupas domās.”⁶¹

Ielūkošanās kontekstos, kas veido kolektīvo atmiņu un definē vai pārinterpretē sociālos priekšstatus par kopīgo pagātni, padara saprotamāku kultūras traumas atražošanu vai

57 Sk. Paez, D. et al. (2008). “Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373–380.

58 Edmunds, J., Turner, S. B. Introduction: Generational consciousness, narrative, and politics. In: Edmunds, J., Turner, S. B. (eds.). *Generational Consciousness, Narrative, and Politics*. Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. P. 7. Salīdzinājumam sk. arī: Schuman, H., Corning, D. A. (2000). *Collective Knowledge of Public Events: The Soviet Era from the Great Purge to Glasnost*. *American Journal of Sociology*, 105, 913–956; Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. P. 47–78; Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*, 54(3), 359–381.

59 Alexander, J. C. (2004). Toward a theory of cultural trauma. P. 13–15.

60 Vairāk par šo jautājumu sk. Kaprāns, M. (2010). *Kopīgās atcerēšanās konteksti*. Sk. internetā: http://szf.lu.lv/files/petnieciba/pelni/pirmie_10/sociala_atmina_eseja.pdf

61 Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago; London: The University of Chicago Press. P. 52, 53.

dziedēšanu. Protams, katra indivīda autobiogrāfiskā atmiņa kalpo kā unikālas pieredzes krātuve. Autobiogrāfiskā atmiņa relatīvi labi saglabā izteikti negatīvus emocionālus notikumus, un tas attiecas gan uz pašu notikumu, gan uz tā detaļām. Tiesa, šādām atmiņām piemīt daudz zemāka precizitātes pakāpe, nekā atceroties neitrālus notikumus.⁶² Tomēr sociālu nozīmīgumu individuālā pieredze iegūst tikai tad, ja to var *noenkurot* sociālajās attiecībās un ja kolektīvā atmiņa to pieņem. Piemēram, privāti radīta fotogrāfija, kas ataino Ņujorkas Dviņu torņu sagrūšanu 2001. gada 11. septembrī, instinktīvi iekļaujas kolektīvajā atmiņā, jo tā ataino vispārārtzītas sociālas sāpes.⁶³ Nereti tieši publiski un kopīgi pieredzēti traumatiskie notikumi palīdz strukturēt autobiogrāfiskās zināšanas, kā tas ir t.s. zibspuldzes atmiņas (*flashbulb memory*) gadījumā, kad vairums cilvēku ir spējīgi atcerēties sīkākās detaļas par brīdi, kad viņš/viņa uzzināja par ārkārtēja rakstura publisku notikumu.⁶⁴ Šādos momentos neapšaubāmi nozīmīga loma ir masu medijiem, kas paralēli izglītības sistēmai veicina kultūras traumu atpazīšanu un identificēšanos ar to.

Kolektīvās atmiņas veidošanās arēna ir arī atmiņu politika, kas oficiālā līmenī leģitimē noteiktas kultūras traumas, piemēram, piemiņas pasākumu un sēru dienu veidolā. Ideālā situācijā atmiņu politiku realizē dažādas valsts institūcijas, lai mazinātu kopīgās pagātnes iespējas vairo nesaskaņas tagadnes sociālajās attiecībās. Tādējādi šāda politika, no vienas puses, instrumentalizē pagātni un padara to par veidojamu un pakļaujamu tagadnes vajadzībām, bet, no otras puses, tā pati pakļaujas pagātnē sakņotiem imperatīviem, tostarp traumu reprezentācijām. Šeit gan atkal jāatgādina, ka izteikti heterogēnās sabiedrībās var pat pastāvēt alternatīvas atmiņu politikas (tātad – alternatīvas kultūras traumu izpratnes), kur vienu realizē oficiālā vara, bet citu – iekšējs vai ārējs spēks, kas ir ieinteresēts aizsargāt savu pagātnes versiju. Rezumējot attiecības starp kolektīvo atmiņu un kultūras traumu, varam tās shematiski attēlot kā funkcionējošu sistēmu (sk. shēmu).

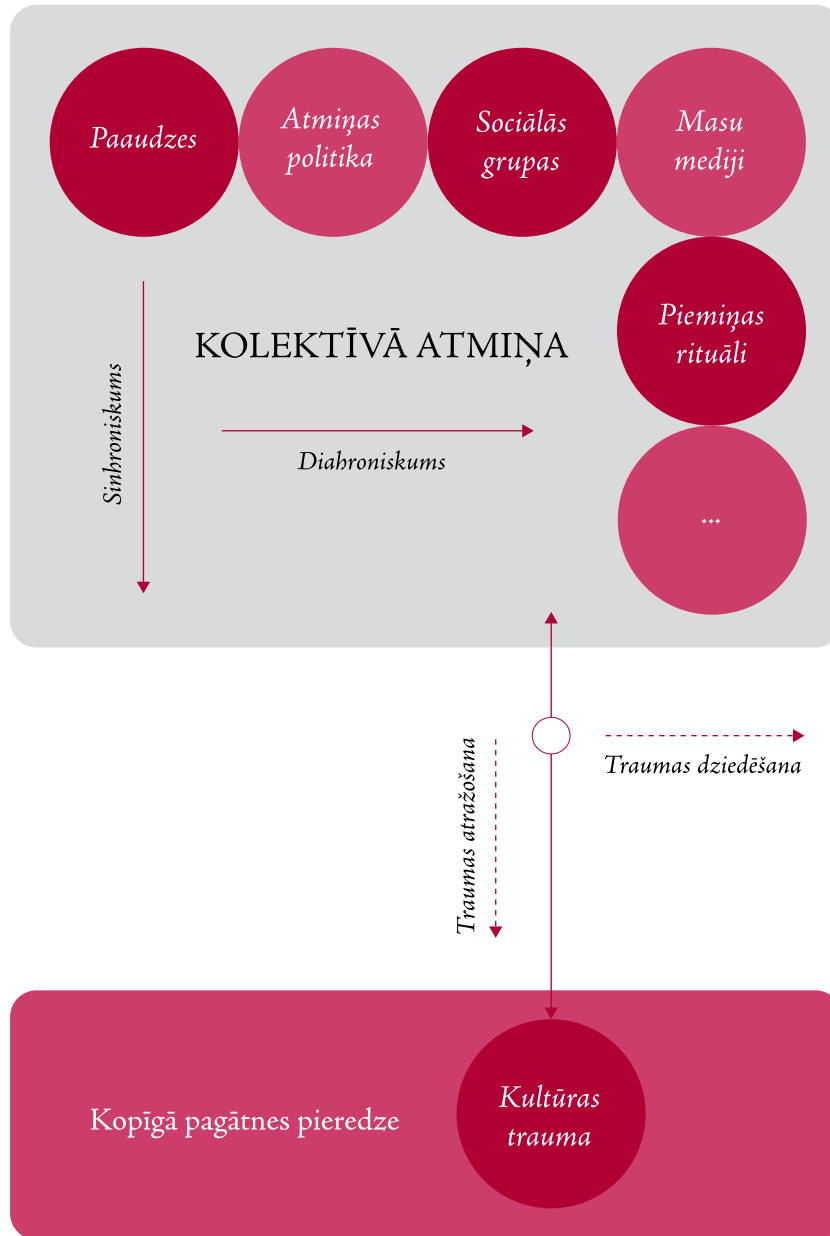
Kultūras traumas pārvarēšanai nav tūlītēju risinājumu, un šis process, kā jau iepriekš esam uzsvēruši, var pārsniegt vienas paaudzes dzīveslaiku. 20. gadsimtā nācijas ir izmantojušas atšķirīgas stratēģijas, lai cīnītos ar savām kultūras traumām. Piemēram, Dienvidāfrikas Republika, ņemot piemēru no Latīņamerikas valstīm, pēc apartheida beigām izveidoja t. s. patiesības un samierināšanas komisiju, kas centās rast kompromisu starp etniskajām grupām un atšķirīgu rasu pārstāvjiem.⁶⁵ Līdzīga komisija pēc Berlīnes mūra krišanas tika izveidota Vācijā, un tās uzdevumos ietilpa komunistiskā režīma nodarījumu izvērtēšana Vācijas Demokrātiskajā republikā. Komisija uzklusēja simtiem liecinieku, izdeva vairākus ekspertu ziņojumus un beigās – arī gala ziņojumu uz 15 378 lapām. Vērtējot šī apjomīgā darba rezultātus, vēsturnieks Timotijus Gartons-Ešs (*Gar-ton-Ash*) ir norādījis, ka *patiesības komisijas* apkopotie dokumenti Austrumvācijas diktatūras pētniekiem nozīmē to pašu, ko Trešā reihā pētniekiem Nirnbergas tribunāla

62 Christianson, S. Å., Safer, A. (1996). M. Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, D. C. (ed.). *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 226.

63 Zelizer, B. Finding aids to the past: bearing personal witness to traumatic public events. *Media, Culture & Society*, 24(5), 697–714.

64 Sk. Finkenauer, C., Gisle, L., Luminet, O. (1997). When Individual Memories Are Socially Shaped: Flashbulb Memories of Sociopolitical Events. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. P. 191–207; Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U., Hyman, I. E. (eds) *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 43–48; Brown, R., Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73–99;

65 Sk. Andrews, M. (2003). Grand national narratives and the project of truth commissions: a comparative analysis. *Media, Culture & Society*, 25(1), 45–65.

Attiecības starp traumu un kolektīvo atmiņu

materiāli.⁶⁶ Šādās un līdzīgas *ad hoc* institūcijas, iespējams, mazina sociālās sāpes, tomēr ilgtermiņā ne vienmēr spēj *sadziedēt* kultūras traumu.

Cita pārvarēšanas stratēģija var būt traumatogēno notikumu *aizmiršana*. Tomēr, ja aizmiršanu var nosacīti viegli panākt kolektīvā līmenī, daudz grūtāk vai pat neiespējami to sasniegt privātā mutvārdu komunikācijā starp pilsoņiem vai ģimenes locekļiem. Spilgts piemērs šai ziņā ir Padomju Savienības nesekmīgie centieni realizēt *aizmiršanas politiku* attiecībā uz 20. gs. 30. un 40. gadu deportācijām. Traumas *racionalizēšana* ir uzskatāma par vēl vienu plaši izmantotu dziedēšanas stratēģiju, proti, nācijas cenšas racionāli izskaidrot, kādēļ rādās traumatiskais notikums. Tā svešas valsts okupāciju var izskaidrot kā *force majeure* rīcību, lai pasargātu savu valsti un lai izgaismotu galveno agresoru. Tādējādi racionalizācija neizbēgami izraisa konfliktu starp dažādiem vēstures naratīviem. Taču racionalizācija var arī veicināt traumatiskā notikuma ambivalenci, akcentējot tajā gan labo, gan ļauno. Šāds “sadališanas” fenomens parādās saistībā ar postpadomju nostalgiju, kad cilvēki nosoda padomju režīma represivumu, bet vienlaikus akcentē padomju laika pozitīvo pieredzi.⁶⁷

Kultūras traumas pētišana nav viegls uzdevums. Pētniekam ir jāspēj iedziļināties ne tikai grupas pieņemtajā traumas izpratnē, bet arī tās dažādajās versijās un diskursos, kas šīs versijas iedzīvina. Jo allaž kultūras trauma slēpj konfliktus un aizvainojumu, kas manifestējas atšķirīgos sabiedrības funkcionēšanas līmeņos, sākot ar vēstures rakstīšanu un beidzot ar ikdienišķu sarunu lielveikalā starp pircēju un pārdevēju. Tādēļ kultūras traumas izziņāšana nozīmē multi-disciplināru pētniecību.

***

Grāmatā “Pēdējais karš: Traumas komunikācija” ir apkopoti pētījumi par laikposma no 1939. līdz 1949. gada nospiedumiem Latvijas kolektīvajā atmiņā un identitātē. Šajā desmitgadē notika Latvijas valstiskuma iznīcināšana, Otrais pasaules karš, holokausts, represijas, masveidīga savas zemes pamešana, sovetizācija, bruņota cīņa un cilvēku nogalināšana dažādu politisko pārliecību (vai to neesamības) un arī citu iemeslu dēļ. Latvija bija pārtapusi par nekad vēl savā jaunlaiku vēsturē nebijušas vardarbības zonu. Krājumā ietverti pētījumu uzdevums ir šķetināt cilvēku un viņu vēstures attiecības, identificēt pagātnes radītās kultūras traumas, lai sekmētu to dziedēšanu, kas savukārt svarīgi mūsdienu sabiedrības sociālajai, cilvēciskajai un morālajai veselībai.

Izdevumam ir trīs daļas. Pirmo – “(Pār)lādētās atmiņas” – veido raksti par vēstures norišu un/vai tās posmu vērtējumiem un pārvērtējumiem dažādu politisko norišu rezultātā un to vietu kolektīvajā atmiņā. Vīta Zelče aplūko Latvijas valstiskuma zaudēšanu 1940. gadā un sabiedrības attieksmi pret to gan šā notikuma laikā, gan vēlāk. Rakstā iztirzāts Padomju Savienības totalitārisma raksturīgās padomju politiskās izrādes izmantojums Latvijā 1940. gada vasarā, valsts okupācijai un inkorporācijai PSRS piešķirot svinēšanas formātu un radot tālāko vēstures norišu *neskaidrības* potenciālu.

Holokausta kā kultūras lielstāsta tēmai veltīts Didža Bērziņa raksts. Tajā izvērtēti 20. gs. notikumi, kas ietekmēja holokausta pētniecību un reprezentāciju Rietumu sabiedrības sociālajā

66 Garton-Ash, T. (2002). Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe. Müller, J.-W. (ed.). *Memory and Power in Post-War Europe*. P. 273.

67 Sk. Kaprans, M. (2009). Then and now: Comparing the Soviet and Post-Soviet experience in Latvian autobiographies. *Keywords*, 2. Sk.: <http://www.satori.lv/raksts/3114>

atmiņā. Kaspars Zellis pētījumā par latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukciju nacionāl-sociālistiskās Vācijas okupācijas gados mēģina rast atbildi uz jautājumiem, kā šī okupācijas vara pārveidoja latviešu vēsturiskumu atbilstoši savām politikas un ideoloģijas prasībām, kādi no tālaika vēstures priekšstatiem un kāpēc ir saglabājušies Latvijas vēsturiskajā apziņā. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas periodā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē analizēta Ulda Neiburga rakstā. Vēsturnieks tajā meklē skaidrojumu: kāpēc pretošanās kustība Latvijā nav kļuvusi par “varoņtēlu”, kā tas ir noticis daudzās citās nacistu kara laikā okupētajās Eiropas valstīs, bet gan ieguvusi pat zināmu “pabērņa” lomu šā laikposma vēstures reprezentācijās.

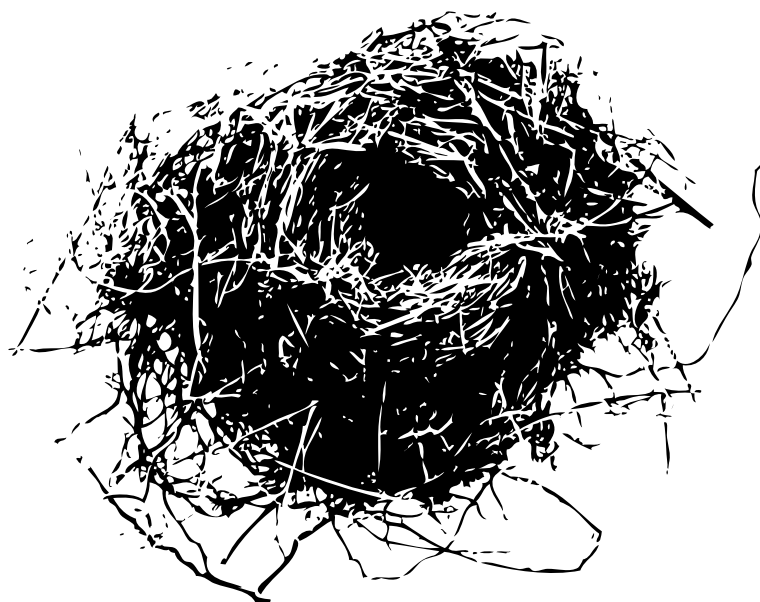
Klinta Ločmele rakstam par nacionālajiem partizāniem Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā ir devusi nosaukumu “Izraidītās atmiņas”. Aplūkojot komemoratīvo kultūru divās apdzīvotajās vietās – Baltinavā un Tilžā –, kur savulaik norisinājās nacionālo partizānu karš, un šo skolu 11.–12. klašu skolēnu aptaujas rezultātus, pētniece identificē kolektīvās atmiņas veidošanās resursus un kontekstus, kā arī atmiņas funkcionēšanas un/vai amnēzijas potenciālu. Mārtiņa Kaprāna, Olgas Procevska un Lauras Uzules pētījums atspoguļo deportāciju pieminēšanas atainojumu Atmodas laika preses izdevumos. Tā iztirzājums, izmantojot kontentanalīzi un tematisko analīzi, ļauj izprast traumatiskās identitātes veidošanos publiskajā telpā, tās nozīmīgākos elementus un aktorus.

Grāmatas otrā daļa “Kultūrkaņas” ietver rakstus par kultūras notikumu – grāmatu, spēlfilmu un teātra izrāžu – lomu sociālās atmiņas veidošanā. Aigars Lazdiņš, analizējot izdevumā “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” apkopotās anekdotes un atmiņstāstus par Kārli Ulmani, atsedz viņa pozitīvā diskursa uzplaukumu Atmodas un neatkarību atguvušās Latvijas pirmajos gados. Rakstā arī meklēti iemesli nekritiskās attieksmes pret K. Ulmani pastāvēšanai un noturībai. Savukārt Aija Rozenšteine, apkopojot un analizējot informāciju par filmas “Akmens un šķemba”/“Es visu atceros, Ričard!” tapšanas gaitu, to ietekmējošajām politiskajām un sociālajām norisēm, atsedz cilvēka un nedemokrātiska režīma pretstatījumu. Rakstā aplūkota arī filmas veidotāju Viktora Lorenca un Rolanda Kalniņa personiskā motivācija, kas sakņojas viņu paaudzes kolektīvajā atmiņā, runāt par tik sarežģīto latviešu leģiona tēmu padomju Latvijā. Laura Ardava, Aija Rozenšteine un Gita Siliņa savā rakstā iztirzā Alvja Lapiņa un režisora Vara Braslas skatuves kopdarba “Atvari” iestudējumu Valmieras drāmas teātrī un tā sabalsi ar sociālo atmiņu un nacionālo identitāti. Tas vēsta par kādu 1949. gada notikumu, kas varēja risināties jebkur Latvijā, un cilvēku rīcību, kas neiekļaujas vērtējumā shēmā – pozitīvs *vs.* negatīvs.

Krājumu noslēdz trešā daļa “Platforma”, kuras uzdevums ir piedāvāt dažādu pagātnes notikumu izpratņu jaunus meklējumus. Tajā ietverts Antas Rugātes rastais Viļa Lāča romāna “Pazudusī dzimtene”/“Pazudusī dzimtene” lasījums.

Šī grāmata, kā jau minēts, aizsāk sociālās atmiņas dažādu aspektu pētniecībai veltīto pētījumu publikācijas. Arī nākamās grāmatas, ko plānots izdot valsts programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros, būs veltītas 1939.–1949. gada notikumu traumējošajai ietekmei uz sabiedrību un indivīdiem un šīs traumas ilglaicīgajai ietekmei.

Piezīmēm

I. NODAĻA

(Pār)lādētās atmiņas

Veritas nimis saepe laborat, exinguitur numquam
Patiesība bieži ir bezpalīdzīga, taču bojā neiet

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

31.–59. lpp.

VĪTA ZELČE
Latvijas Universitāte

1940. gads: notikums un izrāde

PĀRDOMAS PAR PAGĀTNI, SABIEDRĪBU,
CILVĒKIEM UN NEATBILDĒTIEM
JAUTĀJUMIEM

*Vita Zelče, Dr. hist., LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece,
Komunikācijas studiju nodaļas profesore.*

Pētnieciskās intereses – sociālā atmiņa un identitāte, komemorācija, mediju un žurnālistikas vēsture, sieviešu vēsture.

E-pasts: vita.zelce@lu.lv

VITA ZELČE

1940. GADS: NOTIKUMS UN IZRĀDE PĀRDOMAS PAR PAGĀTNI, SABIEDRĪBU, CILVĒKIEM UN NEATBILDĒTIEM JAUTĀJUMIEM

Raksts veltīts Latvijas valstiskuma zaudēšanai 1940. gadā un sabiedrības attieksmei pret to. Aplūkota politiskās izrādes nozīme padomju dzīveskārtībā un tās izmantojums Latvijā 1940. gada vasarā, valsts okupācijai un inkorporācijai PSRS piešķirot svinēšanas formātu. Iezīmēta arī dažādu politisko spēku un sociālo grupu ieinteresētība un dalība 1940. gada notikumos un tās morālais vērtējums.

Secināts, ka 1940. gada notikumu vēsturē ir vēl daudz neskaidrības, tas ietekmē Latvijas okupācijas fakta un sociālās atmiņas attiecības un pieļauj sabiedriskās domas manipulācijas. 1940. gada vasaras notikumi pieskaitāmi pie smagākajām Latvijas iedzīvotāju kultūras traumām, kuru pārvarēšana pagaidām nav notikusi.

Atslēgvārdi: Latvijas okupācija, 1940. gads, “tautas manifestācijas”, izrāde, svinēšana, kultūras trauma.

1940. gada 17. jūnija rītā (plkst. 5) Latvijas Republikas valsts robežu šķērsoja PSRS karaspēks un sāka norītēt valsts okupācija. Šīs dienas, kā arī tās priekšvēstures un nākamo dienu, nedēļu un mēnešu notikumi ir gan detalizēti aprakstīti vēstures literatūrā, gan fiksēti oficiālo iestāžu dokumentos, presē un vizuālajos materiālos.¹ Tomēr jau kopš paša notikuma tā atainojums Latvijas publiskajā telpā tika ideoloģiski konstruēts par labu okupācijas veicējam. Šādas situācijas iespējamību radīja pats notikums, proti, staļiniskas totalitāras lielvalsts īstenota nelielas autoritāras valsts okupācija un inkorporācija. 1940. gadā ne Latvijā, ne PSRS nepastāvēja vārda brīvība un iedzīvotājiem bija liegtas politiskās un pilsoniskās tiesības, tādējādi publiskajā telpā darbojās tikai viens – varas diktēts politikas un vēstures traktējums: Latvija “brīvprātīgi” iestājās Padomju Savienībā. Vēlāk tapa arī Latvijā notikušās “sociālistiskās revolūcijas” koncepcija, kas pamatoja padomju iekārtas izveides un pievienošanās Padomju Savienībai likumību.²

Totalitārisma konstruētajam 1940. gada Latvijas notikumu traktējumam pretējs tika radīts Rietumos publicētajā literatūrā. Latvijas publiskajā telpā tā padomju versijas dekonstrukcija notika jau *perestroikas* laikā,³ tomēr sovetiskais variants joprojām tiek izmantots gan ārpolitikā, gan iekšpolitikā. Pret Latvijas okupācijas fakta atzīšanu vēl 2010. gadā iestājas Krievijas Federācijas vadība, Latvijas prokrievisko partiju politiķi,⁴ nereti arī daudzi vēsturnieki, žurnālisti, dažādu sabiedrisko organizāciju pārstāvji.

1 Par 1940. gada norišu atsegumu Latvijas historiogrāfijā sk.: Ivanovs, A. (2005). Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940.–1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.: Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 11.–72. lpp.

2 Par “sociālistiskās revolūcijas” koncepcijas radīšanu tuvāk sk.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945).* Rīga: Jumava. 18.–28. lpp. Par 1940. gada notikumu izmantošanu nacistiskajā propagandā un tās radīto koncepciju sk.: Zellis, K. (2006). “Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. Grām.: Zellis, K. (sast.). *Miti Latvijas vēsturē.* Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 92.–103. lpp.

3 1940. gada notikumu dekonstrukcijas sākumu *perestroikas* laikā esmu iztīrījusi rakstā: Zelče, V. (2005). *Vēsture perestroikas redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads.* Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti. 683. sēj.: Komunikācija. Kultūra un vēstures diskursi.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 248.–269. lpp. Arī sk.: Buholcs, J. (2003). 1940. gadā notikušās valsts iekārtas pārveides Latvijā vēsturiskās interpretācijas maiņa (1988–1989). Grām.: Irbe, E. (proj. vad.). *Domino 1.* Rīga: Zinātne. 195.–215. lpp.

4 Pie 2010. gada Saeimas pēcvēlēšanu spīlgtākajiem notikumiem pieder arī Rīgas mēra Nila Ušakova (“Saskaņas centrs”) nevēlēšanās publiski atzīt 1940. gadā notikušo Latvijas okupāciju un viņa apgalvojums, ka “neesmu vēsturnieks”, lai runātu par 1940. gadu. Mediji citēja N. Ušakova teikto: “1940. gadā Latvija nedemokrātiskā veidā ar vardarbības draudiem pret tautas gribu tika iekļauta Padomju Savienībā. Baltijas hartā ierakstīti vārdi – vardarbīgi inkorporēta. Citi to sauc par okupāciju. Es neesmu vēsturnieks – vai tā ir inkorporācija, vai tā ir okupācija, vai tā ir aneksija, par terminoloģiju lai runā citi cilvēki, es runāju par būtību. [...] Es neesmu vēsturnieku kluba vai atbildīgo ekspertu priekšsēdētājs.” Sk.: Diena.lv (2010, 18. okt.). Ušakovs: neesmu vēsturnieks, lai pateiktu, kas Latvijā notika 1940. gadā. Publicēts: <http://diena.lv/lat/politics/bot/usakovs-neesmu-vesturnieku-kluba-lai-pateiktu-kas-latvija-notika-1940-gada?=&comments=5>

Latvijas valstiskuma likvidēšana 1940. gadā pieder pie traumatiskiem notikumiem, kas izraisīja nopietnas, pat katastrofālas sekas. Tā apvērta cilvēku dzīves un vērtības sistēmu, lika mainīt mūža plānojumu, darbības jomas, profesijas, biogrāfiju, bieži arī – visu dzīves jēgu, kā arī bija izšķirīgs traumatiskais pārbaudījums Latvijai piederīgo cilvēku identitātei. Kultūras trauma allaž rodas, kad anormāla, draudīga, varmācīga, bezmorāles rīcība pārtop par lielas daļas sabiedrības ikdienu. Šāda vēsturiskā pieredze savukārt ne vien maina identitāti okupācijas periodā, bet arī saglabā savu ietekmi pēcokupācijas “dzīvē”, it īpaši politikas uztverē, rīcībaspējā un dzīvesdarbības. Trauma rada tai sabiedrībai (kuras esības pasaule tika sagrauta un/vai iznīcināta) dzīves jēgas un uzticēšanās sabrukumu. Tās savukārt pēc traumas tiešās ietekmes beigām neļauj tapt jaunai pašvērtīgai identitātei. Pēctraumas sabiedrība savu esību un apkārtējo pasauli neuztver kā agrāk (pirms traumas), tai grūti radīt stabilas un drošas vērtības un dzīveskārtības definīcijas. Traumas iedarbība var pastāvēt ilgi, pat vairāku paaudžu mūžus.⁵

Šā raksta uzdevums ir skaidrot Latvijas valstiskuma zaudēšanas 1940. gadā atsevišķus aspektus, galveno vērību veltot tām norisēm, kas, manuprāt, kavē padomju okupācijas radītās traumas dziedināšanu, šā notikuma izpratni, tā dramatisma ‘pārvarēšanu’ un izlīdzinājumu sociālajā atmiņā. Rakstā tiek atgādināti atsevišķi 1939. un 1940. gada vēstures norišu fakti, piedāvāts 1940. gada Latvijas un PSRS lielāko laikrakstu vasaras numuru lasījums, kā arī ieskats dažu tālaika notikumu tiešo liecinieku izteikumos, kas palīdz izprast vismaz nedaudzu cilvēku rīcību un noskaņojumu. Noslēguma daļā sniegti dati par cilvēku attieksmi pret 1940. gada notikumiem mūsdienās.

1940. GADA NOTIKUMI UN TO PUBLISKĀ “IZRĀDE”

Notikumi

Latvijas valstiskuma likvidēšanas vēstures sākotne meklējama 20. gs. 30. gadu totalitāro režīmu politikā, kuras mērķis bija savas ietekmes paplašināšana ārpus valsts robežām, jaunu teritoriju sagrābšana, kundzības iegūšana pār pasauli un tās iedzīvotājiem. 30. gadu nogalē, kā raksta vēsturnieks Normans Deiviss (*Davies*), “Staļina un Hitlera rīcībā jau bija tādas karamašīnas, kādu nebija nevienam”. Valstis, kas atradās starp PSRS un nacistisko Vāciju, viņš dēvē par “nelaimīgām”, jo tās bija nokļuvušas “slazdā”.⁶

Latvijas vēsturē par Otrā pasaules kara faktiskā sākuma atskaites punktu kalpo 1939. gada 23. augusts, kad PSRS un Vācija noslēdza neuzbraukšanas līgumu jeb t.s. Molotova–Ribentropa paktu, kura slepenajā papildu protokolā bija paredzēts Eiropas dalījums ietekmes zonās. Saskaņā ar to Latvijas zeme un cilvēki tika iekļauti PSRS interešu sfērā.⁷ Šis pakts radīja iespēju abām totalitārajām valstīm uzbrukt saviem kaimiņiem. N. Deiviss raksta, ka “vācu–padomju pakts pilnībā pārvērta situāciju Eiropā. Tas ļāva Vācijai un Padomju Savienībai iznīcināt Poliju un atjaunot savstarpējo robežu, kas bija pastāvējusi visu 19. gadsimtu. Tas ļāva arī abām sabiedrotajām novākt visas mazās valstis, kas maisījās tām pa kājām. Nedaudz ilgākā perspektīvā tas

5 Tuvāk par traumas, identitātes un sociālās atmiņas savstarpējo attiecību pētniecības pieejām sk.: Bell, D. (2010). Introduction: Memory, Trauma and World Politics. In: Bell, D. (ed.). *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan. P. 1–29. Arī sk.: Tisenkopfs, T. (2004). Traumas dziedināšana: sociālā rīcība kā trauma. Grām.: Ozoliņa, Ž. (galv.red.). *Latvijas Universitātes raksti. 663.sēj.: Politika un socioloģija*. Rīga: Zinātne. 209.–221. lpp.

6 Deiviss, N. (2009). *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava. 1005. lpp.

7 Piemēram, sk.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava. 111.–119. lpp.

Hitleram deva iespēju ar Staļina atbalstu un pretimnākšanu uzbrukt Rietumiem”.⁸ Eiropas demokrātiskās valstis tolaik pasaules lielajā politikā demonstrēja neizlēmību un praksē apliecināja bezspēcību būtiski ietekmēt notikumu gaitu.

1939. gada rudens un ziemas mēnešos Latvijas valsts vadītājs – autoritārais Valsts prezidents un Ministru prezidents vienā personā Kārlis Ulmanis – un viņa rekrutētā augstākā politiskā elite veica vairākus PSRS uzstājīgi pieprasītos politiskās piekāpšanās soļus, kas radīja labvēlīgu situāciju Latvijas okupācijas ātrai praktiskajai norisei. Proti, 1939. gada 5. oktobrī tika noslēgts Latvijas un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgums, kas paredzēja padomju karabāzu izvietojumu Latvijas teritorijā. Tās arī iekārtoja, – Latvijas valdība PSRS rīcībā nodeva zemi, ēkas, ielaida militārpersonas un viņu ģimenes locekļus, speciālistus un strādniekus padomju militārobjektu būvēm. Saskaņā ar Maskavas un Berlīnes vienošanos īstenoja Baltijas vāciešu izceļošanu, kuras pasākumos ietilpa arī vācbaltiešu atteikšanās no Latvijas pavalstniecības un Vācijas pavalstniecības piešķiršana.⁹

Latvijas publiskajā telpā 1939. gadā tika konstruēts viennozīmīgi pozitīvs Padomju Savienības tēls. Piemēram, PSRS sagatavotos propagandas materiālus publicēja “Latviešu konversācijas vārdnīca” 158. burtņīcā, žurnālā “Atpūta” un citos preses izdevumos. Latvijā tika atļauta padomju laikraksta “Известия” izplatīšana. Latvijas kinoteātros demonstrēja padomju filmas, propagandas kino izrādes notika arī pilsētās un pagastos brīvā dabā uz audekla ekrāniem. Padomju Savienības vēstniecība par izcilāko padomju ideoloģijas popularizēšanas pasākumu uzskatīja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 22. gadadienas svētku koncerta pārraidi Latvijas Radiofonā 1939. gada 7. novembrī.¹⁰ Decembrī, atzīmējot J. Staļina 60. dzimšanas dienu, Latvijas medijos tika publicēti viņu un padomju iekārtu slavinoši raksti. Staļins arī saņēma Latvijas ārlietu ministra V. Muntera dāvanu. Gatavojot okupāciju, PSRS intensificēja t.s. kultūras sakarus starp abām valstīm, proti, aktivizējās padomju ideoloģijas un kultūras infiltrācijas darbs gan valsts, gan sabiedrisko organizāciju un atsevišķu cilvēku līmenī. Aizvien vairāk kultūras darbinieku, intelektuāļu un politiķu sāka iecienīt PSRS vēstniecības rīkotos “tējas vakarus”, kuru formālais uzdevums bija kultūras sakaru veicināšana.¹¹ Lasot Latvijas 30. gadu nogales presi, Padomju Savienība šķiet pavisam labklājīga valsts, kurā liela loma atvēlēta dažādiem sociālajiem pasākumiem. Informācijas par tur pastāvošo totalitāro režīmu, represijām, patieso dzīveslīmeni Latvijas publiskajā telpā nebija. Vēsturnieks Heinrihs Strods atzīst, ka vēl pirms 1940. gada 17. jūnija Latvija nonāca totalitārā komunisma ideoloģiskajā aizbildniecībā.¹² Vērtējot Latvijas situāciju kopumā pēc 1939. gada 5. oktobra līguma, vēsturnieks Aivars Stranga raksta: “Lai arī Latvijas valdības rīcībspēja militāri politiskajos un ārpolitiskajos jautājumos bija gan formāli, gan faktiski būtiski ierobežota, tomēr valdība un, pats galvenais, valsts iekšējā uzbuve vēl netika mainīta, un, šķiet, ka Latviju var raksturot kā vismaz daļēji padomju protektorātā esošu valsti.”¹³

Labi sagatavotā militāra agresija pret Latviju tika īstenota 17. jūnijā. Pirms tās 15. jūnijā padomju agresors veica brīdinājuma akciju – uzbrukumu Latvijas robežapsardzei Mašlenkos,

8 Deiviss, N. (2009). *Eiropas vēsture*. 1013. lpp.

9 Tuvāk sk.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 111.–138. lpp.

10 Strods, H. (2007). PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā. Grām.: Strods, H. (zin.red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara. 1944–1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 18.–24. lpp.

11 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 127., 179., 180. lpp.

12 Strods, H. (2007). PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā. 25. lpp.

13 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 125. lpp.

nogalinot robežsargus, viņu ģimenes locekļus un vairākus robežsargus un pagasta iedzīvotājus aizvedot pāri robežai.¹⁴ 16. jūnijā sākās pilnīga jūras un gaisa telpas blokāde, un plkst. 14.00 pēc Maskavas laika Latvijas sūtni Frici Kociņu Padomju Savienībā iepazīstināja ar PSRS ultimātu, kas pieprasīja padomju karaspēka netraucētu ielaišanu Latvijā un Padomju Savienībai draudzīgas valdības sastādīšanu.¹⁵ Latvijas autoritārā režīma vadītājs K. Ulmanis izšķīrās par padomju karaspēka ielaišanu savā valstī, bruņotu nepretošanos un pieņēma uzstādīto ultimātu. 17. jūnijā pievakarē jau visa Latvija atradās faktiskā PSRS kontrolē un pārvaldībā.¹⁶ Nākamajās nedēļās tika uzsāktas darbības, lai piešķirtu leģitimitāti Latvijas politiskās iekārtas maiņai, valstiskuma iznīcināšanai un iekļaušanai PSRS, kā arī izolētu (apcietinot, nogalinot) sabiedrībā autoritatīvus cilvēkus un potenciālos cīnītājus pret okupāciju.

Inscenējumu valsts

Padomju Savienības totalitārā režīma publiskajai ikdienai piemita sava specifika un pastāvēšanas noteikumi. 20. gs. 30. gados tā bija jau izveidojusi un noslīpējusi varas un tautas attiecību ārējo modeli, kurā nozīmīga vieta bija inscenējumam, masu izrādēm un svētkiem. Vēsturnieks Malts Rolfs (*Rolf*) uzsver, ka Padomju Savienību daudzo lielformāta masu svētku dēļ jādēvē ne vien par “propagandas valsti”, bet arī “inscenējumu diktatūru”.¹⁷ Vienlaikus ar svinēšanas kultūras tapšanu un uzplaukumu PSRS tika īstenotas plašas represijas, notika “tautas ienaidnieku” prāvas, liela daļa iedzīvotāju slīga aizvien lielākā nabadzībā. Padomju cilvēku publiskās identitātes izpausme bija dalība svinēšanā, tajā lietotās “padomju valodas”, valsts un tās varas sasniegumu slavināšanas apguve un lietošana arī ikdienā.¹⁸

Gan valsts svētki, gan katrs nozīmīgāks notikums un sasniegums bija svētki, kad ielās un laukumos pulcējās cilvēki, soļoja parādēs, sveica varas pārstāvjus, veidoja masu priekšnesumus. Svinēšanas mērķis bija panākt, ka visi darbdienās “komunisma celtniecībā” iesaistītie valsts iedzīvotāji svētkos pārvēršas par vienu milzīgu gavilējošu kopienu. Turklāt svētku rīkošanā un svinēšanā saliedējās ne tikai visas valstī esošās mākslas nozares, bet arī visas institūcijas, arī visi masu mediji.¹⁹ Vēsturnieks Antons Antonovs-Ovsejenko (*Антонов-Овсеенко*) par staļinisma perioda raksturiezīmi dēvē “Josifa Staļina teātri”. Viņš to vērtēja kā “unikālu parādību gan laikā, gan telpā. Izrādes notika nepārtraukti, sakūstot uz trim gadu desmitiem vienotā darbībā. Par skatuvi viņam kalpoja visa valsts – no Sarkanā laukuma līdz Kolimai”.²⁰ Kultūras pētnieks Boriss Groiss (*Гройс*) norāda, ka padomju varas solījums bija radīt valsti, kas būtu ne tikai taisnīgāka un saimnieciski labklājīgāka, bet arī daudz skaistāka par visām, kas jebkad ir pastāvējušas uz planētas. Jaunajai dzīvei bija jābūt harmoniskai un organizētai pēc vienota mākslinieciskā plāna,²¹ kas ietvēra arī valsts politiskās dzīves estētizāciju. Tālab svētkus Padomju Savienībā

14 Tuvāk sk.: Feldmanis, A. E. (2002). *Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds.

15 PSRS ultimāta tekstu un Latvijas–PSRS sarunu par tā prasību īstenošanas gaitu padomju puses veiktos pierakstus sk.: Комплектов, В. (1990). *Полпреды сообщают ... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией, август 1939 г.–август 1940 г.* Москва: Международные отношения. С. 384–387, 390–398; Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A. (1995). *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli*. Rīga: [b. izd.]. 338.–351. lpp.

16 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 182.–185. lpp.

17 Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. Москва: РОССПЭН. С. 7.

18 Petrone, K. (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in the Time of Stalin*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press. P. 3–7.

19 Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. С. 127, 128.

20 Антонов-Овсеенко, А. (1989). Театр Иосифа Сталина. В кн.: Кобо, Х. (сост.). *Осмыслить культ Сталина*. Москва: Прогресс. С. 90.

21 Гройс, Б. (2003). *Искусство утопии*. Москва: Художественный журнал. С. 9, 10.

mēdz dēvēt par “universālu mākslas darbu”, kura radīšanā iesaistīti daudzi profesionāli pasākumu organizatori, ideologi, sabiedrisko attiecību speciālisti, mediju darbinieki un mākslinieki un kas tapa visas lielās padomju valsts teritorijā.

Staļinisma periodā par Padomju Savienības svētku/masu izrāžu galveno formu kļuva demonstrācijas, kuru uzdevums bija apliecināt valsts panākumus, optimismu un gatavību nākamajiem sasniegumiem. Svētku performance ietvēra arī ielu, laukumu un ēku dekorēšanu un daudzus rekvizītus – lozungus, plakātus, dabiskus un mākslīgus ziedus, emblēmas, balonus, stacionāras un pārvietojamās instalācijas ar ideoloģiskiem vēstījumiem. Turklāt svētkus, kas tika organizēti pēc viena pamatscenārija, svinēja visā valstī. Ja galvaspilsētā notika lielas demonstrācijas un sapulces, tad tādas pašas tika rīkotas savienoto un autonomo republiku galvaspilsētās, apgabalu un rajonu centros – skaitliskā izteiksmē mazākas, atbilstīgi iedzīvotāju skaitam. Valsts lielo svētku performances kopējā topogrāfijā iekļāvās arī mazas apdzīvotās vietas, skolas, klubi, rūpnīcas, uzņēmumi, kolhozi.²² M. Rolfs raksta, ka diktatūras inscenējumu ceremonijmeistari izvirzīja par savu uzdevumu uzskatāmā veidā nodrošināt padomju kultūras standartu pārraidi plašām masām. Svētki kalpoja ne tikai cilvēku integrācijai padomju dzīveskārtībā, bet arī viņu apziņas pārkalšanai, tādējādi radot/“ražojot” jauno padomju cilvēku.²³ Svinību radītajam padomju cilvēku laimes diskursam, kā atzīst vēsturniece Karena Petrone (*Petrone*), bija atvēlēta svarīga loma arī padomju sabiedrības identitātē.²⁴ Tā ietvēra arī PSRS iedzīvotāju īpašo izredzētību – piederēt cilvēku kopībai, kas pirmie pasaulē ceļ komunismu un veido līdz šim nebijušu, unikālu un vislabāko valsts formu. Ticība varas solījumiem un idealisms, zināšanu un informācijas trūkums par valsti, tās formām, varas īstenotās represijas un to nemitīgie draudi (arī vēl citi faktori) lika Padomju Savienības iedzīvotājiem pieņemt padomju identitāti kā savējo. Citas alternatīvas nebija. Daļai šī identitāte bija vien performatīva izpausmes forma, tomēr lielākā sabiedrības daļa to patiesi akceptēja.

Padomju Savienības pastāvēšanas laikā vairākums valsts vienkāršo iedzīvotāju atbalstīja pastāvošo politisko režīmu un uzskatīja to par leģitīmu un īstēni spēcīgu pasaules varu, kas garantē stabilu sociālo sistēmu, aizsargā pret ārējo ienaidnieku, garantē sociālo drošību un arī dzīves līmeņa uzlabošanu. Šis atbalsts nekad nebija vispārējs, tomēr pietiekami liels un konsekvents. Tā radīšanā un uzturēšanā, kā uzsver pētnieki Vladimirs Šlapentoks (*Shlapentokh*), Ēriks Širajevs (*Shiraev*) un Ero Karols (*Carroll*), liela loma bija ideoloģijas hegemonijas radītajam kopīgajam skatam uz pasauli un valsti. Oficiālo ideoloģiju, piemēram, sociālistisko iekārtu, komunistu partijas tiesības uz varu, par savējo atzina vairākums padomju valsts iedzīvotāju. PSRS varas elitei sekmīgi izdevās savu tautu pārliecināt, ka kopumā valstī dzīve rit “pareizi”.²⁵ Tai bija jārada iespaids, ka arī Latvijas un citu kaimiņvalstu teritoriju sagrābšana 1939. un 1940. gadā ir “pareizs” notikums, kas atbilst padomju sabiedrības ētikas normām un arī okupēto valstu iedzīvotāju vēlmēm.

22 Lane, C. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society – The Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 173–182.

23 Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. С. 255.

24 Petrone, K. (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in the Time of Stalin*. P. 209.

25 Par šo sarežģīto jautājumu – Padomju Savienības iedzīvotāju atbalstu savas valsts politiskajam režīmam – un tā pētniecību sk.: Shlapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union. Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan. P. 113–132.

Par Latvijas 1940. gada vasaras mediēto izrādi

Latvijas (tāpat kā citu jauno padomju teritoriju) okupācijai vispirmām kārtām bija jāiegūst svētku formāts, un tās iedzīvotāji jāiesaista šo svinību norisē. Valsts likvidēšanai vajadzēja pārtapt grandiozā svinību performancē. Turklāt Padomju Savienība sevi publiskajā telpā bija deklarējusi par mieru un cilvēci mīlošu valsti. Vēl Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) 17. kongresā 1934. gadā J. Staļins uzsvēra, ka “mūsu ārējā politika ir skaidra. Tā ir miera uzturēšanas un tirdzniecisko sakaru pastiprināšanas politika ar visām zemēm. PSRS nedomā apdraudēt nevienu un – vēl jo vairāk – nedomā uzbrukt nevienam”.²⁶ Arī 1939. gada martā VK(b)P 18. kongresā Staļins norādīja, ka PSRS “arī turpmāk turēsies pie miera un lietišķu saišu nostiprināšanas politikas ar visām zemēm”.²⁷ Šie vārdi tika atkārtoti padomju presē pēc PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līguma parakstīšanas 1939. gada 23. augustā, kā arī uzsvērts, ka padomju valsts iestājās par miera attiecību saglabāšanu ar savām kaimiņzemēm.²⁸ Publiskajā telpā PSRS veidoja valsts tēlu, kas ir pret karu, citu teritoriju sagrābšanu un zemju pakļaušanu.

Pati Sarkanās armijas ievešana Latvijā noritēja bez liekas pompozitātes, vairoties no konfliktiem un militāras pretestības provocēšanas. Varas pārstāvji ar mediju starpniecību atturēja cilvēkus no drūzmēšanās tanku, kara tehnikas un militāro vienību tuvumā. Karaspēka ievešanas laikā radītās nekārtības kvalificēja kā huligānismu, un to veicējiem tūlītēji piesprieda sodus.²⁹ Svinēšana tika organizēta dažas dienas vēlāk, kad okupācija jau bija praktiski paveikta un padomju karaspēks pilnībā kontrolēja visu teritoriju. Tad arī bija nepieciešama šā notikuma publiska leģitimācija gan iekšpolitisku, gan ārpolitisku iemeslu labad. Svinību galvenie notikumi bija 1940. gada vasaras “tautas manifestācijas”. To uzdevumi bija dažādi – gan ievadīt, gan noslēgt – padomju okupācijas leģitimēšanas izrādes atsevišķus cēlienus. “Tautas manifestāciju” mērķis – publiskajā telpā demonstrēt tautas atbalstu Latvijas valstiskuma iznīcināšanai gan kopumā, gan atsevišķi – katram tā solim: valdības maiņai, “demokrātiskām” vēlēšanām, Latvijas proklamēšanai par Padomju Sociālistisko Republiku un tās vēlmei “iestāties” Padomju Savienībā, kā arī “uzņemšanai” PSRS. Latvijas valstiskuma zaudēšanas izrādes dalībnieks bija arī mediji. Faktiski jau kopš 21. jūnija Latvijas un PSRS prese ieguva vienbalsību tālaika notikumu atspoguļojumā.

Pirmā demonstrācija, kam bija jāizsaka atbalsts PSRS ieceltajai jaunajai Latvijas valdībai, tika organizēta 21. jūnijā. Tās scenārijs tika veidots un/vai saskaņots PSRS vēstniecībā. Pasākuma norises praktisko vadību un kontroli veica agrāk Rīgā neredzēti vīrieši ar īpašiem apsejjiem uz rokas. Tiek uzskatīts, ka viņi bija ieradušies līdz ar Sarkanās armiju vai speciālajām PSRS Tautas komisariāta vienībām.³⁰ PSRS iznākošajā laikrakstā “Правда” lasāma TASS sniegtā informācija:

26 Staļins, J. (1945). *Ļeņinisma jautājumi*. Rīga: APP Grāmatu apgāds, 519. lpp.

27 Turpat. 674. lpp. Par attiecībām ar kaimiņvalstīm VK(b)P 18. kongresā tika sacīts: “Mēs esam par mierīgām, tuvām un draudzīgām kaimiņu zemēm, kam ir kopīga robeža ar PSRS. Esam palikuši šai pozīcijā, ja vien šīs zemes turēsies pie tādām pašām attiecībām pret Padomju Savienību, ja vien tās nemēģinās pārkāpt, tieši vai netieši, Padomju valsts robežu nedalāmības un neaizskaramības intereses.”

28 [Ред.] (1939, 24 авг.). К подписанию договора о ненападении между Германией и Советским Союзом. *Известия*. С. 1.

29 Sk.: Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Stranga, A. (1995). *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli*. 354.–377. lpp.

30 Tuvāk sk.: Gore, I., Stranga, A. (1992). *Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris–1940. gada jūnijs*. Rīga: Izglītība. 177.–184. lpp.

“Šodien no rītā tika pārtraukts darbs visos Rīgas uzņēmumos. Visi izgāja ielās un laukumos. Nozīmētajā laikā no visām Rīgas malām sapulcējās varenas demonstrantu kolonnas. Pusdienas laikā pilsētas ielas vairs nevarēja pazīt. Platas lavīnas veidā virzījās rūpnīcu, fabriku, skolu un iestāžu kolonnas viena pēc otras. Demonstrantu rindās gāja politiskie ieslodzītie, kurus šodien atbrīvoja no Latvijas cietumiem. Vairāk nekā 70 000 darbaļaužu piedalījās visas tautas demonstrācijā. Desmiti tūkstoši cilvēku iznāca no mājām. Sarkanās bantes, sarkanās zīda lentas, apsēji bija gandrīz katram demonstrantam. Sievietes uz demonstrāciju atnāca sarkanos lakatiņos. Visur bija dzirdami jautri smieklī, priecīgas dziesmas. Īpaši jautri bija akordeonistu tuvumā. Dziesmas nomainīja dejas. Padomju karavīru un komandieru parādīšanās ielās izpelnās sajūsminātus apsveikumus. Viņus ielenc, dāvina viņiem ziedus, spiež roku un viņus skūpst. Viņiem uzdod tūkstošiem jautājumu par dzīvi Padomju Savienībā. Tanki un automašīnas pārvēršas improvizētās tribīnēs. Runātāji dedzīgi sveic Sarkanās armijas karavīrus. Viņi uzsaka savu uzticību jaunajai Latvijas valdībai un ar naidu runā par Latvijas bijušajiem valdniekiem. Sapulcējušos vidū skaļu atbalstu gūst oratoru sludinātais: “Lai dzīvo brīva demokrātiska Latvija!” [...] Rīgas darbaļaužu demonstrācija bija latviešu tautas un Sarkanās armijas, latviešu un padomju tautas nesaraujamās draudzības demonstrācija.”³¹

Laikraksts ziņoja, ka demonstrācijas laikā valdīja kārtība un tika skandēti Staļinu slavinoši lozungi. Padomju prese par 21. jūnija notikumiem turpināja jūsmot arī nākamajās dienās. Tostarp “*Правда*” 23. jūnijā par notikumiem Rīgā rakstīja:

“Demonstrantu kolonnas stiepās vairāku kilometru garumā. Pilsētu vairs nevarēja pazīt. Mājas bija svētku rotā. Daudzi trolejbusi [pirmā trolejbusu līnija Rīgā tika atklāta vien 1947. gadā. – V.Z.] un tramvaji izrotāti sarkaniem karodziņiem, zaļumu vitnēm.”³²

Līdzīgā veidā padomju presē tika aprakstīts arī notiekošais Igaunijas pilsētās.

Latvijas lielākie laikraksti “Jaunākās Ziņas” un “Rīts” 21. jūnija tēlojumā bija nedaudz atturīgāki. Tie vēl centās savus numurus veidot Jāņu dienas noskaņās. Latviešu prese neminēja demonstrāciju dalībnieku skaitu, nosauca galveno runātāju (V. Derevjanskis, A. Višinskis, A. Kirhenšteins, V. Lācis, A. Kadiķis u.c.) vārdus un atreferēja viņu teikto. Piemēram, “Jaunākās Ziņas” rakstu par 21. jūnija demonstrāciju sāka:

“Pēc mūsu jaunās valdības sastādīšanas vakarā Rīgas lielākie rūpniecības uzņēmumi un citas darba vietas pārtrauca darbu un plašā strādnieku saime izgāja ielās, lai jaunajai valdībai apliecinātu savu uzticību. No dažādiem pilsētas rajoniem uz galvaspilsētas centru sāka virzīties atsevišķi manifestantu pulciņi, kas auga aizvien lielāki, līdz Matisa ielā apvienojās par plašu manifestācijas gājieni. Plašā Rīgas strādnieku manifestācija noritēja disciplinēti un priekšzīmīgā kārtībā. Gājiena dalībnieki soļoja ciešā ierindā, par kārtību gādāja paši strādnieki. Gājienā nesa sarkanus karogus un plakātus ar lozungiem, kas uzsvēra Latvijas un Padomju Savienības draudzību, izteica apsveikumus Padomju Savienības karaspēkam, izpauda pārmetumus agrākajai valdībai un prasīja demokrātiskas reformas. Vecajai valdībai atskanēja naidīgi saucieni, bet mūsu sabiedroto Padomju Savienību un tās karavīrus, kas bija redzami ielās, manifestanti sumināja.”³³

Kopējā vēstījuma ziņā šis raksts ir visai tuvs padomju presē publicētajam, tikai vārdu un ilustratīvo faktu izvēle – korektāka. Latvijas prese ievietoja arī paziņojumu, ka demonstrācijas

31 [Ред.] (1940, 22 июнь). Всенародная демонстрация в Риге. *Правда*. С. 1.

32 [Ред.] (1940, 23 июнь). Мощная демонстрация латвийско-советской дружбы. *Правда*. С. 1.

33 [В.а.]. (1940, 22. јүн.). Strādnieki atbalsta jauno valdību. *Jaunākās Ziņas*. 7. lpp.

MĒS PRASAM
RŪPNĪCĪBAS BANKU
UN TRANSPORTA
NACIONALIZESANU!

Republikas Saeimas pats
J. V. Stalinam

MĒS PRASAM IZVEIETI
PADOMJU SAVENĪGĀI!

LAI DZĪVO
PADOMJU LATVIJA
KĀ 14. PADOMJU REPUBLIKA

1940. gada jūnija un jūlija "tautas manifestāciju" tūlītējā vizualizācija Latvijas presē

Grāmatnieciskā tautas manifestācija, 8000 cilvēku nepārstāvējamie pūķi pie valdības nama.

dalībnieki par šo dienu savās darbavietās saņems parasto algu.³⁴ Tādējādi dalībai svinēšanā tika piešķirta viena vērtē ar darbu. Jaunā vara ar šo lēmumu deklarēja, ka tās atbalstīšana ir nozīmīgāka par ekonomiku un arī vismaz tikpat ienesīga kā strādāšana.

5. jūlijā tika rīkota manifestācija par godu Saeimas vēlēšanu izsludināšanai. Šā notikuma tēlojumā arī Latvijas prese neskopojās ar spilgtām krāsām.

“Namu logi un ielas, pa kurām virzījās manifestācija, bija ļaužu pilnas, kas jūsmīgi sveica manifestantus. Tie, kas bija aizkavējušies darbā, nevarēja gājienā iekļūt, jo manifestanti gāja ciešās rindās, bet gājiena gala nevarēja ne saskatīt, ne sagaidīt. Manifestācija un visi Rīgas iedzīvotāji jūsmīgi sveica Sarkanās armijas karavīrus, kuriem, dienestu pildot, gadījās ar gājienu sastapties. Daudzi Rīgas strādnieki apliecināja, ka šī diena esot priecīgākā viņu mūžā,”

lasāms laikrakstā “Rīts”.³⁵ PSRS iznākošajos laikrakstos tika uzsvērts demonstrantu jūsmas pilnā attieksme pret padomju valsti. Piemēram, “Известия” publicētajā TASS paziņojumā teikts:

“.. no plkst. 6 vakarā līdz vēlai naktij Rīgā notika grandioza darbaļaužu demonstrācija, veltīta valdības lēmumam par jaunas Saeimas vēlēšanām. Ievērojot sevišķu kārtību un organizētību, demonstrācija virzījās pa pilsētas ielām gar valdības namu, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas ēku. Pirmie demonstrācijā devās Latgales priekšpilsētas darbaļaudis. Demonstranti nesa lielu skaitu sarkanu karogu, plakātu, Ļeņina, Staļina, Molotova portretus. Četru ar pus stundu laikā ielās izskanēja jūsmīgi Padomju Savienībai un tās vadoņiem, Sarkanajai armijai adresēti sveiciens par tautas iegūtājām tiesībām izvēlēties savu tautas parlamentu. Ielas pildīja revolucionāru dziesmu dziedāšana. Orķestris bez pārtraukuma spēlēja “Internacionāli”³⁶

Padomju preses atainojumā Latvijā notiekošās demonstrācijas neatšķīrās no pašu valstī ierastajām parādēm ne formas, ne veidola ziņā. Latvija faktiski jau bija integrēta padomju mediētājā svinēšanas kultūrā.

Nākamās manifestācijas Rīgā notika pēc Saeimas vēlēšanām. Saskaņā ar tālaika t.s. oficiālajiem datiem, Darba tautas bloks, kura sarakstu sastādīja PSRS vēstniecībā, ieguva 97,8%.³⁷ Šo rezultātu likumības publiskā apstiprinājuma labad 18. jūlijā tika rīkota demonstrācija. Tās lozungi un saukļi jau pieteica notikumu tālāko scenāriju – Latvijas juridisko iekļaušanu PSRS. Laikraksts “Rīts” rakstīja:

“Virs manifestantu galvām augsti pacelti plīvo strādnieku sarkanie karogi, plakāti ar lozungiem, kas sveic Darba tautas bloka uzvaru, jauno Saeimu, Sarkano armiju, visas pasaules darba tautas vadoni Staļinu un citus Padomju Savienības valstsvīrus. Lielākā daļa lozungu un plakātu prasīja pievienot Latviju Padomju Savienībai par 14. republiku. Pār visu manifestāciju nemitīgi skanēja varenā vispasaules strādnieku Padomju Savienības himna “Internacionāle”, strādnieku dziesmas un spraigi gājiena marši.”³⁸

Laikraksts “Правда” publicēja sava speciālkorespondenta V. Kružkova telefonziņojumu no Rīgas. Tajā vēstīts par 20 000 cilvēku lielo demonstrāciju, par cilvēku prieku, sarkaniem

34 [B.a.] (1940, 22. jūn.). Visiem manifestācijas dalībniekiem izmaksās dienas algu. *Jaunākās Ziņas*. 9. lpp.; [B. a.]. (1940, 23. jūn.). Jāizmaksā dienas alga. *Rīts*. 9. lpp.

35 [B.a.]. (1940, 6. jūl.). Tautas manifestācija Rīgā. *Rīts*. 1. lpp.

36 [Ред.] (1940, 6 июля). Торжество латвийского народа. *Известия*. С. 1.

37 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 194. lpp.

38 [B.a.]. (1940, 19. jūl.). Latvijas tautas demonstrē par mieru, par maizi, par brīvību. *Rīts*. 2. lpp.

1940. gada vasaras notikuma Latvijā tūlītējā vizualizācija PSRS presē

karogiem, ēku rotājumiem, dekorētām mašīnām, velosipēdistu kolonnām, “Internacionāles” dziedāšanu, resumējot, ka tie bija tautas svētki. Raksturojot cilvēku noskaņojumu, tiek uzsvērts, ka viņi visi vēlās padomju Latvijas dibināšanu. Savu reportāžu V. Kružkovs noslēdz:

“Testājas vakars. Satumst. Vēl joprojām nāk daudzskaitlīgas kolonnas. Visur dzirdamas dziesmas latviešu un krievu valodā. Labi tiek dziedātas padomju dziesmas. Šodien latviešu tauta pateica to, ko gribēja sacīt. Šodien latviešu tauta demonstrē savu saliedētību, savu vienprātību, savu gribu, savas simpātijas pret Padomju Savienību. Grūti pateikt, kad šodien iemīgs Rīga. Kolonnas vēl joprojām iet. Ielas tautas pilnas. Bet jau pusnakts...”³⁹

39 Кружков, В. (1940, 19 июль). 200-тысячная народная демонстрация в Риге. *Правда*. С. 4.

Nākamā lielā demonstrācija Rīgā notika jau pēc dažām dienām – 21. jūlija vakarā, kad “ievēlētā” Saeima pasludināja Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas proklamēšanu un tās vēlmi kļūt par PSRS daļu. Latvijas prese arī šo demonstrāciju dēvēja par vēl nepieredzētu notikumu un vēstīja par prieku, kas valda ielās.⁴⁰ Tomēr šajā svētku mediētājā versijā iekļaujas arī uzvarētāju istas gaviles – Sarkanās armijas tiešs suminājums un iepriekšējās varas izsmiešana ar plakātiem, kuros K. Ulmanis un viņa vadītā valsts tika atainoti kā jaunās iekārtas ienaidnieki. “Jaunākās Ziņas” rakstīja:

“Visskaļākos aplausus tomēr izpelnījās kāds smagais auto, kas veda prāvu Ulmaņa attēlu ar kūdras rokamo lāpstu rokā, bet līdzās plakātu ar uzrakstu: “Es palieku savā vietā.” Tie, kas tāpat paliek savās vietās, bija redzami pie vaļēja kapa: tā malā melns zārks, bet apkārt tam melni kraukļi un čūskas.”⁴¹

Padomju presē 21. jūlija notikumu Latvijā un Igaunijā atainojumu aizēnoja grandiozā fizikultūriešu parāde Maskavā Sarkanajā laukumā. Ziņas par norisēm Baltijas valstīs parādījās vien attālākās laikrakstu lappusēs. Laikraksta “*Правда*” speciālkorespondents V. Kružkovs padomju lasītājiem vēstīja, ka, uzzinot par Latvijas Saeimas lēmumu par padomju iekārtu un iestāšanos PSRS, 200 000 cilvēku Rīgā simtiem reižu sauca “urā”. Latvijā notiekošajā manifestācijā tika gaviļēts, ka tādus pašus lēmumus ir pieņēmuši Lietuvas un Igaunijas “ievēlētie” parlamentī.⁴²

Masu manifestācija noslēdza arī Latvijas inkorporāciju PSRS. Tā notika 6. augustā un sumināja Latvijas uzņemšanu Padomju Savienībā. Instrukcija par piedalīšanos un pulcēšanos, kā arī dekorācijām tika publicēta presē.⁴³ Tā līdzinājās iedzīvotāju mobilizācijai. Par šo pasākumu Latvijas prese rakstīja:

“Vakardienas grandiozā manifestācija sarkanajā Rīgā bija darba tautas svētku gājiens, prieka izpausme par panākto gandarījumu [..]. “Pateicamies biedram Staļinam par Padomju Latvijas uzņemšanu Padomju Savienībā” – pauž nākošie plakāti. Vairāk kā 15 minūtes soļo garām teātrim mūsu tautas armijas karavīri. Pēc viņiem nāk Rīgas darba ļaudis, brīvā darba jaunatne, darba sievietes sarkanos lakatos, tautas milicija, strādnieku gvarde – un tad, skaļu aplausu sveikti, Sarkanās armijas karavīri savā īpatnējā parādes solī.”⁴⁴

Šī manifestācija presē tika vērtēta kā visgrandiozākā, kas apliecina, ka latviešu darba tauta 5. augustā ir piedzīvojusi lielāko un svarīgāko dienu, “kad beidzot piepildījušies tās sapņi un ilgas”.⁴⁵ Uzņemšana Padomju Savienībā tika dēvēta par Latvijas “laimīgāko dienu”.⁴⁶

Arī Padomju Savienības presē Baltijas valstu uzņemšana PSRS tika vērtēta kā šo zemju un iedzīvotāju laimīgākā diena. Jau minētā žurnālista V. Kružkova reportāžā no Rīgas tēlots, ka tā bija cilvēku vienotības diena, ka svētkos piedalās ne tikai tūkstošiem cilvēku, bet pat daba (sākoties demonstrācijai, pārtrauc līt). Viņš vēstīja:

40 [B.a.]. (1940, 22. jūl.). Situācija gaidītā Latvijas darba tautas stunda. *Rīts*. 4. lpp.

41 [B.a.] (1940, 22. jūl.). Sarkanās armijas spēks – tautu miers un labklājība. Manifestācija Rīgā. *Jaunākās Ziņas*. 10. lpp.

42 Кружков, В. (1940, 22 июля). Латвия стала советской! *Правда*. С. 4.

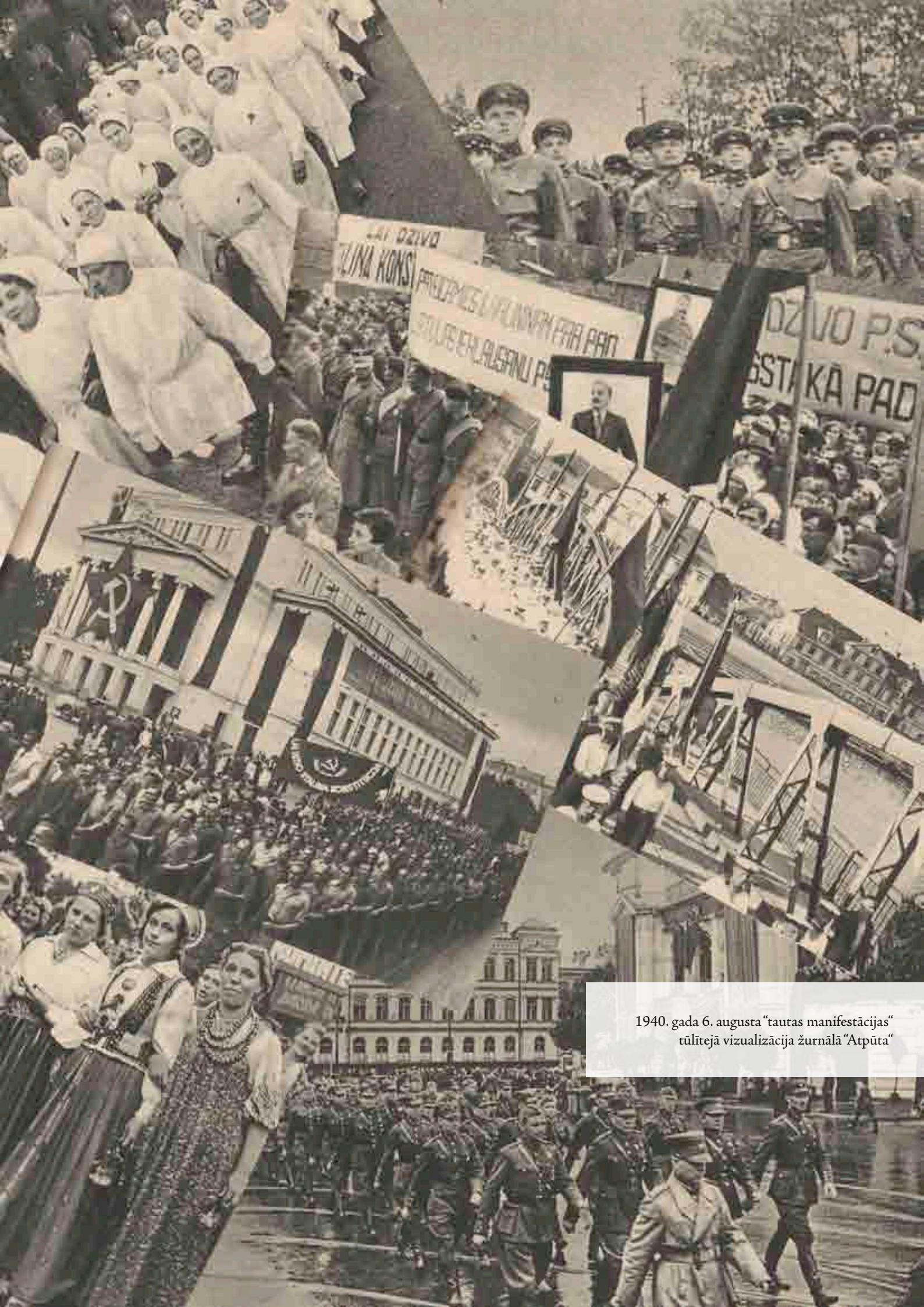
43 [B.a.]. (1940, 6. aug.). Šodien lielā manifestācija. *Rīts*. 1. lpp.

44 [B.a.]. (1940, 7. aug.). Lielā manifestācija. *Rīts*. 1. lpp.

45 [B.a.]. (1940, 7. aug.). Latvijas darba tautas prieka un pateicības apliecinājums. Lielā manifestācija Padomju Latvijas galvaspilsētā. *Jaunākās Ziņas*. 7. aug.

46 *Rīts*. 1940. 7. aug. 1. lpp.

1940. gada 6. augusta "tautas manifestācijas" tūlītējā vizualizācija žurnālā "Atpūta"

“Uz centrālo ielu trotuāriem gan pa labi, gan pa kreisi vairākās rindās stāv tūkstošiem cilvēku. Starp tām pa asfalta bruģi iet un iet nebeidzamā straumē kolonnas. Demonstrantu kolonnas vidū – sarkanarmiešu vienības. Tās īpaši svinīgi sveic tauta. Dzirdami saucieni: “Lai dzīvo Sarkanā armija!” un ilgi nerimstoši aplausi. Aiziet Latvijas tautas armijas virsnieku vienība. Iet sieviešu baltos halātos kolonna. Tas ir medicīnas personāls. Komjauniešu, pionieru sarkanos kaklautes kolonnas, rūpnīcas “Vairogs”, fabrikas “VEF” un citu Rīgas uzņēmumu strādnieku kolonnas. Skolotāji, taksoometru šoferi, tramvaju vadītāji, dzelzceļnieki, tautas milicijas vienības, darba tautas visu profesiju un visu vecumu pārstāvji demonstrē savu prieku un savu laimi.”

Reportāžā arī atgādināts, ka Rīgā pēdējā laikā jau notikušas daudzas varenas demonstrācijas, bet šī ir visvarenākā. Beidzot Latvijas iedzīvotāji var par sevi teikt dzejnieka V. Majakovska vārdus: “Lasiet, apskaidiet – es, Padomju Savienības pilsonis.” V. Kružkovs rezumēja:

“Jā, šodien Padomju Latvijas tauta ne tikai iet demonstrācijā – tā svin, gavilē, priecājas. Zem agrākā ir pavilkta svītra. Uz nolādētās pagātnes ir likts krusts. Padomju Savienības ģerbonis – sirpis un āmurs – uz demonstrantu kolonnu karogiem – simbols, ka Latvijā ir sācies jauns dzīves posms.”⁴⁷

Līdz ar šo manifestāciju Latvijas valstiskuma zaudēšanas publiskās svinības pilsētu ielās beidzās. Sākās sovietizācija, cilvēku dzīvju ielogošana padomju sistēmā un kārtībā.

Par manifestāciju dalībniekiem

Vēstures liecības par manifestāciju dalībniekiem, par piedalīšanās motivāciju un attieksmi pret notiekošo saturiski un vērtējumos ir atšķirīgas. Grūti arī spriest par viņu skaitu. Prese, rakstot par pēdējām vasaras “tautas manifestācijām”, vairākkārt uzstājīgi piedāvāja skaitli – 200 000. Tas nozīmē, ka Rīgas ielās bija 56,5% iedzīvotāju (neraugoties ne uz viņu sociālo stāvokli, ne vecumu). Ir izteikti apgalvojumi, ka daļa demonstrantu bija civildrēbēs pārgērbti sarkanarmieši, kas jau bija labi apguvuši Padomju Savienības svētku dalībnieku uzvedības modeli un kuru uzdevums – to eksportēt un praktiski “iemācīt” vietējiem. Daudzas laikabiedru liecības vēsta, ka lielākā daļa demonstrāciju dalībnieku ieradās organizēti no savām darbavietām vai mācībistādēm, kas viņus norīkoja gan ar aģitāciju un pārliecināšanu, gan draudiem, solot nepatīkšanas. Par pirmās demonstrācijas organizēšanu savās atmiņās stāstīja arī Eduards Berklavs. Viņš atminējās, ka aktīvākajiem vietējiem komunistiem tika dots uzdevums ierasties fabrikās, ieslēgt sirēnu un pēc tam aicināt strādniekus doties gājienā. Un tā no viena uzņēmuma uz nākamo. Ja nebija iespējams iekļūt, tad – jāuzlauž vārti, jāiebrūk cehos un jāorganizē mītiņš.⁴⁸

Protams, bija arī ļaudis, kas demonstrācijās piedalījās ar patiesu pārliecību, ka notiekošais atbilst viņu dzīves mērķiem un ka Sarkanās armijas daļu klātbūtne un PSRS acimredzamā ietekme ir pozitīvi vērtējama. Bija daudzi nejauši dalībnieki, vienkārši ziņkārīgie, kā arī cilvēki, kas notiekošajās manifestācijās centās rast informāciju un sapratni par notiekošo. Cilvēku rīcību ietekmēja arī jau ierastā pakļaušanās varas rīkojumiem, kolektīvā un individuālā disciplīna, bailes, neziņa par nākotni, vēlēšanās sadzīvot ar notiekošo, protams, nereti arī aprēķins un jaunu dzīves un karjeras iespēju pamanīšana. Pakļaušanos esošajai kārtībai veicināja arī jau sāku-

47 Кružков, В. (1940, 7 август). 200-тысячная демонстрация в Риге. *Правда*. С. 4.

48 Berklavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams. 46. lpp. E. Berklavs, atmiņās vērtējot savu jaunības rīcību, atzīst, ka tagad “ir grūti aptvert, kāpēc es toreiz biju tik nesaprātīgs”. Viņaprāt, galvenie iemesli meklējami zināšanu trūkumā gan par pasaules lielo politiku, gan par Padomju Savienību. Sk.: turpat. 48., 59. lpp.

šās represijas. Turklāt Latvijas iedzīvotājiem nereti piemīt akla pakļāvība likumam/rīkojumam: viņiem liek un viņi dara.⁴⁹

Laikabiedru atmiņu stāstos rodamas visas jau minētās cilvēku rīcības motivācijas. Padomju periodā tika publicēti vien komunistiskās partijas biedru vai vismaz atbalstītāju memuāri, kas iekļāvās padomju vēstures oficiālajā naratīvā un pauda sajūsma par 1940. gadā piedzīvoto.⁵⁰ Ārpus padomju Latvijas un Padomju Savienības iznākušajās atmiņās pārsvarā pausts skaudrs notikumu vērojums, to baisā teatrālisma apzināšanas. Piemēram, bijušais ierēdnis Jānis Lejiņš rakstīja:

“18. jūlijā cilvēki atkal tika izdzīti manifestācijā. Nesa plakātus ar dažādiem lozungiem [...]. No manas kases 40 darbiniekiem gājienā Rīgā saskaitīju tikai 12, un starp tiem nezināju nevienu, kurš pievienotos tam, ko gājieni atbalstīja. Cik savāda ir dzīve! Pātaga dzen.”⁵¹

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas izdotajās sociāldemokrāta Klāva Lorenca atmiņās 18. jūlija manifestācija raksturota kā “impozanta demonstrācija”, bet par 6. augusta notikumiem ironizēts:

“.. tika organizēta grandioza manifestācija, kam vajadzēja paust latviešu tautas vārdos neietveramo sajūsma un ekstatisko prieku par Latvijas pievienošanas aktu. [...] Laikrakstiem aizrāvās elpa un valoda, jūsmojot, ka “mēs esam pilsoņi valstī, kuras lielā tautas atbrīvošanas idejas un sociālisma kultūras avoti apstaro un vada visu progresīvo cilvēci” [...]. Pa ielām maršēja nepārskatāmas manifestantu rindas, apstājās un pieturas vietās runāja cits pēc cita valdības vīri un deputāti, kuru cilvēciskā valoda bija par trūcīgu, lai izteiktu iegūtās laimes lielumu, dziļo pateicību atbrīvotājiem un cildinājumu visas pasaules darbaļaužu lielajam, ģeniālajam vadonim, mūsu priekam, laimei, saulei, kā no padomju sūtniecības balkona nokliedza Berijas ieliktenis, pirmais sekretārs Vetrovs [...]. Tam visam sekoja neskaitāmas padevības, pateicības un atzinības telegrammas Staļinam, Molotovam u.c., ko sūtīja kompartijas CK un Latvijas valdība. Kad visas šīs manifestācijas un gājieni, mītiņi un svētku runas, pateicības telegrammas un padevības apliecinājumi bija garām, sākās jaunās Padomju Latvijas pelēkā un grūtā ikdiena ..”⁵²

Par pieredzēto 1940. gada vasarā stāsta arī rakstnieks Zigmunds Skujiņš:

“Nezinātājam vērojot tā laika fotogrāfijas un kino kadrus, var rasties jautājums – kāpēc tomēr tik daudz ļaužu izgāja demonstrācijās? Šīs masu pastaigas bija vairākas, un arī es piedalījos. Tāpēc liecinu ar atbildību. Tā bija pūcesspiegēliska izstaišanās pēc ieilgušas nekustības. Pie Ulmaņa sešus gadus demokrātiskos pretestības rituālus iegrožoja. Cilvēku pašapziņu tas kaitināja. “Darbaļaužu bloka” bezizmēra saukļi “par labāku dzīvi”, “par gaišāku nākotni”, “par demokrātiskām tiesībām” likās pieņemami. [...] avīzes par draudiem Latvijas valstiskumam vienoti klusēja. Ļaudis gāja ar apziņu – pašu mājā pašu darināšana. Dramatisku naidīgumu pret valsts iekārtu šīm “masu akcijām” vēlāk piešķīra propagandas meistari. Demonstrētājiem toreiz nebija ne jausmas, ka aizkulisēs palikušie režisori vajadzīgā brīdī fotokameru priekšā iznesis plakātus, kam ar vispārējo sabiedrības noskaņojumu nebija nekā kopēja.”⁵³

49 Par šo problēmu arī sk.: Ezerģailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1945*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 130. lpp.

50 Piemērām, sk.: Baugis, P. (red.). (1972). *Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940.gadā. Atmiņu krājums*. Rīga: Liesma. 2 sēj.

51 Lejiņš, J. (1971). *Mana dzimtene. Atmiņu un pārdomu atspulgā*. Vesterosa: Ziemeļblāzma. 201. lpp.

52 [Lorenca, K.] (2005). *Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas*. Rīga: Zelta grauds. 332., 337., 338. lpp.

53 Skujiņš, Z. (2007). *Raksti. 5. sēj.* Rīga: Mansards. 303. lpp.

Juriste un politiķe Ruta Šaca-Marjaša, atceroties un vērtējot to laiku, atzīst, ka viņai – pusaudzei – 1940. gada vasara pagāja “kā svētki”, pateicoties padomju kinofilmām, dziesmām un daudzo mākslinieku priekšnesumiem. Latvijas iedzīvotājiem tika demonstrēta padomju kultūras propagandas parāde. Faktiski ar tās starpniecību dzīve Ulmaņa autoritatīvajā režīmā pārtapa par dzīvi staļiniskajā totalitārisma. Bet cilvēkiem, uzsver R. Šaca-Marjaša, nebija izvēles, nācās pielāgoties.⁵⁴

Vairāki desmiti tūkstoši Latvijas iedzīvotāju gan pārliecības, gan nejaušības, gan bailu, gan pakļāvības augstākām amatpersonām vai aģitatoriem dēļ bija 1940. gada vasaras svinību dalībnieki, tādējādi Latvijas valstiskuma likvidācijas izradē nospēlējot savu lomu – padomju iekārtas izveides un iestāšanās PSRS atbalstītāju lomu – atbilstīgi staļinisko režisoru iecerei.

Par padomju rituāliem

Padomju svinēšanas kultūrā iekļāvās arī noteikti rituāli – masu lojalitātes apliecinājumi vairai. Staļinisma periodā, atzīst kultūrvēsturnieks V. Gļebkins (*Глебкин*), pastāvēja vesela virkne “rituāla formulu”, piemēram, Staļinam, viņa tuvākajiem līdzgaitniekiem, komunistiskajai partijai veltītu lozungu skandēšana, īpašas Staļina uzrunāšanas etiķetes nemītīga izkopšana, Staļinam un partijai adresētu veltījumu prakse un tās pilnveidošana.⁵⁵ Tajās iekļaujas arī pateicības un apsveikuma vēstuļu vai telegrammu sūtīšana Staļinam katros svētku, katras lielākas sapulces atklāšanā un/vai noslēgumā.

Varas atkārtotas nodošanas un lojalitātes apliecinājuma rituāls bija vēlēšanas. Vēlēšanas, raksta vēsturniece Šila Fitzpatrika (*Fitzpatrick*), staļiniskajā Padomju Savienībā rīkoja svētku veidā, bet cilvēki tika pakļauti lielum spiedienam, liekot viņiem doties balsot. Kandidātu, par ko vajadzēja balsot, izraudzījās un deleģēja varas struktūras. Citu izvēli vēlētājiem nepiedāvāja. Kopumā vēlēšanas Padomju Savienībā pēc 30. gadu represijām pārtapa rutīnas bezkonflikta procedūrā.⁵⁶ PSRS vēlēšanas staļinisma periodā bija kļuvušas par dramaturģiska rakstura pasākumiem, kurā dalībnieki zināja savas lomas un sodus par to nepildīšanu vai sliktu priekšnesumu.

Vasaras kopējās izrādes rituālu svarīgā sastāvdaļa bija Saeimas vēlēšanas. Latvijas un pārējo Baltijas valstu 1940. gada parlamentu vēlēšanu scenāriji tika rakstīti Maskavā un PSRS sūtniecībā Rīgā. Tur arī izlemts, kādi notikumi un kad tie risināsies. Arī vēlēšanu laiks – 14. un 15. jūlijs, negaidot Satversmē noteikto vēlēšanu laiku rudenī. Vēlēšanu scenārija galvenās ainas tika darinātas atbilstīgi demokrātiskajai kārtībai, kas Latvijā vēl nebija aizmirsta un ko veidoja kandidātu sarakstu sastādīšana un iesniegšana, priekšvēlēšanu kampaņa un aizklāta balss nodošana vai nenodošana par izraudzītajiem kandidātiem vēlēšanu iecirknī. 1940. gada Saeimas vēlēšanas bija pirmās padomju tipa vēlēšanas, kurās netika piedāvāta kandidātu izvēle, bet gan tikai viens saraksts un obligāta balsošana.⁵⁷ Režisors Oļģerts Kroders, atminoties 1940. gadu, raksta:

54 Шац-Марьяш, Р. (2003). *Калейдоскоп моей памяти*. Рига: Acis. С. 63, 77, 78.

55 Глебкин, В. (1998). *Ритуал в советской культуре*. Москва: Янус-К. С. 110–120.

56 Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press. P. 180–182. Par vēlēšanām Padomju Savienībā staļinisma periodā arī sk.: Davies, S. (1997). *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1931–1941*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 108–112.

57 Par vēlēšanu sagatavošanu, norisi un rezultātiem sk.: Gore, I., Stranga, A. (1992). *Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris–1940. gada jūnijs*. 197.–222. lpp.

“Pirmos žņaugus sajūtām, kad izsludināja Saeimas vēlēšanas. Vispirms tika izplatītas runas, ka tiem, kuri balsošanā nepiedalīsies, gaidāmas nepatīkšanas ar čeku (un kas ir čeka, mēs jau šo to bijām dzirdējuši). Tam sekoja paziņojums, ka jāņem līdzi pase, lai tajā iespiestu zīmogu par piedalīšanos vēlēšanās. Skaidrs, ka gandrīz visus sāka purināt baiļu drebulis ...”⁵⁸

Vēlēšanas, kurās nebija izveles un kuru dalībniekus pat mediji brīdināja par nepatīkšanām,⁵⁹ ko var radīt nepiedalīšanās, neatbilda demokrātijas pamatprincipiem, bet bija iedzīvotāju pakļaušanās un iniciācijas rituāls padomju dzīveskārtībā.

Savukārt Saeimā ievēlēto cilvēku uzdevums bija izveidot Latvijas Republikas labprātīgas pārtapšanas Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā performanci. Par tās norises vietu kļuva Nacionālais teātris, kur reiz bija proklamēta neatkarīgā Latvijas valsts. Ēka bija īpaši dekorēta, “zāle drapēta tumši sarkanos toņos. Viscauri puķu un lauru koku dekorējums. Deputātu vietas no pārējās telpas nodalītas ar lauru koku rindu. [..] Prezidija galdu klāj koši sarkana sega.”⁶⁰ Saeimas sēdes formātā bija gan svinīgā atklāšana, gan prezidija un mandātu komisijas vēlēšanas, īpašo delegāciju apsveikumi u.c. pasākuma statusam atbilstīgi elementi. Deputāti, cits citu nomainot tribīnē, sacīja runas par Latvijas vēlmi kļūt par padomju republiku un PSRS sastāvdaļu un pieņēma lēmumu, lai tas arī notiktu.⁶¹ Pasākums ietvēra daudzas tālaika “rituālu formulas” – Staļina un citu tuvāko līdzgaitnieku cildināšanu, goddevīgu viņu uzrunāšanu, kopīgas vēstules nosūtīšanu, ovācijas un aplausus pēc katras runas un lēmuma pieņemšanas. Piemēram, saskaņā ar presē sniegto informāciju Saeimas sēdes izrādē ovācijas veselu 20 minūšu ilgumā bija atvēlētas rezolūcijai par Latvijas iestāšanos PSRS un šāda lūguma izsacīšanu.⁶²

Saeimas sēde sagatavoja nākamo Latvijas iekļaušanas rituālu – brīvprātīgu, ar deputātu balsojumu apliecināto iestāšanos PSRS. Tas iekļāvās citu augustā notikušo līdzīgu rituālu virknējumā, jo kopā ar Latviju PSRS tika uzņemtas arī citas jauniegūto teritoriju teritoriālās vienības.⁶³ Būtiskākie elementi bija delegācijas došanās uz Maskavu, tās pavadīšana un sveikšana, tad sagaidīšana Maskavā un sveikšana, PSRS Augstākās padomes svinīgā sēde, uzņemšanas lūguma lasīšana, tā sumināšana un atbalstīšana ar vienbalsīgu balsojumu, apsveikuma un pateicības runu lasīšana un noslēgumā – delegācijas svinīgā pavadīšana, tad sveikšana Maskavā un beidzot sagaidīšana Rīgā.

Latvijas kļūšanai par padomju republiku un uzņemšanai PSRS atbilstīgi rituāli tika veikti daudzās Padomju Savienības vietās. Preses materiāli liecina, ka pēc 21. jūlija Saeimas sēdes neskaitāmās rūpnīcās visā lielās valsts teritorijā notika mītiņi, sacītas runas un rakstīti apsveikumi. Padomju prese ziņoja par šādiem pasākumiem Maskavā, Gorkijā, Harkovā, Kazaņā, Kijevā,

58 Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts. Autobiogrāfisks stāsts divās daļās*. Rīga: Māksla. 81. lpp.

59 1940. gada 14. jūlijā laikraksts “Rīts” norādīja: “Katrs, kas šodien un rīt atturas no balsošanas, ir neapšaubāms tautas ienaidnieks, [..] atpakaļrāpuļi un kūtrīte vēsturi apturēt nespēj.” 15. jūlijā “Jaunākajās Ziņās” publicēja Sabiedrisko lietu ministrijas Propagandas nodaļas norādījumus, kas jau tieši ietvēra brīdinājumu/draudu par iespējamām nepatīkšanām/represijām tuvākajā nākotnē: “Šodien ir vēlēšanu pēdējā diena, tāpēc pasteidzieties, lai vēlāk tiem, ka tagad šaubās – balsot vai nebalsot, nebūtu jākaunas no sevis, no saviem darbabiedriem, no līdzpilsoņiem, no visiem Latvijas patriotiem un no saviem personīgiem dokumentiem, kuros trūks iespieduma par piedalīšanos šī gada Saeimas vēlēšanās.”

60 [B. a.] (1940, 22. jūl.). Visa valsts vara Latvijā pieder darba ļaužu padomēm. *Rīts*. 1. lpp.

61 Tuvāk sk.: Gore, I., Stranga, A. (1992). *Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris–1940. gada jūnijs*. 223.–228. lpp.

62 [B. a.] (1940, 22. jūl.). Visa valsts vara Latvijā pieder darba ļaužu padomēm. *Rīts*. 2. lpp.

63 Laikraksta “Rīts” īpašā izcēlumā lasāms: “Baltijas valstu iestāšanās PSRS nozīmē, ka Padomju Savienība palielinās par 2 800 000 Lietuvas iedzīvotāju, par 1 950 000 Latvijas iedzīvotāju un par 1 120 000 Igaunijas iedzīvotāju. Tādā kārtā kopā ar Besarābijas un Ziemeļbukovinas iedzīvotājiem Padomju Savienības iedzīvotāju skaits palielinās apmēram par 10 miljoniem cilvēku. Ja šim skaitam pieliek vairāk par 13 miljoniem Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotāju, tad iznāk, ka Padomju Savienība pēdējā gadā palielinājusies vairāk kā par 23 miljoniem iedzīvotāju.” Sk.: *Rīts*. 1940. 6. aug. 2. lpp.

Ulanudē, Ļeņingradā, Tulā, Habarovskā, Staļino, Ščekino, Krasnodarā, Alma-Atā, Zaparožjē u.c.⁶⁴ Tādas pašas norises bija arī pēc 5. augusta PSRS Augstākās padomes sēdes.

Līdz ar to Latvijas okupācija svinību veidolā bija noslēgusies. Turpmāk svētki tika svinēti pēc Padomju Savienības kopējā kalendāra, kur nozīmīgākā bija Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadiena 7. novembrī un Darbaļaužu solidaritātes diena 1. maijā. Instrukcijas par to scenārijiem tika publicētas presē, skaidrotas sapulcēs. Padomju Latvijas dzimšanas dienas statuss tika piešķirts 21. jūlijam. Latvijas svētki turpmāk iekļāvās vienotajā “Staļina teātrī”.

Par teatrālismu un vizualitāti

Latvijas valstiskuma iznīcināšanas izteiksmīgumu performatīvu svētku formātā savulaik raksturoja tā tiešie liecinieki. Kritisks skatījums un zināšanas daudziem jau jūnijā ļāva diezgan skaidri saprast notiekošo vai arī vērtēt no lielākas vai mazākas distances 1940. gada vasarā notiekošās manifestācijas, vēlēšanas, Saeimas sēdes un delegācijas došanos uz Maskavu kā teātri. Piemēram, K. Lorencs savās piezīmēs pēc Saeimas vēlēšanu rezultātu izziņošanas rezumēja: “Ar to nolaidās priekšgars pār talantīga režisora inscenējuma pirmo cēlienu.”⁶⁵ Savukārt, komentējot lozunga par Latvijas pievienošanos PSRS parādīšanos 18. jūlija manifestācijā, viņš retoriski jautāja: “.. vai arī viss iepriekš darītais un solītais bija sataniska režisora krāpšanas un melu pilns inscenējums?”⁶⁶

Uzņēmējs un leģendārais grāmatizdevējs Helmārs Rudzītis par 1940. gada vēroto rakstīja:

“Ar 17. jūniju tas viss sākās. Kas notika pēc tam, par to vairs nav jāstāsta. Simts grāmatās viss jau aprakstīts. Viss risinājās pēc Maskavas rakstītā scenārija labu importētu un vietējo režisoru vadībā. Nodibinājās pat tikpat kā “pilsoniska” valdība. Kas gan viņu pirmajās valdīšanas dienās Kirhenšteinu, Blauu, divus Lāčus varēja noturēt par komunistiem vai to līdzskrējējiem? Un pats prezidents arī teicās palikt savā vietā. Bet tas bija tikai lugas pirmais cēliens. Režisori uztraucošākos brīžus taupīja turpmākiem cēlieniem. Nebija arī ilgi jāgaida uz lugas “laimīgo noslēgumu”, kad kupla delegācija, kurā piedalījās pat kāda latviete tautastērpā, devās uz Maskavu pie “tautu tēva” lūgt mūs uzņemt viņa nabagmājā. Un pēdējā cēliena priekšgaram nolaižoties, latviešu tautai vajadzēja “gavilēt”, ka viņa uzņemta “laimīgo tautu saimē”.”⁶⁷

Režisors Oļģerts Krodērs savas atmiņu grāmatas nodaļai par padomju laika sākumu licis virsrakstu: “.. absurdā dramaturģija”.⁶⁸

1940. gada vasaras notikumu fotogrāfijas liecina par manifestāciju izteiksmīgumu gan formātā un lozungu, plakātu kopumā, gan cilvēku daudzumā. Tas atainots kā masu svētku laiks. Kaut arī autoritārajā Latvijā (īpaši vasarā) tika rīkoti daudzi masu pasākumi, piemēram, 18. novembra un 15. maija valsts svētku svinības, Dziesmu svētki, Pļaujas svētki, Strādnieku svētki, velobraucieni un sporta pasākumi,⁶⁹ tomēr tos citu no cita atdalīja noteikta laika un bieži arī ģeogrāfiskā distance. Šie svētki pārtrauca ikdienas rutīnu un tādējādi kļuva par nozīmīgām/citādākām dienām cilvēku dzīvē. Savukārt 1940. gada vasarā pēc Sarkanās armijas ienākšanas

64 Sk.: *Правда*. 1940, 23–25 июль.

65 [Lorencs, K.] (2005). *Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas*. 332. lpp.

66 Turpat. 333. lpp.

67 Rudzītis, H. (1997). *Manas dzīves dēkas*. Rīga: Zinātne. 137. lpp.

68 Krodērs, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts. Autobiogrāfisks stāsts divās daļās*. 80. lpp.

69 Autoritārā režīma rituālus esmu aplūkojusi: Zelče, V. (2007). “Bēgšana no brīvības”: Kārļa Ulmaņa režīma ideoloģija un rituāli. Grām.: Zelče, V. (red.). *Agora. 6.sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis ...* Rīga: Zinātne. 325.–350. lpp.

1940. gada 17. jūnija notikumu Rīgā konstrukcija.
Žurnāla "Zvaigzne" 1950. gada 1. numura pēdēja vāka fragments

...cūveži, kas otrod vācīša kuņģi pretī tūlī akīvei.

Dzīvus pagriežiem suniņš izjuta viņi darba ļaudis. Lāpu gūstene no paaugraba mītnes pārgāja uz jaunu dzīvokli. Pēc gariem čuņ gadiem viņu dzīvokli beidzot iespīdēja saule. Dzidra par jama mājokli neverēja vien nopriecāties. Pa pagraba loģu veroties, viņa varēja redzēt tikai putešjiem vai dubļiem klāto brūzi un gājēju kājas. Te uz viņa loģu šalcā kupla kastīte, bet aiz otra pavēris skats uz kugļiem pilno ostu un Daugavas sudrabiņu pūstumu. Sirdī bija tik labi un gaiši.

...kārtā, kas
stādām, vai no-
klāvē pie dur-
vīm.

Dzidrai dzimšanas dienā Viņa gūda savus bērnus, ar kuriem tā kopā beidza Lauksaimniecības akadēmiju. Neikar svans, un izrādā sanāk jauni ļaudis. Līdz naktij viņi runā par nākotni, un Dzidra atkal domā par dienu pirmo šautiņiem, kas pavēra skatu uz nākotnes apvēršanos.

1940. gada 17. jūnija notikumu konstrukcija V. Lāča romānā "Vētra" (1950), bērniem adresētajā grāmatā "Mūsu Rīga" (1951) un žurnālā "Bērība" (1950)

Latvijā svinēšana jau pārtapa ikdienā. Viena svētku pasākuma atšķirību no nākamā iezīmēja aizvien lielāka cilvēku skaita pulcēšanu, jaunu lozungu un plakātu parādīšanās, Latvijas simbolu nomaiņa ar Padomju Savienības karogiem, simboliem un to krāsām.

Cilvēki 1940. gada demonstrācijās, rindās pie vēlēšanu iecirkņiem, sapulcēs, bezmaksas koncertos un kinoizrādēs tika fiksēti fotogrāfijās. Tālaika presē dominēja attēli, kas kadrā ietvēra iespējami lielāku cilvēku masu. Tajās galvenais ir ļaužu daudzuma demonstrācija, cilvēku sejas un stāvi fotogrāfijās sakusuši vienotā izteiksmē un darbībā. Šīs vizuālās liecības veido vienotu notikuma/svētku stāstu, kam līdz šim laikam nav alternatīvas. Padomju periodā publiskajā telpā nenonāca cita satura attēli. 1940. gada vasaras fotogrāfijas ir viena no vispārliciecināmajām liecībām tam, ka Latvijas iedzīvotāji atbalstīja savas valsts iekārtas maiņu un tās iekļaušanu PSRS. Šo fotogrāfiju vēstījums ir tautas sajūsma par notiekošo. Tajā visai grūti ir izlasīt stāstu par okupāciju, ar to saistīto vardarbību un nelikumību.⁷⁰

Jāpiebilst, ka Padomju Savienībā iznākošajos laikrakstos 1940. gada vasaras notikumi Baltijas valstīs ir ļoti maz vizualizēti. Tikai dažas fotogrāfijas vēsta par demonstrācijām to galvaspilsētās. Turpretī Sarkanās armijas ienākšana Polijā un padomju propagandā dēvētā Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas atbrīvošana 1939. gadā salīdzinoši ir guvusi detalizētu vizualizāciju.

Nākamajos gados un gadu desmitos 1940. gada Latvijas publiskās fotogrāfijas jau bija vēstures liecības, kam bija jāveido "objektīvs" priekšstats par tālaika notikumiem. Šīs vizuālās liecības padomju periodā bija neiztrūkstošas mācībgrāmatās un akadēmiskajā literatūrā,⁷¹ tika veidoti arī īpaši fotogrāfiju albumi, kas piedāvāja apjomīgas fotomateriālu kopas par 1940. gada notikumiem padomju vēstures interpretācijā.⁷² Jau 1940./41. gada ziemā tapa propagandas kino žanra filma "Pretim saulei", ko veidoja Maskavas kino darbinieku grupa (režisors I. Kopaļins, scenārists M. Ceitlins, operators S. Gusevs).⁷³ Tās uzdevums bija iepazīstināt PSRS iedzīvotājus ar jauno republiku, tās smago dzīvi "buržuāzijas jūgā", "laimīgajiem" 1940. gada notikumiem, sociālistiskajiem pārkārtojumiem un pirmajiem sasniegumiem. Balstoties uz dažādu aculiecinieku un daļēnieku stāstiem, tiek izteikts viedoklis, ka filmā iekļautas arī vairākas vēlāk speciāli inscenētas 1940. gada vasaras notikumu (piemēram, demonstrāciju) ainas.

1940. gada masu svinību ainas ir iekļautas arī vairākās padomju periodā tapušajās spēlfilmās, piemēram, "Uz jauno krastu" (1955), "Vētra" (1960). Arī visā PSRS teritorijā daudzskatītā vairāksēriju filma "Ilgais ceļš kāpās" (1981) attēlo tautas prieku un atbalstu padomju iekārtai. Ļaužu pulcēšanās un sajūsma, prieka izpausmes, ziedi, karogi, plakāti ir šo konstruēto pagātnes ainu daļa. Jāteic, ka Latvijas Republikas valstiskuma likvidācijas, Padomju Latvijas dibināšanas un tās brīvprātīgas iestāšanās PSRS saskaņā ar tautas gribu radītais dokumentālais un mākslinieciskais vizuālais stāsts ir izteiksmīgs un arī visai pārliecinošs. Tā argumentēta analīze un dekonstrukcija būtu noderīga fotogrāfijās fiksētā staļiniskās lielizrādes scenārija pētniecībā un arī cilvēku uzvedības 1940. gada vasarā skaidrojumā.

70 Sk. fotogrāfijas laikrakstos "Jaunākās Ziņas", "Rīts", žurnālā "Atpūta" un citos preses izdevumos.

71 Piemēram, sk.: Plaude, E., Krīpēns, J., Lielā, E. (1958). *Latvijas PSR vēsture vidusskolām*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 181. lpp.; Kanāle, V., Stepermanis, M. (1967). *Latvijas PSR vēsture. Mācību līdzeklis skolām*. Rīga: Zvaigzne. 209. lpp.; Drīzulis, A. (1967). *Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss*. Rīga: Zinātne. 476., 484. lpp.; Žagars, Ē. (1975). *Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940.–1941.* Rīga: Zinātne. Attēlu ielīme; Минц, И. (гл. ред.). (1978). *Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти*. Москва: Наука. Attēlu ielīme; Drīzulis, A. (1986). *Latvijas PSR vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Zinātne. 2. sēj. 150., 151., 154.–159., 161. lpp.; Spreslis, A., Žagars, Ē. (sast.). *Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Zinātne. Attēlu ielīme; u.c.

72 Piemēram, sk.: Rainesa, G. (sast.). (1981). *Latvija – 1940. Латвия – 1940. Fotoalbums*. Rīga: Avots. 197 lpp.

73 Riekstiņš, E. (red.). (1989). *Padomju Latvijas kinomāksla*. Rīga: Liesma. 21., 22. lpp.

PAR 1940. GADA NOTIKUMU AKTORIEM – VARU UN CILVĒKIEM

Latvijas valstiskuma zaudēšanas norišu galvenie aktori bija PSRS valdība un Sarkanā armija, Latvijas valdība un tās rīcībā esošie militārie spēki, kā arī Latvijas iedzīvotāji, kuru dzīves gaita izšķīrās šo notikumu rezultātā. Morāles normas pārkāpa un/vai kļuva par šīs rīcības upuriem itin visi minētie aktori. 1940. gada notikumi sociāli traumēja gan okupētās zemes iedzīvotājus, gan arī agresijas sagatavotājus, īstenotājus un tās ieguvumu baudītājus. Gan tālaika, gan šodienas morālo kritēriju neskaidriba neļauj šo norišu dalībnieku sociālās atmiņas kopienām būt atklātām un godīgām pašvērtējumā, tālab arī 1940. gada notikumu radītā trauma “nedzīst”, bet pūžņo.

Par tālaika notikumiem, kā jau vairākkārt minēts, ir pieejami daudzi dokumenti, preses materiāli, vizuālās liecības, atmiņstāsti un citas garīgās un materiālās kultūras liecības, tomēr pilnībā vēl visi dokumenti nav atslepenoti. Krievijas Federācijas arhīvi, kas glabā daudzas dokumentāras liecības par PSRS un Latvijas Republikas attiecībām un Latvijas notikumiem, pētniekiem no Latvijas ir tikai daļēji pieejami un/vai slēgti. Jāpiezīmē, ka tālaika situācija, totalitāro un autoritāro režīmu politikas prakse noteica, ka ne visi varu plāni, lēmumi un rīkojumi, kā arī konkrētā darbība tika fiksēta rakstveidā. Tie pastāvēja vien mutiski. Tālab būtiska nozīme visu aktoru lomas 1940. gada vasaras notikumos raksturojumā ir daudzo atsevišķo liecību apkopšanai, avotpētnieciskajai kritikai, kvantitatīvai un kvalitatīvai analīzei, faktu un rīcību skaidrojumu kopsakarībām.

PSRS interese un loma Latvijas valstiskuma likvidēšanā ir vissaprotamākā. 20. gs. 30. gados Padomju Savienība jau iesaistījās pasaules politikā, kļuva par Tautu Savienības locekli, noslēdza dažāda tipa līgumus ar vairākām valstīm, kā arī valstī notiekošās saimnieciskās modernizācijas ietvaros attīstīja militāro rūpniecību un bruņošanos. Desmitgades nogalē PSRS vienojās ar nacistisko Vāciju un iesaistījās Eiropas teritoriālajā pārdalē, vispirmām kārtām tiecoties atjaunot cariskās Krievijas impērijas robežas.⁷⁴ Tam, kā liecina vēstures literatūrā minētie fakti, PSRS veltīja lielas pūles, iniciējot Latvijā t.s. komunistiskās pagrīdes aktivitātes, iesūtot izlūkus, pētot iedzīvotāju noskaņojumu, meklējot, vervējot un/vai uzpērkot sadarbības partnerus, veidojot “savu cilvēku” tīklu no dažādu sociālo slāņu pārstāvjiem. Sadarbības partneri tika atrasti arī Baltijas valstu augstākās varas un politiskās elites aprindās. Vienlaikus PSRS gatavoja arī militāro okupāciju, tai sekojošo represīvo orgānu darbību, pārvaldes un ideoloģiskā darba struktūras. Padomju leģendārais izlūks Pāvels Sudoplatovs uzsvēra, ka “notikumi Baltijā – padomju ārējās politikas daudzgājienu kombinācijas piemērs”.⁷⁵

Latvijas valdības rīcību izvērtēt ir salīdzinoši sarežģītāk. Tā, vērojot Eiropas “lielo” politiku, bija izšķīrusies par neitralitāti, ko vēlāk nomainīja piekāpšanās politika. Ar to tika cerēts nepieļaut Latvijas ieraušānu karā un iznīcināšanu. Iztirzājot tālaika Latvijas ārpolitiku un diplomātiju, vēsturnieki saskata vairākas būtiskas kļūdas – Molotova–Ribentropa pakta bīstamības nepietiekamu novērtējumu, liekas ilūzijas, izdabāšanu lielvalstīm un mazdūšību atsevišķās situācijās (piemēram, Polijas sūtniecības Rīgā slēgšana 1939. gada 21. septembrī). Valdības rīcība

74 PSRS un nacistiskās Vācijas partnerības raksturojumu sk.: Deiviss, N. (2009). *Eiropas vēsture*. 1014.–1026. lpp. Šo valstu salīdzinošu raksturojumu sk.: Rousso, H. (ed.). (2004). *Stalinism and Nazism. History and Memory Compared*. Lincoln; London: University of Nebraska Press; Geyer, M., Fitzpatrick, S. (2009). *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. New York: Cambridge University Press; Snyder, T. (2010). *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books. Mūsdienu Krievijas vēsturnieku skatījumu uz PSRS tālaika ārpolitiku sk.: Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. Москва: Аспект Пресс. С. 267–276.

75 Судоплатов, П. (2005). *Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год*. Москва: Олма-Пресс. С. 117.

liecina, ka tai trūka zināšanu un pasaules politikas analīzes prasmes. Tāpat arī netika izvērtēts Padomju Savienībā reāli notiekošais, šis valsts iekšpolitika un totalitārā dzīveskārtība. Itin visos sociālajos slāņos diezgan plaši bija izplatīts viedoklis, ka Latvijas nonākšana PSRS pārziņā ir labākais risinājums laikā, kad gandrīz visu Eiropu pārņēmis karš. Tas balstījās gan atmiņās par Krievijas impērijas laiku (kad dzīvot varēja tīri labi), gan naidā un netiksmē pret vāciešiem, gan arī augstprātīgā pārliecībā un atcerē, ka latvieši daudzās jomās savulaik bijuši pārāki par krieviem un pratuši ar viņiem labi sadarboties, tālab – šāds saimnieks ir mazāk bīstams un arī ērtāks.⁷⁶

Baltijas valstu valdību, politiskās un kultūras elites kolaboracionisms ar padomju varu, tās represīvajām struktūrām, izlūkdienestu un komunistiskās partijas organizācijām pieder pie sarežģītājiem un smagākajiem jautājumiem, it īpaši vēstures atbildības un morāles ziņā. Tas ir guvis atspoguļojumu arī vēstures literatūrā.⁷⁷ Tomēr ētiskie aspekti, politiķu pienākumu pret savu valsti un tās iedzīvotājiem, godprātības, savtīguma, nelokāmības un pērkamības jautājumi nav publiski izvērtēti. Tālab ap populāro vēsturisko personību (tostarp K. Ulmaņa, V. Muntera, J. Baloža) lomu, lēmumiem un rīcību 1940. gada norisēs joprojām vērptas *neskaidrības, nenoteiktības* aura. Reizumis nav skaidras atbildes – vai viņu politiskā darbība 30. gados bija godīga, vai tā bija kalpošana tautai un valstij jeb tikai sevība? Vai piekāpšanās politika bija pareiza un kāda rīcība būtu bijusi labāka, raugoties no tālaika un vēstures pozīcijām? Piemēram, A. Stranga, vērtējot K. Ulmaņa lēmumu ļaut Sarkanajai armijai netraucēti ieiet Latvijā, raksta: “K. Ulmanis varēja pateikt vismaz trīs lietas, savaldīgi, ar pašcieņu, bet atklāti: pirmkārt, iedzīvotāji bija jāinformē par padomju ultimātu un tā prasībām; otrkārt, bija jānoraida visas Maskavas apsūdzības par Latvijas pretpadomju politiku; treškārt, obligāti bija jāizsaka vismaz protests pret ultimātu vai tā nosodījumu. K. Ulmanis rīkojās citādi: paliekot Latvijā [...] un pieņemot visas PSRS prasības, viņš uzskatīja, ka šādā veidā vislabāk kalpo nācijas interesēm. Tā nebija glāvēlība, taču tā noteikti bija smaga politiska kļūda.”⁷⁸

Par kolaborantiem ar padomju režīmu kļuva arī daudzi Latvijā cienīti cilvēki un/vai sava laika slavenības. Visatpazīstamākie viņu vidū ir rakstnieks Vilis Lācis, profesors Augusts Kirhenšteins un rakstnieks Jūlijs Lācis. Latvijas sovetizācijā iesaistījās arī agrākie kreisie literāti, sociāldemokrāti, sociālo taisnīgumu un bezmaksas izglītību alkstoši jaunieši un citi.⁷⁹ Šīs rīcības motivāciju spektrs arī plašs – pārliecība, lētticība, muļķība, ideālisms, naivums, bailes, nereti karjerisms, arī vēl citas. Tās kaut kādā mērā var attaisnot ar zināšanu un informācijas trūkumu, paļāvību vispārcilvēcisko normu pastāvēšanai. Poļu domātājs Česlavs Milošs, raksturojot cilvēku sākotnējo attieksmi pret represīva totalitāra režīma dzīveskārtību, veido līdzību: “Cilvēkam vispār ir tieksme uzskatīt savas dzīves kārtību par dabisku. [...] Viņš netic, ka labi pazīstamajā ielā, kurā snauž kaķi un rotaļjas bērni, pēkšņi varētu uzrasties jātnieks ar laso, kas ķers garāmģājējus un stieps viņus uz kautuvi, kur tos nekavējoties nogalinās un pakārs āķos.”⁸⁰ Č. Milošs piebilst, – cilvēkiem “nākas apgūt jaunus paradumus” un “nav tādas institūcijas vai

76 Sk.: Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 111.–165. lpp.

77 Piemēram, sk.: Ilmjārv, M. (2004). *Silent Submission. Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from Mid-1920-2 to Annexation in 1940*. Stockholm: Stockholm University. P. 38–61; Зубкова, Е. (2008). *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*. Москва: РОССПЭН. С. 24–28.

78 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 183. lpp.

79 Tuvāk sk.: Kreituse, I. (2002). Kolaboracionisms Latvijas okupācijas un aneksijas laikā 1940. gada jūnijā–augustā. Problēmas nostādne. Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 35.–56. lpp.

80 Milošs, Č. (1998). *Sagūstītais prāts*. Rīga: Zvaigzne ABC. 32. lpp.

1940. gada vasaras Latvijas valstiskuma likvidācijas sovetisko svinību galvenie notikumi

ieraduma, kuru nevarētu mainīt. Viss, kas veido cilvēku dzīvi, pieder vēsturiskajai formācijai, kurā tie nokļuvuši. Parādībām raksturīga plūsme un nemītīga mainība, bet cilvēks ir lokana būtne, un varam iedomāties tādus laikus, kad sevi cenošs pilsonis staigās uz četrām kājām un tam pakaļā sliesies košu putna spalvu cekuls”.⁸¹ Staļiniskais režīms ar labām sekmēm lielu daļu Latvijas cilvēku darīja lokanus, pazemīgus, izdabīgus un arī piespieda atkāpties no daudzām vispārcilvēciskās morāles normām, pret viņiem tieši neizmantojot vardarbību, vien integrējot padomju dzīvekārtībā.

Latvijas iedzīvotāju kopnoskaņojumu būtiski ietekmēja karadarbība Eiropā, kuras sekas aizvien vairāk iespaidoja Latvijas ekonomisko stāvokli. Viskrasāk tas bija jūtams rūpniecībā, it īpaši tajā sektorā, kas izmantoja ārvalstu izejvielas. Bija jūtams arī atsevišķu importa preču trūkums. Jau 30. gada nogalē Latvijā tika īstenoti vairāki taupības pasākumi. Šī situācija kopumā ietekmēja labklājības līmeni, attieksmi pret valsti un tās valdību, kā arī nākotnes vēlmes.⁸² Par iedzīvotāju noskaņojumu ziņas ir fragmentāras. Iedzīvotāju vidū valdošās sabiedriskās domas pētījumi gandrīz nemaz netika veikti, bet gaisotni tautā un tās atsevišķās grupās valsts drošības struktūras novēroja un fiksēja savās atskaitēs. Šie dokumenti satur daudz vērtīgas informācijas, tomēr tajos ir redzama attiecīgā resora ieinteresētība apliecināt savus sasniegumus un derīgumu varas acīs. Jāpiebilst, cilvēki nedemokrātiskās iekārtās daudz vairāk kontrolē un pašcenzē savus publiskos izteikumus un uzvedību.

81 Milošs, Č. (1998). *Sagūstītais prāts*. 32. lpp.

82 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 172.–182. lpp.; Stranga, A. (2009). Latvijas okupācija 1940.gada 17.jūnijā un ebreji. Grām.: Dribins, L. (red.). *Latvijas ebreji un padomju vara. 1928–1953*. Rīga: LU FSI. 69.–71. lpp.

Kārļa Ulmaņa publiskās runas 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā pirmajā pusē vēsta par: 1) izvairīšanos no ieraušanas karā; 2) par noslēgto līgumu ar PSRS un sadarbības pozitīvo raksturu; 3) paļaušanos uz sevi, savu darbu kā galveno valsts pastāvēšanas priekšnoteikumu; 4) izturību, pieticību, spēju paciest grūtības kā ikdienas dzīves normu; 5) par valsts patstāvību un neatkarību kā mūžīgu kategoriju; 6) par uzticēšanos valdībai; 7) par apkārtklejojošo baumu nepamatotību.⁸³ Tā, sagaidot jauno 1940. gadu, K. Ulmanis atgādināja par atbildību, paļaušanos uz darbu un savu nacionālo spēku:

“Bet nu nākošais 1940. gads? Neprasīsim, ko tas nesīs, bet prasīsim, ko mēs paši varēsim viņam dot, un saskaņā ar to arī rīkosimies. [...] Mēs darbos esam allaž rādījuši, ka gribam un mākam strādāt, esam pierādījuši savu tēvzemes mīlestību, gatavību paciest grūtības, gatavību upurus nest un ziedoties. Tas tā būs arī nākotnē, un tad Latvija, mūsu patstāvīgā, neatkarīgā Latvija zels un plauks laiku laikā.”⁸⁴

1940. gada februārī K. Ulmanis sacīja:

“Ārā plosās putenis un sprēgā sals, bet plašā pasaulē plosās naida negaisi. Cilvēkus nospiež dienas rūpes par ģimeni, par saimniecību, bet vēl tālāk un plašāk – par tautu, par valsti. [...] Un es teikšu vēl klāt, ka šis 1940. gads būs arī smaguma pilns gads. No kara mēs esam pasargāti. Labi, priecāsimies par to un būsīsim par to savās sirdīs apzināti pateicīgi, lai mēs varētu to kā nākas ievērtēt un atmaksāt to ar savu darbu un savu piespiešanos. Atmaksāsim – kam? Paši sev!”

Lai gan prezidents brīdināja, ka var pienākt laiks, kad vīriem “būs jāuzvelk uniforma” un būs vajadzīgi divi krekli, veļas piederumi, divi dvieļi, labi zābaki, zeķes un auti, tomēr galvenais ir darbs un miera saglabāšana. Viņš uzsvēra, ka “katram jādara, kas ir katra uzdevums”.⁸⁵ K. Ulmanis apelēja pie cilvēku uzticības valstij un varai. Vēl savā pēdējā radiorunā jau pēc Latvijas faktiskās okupācijas viņš runāja par paļāvību:

“Pirmais uzdevums mums visiem ir līdzšinējā vienprātībā un darba gribā palikt savās vietās un turpināt kalpot tai lietai, kas mums ir augsta un svēta: Latvijas un mūsu tautas interesēm. [...] Pienākuma apziņa un neatlaidība darbā lai pavada jūs visus.”⁸⁶

Un K. Ulmanim liela daļa noticēja jau 1939. gadā un turpināja ticēt arī 1940. gada vasarā.

Vēsturnieces Danuta Dūra un Ieva Gundare pētījumā par Latvijas sabiedrības psiholoģiskā noskaņojuma izmaiņām 1940. un 1941. gadā, analizējot Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta dokumentus, tālaika presi un laikabiedru atmiņas, secina:

“Latvijas okupācija bija smaga psihiska trauma Latvijas sabiedrības lielākajai daļai. Avoti liecina, ka reakcija uz šo notikumu bija aizkavēta. Kaut arī sastopams diezgan daudz denunciaciju, kā arī atsevišķi sabotāžas gadījumi (tas, ir pretošanās), kopumā okupācijas pirmajos mēnešos valdīja

83 Sk.: [Ulmanis, K.] (1939, 12. okt.). Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa vēstījums tautai. Grām.: Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A. (1995). *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli*. 136.–143. lpp.; [Ulmanis, K.] (1940, 2. janv.). Ciņu un ieguvumu gads. Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa vēstījums tautai gadu mijā. *Jaunākās Ziņas*. 1. lpp.

84 Turpat.

85 [Ulmanis, K.] (1940, 12. febr.). Tagad visiem jābūt darbā. Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa runa vakarēšanas dalībniekiem. *Jaunākās Ziņas*. 1, 2. lpp.

86 [Ulmanis, K.] (1940, 18. jūn.) Valsts prezidenta uzruna tautai. *Rīts*. 1. lpp.

nogaidošs noskaņojums. Šādu reakciju noteica maldinošais jaunizveidotās valdības sastāvs un tās darbība līdz vēlēšanām, ar mērķi nomierināt sabiedrību, manipulējot ar demokrātiju, Satversmes atjaunošanu, vēlēšanām. Brīvas un neatkarīgas Latvijas ideju un cerībām. Kad situācija kļuva skaidrāka (tas ir, pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā), gan adaptācijas, gan pretošanās tendences pastiprinājās.”⁸⁷

Atmiņstāstos to autori 1940. gadu dēvē, raugoties no sava skatupunkta, dažādi – par skaistu laiku, par ilūziju un cerību, par vilšanās un sāpīgu zaudējumu un izmisuma laiku. Tā, piemēram, rakstnieks un strādnieku dēls Zigmunds Skujiņš, raugoties no laika distances, savas dzīves ritējuma apcerē atzīst:

“1940. gadā manas simpātijas piederēja komunistu sludinātajiem principiem. Es nāku no vides, kam Ulmaņa iekārtā objektīvi bija mazas izredzes. Sociālie sliekšņi ir realitāte, nevis izdomājums. [..] Jaunā vara apmādināja ar neiespējamā iespējamību, pārliecinot kā Jēzus Kristus savulaik bija pārliecinājis neticīgos, pārvēršot ūdeni vīnā un tukšus grozus piepildot ar zivīm. [..]”⁸⁸

Lielā daļā atmiņstāstu akcentēta neskaidrība, neziņa un sapratnes trūkums par to, kas notiek, kāpēc tā notiek un kas būs vēlāk? Dzejnieka Leonīda Breikša māte raksta:

“Mierīgie iedzīvotāji, kas pēc vadoņa Kārļa Ulmaņa ieteikuma joprojām bija palikuši darba vietās, tagad atradās komunistu varā. Sākās moku un nemieru pilnas dienas. Valsts galvu Kārli Ulmani komunisti arestēja un aizveda verdzībā. Tauta jutās kā no meža zvēriem ielenkts ganāmpulks – bez aizsardzības un gādības. Latvijas virsniekus un atbildīgākos ierēdņus arestēja, spīdzināja un nošāva. Tad nāca kārta mazāk nozīmīgiem ierēdņiem un mantīgai ļaužu šķirai. Vēlāk arestēja katru, par kuru nebija pārliecināti, ka viņš spēs kādreiz kļūt par komunistu. Cilvēki nozuda cits pēc cita, par viņiem netika izdotas nekādas izziņas, – kas ar tiem un kur tie atrodas. Satraukta un nospiesta bija visa latviešu tauta, nesaprazdama, ko iesākt.”⁸⁹

Trūka arī informācijas, lai saprastu notiekošo. Medijos parādījās vien padomju puses veidotā notikumu versija un padomju dzīves kārtības slavinājums. Visticamākais bija paša redzētais, uzticamu ļaužu stāstītais. Piemēram, laucinieki devās uz Rīgu paskatīties, kas tad īsti notiek, un parunāties ar cilvēkiem.⁹⁰ Citi riskēja un centās nokļūt vietās, kur uzturēties bija aizliegts, un noskaidrot, kāpēc un kas tur īsti risinās?⁹¹

Lielu apriti ieguva baumas. Par notikušo sprieda itin visi. Vieni priecādamies un lolodami pat pilnīgi “trakas” cerības, citi baidoties. Tēlnieks Bērtulis Buls atmiņās raksta, ka Ludzas apkaimē trūcīgo ģimeņu sievas “tā sapriecājās. Ka nu arī viņas tik ar vieglajām mašīnām braukāšot, desas un kotletes vien ēdīšot.”⁹² Tautas noskaņojuma un 1940./41. gadā baumu pētnieks Aldis Bergmanis norāda, ka okupācijas pirmajos mēnešos daudzi cerēja uzlabot savu materiālo stā-

87 Dūra, D., Gundare, I. (2004). Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā (1940–1941). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 129., 130. lpp.

88 Skujiņš, Z. (1997). *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā “Sātana eņģelis.”* Rīga: Anitas Mellupes SIA BO “Liktenstāsti” 15., 16. lpp.

89 Breikša, A. (2002). Māte stāsta par savu delu – dzejnieku. Grām.: Bērsone, I., Bisters, M. (sast.). *Leonīds Breikšs. Dzīve un darbi*. Rīga: Valters un Rapa. 3.sēj. 418., 419. lpp.

90 Piemēram, sk.: Nusbergs, A. (1996). *Atmiņu zīmējumi*. Rīga: Artava. 402. lpp.

91 Piemēram, sk. Ignata Zariņa stāstu par došanos naktī uz Rēzeknes milicijas ēku, lai noskaidrotu no tās nākošo savādo skaņu: Zariņš, I. (2003). *Nepaliec Tēvzemei parādā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 149.–155. lpp.

92 Buls, B. (1999). *Vēstule tēvam*. Rīga: Elpa. 34. lpp.

vokli, taču pēc dažiem mēnešiem jau sākās vilšanās. To radīja represijas, vēršanās pret reliģiju, dažādas pārvaldes struktūru īstenotās nevēlēšanās un daudzi citi faktori.⁹³ Ir atrodamas tikai fragmentāras liecības par iedzīvotāju noskaņojumu pēc 1940. gada vasaras notikumiem. Piemēram, oktobrī Vācijas slepeno dienestu ziņojumā norādīts, ka 80% Latvijas iedzīvotāju ir pilnīgi pret t.s. komunistisko iekārtu, bet 1941. gada sākumā padomju pusē parādās lēses, ka 8 no 10 cilvēkiem ir pret padomju varu.⁹⁴

Tomēr galveno pavērsieni jeb skaidrības ieguvu iezīmēja 1941. gada 14. jūnija deportācijas. Tas dzēsa jebkuras ilūzijas un norāva maskas. Z. Skujiņš skaidro, ka 90. gados "lasāmajās atmiņās apstākļus it bieži tēlo tā, it kā ar 1940. gada 17. jūniju visi tūdaļ būtu sadalījušies divās nesamierināmās nometnēs. Patiesībā valdija neskaidrība, neziņa, sajukums. Lūzuma brīdi iezīmēja pirmās izsūtīšanas".⁹⁵ Līdzīgs ir arī rūjienieša Viļa Tīnzes stāsts:

"Mantas konfiskācija, Latvijas laika lielo priekšnieku aresti un tamlīdzīgi sīkākā notikumi iedzīvotājos pārsteigumu neradīja, jo tā tam bija jābūt, ar to bija jāsamierinās. Bet tad pēkšņi vienā naktī sākās šie masveida aresti, izvešanas, kas iedzīvotājos radīja apjukumu un sašutumu. Tie, kas nebija droši par savu ādu un jutās apdraudēti, sabēga mežos..."⁹⁶

Šie atmiņstāsti liecina, ka *skaidrība* (vismaz morālā) par 1940./41. gada notikumiem tika gūta par dārgu mācību/cenu. Lasot daudzos un atšķirīgos vēstījumus, tomēr visai sarežģīti ir pilnībā saprast, kas bija 1940. gads Latvijas cilvēkiem, dažādām to sociālajām grupām – toreiz vasarā un par ko tas kļuva vēlāk? Kādi un cik dziļi ir bēgšanas no kara nospiedumi identitātē, ļaujoties padomju okupācijai un valsts likvidācijai?

1940. GADS PĒC LATVIJAS VALSTISKUMA ATJAUNOŠANAS

1940. gada vasaras notikumi Latvijā ir vieni no visnevienprātīgāk, vispretējīgāk vērtētajām pagātnes norisēm. Lielā mērā tieši cilvēku uzvedības un paša notikuma neskaidrība Latvijas valstiskuma zaudēšanas laikā sekmē/pielauj atšķirīgo viedokļu pastāvēšanu. Pētniecības centra SKDS 2009. gada nogalē veiktā iedzīvotāju aptauja liecina, ka 1940. gada notikumus par joprojām aktuāliem uzskata 35,4%. Ikdienā latviešu valodā runājošo vidū tiem tiek piešķirta lielāka aktualitāte, – 1940. gads ir svarīgs 44,7% latviešu.⁹⁷

Skatījums uz vēsturi šķir mūsdienu Latvijā dzīvojošas etniskās grupas. Ja latviešu vairākums ir Latvijas Republikas, kas pastāvēja līdz 1940. gada vasarai, pilsoņi un viņu pēcteči, tad krievvalodīgo lielāko tiesu veido iedzīvotāji un viņu senči, kas ieradās pēc 1940. gada vasaras. Ja latviešiem 1939.–1940. gada notikumi, Otrais pasaules karš un padomju režīma laiks vēstures stāstos ir pāridarījumu laiks, tad daļai no krievvalodīgo – Padomju Savienības triumfa un sasnieguma gadi. Etnisko procesu pētniece Ilga Apine uzsver, ka Latvijas krieviem tīri psiholoģiski ir grūti pieņemt Latvijas okupācijas faktu, jo tā atzīšana liek viņiem arī kaut kādā mērā uzņemt atbildību par okupāciju un padomju noziegumiem.⁹⁸

93 Bergmanis, A. (2003). Latvijas iedzīvotāju baumas par karu 1940.–1941. gadā. Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. Varas patvaļa*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. 109. lpp.

94 Turpat. 99., 100. lpp. Literārajos tekstos rodāmo 1940. gada notikumu vērtējumu sk.: Lūse, D. (2008). *Latviešu literatūra un 20. gadsimta politiskās kolīzijas*. Rīga: Valters un Rapa. 241.–291. lpp.

95 Skujiņš, Z. (1997). *Secinājumi par piedzīvoto un 33. Aspazijas desmitgadē "Sātana eņģelis"*. 17. lpp.

96 Tīnze, V. (1992). *Dzīves atmiņu spoguļi*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds. 51. lpp.

97 SKDS (2009). *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret 1940. gada notikumiem*. Npublicēti dati. Aptauja veikta 2009. gada 11.–29. decembrī.

98 Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 94. lpp.

Kā Latvija kļuva par PSRS sastāvdaļu 1940.gadā

Q: "Kurš no šiem izteikumiem, Jūsaprāt, precīzāk raksturo veidu, kā Latvija kļuva par PSRS sastāvdaļu 1940.gadā?"
Aptauju datu salīdzinājums: 12.2004. un 12.2009. (%)

Bāze: visi respondenti, n≈1000

SKDS 2004. un 2009. gada pētījuma dati par iedzīvotāju viedokli, atbildot uz jautājumu: kā Latvija kļuva par PSRS sastāvdaļu 1940. gadā

Arī pētījuma centra SKDS 2004. un 2009. gadā veiktā Latvijas iedzīvotāju viedokļu izpēte liecina, ka latviešu un krievvalodīgo attieksme pret 1940. gada notikumiem ir stipri atšķirīga.⁹⁹ Turklāt krievvalodīgo iedzīvotāju vidū ir vērojama tendence aizvien vairāk par sev pieņemamāku izvēlēties viedokli, ka Latvija Padomju Savienībai pievienojās brīvprātīgi. Latvijas krievvalodīgo izpratni par 20. gadsimta vēsturi pēdējos gados spēcīgi ietekmē Krievijas sniegtie vēstījumi un vērtējumi, kuru izplatību nosaka Latvijas atrašanās Krievijas mediju, īpaši televīzijas pārraižu telpā.¹⁰⁰ Vēsturnieks Leo Dribins atzīst, ka krievvalodīgo iedzīvotāju Latvijā apziņu ietekmē Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā vēstures koncepcija, kura centrā ir lepnums par Krievijas un krievu lomu cilvēces vēsturē un PSRS uzvara Lielajā Tēvijas karā. Padomju armijas ienākšanu Austrumeiropā un Viduseiropā 1944.–1945. gadā mūsdienu Krievijā uzskata par Eiropas tautu atbrīvošanas misiju. Šis noskaņojums ir ienācis arī Latvijas krievvalodīgo vēstures apziņā un ļauj ignorēt Latvijas padomju okupācijas faktu un pāridarījumus latviešiem.¹⁰¹

Šādu situāciju iniciēja Krievijā pēdējās desmitgades laikā notikušī oficiālā viedokļa maiņa par Padomju Savienības nozīmi. Padomju perioda pozitīvajam diskursam piešķirto nozīmi Krievijas vēstures politikā demonstrē V. Putina teiktais vēstījumā Federālajai sapulcei 2005. gadā: "Vispirms jāatzīst, ka Padomju Savienības sabrukums bija gadsimta lielākā ģeopolitiskā katastrofa."¹⁰² Šī nostāja atspoguļojas arī skolu mācībgrāmatās, vēstures literatūrā un medijos. Piemēram, 2008. gadā vēstures skolotājiem tika piedāvāta Krievijas vēstures no 1900. līdz 1945. gadam jaunā koncepcija, kas attaisnoja Staļina režīma veiktās represijas kā racionālu pasākumu, ko izraisīja viņa "valsts sargātāja", "industrializācijas piekritēja", "valsts līdera" loma un konkrētā vēsturiskā situācija, savukārt Baltijas valstu, Polijas, Somijas, Besarābijas

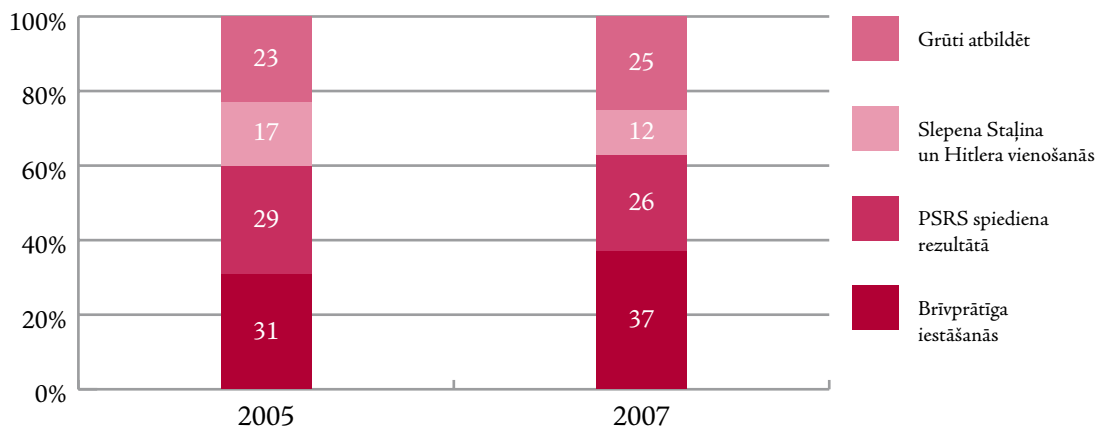
99 Sk.: Ozoliņa, Ž. (red.). (2005). *Pagātne nākotnē: 1940. gada notikumu izvērtējums*. Rīga: [B.izd.]. 17.–19. lpp.; SKDS pētījums par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret 1940. gada notikumiem. Npublicēts manuskripts.

100 Sk.: Pelnēns, G. (ed.) (2010). *The "Humanitarian Dimension" of Russia Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. 2nd ed. Rīga: CEEPS. P. 182–192.

101 Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 45. lpp.

102 Путин, В. (2005, 25 апреля). Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Sk.: http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml

Analitiskā centra "Левада-Центр" 2005. un 2007. gada pētījuma dati par iedzīvotāju viedokli, atbildot uz jautājumu: kā Baltija kļuva par PSRS sastāvdaļu?

okupāciju – kā rīkošanos ar teritorijām, kas agrāk piederēja "mūsu valstij" un kā "drošības jostas" radīšanu.¹⁰³ Šī vēstures revizionisma uzdevums ir modināt patriotismu un ar tā palīdzību iegūt/stiprināt iedzīvotāju atbalstu Kremļa politikai. Analitiskā centra "Левада-Центр" 2007. gada beigās veiktais sabiedriskās domas pētījums liecina, ka liela daļa Krievijas iedzīvotāju uzskata, ka Baltijas valstis brīvprātīgi pievienojās PSRS. Arī šie dati liecina par atbalsta pieaugumu šim vēstures traktējumam.¹⁰⁴

"Левада-Центр" pētījumi vēsta, ka šobrīd Krievijas iedzīvotāju vidū PSRS prestižs ir visai augsts. 2010. gada novembrī veiktās aptaujas liecina, ka 55% iedzīvotāju nožēlo šīs lielvalsts sabrukumu. Savukārt par to neskumst 30%, bet pārējiem – nav atbildes uz šādu jautājumu.¹⁰⁵ Arī Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju vidū padomju Latvijas prestižs ir augsts.¹⁰⁶

Politisko manipulāciju ar Latvijas 1940. gada vasaras notikumiem iespējamība, viedokļu maiņa par labu Latvijas brīvprātīgai iestāšanās PSRS, nevēlēšanās atzīt un uzņemties atbildību par nodarīto postu, morāles vērtību ignorānce liecina, ka tālaika vēsture un tās turpmākā ietekme veidojusi dziļu kultūras traumu. Šķiet, ka 1940. gada vasara negrib rimties, lai gan pagātne tās realitātē ir sen beigusies.

Kara traumu pētnieks Naižels Hants (*Hunt*) atgādina, ka cilvēkiem vajag atcerēties pagātņi tādā veidā un tālab, lai spētu izskaidrot/saprast, kas ar viņiem reiz noticis, un viņi būtu sekmīgi un veiksmīgi gan šodienā, gan nākotnē. Attiecības ar pagātņi ir sociāls process, kurā notiek mijiedarbība starp indivīdiem un sabiedrību. Pēc Hanta domām, viens no pagātnes radīto kultūras traumu dziedināšanas labākajiem veidiem ir naratīvu veidošana. Gūstot traumu, cilvēki zaudē arī arī savu dzīvesstāsta skaidrību, tā fundamentāli pārveido veidu, kā cilvēki/sabiedrība domā, vērtē savas stiprās un vājās puses, kā uzticas citiem un uztver pasauli.¹⁰⁷ Domājams, ka Latvijas valstiskuma zaudēšanas naratīvi dažādos mediju formātos ir viens no veidiem, kas sekmētu šās kultūras traumas dziedināšanu un darītu spēcīgāku arī nacionālo identitāti.

103 О концепции курса «История России. 1900-1945 гг.». Sk.: http://prosv.ru/umk/ist-obsh/info.aspx?ob_no=15378

Viedokļus par šo koncepciju sk.: <http://liberty.ru/Themes/Liberaly-ustroili-isteriku-vokrug-uchebnika-istorii-kotorogo-ne-chitali>

104 Левада-Центр (2007, 17 сент.). *Россия и ее соседи: Эстония, Латвия и Литва*.

Sk.: <http://www.levada.ru/press/2007091704.html>

105 Левада-Центр (2007, 16 дек.). *Россияне жалеют о распаде союза*.

Sk.: <http://www.levada.ru/press/2010120603.html>

106 Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. Atbildīgums. 2008/2009*. Rīga: SPPI. 187.lpp.

107 Hunt, N. C. (2010). *Memory, War and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 113–126.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

61.–77. lpp.

DIDZIS BĒRZIŅŠ
Latvijas Universitāte

Holokausta sociālā atmiņa

TEORĒTISKĀS PERSPEKTĪVAS UN
ATTĪSTĪBAS TENDENCES

Didzis Bērziņš, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorants.

Pētnieciskās intereses – identitāte un tās veidošanas procesi, sociālā atmiņa, nacistiskā propaganda, mediju kolaboracionisms, varas konstituēšanas procesi, holokausts, tā atmiņa un komemorācija.

E-pasts: didzis.berzins@lu.lv

DIDZIS BĒRZIŅŠ

HOLOKAUSTA SOCIĀLĀ ATMIŅĀ:

TEORĒTISKĀS PERSPEKTĪVAS UN ATTĪSTĪBAS TENDENCES

Raksta mērķis ir paraudzīties uz tiem sociālajiem un politiskajiem procesiem, kas kopš Otrā pasaules kara beigām ir ietekmējuši holokausta kā notikuma reprezentāciju Rietumu sabiedrības sociālajā atmiņā. Raksta perspektīva paredz pētīt holokausta tapšanu par kultūras liestāstu, ņemot vērā Morisa Halbvaksa kolektīvās atmiņas un Džeimsa Janga atmiņas tekstūras koncepcijas, tas ir, izvērtēt, kādi mūsdienu notikumi ir veicinājuši citu skatījumu uz pagātņi un holokausta nozīmi tajā visās šās traģēdijas daudzveidīgajās dimensijās, kā arī noskaidrot, kā ir attīstījušies teorētiskie skatījumi uz holokausta pētniecību un kādas varētu būt tās nākotnes perspektīvas.

Atslēgvārdi: holokausts, sociālā atmiņa, kolektīvā atmiņa, atmiņas tekstūra, komemorācija, reprezentācija.

Holokausts šobrīd tā dēvētajā Rietumu pasaulē ir kļuvis par nepieredzēti lielas intereses objektu. Filmas, literāri sacerējumi un mākslas darbi tiek radīti un gūst apbrīnojumu atzinību, cilvēki apmeklē muzejus un memoriālus visā pasaulē. Turklāt šis process pilnā mērā noris arī valstīs, kas ir pat izteikti ģeogrāfiski un vēsturiski attālinātas no holokausta īstenošanas vietām. Vēl jo vairāk, – holokausta tēmai veltītās publikācijas lasa neierasti plaša auditorija, un Rietumu pasaulē gandrīz ikkatru nedēļu laikrakstos tiek publicēta jauna recenzija par šai tematikai veltītu jaunu vai atkārtoti izdotu darbu.¹

Arī piemiņas vietu skaits Eiropā, Amerikā un Izraēlā, kas veltītas tieši holokausta (gan masu slepkavību, gan pretošanās kustību, gan ebreju glābēju) atcerei, šobrīd sniedzas krietni pāri tūkstošiem, un šis process nebūt nav apstājies – ik gadu tiek piedāvāti jauni projekti un uzstādīti jauni pieminekļi, piemiņas plāksnes vai citi objekti, kas veltīti tā piemiņai.² Tādējādi publiskajā telpā arvien biežāk parādās produkti, kas vērš uzmanību un cenšas analizēt holokausta atceres nozīmi un norisi mūsdienu sabiedrībā. Acīmredzot tieši holokausta komemorācijas rituālu grandiozuma dēļ šo procesu kopumu Normans Finkelšteins (*Finkelstein*) ir nodēvējis par “holokausta industriju”.³ Savukārt Izraēlas publiskajā telpā kā tradicionālo holokausta piemiņas rituālu kritika arvien biežāk parādās humora žanrs, kas vienlaikus norāda uz holokausta komemorācijas ģeneralizācijas tendencēm un apstiprina holokausta kā šā brīža Rietumu pasaules sociālās atmiņas centrālā notikuma priekšstatu.⁴

Tādējādi holokausts mūsdienās ir kļuvis par kaut ko krietni nozīmīgāku nekā tikai šausminošu un nelietīgu noziegumu, kuru vairs nedrīkst atļauties ignorēt. Atgūtās un jaunapgūtās atmiņas par šo notikumu un tā traģiskajām norisēm līdz pat visdetalizētākajām niansēm ir tapušas par pamatu, uz kura balstās Rietumu pasaules izpratne par vērtībām un morāli. Holokausta atcerēšanās un apzināšanās ir kļuvusi arī par Eiropas humānisma atjaunošanas centienu fundamentu un garantiju jeb britu vēsturnieka Tonija Džada (*Judt*) pēcpadomju valstīm adresētajiem vārdiem: “Holokausta atzīšana ir mūsdienu ieejas biļete Eiropā.”⁵

Tomēr šādi procesi noris ne tikai *vecajā kontinentā*. Arī ASV tikai 65 gadus pēc notikuma un tūkstošiem kilometru no paša notikuma vietas holokausts ir kļuvis par nozīmīgu kultūras

1 Roseman, M. (2001). Recent Writing on the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 36 (2), 361.

2 Young, J. E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven; London: Yale University Press. P. ix.

3 Sk.: Finkelstein, N. (2000). *Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. London: Verso.

4 Zandberg, E. (2006). Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration. *Media, Culture & Society*, 28 (4), 561–562.

5 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas grāmata. 887. lpp.

sastāvdaļu. Vēl atzīmējot piecdesmito gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām, tipiskā un daudz apspriestā komemorācijas tēma ASV bija novēlotā, bet grandiozā amerikāņu konfrontācija ar holokaustu.⁶ Dažādos veidos un dažādu mērķu vārdā holokausts un tā atzišana ir kļuvusi arī par ASV kultūras dominējošo diskursu, un pats jēdziens – par neatņemamu ikdienas valodas sastāvdaļu.⁷ Tādējādi mūsdienās, ja arī indivīds neapzinās un pilnībā neizprot personīgi konkrēto diskursu, viņš apzinās tā nozīmi kultūrā, kurā viņš dzīvo.⁸ Šobrīd holokausta atcerēšanās kultūra ir izaugusi tādos apmēros, ka muzejus un memoriālus visā pasaulē ik gadu apmeklē vairāk cilvēku nekā tika nogalināti holokausta laikā.⁹

Neapšaubāmi pastāv daudzi un dažādi kritēriji pilntiesīgai dalībai vai piederībai kādai kopienai, tomēr iemesls daudzām politiskajām norisēm mūsdienu demokrātisko valstu saimē ir viens – kādas eiropiešu daļas mēģinājums pilnībā iznīcināt visus kādas citas eiropiešu grupas pārstāvjus. Tādējādi holokausta noliegšana vai noniecināšana mūsdienu Rietumu publiskajā telpā automātiski nozīmē nostāšanos ārpus civilizēto ļaužu saimes.¹⁰

HOLOKAUSTS SOCIĀLAJĀ ATMIŅĀ: TEORĒTISKĀS PIEEJAS

Šobrīd pētnieku vidū valda divas šo sociālo procesu skaidrošanas pamata perspektīvas. Viena paredz skatīt “holokausta atdzimšanu” un atgriešanos sociālajā atmiņā Zigmunda Freida (*Freud*) psihoanalīzes perspektīvā. Tas nozīmē, ka notikums sava traģiskuma un neaptveramības dēļ ir bijis tik traumējošs, ka ilglaicīgi ticis izstumts no sabiedrības apziņas un atmiņas, bet, pēc Freida atziņām, šādā gadījumā agri vai vēl atkal atgriežas indivīdu un sociālajā apziņā jeb dienaskārtībā. Saistībā ar šo uzskatu holokausta kļūšana par vienu no centrālajiem Rietumeiropas tekstiem ir neizbēgams process un rezultējas kā traumējošas un no sabiedrības atmiņas izslēgtas pieredzes atgriešanās no bezapziņas apziņā.¹¹

Tomēr daudzi aspekti un pētījumu rezultāti norāda, ka šāda pieeja ir apšaubāma, un vairākos gadījumos nav pamata runāt par to, ka holokausts kā notikums būtu bijis traumējošs kādai konkrētai cilvēku grupai.¹² Tieši pretēji – vairāki faktori liecina, ka daudzās sabiedrības daļās un sociālos formējumos visā pasaulē holokausts sākotnēji gluži vienkārši nav ticis uzskatīts par tik ievēribas cienīgu un sabiedrības apziņā centrālu notikumu, kā tas ir šodien. Tādēļ šā raksta ietvaros holokausta atgriešanās Rietumu sabiedrības apziņā tiks skatīta citā, pēdējā laikā plaši izmantotā, perspektīvā – franču sociologa Morisa Halbvaksa (*Halbwachs*) teorijas ietvaros. M. Halbvakss viens no pirmajiem piedāvāja kolektīvo atmiņu pētīt izteiktā konstruktīvisma ievirzē – nevis kā pagātnes iespaidu uz tagadni, bet gan kā šodienas dažādu sociālo procesu ietekmi uz to, kā un ko mēs atceramies par pagātni.¹³

6 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Boston; New York: A Mariner Book. P. 63.

7 Turpat. 230. lpp.

8 Tā, piemēram, ASV deviņdesmitajos gados veiktā pētījumā vairāk nekā 2/3 amerikāņu, kas atbildēja, ka nezina par holokaustu neko vai arī zina maz, vienlaikus apgalvoja, ka tas ir ļoti svarīgi, lai amerikāņi zinātu un izprastu holokaustu. Sk.: Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 233.

9 Young, J. E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. P. 10.

10 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 887., 888. lpp.

11 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 2.

12 Kā nozīmīgākie mināmi Vulfa Kanšteīnera (*Kansteiner*) darbi, kurš apstrīd ilgstoši izmantoto holokausta skatīšanu traumas konceptuālajā ietvarā. Sk: Kansteiner, W. (2004). *Testing the Limits of Trauma: The Long-term Psychological Effects of the Holocaust on Individuals and Collectives*. *History of the Human Sciences*, 17 (2-3), 97-123; Kansteiner, W. (2006). *In Pursuit of German Memory: History, Television, and Politics after Auschwitz*. Athens: Ohio University Press.

13 Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago; London: The University of Chicago Press.

Tādējādi, salīdzinot šīs divas perspektīvas, nozīmīgākā atšķirība ir faktā, ka Z. Freids skata atmiņu kā uzspiestu, savukārt M. Halbvaks – kā izvēlētu. Protams, šai gadījumā runa nav par brīvu izvēli, bet gan izvēli kā visdažādāko sociālo un politisko procesu un blakusietekmju rezultātu kopumu, ko varētu dēvēt arī par atmiņas institucionalizācijas procesu. Pēc Halbvaksa domām, kolektīvā atmiņa nevar pastāvēt pati par sevi, tai nepieciešama nepārtraukta kolektīva sociāla “barošana”. Kolektīvā atmiņa būtībā ir pagātnes atspīdums tagadnes gaismā.¹⁴

Šī pieeja paredz cirkulāras attiecības starp kolektīvo identitāti un kolektīvo atmiņu – noteikta cilvēku grupa “izvēlas” konkrētus vēstures notikumus/atmiņas, kas varētu visprecīzāk izpaust viņu kolektīvās identitātes pamatus. Rezultātā šīs izvēlētās atmiņas par vēsturiskiem notikumiem, kuri ir nozīmīgi konkrētajai grupai, nosaka arī pašas grupas identitāti un tās pamatus.¹⁵ Tādējādi arī pret holokaustu katra grupa un katra paaudze savu attieksmi definē atbilstoši tiem identitātes pamatiem, uz kādiem viņi redz vai grib redzēt topam un attīstāties sevi un savas grupas pārstāvjus. Dažādie šo identitātes vīziju ietekmējošie faktori vienlaikus noteic, kāds būs tāda nozieguma kā holokausta rāmējums, reprezentācija un komemorācija. Bet sociālā atmiņa un komemorācija ir vienlaikus individuāli un kolektīvi determinēta, tās abas lielā mērā tiek formētas privātajās un publiskajās diskusijās, kas norisinās sabiedrībā.¹⁶

Arī pēc komemorācijas pētnieka Džeimsa Janga (*Young*) domām, uzskats, ka sabiedrība apspiež atmiņas, jo tā izjūt kaunu par šīm atmiņām vai arī gluži vienkārši nevēlas atcerēties, ir stipri vienkāršots, tā vietā viņš aicina ņemt vērā daudzus un dažādus sociālos un politiskos faktorus, kas ir indivīda vai grupas atmiņas formēšanās procesu pamatā. Saistībā ar šo rakstu noteikti jāņem vērā arī mediiju sociologa M. Šadsona (*Shudson*) pozīcija, kurš uzskata, ka pagātne ieaužas tagadnē ne tikai ar pašapzinātu komemorācijas rituālu vai atmiņas procesu starpniecību, bet arī ar sociālu, politisku un lingvistisku procesu līdzdalību, kuri padara iespējamu pagātnes manifestēšanos tagadnē arī bez vairāk vai mazāk apzinātas vēlēšanās, lai tā notiktu.¹⁷ Tādēļ aktuāls ir Dž. Janga piedāvājums dekonstruēt jēdzienu “kolektīvā atmiņa” (*collective memory*) un tā vietā runāt par “kopotajām atmiņām” (*collected memory*), tādējādi saglabājot katra indivīda unikālo skatījumu uz dzīvi un dažādajiem atcerēšanās veidiem un avotiem, kas rada kolektīvo atmiņu kopumu. Citiem vārdiem sakot, viņš piedāvā skatīt atmiņas procesus visā to daudzveidībā un sarežģītībā, šim nolūkam piedāvājot atmiņas tekstūras jēdzienu.¹⁸

Dž. Jangs iepriekš raksturoto holokausta reālo un virtuālo piemiņas vietu un to veidošanas bumu aicina analizēt, paturot prātā faktu, ka tās visas ir cilvēku un viņu dažādu tā brīža mērķu, vīziju radītas. Tādēļ arī, aplūkojot ikvienu piemiņas zīmi, nepieciešams ņemt vērā visdažādākos politiskos, sociālos un citus blakus faktorus, kas ietekmējuši ideju par piemiņas zīmes izveidošanu un tās radišanas apstākļus.¹⁹ Tieši tādēļ pieminekļi bieži var stāstīt daudz vairāk par to uzstādītājiem, filmas par to radītājiem un grāmatas par to autoriem, tā brīža procesiem un sociālās atmiņas veidošanas mēģinājumiem nekā par pašu notikumu/cilvēku/ideju, kam tie veltīti.

Tomēr, lai cik arī neapšaubāma un pašsaprotama varētu šķist iepriekš raksturotā aina, ceļš līdz šādi sociālajai kārtībai ir bijis garš un likumots ne tikai pašā Eiropā, bet arī citviet pasaulē. Visbiežāk notikumi ieņem nozīmīgu vietu publiskajā telpā un kultūrā īsi pēc to norisināšanās un ar laiku sāk izdzist cilvēku atmiņās. Ar holokaustu ir noticis citādi.

14 Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. P. 21–26.

15 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 7.

16 Wodak, R. (2008). How History is Made. In: Heer, H., Manoschek, W., Pollak, A., Wodak, R. (eds). *The Discursive Constructions of History. Remembering the Wehrmacht's War of Annihilation*. New York: Palgrave Macmillan. P. xiv.

17 Shudson, M. (1997). Lives, Laws and Language: Commemorative Versus Non-commemorative Forms of Effective Public Memory. *Commemoration Review*, 2 (1), 4–7.

18 Young, J. E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. P. xi–xii.

19 Turpat. 14. lpp.

Holokausts pēckara apstākļos (vismaz Rietumu pasaulē) nekad nav bijis noslēpums. Jau pavisam drīz pēc Otrā pasaules kara noslēguma kļuva zināms, ka tā laikā nogalināti aptuveni seši miljoni ebreju. Tomēr attieksme pret šo notikumu un pašiem tā upuriem bija krasi atšķirīga. Visaptverošās nacistiskās antisemitisma kampaņas iespaidā vēl ilgu laiku pēc režīma krišanas plašas vietējo iedzīvotāju masas tiecās vainot pašus ebrejus viņu liktenī. Šie aizspriedumi guva plašu reālu atspoguļojumu vietās, kur ebreji atgriezās mājās un cerēja apmesties savos pirmskara dzīvokļos, īpašumos un darbvietās. Daudzviet plašajā Eiropas kontinentā vietējie iedzīvotāji šos centienus sagaidīja ne tikai ar nepatiku un naidu, bet ar aktīvu protestu un pat vardarbību.²⁰

Pirmajās desmitgadēs pēc kara koncentrācijas nometne bija tipisks nacistu režīmu simbolizējošs objekts, bet tipisks ieslodzītais bija politiski represēta persona vai pretošanās kustības dalībnieks. Savukārt genocīds pret Eiropas ebrejiem skaitījās tikai viena no neskaitāmajām dimensijām noziegumā, kas bija prasījis desmitiem miljonu dzīvību visā pasaulē.²¹ Arī valsts vadības līmenī attieksme bija līdzīga. Francijā termins “deportēts” tika attiecināts tikai uz tiem indivīdiem, kas tika arestēti un pārvietoti par pretošanos režīmam vai politisku iemeslu dēļ. Tādējādi nacistu rasu politikas upuri, kas tika aizvesti uz Austrumeiropu gandrīz neizbēgamai nogalināšanai bedres malās vai gāzes kamerās, pēc kara arī kļuva par politiski deportētajiem un vēl 1957. gadā uzstādītā piemiņas plāksnē tika pieminēti kā “miruši par Franciju”.²² Savukārt Beļģijā 1944. gada oktobrī varas iestādes visus izdzīvojušos ebrejus, kas nevarēja apliecināt savu piederību Beļģijas valstij, pasludināja par piederīgiem vācu nacionalitātei, tādā veidā uz laiku padarot legālu viņu īpašumu atsavināšanu.²³

Pat vācieši pēckara gados izteikti norobežojās no nacistu pastrādātajiem noziegumiem. Viņi nosodīja Hitleru, taču nevis par to, ko viņš un citi vācieši nodarījuši ebrejiem, bet gan par to, kādu slogu uzkrāvis vāciešu pleciem.²⁴ Tā, piemēram, pēckara Vācijā strauji nostiprinājās versija, kuras pamatā bija uzskats, ka Otrais pasaules karš ir Hitlera briesmu darbs un viņš ir atbildīgs par vācu tautas un vēlāk gandrīz visas pasaules iesaistīšanu karā. 20. gadsimta piecdesmitajos gados šis uzskats bija kļuvis par dominējošu mediju diskursu, kur Otrais pasaules karš bija nepārprotami kļuvis par Hitlera karu.²⁵

Patiesībā ne tikai Austrumu, bet arī pēckara Rietumeiropā izdzīvojušie ebreji zināmā mērā bija spiesti turpināt kara laikā apgūtās iemaņas – slēpt savu identitāti, palikt nepamanītiem un publiski neizpaust savas atmiņas/pārdzīvojumus. Pēc Tonija Džada domām, vērtējot no šodienas pozīcijām, vispārsteidzošākais ir šīs nevērības pret holokaustu un tās upuriem vispārīgais un visaptverošais raksturs, jo tas tika ignorēts ne tikai vietās, kur iedzīvotājiem vai varas iestādēm būtu pamats kaunēties par savu līdzdalību vai vainu šo notikumu pastrādāšanā, bet arī tajās, kur šāda pamata nebija vai, precīzāk, bija salīdzinoši maz.²⁶ Pēckara apstākļos lielākajai daļai Eiropas un eiropiešu Otrā pasaules kara būtība nebija ebreji un viņu iznīcināšana, izņemot gadījumus, kad viņus pašus tajā vainoja. Tādēļ katra norāde, ka ebreji un viņu ciešanas

20 Tā notika ne tikai Polijā, kas ir salīdzinoši plaši dokumentēti. Daudz tālāk Rietumos, piemēram, Francijā, simtiem cilvēku vienotās protesta demonstrācijā, lai izrādītu vienotu nepatiku pret kādu deportētu ebreju, kurš centās atgūt savu aizņemto dzīvokli. Džads, T. (2007).

Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada. 888., 889. lpp.

21 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 26–29.

22 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada.* 889. lpp.

23 Turpat. 890. lpp.

24 1952. gadā veiktā Rietumvācijas iedzīvotāju aptaujā gandrīz 40% pārliecināti atbildēja, ka, viņuprāt, Vācijā klājas labāk bez ebrejiem. Sk.: Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada.* 894. lpp.

25 Pollak, A. (2008). The Myth of the ‘Untainted Wehrmacht’. In: Heer, H., Manoschek, W., Pollak, A., Wodak, R. (eds). *The discursive Constructions of History. Remembering the Wehrmacht's War of Annihilation*. New York: Palgrave Macmillan. P. 139.

26 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada.* 892. lpp.

varētu pretendēt uz galveno lomu, varēja tikt un tika uztverta ar sašutumu.²⁷ Daudzviet Eiropā cilvēkus saistīja vienota pozīcija, ko varētu raksturot kā “karš ir beidzies. Ne vārda vairs par to”.

Arī ASV piecdesmitajos gados holokausta tēma vairumā gadījumu raisīja apmulsumu un tika skarta iespējami retāk, taču ne tādēļ, ka amerikāņus kā kopumu mocītu vainas apziņa. Tas vairāk notika jaunās pasaules kārtības dēļ, kas aukstā kara apstākļos paredzēja jaunu ASV ienaidnieku – PSRS un komunismu. Bet nacistiskā antisemitisma propaganda, kuras galvenais uzsvars tika likts uz ebreju komunistu tēlu veidošanu un dehumanizēšanu,²⁸ joprojām bija atmiņā saglabājusies un dzīva gan Eiropā, gan Amerikā. Tādējādi, mūsdienu skatījumā raugoties, holokausta parādīšanās pēckara populārajā diskursā notika tikai retos un dīvainos gadījumos. Vēl jo vairāk, tas ne tikai neparādījās ASV publiskajā telpā, bet bija tikpat rets un nesastopams arī ebreju kopienās.²⁹ Tomēr šajos piecpadsmit/divdesmit gados kopš Otrā pasaules kara beigām ASV bija vērojama kāda pozitīva iezīme – antisemitiskā diskursa, vismaz kā hegemoniska lielstāsta, noliegums un pakāpeniska izzušana no ASV publiskās telpas (to pašu gan vēl nevarēja teikt par Eiropu).³⁰ Bet citādi nebija nekā līdzīga tam, ko iespējams novērot ASV šobrīd – ne plašu masu skatītu filmu, ne grāmatu, izdotu daudzos tūkstošos eksemplāru, ne arī memoriālu un pieminekļu, izņemot varbūt dažas piemiņas plāksnes uz sinagogu sienām.

Protams, kā jebkurš vispārinājums, arī šis skatījums vienkāršo dažādus procesus, kas norisinājās pēc kara. Neapšaubāmi, noritēja arī pretēji procesi, tika uzrakstītas daudzas atmiņas, kas vēlākajos gados piedzīvoja savu renesansi, taču pirmajos pēckara gados tās saistīja izteikti šauru grupu interesi. Izņēmums bija Annas Frankas dienasgrāmata, kas vēl līdz 1960. gadam tika pārdota 700 000 eksemplāru. Tomēr arī šis dokuments tobrīd vairāk tika skatīts pusaudzes un ģimenes kā sociālas institūcijas, nevis ebreju ciešanu diskursā.³¹

HOLOKAUSTA TEMATIKAS ATGRIEŠANĀS/PARĀDĪŠANĀS SOCIĀLAJĀ ATMIŅĀ

Runājot par holokausta tematikas atgriešanos/parādīšanos publiskajā telpā, noteikti jāmin, ka vācieši bija vienīgā tauta Eiropā, kas nevarēja pilnībā noliegt savus pastrādātos noziegumus pret ebrejiem, norāda Hanna Hēra (*Heer*) un Ruta Vodaka (*Wodak*). Tomēr pēckara Rietumārijā sociālās atmiņas veidošanās par Otro pasaules karu sākotnējā posmā nacisms tika uzlūkots kā kāda *cita* radīts veidojums, un tā pastrādātie noziegumi kā citu atbildība vai pat kaut kas neeksistējošs,³² tomēr vāciešu centieni šo tematu noklusēt, uzvelt vainu Hitleram vai nacistu virsvadībai un uzsvērt sevi kā galvenos cietējus nacisma varā neļāva ilgtermiņā novelt atbildību par pastrādātajiem noziegumiem uz kādu citu.³³

Līdz ar to tieši Vācija kļuva par vietu, kur norisinājās holokausta tēmas aktualizācija. Pirmais patiesi nozīmīgais holokausta atcerēšanās vilnis saistīts ar nacistu tiesas procesiem Vācijā un pēc tam arī Izraēlā. Konkrēti, Ādolfā Eihmana tiesāšana (1961. gads) bija pirmais patiesi lielais un nozīmīgais gadījums, kas daudzviet, tai skaitā ASV un Eiropā, pievērsa plašu masu

27 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 893. lpp.

28 Tuvāk sk.: Bērziņš, D. (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63–98.

29 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 92, 103.

30 Turpat. 113. lpp.

31 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 895. lpp.

32 Heer, H., Wodak, R. (2008). Introduction: Collective Memory, National Narratives and the Politics of the Past – The Discursive Construction of History. In: Heer, H., Manoschek, W., Pollak, A., Wodak, R. (eds.). *The discursive Constructions of History. Remembering the Wehrmacht's War of Annihilation*. P. 9.

33 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 894., 895. lpp.

Holokausta memoriāls Berlīnē.
2010. gada decembris.
Klintas Ločmeles un Kaspara Zēļa foto

uzmanību notikumam, ko mēs šodien atpazīstam kā holokaustu, jo visu iepriekšējo tribunālu stāsts vairāk bija par to, ka tas, kas noticis ar ebrejiem, totalitārisma apstākļos var notikt ar ikvienu.³⁴ Līdz ar šo brīdi sākas kustība pretējā virzienā: no aizmirstības kā trauslās demokrātijas dzīvotspējas pamata uz atcerēšanos. Tomēr tā bija tikai virziena maiņa, kuru nevajadzētu pārprast – šajā brīdī vācieši bija ar mieru izstāstīt un uzklaut patiesību par nacistiem un Hitleru, taču līdz vainas un atbildības uzņemšanās brīdim vēl bija tāls ceļš ejams.

Līdzīgi arī ASV dažādu procesu mijiedarbība, kuras kulminācija bija Sešu dienu karš (1967. gada 5.–10. jūnijs), bet jo īpaši tā straujais un triumfālais iznākums, kļuva par priekšvēstnesi pašu Amerikas ebreju un attieksmes pret viņiem pārorientācijai. Tās izpausme bija Izraēlas un vienlaikus arī holokausta nokļūšana ASV publiskās telpas dienaskārtības virsotnē. Tomēr atzīmēšanas vērts ir fakts, ka ASV varas un sabiedrības attieksmes maiņa pret Izraēlu notika nevis tad, kad tai bija nepieciešama palīdzība, bet gan tad, kad tā nodemonstrēja savu spēku un kļuva par nozīmīgu ieroci, ko izmantot stratēģiskajā cīņā ar PSRS.³⁵

Vienlaikus šie notikumi veicināja arī dažādu pētnieku intereses uzplaukumu par holokaustu un ar to saistītajiem procesiem. Šo holokausta pētniecības tradīciju iespējams dēvēt par vēsturiski/socioloģisko perspektīvu, kas radās, galvenokārt, tādu notikumu kā Ādolfa Eihmana tiesāšana un Sešu dienu kara iespaidā, kad parādījās pirmā pievēršanās holokausta tematam. Nozīmīgākais aizmetnis, kas veicināja pētnieku intereses rašanos par šo tematu, bija filozofes Hannas Ārentes (*Arendt*) apraksts par Eihmana tiesāšanas procesu un novērojumu, pārdomu publikācija.³⁶ Grāmatas apakšvirsraksts norāda uz vērojumu, kas šai tiesas prāvā Ārenti satricēja visvairāk, – tiesājamais Ādolfs Eihmans ir vidusmēra cilvēks, ikdienišķa persona, nevis dēmons nīkars. Tādēļ viņa piedāvāja banālā ļaunuma apzīmējumu, ar kuru raksturoja cilvēka nespēju izvērtēt savu rīcību un apzināties tās sekas, tādējādi dažādu apstākļu iespaidā kļūstot par drausmīgu noziegumu īstenotāju.³⁷

Šī publikācija radīja lavīnas efektu un veicināja daudzu citu pētījumu īstenošanu. No tiem noteikti jāmin sociālā psihologa Stenlija Milgrama (*Milgram*) laboratorijas pētījumi, kas šobrīd tiek uzskatīti par vislielāko ažiotāžu izraisījušajiem un visbiežāk citētajiem sociālo zinātņu pētījumiem un ir tikuši atkārtoti dažādās vietās, laikos un modifikācijās.³⁸ Šie pētījumi lielā mērā turpmāk tika interpretēti kontekstā ar Ārentes darbu,³⁹ jo apstiprināja Ārentes tēzi par to, ka vidusmēra cilvēki, kas savā ikdienā neizceļas uz kopējā fona un ir atbildīgi sabiedrības locekļi, konkrētos apstākļos, pakļaujoties augstākas varas prasībām, spēj īstenot šausminošus noziegumus.⁴⁰

Vēl viens nozīmīgs pētījums, kas radījis rezonansi akadēmiskajās aprindās un dažkārt tiek saistīts ar Hannas Ārentes ietekmi, ir sociologa Zigmunta Baumaņa (*Bauman*) darbs “Holokausts un modernitāte”.⁴¹ Pats Baumanis apstrīd uzskatu, ka viņš atkārtā Ārentes tēzi par

34 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 132, 133; Zandberg, E. (2006). *Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration*. P. 565.

35 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 149, 166.

36 Sk.: Arendt, H. (1994/1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Classics.

37 Turpat. 287., 288. lpp.

38 Russell, N., Gregory, R. (2005). Making the Undoable Doable: Milgram, the Holocaust, and Modern Government, *The American Review of Public Administration*, 35 (4), 327.

39 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 179.

40 Eksperimenta dalībniekiem tika sacīts, ka tiek pētīta sodīšanas efektu iedarbība uz iemācīšanās procesiem. Dalībniekam tika dots uzdevums pagriezt slēdzi, kas novadīja strāvas triecienu it kā tobrīd atbildes sniedzšanai un šai sodīšanas sistēmai pieslēgtai personai katrreiz, kad šī persona atbildēja nepareizi/neadekvāti uz jautājumu. Galu galā, neraugoties uz šķietamās spēš izkliegtiem aicinājumiem pārtraukt procedūru un, visbeidzot, šķietamu šoka saņēmēju samaņas zudumu, vairāk nekā 60% eksperimenta dalībnieku turpināja pildīt savu uzdevumu līdz galam un grieza slēdzus, kas paredzēja potenciāli nāvējošas strāvas stipruma novadīšanu. Sk.: Russell, N., Gregory, R. (2005). *Making the Undoable Doable: Milgram, the Holocaust, and Modern Government*. P. 327–333.

41 Sk.: Bauman, Z. (2000). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca; New York: Cornell University Press.

Holokaustā nogalināto
piemiņas vieta Rumbulā.
2009. gada augusts.
Olgas Procevska foto

ļauņuma banalitāti, uzsverot, ka viņa darba galvenā ideja ir racionalitātes, nevis banalitātes ļaunums, jo, viņaprāt, holokausta pamatā ir racionāla vēlme uzlabot sabiedrību.⁴² Baumans aicina mācīties no holokausta pieredzes, piedāvājot holokaustu kā "logu", caur kuru lūkoties uz citiem procesiem un gūt mācības, kā arī saprast iemeslus, kas citās jomās "labiem" cilvēkiem ļauj pastrādāt šausminošus noziegumus. Tādējādi holokaustam esot jāklūst par nozīmīgu nodaļu katrā apmācības kursā par civilizācijas procesu birokrātiju, organizāciju socioloģiju u.c.⁴³ Pēc Baumaņa domām, holokaustam būtu jākalpo par iemeslu pārskatīt Rietumu pasaules stāstu par mūsu civilizāciju kā pasaku ar laimīgām beigām.⁴⁴ Šī pieeja ir atspoguļojusies vairāku pētnieku publikācijās un skatījumos uz procesiem kopumā. Kā tipiskākais piemērs šai ziņā minams Marka Mazovera (*Mazower*) viedoklis, kurš noraida līdzšinējo, dominējošo vērtējumu par Eiropas vēsturi un piedāvā to analizēt nevis kā veiksmes, bet gan traģēdijas naratīvu.⁴⁵

Kopumā laikposmā no sešdesmito gadu vidus līdz astoņdesmito gadu vidum daļa holokausta pētnieku bija sadalījusies divās opozicionālās grupās – intencionālistos un funkcionālistos. Intencionālisti ir pārliecināti, ka ebreju iznīcināšana bijis Hitlera mērķis jau no paša sākuma, kas arī mērķtiecīgi īstenots, turpretī funkcionālisti uzskata, ka holokausts ir nacistu režīma attīstības rezultāts, jo mērķis sākotnēji bijis ebreju izskaušana, bet paņēmieni tā īstenošanai kļuvuši arvien radikālāki. Šobrīd šīs diskusijas dalībnieki ir vienojušies, ka abu pieeju aspekti būtu sintezējami, un domas dalās tikai par uzsvāriem (vairumā gadījumu sliecoties funkcionālisma virzienā), kā arī, galvenokārt, tikai analizējot izvēles lomu Hitlera un viņa tuvāko domubiedru darbībā.

HOLOKAUSTS KĀ SOCIĀLĀS ATMIŅAS LIELSTĀSTS:

POPULĀRĀS KULTŪRAS IETEKME

Jāatzīst, ka kopumā arī minētie intelektuāļu darbi vairāk cirkulēja akadēmiskajās aprindās un plašāku sabiedrības rezonansi neradīja. To raisīja virkne publiskajā telpā un populārajā kultūrā nozīmīgu notikumu, tostarp 1967. gada Sešu dienu karš⁴⁶ starp arābiem un izraēliešiem, kanclera V. Branta nomešanās ceļos pie Varšavas geto memoriāla 1970. gadā, Izraēlas sportistu nogalināšana 1972. gada Mīnhenes olimpiskajās spēlēs un, visbeidzot, miniseriāla "Holokausts" (*Holocaust*) demonstrēšana Vācijas televīzijā 1979. gada janvārī, kuru apvienojums jeb tekstūra ievietoja ebrejus un viņu ciešanas vispirms Vācijas un ASV, bet vēlāk visas Rietumu pasaules sabiedrības sociālās atmiņas augšgalā. Zīmīgi, ka, pēc T. Džada domām, tieši televīzijas seriāls bija visietekmīgākais.⁴⁷

Seriāls "Holokausts" bija kompānijas NBC prettrieciens izteikti veiksmīgajam konkurentu ABC projektam "Saknes" (*Roots*). Tādēļ NBC visiem spēkiem centās reklamēt seriālu, taču šajā jomā ne tuvu nespēja sacensties ar dažādu ebreju organizāciju paveikto. 10 miljoni tabloīda

42 Welzer, H. (2002). On the Rationality of Evil: An Interview with Zygmunt Bauman. *Thesis Eleven*, 70 (1), 107.

43 Turpat. 102–106. lpp. Baumans uzsver, ka holokausts ir nevis ebreju, bet visas sabiedrības problēma, un aicina koncentrēties uz to iemeslu izpēti, kas ļāva holokaustam notikt, jo noziegums tika īstenots ar mūsdienām raksturīgu racionalitāti un birokrātisku pieeju. Un vairums no tiem, kas piedalījās šā nozieguma īstenošanā, – bija normāli, vidusmēra cilvēki, kas ikdienas dzīvē ne ar ko neizcēlto kopējā masā: "Tieši mūsu Rietumu civilizācija bija tā, kas darīja iespējamu holokausta īstenošanos, un mēs dzīvojam sabiedrībā, kas nespēja pretstatīt neko, lai tas nenotiktu." Bauman, Z. (2000). *Modernity and the Holocaust*. P. 53.

44 Welzer, H. (2002). On the Rationality of Evil: An Interview with Zygmunt Bauman. P. 105.

45 Sk.: Mazower, M. (2000). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Vintage Books.

46 Zandberg, E. (2006). *Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration*. P. 565.

47 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 896. lpp.

“*The Record*” eksemplāru seriāla reklamēšanai, noveles autora Džeralda Grīna sērijveida publikāciju atbalstīšana, īpaši ieliktni par holokaustu laikrakstā “*The Chicago Sun Times*”, miljoni *study guide* kopiju skatītājiem, pirmizrādes dienas nodēvēšana par “Holokausta dienu”, nēsāšanai pie apģērba paredzētu dzeltenu zvaigžņu izgatavošana un izplatīšana – šo pasākumu kopums seriālam nodrošināja milzu panākumus, un ASV 1978. gada aprīli visu vai lielāko daļu no 9,5 stundas garās filmas noskatījās gandrīz 100 miljoni, kā rezultātā vairumam amerikāņu filma piedāvāja vairāk informācijas par holokaustu, nekā viņi bija saņēmuši līdzšinējos trīsdesmit gados kopš Otrā pasaules kara beigām.⁴⁸

NBC seriāla "Holokausts" 30 gadu jubilejai
veltitā DVD vāka fragments

Vēlāk ar līdzīgiem panākumiem seriāls tika demonstrēts Rietumvācijā. To rādīja četrus vakarus pēc kārtas Rietumvācijas nacionālajā TV, un to noskatījās apmēram 20 miljoni skatītāju (vairāk nekā puse pieaugušo). Tieši kopš seriāla “Holokausts” izrādīšanas brīža vācu publiskajā telpā holokausts kļuva par nozīmīgu tēmu, bet oficiālas nožēlas un vainas uzņemšanās akti – par jaunu komemoratīvu praksi, kā rezultātā tieši paši vācieši kļuva par galvenajiem holokausta atceres un pārdomāšanas veicinātājiem Eiropā. Protams, arī šis bija tikai procesa sākumposms, un holokausta atzīšanas, atminēšanas un vainas atzīšanas process citviet izplatījās lēnām.⁴⁹ Daudzviet Rietumeiropā valstis un tautas ilglaicīgi izlikās nemanām savu atbildību, tomēr arī tādas zemes kā Francija, Nīderlande, Šveice, Beļģija u.c. “panāca holokausta garā ēna”⁵⁰, un tās sāka izvērtēt un atzīt savu vainu un līdzdalību holokaustā, atzīstot, ka stāsts par pavēļu

48 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 210.

49 Piemēram, Austrijā vēl 1990. gadā 43% austriešu sabiedriskās domas aptaujā atbildēja, ka nacismam bija gan labās, gan sliktās puses. Bet 1991. gadā tieši puse aptaujāto piekrita apgalvojumam, ka paši ebreji vainojami viņu ciešanās. Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 897., 898. lpp.

50 Virsraksts vācu avīzē “*Die Zeit*”, rakstot par holokausta atcerēšanās/aktualizācijas procesiem Šveicē. Sk.: Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 898. lpp.

pildīšanu un pakļaušanos okupantiem ir tikai daļēji paties un pilnīgs. Lai gan daudzi centās sekot un radīja visdažādākos mediju produktus par holokausta tematiku, nevienam vairs nav izdevies tas, ko un kā paveica "Holokausts" 1978. un 1979. gadā.⁵¹ Šajā gadījumā mediju notikums (seriāls "Holokausts")⁵², kas panāca milzīgas sociālās pārmaiņas un holokausta ienākšanu Rietumu sociālās atmiņas centrā, vienlaikus radīja jaunu pavērsienu tā izpētē – konfliktu starp holokausta komemorācijas rituāliem un populārās kultūras produktu praksēm. Pagātnes atspoguļošana ar kultūras industrijas starpniecību, protams, ir aktuāls temats kopš laikiem, kad Frankfurtes skolas pārstāvji to aktualizēja.⁵³

Holokausta mediētā reprezentācija un koncepta uzplaukums neapšaubāmi ir raisījis visdažādākās debates, ietverot šos procesus vērtējošus spriedumus, kas visbiežāk ir izteikti polarizēti.⁵⁴ Seriāls "Holokausts" un tā ietekme tika neviennozīmīgi interpretēta un vienlaikus ar vispārējās intereses radīšanu par holokaustu kļuva arī par spilgtu izpausmi vācu režisoru un mākslinieku cīņā pret amerikāņu kiču kā daļu no protesta pret ASV kapitālismu. Tā, piemēram, "Der Spiegel" holokausta reprezentāciju seriālā nodēvēja par ebreju iznīcināšanu kā "ziepju operu" un genocīdu, skatot mīlas mūzikai.⁵⁵ Bet vācu kinorežisors Edgars Reics (*Reitz*) paziņoja:

"Visradikālākais atsavināšanas process, kāds pastāv, ir personiskās vēstures atsavināšana. Amerikāņi ar "Holokaustu" ir nozagusi mūsu vēsturi."⁵⁶

Līdzīgas diskusijas seriāls raisīja arī pašā ASV, kur jo īpaši tika problematizēta saite starp populārās kultūras ietekmēm un atmiņas procesiem. Pirmizrādes dienā Elija Vīzels (*Wiesel*) recenzijā laikrakstā "New York Times" seriālu nodēvēja par holokausta trivializāciju, uzsverot, ka tikai tie, kas tur bija, zinās, kā tas ir, bet citi nezinās nekad. Savukārt Mollija Haskela (*Haskell*) retoriski jautāja, kā aktieri uzdrošinās iedomāties, kā tas varētu būt, un pēc tam vēl demonstrētums, kā, viņuprāt, tas varēja būt. Bet Pīters Surians (*Sourian*) bija sašutis, ka seriāla autori ir uzdrošinājušies informēt par holokaustu un iespaidot tos, kas to nevēlas un nav tam gatavi.⁵⁷

HOLOKAUSTA REPREZENTĀCIJA POPULĀRAJĀ KULTŪRĀ

Pēc 1990. gada pētnieki arvien izteiktāk ir pievērsušies holokausta reprezentācijai dažādos medijos un to ietekmei uz komemorācijas un sociālās atmiņas procesiem. Šis posms aizsākās ar Ārta Špīgelmana (*Spiegelman*) komiksu "Mouse", bet par šā procesa kulmināciju neapšaubāmi tiek uzskatīta Stīvena Spīlberga (*Spielberg*) režisētās filmas "Šindlera saraksts" (*Shindler's List*) izraisītā ažiotaža.⁵⁸ Filma guva milzīgus panākumus un, līdzīgi kā "Holokausts" 1978. gadā dominēja "Emmy" balvu sadales pasākumā, "Šindlera saraksts" ieguva gandrīz visus iespējamus *Oskarus*.⁵⁹

51 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 210.

52 Savukārt cita medija produkts – Kloda Lanzmāna (*Lanzmann*) filma "Shoah" vēlāk atstāja tikpat šokējošu iespaidu uz frančiem. Sk.: Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 903. lpp.

53 Sk.: Horkheimers, M., Adorno, T. (2009). *Apgāismes dialektika: filosofiski fragmenti*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.

54 Zandberg, E. (2006). *Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration*. P. 562, 563.

55 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 213.

56 Citēts pēc: Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 528. lpp.

57 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 211- 213.

58 Zandberg, E. (2006). *Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration*. P. 563.

59 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 214.

Atšķirībā no 1978. gada 1993. gadā pat ebreju organizācijas nespēja konkurēt ar daudzajiem bezmaksas reklāmas pasākumiem.⁶⁰

Seriāls "Holokausts" un filma "Šindlera saraksts" ir piemērs, kā masu mediji un kultūras industrija spēj aktualizēt konkrētus tematus, šajā gadījumā – holokaustu, sociālajā atmiņā globālā mērogā.⁶¹ Protams, ka tie nebūt nav vienīgie piemēri. Tā, 1988. gadā divi holokaustu pārdzīvojušo cilvēku bērni izdeva mūzikas albumu, kura astoņi no divpadsmit skaņdarbiem bija dažādos veidos veltīti/saistīti ar holokaustu. Šis disks guva milzīgus komerciālus panākumus un tiek uzskatīts par vienu no visu laiku ietekmīgākajiem Izraēlā izdotajiem dziesmu albumiem.⁶² Tādējādi holokausta akadēmiskajā diskursā arvien izteiktāk notiek transformācija no holokausta kā notikuma skatījuma uz diskusijām, kas skar holokausta atmiņu un iespējas tās saglabāt. Vairums šajā jomā tapušo kolektīvās atmiņas pētījumu cenšas atbildēt uz jautājumu, kā konkrēta kopiena vai grupa konstruē savu pagātņi, raugoties no tagadnes pozīcijām.⁶³

Filma "Šindlera saraksts" un citi holokaustam veltītie mediju notikumi neapšaubāmi ir ietekmējuši holokausta reprezentāciju arī citos žanros, piemēram, holokaustu pārdzīvojušo liecību vākšanu un dokumentēšanu visdažādākajos veidos, pirmkārt, radot finansiālus līdzekļus to realizācijai, otrkārt, piesaistot plašu masu interesi par šiem pasākumiem, treškārt, radot interesi holokaustā izdzīvojušajiem piedalīties projektā un dokumentēt savas liecības. Vēl viens piemērs ir Holokausta memoriālais muzejs Vašingtonā, kas tika atklāts tanī pašā gadā, kad notika filmas "Šindlera saraksts" pirmizrāde. Tādējādi filma ne tikai nozīmīgi ietekmēja interesi par muzeju, bet arī lielā mērā noteica veidu, kā holokausts tajā tika reprezentēts.⁶⁴ Tas padara šo filmu par apliecinājumu tam, kā masu mediju vai populārās kultūras produkti spēj ietekmēt sociālo atmiņu gan tieši (ietekmes, kas saistītas ar filmas noskatīšanos), gan netieši (ietekmes uz citiem kultūras produktiem, kas, savukārt, arī ietekmē šos pašus procesus).

HOLOKAUSTA TRADICIONĀLĀS IZPĒTES PERSPEKTĪVAS MAINĪGAJOS APSTĀKĻOS

Tomēr vienlaikus holokausta izpēte norisinās arī tradicionāli vēsturiskajā/socioloģiskajā perspektīvā. Šobrīd par vadošo pētnieku holokausta jomā tiek uzskatīts Peters Longerihs (*Longerich*), kurš veiksmīgi spēj tikt galā ar nozīmīgu izaicinājumu – vienlaikus sekmīgi apkopo, interpretē un analizē plašo eksistējošās literatūras klāstu, kā arī piedāvā jaunas zināšanas par holokaustu un tā īstenošanas priekšnosacījumiem.⁶⁵ Tāpat pētnieku vidū norisinās diskusijas, ko varētu dēvēt par individuālisma un holisma/strukturālisma debatēm. Individuālisma aizstāvji uzskata, ka sociāli fenomeni būtu skaidrojami kā sekas apzinātai indivīdu rīcībai, savukārt holisma pārstāvji pauž viedokli, ka visu rīcību pamatā ir sociālās sistēmas, kurās indivīdi ir tikai šo sistēmu aģenti. Šo pozīciju pārstāvji balstās divos atšķirīgos varas attiecību skaidrojumos Mišela Fuko (*Foucault*) un Jirgena Hābermāsa (*Habermas*) perspektīvā. Gan Fuko, gan Hā-

60 ASV prezidents Bils Klintons pēc filmas noskatīšanās paziņoja: "Aizejiet un noskatieties!" Citēts pēc: Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 214.

61 Baer, A. (2001). Consuming History and Memory Through Mass Media Products. *European Journal of Cultural Studies*, 4 (4), 494.

62 Meyers, O., Zandberg, E. (2002). The Sound-track of Memory: "Ashes and Dust" and the Commemoration of the Holocaust in Israeli Popular Culture. *Media, Culture & Society*, 24 (3), 389.

63 Zandberg, E. (2006). Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration. P. 563.

64 Baer, A. (2001). Consuming History and Memory Through Mass Media Products. P. 495.

65 Roseman, M. (2001). Recent Writing on the Holocaust. P. 362; Longerich, P. (2010). *Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews*. New York: Oxford University Press.

bermās ir aktīvi problematizējuši varu un tās lomu izziņas procesos, taču viņiem ir visnotaļ atšķirīgi uzskati un skatpunkti uz to, kas ir vara un zināšanas un kā tās savstarpēji saistāmas. Fuko kritizē Hābermāsa vēlmi nostāties ārpus varas attiecībām kā vienkāršotu un neiespējamu, savukārt Hābermās uzskata, ka Fuko nostāja visur saredzēt varas attiecības paredz grimšanu relativismā.⁶⁶

Hābermās uzskata, ka racionāli bāzēts konsenss un līdz ar to patiesas zināšanas ir iespējamas, tikai neeksistējot varas attiecībām, tādējādi Hābermāsa izpratnē patiesība ir nesavienojama ar varu.⁶⁷ Turpretī Fuko skatījumā varas un zināšanu iedarbība ir abpusēja, jo, no vienas puses, vara rada zināšanas, no otras puses, zināšanas ir varas īstenošanās pamats.⁶⁸ Tādējādi Fuko apgalvojums, ka vara rada zināšanas, nav saprotams kā ārējs spēks, kas izmanto zināšanas sev vēlamā nolūkā, bet vara ir priekšnoteikums zināšanu pastāvēšanai kā tādai.⁶⁹ Līdz ar to vara un zināšanas, kā arī zināšanas un vara nav savstarpēji nodalāmi jēdzieni, un, atšķirībā no Hābermāsa, Fuko šo saikni vērtē kā daudz ciešāku, tūlītējāku, tiešāku un tuvāku. Arī mūsdienu pētnieki, to skaitā Peters Longerihs, šīs pieejas neskata kā nesavienojamas, bet gan kā savstarpēji papildinošas, viedokļi dalās tikai par uzsvāriem.

Pēdējā desmitgadē intencionālisma/strukturālisma debātes ir atjaunojis Daniels Goldhāgens (*Goldhagen*), kurš oponentē tobrīd izteikti dominējošajai tradīcijai izmantot strukturālisma pozīciju un situatīvos faktorus, lai izskaidrotu holokausta īstenošanas iespējamību, un piedāvā holokaustu pētīt no antropologa skatpunkta⁷⁰ pretstatā Kristoferam Brauningam (*Browning*), kurš nonāk pie secinājuma, ka konkrētajos apstākļos, ļoti iespējams, pats būtu rīkojies tāpat kā tie cilvēki, kas bija nokļuvuši konkrētajos apstākļos.⁷¹ D. Goldhāgens, analizējot līdzīgu vai to pašu empīrisku materiālu, noraida situatīvos faktorus un uzsver, ka cilvēks ir racionāla būtne, kas brīvas izvēles apstākļos rīkojas atbilstoši savām vēlmēm un vērtībām, tādējādi arī nonāk pie pilnīgi cita holokausta skaidrojuma.⁷² Viņš apgalvo, ka tik daudzu cilvēku labprātīgās līdzdalības holokaustā pamats ir vācu kultūras tradīcijas, konkrēti, vāciešus vienojošais "izslēdzošais antisemitisms" (*eliminationist antisemitism*).⁷³

Rezultātā Goldhāgena darbs kļūva par nozīmīgu populārās kultūras notikumu, bet vienlaikus saņēma iznīcinošu visdažādāko disciplīnu pētnieku kritiku, kas norādīja, ka tieši tas, ko pats Goldhāgens uzskata par sava darba lielāko vērtību un oriģinālo pienesumu, ir tā lielākais vājums un atspoguļo loģiskas spriestspējas nepilnības.

Pēc vairāk nekā pusgadsimta intensīvas izpētes un analīzes procesa daudzi jautājumi par holokaustu lielā mērā ir atbildēti: kas izdarīja ko, kad, kam un kur? Taču ir jautājums, kurš

66 Guilfoyle, M. (2007). Grounding a Critical Psychoanalysis in Frameworks of Power. *Theory & Psychology*. 17 (4), 563.

67 Racionāls konsenss (*consensus*) ir bāzēts labākajā racionālajā argumentā. Lai iegūtu šādu racionālu vienprātību, Hābermās definē ideālās runas situāciju, kurā subjekts ir pakļauts tikai saprāta spēkam, ne ārējām varas ietekmēm. Habermas, J. (1995). *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. Massachusetts: The MIT Press. P. 103, 104; Wong, D. (2007). Foucault Contra Habermas: knowledge and power. *Philosophy Today, Spring*, P. 1–13.

68 Ashenden, S., Owen, D. (eds). (1999). *Foucault contra Habermas: recasting the dialogue between genealogy and critical theory*. London: Sage. P. 79, 80; Wong, D. (2007). Foucault contra Habermas: knowledge and power. *Philosophy Today, Spring*. P. 9. M. Fuko apgalvojums, ka vara rada zināšanas, neietver tikai varas kā ārēja spēka izmantošanas izpratni, kurš zināšanas pielieto savās interesēs, bet ar varu tiek saprasts arī priekšnoteikums zināšanu pastāvēšanas iespējamībai kā tādai. Sk.: Thacker, A. (1997). Foucault and the Writing of History. In: Lloyd, M., Thacker, A. (eds). *The impact of Michael Foucault on the social sciences and humanities*. Basingstoke (Hampshire); London: Macmillan; New York: St. Martin's Press, P. 51.

69 Lynch, R. A. (2009). A New Architecture of Power, an Anticipation of Ethics. *Philosophy Today, SPEP Supplement*. P. 264, 265.

70 Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books. P. 15.

71 Browning, C. R. (2001). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Perennial. P. xviii.

72 Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. P. 20–22.

73 Turpat. 23.–24., 403.–404. lpp.

joprojām ir aktuāls un raisa kaismīgas holokausta pētnieku debātes vēl šobrīd: Kāpēc kaut kas tāds varēja notikt? Kas tieši ir tie apstākļi, kas ļāva kaut kam tādā notikt, vai kā cilvēki, kas īstenoja holokaustu, varēja to izdarīt.⁷⁴ Šim tematam tiek veltīti arvien jauni pētījumi

Kārena Vindžisa (*Vintges*) un Ēriks Tjon Tjin Tai (*Tjon Tjin Tai*) piedāvā aplūkot holokaustu Fuko panoptikuma modeļa⁷⁵ ietvaros, kurā nacistiskā sistēma var tikt uzskatīta par panoptikuma ideālu atspoguļojumu, jo ikviena cilvēka dzīve ir pilnībā uzraudzīta, ir izveidojies visaptverošs ziņotāju tīkls un indivīdi kļūst par kontroles objektu, bet Hitleris par uzraugu skatu tornī. Nevienam nestāv ceļā starp indivīdu un tā uzraugu, sabiedrība ir caurspīdīga, Hitleru un ikvienu viņa tautas pārstāvi vieno tieša un ļoti cieša saite, katram indivīdam ir savs *dosjē*. Valda pilnīgs terors, kas nozīmē jebkādas savstarpējas uzticēšanās sagrūšanu. Autori secina, ka tieši panoptiskā varas sistēma nodrošina to, ka holokausta īstenotāji pieņēma abas lomas – viņi vienlaikus bija gan slepkavas vai sargi, gan sevi uzraugi. Šī pati sistēma nodrošina to, ka indivīdi rīkojās katrs par sevi un ar degsmi, taču tā bija no līdera iegūta/pārņemta degsme un rīcība. Viņi darbojās pēc modeļa, ko tiem uzspieda panoptikums un diskurss, precīzāk, modeļa, ko tie uzskatīja par visatbilstošāko savai pašuzraudzības sistēmai.⁷⁶

Džons Stratons (*Straton*) piedāvā skatīt holokaustu Eiropas kolonizācijas politikas ietvaros un, viņaprāt, vienīgais, kas padara holokaustu atšķirīgu, ir fakts, ka ebreji lielākajā Eiropas daļā uzskatīti par vietējiem, par balto rasi. Citādi šis noziegums nekādā veidā neatšķiras no citu valstu praktizētās rīcības to kolonijās pret iezemiešiem. Pēc Stratona domām, eiropiešus šausminājis nevis tas, ko nacisti nodarīja, bet gan, kam viņi to nodarīja. Viņi izmantoja koloniālo praksi pret Eiropas iedzīvotājiem, šajā gadījumā – pret ebrejiem.⁷⁷

Nacistiskā Vācijā nekādā gadījumā nebija ne pirmais, ne pēdējais totalitārais/okupācijas režīms, kas brutāli izturējās pret saviem pakļautajiem. Tāpat nebūt ne visi citi, kas šādi rīkojās, bija totalitāri vai autoritāri. Tipiskāko piemēru vidū ir britu rīcība Indijā un francūžu – Alžīrijā.⁷⁸

Šie un daudzi citi pētījumi⁷⁹ norāda, ka holokausts joprojām ir daudzsološs pētījumu lauks, gan meklējot atbildi uz jautājumu, kādu apstākļu un procesu mijiedarbības rezultātā tas varēja tikt īstenots un kādas sekas tas ir radījis, gan pētot, kā mainās tā reprezentācija un loma/vieta kolektīvās atmiņas procesos.

74 Pleasants, N. (2004). The Concept of Learning From the Study of the Holocaust. *History of the Human Sciences*, 17 (2–3), 188.

75 Pats Mišels Fuko šo panoptisko varas modeli nelietoja totalitāro sistēmu pētniecībā, jo centās atainot varas attiecības tur, kur tās grūtāk pamanāmas – modernajās Rietumu sabiedrībās. Tomēr viņš atzina, ka ne tikai viņa pieminētās skolas, armijas un darbnīcas, bet pat veselības nācības var kļūt par panoptiskā varas modeļa objektiem. Sk.: Fuko, M. (2001). *Uzraudzīt un sodīt: cietuma rašanās*. Rīga: Omnia mea.

76 Vintges, K., Tjong Tin Tai, E. (2000). The Willingness of the Executioners: A Foucauldian Critique of Goldhagen. *European Journal of Cultural Studies*, 3 (2), 147–172.

77 Straton, J. (2003). It Almost Needn't Have Been the Germans: The State, Colonial Violence and the Holocaust. *European Journal of Cultural Studies*, 6 (4), 507–527.

78 Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. P. 162.

79 Citas interesantas pieejas paredz holokaustu pētīt, piemēram, kā rezultātu dažādu grupējumu savstarpējām cīņām par ietekmi vai kā notikumu, kas norisinājies, galvenokārt, tādēļ, ka valdošajiem režīmiem efektīvi izdevies minimizēt baznīcas lomu cilvēku ikdienas dzīvē, vai kā veiksmīgu mītrades procesa galarezultātu, visbeidzot, arī feminisma perspektīvā – kā tipisku vīriešu pasaules produktu. Sīkāk sk.: Pleasants, N. (2004). The Concept of Learning From the Study of the Holocaust, *History of the Human Sciences*, 17 (2-3), 187-210; Peacock, M. S., Roth, P. A. (2004). Holocaust studies: what is to be learned? *History of the Human Sciences*, 17 (1), 1-13; Roseman, M. (2001). Recent Writing on the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 36 (2), 361-372; Kershaw, I. (2001). *The "Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich*. New York: Oxford University Press.

DAŽAS PĀRDOMAS PAR HOLOKAUSTU, SOCIĀLO ATMIŅU UN KOMEMORĀCIJU

Šai rakstā minēto un analizēto procesu mijiedarbības rezultātā 20. gs. beigās holokausta centrālā vieta Rietumu pasaules identitātē bija nodrošināta. Neapšaubāmi – joprojām bija un ir indivīdi, kas cenšas pierādīt, ka holokausts nekad nav noticis un ir izdomāts. Tomēr ir skaidrs, ka kopš gadsimtu mijas vai pat nedaudz ātrāk Eiropas vēsture ir balstīta uz holokausta atcerēšanos, nevis tā aizmiršanu. Apliecinājums tam ir daudzskaitlīgie memoriāli, muzeji un piemiņas vietas, kas ir kļuvas par tik daudz ASV un Eiropas lielpilsētu un mazpilsētu sastāvdaļu. Tonijs Džads par to teica, ka acīmredzot “Eiropas risinājums nemierīgo atmiņu problēmai bija iekalt tās gluži burtiski akmeņi”.⁸⁰

Marks Rozemans (*Roseman*) atkārtο jautājumu, kuru jau ilgu laiku uzdod daudzi – vai, ņemot vērā šo ar holokaustu saistīto informācijas gūzmu, ir kaut kas tāds, kas vēl nav pateikts, un vai holokausta pētnieki tuvākajā laikā ir spējīgi pateikt kaut ko jaunu par šo tematu.⁸¹ Kas veidos sociālo atmiņu par holokaustu nākotnē? Janīna Baumanē (*Bauman*)⁸² atzīst, ka holokausta aculiecinieku atmiņas nebūs tas avots, kas spēs ietekmēt un veidot nākamo paaudžu viedokli par holokaustu. Viņa uzskata, ka pēc pāris desmitiem gadu dzimušie cilvēki vispār nelasīs šīs holokausta upuru vai to brīnumainā kārtā pārdzīvojušo cilvēku atstātās liecības. Tā vietā sociālo atmiņu par holokaustu veidos dažādi sekundārie avoti (holokausta pētnieku, galvenokārt, vēsturnieku darbi, un pamatā grāmatas, izrādes, filmas un seriāli),⁸³ kas vienlaikus ir pieejamākie un vismazāk uzticamie avoti, lai gūtu priekšstatu par holokausta būtību, tādējādi šobrīd tie pētāmi un vērtējami ar īpašu piesardzību un atbildību.⁸⁴

Džeimss Jangš pieļauj, ka atmiņa par holokaustu ir tikpat daudzveidīga, cik tai veltītie dažādu tautu piemiņas objekti, jo katrs memoriāla teksts rada arī savu nozīmi, tādējādi pievienojot savu artavu holokausta atmiņas tekstūrā.⁸⁵ Bet kā holokausta memoriālus viņš aicina skatīt ne tikai dažādus atveidojumus granītā, metālā vai ģipsī, bet arī rakstītās liecības, kas arī ir nozīmīga atmiņas tekstūras sastāvdaļa.⁸⁶

Par dominējošu diskursu ir kļuvis uzskats, ka mūsdienu rietumu sabiedrības šobrīd ir izteikti neieinteresētas pret vēsturi. Holokausta kultūras fenomena piemērs rāda, ka mēs dzīvojam laikā, ko raksturo iepriekš nepieredzēta vēstures un atmiņu klātbūtne publiskajā telpā, un notiek nevis pavērsiens no atmiņas uz amnēziju vai no vēstures uz vēstures noliegumu, bet gan transformācija, kurā izteikti mainās mediji, naratīvi un institūcijas, kas nodrošina atmiņas procesu norisi un sociālās atmiņas veidošanos, kā rezultātā sociālās atmiņas procesu izprašana arvien lielākā mērā paredz audiovizuālu vēsturisku notikumu reprezentāciju pētniecību.⁸⁷

80 Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. 912. lpp.

81 Roseman, M. (2001). *Recent Writing on the Holocaust*. P. 362.

82 Janīna Baumanē ir darba “*Winter in the Morning*” autore. Viņas atmiņas un darba rakstīšanas process lielā mērā mudināja akadēmiski rakstīt par holokaustu arī viņas vīru sociologu Zigmuntu Baumanu, kura darbs “Holokausts un modernitāte” ir kļuvis par akadēmisku klasiku. Sk.: Bauman, J. (1986). *Winter in the Morning*. London: Virago.

83 J. Baumanē avotus par holokaustu iedala divās daļās: primārajos un sekundārajos. Primārajos, viņasprāt, ietilpst dokumenti un aculiecinieku liecības, kas tapušas Otrā pasaules kara laikā vai neilgi pēc tam, kā arī liecības, kas uzrakstītas ilgākā laika periodā pēc kara. Par sekundārajiem avotiem Baumanē dēvē pētnieku, pamatā vēsturnieku darbus, kā arī dažādus mākslas un daiļliteratūras darbus. Sk.: Bauman, J. (2007). *Memory of the Holocaust: Sources*. *Thesis Eleven*, 91 (1), 79–80.

84 Turpat. 84. lpp.

85 Memoriālu atmiņas tekstūru Jangš skaidro kā memoriālu tekstu fiziskās un metafiziskās, redzamās un laicīgās īpašības. Sk.: Young, J.E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. P. viii–ix.

86 Turpat. 7. lpp.

87 Baer, A. (2001). *Consuming History and Memory Through Mass Media Products*. P. 491–492.

Holokausta nonākšana/atgriešanās Rietumu sociālās atmiņas centrā ir trāpīgs piemērs, kā izzūd kādreiz skaidri iezīmētās robežas starp izglītošanu un izklaidi, mākslas produktu radītājiem un vēsturnieku pētījumiem, populāro kultūru un dokumentārām liecībām, kā arī atmiņu un vēsturi. Šo procesu rezultātā muzeji un piemiņas vietas arvien vairāk līdzinās citiem populārās kultūras produktiem. Tādēļ Endrjū Hoskins (Hoskins) televīziju dēvē par mūsdienu nozīmīgāko vēsturnieku.⁸⁸ Šai rakstā minētie holokausta reprezentācijas piemēri rāda, cik dažādi notikumi (akadēmiskie pētījumi, politiskie procesi, māksla, populārās kultūras produkti, patērniecība u.c.) un to savstarpējā mijiedarbība ietekmē sociālās atmiņas procesus jeb atmiņas tekstūru.

---

88 Hoskins, A. (2003). Signs of the Holocaust: Exhibiting Memory in a Mediated Age. *Media, Culture & Society*, 25 (1), 8.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprans, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

79.–97. lpp.

KASPARS ZELLIS
Latvijas Universitāte

Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā

Kaspars Zellis, Mg. hist., LU vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents.

Pētnieciskās intereses – propaganda, propagandas vēsture, sociālā vēsture, kultūra totalitārisma un totalitārisma kultūra.

E-pasts: kaspars.zellis@gmail.com

LATVIEŠU VĒSTURISKUMA IZPRATNES REKONSTRUKCIJA NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Tautas vai nācijas vēsturisko apziņu veido daudzi, savstarpēji saistīti elementi – tai skaitā arī noteikta režīma vēsturiskās atmiņas un vēstures politika, kura izpaužas vēstures (pār)rakstīšanā, izglītībā, noteiktu vēstures notikumu izcelšanā un ritualizācijā. Latvijā 20. gadsimtā vēstures politika režīmu maiņas rezultātā mainījies vairākkārt, atstājot savas pēdas gan sabiedrības komunikatīvajā, gan kultūras atmiņā. Lai izprastu šodienas Latvijas sabiedrības vēsturisko atmiņu, nepieciešams arī priekšstats par noteiktu politisko režīmu īstenoto vēstures politiku un saturu. Vēstures politikas rezultātā izveidotie sociālpolitiskie vēstures mīti neiet bojā kopā ar politisko režīmu, tie saglabājās, lai arī transformētā veidā, sabiedrības apziņā. Rakstā mēģināts atbildēt uz jautājumu, kā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas gados jaunā vara mēģināja pārveidot latviešu vēsturiskumu atbilstoši savām politikas un ideoloģijas prasībām. Atklāts ir jautājums, kādi no šī laika vēstures priekšstatiem un kāpēc ir saglabājušies Latvijas vēsturiskajā apziņā.

Atslēgvārdi: vēsture, Latvijas vēsture, Otrais pasaules karš, okupācija, vēstures politika, nacionālsociālisms, propaganda.

Jebkurš režīms cenšas pamatot savu pastāvēšanu, sniedzot savu vēsturiskumu, radot sev pieņemamu vēstures atmiņas telpu, lai modelētu cilvēku tagadnes izpratni un viņu vērtību sistēmu, kā arī lai nodrošinātu režīma legimitāti. Vēsturiskā atmiņa balstās uz nedaudziem zīmīgiem faktiem vai arī faktoīdiem, kuri sastāda vēsturiskuma “skeletu”, – pārējie notikumi, procesi un versijas apaudzē šo skeletu ar miesu. Pretrunīgi vai neērti jautājumi, kuri nesakrīt ar pamatu veidojošajiem faktiem, tiek “aizmirsti” vai pasludināti par “kļūdainiem”. Faktiski jebkura režīma uzdevums ir aktualizēt “svarīgo” vēsturi, padarot to nozīmīgāku, varonīgāku un unikālāku, tādējādi radot sociālpolitiskus vēstures mītus par režīmam zīmīgajiem notikumiem.

Vēstures mīts nepieciešams gan lai veidotu sabiedrības kolektīvo paštēlu, gan arī lai sabiedrību orientētu noteiktu mērķu sasniegšanai. Vēsturiskajam mītam ir maz kopīga ar vēstures zinātnei, tas vairāk jāuzskata par stāstu vai atsevišķu priekšstatu virkni par savu pagātnei. Faktiski tas vairāk jāuzskata par moderno laiku politisku reliģiju, ar saviem fetišiem, rituāliem, kanoņiem un dogmām.

Jau ar vācu armijas ienākšanu Latvijas teritorijā 1941. gada jūnijā–jūlijā sākās arī jaunas pagātnes ainas radīšana Latvijas iedzīvotājiem. Viena no spēcīgākajām metodēm propagandā ir apelācija pie tautas vēstures, tieši tādēļ katrs režīms ir centies sniegt savu vēsturiskās attīstības koncepciju, lai vēlāk tajā bāzētu tās nostādnes, kas bija nepieciešamas dažādu aktualitāšu realizācijā, ienaidnieka tēla veidošanā. Nacistiskais okupācijas režīms nebija izņēmums šajā jautājumā, bet centās uzspiest savu vēsturiskuma izpratni latviešu sabiedrībai.

Latviešu vēsturiskās apziņas transformāciju nacistiskās Vācijas okupācijas laikā ietekmēja vairāki faktori, no kuriem var minēt nozīmīgākos:

- nacionālsociālisma ideoloģijas un kara propagandas klišejas;
- izmaiņas Austrumu frontē, un tām sekojošā nacistu politikas maiņa pret okupēto teritoriju iedzīvotājiem, respektīvi, pret to neseno vēsturi;
- latviešu vieta nacionālsociālistiskajā rasu teorijā – pēc kuras latvieši nebija tik rasiski augstvērtīgi. Sākotnējie plāni paredzēja rasiski augstvērtīgo ģermanizāciju, savukārt

rasiski nevērtīgo pārceļošanu. Tikai 1944. gadā latvieši tika ierindoti vāciešiem rasistiski radniecīgā tautu grupā.¹

Sniegtā vēsturiskuma transformācijas izpratne nepieciešama ne tikai, lai apzinātu vienu no okupācijas gados īstenotajiem kultūrpolitikas aspektiem, bet arī lai izprastu to pasaules pagātnes redzējumu, kādu piedāvāja šis režīms. Nacisma vēstures skaidrojums Latvijā līdz šim nav skarts pētījumos, radot tādējādi hronoloģisku lakūnu vēstures politikas realizācijā Latvijā.² Šāda skatījuma trūkums apgrūtina ne tikai vēstures zinātnes, bet arī vēsturiskās apziņas un atmiņas pētniecību.

NESENĀS PAGĀTNES PĀRVĒRTĒJUMS

Vēsturiskās apziņas transformācija notika, ievērojot nevis vēsturiskās hronoloģijas principu, bet gan tā brīža politiskās vides prasības. 1941. gada otrajā pusē sabiedrībai galvenokārt tika piedāvāts jauns skatījums par neseno – pēdējo divdesmitgadu vēsturi, kuram bija jāveicina, lai sabiedrība akceptētu jauno okupācijas režīmu un tā politiku, kā arī, balstoties uz nesenas vēstures pārvērtējumu, pārrakstītu senāku latviešu vēstures izpratni (sk. 1. att.). Manipulācijas ar vēstures notikumiem 20. gadsimta pirmajā pusē veica nacionālsociālistiskā propaganda, savukārt vēstures ainās pārrakstīšana bija jau kultūras un izglītības politikas kompetencē. Šāda sistēma ir saprotama, jo sākotnēji okupācijas režīmam bija nepieciešams likvidēt iepriekšējo režīmu radītos mītos, lai pamatotu savu leģimitāti sabiedrībai, garantējot pakļaušanos jaunās varas rīkojumiem un prasībām.

Padomju režīma valdīšanas gads, kuru sāka dēvēt par “baigo gadu”, kļuva par nacistu propagandas mītu, kurā tika vēlāk bāzētas citas propagandas akcijas. Baigā gada mīts bija izteikti antisemitisks, tas balstījās pieņēmumā, ka Latvijas okupācijā vainojami bija ebreji, kas izrietēja no nacistu ideoloģijas pieņēmuma par komunisma un “židisma” saikni.³ Jau 1941. gada jūlijā latviešu sabiedrībai propaganda nemitīgi asociēja “židismu” un boļševismu, lai atbildību par notikušo valsts zaudēšanu, represijām un citām negācijām noveltu uz vienas etniskas grupas – Latvijas ebreju – pleciem. Faktiski tika izdarīts mēģinājums sarīdīt latviešu sabiedrību pret ebrejiem, iegalvojot, ka ebreji bijuši iedvesmotāji arī latviešu izvešanām, uz ko viņus pamudinājis apstāklis, ka latvieši esot gaidījuši vācu armijas atnākšanu.⁴ Lai to veiktu, “bija jāsāk asiņains terors, jāaiznīcina un jāizved cilvēki tikai par to, ka tie neatteicās no savas latviskās nacionālās apziņas. Bija jāsāk karš pat ar sievietēm un bērniem, lai iznīcinātu latviešu tautu”.⁵ Visa vara Latvijā bija nodota čekas, “līdz zobiem apbruņotas židu gvardes un citu salašņu rokās, pie kam galvenie darītāji un spīdzinātāji bija žīdi, jo viņi perināja velnišķu plānu – pārvērst Baltiju židu valsti”.⁶

1 Kangeris, K. (2004). Die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht in Lettland 1941–1944. Eine Einführung. In: Metzale-Kangere, B. (ed.). *The Ethic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries, 1920–1945*. Stockholm: Södertörns högskola. S. 194–199; Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne. 38., 39., 47.–53. lpp.; Kangeris, K. (1990). “Nodevas reiham” – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 35.

2 Faktiski Latvijā nav tapuši visaptveroši darbi arī par parlamentārisma laika, Kārļa Ulmaņa diktatūras un pat padomju laika vēstures politiku. Daži problemātiskas aspekti skatīti darbos. Sk.: Feldmanis, I. (1995). Die lettische Historiographie. In: Garleff, M. (Hrsg.). *Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: “Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre”*. Oldenburg: Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte. S. 133–139; Ivanovs, A. (2004). Latvijas sovjetizācija 1944.–1956. gadā Latvijas padomju historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj.: Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 389.–496. lpp.

3 Par “židiskā–boļševisma” kā pasaules ienaidnieka simbola ienesējiem nacionālsociālisma ideoloģijā tiek uzskatīti divi baltvācieši – Rīgā dzimušais Ervins fon Šeibners–Rihters (*Ludwig Maximilian Erwin von Scheubner-Richter*, 1884–1923) un Tallinā dzimušais vēlākais Okupēto austrumu apgabalu reihministrs Alfreds Rozenbergs (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946). Sk.: Adam, U. D. (2003). *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf: Droste. S. 21, 276.

4 Albatross [Kroders, A.]. (1941, 11. jūl.). Žīds – masu iznīcinātājs. *Tēvija*.

5 Silārajs, A. (1941, 17. jūl.). Droši pārkāpsim pagātnes sliekšni. *Nacionālā Zemgale*.

6 [B.a.]. (1941, 4. jūl.). Židisma pastari Jelgavā. *Nacionālā Zemgale*, Nr. 5.

Nacistu propaganda radīja mistifikāciju par ebrejiem kā galvenajiem padomju armijas sagaidītājiem 1941. gada 17. jūnijā, kā galvenajiem ieguvējiem padomju varas gados un galvenajiem represiju veicējiem pret latviešiem.

1.att. Nacistu īstenotā latviešu pagātnes transformācijas procesa stratēģija

Ulmaņa režīma diskreditācijas procesu uzsāka 1941. gada augustā ar žurnālista Vernera Bormana rakstu sēriju “*Deutsche Zeitung im Ostland*”, kuros tika “atmaskoti” Kārlis Ulmanis un Vilhelms Munters.⁷ K. Ulmanim tika pārņemta pārlieta anglo-amerikāniskā orientācija un nepatika pret Vāciju un vāciešiem, kā arī tuvināšanās ar ebrejiem. V. Munters, savukārt, tika rādīts kā renegāts, kurš bija noliedzis savu vācisko izcelsmi, bet 1939. gadā pārdevis Latviju Staļinam, par ko tagad ieņemot atbildīgu posteni PSRS Ārlietu komisariātā.⁸

Raksti tika pārpublicēti nacistu kontrolētajā latviešu presē, uzsākot aktīvu Ulmaņa režīma nomelnošanas kampaņu. Kampaņas galvenie veicēji nāca no Latviešu tautas apvienības “Pērkonkrusts” aprindām, kuriem Ulmaņa diktatūras gadi nebūt nebija “labie gadi”, to vajāšanu un represiju dēļ. Pērkonkrustieši Ulmanim gan spēja pārņemt tikai trīs lietas – ebreju mīlēšanu, pērkonkrustiešu vajāšanu un proanglisko orientāciju. Visas tās viņiem šķita pietiekoši “noziedzīgas”, tomēr sabiedrības acīs šis Ulmaņa režīma iezīmes nesaturēja kompromitējošos elementus, kas tiem liktu pārskatīt attieksmi pret latvisko Latviju un tās Vadoni. Pērkonkrustiešu veiktā intensīvā pretulmaniskā kampaņa 1941. gada oktobrī pārauga kampaņā pret Latvijas valsti kopumā, tomēr adekvātu argumentu un faktu trūkums, ko autori mēģināja noslēpt aiz pastiprināta antisemitisma un nacistu propagandas klišeju atkārtošana, to izgāza.

Pret Latvijas brīvvalsti uzsāktās kampaņas mērķis bija latviešiem parādīt, ka neatkarīgā Latvija, pēc kuras tie tā ilgojās, patiesībā nekalpoja latviešu tautas interesēm, tā bija plutokrātiska valsts, bet tās vadītāji – “starptautiskā žīdisma” radīto brīvmūrnieku ložu locekļi.

7 Bormann, W. (1941, 24. Aug.). Ulmanis. *Deutsche Zeitung im Ostland*; Bormann, W. (1941, 7. Sept.). Munters. *Deutsche Zeitung im Ostland*.

8 Faktiski no 1941. līdz 1954. gadam V. Munters atradās ieslodzījumā PSRS.

“Jau pašā Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas sākumā vecās pasaules internacionālo spēku slepeni un atklāti bīdītie valsts dzīves vadītāji nenostādīja valsts dzīves centrā latvieti un viņa asinis, dvēseles un gara pirmtiesības, bet gan Latvijas internacionālo pilsoni,”

rakstīja Arveds Vilde.⁹ Sevišķi labus apstākļus tas esot radījis ebrejiem un viņu spekulācijām, jo

“katrs mēģinājums ierobežot žīdu mahinācijas atdūrās uz starptautisko žīdu organizāciju varu. Kad valdība pret žīdiem nekā neuzdrošinājās uzsākt, riebumu uzplūdos pie darba ķērās nacionālā jaunatne un vairākkārt sarīkoja žīdu grautiņus, bet demokrātiskie varas vīri pret to uzstājās ar bargiem rājiem un sodiem”.

Un “šīs nepareizās žīdu politikas rūgtos augļus” sabiedrība esot izbaudījusi 1940.gada jūnijā.¹⁰

Ebrejiem tika piedēvēta arī Latvijas rūpniecības, tirdzniecības un kultūras sagrābšana savās rokās, savukārt partiju politiku esot “dirīgējuši žīdi” Dubins¹¹ un Nuroks¹² “ciešā sadarbībā ar pārējiem morduhaistiem”, vedot “mūs pretī postam un iznīcībai”.¹³ Nacionālās valdības trūkums un tas, ka valsts dzīves centrā netika nostādīts “latvietis un viņa asinis, dvēseles un gara pirmtiesības”, esot radījis vilšanos tautā un prasību pēc nacionālā taisnīguma.¹⁴

1934. gada 15. maijs esot balstījies uz tautas noskaņu, bet godkārigais Ulmanis, “pateicoties dažiem noziedzīgiem elementiem Latvijas armijā”, ar puču esot sagrābis varu savās rokās.¹⁵ “Viņš likvidēja politiskās partijas un visām avīzēm pavēlēja rakstīt, ka nu visās malās valdīs latviskais gars un latviskā politika”, bet patiesībā rīkojumus deva “kāds nezināms, augstākas ložas brīvmūrnieks [...] mirdzošais brālis – žīds”.¹⁶ Valmieras “Tālavietis” norādīja, ka “15. maijs pie mums ieradās ar lielu troksni un skaļām valodām. Viņu vadītāji nelaimīgā kārtā nāca no partijas, kas bija devusi arī lielākos korumpantus un negodīgākos ierāvējus. [...] Arī ar žīdiem šī partija bija labās attiecībās [...]” Bet par galveno Ulmaņa režīma kļūdu “Tālavietis” uzskatīja to, ka “žīdu jautājums bija atstāts novārtā. Šī nevērība mums maksāja vissmagākos upurus. [...] Idejiskais seklums, nevērība rases jautājumā ir tie galvenumi, kas raksturo 15. maija laikmetu un padara to mazvērtīgu no nacionālpolitiskā viedokļa. Ciešā sakarībā ar to saistās arī visas tās blakus parādības, ko izsauca šī laikmeta gars”.¹⁷

Tikpat liels grēks Latvijas valstij bija tās proangliskā orientācija, kas novedusi Latviju līdz neatkarības zaudēšanai. Latvijas politiķiem angliško orientāciju noteikušas nevis tautas intereses, bet “žīdi un brīvmūrnieki, kas savos tīklos bija sapinuši Latvijas politiķus”, tādējādi valsti novirzot no “pareizās” orientācijas – sadarbības ar nacistisko Vāciju.¹⁸ Tika atzīmēts, ka

9 Vilde, A. (1941, 17. okt.). Pagātnes un nākotnes ceļi. *Daugavas Vēstnesis*. Citā rakstā A. Vilde apgalvoja, ka valsts pamatā bija liktas idejas, kuru mērķis bija tautas izkalpināšana žīdiem jau sākotnēji bija vērstas uz Latvijas valsts sagraušānu. Sk.: Vilde, A. (1941, 31. okt.). Pagātnes neceļi. *Daugavas Vēstnesis*.

10 Turpat; Šilde, A. (1941, 1. okt.). Citā virzienā. *Daugavas Vēstnesis*; Kalniņš, J. (1941, 25., 28., 30. okt.). Aktīvā nacionālisma cīņa pret žīdismu Latvijā. *Zemgale*; u.c.

11 Mordehajs Dubins (1889–1956), reliģiski konservatīvās “*Agudat Israel*” līderis, K. Ulmaņa draugs, represēts 1941. gada 14. jūlijā.

12 Mordehajs Nuroks (1884–1969), cionistu partijas “*Mizrabi*” līderis, represēts 1941. gada 14. jūlijā, 1943.gadā pēc F. D. Rūzvelta personīga lūguma atbrīvots, pēc kara repatriējies uz Palestīnu.

13 Maldonis, H. (1941, 23. okt.). Pirmie cīnītāji. *Daugavas Vēstnesis*; [B. a.] (1941, 9. okt.). Brāļi Hoffi. *Zemgale*. Arī sk.: [B.a.] (1941, 25. sept.). Eiropa un mēs. *Daugavpils Latviešu Avīze*; [B.a.] (1941, 6. sept.). Žīdu leiputrija Latvijā. *Zemgale*; [B.a.] (1941, 27. aug.). Palestīna Latvijā. Žīdi tirdzniecībā un rūpniecībā. *Kurzemes Vārds*; Zeltiņš, T. (1941, 4. nov.). Žīdu varas tīklos. *Zemgale*; u.c.

14 Vilde, A. (1941, 17. okt.). Pagātnes un nākotnes ceļi. *Daugavas Vēstnesis*.

15 Maldonis, H. (1941, 23. okt.). Pirmie cīnītāji. *Daugavas Vēstnesis*.

16 Turpat. Savukārt Imants Kuršinskis K. Ulmanim par pārmeta, ka tas esot brīvmūrniecisko garu Latvijā atvedis no Amerikas. Kuršinskis, I. (1941, 4. okt.). Jaunatne, mosties! *Daugavas Vēstnesis*.

17 [B.a.] (1941, 19. aug.). Pārvērtētas vērtības. *Tālavietis*.

18 Vilde, A. (1941, 17. okt.). Pagātnes un nākotnes ceļi.

“ja bijušās Latvijas īsredzīgie valdnieki savlaicīgi meklēja palīdzību un glābiņu pie starptautiskā židisma valgos iesliģušajiem angļi un amerikāņu plutokrātiem¹⁹, tad šodien visa domājošā latviešu tauta redz un saprot šādas politikas aklību un vienprātīgi grib soļot plecu pie pleca ar vareno vācu tautu.”²⁰

Propagandas matrica par divdesmit pēdējo gadu vēsturi klāstīja, ka Latvijas Republikas politiķu apzināti pieļautās kļūdas noveda valsti pie padomju okupācijas un “baigā gada”, kura galvenie nesēji bija ebreji, kuri Latvijā arī realizēja represīvo politiku, pamatojoties uz starptautiskā židisma izstrādāto pasaules varas sagrābšanas plānu. No šīm briesmām latviešus izglāba Lielvācijas armija, kuras paspārnē arī latviešu tauta, atbrīvojoties no pagātnes paliekām un pildot tai uzliktos pienākumus, nonāks “Jaunajā Eiropā”.

Nacisma konstruētajai Latvijas pēdējo divdesmit gadu vēsturei bija vairāki uzdevumi:

- iznīdēt sabiedrības cerības par Latvijas valstiskuma atjaunošanu;
- veidot ebreja – Latvijas nodevēja un līdz ar to sabiedrības ienaidnieka – tēlu, tādējādi netraucējot nacistu īstenotajam holokaustam Latvijā;
- pret Latvijas Republiku vērstā kampaņa radīja sava veida “vēsturisku” argumentāciju ebreju sasaistei ar “baigo gadu”;
- apkarot “anglofilisko” noskaņojumu sabiedrībā, skaidrojot “starptautiskā židisma” kā vienīgā ienaidnieka tēlu;
- tuvināt latviešu pasaules skatījumu nacionālsociālistu ideoloģijas klišejām.

Tomēr veiktās propagandas akcijas nebija rezultatīvas, jo faktiski līdz kara beigām sabiedrībā noturīgas bija ilgas pēc Latvijas neatkarības un cerības, ka to atgūt palīdzēs angļi un amerikāņi.

Hipotētiski var pieņemt, ka šie propagandas modeļējumi nesaglabājās tautas vēsturiskajā apziņā.²¹ Galvenais iemesls bija neticība nacistiskajai okupācijas varai un tās propagandai. Piedevām, šai propagandai bija kampaņveida raksturs, un tā apklusa jau 1941. gada beigās. Beidzoties vācu “zibens kara fāzei” ar fiasko pie Maskavas, nacistiem bija nepieciešams lielāks vietējo tautu atbalsts, kā rezultātā rīdīšanas kampaņa pret Latvijas brīvvalsti beidzās, to nomainīja manipulācijas ar Latvijas valsts simboliem.

Faktiski latviešu vēsturiskajā atmiņā saglabājās tikai nacistu “baigā gada” mīts.²² To skaidrot var gan ar to, ka “baigais gads” kā propagandas kategorija ne mirkli nepazuda no nacistu kontrolētās mediju telpas, gan ar to, ka, no komunikatīvās atmiņas telpas pārnesta, tā tika pārvietota kultūras atmiņas telpā.²³ To noteica gan ritualizācijas pasākumi, atzīmējot no 1942. gada 14. jūniju kā deportēto sēru dienu, uzņemot filmu,²⁴ izdodot attēlu izdevumu un sēriju citu darbu,²⁵

19 Parālēli tika radīta arī mistifikācija par to, ka K. Ulmaņa valdība esot noraidījusi 1939. gadā Vācijas piedāvātās garantijas un apzināti iegrūdusi Latviju PSRS rokās. Sk.: [B.a.] (1941, 11. sept.). Agrāk pielaistās kļūdas latviešu un vācu starpā jāaizmirst. Svarīgi norādījumi par darba un normālas dzīves atjaunošanu laukos. *Tālavietis*.

20 Grīnblats, J. (1941, 11. aug.). Mūsu pienākums. *Nacionālā Zemgale*.

21 Tas nenozīmē, ka 1941. gadā tā nebija iedarbīga. Tā, piemēram, vācu vēsturnieki A. Angriks un P. Kleins gan norāda, ka pēckara procesos daudzi apsūdzētie kā pamatojumu saviem noziegumiem (respektīvi, piedalīšanos holokaustā) balstīja stereotipiskajā “židiskā boļševismā” un tā noziegumos Latvijā 1940.–1941. gadā. Sk.: Angrick, A., Klein, P. (2006). *Die “Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944*. Darmstadt, WBG. S. 74.

22 Zellis, K. (2006). “Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. Grām.: Zellis K. (sast.) Miti Latvijas vēsturē. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 92.–103.lpp.

23 Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck. S. 55, 56.

24 Tumilis, K. (rež.) (1942). *Sarkanā migla. Filma*. Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs (turpmāk – LVKFFDA), 1346.

25 Kovaļevskis, P., Norītis, O., Goppers, M. (red.). (1942). *Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI. 1940 līdz 1. VII. 1941*. Rīga: Zelta ābele; Cechners, A. (1943). *Lai dzīvo Padomju Latvija! Daži fakti no komunistu valdīšanas gada Latvijā*. Rīga: Aut. izd.; u.c. Tuvāk sk.: Kangeris, K. (2007). Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.: Okupētā Latvija, 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 190.–218. lpp.

parādoties latviešu ciešanu tematikai “baigajā gadā” nacionālajā literatūrā²⁶ un mākslā.²⁷ Tādējādi tika radīti priekšnoteikumi šīs konstrukcijas saglabāšanai latviešu vēsturiskajā atmiņā.

LATVIEŠU VĒSTURISKĀS ATMIŅAS VIDES TRANSFORMĀCIJA

Jau 1941. gada jūlijā svarīgākais bija pamatot latviešu un vācu vēsturisko attiecību neviennozīmību, lai tautai pierādītu, ka vācu tauta vienmēr ir bijusi draudzīga latviešiem. Galvenais vienojošais faktors ir bijusi cīņa pret Austrumu briesmām. Profesors Arveds Švābe²⁸ rakstīja:

“Jau tas vien, ka visas mūsu upes tek uz rietumiem un ziemeļrietumiem un fakts, ka, sekojot šīm strauēm, mūsu senči daudzus gadu simteņus atpakaļ ieceļoja tagadējā tēvzemē no austrumiem un dienvidaustrumiem, pierāda [...] ka mūsu vienīgā pareizā orientācija var būt ne slāvi, bet ģermāņi.”²⁹

Tomēr galvenā uzmanība bija piesaistīta pēdējo divu desmitgažu vēsturiskās pieredzes skaidrojumam.

Ar 1942. gadu latviešiem nacistu vara mēģināja piedāvāt arī visaptverošāku vēstures skaidrojumu. Izmantojot politikas pētnieka Žaka Elula (*Ellul*) formulējumu, tūlītēju mērķu sasniegšanai domāto aģitācijas propagandu nomainīja integrācijas propaganda,³⁰ kuras uzdevums bija ilgstošākā laika periodā mainīt cilvēku vērtības un uzskatus, lai tie varētu iekļauties nacistu “jaunajā Eiropas” sabiedrībā.

Lai runātu par pašas vēsturiskās koncepcijas revīziju okupācijas apstākļos, nepieciešams izprast arī vēsturiskās atmiņas vides transformācijas. Jau 1941. gada vasarā tika aizsākts process, kuram bija jāmaina vēsturiskās piemiņas telpa. Tādēļ kā nozīmīgs pasākumu kopums, ar kuru tika mēģināts mainīt tautas vēsturisko apziņu, bija ielu, laukumu u.c. vietu pārdēvēšana. Tā iesākās jau 1941. gada augustā, centrālajām ielām piešķirot nacistiskās Vācijas valstsvīru vārdus, kā arī pārdēvējot ielas vācu vēstures varoņu vārdos.³¹ Protams, šāds solis nevarēja radīt tūlītējus rezultātus, piedevām, kā atzina paši vācieši, tas bija ārkārtīgi nepopulārs vietējo iedzīvotāju vidū,³² bet tam bija tālejošāki mērķi – latviešu vēsturiskumu nomainīt ar vācisko.

Jaunā vēsturiskuma izpratnes veidošanā savu lomu vajadzēja spēlēt arī vēsturiskajām atceres dienām, kuras ģenerālkomisārs Rīgā apstiprināja jau 1941. gada 28. novembrī, kad sagatavošanai tika nodoti nākamā gada kalendāri. Ar vēsturiskajām atceres dienām tautai tika aktualizēti režīmam nozīmīgākie vēstures gadskaitļi. Tā no 43 vēsturiskajām atceres dienām (sk. 2. att.) tikai 10 bija saistītas ar Latvijas vēsturi, tomēr gandrīz visas tās bija saistītas ar vācu vēsturi, piemēram, ar Livonijas ordeņa mestru V. fon Pletenbergu³³, Kurzemes hercogu Jēkabu³⁴ u.tml., akcentējot tādējādi Latvijas vēstures “īstenos” veidotājus vāciešus.

Tomēr absolūtais vairākums atceres dienu bija saistītas ar nacionālsociālisma neseno vēsturi – sākot no vadoņu – Ādolfa Hitlera, Hermana Gēringa, Alfrēda Rozenberga u.c. dzim-

26 Eglītis, V. (1941, 10.–12. nov.). Necilvēki. *Tēvija*; Lazda, Z. (1941, 13. nov.). Baigās dienas. *Tēvija*.; Skalbe, K. (1941, 23.sept.). Mocekļi. *Tēvija*; u.c.

27 Sk.: Kalnačs, J. (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā. 1941–1945*. Rīga: Neputns. 166.–171. lpp.

28 Arveds Švābe (1888–1959), jurists, literāts, vēsturnieks.

29 Švābe, A. (1941). Eiropas kultūras sargposteni. *Hallo Latvija*, Nr. 3.

30 Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books. P. 70–79.

31 *Deutsche Zeitung im Ostland*. 1942, 25 April; Siliņš, L. (2001). *Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”. 32.–35. lpp.

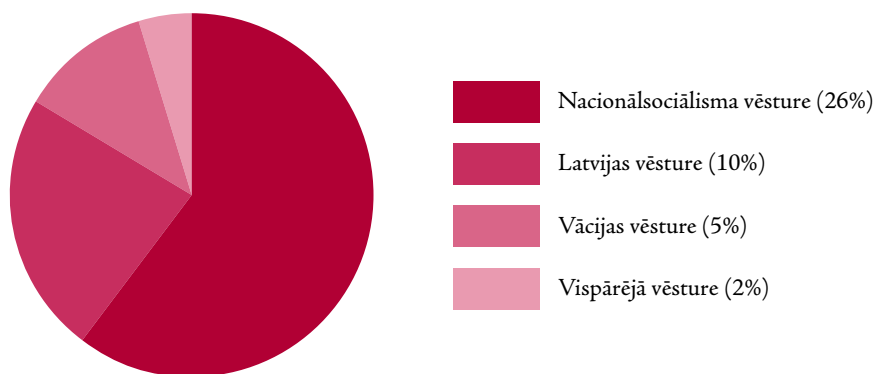
32 Celmiņa, I. (sast.). (2000). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA “Rīgas nami”. 217. lpp.

33 Valters fon Pletenbergs (*Wolter von Plettenberg*, ap1450–1535), Livonijas ordeņa mestrs (1494–1535).

34 Jakobs Ketlers (*Jakob Kettler*, 1610–1682), Kurzemes un Zemgales hercogs.

šanas dienām un beidzot ar nozīmīgiem notiekošā kara datumiem, piemēram, Francijas u.c. nacistiskās Vācijas pakļauto valstu kapitulāciju.³⁵ Galvenais bija likt cilvēkiem apzināties tieši nacistisma vēsturisko nozīmību, kas radījis jaunu ēru Eiropas vēsturē.

Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļa sekoja arī, lai citi nacionālsociālismam nozīmīgi notikumi tiktu pieminēti presē, regulāri par to informējot konfidencialajos norādījumos latviešu preseī. Tā 1942. gada 14. septembrī tika atgādināts, ka septembra otrajā pusē atceres raksti jāpublicē arī par ģenerālfeldmaršala V. Keitela dzimšanas dienu, Varšavas kapitulāciju 1939. gadā un pakta starp Itāliju, Vāciju un Japānu noslēgšanas dienu.³⁶

2. att. Vēsturiskās atceres dienas Latvijas ģenerālapgabalā

Okupācijas vara kopumā nesastapās ar grūtībām, norādot jaunā vēsturiskuma atskaites punktus. Praktiski vienīgais klupšanas akmens izrādījās 22. jūnijs. Visās okupētajās austrumu teritorijās šī diena – Vācijas–PSRS kara sākums – tika svinēta kā atbrīvošanas diena, izņēmums bija Latvija un Igaunija, kur šī diena pēdējos 20 gadus tika atzīmēta kā vācu spēku saigrāves diena pie Cēsīm, ar izteikti pretvācisku raksturu.³⁷ Šādu dienu pārklāšanās varēja radīt neadekvātu šīs dienas novērtējumu igauņu un latviešu nacionālajās aprindās, tādēļ Latvijā par atbrīvošanas dienu tika pasludināts 1. jūlijs, bet Igaunijā – 28. augusts.

Ne tikai “Varoņu piemiņas diena”, bet arī citas atceres dienas, kas bija saistītas ar latviešu nacionālo vēsturi, bija pazudušas. Tomēr par plaši svinētiem svētkiem nacisti centās padarīt 22. maiju – dienu, kad 1919. gadā landesvērs ieņēma Rīgu. Sevišķi vērienīgi šie svētki tika svinēti 1944. gadā, kad tika atzīmēta 25. gadadiena kopš šiem notikumiem. Svinībās piedalījās landesvēra veterāni, vācu civilpārvaldes, latviešu pašpārvaldes ierēdņi un leģiona ģenerālinspektors, Rīgas operā tika teiktas runas, nolikti vainagi landesvēra kapos utt. Kā izteicās reihskomisārs Hinrihs Loze³⁸: “Šī diena pirms 25 gadiem Baltijas landesvēra, valsts vācu un latviešu vienību varonīgā cīņā radīja attīstību, [...] kas vēl šodien nav noslēgusies”.³⁹ Respektīvi šai dienai vajadzēja simboliski pastiprināt tā brīža realitāti. Paralēles, ko novilkā vācieši starp 1919. gadu un tagadni, aktualizēja jautājumu par “vienīgo latviešiem draudzīgo valsti”. Kā izteicās Jelgavas

35 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-946. f., 1. apr., 30. l., 26., 27. lp

36 Turpat, P-74. f., 1. apr., 2. l., 64. lp. Līdzīgi atgādinājumi sekoja arī citos mēnešos. Sk.: turpat, 68. lp.; u.c.

37 Sk.: Zellis, K. (2009). Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 4, 181–185.

38 Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1896–1964) – nacionālsociālistu politiķis, Šlēsvigas–Holšteinas gauleiters, Ostlandes reihskomisārs.

39 *Ostland Woche*, 1944, 27. Mai, Nr. 101. LKFFDA, 1033.

gebitskomisārs Eberhards fon Mēdems⁴⁰, iedzīvotāju šausmu kliedzieni toreiz nonāca tikai līdz Vācijai. Tieši tāpat kā 1919. gadā, tā arī 1941. gadā vācieši esot izglābuši latviešus no “židiskā boļševisma”, un tieši tāpat kā 1919. gadā cīņa turpinās arī pašlaik.⁴¹

Kalendārā ierakstītie vēsturiskie datumi savā veidā kļuva par jaunā vēsturiskuma pamatu.

Labi nacistu attieksmes maiņu pret latviešu nacionālo vēsturi parāda attieksme pret 18. novembra atzīmēšanu.⁴² Jau 1941. gada 5. novembrī Ostlandes reihskomisariāta politiskās daļas vadītājs Fridrihs Trampedahs (*Trampedach*) izdeva rīkojumu, kas noliedza jebkādas sarīkojumus par godu 18. novembrim, “kas varētu izcelt kādreizējo neatkarību, to atgādina vai modina cerības uz jaunu neatkarību nākotnē”.⁴³ Piedevām šajā dienā bija īpaši jāpārlecinās par nepolitisko pasākumu – koncertu, teātru, dziesmu vakaru saturu. Jebkurus šāda veida plānotos pasākumus no latviešu puses tika ieteikts novērst, ja nepieciešams, tad arī ar policejiskiem līdzekļiem.⁴⁴ Ostlandes reihskomisāra izdotajā instrukcijā tika norādīts, lai ģenerālkomisārs Rīgā vērstos pie visiem Rīgā mītošajiem vāciešiem ar lūgumu uzmanīt, lai pie viņu mājām netiktu izkārti sarkanbaltsarkanie karogi, bet to parādīšanās gadījumā tie bija steidzami jānovāc.⁴⁵

Šāda krasa attieksme pret latviešu nacionālisma vērtībām vērojama tikai 1941. gadā, jau itin drīz nacistiskajam okupācijas režīmam nācās spekulēt ar šiem iepriekš pašu aizliegtajiem simboliem, lai panāktu latviešu akceptu virknei okupantu veikto pasākumu kā pieteikšanos Valsts Darba dienestā (RAD), kārtības policijā u.c. Tā jau 1942. gadā iedzīvotāji ar satraukumu gaidīja 18. novembri, radot pamatu visdažādākajām baumām par Latvijas nākotni. Runāja gan par Latvijas un citu Baltijas valstu pilnīgu inkorporāciju vācu Reichā, gan par zināmas patstāvības proklamēšanu.⁴⁶

1942. gadā 18. novembra diena tika iesākta ar dievkalpojumiem baznīcās, bet Rīgā cilvēki devās pie Brīvības pieminekļa un uz Brāļu kapiem, vakarā notika piemiņas koncerti un izrādes visos Rīgas teātros un koncertzālēs.⁴⁷ Praktiski visi latviešu valodā iznākušie preses izdevumi veltīja šim notikumam ievadslejas, kurās atzīmēja, ka galvenā šīs dienas nozīmība saistīta ar to, ka Latvijas agrākie patstāvības gadi esot skaidri pierādījuši, kas ir īstais Latvijas ienaidnieks un no kurienes esot gaidāma draudzība un palīdzība. “Kurzemes Vārds” šai sakarā rakstīja:

“Lai 18. novembris mums atgādina mūsu valsts līdzšinējo vadītāju politisko maldu periodu, no kura tagad jāceļ stingru tiltu uz to īstās brīvības dienu, kurā tauta tika atdota dzīvībai un nākotnei.”

Proti, uz 1941. gada 1. jūliju.⁴⁸ Respektīvi valsts proklamēšanas dienai bija jākalpo tikai kā pastiprinošam akcentam vācu armijas ienākšanas dienai Rīgai, kuru propaganda pārvērta par latviešu tautas atbrīvošanas dienu, kad tā ne tikai tika atbrīvota no “boļševiku tumsas”, bet arī iekļāvās Eiropas valstu saimē Vācijas virsvadībā.⁴⁹

40 Valters Eberhards fon Mēdems (*Walter Eberhard Alexander Albert Freiherr von Medem*, 1887–1945), baltvācietis, 1919. gadā Latvijā komandēja t.s. Mēdema brīvkorpusu, pēc Neatkarības kara Vācijā darbojies kā žurnālists, 1930. gadā iestājies SA, 1931. gadā – nacistu partijā (NSDAP), no 1941. gada Zemgales (Mitavas) gebitskomisārs.

41 *Ostland Woche*, 1944, 27. Mai, Nr. 101. LKFFDA, 1033.

42 Vācu attieksmi pret šiem svētkiem aprakstījusi Katrīna Reihelte. Sk.: Reichelt, K. (2004). The Role of Latvia's Independence Day, 18th November, in *Nazi Occupation Policy, 1941–1943*. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija Nacistiskās Vācijas okupācijas varā. 1941–1945. Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 177.–187. lpp.

43 Bundesarchiv (turpmāk – BArch), R 90/ 155 (Valsts padomnieks Trampedahs – ģenerālkomisāram Rīgā, 5. 11.1941.).

44 Turpat.

45 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 13. l., 21. lp.

46 Turpat, P-252. f. 1. apr., 43. l., 78. lp.

47 J. G. (1942, 19. nov.). 18. novembris Rīgā. *Tēvija*.

48 [B. a.] (1941, 18. nov.). 18. novembris. *Kurzemes Vārds*.

49 Kovaļevskis, P. (1942, 30. jūn.). No tumsas līdz gaismai. *Tēvija*.

1943. gadā sakarā ar Latvijas proklamēšanas 25. gadadienu ažiotaža ap šo dienu tika sacelta jau iepriekš, izziņojot, ka bez dievkalpojumiem un piemiņas koncertiem visas ēkas esot jārotā karogiem, visās iestādēs un skolās bija jānotiek piemiņas aktiem, skolēni ne vēlāk par plkst. 12.00 atbrīvojami no mācībām utt. Drošības dienesta Jēkabpils atbalsta punkta vadītājs savai priekšniecībai uz Jelgavu ziņoja, ka “jau vairākas dienas pirms 18. novembra [...] pilsētā un apkārtnē klīda baumas, ka 18. novembrī Latvijai tikšot dota, respektīvi, pasludināta patstāvība. Tā kā tas izpalika, tad daudzi jūtas šais cerībās ļoti vilušies”. Tomēr visi šīs dienas sarīkojumi noritējuši lielā pacilātībā un sajūsmā.⁵⁰

Ja spriež pēc tā laika preses informācijas, Latvijas proklamēšanas 25 gadu jubilejas pasākumi bija vērienīgi. Laikrakstos šim gadījumam bija veltītas ne tikai ievadslejas, bet, kā “Tēvijas” gadījumā, visa pirmā lapa.⁵¹ Tomēr svētku runu galvenā ideja bija nevis Latvijas neatkarības atjaunošana, bet “jaunā Latvija kā līdztiesīgs loceklis Eiropas tautu kopībā”.⁵²

Latviešu vēsturiskajā apziņā ar laiku tomēr, domājams, 18. novembri vajadzēja aizstāt ar 1. jūliju, ko jau sākot ar 1942. gadu plaši bija paredzēts atzīmēt Latvijas ģenerālapgabalā kā Latvijas atbrīvošanas dienu. 1942. gadā ģenerālkomisārs Rīgā paziņo, ka 1. jūlijs ir no darba brīva likumīgi svinama diena, kurā strādājošie saņem dienas vidējo izpeļņu. Svētku dienā tika rīkoti piemiņas mītiņi un Rīgā pat karaspēka daļu skate jeb parāde.⁵³ Laikraksti publicēja fotogrāfijas par Rīgas atbrīvotāju appušķošanu 1941. gada 1. jūlijā, ko papildināja patētiskās amatpersonu runas, kurās tie pateicās vāciešiem par atbrīvošanu.⁵⁴ Tā, piemēram, Valmieras apriņķa vecākais V. Vinters savā runā atzīmēja, ka

“nekad latvieša sirds nav izjutusi tik lielu apmierinājumu kā šinī dienā, ieraugot savu atbrīvotāju – sengaidīto vācu bāleliņu, kura zobens atnesa mums sauli un atdeva mūs dzīvei”.⁵⁵

Pieminekļus sabiedrības kolektīvās apziņas transformēšanai nacisti nevarēja atļauties, tomēr dažas iezīmes rāda, ka potenciāli tas varēja īstenoties. 1942. gadā Kuldīgas pilsētas vecākais K. Pelēķis reihskomisāra H. Lozes vizītes laikā lūdza viņu atklāt pie pilsētas valdes piemiņas plāksni Kuldīgas atbrīvošanai – “1941. g. 31.VI. Lielvācijas armija atbrīvoja Kuldīgu no boļševisma jūga”.⁵⁶ Cik šādu plāksņu tiktu uzstādīts, ja nacisti neciestu resursu badu? Domājams, ka tāda plāksne rotātu katru pagastmāju.

Nacionālsociālisti nemainīja savu attieksmi pret Latvijas valstiskuma vēsturiskuma skaidrojumu, tikai ļāva šo nacionālismu izmantot sev vēlamā virzienā. Jo sliktāk klājās Vācijai, jo vairāk latvieši spēja izpaust savu nacionālismu.

Tomēr uz jebkuru nacionālisma izpausmi okupācijas varas iestādes skatījās ar lielām aizdomām, 1942. gada martā propagandas daļas vadītājs Gustavs Dreslers (*Dressler*) brīdināja ģenerālkomisāra vietnieku Bonneru (*Bonner*) par to, ka Igaunijā radioraidītājs, beidzot darbu,

50 LVVA, P-252. f., 1. apr., 44. l., 62. lp.

51 *Tēvija*. 1943. 18. nov.

52 [Dankers, O.] (1943, 19. nov.). Iekšlietu ģenerāldirektora ģen. Dankera runa. *Tēvija*.

53 [B. a.] (1942, 2.jūl.). Laimīgai kopīgai nākotnei pretim. Atbrīvošanas dienas svinības Rīgā. *Tēvija*.

54 Latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers savās atmiņās min pat izdotu rīkojumu, pēc kura katram latviešu ierēdnim, ja tas atklātā veidā griezās pie tautas ar uzrunu, tā obligāti bija jāuzsāk ar pateicības izteikšanu Vācijai par atbrīvošanu. (Sk.: Dankers, O. (1994). *Lai vēsture spriež tiesu*. Rīga: Rota. 66. lpp.). Domājams, ka teiktais atbilst patiesībai, jo vairākumā šādu runu pateicības izteikumi ir klātesoši.

55 [B. a.] (1942, 3. jūl.). Atbrīvošanas svētkos vienotā latviešu tauta apliecināja savu uzticību jaunās Eiropas Vadonim. *Tālavietis*.

56 [B. a.] (1942, 30. jūn.). Reichskomisārs Kurzemē. *Kurzemes Vārds*.

atskaņo Igaunijas nacionālo himnu, kas varētu būt bīstams precedents Latvijā.⁵⁷ Vēl 1943. gada augustā ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītājs G. Dreslers saziņā ar ģenerālkomisāra politikas daļas vadītāju protestēja pret laikraksta "Junda" parādīšanos pārāk nacionālā ietērpā.⁵⁸ G. Dreslera sašutumu izpelnījās vērmahta propagandas daļas izdotajā laikrakstā "Junda" ievietotā fotomontāža ar Brīvības pieminēkli. Tās virsraksts "Tev mūžam dzīvot, Latvija" esot Ulmaņa laika nacionālās dziesmas teksts, kas ārkārtīgi daudz ticis dziedāts neatkarības laikā. Šis dubultlapas vidū iemontēts Brīvības pieminēklis Rīgā visā garumā. Tā pamatnē ir uzraksts "Tēvzemei un Brīvībai", kas neesot noretušēts. Piedevām Andreja Eglīša teksts esot tipiski nacionālistisks. Beigās G. Dreslers norādīja, ka

"visu šo laiku mana dienesta, kā arī Jūsu [reihskomisāra] cenzori cīnījušies, lai ar Brīvības pieminēkli⁵⁹ un Ulmaņa laika dziesmām un himnām latviešu presē netiktu veikts pārspīlēts nacionālistisks. Man ir zināms, ka no drošības dienestu puses ir līdzīga nostāja, un šis izdevums jāsauc kā šovinistiska aģitācija."⁶⁰

Bez vietvārdu un vēsturisko piemiņas dienu maiņas, nacisti centās iznīdēt arī visu to kultūrvidi, kura tika uztverta par vāciešiem naidīgu. Īpaši no tā cieta latviešu grāmatniecība. Jau 1941. gada septembrī vērmahta propagandas daļa sastādīja aizliegto grāmatu sarakstus, kas tika nosūtīti caur Mākslas un kultūras lietu departamentu visām Latvijas grāmatnīcām un bibliotēkām.⁶¹

Nevēlamo jeb kaitīgo grāmatu sarakstā bija iekļuvuši darbi, kuri bija nepieņemami jaunajam režīmam gan politiski, gan rasistiski un estētiski. Grāmatas sākotnēji bija noteikti vienkārši izņemt no apgrozības un noglabāt drošā vietā.⁶²

1942. gada martā kaitīgo grāmatu iznīcināšanā iesaistījās Reihisleitera Rozenberga operatīvā štāba Latvijas darba grupa (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete, Arbeitsgruppe Lettland*). 24. martā starp Rozenberga štāba vadītāju Latvijā Dr. Šetleru (*Scettler*) un ģenerālkomisāra propagandas daļu tika noslēgta vienošanās par kaitīgās literatūras iznīcināšanu.⁶³ Ar šo vienošanos ģenerālkomisāra propagandas daļa pilnvaroja Mākslas un sabiedrisko lietu departamentu nodarboties ar kaitīgās literatūras izņemšanu, vadoties pēc 1941. gadā vērmahta propagandas nodaļas izdotā saraksta. Rozenberga štāba kompetencē savukārt nonāca "židisko", boļševistisko, kā arī vāciešiem naidīgo rakstu latviešu valodā šķirošana. Departamentam bija štāba vajadzībām šī literatūra jāpiegādā un jāpalīdz izšķirot.

Kaitīgās literatūras iznīcināšana notika ar lielu vērienu. Uz 1942. gada 1. maiju tika izņemti 205 582 eksemplāri iespieddarbu. Maija mēnesī – 48 822 eksemplāri, kas kopā jau sastādīja 254 404 iespieddarbu vienības. Rozenberga štāba pārstāvji 1942. gada maijā bija izšķirojuši 7003 vienības, bet līdz 1. jūnijam izšķirotas tika jau 11 503 vienības iespieddarbu. Pēc Rozenberga štāba pārstāvju pamudinājuma "Izejvielai" maija mēnesī ar pavadzīmēm tika nodoti 21 255 kilogrami grāmatu, bet līdz 1. jūnijam pārstrādāšanai jau tika piegādāts 25 380 kg grāmatu.⁶⁴

57 BArch R 92/30, pag. 34.

58 Sk.: *Junda*, 1943, Nr.1.

59 Šajā gadījumā līdzīgu, bet retušētu fotoizdevumu sk.: [B. a.] (1942, 20. nov.). Dievs, svētī Latviju! *Daugavas Vanagi*.

60 LVVA, P-70. f., 5. apr., 4. l., 21. lp.

61 Mākslas un kultūras lietu direkcijas Bibliotēku nodaļa (sast.). (1941). *Liste des aus den lettischen Volksbüchereien und Antiquariaten zurückzustellenden Schrifttums. No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts*. Rīga: [B. izd.].

62 LVVA, P-946. f., 1. apr., 36. l., 237. lp. (Mākslas un kultūras lietu direkcijas rīkojums, 30.09.1941)

63 BArch, R-92/21, pag. 195.

64 BArch, R 92/21, pag. 203. (Mākslas un sab. lietu departamenta Preses un literatūras daļas priekšnieka Z.Krastiņa atskaite ģenerālkomisāra Rīgā Propagandas daļai. 2.06.1042.)

Kaitīgās literatūras sarakstā nereti notika izmaiņas, no tā tika izņemtas noskaidrotās “nekaitīgās” grāmatas vai pievienotas jaunas. Tā jau 1941. gada novembrī vērmahta propagandas daļas vadītājs Knots atļāva pārdošanā laist pirms tam aizliegto Ernesta Birznieka–Upīša⁶⁵ grāmatu “Nīnas pasaciņas”,⁶⁶ ar noteikumu, ka no tās tiks izplēsts “boļševistiskais priekšvārds”.⁶⁷ Tāpat 1941. gada novembrī atļautajām grāmatām pievienoja vēl vairākas grāmatas: B. Ābera. “Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē”,⁶⁸ grāmata “Latviešu strēlnieki”,⁶⁹ E. Virzas “Jaunā junda”⁷⁰ u.c.⁷¹ Savukārt aizliegto grāmatu sarakstu papildināja “pretvāciskais” Aleksandra Grīna romāns “Dvēseļu putenis”.⁷²

1942. gadā kad Latvijas vēstures krātuve telpu trūkuma dēļ bija nolēmusi laist pārdošanā savas priekšteces – Latvijas vēstures institūta – darbus, tad saņēma rīkojumu, ka “nododot atklātībai Latvijas vēstures institūta apgādā iznākušo A. Švābes darbu “Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336–1551”,⁷³ lūdzu ievērot Reichskomisāra izdevniecības daļas 9.10.42. norādījumu attiecībā uz svītrojamām vietām, resp. izņemamajām lapām”.⁷⁴

1943. gadā ģenerālkomisāra propagandas daļas referenti bija pamanījuši, ka grāmatnīcā “Valters un Rapa” pārdošanā bija atrodamas Visvalža⁷⁵ “Vētra” un Stepermaņu Krustiņa⁷⁶ “Zemgalieši”,⁷⁷ tā kā pirmā apskatīja “latviešu sociāldemokrātisko revolūciju 1905. gadā”, bet otra bija par latviešu brīvības cīņām 1918./19. gadā un saturēja vāciešiem naidīgas idejas, tika nolemts šīs grāmatas ierindot kaitīgās literatūras sarakstā un izņemt no apgrozības.⁷⁸

Jaunās literatūras izdošanā bija jāvadās pēc principiem, kurus toreizējam Latvijas Valsts bibliotēkas vadītājam Žanim Unāmam norādīja vērmahta propagandas rotas vadītājs G. Dreslers, sakot, ka grāmatām

“jābūt tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretim Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār”.⁷⁹

Arī no Latvijas muzejiem okupācijas varas iestādes centās iznīdēt visu jaunajai vēstures izpratnei kaitīgo. Ar latviešu vēsturi saistītās ekspozīcijas netika atjaunotas, vietu dodot vācu vēsturei Rīgā un Latvijā.⁸⁰ Arī provinces muzejiem vajadzēja revidēt savas izstādes. Tā Valkas apriņķa un pilsētas pašvaldību inspekcijas brauciena atreferējumā iekšlietu ģenerāldirektoram 1942. gada aprīlī minēts, ka

65 Ernests Birznieks–Upītis (1871–1960), latviešu rakstnieks.

66 Domātas: Birznieks–Upītis, E. (1941). *Nīnas pasaciņas. 2.klasei. Skolas literatūra Nr.18*. Rīga: VAPP Pedagoģisko rakstu apgāds.

67 LVVA, P-946. f., 1. apr., 38. l. 208. lp. (Virsliecināta un Propagandas daļas vadītāja Knota vēstule Mākslas un sab. lietu direktorijai.)

68 Ābers, B. (1936). *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: A. Gulbis.

69 [B. a.] (1937). *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība.

70 Virza, E. (1936). *Jaunā junda*. Rīga: Valters un Rapa.

71 LVVA, P-946. f., 1. apr., 36. l. (Mākslas un sab. lietu departamenta direktora E. Pukša rīkojums, 25.11.1941.); BArch, R 92/21, pag. 248.

72 Turpat.

73 Švābe, A. (red.). (1941). *Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336–1551*. Rīga: Latvijas vēstures institūts.

74 LVVA, P-949. f., 1. apr. 1. l., 69. lp. (Izglītības un kultūras ģendirekcijas vēstule Latvijas vēstures krātuvei. 20.11.1942.)

75 Visvaldis (ist. vārdā Jānis Lejnietis, 1876–1938), latviešu rakstnieks.

76 Stepermaņu Krustiņš (1860–1941), latviešu rakstnieks, grāmatizdevējs.

77 Stepermaņu Krustiņš. (1925). *Zemgalieši. Bedluga 5 cēlienos*. Jelgava.

78 Sk.: BArch, R 92/21, pag. 26, 27; LVVA, P-949. f., 1. apr., 29. l., 22. lp.

79 Unāms, Ž. (1969). *Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos*. [Vaiverlija]: Latvju grāmata. 130. lpp.

80 Sk.: Blümfelde, L. (atb.red.). (1973). *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne. 35. lpp.

“Valkā bijušā Cimzes draudzes skolas ēkā ierīkots diezgan plašs muzejs, kuru pārzin bijušais Alūksnes mācītājs [Ādolfs] Kleperis. Muzejs samērā labi iekārtots un tanī sevišķi izcelta Latvijas tapšanas vēsture, kā arī parādīts 1905. gads. Kleperim nesen esot aizrādīts, lai muzeju vairāk pielāgojot vēsturiskam garam, bet ne politiskai propagandai.”⁸¹

Iedzīvotājiem vajadzēja piedāvāt jaunā laika vēstures skatījumu un par pirmo tādu kļuva Rīgas pilsētas muzejā 1942. gada 1. jūlijā atklātā vācu izstāde “Eiropas likteņciņa austrumos”. Prese to cildināja, norādot, ka “labi iekārtota, mērķtiecīgi noskaņota un mākslinieciski krietna apdarīta izstāde tās apmeklētājiem var sniegt vairāk nekā vairāki desmiti grāmatu par to pašu jautājumu”.⁸² Paralēli šai pašā datumā atklāja arī latviešu sagatavoto izstādi “Sarkano varas gads Latvijā”,⁸³ kas vēlāk kļuva par ceļojošo izstādi, aktualizējama „baigā gada” notikumus sabiedrībai provincē. Šo divu izstāžu parādīšanās netieši atsedz vēl vienu nacistu vēstures politikas aspektu – latvieši tālāk par 1940. gadu vēsturē netika ielaisti, to atstājot vācu vēstures rakstītājiem.

LATVIEŠU VĒSTURISKUMA KONCEPCIJAS MAIŅA

Lielāka loma vispārējās vēstures koncepcijas izmaiņā bija ģenerālkomisāra Rīgā kultūrpolitikas daļai, kas faktiski izstrādāja jauno latviešu vēsturiskuma modeli, kuru iesakņot bija paredzēts ar izglītības palīdzību.

Jāatzīmē, ka vēstures mācīšana universitāšu līmenī latviešiem nebija paredzēta, un tikai ar lielām pūlēm izdevās panākt Latvijas Universitātes neaizvēšanu. Vēstures kursus universitātē lasīja no Vācijas atsūtītie pasniedzēji. Tāpat tika likvidēts Latvijas vēstures institūts, tā vietā izveidojot Vēstures krātuvi, par kura vadītāju iecēla profesoru A. Švābi. Faktiski krātuves mērķis neparedzēja jaunu vēstures pētījumu radīšanu.⁸⁴

Vēstures mācīšana bija paredzēta tikai skolās. Jaunās mācību programmas tika izstrādātas saskaņā ar ģenerālkomisāra Rīgā kultūras daļas vadītāja, baltvācieša *Dr. Karla Kristofa fon Stricka*⁸⁵ norādījumiem. Savā Okupēto austrumu apgabalu ministrijai iesniegtajā memorandā viņš norāda, ka uzdevums radīt jaunu vēstures uztveri esot neatliekams, dodot tādu vēstures izpratni, kas atbilstu reīha politiskajiem mērķiem, un nomainot Ulmaņa laika iepotēto pārspīlēto nacionālo izjūtu. Tādēļ K. Strickis norāda aspektus, kas kalpotu šim mērķim:

1. Tautas vēstures vietā – zemes vēsture.
2. Zemes vēsture visstiprākajā saistībā ar Vācijas vēsturi.
3. Latvieši vispirms uzskatīti kā ģermāņu tautu tuvi radinieki. Sakarā ar lielo nordisko daļu savās asinīs viņi pieder pie nordiskajām tautām. Šā iemesla dēļ nacionālā doma pārveidojama rases domā. Latviešiem jābūt lepniem, ka viņi pastāvīgi ir bijuši tuvā attieksmē ar vēsturi veidojošām tautām.
4. Tāpat kā vācieši latvieši vienmēr atradās tādā pašā aizsardzības nostājā pret Austru-

81 LVVA, P-97. l., 1. apr., 2. l., 144. lpp.

82 E. R. (1942). Kultūras radītāji cīņā ar zemcīvēku. *Mana Māja*, Nr. 15/16. [15. aug.].

83 Izstādi sagatavoja ar ģenerālkomisāra kultūras daļas vadītāja K. fon Stricka un propagandas daļas vadītāja G. Dreslera akceptu, izstādi izstrādāja Antisemītisma nodaļas vadītājs Jānis Grete, Hermanis Lūsis un Imants Kurčinskis. Sk.: LVVA, 949. f., 1. apr., 1. l., 5., 6., 32., 38. lpp.

84 Sk.: Stradiņš, J. (2004). Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (1940–1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturisko komisijas raksti. 13. sēj.: Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā.* 142., 143. lpp.

85 Karls Strickis (*Karl Stricky*, 1911–1943), baltvācietis, studējis vēsturi LU, pabeidzis vēstures studijas Kēnigsbergā. Žanis Unāms K. Stricki raksturoja kā tipisku baltvācu ideoloģijas pārstāvi, kas labi pratis latviešu valodu, bet principiāli tajā gandrīz nekad neesot runājis. Sk.: Unāms, Ž. (1969). *Karogs vējā.* 1. sēj. 69. lpp.

miem. Katra novēršanās no šīs kopējās frontes nozīmēja zemei un tās iedzīvotājiem katastrofu.⁸⁶

Balstoties uz K. Stricka koncepciju, tapa arī 1942. gadā jaunās pamatskolas vēstures programmas.⁸⁷ Savā rakstā žurnālā "Izglītības Mēnešraksts" "Par dzimtenes vēstures mācīšanas uzdevumiem" K. fon Strickis norādīja, ka lielākā līdzšinējās vēstures mācīšanas kļūda esot bijusi tā, ka Ostlandes vēsture skatīta no lokālpatriotiska skatpunkta, kaut arī tā nebūt neesot centrs, bet nomale un šo zemju vēstures izpratni nevar veidot izolēti bez centra vēstures sapratnes. Tādēļ tā ir jāpārraksta un jāmāca no jauna. K. Strickis uzsvēra:

"Tas, ko mēs prasām, ir pietiekošas zināšanas vispārējā Eiropas vēsturē, lai katrs pamatskolnieks personīgi varētu lielo notikumu gaitai sekot un kļūt par daļu no jaunās Eiropas."⁸⁸

Jaunās vēstures programmas jēgu izklāstīja ģenerālkomisāra Rīgā studiju padomnieks Hanss Namnieks,⁸⁹ norādot sešas vispārējās vadlīnijas:

- 1) Vēstures apskats sākās ar mācību par rasi. Vērtējumā tad izvirzās ziemeļu rases indoeiropiešu cilvēks pirmajā vietā.
- 2) Blakus rases spēkam kā ievērojams faktors vēstures norisē ir asins spēks un zemes spēks. Ar to saistās augstais zemnieku vērtējums, kas ir tautas un valsts uzturētājs spēks.
- 3) Vēstures apskats ir lielā mērā personību vēsture. Turpretī saimniecības un satversmes vēsture atkāpjas otrajā plānā. Skolēniem ir jānoskaidro personības lielā nozīme vēstures gaitā, t.i., vācu varoņu lielās personības būtu jādara viņiem saprotamas un tuvas. [..]
- 4) No agrāk šai zemē parastā anglofilā resp. frankofilā vēstures apskata jāatkāpjas, kas darāms, sašaurinot Vakareiropas varām līdz šīm vēstures mācīšanā ierādīto vietu. Apskata viduspunktā nostājas tās varas, kas ir noteicējas jaunās Eiropas celšanā. Tās ir Viduseiropas valstis, pirmkārt Lielvācija.
- 5) Kā izvēlē, tā arī vēstures faktu vērtējumā jāatsakās no agrākās liberālistiskās un demokrātiskās vēstures uztveres.
- 6) Viss, kas varētu ierobežot latviešu tautas un vāciskuma labās attieksmes, dabiski atstājams pie malas."⁹⁰

Respektīvi pēc šīm vadlīnijām, kuras bija iestrādātas arī skolu vēstures programmās, bija jāizglīto jaunatne rasistiskā garā, norādot, ka piederība "ziemeļnieku" rasei ir izredzētība, bet pašus vēstures procesus vajadzēja skaidrot, balstoties pēc rasisma un nacionālsociālisma ideoloģijas shēmām. Vācijas vēsture atradās privileģētā stāvoklī, Latvijas vēsture, savukārt, tai pakārtota un piemērota jaunajam skaidrojumam.

Seno laiku vēsturē vajadzēja apgūt rasu veidošanos un indoģermāņu cilšu un valodu izcelšanos. Runājot par senajām civilizācijām, īpaša uzmanība bija jāvērs āriskajām civilizācijām Indijai un Persijai, kur svarīgākais jautājums bija "persu un Indijas tautas rasistiskā pagrimšana".⁹¹

86 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 24.–30. lpp.; Ostlandes reihskomisariāta Kultūras nodaļas vadītāja Dr. E. fon Strickija 1942. gada memorands Latvijas vēstures pētīšanai, rakstīšanai un mācīšanai. Grām.: Strods, H. (red.). (2003). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. Varas patvaļa*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. 303., 304. lpp.

87 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 16.–22. lpp.; P-951. f., 2. apr., 1.–4. lpp.

88 Stritzky, Dr. v. (1942). Von der Aufgabe des Unterrichts in der Heimatgeschichte. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 12.

89 Hanss Namnieks (*Hans Namneek, 1901–1982*), baltvācietis, ģenerālkomisāra Rīgā studiju padomnieks (*Studienrat*).

90 Namneek, H. (1942). Vēstures mācīšana no jaunās Eiropas viedokļa. *Izglītības Mēnešraksts*, 8, 226.

91 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 16. lpp.

Vēstures īsais kurss

Latvija visu laiku «apdraudēja» Padomju savienību» un 1940. gada 17. jūnijā «izskāra PSRS svētās robežas».

«Vēstures īsais kurss»

1940. g. 17. jūnijā «latviešu tauta» izgāja ielās un apsveica savus atbrīvotājus.
R. Birzgaļa zīmējums

«Vēstures īsais kurss»

1940. gada 29. jūnijā «latviešu tauta» prasīja Latvijas pievienošanu PSRS.
R. Birzgaļa zīmējums

Nacistu konstruētās Latvijas vēstures atspoguļojums Reīna Birzgaļa karikatūru sērijas fragmentos. Laikraksts "Tēvija" 1941. gada novembris un decembris

Skolās vajadzēja apgūt arī “Priekšāzijas–Ēģiptes kultūru, tās rasiskos pamatus”, kā arī salīdzināt “aziātisko despotismu kā pretstatu ziemeļu tautu nostājai”.⁹² Skaidrojot seno laiku vēsturi, H. Namnieks norāda, ka

“visur zemnieku ziemeļrases elements parādās kā spēks, kas rada un veido valstis.[..]ziemeļu rases kungu slāņa atraisīšanās no zemnieku zemes un sakušanas ar pašu rasei svešām rasēm noved pie to pakāpeniska sairuma un sabrukuma”.⁹³

Antīkais vēstures periods un viduslaiki programmā bija bez īpašām ideoloģijas nodevām, ja neskaita to, ka viduslaiku vēsturē dominēja Vācijas ķeizariete. Tomēr arī šajos periodos, kā izskaidroja H. Namnieks, rases momenti esot bijuši noteicošie.⁹⁴

Absolūtisma un apgaismības laikmetā skolēnam obligāti bija jāapgūst brīvmūrniecības veidošanās un izplatības vēsture, kā arī jāizprot “žīdu loma brīvmūrniecībā”.⁹⁵ Krievijas vēsture, savukārt pēc norādījumiem, bija jāskatīja ar atskatu par rasi. H. Namnieks norāda, ka ziemeļu vikingu kungu rase esot sajaukusies ar slāviem grieķu katoļu baznīcas iespaidā, bet pilnīgi iznīkusi mongoļu valdīšanas laikā, sajaucoties krievu un mongoļu asinīm. Krievija kļuvusi par lielvalsti, tikai pateicoties tam, ka Pēteris Lielais un Katrīna II uz Krieviju aicinājusi “ģermāņu spēku”, kas novedis pie tā, ka izveidojies eiropeizēts virsslānis iepretim mongoļu un slāvu masām. Šo slāni savukārt esot iznīcinājusi boļševiku revolūcija.⁹⁶

19. gadsimts ienāk ar tādām problēmām kā “žīdu marksisms”, kā arī ar latviešu Atmodu un tai sekojošo krievu un vācu attiecību pasliktināšanos. 20. gadsimta vēsturē uzmanība bija jāakcentē uz sekojošiem momentiem:

“Latvijas Republikas izveidošanās. Lielinieku iebrukums. Fon der Golcs, Kalpaks, Balodis. [..] Starpkaru periods – plutokrātijas ziedu laiki. NSDAP cīņa pret Versaļas diktātu. Ādolfs Hitlers – vācu tautas un valsts vadonis. [..] Eiropas tautu atbrīvošanās karš no plutokrātu un komunistu internacionālistu varas. Komunistu iebrukums Latvijā. Latvija komunistu jūgā. Lielvācijas armijas uzvaras gājiens un latviešu atbrīvošana no komunistu jūga.”⁹⁷

Latvijas vēstures detalizētāka koncepcija tika izklāstīta dažādās skolotāju konferencēs, kā arī rakstos presē. Tā 1942. gada janvārī tautskolu inspektoru konferencē baznīcas vēsturnieks privātdocents A. Pommers⁹⁸ atzina, ka līdzšinējā pieredze ir jārevidē un svarīgākais esot akcentēt Latvijas ģeogrāfisko stāvokli, kas jau no 6. gs. bijis kulturālo tautu priekšpostenis pret barbarisko slāvu ordu iebrukumiem.⁹⁹ 12. gs. beigās šajās cīņās palīdzīgu roku mūsu senčiem esot snieguši “ziemeļu rases kodols” vācieši, lai kopā cīnītos pret Polockas, Pleskavas un Novgorodas krieviem. Tātad “šīs 13. gs. cīņas, par kurām mēs agrāk mācījāmies savādāk, tātad ir atsavināšanās cīņas no krievu varas un virskundzības”.¹⁰⁰

92 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 1. lp.

93 Namneek, H. (1942). Vēstures mācīšana no jaunās Eiropas viedokļa. 8, 228. lpp.

94 Turpat. 227., 228. lpp.; 9, 266.–268. lpp.

95 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 3. lp.

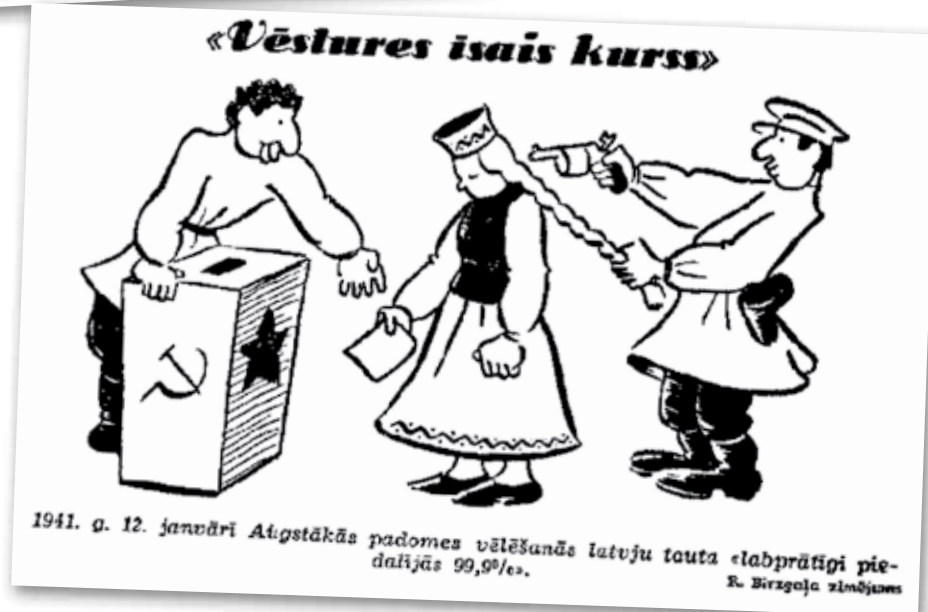
96 Namneek, H. (1942). Vēstures mācīšana no jaunās Eiropas viedokļa. 10, 302. lpp.

97 LVVA, P-1018. f., 1. apr., 130. l., 4. lp.

98 Antonijs Pommers (1890–1944), baznīcas vēsturnieks, Latvijas pareizticīgās baznīcas Sinodes loceklis, pedagogs. Arhibīskapa Jāņa Pommersa brālis.

99 [B.a.] (1942, 12. janv.). Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*.

100 Turpat. Arī sk.: J. M. (1943, 16. jūl.). Latviešu tautas likteņgaitas. *Laikmets*. Salīdzinājumam vērtīgi ielūkoties padomju vēstures koncepcijā. Sk.: Pelše, R. (1951). *Latviešu un krievu kultūras sakari*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Nacistu konstruētās Latvijas
vēstures atspoguļojums
Reiņa Birzgaļa karikatūru
sērijas fragmentos.
Laikraksts "Tēvija" 1941. gada
novembris un decembris

Vācieši ne tikai atbrīvoja un turpināja sargāt¹⁰¹ mūs no krievu garīgās ietekmes, bet arī iepazīstināja mūsu senčus ar daudziem amatiem, turklāt ar Hanzas starpniecību cieši saistīja pie Rietumeiropas saimniecības un kultūras. Arī nonākot Krievijas impērijā, vācu muižniecības sistēmā izturība un tālredzība radīja Vidzemes un Kurzemes autonomiju, neļaujot ieplūst šeit krievu muižniekiem un zemniekiem. Krievu valdības politiku šai laikā raksturo cilvēku tirdzniecības legalizācija, degvīna tecinātavu un krogu atvēršana tautas nodzirdīšanai, ko sācis apkarot no Vācijas nākušais hernhūtisms. Ar to esot izskaidrojams krievu iestāžu lielais antagonisms pret šo jauno kustību.¹⁰² Raksturīgi, ka īsta verdzība Latvijā esot iestājusies tikai, kad valdījuši austrumi, turpretī ordeņa valstī brīvais latviešu karotājs plecu pie pleca cīnījās ar austrumiem. Vecās piļu drupas mūsu zemē esot nevis verdzības negoda, bet gan pret “moskovitu imperiālismu vērstas kopīgas varonības goda pieminekļi”.¹⁰³

Vācu muižniecība esot bijusi ļoti labvēlīga pret zemniekiem, to pierādot gan daudzie zemnieku stāvokļa uzlabošanas projekti, gan obligātās izglītības ieviešana un dzimtbūšanas atcelšana. Latviešu tautas atmoda uzplauka arī saskarsmē ar vācu kultūru, jo jaunlatvieši bija baidījuši vācisku izglītību un bija iespaidojušies no vācu jaunajām idejām. Tikai vēlāk jaunlatvieši ir izdarījuši kļūdu, saistoties ar krieviem, kas esot piemānījuši latviešu nacionālistus, ievadot pārkrievošanu. Tādēļ arī jaunstrāvnīeki, kuri nāca galvenokārt no Pēterburgas un Maskavas augstskolām, ievada Latvijā “židisko marksismu un pārspīlēto demokrātismu”, kas rezultātā radījis plaisu vācu un latviešu starpā, novedot pie 1905. gada “šausmu dienām”.¹⁰⁴

Naida kurināšana no krievu politiķu puses un plaisas padziļināšanās esot turpinājusies arī Pirmā pasaules kara laikā, bet, neraugoties uz to, jauno Latvijas neatkarību atbalstījuši nevis krievi, bet vācieši, kuri landesvērā un fon der Golca dzelzs divīzijā sāka zemes atbrīvošanu no “krievu boļševisma”. Tieši šā iemesla dēļ īpaši tika atzīmēti pulkveža O. Kalpaka nopelni, jo viņš “plecu pie pleca ar vācu cīņu biedriem” cīnījās pret “židisko boļševismu”.¹⁰⁵ O. Kalpaks bija vienīgais latvietis, kura vārds atrodams vēsturisko atceres dienu sarakstā. Viņa krišanas dienu 6. martu ģenerālkomisārs Rīgā 1941. gada 28. novembrī pasludināja par vēsturisko atceres dienu.¹⁰⁶ Pulkveža Kalpaka vārda ekspluatācija nacistiskajai propagandai bija izdevīga, jo viņš bija gan simbols cīņām pret padomju varu, gan vācu–latviešu sadarbībai, kuru lieti varēja aktualizēt atbilstoši laikmeta vajadzībām, atzīmējot, ka brīvprātīgie ir Kalpaka darbu turpinātāji un viņa “varonīgais gars pavada un sargā latviešu karavīrus arī pašreizējā smagajā cīņā”.¹⁰⁷

Jaunajā vēstures interpretācijā liktenīga tautas vēsturē izrādījusies Latvijas politiķu pakļaušanās angļu-franču un amerikāņu Versaļas politikas diktātam, kas plaisu starp vāciešiem un latviešiem vēl vairāk palielināja, nostādot tos naidīgā pozīcijā vienu pret otru. Sekošana šai maldīgajai politikai arī vēlāk tautu esot arī novedusi pie boļševistiskās okupācijas, “tādēļ latviešu tautas pareizā un vienīgā nostāja ir cīnīties kopā ar varonīgo vācu armiju pret austrumiem un židisko plutokrātu valstu bloku”.¹⁰⁸ Latviešu vēsturē pastāvošo mītu par “700 verdzības gadiem”

101 Bieži propaganda aktualizē krievu caru “briesmīgos un šausminošos” sirojumus Latvijā, tādējādi pierādot, ka “briesmas no austrumiem” ir vienmēr apdraudējušas tautas eksistenci. Piemēram, sk. H. G. (1943, 23. apr.). Divas paralēles. Cars Jānis Briesmīgais un viņa ieburkums Livonijā. *Laikmets*.

102 Tērauds, Ā. (1942, 7. marts). Vecie rēķini. *Kurzemes Vārds*.

103 M.K. (1943, 18. febr.). Ko vēsture mums māca. *Tēvija*.

104 [B. a.] (1942, 12. janv.). Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*.

105 [B. a.] (1942, 6. marts). Ne gaidīt, bet darīt. Pulkveža Kalpaka un viņa cīnītāju atceres akts 17. pamatskolā. *Tēvija*; [B. a.] (1943, 12. nov.). Latvju zobens nesarūs. *Laikmets*.

106 LVVA, P-946. f., 1. apr., 30. l., 16.–20. lp.

107 Vindavs, A. (1943, 6. marts). Varoņa gars. *Kurzemes Vārds*. Šajā sakarā interesanta ir arī 1944. gadā izdotā brošūra “Kalpaks”, kuru pēc E. Virzas, K. Goppera, K. Ramata un A. Plensnera darbiem bija sakopojis frontes laikraksta “Daugavas Vanagi” redaktors Z. Krastiņš. Sk.: Krastiņš, Z. (sast.). (1944). *Kalpaks*. Rīga: Zelta Ābele.

108 [B. a.] (1942, 12. janv.). Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*; Namneek, H. (1942). Vēstures mācīšana no jaunās Eiropas viedokļa. Nr.12. 363. lpp.

bija paredzēts nomainīt ar citu – mītu par “700 gadiem Eiropas kultūrā”, kurā latviešus atgriezta vācu karaspēks Vadoņa vadībā.¹⁰⁹

Tādām nākotnē būtu jābūt latvieša vēstures zināšanām. Faktiski vēl 1942. gadā izdotajās mācību grāmatās šādas nostādnes nedominēja, tajās vienīgi tika neitrālāk pasniegti jaunajam laikam nepatīkamie jautājumi.¹¹⁰ Tādējādi jaunais vēsturiskums kļuva par organisku propagandas sastāvdaļu. Praktiski jebkura propagandas kampaņa izmantoja jaunā vēsturiskuma aspektus, lai noteiktu latviešu rīcības modeli tādā vai citādā situācijā. Vēsturiskumam bija arī jākalpo, lai integrētu latviešus nākotnes “jaunajā Eiropā”.

Tomēr nacistu konstruētais Latvijas vēstures mīts nefunkcionēja. Iemesli, domājams, tam bija vairāki: lielā Ulmaņlaiku vēsturiskuma ietekme, pārāk īsais laiks jaunās koncepcijas iedzīvināšanai, neapmierinātība ar nacistu īstenoto okupācijas politiku. Tā vietā, lai domātu par jauno Eiropu, sabiedrība sapņoja par neatkarīgu valsti, tā vietā lai angļus un amerikāņus uzskatītu par PSRS sabiedrotajiem, latvieši cerēja uz to palīdzību, lai atbrīvotos kā no nacistiem, tā komunistiem. Ja nacisti 1919. gadu pasniedza kā vācu–latviešu ieroču uzvaru par boļševikiem, tad latviešiem tā bija uzvara ar angļu un amerikāņu palīdzību pār vāciešiem un boļševikiem.

Tomēr šodien ignorēt okupācijas gados radītos mītus arī nevar. Nacisma latviešu vēstures koncepcijas paliekas vēsturiskajā atmiņā prasa papildpētījumus, tomēr to ietekmi nevar noliegt. Hipotētiski iemeslu tam var saskatīt tajā apstākļi, ka Latvijā netika izveidots kotrmīts nacistu radītajam. Padomju kontramīti latviešu sabiedrībā tika noraidīti 20. gs. 80. gadu beigās, bet jaunus neviens nerādīja. Šodienas Latvijas sašķeltajā publiskajā telpā aizvien dzīvi ir padomju radītie mīti, kuriem pretnostādīti dažkārt tiek nacistu laikā radītie.

Nacisma propagandas mīti nereti aktualizējās sabiedriskajā komunikācijas telpā, piemēram, nacistu propagandas izdevuma “Baigais gads”¹¹¹ faksimilizdevuma laišana klajā 1998. gadā,¹¹² Latvijas mediju telpā radīja diskusijas par šā izdevuma propagandas vai objektīvo raksturu.¹¹³ 2000. gadā aktualizēts tika nacistu radītais Vilhelma Muntera “Latvijas nodevēja” tēls A. Graubas filmā “Baiga vasara”,¹¹⁴ tam sekoja advokāta Andra Grūtupa neviennozīmīgi uztvertā¹¹⁵ grāmata “Ešafots”¹¹⁶ ar ebreju faktora pārspīlētu atspoguļojumu pirmās padomju okupācijas gadā, un Jurgā Tūbeļa un Ilmāra Latkovska politikorektuma robežās ieturētā filma “Ešafots. Soda izrāde.”¹¹⁷ Kā pēdējo var minēt Ulda Freimaņa 2010. gada 1. jūlijā iecerēto, bet nenotikušo “Latvijas atbrīvošanas” gājieni, pieminot dienu, kad vērmahta daļas 1941. gadā ienāca Rīgā. Tie ir spilgtākie, bet nebūt ne vienīgie¹¹⁸ nacistu okupācijas laika konstruētā vēsturiskuma diskursa paraugi šodien.

109 [B. a.] (1942, 2. apr.). Darbs savas zemes un tautas godam. *Tēvija*.

110 Sk.: *Vispārīgā vēsture. Pamatskolas 6. klasei*. Rīga: Latvju Grāmata, 1941; *Latvijas vēsture 4. pamatskolas klasei*. Rīga: Latvju Grāmata, 1941; *Latvijas vēsture 5. pamatskolas klasei*. Rīga: Latvju Grāmata, 1942.; *Vispārīgā vēsture pamatskolas 7. klasei*. Rīga: Latvju Grāmata, 1942.

111 Kovaļevskis, P., Norītis, O., Goppers, M. (red.). (1942). *Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI. 1940 līdz 1. VII. 1941.*

112 Faksimilu izdeva biedrības nacionālradiālās biedrības “Latvietis” aktīvisks Leonards Inkins (1961).

113 Sk.: Urbanovičs, J. (1999, 14. janv.). Bezatbildīgās spēles ar nacisma rehabilitāciju. *Diena*; Strēlis, U. (1999, 5. febr.). Kam pieder vēstures patiesība? *Diena*; Vulfsons, M. (1999, 9. febr.). Līdzsvarotāk par vēsturi. *Diena*; u.c.

114 Grauba, A. (rež.) (2000). *Baiga vasara: Spēlfilma*. Rīga: Platforma.

115 Tuvāk sk.: Bankovskis, P. (2007, 5. okt.). Peramais zēns patriots. *Diena*; Feldmanis, I. (2007, 19. okt.). Trieciens uzvarētāju versijai. *Diena*; Nagle, G. (2007, 27. dec.). Fokuss: Ebreji grāmatā. *Diena*; Zellis, K. (2010, 20. nov.) Spēriens vēsturei. Sk.: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/14948/>; u.c.

116 Grūtups, A. (2007). *Ešafots. Par vācu ģenerāļu tiesāšanu Rīgā*. Rīga: Atēna.

117 Tūbelis, K. (rež.), Latkovskis, I. (scen.). (2009). *Ešafots. Soda izrāde*. Rīga: Hansa Media.

118 Nacistu konstruētā vēsturiskuma mīti bieži aktualizējās dažādos specifiskos tīmekļa forumos, piemēram, “Panzerkampff” (sk. <http://panzerkampff.org/forums.php>); draugiem.lv forumā “XX gs. vēsture” (<http://www.draugiem.lv/group/170>); u.c.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

99.–121. lpp.

ULDIS NEIBURGS
Latvijas Universitāte
Latvijas Okupācijas muzejs

*Pretošanās kustība
nacionālsociālistiskās Vācijas
okupācijas laikā
Latvijas sabiedrības
sociālajā atmiņā un
identitātē*

*Uldis Neiburgs, Mg. hist., LU vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents, Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks.
Pētnieciskās intereses – Latvijas Otrā pasaules kara un okupācijas laika (1940–1991) vēsture, mūsdienu sabiedrības
vēsturiskā atmiņa un identitāte.
E-pasts: uldis.neiburgs@omf.lv*

ULDIS NEIBURGS

PRETOŠANĀS KUSTĪBA NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ LATVIJAS SABIEDRĪBAS SOCIĀLAJĀ ATMIŅĀ UN IDENTITĀTĒ

Laikposmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām Latvijas sabiedrības izpratne par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā ir piedzīvojuši vairākkārtējas maiņas, kuru būtība ir bijusi atkarīga no pastāvošās politiskās iekārtas, bet nianse no attiecīgā laikposma ideoloģijas un propagandas, izglītības, zinātnes, kultūras un atmiņas politikas, masu mediju sniegtās informācijas un atsevišķu sociālo grupu aktivitātēm. Pretošanās kustība Latvijā nav kļuvusi par “varoņtēlu”, līdzīgi kā tas ir noticis vairākās citās nacistu kara laikā okupētajās Eiropas valstīs, bet ir ieņēmusi pat zināmu “pabērna” lomu šā laikposma vēsturē. Tās adekvāta izpratne ir iespējama, maksimāli iedziļinoties tā laika reālajā situācijā un ievērojot līdzsvaru starp individuālo un kolektīvo atmiņu. Arī stingra un pamatota Latvijas valstiskās domāšanas un apziņas saglabāšanas un izdzīvošanas vēsturiskā līnija no 1918. līdz 1991. gadam ar 51 gada okupācijas pārrāvumu var būt par pamatu jaunai kopīgai sociālās atmiņas un identitātes veidošanai.

Atslēgvārdi: pretošanās kustība, nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija, latviešu trimda, okupētā padomju Latvija, Latvija pēc neatkarības atjaunošanas.

Otrā pasaules kara laikā Latvija 1940. gada 17. jūnijā zaudēja savu valstisko neatkarību un 1941. un 1944./1945. gadā piedzīvoja cita citai sekojošu padomju–nacistu–padomju okupācijas varu nomaiņu, pretošanos un sadarbību, komunistu un nacistu režīma masveida represijas pret Latvijas iedzīvotājiem un to piespiedu mobilizāciju Vācijas un PSRS armijās. Latvija un latvieši savu brīvību un neatkarību neatguva līdz ar Otrā pasaules kara beigām, bet gan atbrīvojās no komunistiskās Padomju Savienības totalitārā režīma pakļautības tikai gandrīz pusgadsimtu vēlāk.¹

Tikai pēc sava valstiskuma atjaunošanas 1990./1991. gadā Latvija pati patstāvīgi ir varējusi veidot arī savu atmiņas politiku, kas dažādu gan iekšēju, gan ārēju faktoru iespaidā nav izrādījusies pārāk veiksmīga, par ko liecina arī ikgadējie “kari ar vēsturi”, it īpaši divos “neoficiālajos” Otrā pasaules kara atceres datumos – 16. martā – latviešu leģionāru piemiņas dienā – un 9. maijā – t.s. Uzvaras dienā, kas nereti ir radījuši plašu, lielākoties negatīvu starptautisku rezonansi.² Bez tam, ja paskatāmies Latvijā oficiāli pieņemto svētku, atceres un atzīmējamo dienu sarakstu, tad saistībā ar Otro pasaules karu tajā neredzam nevienu “varoņtēlu” datumu, bet gan veselus septiņus ar komunisma un nacisma noziegumiem un to upuru piemiņu saistītus atceres datumus, no kuriem vienīgi 8. maiju – Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu – nosacīti var uzskatīt par svētkiem, kad svinama uzvara pār nacismu, taču vienlaikus tā ir arī sēru diena, kad pieminami kara upuri.³ Šīs atceres dienas nosaukuma duālais raksturs spilgti raksturo Latvijas valsts un tautas sarežģīto un pretrunīgo Otrā pasaules kara laika pieredzi un savulaik ir izraisījis pat zināmu apjukumu, nesaprotot, vai tā ir vairāk sēru diena, kad

1 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2006). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.

2 Kangeris, K. (1999, 8. marts). Sešpadsmitais marts un Saeima. *Diena*; Neiburgs, U. (2001, 17. marts). 16. marta kaislības Latvijā: Iepriekšējo gadu pieredze. *Lauku Avīze*; Bekmans, H., Keruss, J. (sast.). (2006). 1945. gada 8. maijs – Atbrīvošanas diena? 9. maijs – Uzvaras diena? Starptautiskā simpozija referātu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

3 No 1990. gada 3. oktobra LR Likuma par svētku, atceres un atzīmējamām dienām: “.. Noteikt par atceres un atzīmējamām dienām: [...] 25. martu – Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienu, 8. maiju – Nacisma sagrāves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu [...] 14. jūniju – Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienu, 17. jūniju – Latvijas Republikas okupācijas dienu [...] 4. jūliju – Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu [...] 23. augustu – staļinisma un nacisma upuru atceres dienu [...] Decembra pirmo svētdienu – pret latviešu tautu vērstā totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas dienu.” (2009. gada 14. oktobra redakcija).

izkarami valsts karogi ar melnām lentītēm, vai tomēr svētki, kuros valsts karogiem jāplīvo bez sēru noformējuma.

Zināmā mērā paradoksāli, bet laikā, kad Latvijā atšķirībā no daudzām Eiropas valstīm trūkst tieši ar Otrā pasaules kara un okupācijas laiku saistītu vienojošu piemiņas vietu un pozitīvu simbolu, lielu pretrunīgumu un asas diskusijas sabiedrībā pirms vairākiem gadiem izraisīja arī ideja par pieminekļa celtniecību nacionālās pretošanās kustības organizācijas – Latvijas Centrālās padomes (LCP) vadītājam profesoram Konstantīnam Čakstem, pie tam šī iecere tā arī nav realizējusies vēl šodien. Lai gan viens no tās nepiepildīšanās cēloņiem bija arī LCP un K. Čakstes nopelnu nepietiekama iesakņošanās Latvijas sabiedrības vēsturiskajā apziņā, vistīcamāk daudz lielāku lomu te spēlēja tieši atsevišķu biznesa un politiskās elites pārstāvju pārlietu lielās ambīcijas un to nonākšana pretrunā ar sabiedrībā valdošo noskaņojumu un Rīgas pilsētā spēkā esošo pieminekļu uzstādīšanas mehānismu un praksi.⁴

Vienlaikus jāatzīst, ka iepriekš minētajās diskusijās virsroku guva vairāk vai mazāk ideoloģizēti mūsdienu priekšstati par pagātņi, bet to ēnā palika pati vācu okupācijas laika pretošanās kustības vēstures apzināšanās un tās izvērtēšana. Tāpēc, no vēstures pētniecības skatupunkta raugoties, ir jāuzsver, ka salīdzinoši īsā laikā var uzcelt kādu pieminekli, bet ne vienmēr spēt atdalīt vēsturi no politikas un sabiedrības apziņā radīt patiesu interesi un izpratni par pretošanās kustību Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, kas īstenībā būtu jāvērtē daudz komplicētāk un ar ievērojami lielāku iedziļināšanos tā laika notikumos, nekā tas tika darīts, raugoties uz to tikai no mūsdienu politiskās konjunktūras perspektīvas.⁵ Iepriekšminētā kontekstā svarīgi ir arī noskaidrot, kā laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām nacionālās pretošanās kustības tēls ir veidojies: 1) pēckara latviešu trimdas sabiedrībā Rietumos, 2) okupētajā padomju Latvijā, 3) Latvijā pēc tās valstiskās neatkarības atjaunošanas.

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS TĒLS PĒCKARA LATVIEŠU TRIMDAS SABIEDRĪBĀ

Pēc Otrā pasaules kara trimdā Rietumu valstu okupācijas zonās Vācijā un citur Eiropā nonāca ap 120 000 latviešu bēgļu, to vidū ap 20 000 bijušo karavīru. Pirmajos pēckara gados bija vērojama latviešu trimdinieku pastiprinātā orientācija uz Rietumu demokrātijām, saistot to ar cerībām uz pārvietoto personu (*displaced persons*) statusa maiņu, bijušo leģionāru stāvokļa noteikšanu un atļauju saņemšanu izceļošanai uz citām pasaules valstīm. Rietumu sabiedroto labvēlības iegūšanai pozitīva varēja izrādīties bijušo pretošanās kustības dalībnieku darbības izcelšana, tāpēc par to rakstīja virkne latviešu laikrakstu, lielākoties Rietumu sabiedroto okupācijas zonās Vācijā, kā arī Zviedrijā.⁶

4 Egle, I. (2002, 10. jūn.). Aicina izveidot pieminekli nacionālās pretošanās kustībai. *Diena*; Briede, Z. (2002, 12. okt.). Turīgje cels pieminekli Konstantīnam Čakstem. *Lauku Avīze*; Grīnuma, I. (2002, 16. okt.). Čakstes piemineklim noskata vietu. *Diena*; Grīnuma, I. (2002, 5. nov.). Izvēlēti tēlnieki Konstantīna Čakstes pieminekļa konkursam. *Diena*; Bārbale, A. (2002, 15. nov.). Šaubās par Čakstes pieminekļa vietu. *Rīgas Balss*; Grīnuma, I. (2003, 4. febr.). Piemineklim – 18 variantu. *Diena*; Grīnuma, I. (2003, 11. febr.). Čakstes pieminekļa konkursam, iespējams, vajadzēs otro kārtu. *Diena*; Bārbale, A. (2003, 13. jūn.). Čaksti simbolizēs bronzas saule. *Rīgas Balss*; Āboliņš, I. (2004, 4. marts). Pieminekļi cieš naudas trūkuma dēļ. *Diena*; Āboliņš, I. (2004, 6. okt.). Pirms izšķirīgā balsojuma pilsētībūvniecības padome iebilst pret Čakstes pieminekli. *Diena*; Āboliņš, I. (2004, 30. okt.). Čakstes piemineklim meklēs jaunas idejas. *Diena*; u.c.

5 Neiburgs, U. (2007, 16. nov.). Varoņu izvēle. *Diena: Kultūras Diena*.

6 [B. a.] (1945, 29. aug.–5. sept.). Latvijas Centrālā padome. *Latvju Ziņas*; [B. a.] (1945). Latviešu pretestības kustība. *Latvju Domas*; [B. a.] (1945., 1., 15. dec.). Nacionālās pretestības kustības militārā organizēšanās. *Latvju Ziņas*; [B. a.] (1945, 29. dec.). Par Latviju – pret okupantiem. *Latviešu Vēstnesis*; Andersons, T. (1946, 8. maijs). "Brīvās Latvijas" cīņa. *Latviešu Vēstnesis*; Briedis, J. (1946, 5.–23. febr.). Latviešu leģionāri: Latviešu pretestības kustība Gestapo žņaugos. *Latviešu Ziņas*; Porietis, J. (1946, 19. janv.). Mūsu ceļš ir bijis un būs tikai ar Ameriku un Angliju: Latviešu pagrīdes darbība un pret nacionālsociālismu vērstie nelegālie izdevumi. *Latviešu Ziņas*; Porietis, J. (1946, 2. febr.). Brīvībai un Tēvzemei: Latviešu patriotu pagrīdes darbība pret nacionālsociālismu Latvijā. *Latviešu Ziņas*; [B. a.] (1946, 29. jūn.–13. jūl.). Rubeņa bataljona cīņas Kurzemē ar vāciešiem. *Latvju Ziņas*; Gauja, M. (1947, 20. sept.). Latviešu pretestības kustības darbība un uzdevumi tagad. *Tēvzeme*; u.c.

Vienlaikus pretošanās kustības vienota un pozitīva tēla tapšanu šajā laikā kavēja bijušo pretošanās kustības dalībnieku izveidoto sabiedriski politisko organizāciju konkurence un pat savstarpējā apkaršanās, nemaz nerunājot par nereti sarežģītām attiecībām ar citām trimdas centrālām organizācijām. Te jāmin arī neviennozīmīgā attieksme starp 1943. gada 13. augustā nelegāli Rīgā nodibināto Latvijas Centrālo padomi (LCP) un pēc kara Vācijā Hidesenā pie Detmoldas 1946. gada 16. jūnijā izveidoto Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienību (LPKDA) un tās dalībniekiem, kam par pamatu bija abu šo organizāciju atšķirīgā izpratne par pretošanās kustību Latvijā Otrā pasaules kara laikā, kā arī dažādie viedokļi par Latvijas valstiskuma atjaunošanu un tā kontinuitātes uzturēšanu.

LPKDA puda pārliecību, ka pretošanās kustība Latvijā nacistu okupācijas laikā nebija vienota un to nevadīja kāda centrālā organizācija, un tagad trimdas apstākļos aicināja visus bijušos pretošanās kustības dalībniekus (tai skaitā – LCP locekļus) apvienoties LPKDA. LCP turpretī uzskatīja sevi par pretošanās kustības vadītāju nacistu okupētajā Latvijā un līdzās tam uzsvēra, ka tā nav tikai pretestības organizācija, bet gan arī visas Latvijas tautas juridiska pārstāvniecība, jo tajā ietilpstošo politisko partiju pārstāvji reprezentē pēdējās likumīgās LR Saeimas vēlēšanās iegūto 66% mandātu vairākumu. LPKDA tam nepiekrīta, argumentējot, ka kopš 1931. gada Saeimas vēlēšanām pagājušie 15 gadi ir nesuši būtiskas izmaiņas Latvijas sabiedrībā, un Latvijas valsts iekārtu un valdību no jauna veidos tās tauta atbrīvotajā Latvijā.⁷

1940. gadu beigās sākās latviešu trimdinieku masveida izklišana no Vācijas uz jaunām mītnes zemēm citos kontinentos, kur pretošanās kustības vēstures jautājumi izrādījās ne tik ļoti aktuāli. Lai gan pēckara gados Vācijā un vēlāk ASV iznāca “LPKDA biļetena”⁸ 25 numuri, savus un savu līdzbiedru nopelnus nacistu okupācijas laika pretošanās kustībā vairākās rakstu sērijās centās popularizēt bijušais organizācijas “Pērkonkrusts” vadītājs Gustavs Celmiņš Romā izdotajā laikrakstā “Brīvā Latvija”,⁹ šāda veida nelieli izdevumi tomēr neatstāja jūtamu iespaidu uz trimdā dzīvojošo latviešu vairākumu. Pakāpeniski priekšplānā izvirzījās tādas trimdas politiskās organizācijas kā “Daugavas Vanagi”, kas vairāk uzsvēra bijušo latviešu leģionāru cīņas pret komunistisko režīmu.

Tāpat jāņem vērā, ka bijušo un dzīvi palikušo nacionālās pagrīdes dalībnieku īpatsvars salīdzinoši bija daudz mazāks un to darbība atklāja arī daudzas negatīvas iezīmes vienas daļas latviešu sadarbībā ar nacistu okupācijas varu. Bija vērojama trimdas sabiedrības lielas daļas nevēlēšanās skart nepatīkamos vēstures jautājumus, pamatojot to ar atrunu, ka tas neveicinās trimdas galveno politisko mērķi – cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Un visu beidzot latviešu trimdinieku galvenās rūpes tagad saistījās nevis ar pagātnes atmiņu un rētu rutinizēšanu, bet gan ar savas dzīves nokārtošanu un tās nākotnes nodrošināšanu jaunajā pasaulē, kurā viņi tagad bija nonākuši.

Ar to lielā mērā arī izskaidrojams tas, ka bez atsevišķiem pretošanās kustības tematikai vēlotītiem šķirkļiem vēsturnieku Arveda Švābes un Edgara Andersona sastādītajās un trimdā klajā

7 Neiburgs, U. (2004). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) trimdas sabiedriskajā dzīvē pēckara Vācijā (1946–1949). Grām.: Kļaviņa, D., Brancis, M. (red.). *Konferences “Trimda, kultūra, nacionālā identitāte” referātu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 549.–562. lpp.

8 *Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība. Informācija*. 1947. gada augusts–1956. gada jūnijs, 25 numuri.

9 *Brīvā Latvija. Latvju Raksti*. 1947. Nr. 18–24.

Latviešu Pretestības Kustības Dalībnieku Apvienības INFORMĀCIJA

TĒVZEMEI
UN
BRĪVĪBAI

1947./48. g. Decembris, Janvāris, Februāris.

JAUNAJĀ GADĀ

Gadu maiņu allaž mīļam ledotāties kā līdzīgu kadam robežgājēju, kas, lai jūt jaunu, 1947./1948. gads. Ši klūstam kāda jauna darba gājēja, kas atskars tam pagājušā gada kļūdas, savu neveiksmi un neizdošanos, un, sacīdami: - laimīgāku jauno gadu, taļ pašā reizē ceram, ka spēsim labot daudz ko no tā, kas līdz šim palicis neizdarīts un nesasniegts.

Ko sagaidāsim...

Nuļotkas iestādes atklāšanas dienā amerikāņi protestē pret Baltijas valstu iekļautanu Pad. Savienībā

Latviešu Nacionālistu savienības dalībnieki Ansis Ēlerts (Latvija) (pa kreisi) un Arnolds Bērziņš (ASV) (vidū) nama Rīgā, Tēraudlietuves ielā 8 bēniņos, meklējot kara laikā noslēptos nelegālā laikraksta "Tautas Balss" tipogrāfijas piederumus. 1991. gads

Laikrakstā "Laiks" (ASV) publicētais LPKDA sēru paziņojums par LNS nelegālā laikraksta "Tautas Balss" redaktora Artūra Kaminska nāvi. 2003. gads

nākušajās “Latvju Enciklopēdijās”¹⁰ vai epizodiskiem tēlojumiem trimdas daiļliteratūrā,¹¹ plašāki bijušo pretošanās kustības dalībnieku atmiņu stāstījumi un citi pārskati par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā atklātībā lielākoties parādījās tikai 20. gadsimta 80. gados.¹² Vēl vēlāk – tikai 90. gados klajā nāca Valentīnes Lasmanes sastādītais pāri Baltijas jūrai ar laivām Zviedrijā nonākušo latviešu bēgļu atmiņu krājums,¹³ Haralda Biezā monogrāfija par ģenerāļa Jāņa Kureļa grupu¹⁴ un E. Andersona un Leonida Siliņa grāmata par Latvijas Centrālo padomi.¹⁵

Šie darbi deva nozīmīgu ieguldījumu vēstures pētniecībā un sabiedriskās domas veidošanā par nacionālās pretošanās kustību, taču diemžēl neaptvēra visus pretošanās kustības virzienus nacistu okupētajā Latvijā. Turklāt, ne tikai pirms, bet arī pēc šo monogrāfiju iznākšanas trimdas sabiedrībā gan tika pausti polarizēti un pretrunīgi viedokļi par nacionālās pretošanās kustības, t.sk. kureliešu darbību,¹⁶ gan notika diskusijas par LCP lomu un vietu nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības pastāvēšanas kopējā kontekstā.¹⁷

Vēlākos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, kad latviešu izcelsmes Rietumu valstīs strādājošie vēsturnieki vai citi autori arvien vairāk savus pretošanās kustības tematikai veltītos darbus ir publicējuši tieši Latvijā, vai daļa pat paši atgriezušies dzimtenē, lai šeit turpinātu savu dzīvi un darbu, trimdas devums nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības izpētē un šīs tēmas popularizēšanā lielā mērā ir saplūdis ar Latvijā vēstures izpratnes jomā paveikto, to papildinot un kopīgi veidojot sabiedriskās domas kopainu par šo Otrā pasaules kara vēstures būtisko lapaspusi.

10 [B.a.] (1952–1953). Kureļa grupa. Grām.: Švābe, A. (red.). *Latvju Enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 1. sēj. 1108., 1109. lpp.; [B.a.] (1952–1953). Latvijas Centrālā Padome. Grām.: Švābe, A. (red.). *Latvju Enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 2. sēj. 1399.–1401. lpp.; [B.a.] (1952–1953). Pretestības kustība. Grām.: Švābe, A. (red.). *Latvju Enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 3. sēj. 2010.–2013. lpp.; [B.a.] (1985). Kureļa grupa. Grām.: Andersons, E. (red.). *Latvju Enciklopēdija*. Rokvīla: [b.izd.]. 2. sēj. 229.–233. lpp.; [B.a.] (1985). Latvijas Centrālā Padome. Grām.: Andersons, E. (red.). *Latvju Enciklopēdija*. Rokvīla: [b.izd.]. 2. sēj. 381.–389. lpp.

11 Viksna, I. (1951). *Mums jābrien jūrā*. Kopenhāgena: Imanta; Sodums, Dz. (1957). *Taisām tiltu pār plašu jūru*. [Ņujorka]: Grāmatu Draugs; u.c.

12 Ozols, J. (1983). Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940.–1945. *Kara Invalids*, 28, 27–42; Ozols, J. (1984). Piezīmes par latviešu nacionālo pretestības kustību, 1940.–1945. *Kara Invalids*, 29, 23–35; Pārups, Ē. (1987). Pretestības kustība vācu okupācijas laikā. *Jaunā Gaita*, 2, 40–44; Pārups, Ē. (1987). Pretestības organizācijas un laikraksti vācu laikā. *Jaunā Gaita*, 5, 31–38; Dunsdorfs, E. (1987). Fragmentāras autobiogrāfiskas piezīmes par Latvijas centrālo padomi un agresijas upuriem. Grām.: Dunsdorfs, E. (red.). *Arhīvs: Raksti par latviskām problēmām*. 27. sēj.: *Brīvības cīnītāji*. Melburna: [b.izd.]. 14.–46. lpp.; Andersons, E. (1988). Kurelieši. *Kara Invalids*, 33, 26–38; [B.a.] (1989). Latviešu tautas pretestības izpausmes pret okupācijas varu, 1940.–1945. *Jaunā Gaita*, 2, 32–36; 3, 40–45; Šteinmanis, F. J. (1990). Ventspils sakaru grupa – “Zviedru laivas”. Grām.: Celms, A., Norītis, R., Zvejnieks, K. (red.). *Ventspils 700: Rakstu un atmiņu krājums*. Toronto: [b.izd.]. 121.–128. lpp.; Biezais, H. (1992). Latviešu akadēmisko aprindu organizētā pretestība vācu okupācijai. *Treji Vārti*, 147, 45.–52. lpp.; Biezais, H. (1992). Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3, 44–47; 4, 43–45; u.c.

13 [Lasmane, V.] (sast.). (1990). *Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane*. Stokholma: Memento.

14 Biezais, H. (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele.

15 Andersons, E., Siliņš, L. u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Ūpsala: [b.izd.].

16 Pāvulāns, V. (1946, 13.–30. nov.). Priekš diviem gadiem likvidēja kureliešus. *Latvju Ziņas*; Augstkalns, K. (1951, 10. janv.). Kurelieši objektīvā skatījumā. *Latvija*; Dravnieks, A. (1951, 7. febr.). Kureliešu traģēdija. *Latvija*; Eglītis, A. (1953, 25. apr.–16. maijs). Kāda nacionālas ieceres traģēdija. *Latvija*; Ose, L. (2006, 4.–10. febr.). Ģenerāļa Kureļa mantojums. *Laiks*; Skrastiņš, I. (2006, 22.–28. apr.). Mazvērtīgais ģenerāļa Jāņa Kureļa mantojums. *Brīvā Latvija*; u.c.

17 “LCP bija nacionāla latviešu pretestības kustība vācu okupācijas laikā. Tā sākās jau 1941. gadā vācu okupācijas laikā, kad cilvēki saprata, ka ir vajadzīga centrālā, visu Latviju sedzoša pretestības kustība ar politisku vadību, kuras pamatā ir Latvijas konstitūcija – Satversme [...] Vienīgā demokrātiski dibinātā pretestības kustība toreiz bija Latvijas Centrālā padome. Visas pārējās zināma veida pretestības grupas bija sīkas, Latvijas Centrālajā padomē bija pārstāvētas visas lielās partijas, kas bija pēdējā Latvijas Saeimā, ar visu Saeimas prezidiju” (Dimants, A. (2002, 10. maijs). Rietumi zināja patiesību. Intervija ar L. Siliņu. *Lauku Avīze: Mājas Viesis*); “Prezidente, cita starpā, ir teikusi, ka “1943. gadā tika izveidota Latvijas Centrālā padome, protams, pilnīgi slepeni, kam bija svarīga loma pretestības kustības koordinācijā, bet ko Gestapo atmaskoja un iznīcināja.” Paskaidroju, ka apgalvojums par to, ka Latvijas Centrālajai padomei bija svarīga loma pretestības kustības koordinācijā, diemžēl neatbilst patiesībai. Latvijas Centrālā padome nekad nav bijusi kāda latviešu pretestības kustības koordinētāja Latvijā, par kādu “svarīgu lomu” nemaz nerunājot” (A. Neparta vēstule Latvijas Valsts Prezidenta kanceļejai sakarā ar V. Viķes-Freibergas teikto Latvijas Vēsturnieku komisijas konferencē Rīgā, 2003. gada 12. jūnijā. *Milforda*, 2003. gada 1. jūlijs. Latvijas Okupācijas muzejs, A. Neparta mape).

“NACIONĀLISTISKĀS PSEIDOOPOZĪCIJAS” VEIDOLS PADOMJU LATVIJĀ

Pēc Otrā pasaules kara okupētajā padomju Latvijā ar jēdzienu “pretošanās kustība” saprata “masveidīgu Eiropas un Āzijas tautu nacionālās atbrīvošanās antifāšistisko kustību”, kas bija vērstā pret Vācijas, Itālijas un Japānas iebrucējiem, to sabiedrotajiem un kolaboracionistiem Otrā pasaules kara laikā. Par tās galveno virzītājspēku tika uzskatīta strādnieku šķira, kas darbojās komunistisko partiju vadībā. Akcentēta tika arī PSRS izšķirošo uzvaru loma karā un vispārējā tautas sacelšanās kā pretošanās kustības augstākā forma.¹⁸ Attiecībā uz Latviju lietoja jēdzienu “antifāšistiskā pagrīde”, norādot, ka tā darbojusies Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas vadībā. Tajā tika ietilpinātas “nelegālas grupas un organizācijas, kas Lielā Tēvijas kara gados LK(b)P organizatoriskā un idejiskā vadībā cīnījās pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem un latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem, par padomju varas atjaunošanu Latvijā”.¹⁹ Padomju totalitārisma vēstures koncepcija par pretošanās kustības vai “antifāšistiskās pagrīdes” sastāvdaļu neuzskatīja nacionālās pretestības izpausmes, lai gan arī tās bija vērstas pret vācu okupācijas varu.

Kā spilgtu pēckara staļinisma laikā valdošās oficiālās vēstures izpratnes piemēru par pretošanās kustību Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā var minēt vēsturnieka Marģera Vestermana 1952. gadā žurnālā “Karogs” publicēto rakstu “Dažas piezīmes par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu okupācijas gados”,²⁰ kurā diametrāli pretēji bija vērtēti padomju (pārspilējot to izplatību un ietekmi Latvijas iedzīvotāju vidū) un nacionālās (noniecinot to eksistenci un ieguldījumu Latvijas neatkarības centieni paušanā) pretošanās kustības kara laikā izdotie nelegālie preses izdevumi un to izdevēji. Pie tam tas notika laikā, kad pirmie saņēma okupācijas varas atzinību un baudīja tās sniegtās privilēģijas, bet otrie bija spiesti pielāgoties “padomju dzīves īstenībai” vai pat atradās padomju represīvo iestāžu uzraudzībā vai ieslodzījumā ārpus Latvijas teritorijas.

Arī vēlākos gados gan Latvijas PSR vēstures mācību grāmatās, gan padomju vēsturnieku Jāņa Dzintara, Viļa Samsona un citu autoru darbos jebkādas nacionālās pretestības izpausmes tika raksturotas kā nacistu okupācijas varas inscenētas un tautas interesēm neatbilstošas, pasniedzot tās izkropļotā un noniecinātā veidā. Padomju historiogrāfijā bija minēta arī tikai neliela daļa nacionālās pretošanās kustības dalībnieku vārdu, turklāt nepamatoti saucot viņus par “buržuāziskajiem nacionālistiem”, “nacistu izlūkdieneņa aģentiem”, “pseidoopozicionāriem” un tamlīdzīgi. Bez tam ar atsevišķiem tendencioziem izņēmumiem (piemēram, “nacionālais” ģenerālis J. Kurelis, “goda apcietinātie” G. Celmiņš un Bruno Kalniņš u.c.) tika noklusētas arī nacistu okupācijas varas represijas pret nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem, vai arī apzināti samazināts pret viņiem vērsto represiju apjoms, mākslīgi pretstatot dažus nacionāli

18 [B.a.] (1986). Pretošanās kustība. Grām.: Jērāns, P. (galv. red.). *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 8. sēj. 130., 131. lpp.

19 [B.a.] (1967). Antifāšistiskā pagrīde (1941–1945). Grām.: Samsons, V. (galv. red.). *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne. 1. sēj. 73.–75. lpp.

20 “Drausmīgajā vācu fašistiskās okupācijas naktī boļševistiskā pagrīdes prese kā gaiša lāpa apgaismoja Latvijas darbaļaužu masu cīņas ceļu, propagandējot biedra Staļina runās un pavēlēs formulēto boļševistisko cīņas programmu pret fašisma un starptautiskās reakcijas apvienotajiem spēkiem par cilvēces nākotni, par tautas atbrīvošanu no fašisma jūga, par miera, demokrātijas un sociālisma uzvaru. Boļševistiskā pagrīdes prese nesaudzīgi atmaskoja fašistiskās propagandas nekaunīgos melus un provokācijas, parādīja tautas masām kangaru – buržuāzisko nacionālistu – arbaidošo nodevēju seju [...] Kā “pretindi” boļševiku aģitācijai fašistiskie okupanti jau 1942. gada pavasarī noorganizēja Latvijā pseidonelegālas “pagrīdes” preses izdošanu. Latviešu buržuāziskie nacionālisti, kas savu saimnieku – vācu fašistu – uzdevumā jau bija izmēģinājuši roku gan bendes, gan spiega, gan vagara lomā, tagad ķērās pie šīs provokācijas realizēšanas... 1943. gadā šie riebigie izdevumi ar gestapo gādību iznāca vēl diezgan ievērojamā skaitā, lai pēc tam pilnīgi nozustu, jo nekādu panākumu darbaļaužu masās tiem nebija – samierināšanās loma ar fašistiskajiem okupantiem un to okupācijas režīmu, kaut arī nez cik krāšņi ietēptā “nacionālā” un “tautiskā” frazeoloģijā, darba tautas masām bija un palika sveša un nepieņemama” (Vestermanis, M. (1952). Dažas piezīmes par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu okupācijas gados. *Karogs*, 8, 888–902).

noskaņotos “pretestībniekus” vairākiem tūkstošiem “padomju patriotu”, kuri cīnījušies pret nacistiem komunistu vadībā.²¹

Ar šādu Latvijas Otrā pasaules kara vēstures izpratni papildīti bija arī komemoratīvie pasākumi un piemiņas rituāli, kas notika gan 1967. gadā uzbūvētajā “skulpturāli arhitektoniskajā memoriālajā ansamblī fašistiskā terora upuriem bijušās koncentrācijas nometnes vietā Salaspilī”, gan padomju partizāniem veltītajos memoriālos, gan pie pieminekļiem padomju pagrīdniekiem un citās vietās. Šādas nacionālās pretošanās kustības noklusēšanas un komunistiskās pagrīdes un partizānu kustības pompozas glorificēšanas spilgti piemēri bija arī 20. gs. 60.–80. gados uzņemtas dokumentālās kinofilmas,²² kurām vajadzēja veidot jaunās komunisma cēlāju paaudzes vēsturisko apziņu un izpratni par savas – padomju valsts un tautas vēsturi. Bez tam 50.–70. gados “Lielā Tēvijas kara” vēstures izpētes un propagandēšanas nolūkos notika arī vairāk nekā 20 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas un citu institūciju organizētas vēsturnieku un vēstures skolotāju zinātniskās ekspedīcijas, daudzas no kurām aptvēra tieši padomju partizānu un komunistiskās pagrīdes darbības rajonus, vienlaikus ignorējot nacionālās pretošanās kustības pastāvēšanu nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Saskaņā ar šo ekspedīciju organizatoru izdarītajiem slēdzieniem, to rezultāts bija arī pētniecības darbam metodiski sagatavoti vairāki simti “mūsu republikas vēsturnieku un skolotāju (arī citu sabiedrisko zinātņu jomas darbinieku), kuri sekmīgi iesaista šo aktivitāšu jomā plašu tagadējo jauno speciālistu audzi”, kas savā ziņā arī liecina par to ievirzi un ietekmi uz tā laika sabiedrisko domu un tās attīstību.²³

Trimdā (Ingrīda Viksna, “Mums jābrien jūrā”, 1951) un padomju Latvijā (Arvīds Grigulis “Kad lietus un vēji sitas logā”, 1965) izdotā daīlliteratūra ar pretēju nacionālās pretošanās kustības tēlojumu.

21 Dzintars, J. (1966). Latviešu buržuāzisko nacionālistu tālākā deģenerēšanās. Grām.: Samsons, V. (red.). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)*. Rīga: Zinātne. 627.–638. lpp.; Dzintars, J. (1968). Pret ko bija vērsta latviešu buržuāzijas “nacionālā opozīcija”. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9, 3–12; Dzintars, J. (1982). Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdieneņa kalpībā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 52–69; Samsons, V. (1974). Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 3–23; Samsons, V. (1983). *Naida un maldu sliķīņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā*. Rīga: Zinātne. 194.–207. lpp.; u.c.

22 “Kur jūs esat, cīņu biedri...” (1961), “Vīrišķības taka” (1967), “Vasara Kurzemes balsis” (1969), “Mūžībai skanošās balsis” (1970), “Izlūki” (1971), “Varoņi” (1975), “Pārnākšana” (1984), “Komandieris” (1984); u.c.

23 Vilciņš, T. (1967). Zinātnisko ekspedīciju atklājumi Lielā Tēvijas kara vēstures izpētē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5, 18–35; Vilciņš, T. (1988). Vēstures zinātnieku un skolotāju kompleksās ekspedīcijas 1958.–1978. g.: darbs un rezultāti. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7, 107–122.

1965. gadā padomju Latvijas lasītājus uzrunāja 30 000 eksemplāru lieltirāžā izdots un uz čekas materiāliem balstītais Arvīda Griguļa romāns “Kad lietus un vēji sitas logā”,²⁴ kam divus gadus vēlāk sekoja režisora Aloiza Brenča Rīgas kinostudijā uzņemta mākslas filma ar tādu pašu nosaukumu. Kaut arī to saturs pamatā bija veltīts atsevišķu LCP dalībnieku pēckara aktivitātēm, padomju ideoloģijas garā te bija attēlota arī LCP izveidošana un darbība nacistu okupācijas laikā, saucot šo organizāciju par “latviešu buržuāzisko nacionālistu nogrupējumu” un “diversantu organizēšanas centru”. Lai sabiedrības apziņā nostiprinātu pārliecību par Latvijas neatkarības centieni aizstāvju (padomju terminoloģijā – “spiegu un Dzimtenes nodevēju”) uzskatu un rīcības maldīgumu, romāna pēcvārdā īpaši bija uzsvērts, ka “visi tie, kas piedalījušies spiegošanā vai atbalstījuši spiegos, vai arī tie, kas citādi ar savu darbību vērsušies pret padomju varu un savu tautu (izņemot tos, kas dzīvo ārzemēs), savā laikā tiesāti un notiesāti atbilstoši padomju likumiem. Tagad viņi visi jau sodu izcietuši, sapratuši sava nozieguma raksturu, nožēlojuši savu rīcību un iesaistījušies padomju dzīvē kā pilntiesīgi pilsoņi.”²⁵

Latvijas PSR un Latvijas Republikā izdoti Induļa Dišlera (Osvalda Eglītes) atmiņu tēlojumi “Ēnas purvā” (1989) un “Svešu varu sprostos” (b.g.) ar pretēju kureliešu darbības raksturojumu.

LCP priekšsēdis K. Čakste un viņa liktenis, atšķirībā no iepriekšminētā un citiem padomju laika izdevumiem, visumā korekti bija aprakstīts 15 000 eksemplāru metienā 1968. gadā Rīgā latviešu valodā klajā nākušajā bijušā Štuthofas koncentrācijas nometnes ieslodzītā, pazīstamā lietuviešu literāta Baļa Srogas autobiogrāfiskajā romānā “Dievu mežs”,²⁶ kura priekšvārdā gan pats grāmatas autors bija raksturots kā tāds, kurš “nebija aktīvs pretfašistiskās kustības dalībnieks”, bet drīzāk “novērotājs, kaut arī pauda prethitleriskas noskaņas”.

Tajā pašā laikā komunistu režīma represijas pārcietušie nacionālās pretošanās kustības dalībnieki Ēriks Tomsons un Kārlis E. Frišenfelds 20. gs. 60. gadu pirmajā pusē bija spiesti piedalīties latviešu trimdas dezinformācijas kampaņā padomju propagandas laikrakstā “Dzimtenes

24 Grigulis, A. (1965). *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

25 Turpat. 604., 605. lpp.

26 Sroga, B. (1968). *Dievu mežs*. Rīga: Liesma.

Balss”, kas publicēja viņu parakstītas (ne pašu, bet padomju drošības iestāžu darbinieku sarakstītās) atklātās vēstules par vilšanos Latvijas Centrālās padomes darbībā.²⁷ Cits LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieks Indulis Dišlers (pieņemtais vārds – Osvalds Eglīte) 20. gs. 80. gadu beigās pat piedzīvoja komunistiskās ideoloģijas vajadzībām pielāgotu un padomju vēsturnieka J. Dzintara “uzlabotu” savu atmiņu publicēšanu, kurās melīgi bija apgalvots, ka nacistu slepenie dienesti ar LCP palīdzību bija vēlējušies aktivizēt pretošanos Sarkanajai armijai, ievirzot tās darbību sev vēlamā un kontrolējamā gultnē.²⁸ Padomju propaganda nesaudzēja arī Zviedrijā dzīvojošo LCP sakarnieci V. Lasmani, laikrakstā “Cīņa” nepatiesi rakstot, ka viņas drosmīgā rīcība ebreja Izraēla Mihelona atrašanās Dundagas apkārtnē un vēlākā nogādāšanā ar bēgļu laivu pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju 1944. gada novembrī īstenībā esot bijusi “inscenēta ar SS un SD pārstāvju līdzdalību”, lai no Zviedrijas panāktu starp Kurzemi un Gotlandi kursējošo transportlaivu skaita palielināšanu, kas ļautu ne tikai “deportēt uz Zviedriju lielāku skaitu latviešu intelīģences pārstāvju, bet arī plašākas iespējas pavērtos bēgošajiem tautas nodevējiem un kara noziedzniekiem”.²⁹

Padomju režīma pirmsabrukuma periodā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē notika zināma atbrīvošanās no komunistiskās ideoloģijas dogmu paušanas arī attiecībā uz pretošanās kustību Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā. PSRS jaunā līdera Mihaila Gorbačova uzsāktās pārkārtošanās politikas rezultātā “no augšas” uzsāktā demokratizācijas un atklātības procesa izpausme bija arī 1990. gadā klajā nākušais dokumentu krājums “Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos”.³⁰ Tajā grāmatas sastādītājs akadēmiķis V. Samsons atšķirībā no savām agrāko gadu publikācijām tagad bija spiests atzīt “vērā ņemamas latviešu nacionālās opozīcijas pastāvēšanu vācu okupācijas laikā”, kā arī rakstīt, ka “joprojām nav izvērtēts nacionālo aprindu devums tautas patriotiskajā kustībā, to loma suverenitātes un nacionāla valstiskuma atjaunošanas aizstāvēšanā un propagandēšanā”, ko gan pavadīja krājuma ievadā lietotā padomju terminoloģija un komunistiskās partijas lomas izcelšana un pat tās darbības mākslīga sasaiste ar Latvijas neatkarības centieniem.³¹

Šodien, kad pagājuši 20 gadi kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas, šāda uz padomju ideoloģijas postulātiem balstīta Latvijas Otrā pasaules kara vēstures, t.sk. pretošanās kustības nacistu okupētajā Latvijā, izpratne daļā Latvijas sabiedrības ir saglabājusies joprojām. Par to liecina pēdējos gados parādījušās atsevišķas publikācijas un atmiņu izdevumi, kā arī dažādu, lielākoties Latvijā krievu valodā iznākošu un mūsdienu Krievijas informatīvajā telpā saturiski iekļaujošos masu mediju sniegtā informācija,³² kas sakrīt arī ar atziņām, kuras pauž PSRS kara veterāni, kuru domāšanu un uzskatus vēl aizvien spēcīgi ietekmē viņu pašu kara laika pieredze un nereti pat darbība padomju drošības un propagandas institūcijās pēckara periodā. Kaut arī tagad, dzīvojot neatkarīgā Latvijas valstī, bijušie “padomju partizāni” sevi paši labprātāk dēvē par “pretvācu partizāniem” vai “antihitleriskās koalīcijas cīnītājiem”, viņu vēsturiskajā apziņā ir

27 Tomsons, Ē. (1962). Es biju tur ... aiz jūras. *Dzimtenes Balss*. Nr. 55; Frišenfēlds, K. (1964). Kam kalpoja LCP?: Stāsta aktīvs LCP darbinieks. *Dzimtenes Balss*. Nr. 24.

28 Eglīte, O. (1989). *Ēnas purvā*. Rīga: Avots. Jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas klajā nāca šī paša autora vēl viena atmiņu grāmata ar pavisam atšķirīgu šo notikumu interpretāciju: Dišlers, I. [b.g.]. *Svešu varu sprostos*. [Rīga]: [b.izd.].

29 Grants, U. (1987, 25. marts). Ne sīpola laksts, kam viņā saulē piekerties. *Cīņa*.

30 Samsons, V. (sast.) (1990). *Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945*. Rīga: Zinātne.

31 Turpat. 5.–25. lpp.

32 Samsons, V. (2007). H. Stroda grāmata “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945) 1. daļa” un ažiotaža ap to. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 3, 39–55; Известный, В. (ред.) (2008). *Антинацистские партизаны в Латвии, 1942–1945*. Рига: JUMI; Рекšņa, А. (2010). *Сaur mežiem un purviem*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība; Dokumentālā filma “Pārnākšana”, TV 5, 2010, 13. okt.; u.c.

vērojama visai maza sapratne par citas pret nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varu vērstas, proti, nacionālās pretošanās, kustības saturisko jēgu un nozīmi cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS IZPRATNE PĒC LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

Sākoties latviešu tautas atmodai un padomju totalitārās sistēmas likvidācijai 20. gs. 80.–90. gadu mijā, pirmoreiz pēc vairāku desmitu gadu pārtraukuma okupētajā Latvijā bija iespējams atklāti runāt par t.s. vēstures baltajiem plankumiem. Lai gan lielākās diskusijas sabiedrībā izraisīja tādi politiski aktuāli un nozīmīgi temati kā 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa pakta un tā slepeno papildprotokolu parakstīšana, PSRS īstenotā 1940. gada Latvijas okupācija un 1941. un 1949. gada masveida cilvēku deportācijas, to vidū noteiktu vietu ieņēma arī agrāk noklusēti vai nepatiesi atspoguļoti notikumi Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Kaut arī lielāku pašmāju un arī starptautisku rezonansi izsauca latviešu leģiona un holokausta vēsturei veltīti piemiņas pasākumi un publikācijas masu medijos, atklātībā nonāca plašākai sabiedrībai līdz tam maz zināmi fakti par latviešu pretošanās kustības darbību vācu okupētajā Latvijā.

Lielākoties ar masu mediju starpniecību plašāka sabiedrība tagad uzzināja gan par Latvijas Centrālās padomes, gan ģenerāļa J. Kureļa grupas darbību, kā arī varēja dziļāk apjaust kara beigās Kurzemē notikušo tūkstošiem latviešu bēgļu pārcelšanos pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju.³³ Prese rakstīja arī par nacistu okupētajā Latvijā 1942. gadā slepeni darbojošās Latviešu Nacionālistu savienības un tās nelegālā laikraksta “Tautas Balss” un citu pretošanās kustības dalībnieku kara laika aktivitātēm.³⁴ Pilnu klausītāju zāli 1992. gada aprīlī pulcēja no Zviedrijas atbraukušā LCP aktīva dalībnieka L. Siliņa piecu lekciju cikls “Latvijas vēstures nezināmās lappuses” Mākslas darbinieku namā Rīgā,³⁵ kur pēc vairāku gadu desmitu pārtraukuma pirmoreiz satikās arī Otrā pasaules kara beigās Baltijas jūras dažādos krastos – Zviedrijā un padomju okupētajā Latvijā – palikušie laivu pārcelāji, kuros šī tikšanās dažādu līdz galam nenoskaidrotu pagātnes notikumu un pat domstarpību dēļ izraisīja neviennozīmīgas emocijas.

Demokrātijas un politisko pārmaiņu apstākļos pakāpeniski mainījās arī dažādos vēstures mācību līdzekļos iekļautā informācija par pretošanās kustības tematiku. Jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 20. gs. 90. gadu sākumā izdotajās mācībgrāmatās pretošanās kustība tika traktēta, gan parādot būtiskākās atšķirības tās dažādo novirzienu (propadomju un pilsonisko

33 Janaitis, G. (1990, 16. jūn.). Bēgļi laivās. *Literatūra un Māksla*; Jēkabsons Ē. (1992). Kureliešu traģiskie likteņi. *Latviešu Strēlnieks*, 1, 10; Helmane, I. (1992, 25. apr.). Un jūra vārijās kā elles katls... Intervija ar L. Siliņu. *Latvijas Jaunatne*; Žagars, Dz. (1993, 8. maijs). Kam īsti lietūs un vēji sitās logā. *Diena*; Pētersone, V. (1993, 20. aug.). Latvijas Centrālā padome – pret svešām varām. Intervija ar J. Stradiņu. *Diena*; Dimants, A. (1994, 4. jūn.). Mēs respektējam Latvijas Satversmi. Intervija ar L. Siliņu. *Diena*; Dimants, A. (1995, 17. jūn.). Vakar bija kureliešu ekspedīcija Kurzemē. *SestDiena*; Dišlers, I. (1997, 5. maijs). Neproklamētā neatkarība. *Lauku Avīze*; Čaklais, M. (1998, 11. nov.). Sarkano un brūno kāvu blāzmā. *Rīgas Balss*; Liepiņa, G. (1998, 16. nov.). Bēgļu pārcelājs no Mērsraga uz Gotlandi. *Diena*; u.c.

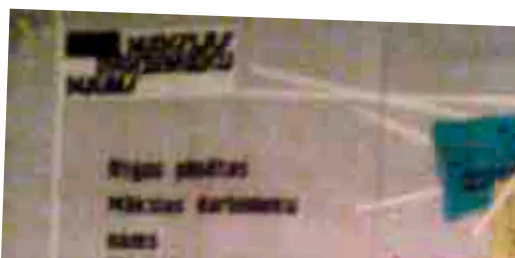
34 Grīnberga, M. (1991, 7. dec.). Lai tevi neuzvar ļaunais, bet lai to uzvari tu. *Diena*; Grīnberga, M. (1993, 11. maijs). “Tautas Balss” iziet no pagrīdes. *Diena*; Viksna, P. (1994, 25. okt.). “Tautas Balss” – pretestības gara paudēja. *Rīgas Balss*; Laukmanis, O. (1998). Kā atdzima nacionālā prese. *Latviešu Strēlnieks*, 9, 14; Neiburgs, U. (1999, 16. marts). Kara vēsturi neveido tikai leģionāru vai sarkanarmiešu cīņas: Par latviešu nacionālo pretošanās kustību. *Diena*; Kangeris, K. (1999, 21. aug.). Divas okupācijas: pretošanās. *Diena*; Neiburgs, U. (2000, 20. maijs). Brīvais vārds. *Lauku Avīze: Mājas Viesis*; u.c.

35 Grīnberga, V. (1992, 16. apr.). Piecas tikšanās ar pārcelāju. *Diena*.

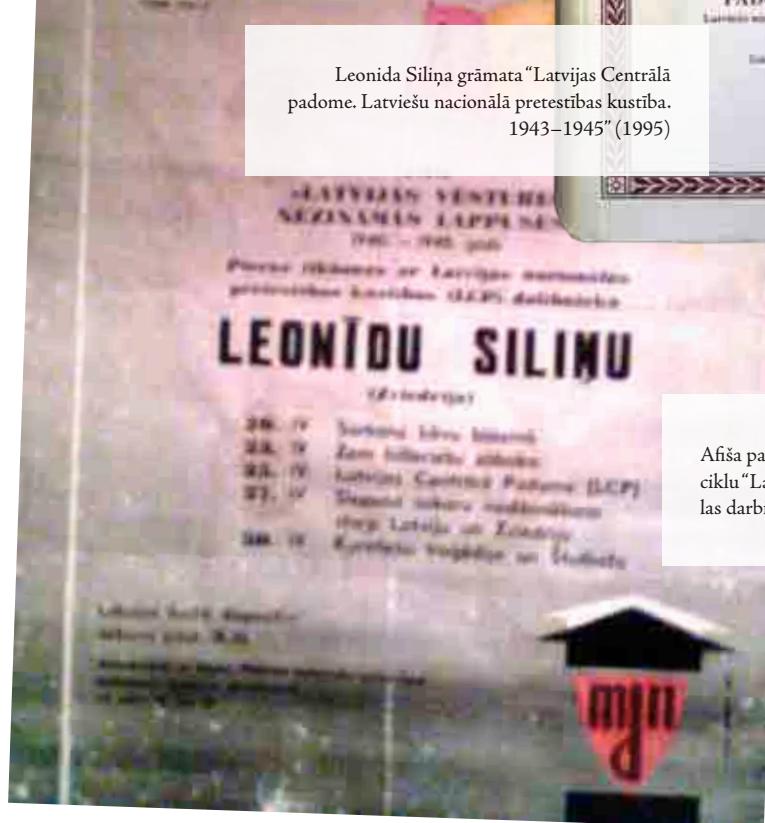

Akadēmiskās vienības "Austrums" uzstādītā piemiņas plāksne LCP vadītājam Konstantīnam Čakstem pie viņa dzīves vietas Rīgā, Dzirnau ielā 31. 1993. gads

Leonida Siliņa grāmata "Latvijas Centrālā padome. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945" (1995)

Afiša par LCP dalībnieku Leonida Siliņa lekciju ciklu "Latvijas vēstures nezināmās lappuses" Mākslas darbinieku namā Rīgā. 1992. gads

aprindu) darbībā, gan saglabājot atsevišķas agrāko gadu historiogrāfijas iezīmes (uzsverot padomju pretestības lielāku nozīmi u.tml.).³⁶

Diskusijas par pretošanās kustības tematiku bija vērojamas arī Latvijas presē 20. gs. 90. gadu otrajā pusē³⁷, sakarā ar LR Likuma par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu pieņemšanu, kuru pēc vairākkārtīgām debatēm Saeima galīgā versijā apstiprināja 1996. gada 25. aprīlī. Šis likums noteica, ka par nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem atzīstami Latvijas Republikas iedzīvotāji, kuri Latvijas teritorijā laika posmā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1960. gada 31. decembrim "1) piedalījās bruņotā un pagrīdes pretošanās cīņā pret okupācijas režīmu militārajiem formējumiem un šo režīmu administrāciju, 2) veicināja bruņoto un pagrīdes pretošanās cīņu, sniedzot cīnītājiem materiālu un citādu palīdzību un riskējot ar savu brīvību un dzīvību, 3) propagandēja Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ideju, izplatot nelegālo presi, uzsaukumus vai citus izdevumus, kā arī atklāti vēroties pret okupācijas režīmu, tā iedibināto kārtību un ideoloģiju". Tas arī paredzēja, ka nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statuss nav piešķirams personām, kuras piedalījušās komunistiskā vai nacistiskā režīma politiskajās represijās vai sodītas par tīšiem smagiem noziegumiem, ja tās nav rehabilitētas.³⁸

Šodien, kad pagājuši jau gandrīz 15 gadi kopš šā likuma pieņemšanas un dzīvi vairs ir tikai niecīgs skaits no nacistu okupācijas laika pretošanās kustības dalībniekiem, diemžēl tikai daļēji ir īstenojušies iepriekš minētās LNS un tās nelegālā laikraksta "Tautas Balss" dalībnieku 1995. gada 17. maija sanāksmē Okupācijas muzejā izteiktie priekšlikumi: 1) Balstoties uz likuma "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem" 4. nodaļas 8. pantu griezties pie attiecīgām valsts institūcijām ar ierosinājumu organizēt pētījumus, apkopojot un publicējot informāciju par nacionālās pretestības kustību un tās dalībniekiem, 2) Ierosināt Salaspils memoriālā iemūžināt nacionālās pretestības kustības dalībniekus, kas bija ieslodzīti koncentrācijas nometnē, 3) Pieprasīt kompensācijas izmaksu 1941.–1945. gados represētiem nacionālās pretestības dalībniekiem.³⁹

Vienlaikus jāatzīst, ka pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas gan ar valsts augstāko amatpersonu, gan dažādu sabiedrisku organizāciju un politisku partiju pārstāvju līdzdalību ir norisinājušies virkne komemoratīvu pasākumu, kuros ir godināti arī bijušie nacistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības dalībnieki. To vidū jāmin atklātās piemiņas plāksnes Rīgā, Dzirnau ielā 31 pie nama, kurā dzīvoja K. Čakste (1993), Latvijas Universitātes Mazajā aulā (1994), Jūrmalā, Rotas ielā 5 pie vasarnīcas, kur 1944. gadā arestēja K. Čaksti (2001), piemiņekli ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībniekiem Liepājas Karostā (1994) un cīņu vietās Kurzemē

36 Antonijs Zunda 1990. gadā rakstīja: "Visu okupācijas periodu nacistiskais režīms Latvijā juta zināmu pretestības kustību. To var iedalīt divos virzienos, kuriem ārēji bija it kā viens mērķis – pēc iespējas ātrāk atbrīvot Latviju no okupantiem, bet tālākā perspektīvā šo virzienu stratēģija radikāli atšķīrās. Pirmais virziens bija saistīts ar Padomju Savienību un par savu mērķi pēc vācu okupantu padzišanas tas izvirzīja tās iekārtas atjaunošanu Latvijā, kāda tā bija no 1940. gada vasaras līdz karam. Otrais virziens (t.s. pilsoniskais), ko pārstāvēja Latvijas Republikas politiskie, saimnieciskie un sabiedriskie darbinieki, par savu mērķi izvirzīja neatkarīgas Latvijas Republikas atjaunošanu. Šis virziens orientējās uz sadarbību ar Rietumu sabiedrotajiem, galvenokārt ar ASV un Lielbritāniju. Pirmais virziens cīnījās pret nacistisko okupācijas režīmu, turpretī otrais izvirzīja mērķi cīnīties kā pret vācu režīmu, tā arī pret Sarkano armiju un padomju varu Latvijā" (Virsis, M. (red.). (1990). *Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940. gada līdz mūsdienām. Mācību palīglīdzeklis vidusskolām*. Rīga: Zvaigzne. 70. lpp.), bet Grigorij Smirins tajā pašā laikā uzsvēra: "To [padomju pretošanās kustību] radīt apgrūtināja tas, ka, vācu karaspēkam strauji virzoties pa okupētās Latvijas teritoriju, nebija radīti atbilstoši atbalsta punkti, turklāt staļiniskās politikas dēļ 1940.–1941. gadā propadomju pretestības kustībai šeit kara sākumā vēl nebija pietiekamas sociālās bāzes [...] Tomēr šīs kustības [nacionālās pretošanās kustības] ieguldījums cīņā pret nacistisko okupācijas režīmu Latvijā salīdzinājumā ar propadomju pretošanās kustību bija ievērojami mazāks" (Смирин, Г. (1993). *Основные факты истории Латвии*. Рига: Sl. C. 140, 142).

37 Samsons, V. (1996, 6. marts). Ir vai nav bijuši? *Neatkarīgā Rīta Avīze*; Freimanis, J. (1996, 7. maijs). Vai bija pretvācu partizāni? *Neatkarīgā Rīta Avīze*; Tērauds, B. (1997). Cīnītāja vai represijas cietušā statuss. *Daugavas Vanagu Vēstnesis*, 34, 55–59; Samsons, V. (1998, 5. maijs). Vai bija tikai pieci pretestībnieki? *Neatkarīgā Rīta Avīze*; u.c.

38 Likums par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu. *Latvijas Vēstnesis*. 1996. 10. maijs.

39 Nacionālās pretestības kustības dalībnieku sapulces protokols. 1995. gada 17. maijs. Latvijas Okupācijas muzejs, Inv. Nr. 1232.

Tēlnieka Ģirta Burvja veidotās piemiņas zīmes "Cerību bura" latviešu bēgļiem un viņu pārcēlājiem uz Zviedriju atklāšana Jūrkalnē. 2000. gads. *Richarda Pētersona foto*

Piemineklis nošautajiem ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas virsniekiem jūras kāpās pie Liepājas. 2005. gads. *Ulda Neiburga foto*

Atjaunotais leitnanta Roberta Rubeņa bataljona 2. rotas karavīru bunkurs Usmas pagastā. 2009. gads. *Viestura Radovica foto*

(1997), piemiņas zīme “Cerību bura” latviešu bēgļiem un viņu pārcelājumiem Jūrkalnē (2000) u.c.⁴⁰ Atsevišķos gadījumos gan nav izticis arī bez zināmiem starpgadījumiem un pārpratumiem šādu pasākumu norisē, kad, piemēram, 1994. gadā Ventspilī, atceroties latviešu bēgļu pārvešanas akciju pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, aizmirsti palika paši “laivu vīri”⁴¹, bet 1997. gadā, Valsts prezidentam Guntim Ulmanim atklājot piemiņas akmeņus bijušajiem ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībniekiem Puzes pagasta “Stiklos” un Usmas pagasta “Dzelzkalnu” kapos,⁴² pie tiem stāvēt godasardzē ar savu karogu atteicās bijušo leģionāru organizāciju pārstāvji, tā paužot savu attieksmi pret to, ka kureliešu vienības sastāvā ietilpa arī leģiona dezertieri.

Sākotnēji izpaliekot plašākiem profesionālu vēsturnieku pētījumiem par pretošanās kustību nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, lieli nopelni šīs tēmas dokumentēšanā un arī sabiedriskās domas veidošanā par tās vietu Latvijas vēsturē, izrādījās aktīvam LCP dalībniekam Leonidam Siliņam, kura vairākas grāmatas “Latvija un Rietumi” (jau 1994. gadā Upsalā klajā nākušā darba “Latvijas Centrālā padome” pārizdevums), “Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās” un “Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945” laida klajā LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds Rīgā.⁴³ Par L. Siliņa ieguldījumu nacionālās pretošanās kustības darbā, izpētē un popularizēšanā liecina arī viņam jau 1995. gadā piešķirtais Triju Zvaigžņu ordenis un Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda doktora grāds vēsturē, kam sekoja arī 2002. gadā piešķirtā Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balva.

Pozitīvi vērtējot iepriekšminēto Latvijas vēsturē nozīmīgas pretošanās kustības organizācijas – LCP vēstures izpēti un popularizēšanu, vienlaikus nākas konstatēt, ka pēdējos gados sabiedrības apziņā, tostarp ar masu mediju starpniecību, ir radīts maldīgs priekšstats par tikai 1943. gada vasaras beigās izveidoto LCP kā vienīgo pretošanās kustības organizāciju nacistu okupētajā Latvijā, kas neatbilst tā laika reālajai vēstures situācijai. Augstu novērtējot LCP aktīva dalībnieka L. Siliņa lielo ieguldījumu LCP vēstures dokumentēšanā un izpētē, tomēr jākonstatē, ka bieži vien viņa darbos tā atklāta diezgan subjektīvi – noniecinot citu pretošanās grupu pastāvēšanu, izceļot LCP sasniegumus un vienlaikus noklusējot pastāvošās pretrunas tās darbībā vai par vairākiem jautājumiem izvairoties izteikties plašāk. Tāpat L. Siliņš savos darbos nav izmantojis arī virkni Vācijas, Zviedrijas, ASV un Lielbritānijas arhīvu materiālus, kuros LCP darbība ir atspoguļota ne tikai no tās dalībnieku viedokļa.⁴⁴

Jauns posms Latvijas Otrā pasaules kara vēstures pētniecībā, t.sk. nacistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības izvērtēšanā, jaunu vēstures avotu apzināšanā un pētniecībā, sākās līdz ar Latvijas Vēsturnieku komisijas izveidošanu 1998. gadā, par ko liecina arī sekojošos gados klajā nākušie 26 Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumi (pēdējie no tiem diemžēl ir pieejami tikai elektroniski, bet tā arī nav nopērkami grāmatu tirgū). Līdz tam publiskajā telpā gan izskanēja pat samērā skeptiski un emocionāli viedokļi par pretošanās kustības tematikas

40 Klūinis, A. (1993, 23. aug.). “Maza, bet ļoti svarīga plāksnīte”. *Rīgas Balss*; Trops, J. (1997, 9. jūn.). Godina kureliešu piemiņu. *Diena*; Trops, J. (2000, 11. aug.). Cerību bura Jūrkalnē. *Diena*; Vembre, I. (2001, 22. febr.). Triju Zvaigžņu ordenis bēgļu pārcelājam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*; Arāja, D. (2001, 13. jūl.). Latvijas patriotam velta piemiņas plāksni. *Diena*; Driķe, N. (2003, 24. janv.). Takas pāri kureliešu kauliem. *Diena*; u.c.

41 Zande, R. (1995). Vai kādam sirdsapziņa ierosinās uzņemties atbildību? *Latvijas Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 2, 34–36.

42 [B. a.] (1997, 10. jūn.). Cilvēki vienmēr godinās patriotismu un varonību. *Latvijas Vēstnesis*.

43 Andersons, E., Siliņš, L. u.c. (1995). *Latvijas Centrālā padome [Latvija un Rietumi]: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. 2. izd. Rīga: [b.izd.] (grāmatas 3. izd. nācis klajā 2000. gadā, 4. izd. – 2002. gadā); Siliņš, L. (2001). *Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”; Siliņš, L. (2003). *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945*. Rīga: Zvaigzne ABC.

44 Ērglis, Dz. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 32. lpp.; Neiburgs, U. (2004). *Latvijas Centrālās padomes darbības izvērtējums [Rec. grām. Dz. Ērglis. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. Rīga, 2003]*. Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2003. Pakta zona*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 286.–298. lpp.

nenovērtēšanu, ko puda vēsturnieks Aivars Stranga, 1997. gadā rakstot, ka “vienaldzība ir tā, kas līdz šim brīdim nav iekustinājusi plašāku interesi un emocionālu atsaucību Latvijas Centrālās padomes (LCP) darbībai (1943.–1944. gadā) nacistiskās okupācijas laikā [...] Interese par LCP nekad pat attāli nav tuvojusies tādai aizrautībai, ar kādu tiek glorificēts ulmanisms, vai, teiksim, latviešu ieroču vienības SS karaspēkā.”⁴⁵ Ne tik pesimistiski noskaņots bija viņa kolēģis vēsturnieks Ilgvars Butulis, tajā pašā laikā izsakot pārliecību, ka uz vispārējā pretošanās kustības fona Centrālajā un Austrumeiropā pretošanās kustība Latvijā “nebūt neizskatītos slikti”, un, lai to varētu salīdzināt ar citu valstu pretošanās kustībām, vēsturniekiem atbilstoši Eiropas zinātnes praksei būtu jānosaka pretošanās kustības dalībnieku īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū, jāmēģina definēt pasīvās pretošanās formas okupācijas režīmiem un noteikt to dalībnieku aptuveno skaitu.⁴⁶

Turpmākajos gados, gan jau pieminētās Vēsturnieku komisijas, gan citu pētniecības projektu ietvaros, nacistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības padziļinātai izpētei ir pievērsušies vairāki Latvijas vēsturnieki,⁴⁷ bez tam šīs tematikas dažādi aspekti ir skarti arī vairākās Latvijā un arī ārzemēs klajā nākušās ārvalstu autoru publikācijās.⁴⁸ Bez tam vēsturnieks Dzintars Ērglis, detalizēti pētot Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas krimināllietas, ir apzinājis padomju represīvo iestāžu pēc Otrā pasaules kara represēto 148 Latvijas Centrālās padomes aktīvistu un viņu atbalstītāju un 314 ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku vārdus⁴⁹, bet šī raksta autors, balstoties tikai uz nesen Latvijas Okupācijas muzeja krājumā nonākušā 1946. gadā Detmoldā, Rietumvācijā izveidotās Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības arhīva materiāliem, plašākai sabiedrībai pirmoreiz ir darījis zināmus 234 citu pretošanās

45 Stranga, A. (1997). *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940. gads)*. Rīga: N.I.M.S. 159. lpp.

46 Butulis, I. (1999). Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis. *Latvijas Vēsture*, 2, 38.

47 Ērglis, Dz. (1999). Latvijas Centrālā padome un kureļieši. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 84–103; Ērglis, Dz. (2001). Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki. Grām.: Šneideris, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 3. sēj.: *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 330.–370. lpp.; Ērglis, Dz. (2002). Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures literatūrā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 123–149; Ērglis, Dz. (2003). Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 91–111; Ērglis, Dz. (2007). Padomju režīma arestētie Latvijas Centrālās padomes aktīvistu un atbalstītāju (1944–1953): struktūranalīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 19. sēj.: *Okupētā Latvija, 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 323.–355. lpp.; Ērglis, Dz. (2010). Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945): Laivu akcijas. Grām.: Bērziņš, J. (atb. red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 280.–297. lpp.; Neiburgs, U. (2000). Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940–1945). Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 1. sēj.: *Latvija Otrajā pasaules karā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 163.–172. lpp.; Neiburgs, U. (2000). Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1/2, 43–58; Neiburgs, U. (2005). Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943–1944): politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 16. sēj.: *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 369.–392. lpp.; Neiburgs, U. (2007). Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts “Tautas Balsis” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941–1942). Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata*. 2006. *Karš pēc kara, 1944–1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 28.–57. lpp.; Neiburgs, U. (2009). Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 24. sēj.: *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 440.–454. lpp.; Neiburgs, U. (2009). Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945): mazpētīti aspekti un to izpratne mūsdienās. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 24. sēj.: *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. 98.–136. lpp.; Neiburgs, U. (2009). Nacistiskās Vācijas okupācijas atspoguļojums Latvijas Centrālās padomes dokumentos (1943–1945): avotu un to saturs analīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 25. sēj.: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 562.–575. lpp.; Neiburgs, U. (2009). Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 25. sēj.: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1991*. 235.–279. lpp.; Neiburgs, U. (2009). Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941–1945). *Akadēmiskā Dzīve*, 46, 71–78; u.c.

48 Waite, R. G. Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1944). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 11. sēj.: *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 154.–176. lpp.; Felder, B. M. (2004). “Die Spreu vom Weizen trennen ...” Die Lettische Kartei – Pērkonkrusts im SD Lettland, 1941–1943. Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2003. Varas patvaļa*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 47.–68. lpp.; Felder, B. M. (2005). “Mit Lettland leben – mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen “Wildkatze” und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 54, 1, 98–127; Swain, G. (2009). Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 39, 2, 241–263; u.c.

49 Ērglis, Dz. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. 175.–183., 184.–202. lpp.

kustības organizāciju dalībnieku vārdus un informāciju par viņu dalību pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā.⁵⁰

21. gadsimta sākumā asu domu apmaiņu Latvijas sabiedrībā izsauca iniciatīva par pieminekļa celtniecību 1943. gada 13. augustā nelegāli nodibinātās LCP priekšsēdim profesoram Konstantīnam Čakstem.⁵¹ No izteikumiem, ka K. Čakste, jau “no bērnības saprazdams demokrātijas un brīvības nozīmi valsts pastāvēšanā, nevarēja samierināties ar komunistisko, pēc tam ar nacistisko totalitāro varu Latvijā”⁵² līdz slēdzieniem, ka viņš bijis tikai “viens no daudziem tūkstošiem Latvijas aizstāvju”.⁵³ Pieminekļa celšanas iniciatori ar laikrakstu, TV reklāmas un citu masu mediju starpniecību veica savdabīgu vēstures rekonstruēšanas darbu, sabiedrībai aktīvi stāstot, ka LCP bijusi vienīgā pretošanās kustība nacistu okupētajā Latvijā, kas vienīgā iestājusies par demokrātiskas uz 1922. gada Satversmes balstītas Latvijas Republikas atjaunošanu vērsusies pret abām svešajām – nacistu un komunistu varām – un orientējusies uz Rietumu sabiedrotājiem, tāpēc tā K. Čakstes personā ir tiesīga simbolizēt visu latviešu pretošanās kustību kopumā. Šāds uzstādījums politiskajai elitei bija piemērots no Otrā pasaules kara “uzvarētāju versijas” un mūsdienu Rietumu demokrātijas politiskās sistēmas viedokļa, taču vēstures realitātes skatījumā tas diemžēl daudzviet neizturēja kritiku.⁵⁴ Un, iespējams, ka iemeslus sabiedrības atturīgajai attieksmei pret tieši LCP un tās vadītāja K. Čakstes izvēlēšanai par pretošanās kustības simbolu okupācijas gados savulaik ir atklājis viens no aktīviem LCP dalībniekiem sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns, savos memuāros rakstot, ka “LCP trūka aktīva dinamisma un tai nebija pietiekami plaši sakari ar tautu”.⁵⁵ Lai kā mēs pūlētos, vēstures fakti tomēr parāda, ka LCP nebija ne vienīgā, ne vadošā pretošanās kustība Latvijā pat ne nacistu okupācijas laikā, nerunājot nemaz par pretošanās kustību Latvijā visu 50 okupācijas gadu ilgumā.⁵⁶

Vienlaikus diskusijās par LCP un pretošanās kustības veikumu nacistu okupācijas laikā tikpat kā netika runāts par daudziem simtiem citu pretošanās kustības dalībnieku, kuri savu aktīvu darbību bija uzsākuši jau 1940.–1941. padomju okupācijas gadā un vēlāk to pakāpeniski atjaunoja, tagad vērsoties pret nacistu okupācijas režīmu. 1942. gadā Latvijā aktīvi darbojās vairāk nekā simts Latviešu Nacionālistu savienības un tās nelegālā laikraksta “Tautas Balss” dalībnieku, kuru lielākā daļa nonāca ieslodzījumā Rīgas Centrālcietumā un Salaspils nometnē.

50 Neiburgs, U. (2007). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945). Grām.: Viksne, R. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 21. sēj.: Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 122.–170. lpp.

51 Peters, J. (2002, 31. aug.). Latvietis 2. pasaules karā? *Diena*; Kreicbergs, H. (2002, 6. nov.). Pretestība. *Diena*; Stranga, A. (2002, 19. dec.). Par pieminekli Konstantīnam Čakstem un LCP. *Neatkarīgā Rīta Avīze*; Ezergailis, A. (2002, 23. dec.). Par Helmūta Kreicberga “pretestību”. *Diena*; Grūtups, A. (2002, 27. dec.). Stāsts par nacionālo pašapziņu un aizdomīgumu. *Diena*; Avotiņš, V. (2003, 4. febr.). Vēsturē jābūt kā operā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*; Ērglis, Dz. (2003, 14. jūn.). Principiāla pretošanās abām okupācijām. *Diena*; u.c.

52 Kvale, I. (2002, 17. dec.). Konstantīns Čakste – cilvēks, kura mums pietrūkst. *Diena*.

53 Pētersons, T., Caune, A. (2004, 23. sept.). Pieminekli ne Konstantīnam Čakstem, bet visiem brīvības cīnītājiem! *Latvijas Avīze*.

54 “Pāris nedēļu laikā elite ar mediju starpniecību ir iemācījusi savai tautai K. Čakstes biogrāfiju un iepotējusi sapratni, cik nozīmīgs viņš vēsturei, šodienas politikai un varas prestižam un ka ārzemniekiem patiks un būs ērti pie viņa pieminekļa nolikt ziedus” (Zelče, V. (2002, 7. dec.). Elites elitārā vēsture. *Diena*); “Pretestības kustības vēsture ir daudz plašāks jēdziens nekā LCP darbība vai latviešu politiskās elites liktenis. Svarīgākais fakts šādā aspektā bija plašu tautas masu nostāja. Negribētos, lai K. Čakstes pieminekļa ēnā pazustu galvenais vēstures aktieris – disidents un mežabrālis, nošautais un izsūtītais, leģionārs un aizsargs, Kurzemes krastā izsēdinātais rietumu izlūkdienesta aģents vai pat Staļina vārdā bezjēdzīgi kritis sarkanarmietis” (Apals, G. (2002, 7. dec.). Vēstures rekonstrukcija. *Diena*).

55 Cielēns, F. (1964). *Laikmetu maiņa: Atmiņas un atziņas*. Lidingō: Memento. 3. sēj. 253.–256. lpp.

56 “LCP tiek slavīnāta tikai tāpēc, ka ir politiski korekta un ar bilst šodienas valdošā slāņa interesēs radītajam vēstures mītam. Vispirms LCP nav “okupācijas laiku ievērojamākā nacionālā pretestības kustība” [...] Ja kāds grib sameklēt 1940.–1941. g. pretestības kustību, tam jāskatās uz virsniekiem, skolu jaunatni, “Pērkoņkrustu” un provāciskām latviešu aprindām. Ja meklē pretošanās kustību 1942.–1943. g., tad atkal nonāksim pie G. Celmiņa un Valdmaņa. Ne pie K. Čakstes un Br. Kalniņa. Otrā kļūda LCP mītā ir tāda, ka LCP pat nemēģināja organizēt vai vadīt pretestību pēc 1945. g. Laikā, kad Latvijas meži bija pilni ar partizāniem. LCP patiesībā ir tikai viena epizode pretošanās kustības vēsturē. Tā aktivizējās laikā, kad Vācijas sagrāve kļuva nenovēršama. Tā beidza darboties tad, kad PSRS uzvara kļuva acīmredzama” (Rullis, S. (2001, 30.jūl.). [Lasītāja komentārs]. *Diena*).

Laikraksta "Lauku Avīze" publikācija par iniciatīvu celt pieminekli Latvijas Centrālās padomes vadītājam Konstantīnam Čakstem. 2002. gads

- Konstantīna Čakstes pieminekļa celšanas iniciatori**
1. Ārijs Bērnieks
  2. Andris Čakstis
  3. Adrians Dāvis
  4. Andris Ēka
  5. Andris Grūbiņš
  6. Ārijs Indriķsons
  7. Vēsturs Kozlovs
  8. Ārijs Krievs
  9. Zigmars Lācis
  10. Valdis Lācis
  11. Ārijs Lācis
  12. Ēriks Mārtiņš
  13. Ārijs Naglis
  14. Raiņmoodis Pāulis
  15. Ārijs Peters
  16. Ulīša Pēteris
  17. Ārijs Sēviņš
  18. Ārijs Šteins
  19. Ārijs Šteins
  20. Aivars Stranga
  21. Ārijs Straupis
  22. Andris Štāls
  23. Ārijs Šteins
  24. Dāvis Valters
  25. Mārtiņš Valters

Tēlnieka Gļebs Panteļejeva veidotā K. Čakstes pieminekļa makets Rīgā, Brīvības un Elizabetes ielas krustojumā. 2004. gads.
Gļebs Panteļejeva foto

Sestdien, 2002. gada 12. oktobrī

Laikrakstā "Latvijas Avīze" publicētā mākslinieka Ērika Oša karikatūra par pieminekļa celtniecību LCP vadītājam Konstantīnam Čakstem. 2004. gads

No 1943. gada vasaras līdz 1944. gada pavasarim vairāku simtu eksemplāru metienā klajā nāca apjomīgā nelegālā izdevuma “Brīvā Latvija. Latvju Raksti” trīspadsmit numuri, kas, izmantojot organizācijas “Pērkonkrusts” sakaru tīklu, tika izplatīti gandrīz visā Latvijā. Vācu drošības iestādēm tā arī neizdevās atklāt nelegālās organizācijas “Latvijas Sargi” darbību, kuras dalībnieki bija iecerējuši ar Latviešu leģiona 19. divīzijas, kas atkāpās no Vidzemes uz Kurzemi, kā arī citu Rīgā esošo latviešu militāro vienību palīdzību 1944. gada rudenī pretoties gan vācu, gan padomju karaspēkam un pasludināt Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, ko gan objektīvu apstākļu dēļ nebija lemts īstenot. Šīs pretošanās kustības 49 dalībniekus pēc kara arestēja un 1945. gada 3. augustā tiesāja padomju represīvās iestādes, trīs no šīs organizācijas vadītājiem piespriežot augstāko soda mēru – nošaušanu, bet citus sodīja ar 5–25 gadiem ieslodzījuma.⁵⁷

Vairums šo cilvēku nebija ne bijušie politiķi, ne diplomāti, un kara laikā viņi nenodarbojās ar teorētiskām un plašākai sabiedrībai nezināmām un nesaistošām diskusijām par Latvijas valsts atjaunošanas tiesiskiem principiem un tās augstāko politisko pārstāvniecību, bet praktiskā veidā rūpējās par latviešu tautas dzīvā spēka saglabāšanu un izdzīvošanu okupācijas varas un tās maiņas skarajos apstākļos, kas, iespējams, bija pats lielākais garants Latvijas valsts pastāvēšanai nākotnē. Bet tāpēc viņi acīmredzot nebija sliktāki Latvijas patrioti un viņu ciešanām nacistu un komunistu cietumos un koncentrācijas nometnēs nevajadzētu būt mazākai vērtībai. Tāpēc aktuāls un vēl joprojām sabiedrībā līdz galam neatbildēts ir jautājums, vai, objektīvi izvērtējot pretošanās kustības būtību Latvijā nacistu okupācijas laikā, galvenā mērķa pretošanās kustības dalībnieku darbības vērtējumā būtu mūsdienās dominējošais uzskats par viņu ieguldījumu demokrātisko vērtību aizstāvēšanā jeb arī tomēr svarīgākais būtu viņu apņemšanās atjaunot Latvijas valsts neatkarību, nešķirojot viņus pēc to politiskās, sociālās vai kādas citas piederības.⁵⁸

Neraugoties uz to, ka iecere par K. Čakstes pieminekļa izveidošanu tā arī nav īstenojusies vēl šodien, pateicoties šai iniciatīvai, dienasgaismu ieraudzīja atsevišķi citi ar šo tematiku saistīti “blakusprodukti”, kuru vidū jāmin vēsturnieka Dz. Ērgļa monogrāfija “Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses”, dzejnieka un publicista Arnolda Auziņa grāmata “Konstantīns Čakste”, kā arī režisores Dzintras Gekas līdz galam gan vēl nepabeigtā filma par K. Čaksti.⁵⁹ Šo darbu iznākšana tiem ļauj dzīvot patstāvīgu dzīvi un dot savu pienesumu sabiedrības kopējā izglītošanas procesā, rosinot interesentus katram individuāli iepazīties ar šīm Latvijas Otrā pasaules kara laika vēstures lappusēm, neatkarīgi no kādām mūsdienu politiska vai korporatīva rakstura ar šo tematiku saistītām spekulācijām vai kādiem citiem blakus apstākļiem.

Arī pēdējos gados ir vērojams sabiedrības intereses pieaugums par nacistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības vēstures tematiku, par ko liecina vairākas akadēmiskas un sabiedriskas iniciatīvas – Latvijas Zinātņu akadēmijas darba grupas nodibināšana, lai izveidotu piemiņas birzi Zlēku traģēdijas upuriem un piemiņas zīmi “Akmens mednis” leitnanta Roberta Rubeņa bataljona cīņu vietā pie “Vēveru” mājām 2004. gadā, R. Rubeņa fonda nodibināšana un viņa bataljona karavīru bunkura atjaunošana un muzeja atklāšana 2009. gadā, kā arī citas aktivitātes.⁶⁰ Joprojām nozīmīga ir pretošanās kustības tematikas kultūrvēsturiskā un politiskā

57 Neiburgs, U. (2007, 16. nov.). Varoņu izvēle.

58 Turpat.

59 Ērglis, Dz. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*; Auziņš, A. (2004). *Konstantīns Čakste*. Rīga: Jumava.

60 Šāberte, B. (2004, 12. okt.). Mīlas dziesma Latvijai. Pa 60 gadus senu notikumu pēdām. *Latvijas Vēstnesis*; Kipere, Z. (2004, 18. okt.). Soli tuvāk piemiņas birzīj Zlēkās. *Zinātnes Vēstnesis*; Zirnīs, E. (2009, 24. sept.). Ķeizara bunkurs: Ugālē var dzirdēt stāstu par Rubeņa bataljona gaitām. *Diena: Izklaide*.

aktualitāte, ko apstiprina arī pavisam nesen – 2009. gada 30. novembrī pieņemtais lēmums par jau 2001. gadā namā Rīgā, Peldu ielā 19 atrastā LCP 1944. gada 17. marta memoranda (deklarācijas) par Latvijas neatkarības atjaunošanas nepieciešamību oriģināla iekļaušana UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā, kā arī pēc Eiropas Parlamenta deputātes Ineses Vaideres un LR Aizsardzības ministra Imanta Lieģa iniciatīvas 2010. gada 8. maijā Latvijas Kara muzejā notikusi konference “Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā – Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”” un tajā nolasīto referātu krājuma iznākšana.⁶¹

Tajā pašā laikā jāatzīst, ka nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības būtības un nozīmes dziļāku iesakņošanu Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē, iespējams, kavē arī paša jēdziena “pretošanās kustība” neskaidrā izpratne, kas nav vienota ne tikai dažādu sociālo slāņu priekšstatos par Latvijā Otrā pasaules kara laikā notikušo, bet ir neviennozīmīgi saprasta pat ar šīs tēmas pētniecību saistītās akadēmiskās diskusijās. Jau 20. gadsimta 90. gadu sākumā Latvijas vēstures zinātnē nostiprinājās uzskats par pretošanās kustības neviendabību, kā galvenos tās virzienus izdalot uz vietas Latvijā darbojošos nacionālo un padomju pretošanās kustību.⁶² Šādu pretošanās kustības dažādo virzienu pastāvēšanu Latvijā nacistu okupācijas laikā esmu sniedzis savā 2001. gada pētījumā, kas tapis sadarbībā ar vēsturnieku Dz. Ērgli, uzskatot, ka pretošanās kustības pamatbūtība vispirms ir meklējama pašā pretestībā okupācijas režīmam. Vienlaikus mēs no padomju pretošanās kustības izslēdzam Latvijā pāri frontes līnijai no PSRS aizmugures rajoniem iesūtītās komunistisko diversantu un partizānu grupas, taču ne vietējos Latvijas iedzīvotājus,⁶³ kā arī atzīstam Otrā pasaules kara gados Latvijā pastāvošās poļu un ebreju pretošanās izpausmes nacistu okupācijas režīmam, ko apstiprina arī vēsturnieku Ē. Jēkabsona un M. Vestermana pēdējos gados tapušie pētījumi.⁶⁴

Tikmēr vēsturnieks Inesis Feldmanis par primāro pretošanās kustības izpratnē izvirza nevis pašu pretestību, bet gan tās mērķi. Vairākās savās publikācijās 2003. un 2004. gadā viņš ir aktualizējis jautājumu, vai pie pretošanās kustības Latvijā nebūtu jāpieskaita tikai tie pretestības virzieni, kas pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem – nacistisko Vāciju un Padomju Savienību – par Latvijas neatkarības atjaunošanu, tādējādi par pretošanās kustības sastāvdaļu neuzskatot ne tikai padomju partizānus, bet arī vietējo komunistisko pagrīdi. Līdzīgās domās ir arī viņa kolēģis Antonijs Zunda, kurš uzskata, ka primārie faktori, kas ļauj objektīvi klasificēt pretošanās kustību, ir bruņotu vai nelegālu grupu darbības tuvākie un tālākie mērķi un to rezultāti.⁶⁵ Abi šie autori apkopojoša rakstura grāmatās “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” un “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” no Latvijas nacionālo interešu viedokļa piedāvā vietējo komunistisko pagrīdi un sarkanos partizānus saukt par kolaborantiem, bet tā dēvēto padomju

61 Feldmanis, I. (galv. red.). (2010). *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

62 Virsis, M. (red.). (1990). *Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940. gada līdz mūsdienām. Mācību palīglīdzeklis vidusskolām*. 70. lpp.

63 Neiburgs, U., Ērglis, Dz. (2001). Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945). Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 3. sēj.: *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. 267.–329. lpp.

64 Jēkabsons, Ē. (2004). Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 240.–276. lpp.; Vestermanis, M. (2007). *Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā*. Grām.: Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI. 234.–248. lpp.; u.c.

65 Feldmanis, I. (2004). Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 11. sēj.: *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945*. 59.–71. lpp.; Feldmanis, I. (2004). Latvija nacistiskās okupācijas varā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 1, 91–104; Zunda, A. (2007). Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 4, 65–73; Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 4, 107–113. lpp.; u.c.

pretošanās kustību – par “komunistisko un diversantu” kustību.⁶⁶ Izvērtējot šo pozīciju, pamatā var piekrist viedoklim, ka nav iespējams “apzīmēt ar vienu un to pašu terminu grupas, kuru cīņas mērķi bija diametrāli pretēji”,⁶⁷ taču, ja par galveno pretošanās kustības būtības izpratnē tomēr uzskatām nevis tās mērķi, bet pašu pretestību okupācijas režīmam, tad jāatzīst, ka šo pretošanos ir iespējams apzīmēt ar vienu un to pašu jēdzienu, pie tam šajā gadījumā apzīmējumi “padomju” un “nacionāla” tieši norāda uz to diametrāli pretējiem mērķiem.

Vienlaikus pretošanās kustības izvērtējumā svarīgi, šķiet, ir arī motīvi, kas kara laikā noteica daudzu indivīdu līdzdalību dažādos nelegālos vai bruņotos formējumos. Jājautā, vai no cilvēciskā viedokļa bija būtiska atšķirība starp Latgales zemnieku, kurš 1942.–1943. gadā bija spiests atstāt savas mājas, lai izvairītos no t.s. “Jaunsaimnieku”, “Latgales” vai “Vasaras ceļojuma” akciju laikā notiekošajā – par kreisi noskaņotām personām uzskatīto cilvēku piespiedu nosūtīšanā darbos uz Vāciju,⁶⁸ un tāpēc nonāca mežā, kur pievienojās vietējam vai no PSRS ienākušām partizānu/diversantu vienībām,⁶⁹ un lēģiona dezertieri vai Kurzemes iedzīvotāju, kurš 1944. gadā, nevēlēdamies pakļauties mobilizācijai, par ko tam draudēja sešu mēnešu ieslodzījums vai pat nāvessods, pievienojās kureliešiem?⁷⁰ Ir jāatzīst, ka šo cilvēku rīcību vairāk noteica minētie draudi un vietējie apstākļi, nekā tā laika ideoloģiskā nostāja, neatkarīgi no tā, vai tā būtu demokrātiska, nacionālistiska vai komunistiska vai arī visbiežāk politiski neitrāla. Tās definēšana visticamāk kļūva aktuāla tikai vēlāk, iekļaujot šo indivīdu kolektīvā pēc ideoloģiskās piederības apzīmētā struktūrā, vienalga, vai tas notika vēl kara laikā, vai pēckara vai mūsdienu vēsturnieku radītā vēstures konceptā.

Tāpēc jādomā, ka Latvijas Otrā pasaules kara un tai skaitā pretošanās kustības vēstures savdabība un būtība ne tikai vēstures zinātnē, bet arī sabiedrības vēsturiskajā apziņā visprecīzāk ir atklājama nevis mēģinot tikai izcelt zināmas tās izpausmes, vadoties pēc to ideoloģiskā novērtējuma mūsdienās, bet gan cenšoties pēc iespējas labāk izprast to neviennozīmīgo saturu un darbības spektru tā laika konkrētajā vēsturiskajā situācijā. Izejot no tās, varam nonākt pie izpratnes, ka pilnīgi precīzi nav abi – ne Latvijas historiogrāfijā pēdējos gados izvirzītais uzskats, kas par “pretošanās kustību” Latvijā apzīmē tikai tās izpausmes, kas vērstas pret abām okupācijas varām par Latvijas neatkarības atjaunošanu, ne arī agrāk izplatītais priekšstats par “nacionālo” un “padomju” pretošanās kustību, kaut vai tāpēc, ka tie abi pretošanās kustības daudzpusīgo spektru ierobežo tikai ar vienu vai divu tās virzienu konstatēšanu un izcelšanu, un tāpēc ir sagaidāma jauna “pretošanās kustības” jēdziena definēšana nākotnē.⁷¹

Visu beidzot, lielā mērā var piekrist arī vācu vēsturnieces Evas-Klaritas Petai rakstītajam, ka koncepciju un kategoriju definīcijas, uz kuru pamata mēs vērtējam pagātņi, parasti ir šā brīža politisko un sociālo apstākļu un domāšanas veida produkti. Vēsturnieki, īpaši mūsdienu vēstures pētnieki, vienmēr balansē uz ļoti trauslas robežas starp pienākumu būt neitrāliem pret vēstures faktiem, personisko iesaisti politiskajos, sociālajos un kultūras tīklos un sava laikmeta uzliktajiem rāmjiem. Tāpēc ir jāapzinās vēsturisko kategoriju mainīgais raksturs. Autoritā-

66 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 259.–267. lpp.; Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 39., 314. lpp.

67 Feldmanis, I. (2010). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26. sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 174. lpp.

68 Kangeris, K. (1990). “Nodeva reiham” – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 34–48; Samsons, V. (1990). Vācu drošības policijas un SD “Latgales akcijas”. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 109–115.

69 Swain, G. (2003). Latvia's Red Partisans Reconsidered. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 4, 81–94.

70 Biezais, H. (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*.

71 Neiburgs, U. (2009). Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi. 448. lpp.

rās politiskās sistēmās tās parasti tiek definētas no augšas – tās nosaka pie varas esošie. Taču demokrātiskā valstī šīs kategorijas tiek pastāvīgi publiski apspriestas un pārskatītas. Tās vairs nevar tikt diktētas, ne arī “ekspertu” noteiktas, vienalga, vai šie eksperti ir profesionāli vēsturnieki, politiķi vai “notikumu laikabiedri”. Politiski ārkārtīgi uzlādētās kategorijas “kolaborācija” un “pretošanās” neko daudz nepalīdz būt taisnīgiem pret indivīdiem. Taču, ja regulāras diskusijas galu galā palīdz nonākt pie sarunām par pagātnē sniegto mācību un par kopīgajām vērtībām, tad demokrātiskā un plurālistiskā sabiedrībā tām ir svarīga funkcija.⁷²

NOBEIGUMS

Tēmas “Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē” pašreizējā izpēte vairāk ļauj spriest par to, kādas sociālo atmiņu veidojošas norises un elementi dažādos laikposmos ir bijuši aktuāli pēckara latviešu trimdā Rietumos un padomju okupētajā un pirms 20 gadiem atjaunotajā Latvijas valstī, bet mazāk liecina par to “dzīvīgumu” mūsdienu Latvijas sabiedrībā, kā noskaidrošanai būtu jāveic papildu sociālantropoloģiska rakstura pētījumi.

Jākonstatē, ka laikposmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām Latvijas sabiedrības izpratne par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā ir piedzīvojusi vairākkārtējas maiņas, kuru būtība pamatā ir bijusi atkarīga no pastāvošās politiskās iekārtas, bet nianses – no attiecīgā laikposma ideoloģijas un propagandas, izglītības, zinātnes, kultūras un atmiņas politikas, masu mediju sniegtās informācijas un atsevišķu sociālo grupu aktivitātēm. Paralēli tām svarīga loma sabiedrības sociālās atmiņas un identitātes veidošanā un uzturēšanā ir bijusi kara laika notikumu līdzdalībnieku – tālaika paauzdes vēsturiskajai pieredzei un tās pārmantošanai nākamajās paauzdes, ja ne tiešā, tad vismaz transformētā un pastarpinātā veidā saglabājot līdz mūsdienām “tā laika acīm” tverto vēstures ainu, kas nereti atšķiras no pēckara vai mūsdienu izpratnes par Otrā pasaules kara laikā Latvijā notikušo.

Dažādu objektīvu un subjektīvu apstākļu dēļ nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustība Latvijā nav kļuvusi par “varonēteli”, līdzīgi kā tas ir noticis vairākās citās nacistu kara laikā okupētajās Eiropas valstīs, bet ir ieņēmusi pat zināmu “pabērna” lomu šā perioda Latvijas vēsturē. Tā pamatā ir arī pati pretošanās kustības specifika, jo Latvijas sabiedrība 20. gadsimta 20.–30. gados nebija sagatavota ilgstošai pretestībai svešas varas varmācības gadījumā, tāpēc pretošanās 1940.–1941. gadā bija vai nu vāja, vai arī cieta no padomju okupācijas režīma represijām.⁷³ Vēlāk nacistu okupācijas laikā, latviešu pretošanās kustības dalībnieki, atšķirībā no vairuma Rietumeiropas valstu un tautu, kuru brīvība Otrā pasaules kara gados bija atgūstama līdz ar nacionālsociālistiskās Vācijas sakaušanu, bija spiesti darboties daudz sarežģītākos apstākļos un bez jebkāda ārējā atbalsta. Viņu darbība norisinājās situācijā, kad vērsšanās pret vienu okupantu vēl nenozīmēja patstāvības atjaunošanu, bet notika laikā, kad draudēja otras okupācijas varas atgriešanās. Tāpēc cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija vērsta pret abiem okupantiem – komunistiem un nacistiem, turklāt apstākļos, kad latviešu interesēs nebija nacionālsociālistiskās Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret Padomju Savienību, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs.⁷⁴

72 Petrai, E. K. (2010). Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam „Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā”. Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26. sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere.* 182.-183. lpp.

73 Vilciņš, T. (1997). *Skolu jumatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 74., 75. lpp.

74 Benz, W., Houwink ten Cate, J., Otto, G. (Hrsg.) (1996). *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin: Metropol; Ueberschär, G. R. (Hrsg.) (2011). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin/New York: De Gruyter.

Tāpēc šis laiks nebija un arī nevarēja būt lielu varoņu, bet gan daudzu lielāku vai mazāku, galvenokārt slepeni un klusībā veiktu varoņību laiks.

Pretošanās kustības tēla nepietiekama iesakņošanās sabiedrības apziņā un identitātē ir saistīta arī ar to, ka pretošanās kustības dalībnieki pārstāvēja sabiedrības aktīvāko un drosmīgāko, bet vienlaikus mazāko daļu, tāpēc viņu darbība, kas bieži vien bija ideālistisku motīvu vadīta un Latvijas neatkarības idejas vārdā nepazīna kompromisu, atšķīrās no sabiedrības vairākuma rīcības, kas objektīvu apstākļu dēļ nevis cīnījās par “brīvu un neatkarīgu Latviju”, bet bija spiests: 1) izvēlēties “mazāko ļaunumu”, respektīvi, krievus vai vāciešus, 2) ņemt vērā to, ka “uzvaras kausi” kara gaitā nosvērās par sliktu Vācijai un par labu PSRS. Bez tam arī pēc Otrā pasaules kara ne trimdā Rietumos, ne pēdējos 20 gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, nemaz nerunājot par pēckara padomju okupācijas periodu, bijušajiem latviešu pretošanās kustības dalībniekiem nav bijusi pietiekama politiskā vai sabiedriskā ietekme, kas varētu būtiski iespaidot publisko domu, līdzīgi kā tas ir bijis Francijā, Dienvidslāvijā vai citās Eiropas valstīs, kur pretošanās kustības faktors ir spēlējis daudz lielāku lomu pēckara sabiedrības identitātes veidošanā un uzturēšanā.

Latvijas situācijā ir vērojama arī sadursme starp individuālo un kolektīvo atmiņu Otrā pasaules kara, tostarp nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pretošanās kustības, izpratnē, kur nereti svarīgāka ir izrādījusies lokālā situācija, piemēram, kā sarkano partizānu/diversantu vai kureliešu/nacionālo partizānu darbība ir konkrēti ietekmējusi vietējo indivīdu reālo dzīvi, bet mazāk būtiska ir bijusi kāda no vispār nacionālas vai valstiskas domāšanas izrietoša attieksme pret šo grupu pastāvēšanu. Tāpat mūsdienu sabiedrības vēsturiskajā apziņā zināmu ietekmi ir atstājuši arī pēckara padomju okupācijas laikā veidojušies pretošanās kustības izpratne, bieži vien arī šodien cenšoties to vērtēt tikai pēc kādiem kvantitatīviem rādītājiem (bruņotā pretošanās), piemirstot, ka konkrētajos vēsturiskajos apstākļos pretošanās kustības jēga un būtība vispirms ir jāmeklē tās ieguldījumā Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā un aizstāvēšanā (garīgā un nevardarbīgā pretošanās).

Iepriekš minēto līdz galam neizprotot, Latvijas sabiedrībā ir izveidojies zināms mazvērtības komplekss, kas izpaužas, vai nu uzsverot tikai savu “upuru un cietēju” lomu Otrā pasaules kara vēstures kontekstā, vai arī spītīgi un stūrgalvīgi “cīnoties ar vējdzirnavām” – pastāvīgi mēģinot pierādīt, ka latviešu leģionāri ir cīnījušies tikai par brīvu Latviju, un nemitīgi atspēkojot apgalvojumus par latviešu līdzdalību holokaustā. Uz šī fona nacionālā pretošanās kustība kā Latvijas Otrā pasaules kara vēstures svarīga sastāvdaļa tikai daļēji ir ieņēmusi tai pienākošos vietu gan mūsdienu vēstures zinātnē,⁷⁵ gan Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē,⁷⁶ kur nereti virsroku ir guvuši nacistu un padomju okupācijas laika propagandas un mūsdienu politiskās konjunktūras radīti mīti un stereotipi. Tā kļiedšana un adekvāta pretošanās kustības būtības izpratne ir iespējama, maksimāli iedziļinoties tā laika reālajā situācijā un ievērojot līdzsvaru starp individuālo un kolektīvo atmiņu.⁷⁷ Arī stingra un pamatota Latvijas valstiskās domāšanas un apziņas saglabāšanas un izdzīvošanas vēsturiskā līnija no 1918. līdz 1991. gadam ar 51 gada okupācijas pārrāvumu var būt par pamatu jaunas kopīgas sociālās atmiņas un identitātes veidošanai.

75 Neiburgs, U., Ērglis, Dz. (2001). Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945). 267.–329. lpp.; Zunda, A. (2004). Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 216.–239. lpp.; Ivanovs, A. (2007). Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.–80. gados Latvijas historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.: Okupētā Latvija, 1940–1990*. 27.–70. lpp.

76 Onken, E. C. (2010). Memory and Democratic Pluralism in the Baltic States – Rethinking the Relationships. *Journal of Baltic Studies*, 41, 3, 277–294.

77 Nollendorfs, V. (2003, 15. marts). Vēsturiskā apziņa, integrācija un muzejs. *Diena*; Oberlenders, E. (2009, 17. janv.). Baltijas valstu okupācijas konfliktējošās kultūras atmiņas. *Diena*.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

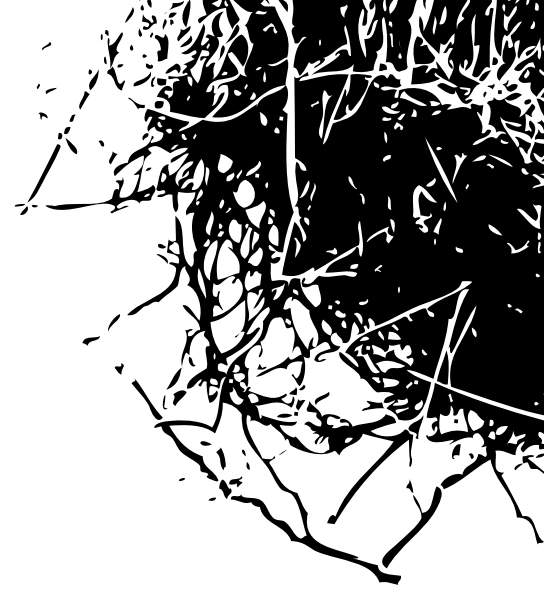
Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: *Atmiņa un traumas komunikācija*

Rīga: LU SZF SPPI

123.–155. lpp.

KLINTA LOČMELE
Latvijas Universitāte

Izraidītās atmiņas

NACIONĀLIE PARTIZĀNI
LATGALES IEDZĪVOTĀJU KOLEKTĪVAJĀ
ATMIŅĀ

Klinta Ločmele, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante.

Pētnieciskās intereses – latviešu nacionālā identitāte un tās mediācija, sociālā atmiņa, komemorācija, dzimtes pētījumi un mediju attīstība.

E-pasts: klinta.locmele@inbox.lv

IZRAIDĪTĀS ATMIŅAS NACIONĀLIE PARTIZĀNI LATGALES IEDZĪVOTĀJU KOLEKTĪVAJĀ ATMIŅĀ

Divas apdzīvotas vietas Latgalē, kur savulaik norisinājās nacionālo partizānu karš, un šo skolu 11.–12. klašu skolēnu aptauja. Balstoties uz šādu miniatūru Latvijas modeli, raksts aplūko skolēnu kolektīvo atmiņu par nacionālajiem partizāniem, tās veidošanās resursus, kontekstu un draudus. Tie īpaši skaidri saskatāmi ģimenes kā būtiska kolektīvās atmiņas resursa pasīvajā lomā. Rezultātā jaunieši skolu atzīst par galveno un teju vienīgo informācijas avotu par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai. Otra raksta līnija analizē pašvaldību komemoratīvo kultūru. Valstiskā līmenī tai trūkst regulējuma. Piemiņas vietu sakopšana un pasākumu rīkošana, kas ir vēl viens nozīmīgs komunikācijas līdzeklis kolektīvās atmiņas uzturēšanai, ir atstāta pašplūsmā un ir atkarīga no katras pašvaldības entuziasma.

Atslēgvārdi: kolektīvā atmiņa, nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai, skolēni, ģimene, pašvaldība, skola, komemorācija.

Pagājušā gadsimta 40. gadi un 50. gadu pirmā puse ir viens no sarežģītākajiem periodiem Eiropas, tostarp Latvijas, vēsturē. Vēsturnieks Tīmotijs Snaiders (*Snyder*) uzskata, ka par šo periodu joprojām vēsture un atmiņa ir neziņa: kas no tā būtu jāatceras un kas jāaizmirst. Viņaprāt, šis problemātiskais periods ilga līdz pat 1989. gadam.¹ Lai gan ir pagājis vairāk nekā pusgadsimts kopš to dienu notikumiem, Jans Verners Millers (*Müller*) norāda, ka saikne starp tagadni un atmiņām pēckara periodos ir stiprāka un tuvāka nekā citos laikos.²

“Latvijā sabiedrības attiecības gan kolektīvā, gan individuālā līmenī ar savu pagātņi nav atrisinātās un sakārtotas, tālab arī vēstures atbildība funkcionē tikai fragmentāri un atbildīga rīkošanās ar vēsturi rada problēmas,” situāciju Latvijā raksturo vēsturniece Vita Zelče.³ Viņa skaidro, ka “mūsdienu vēstures apziņa, ko veido un uztur zinātniskie pētījumi, mediju un kultūras produkti, kolektīvā atmiņa ir veidojusies visai juceklīgi un emocionāli. To noteikušas valstiskās neatkarības atgūšanas norises, padomju periodā uzkrātie pāridarījumi, aizvainojums un etnisko jūtu pazemojums, vēsturiskais resentiments, pēcpadomju telpas transformācijas, daudzās un grūti risināmās ekonomiskās un sociālās problēmas, kā arī šā laika reālās un iztēlotās netaisnības.”⁴

Sociālantropologs Roberts Ķīlis norāda, ka Latvijā “līdz ar Atmodu cilvēku dzīve kā sabiedriskā, tā arī pilnīgi individuālā līmenī tika pieplūdināta ar pagātņi” un atmiņas par to daudzveidīgās formās bija kļuvušas par cilvēku ikdienas dzīves sastāvdaļu.⁵ Sabrūkot PSRS, 20. gs. 80.–90. gadu mijā reizē ar citām politiskām, sociālām un ekonomiskām pārmaiņām veidojās arī jauna komemorācijas politika un prakse. “Vēstures varoņu lomas ieguva Kārlis Ulmanis, Oskars Kalpaks, Jorgis Zemitāns, brīvības cīņu dalībnieki, leģionāri un citi no publiskās

1 Snyder, T. (2002). Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine 1939–1999. In: Müller, J. W. (ed.). *Memory & power in post-war Europe: Studies in the presence of the past*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 40.

2 Müller, J. W. (2002). Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory. In: Müller, J. W. (ed.). *Memory & power in post-war Europe: Studies in the presence of the past*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 3.

3 Zelče, V. (2009). Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.). *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 43. lpp.

4 Turpat.

5 Ķīlis, R. (1998). Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā. Grām.: Ķīlis, R. (sast.). *Atmiņa un vēsture: No antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S. 5. lpp.

atmiņas izslēgtie,” raksta V. Zelče.⁶ Var teikt, ka pie personām, kas PSRS laikā bija izslēgtas no publiskās atmiņas, pieder arī nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai dalībnieki (turpmāk tekstā arī – nacionālie partizāni). Vēsturnieki atzīst, ka tas ir viens no pretrunīgāk vērtētajiem pagājušā gadsimta 40. un 50. gadu fenomeniem.⁷ “Baltijas nacionālo un padomju partizānu vērtējumi svārstās no pilnīga nolieguma līdz pārspilētai dievināšanai. Tas liecina, ka vairāk sabiedrībā, mazāk zinātnē Baltijas nacionālo partizānu un padomju partizānu vērtējumi atrodas sākumposmā,” atzīst vēsturnieks Heinrihs Strods.⁸

Padomju gados uzstādītie pieminekļi, piemēram, celti par godu padomju partizāniem, pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ieauga aizmirstībā, lai gan pirms tam tika regulāri sakopti, iekļauti skolēnu ekskursiju maršrutos un pie tiem skolēni tika uzņemti pionieros. 20. gs. 90. gadu sākumā notika strauja pārorientēšanās uz “nacionālo kursu”. Kaut vai aplūkojot grāmatu “Akmeni iecirstā sāpe (1940–1990)”⁹, var redzēt, ka pilsētās, ciemos un dažādās zīmīgās kauju, apbedījumu vietās tika uzstādīts arvien vairāk pieminekļu notikumiem un personām, kas atradās noklusējuma vai nosodījuma rāmī padomju gados.

Taču publiskajā telpā izskanējušie viedokļi rosina domāt, ka 20. gs. 90. gados un 21. gs. sākumā paralēli pastāvēja divi ar nacionālo partizānu darbību savstarpēji saistīti diskursi. Pirmais – sākās nacionālo jautājumu ienākšana publiskajās diskusijās, pieminekļu uzstādīšana un viņu darbības morālā rehabilitācija. Piemēram, vēsturnieks Heinrihs Strods žurnālam “Rīgas Laiks” 2000. gadā stāstīja:

“Latvijā šī kustība nebija tāda, kā par to rakstīja boļševiku partija. [Vēsturnieka jaunības dzīvesvieta Sēlijā bija. – K. L.]. 7 mājas meža nostūrī, un gandrīz no visām mājām jauni vīrieši, kuri nebija ne bagāti, ne kaut kādi šucmaņi, nekas tamlīdzīgs, aizgāja nacionālos partizānos. Lielākā daļa krita. Divpadsmit, piecpadsmit hektāru zemes, manam tēvam bija 12 hektāri. Jaunsaimnieki, tā vienkārši sakot. Un es, es redzēju, kā, tā sakot, tika melots: tur buržuji kaut kādi mežā slēpušies, aizsargi un kaut kādi tur vācu līdzskrējēji.”¹⁰

Šāds diskurss, iespējams, bija radies kā atbilde uz otro – visai izteikto nacionālo partizānu nenovērtēšanas diskursu. Vai personīgās pieredzes, vai joprojām valdošā padomju ideoloģijas atblāzma noteica padomju prakses daļēju turpināšanos. Piemēram, 1993. gadā savas grāmatas “Lietuvēnu laiks” izskaņā rakstniece un skolēnu nacionālās pretošanās kustības dalībniece Anita Liepa rakstīja:

“Romānos, stāstos, aprakstos, kas tapuši pēckara gadu desmitos, ir glorificēta, varoņu lauriem apvīta sarkano partizānu darbība dažos Latvijas pagastos vācu okupācijas laikā. Turpretim par latviešu nacionālajiem partizāniem, kas pēc Otrā pasaules kara cīnījās Latvijas mežos vēl astoņus gadus, rakstniecībā atbālsis ir klusas, un tās pašas nedaudzās rāda latviešu patriotus greizā spoguļi, niecina par bandītiem un vilkačiem.”¹¹

6 Zelče, V. (2009). *Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze*. 44. lpp.

7 Piemēram, vēsturnieks Heinrihs Strods skaidro: “Izskan domas, ka padomju partizānu darbībai, kā arī nacionālo partizānu darbībai bijušas kā labās, tā sliktās puses.” Vairāk sk. Strods, H. (2006). *Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: Kopējais un atšķirīgais*. Grām.: Viksne, R. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 17. sēj.: Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 19. lpp.

8 Strods, H. (2006). *Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: Kopējais un atšķirīgais*. Grām.: Viksne, R. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 17. sēj.: Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 21. lpp.

9 Resnais G. (darba vad.). (2006). *Akmeni iecirstā sāpe: Komunistiskā režīma upuriem veltīto pieminekļu un piemiņas vietu apkopojums Latvijas teritorijā: 1940–1990*. Rīga: Biedrība “Latvijas politiski represēto apvienība”.

10 Šuvajevs, I. (2000). Kas nav dokumentos: Igors Šuvajevs sarunājas ar Heinrihu Strodu. *Rīgas Laiks*, 10, 15.

11 Liepa A. (1993). *Lietuvēnu laiks*. Rīga: Liesma. 156. lpp.

Raits Valters, filmas “Nesalauztie” (par nacionālajiem partizāniem) režisors, intervijā laikrakstam “Latvijas Avīze” 2004. gadā atzina:

“Mēs vecajiem vīriem vaicājām, vai viņiem šodien ir sajūta, ka viņu paveikto novērtē. Jāsaka: viņi jūtas nenovērtēti, jo daudzu acīs joprojām ir bruņoti bandīti. Un viņiem rodas iespaids, ka valstij viņi nav sevišķi vajadzīgi. Pavisam cita situācija ir Lietuvā, kur mežabrāļus godā kā nacionālos varoņus. Ļoti gribētos, lai kāds no valstsvīriem šiem cilvēkiem, kas, bez pārspilējuma sakot, savu dzīvi nolikuši pie kājām neatkarīgas Latvijas valsts idejai, kāds varas pārstāvis vismaz atnāktu paspiest roku, apsveiktu valsts svētkos. Līdzīgi kā Krasta valdība ieradās pie 1919. gada brīvības cīņu dalībniekiem, lai viņus personīgi apsveiktu.”¹²

Filmās scenārija autors Ritvars Jansons turpināja:

“Dažiem no mežabrāļiem būtu vajadzīga arī materiālā palīdzība, bet kopumā vairāk uztrauc tas, ka viņus nenovērtē kā cīnītājus par Latvijas neatkarību. Ja pamatoti godinām Latvijas Centrālo padomi un tās vadītājam Konstantīnam Čakstem ceļam pieminēkli, tad tikpat lielu ievērību būtu pelnījuši arī nacionālie partizāni. Un tas jau neprasa nekādus lielos budžeta tēriņus! Pilnīgi pietiktu, ka svētkos valdība, Saeimas priekšsēdētāja vai Valsts prezidente pateiktu, ka mums šādi partizāni ir, un atzītu, kāds ir viņu devums valsts neatkarības sasniegšanā.”¹³

2009. gada vasarā nacionālās pretošanās kustības dalībnieki bija uzaicināti uz tikšanos ar Valsts prezidentu Valdi Zatleru Rīgas pilī. “Tā ir pirmā reize, kad Latvijas prezidents rīko īpašu tikšanos ar nacionālās pretestības kustības cīnītājiem,” vēstīja laikraksts “Latvijas Avīze”.¹⁴ Sarunas laikā arī aktualizēts jautājums par kustības dalībnieku nenovērtēšanu, jo tikai nedaudzi ir saņēmuši kādu valstiskas atzinības zīmi. Piemēram, pirms pāris gadiem Ordeņu kapituls neatbalstījis nevienu no apbalvošanai ieteiktajiem 26 nacionālajiem partizāniem. Neviens no viņiem arī nebija uzaicināts uz Latvijas deviņdesmitgades svinībām Nacionālajā teātrī.¹⁵

Lai gan šie ir tikai daži piemēri, tie labi iezīmē pretrunīgo ikdienas kontekstu, kādā nacionālās pretošanās kustības dalībnieki un viņu darbība tiek vērtēta mūsdienu sabiedrībā. Pastāv uzskats, ka tam, kā cilvēki atceras pagātnes notikumus, ir ļoti dziļa ietekme uz viņu attieksmēm, rīcību un dzīvi kopumā.¹⁶ Arī cilvēkiem, kuri nav bijuši šo notikumu aculiecinieki, ir sociāli radīta kolektīvā atmiņa par to laiku. Pētījuma mērķis ir izzināt Baltinavas un Tilžas vidusskolu 11.–12. klašu vidusskolēnu kolektīvo atmiņu un tās veidošanās avotus, konteksta izpratnei – gūt ieskatu abu administratīvo teritoriju komemorācijas kultūrā (tās aspektos, kas saistīta ar nacionālo pretošanos padomju okupācijai). Tā kā kolektīvā atmiņa ir konstruējama ar dažādu komunikācijas līdzekļu palīdzību (to vidū ierindojamas arī piemiņas vietas, komemorācijas pasākumi u.c.), svarīgi noskaidrot, kāda ir to loma vidusskolēnu kolektīvās atmiņas formēšanās procesā attiecībā uz pretrunīgi vērtēto nacionālo partizānu kustību.

12 Mūrniece I. (2004, 11. aug.). “Nesalauztie”. *Latvijas Avīze*. 7. lpp.

13 Turpat.

14 Mūrniece, I. (2009). Rīgas pili pirmo reizi notiek tikšanās ar nacionālās pretestības kustības cīnītājiem. *Latvijas Avīze*. Sk. 2010, 18. nov.: http://www2.la.lv/lat/latvijas_avize/jaunakaja_numura/latvijas.zinas/?doc=57347

15 Turpat.

16 Piemēram, sk.: Rodríguez, J., Fortier, T. (2007). *Cultural memory: Resistance, faith and identity*. Austin: University of Texas Press. P. 26.

*Nacionālās pretpadomju pretošanās kustības dalībnieks
Jānis Barkovskis*

“Bija migla. Pārejot Tilžas upi, tuvojāties cietumam. Tālskatī redzam sargus. Parādās izšauta sarkanā raķete. Partizānu ieroči atklāja uguni pret ienaidnieku. Pie cietuma stāvošos sargus mūsu ložmetēju kārtā nopļauj. Cietuma durvis ar durkļu palīdzību atlauza partizāns Antons Roskošs (Gaišais), kura sieva bija apcietināta. Visi cietumnieki gulēja uz grīdas, jo no šāvieniem un granātu sprādzieniem bija pārbijušies. Cietumniekus izvedām ārā un tūlīt Akmentiņa partizānu grupas trīs vīri viņus pavadīja no Tilžas uz Lielgrīvu mežu. Apšaudēs bērzpīliešu un rugājiēšu liesmu metēji kvēpināja Tilžas čekistu un istrebiteļu mītnes. Izpildkomiteja un cietums ar visiem papīriem un dokumentiem tika nodedzināti. No cietuma atbrīvoti 12 apcietinātie [...]. Šie vietējie iedzīvotāji mums palīdzēja ar pārtikas produktiem un atbalstīja morāli, kā arī nodibināja sakarus ar Mērdzenes, Stiglavas, Bērzgales novadu partizāniem. [...] Pēc Tilžas kaujas čekas aktivitātes uz īsu brīdi kādas dienas bija mazinājušās. Pēc tam čekisti un istrebiteļi no slēpņiem vēroja mūsu atbalstītāju mājas. Dzīvojām uzmanīgi. Vērojām čekistu un istrebiteļu ikdienas darbību. Komandieri plānoja kopējos diversiju plānus pret čekistiem, istrebiteļiem, padomju aktīvistiem, veikaliem, pienotavām. Mēs savu nometni apsargājām dienu un nakti no visām četrām debess pusēm. Klausījāmies “Amerikas balsi” un gaidījām karu, atbrīvošanos no sarkanajiem okupantiem, bet nesagaidījām. Dzīvot gribējās, lai gan grūtības bija pārcilvēciskas.”

Barkovskis, J. (2002). *Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai*. Balvi: [bez izd.]. 67. lpp

KOLEKTĪVĀ/SOCIĀLĀ ATMIŅĀ

“Pēdējos 15–20 gados atmiņas jautājums ir ieguvis nozīmīgu vietu sociālo un humanitāro zinātņu dienaskārtībā,” norāda pētnieks Bū Strots (*Stråth*).¹⁷ Kādas grupas kopīgo atmiņu apzīmēšanai akadēmiskajā vidē tiek lietoti dažādi jēdzieni, kas ir saturiski tuvi, bet nav sinonīmi. Piemēram, kultūras atmiņa, sociālā atmiņa, kolektīvā atmiņa, nācijas atmiņa, publiskā atmiņa, populārā atmiņa u.c. Jebkura lietojums nozīmē, ka atmiņas tiek aplūkotas plašākā (ne tikai individuālā) kontekstā, un norāda uz indivīda referentās grupas vēsturi un pagātņi.¹⁸ Tālāk aplūkošu dažus no šo jēdzienu nošķirumiem, kas ir būtiski šā raksta rezultātu skaidrojumam.

Modernās politiskās domas pētnieks J. V. Millers šķir kolektīvo/nacionālo atmiņu no masu individuālās atmiņas.¹⁹ Pēdējā attiecas uz atmiņām par notikumiem, kurus indivīdi paši ir piedzējuši. Savukārt, pirmā rada sociālu rāmi, kurā nācijas indivīdi var organizēt savu vēsturi. Ir iespējama situācija, kad abas atmiņas savstarpēji konfliktē, skaidro J. V. Millers.²⁰

Arī pētnieks Naidžels C. Hants (*Hunt*) kolektīvo atmiņu definē kā informāciju par sabiedrību, kas uzkrāta daudzu gadu garumā un kļūst par sava veida “sociālo fondu”, piedalās sociālo

17 Stråth B. (2007). Preface. In: Mithander, T., Sundholm, J., Troj Holmgren, M. (eds.). *Collective traumas: Memories of war and conflict in 20th-century Europe*. Bruxelles [u.c.]: P.I.E. Peter Lang. P. 11–12.

18 Szpunar, M. P. (2010). Monuments, mundanity and memory: Altering “place” and “space” at the National War Memorial (Canada). *Memory Studies*, 3 (4), P. 380; Karlsson, G-K. (2007). Memory of mass murder. The genocide in Armenian and non-Armenian historical consciousness. In: Mithander, T., Sundholm, J., Troj Holmgren, M. (eds.). *Collective traumas: Memories of war and conflict in 20th-century Europe*. Bruxelles [u.c.]: P.I.E. Peter Lang. P. 16–17; par sociālās atmiņas terminoloģijas aspektiem tuvāk sk.: Skudra, O. (2010). Vēstures pelni sociālās atmiņas formācijās un struktūrās: terminoloģijas aspekti. *Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte*. Sk.: 2010. 18. nov.: <http://www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/vestures-pelni-socialas-atminas-formācijas-un-struktūras-terminoloģijas-aspekti/>

19 Müller, J. W. (2002). Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory. P. 3.

20 Turpat.

diskursu un individuālo naratīvu attīstīšanā.²¹ Viņš uzsver, ka kolektīvā atmiņa ir nozīmīga komemorācijas aspektā, sevišķi sabiedrībām un indivīdiem atceroties karu.²²

Atmiņas teorētiķis Jans Asmans (*Assmann*) izšķir komunikatīvo un kultūras atmiņu. Viņš komunikatīvās atmiņas konceptā ietver kolektīvās atmiņas variācijas, kas ir balstītas ikdienas komunikācijā. Būtībā tā ir mutvārdu vēsture.²³ Atmiņas pētnieks Lukass Manuels Bieti (*Bietti*), atsaucoties uz J. Asmanu, skaidro, ka verbālās komunikācijas nozīme pastāv tikai 80 līdz 100 gadus. Pateicoties šī atmiņas veida interaktīvajai dabai, galvenokārt emocijas (naids, mīlestība, kauns u.c.) nosaka to, kas tiek nodots no vienas paaudzes nākamajai. Komunikatīvā atmiņa ir nestrukturēta un individuāla, jo ikvienam ļauts piedalīties saziņā, kurā tiek komunicētas autobiogrāfiskās atmiņas. Tā ir privāta interpretācija par pagātņi.²⁴ Komunikatīvā atmiņa var izpausties arī jokos, baumās, personiskās pieredzes stāstījumā u.c. ikdienas sarunās. Šādā komunikācijā indivīds rada atmiņu, kas ir sociāli medītēta un attiecas uz grupu.²⁵

J. Asmans norāda vēl kādu būtisku šķirumu – komunikatīvo atmiņu raksturo tās tuvums ikdienas dzīvei, turpretī kultūras atmiņu – attālināšanās no tās.²⁶ Kultūras atmiņa ir fiksēta – tā nepiedzīvo krasas pārmaiņas laika gaitā.

Šie noteiktie punkti ir kādi liktenīgi pagātnes notikumi, kuri saglabājušies atmiņā dažādu kultūras formu veidā, piemēram, tekstos, rituālos pieminēšos un institucionālā komunikācijā. Būtībā kultūras atmiņa pastāv divos veidos: tas ir "arhīvs", kurā akumulēti teksti, tēli, uzvedības noteikumi, bet vienlaikus tam piemīt arī aktualitāte, jo mūsdienu konteksts tam piešķir savu, atbilstošu nozīmi un perspektīvu.²⁷

Izzūdot paaudzei, kas piedzīvojusi holokaustu, kas ir karojusi Otrajā pasaules karā, komunikatīvā atmiņa (dzīvā mutvārdu atmiņa, kas balstīta personiskajās atmiņās) pamazām kļūst par kultūras atmiņu, kas izpaužas kultūras reprezentācijās, kurām trūkst tiešās pieredzes klātbūtnes, uzskata J. V. Millers.²⁸ Raksturojot personīgās atmiņas, pētniece A. Kasabova (*Kasabova*) skaidro, ka cilvēks kļūst par starpnieku: viņš "izņem" notikumu no pagātnes pieredzes un, šo notikumu pozicionējot un uzskatot par patiesu, konstruē pagātņi. Indivīds runā par darbībām un objektiem, kas vairs neeksistē. Tie attiecas tikai uz viņa lingvistiskajiem apgalvojumiem.²⁹ Atmiņas veidošanās dinamiskajā procesā komunikācijai ir galvenā loma. Pagātnes pieredzes komunicēšanu nenosaka tikai skaidra pagātnes naratīvu pāreja, bet arī šo pieredžu rekonstrukcija tagadnē, atkarībā no interpersonāliem/sociālās grupas mērķiem un pragmatiskajām vajadzībām (piemēram, konstruējot pozitīvu iekšēju grupas pašreprezentāciju), atzīst kolektīvās atmiņas pētnieks L. M. Bieti.³⁰

21 Hunt, C. N. (2010). *Memory, war and trauma*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 5.

22 Turpat. 6. lpp.

23 Assman, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 126.

24 Bietti, M. L. (2009). Cultural memory and communicative memory. Collective memory project. Retrieved November 10, 2010 from <http://www.collectivememory.net/2009/12/cultural-memory-and-communicative.html>

25 Assman, J. (1995). Collective memory and cultural identity. P. 127.

26 Turpat. 128.–129. lpp.

27 Turpat. 129.–130. lpp.

28 Müller, J. W. (2002). Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory. P. 13–14; par sociālās grupas, paaudzes, atmiņu politikas, masu mediju lomu kopīgās pieredzes veidošanā tuvāk sk.: Kaprāns, M. (2010). Kopīgās atcerēšanās konteksti. Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte. Sk.: 2010. 18. nov.: <http://www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/kopigas-atceresanas-konteksti/>

29 Kasabova A. (2008). Memory, memorials, and commemoration. *History and Theory*, 3 (47), 335.

30 Bietti, M. L. (2010). Sharing memories, family conversation and interaction. P. 501.

Būtiski atzīmēt, ka vairāki pētnieki (piemēram, Klāss Gorans Karlsons (*Karlsson*), Džons R. Džilliss (*Gillis*), Anita Kasabova u.c.) norāda uz atcerēšanās, aizmiršanas un atmiņas subjektīvo, diskursīvo dabu un atbilstību pagātnes sociāla konstrukta konceptam.³¹

B. Strots akcentē vēl kādu atmiņas pētījumu mūsdienu tendenci – kolektīvās atmiņas kā fiksētas kategorijas vietā pastāv tendence runāt par publisko piemiņu, publisko komemorāciju un to abu politiku un praksi, uzsverot, ka šie koncepti ir mainīgāki, diskursīvāki nekā Morisa Halbvaksa (*Halbwachs*) iedibinātais kolektīvās atmiņas jēdziens.³²

Zinātnieku skatījumā izmaiņas notiek ne tikai šo jēdzienu lietojumā akadēmiskajā vidē, bet patlaban sociālo apstākļu ietekmē pārveidojas arī paši aplūkotie fenomeni. Piemēram, Dž. R. Džilliss uzskata, ka nācijas kolektīvo atmiņu un identitāti ietekmē globalizācija un transnacionālā politiskā integrācija.³³ Nacionālisma pētnieks Entonijss Smits (*Smith*) apgalvo, ka norit viena “nacionālā stāsta” zaudēšana un daudzējādu vēsturu veidošanās. Respektīvi, daļa jaunu cilvēku uzskata par nevajadzīgu un novecojušu to, kas ilgi ir ticis vērtēts par svarīgu un svētu “nacionālajā pagātnē”.³⁴

Kopumā kolektīvā atmiņa ir sociāli konstruējama un tādējādi uzturama pat tad, ja cilvēkiem (šajā pētījumā – skolēniem) nav tiešās pieredzes atmiņu par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai. Tā var saskanēt ar oficiālo vēstures izklāstu un var arī disonēt, ja liela ietekme tās formēšanā bijusi ģimenē mantotajām atmiņām.

*Skolēnu nacionālās pretošanās kustības “Latgales Vanagi” dalībnieki
brāļi Antons un Eduards Ludborži*

*“Kad mēs nodevām zvērestu, mums katram vajadzēja stāvēt zem Latvijas karoga ar automātu pie krūtīm.
Un tad nodevām zvērestu, ka cilvēces un Dieva vārdā mēs cīnīsimies pret nīsto ienaidnieku un atdosim, ja
vajadzēs, savu dzīvību par Latvijas brīvību.”*

Intervija ar Antonu un Eduardu Ludboržiem. 2010. gada 3. oktobrī. Naurēni.

NACIONĀLĀ PRETOŠANĀS KUSTĪBA PADOMJU OKUPĀCIJAI

Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā un pirmajos pēckara gados pastāvēja vairākas bruņotas partizānu kustības (latviešu pretošanās kustības vācu un padomju okupācijai, padomju pretošanās kustība vācu okupācijai), tāpēc vēsturnieku aprindās vēl nerimst diskusijas par to apzīmējumiem.³⁵ Šā raksta ietvaros pretošanās kustības padomju okupācijai dalībniekus apzi-

31 Gillis, R. J. (1996/1994). Memory and identity: The history of a relationship. In: Gillis, R. J. (ed.). *Commemorations: The politics of national identity*. Princeton; New Jersey: Princeton University Press. P. 3–5; Kasabova, A. (2008). Memory, memorials, and commemoration. P. 335; Karlsson, G.-K. (2007). Memory of mass murder. P. 17.

32 Stråth B. (2007). Preface. P. 11–12.

33 Gillis, R. J. (1996/1994). Memory and identity. P. 3–5.

34 Smith, D. A. (2007). Nations in decline: The erosion and persistence of modern national identities. In: Young, M., Zuelow, E., Sturm, A. (eds.). *Nationalism in a global era: The persistence of nations*. London; New York: Routledge. P. 23.

35 Sk., piemēram, Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā. 21. lpp.; Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 4 (76), 112.

mēšu ar nacionālo partizānu jēdzienu, ar to saprotot bruņotus un pagrīdes cīnītājus, kas iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu un atbrīvošanos no PSRS okupācijas. Tautā nacionālās pretošanās padomju okupācijai kustības dalībniekus dēvē arī par mežabrāļiem, mežiniekiem.

IZPĒTES LĪMENIS

Pēc neatkarības atgūšanas Latvijas akadēmiskajā vidē nacionālo pretošanās kustību ir izzinājuši lielākoties vēsturnieki (Heinrihs Strods, Inesis Feldmanis, Daina Bleiere, Zigmārs Turčinskis, Rīvars Jansons u.c.), analizējot pretestības kustības fenomenu un tā iezīmes, atsevišķus tās darbības aspektus un laika posmus.³⁶ Vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs ir aplūkojis nacionālo partizānu atspoguļojumu historiogrāfijā.³⁷ Savu artavu nacionālās pretestības kustības izpēte snieguši arī novadpētnieki.³⁸

Līdz ar Atmodu šī tēma ienāca aprītē, pateicoties atmiņu publikācijām, piemēram, grāmatā "Uz ežiņas galvu liku". 2004. gadā interesantā formā (atmiņu stāstījuma, sarunu, dzejas, dziesmu apkopojumā) tika izdots dzejnieces un nacionālās pretošanās kustības dalībnieces Bronislavas Martuževas disks "...un viss kļūst dziesma beigās".

Nacionālo partizānu tēma ir aplūkota vairākās dažādu organizāciju sagatavotās grāmatās. Piemēram, Latvijas politiski represēto apvienība laidusi klajā grāmatu "Akmeņi iecirstā sāpē", Latvijas Nacionālo partizānu apvienība publicējusi apjomīgu izdevumu "Nezināmais karš" u.c.

Nacionālo partizānu tematikai veltītas arī dokumentālās filmas vai to atsevišķi fragmenti "Lai ko arī liktens plecos veltu" (rež. Arvīds Babris), "Nesalauztie" (rež. Raitis Valters), "Latvijas nacionālo partizānu karš" (rež. Rodrigo Rikards), "Tēvs, radi, kuļmašina" (rež. Arvīds Krievs), seriāla "Likteņa līdumnieki" (rež. Virdžīnija Lejiņa) fragmenti, Valmieras drāmas teātrī izrādīta Alvja Lapiņa luga "Atvari" (rež. Varis Brasla), Jaunajā Rīgas teātrī tēma skarta Viļa Daudziņa monoizrādē "Vectēvs" (rež. Alvis Hermanis) u.c.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts realizē Nacionālās mutvārdu vēstures projektu.³⁹ Dzīvesstāstu krājumu veido arī Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrs. Vēsturniece Inese Dreimane ir pētījusi Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas par nacionā-

36 Bleiere D. (2004). Zemniecības pretošanās padomju režīma politikai Latvijā (1945–1953). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 509.–553. lpp.; Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. 107.–113. lpp.; Jansons, R. (2009). *Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944.–1956. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte; Jansons, R. (2004). Bruņotās pretošanās kustības apspiešana pirms Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949. gadā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 483.–508. lpp.; Strods, H. (2006). *Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā*. 19.–35. lpp.; Strods, H. (2003). *Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti, apcerējumi, atmiņas 1944–1956*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds; Strods, H. (2000). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Grām.: Puisāns, T. (proj. vad.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā*. Stokholma; Toronto: Memento, Daugavas Vanagi. 237.–245. lpp.; Strods, H. (1999). *Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944–1956*. Rīga: Preses nams. 237.–245. lpp.; Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Rīga: Preses nams; Turčinskis, Z. (2004). *Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris–1945. gada marts)*. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 433.–482. lpp.

37 Ivanovs, A. (2007). *Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.–80. gados Latvijas historiogrāfijā*. Grām.: Caune, A. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 19. sēj.: *Okupētā Latvija 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 27.–70. lpp.

38 Sk. piemēram: Šaicāne, I. (2006). Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā. Grām.: Viksne, R. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 21. sēj.: *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 475.–501. lpp.

39 Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. Sk. 2010. 17. nov.: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?main=101>

lajiem partizāniem,⁴⁰ taču līdz šim praktiski nav analizēta nacionālās pretošanās kustības vieta to iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā, kas uzauguši padomju periodā un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

ĪSS IESKATS KUSTĪBAS DARBĪBĀ

20. gs. 90. gadu vidū daļa vēsturnieku atzina, ka “Latvijas nacionālo partizānu skaita, sastāva un organizācijas pētījumi vēl ir sākuma stadijā” – pārsvarā pieejami padomju drošības iestāžu dati, bet trūkst pašu partizānu informācijas.⁴¹ Zināms, ka nacionālās pretestības kustības padomju okupācijai grupas darbojās visos Latvijas novados, profesionālu virsnieku vadībā ar mērķi atjaunot neatkarīgu Latviju (salīdzinājumam – padomju partizānu darbība bija vērsta uz PSRS režīma nodibināšanu Baltijā).

Literatūrā pieejamas ziņas, ka 1945.–1946. gadā jeb bruņotās pretošanās kustības sākumposmā Latgalē, Sēlijā, Vidzemē un Kurzemē centralizētās partizānu organizācijās darbojās ap 10 000 partizānu.⁴² Pēc citiem avotiem, pēckara gados (neprecizējot gadskaitļus) darbojušās 400–500 nacionālo partizānu grupas ar aptuveni 20 000 dalībnieku un aptuveni tikpat – atbalstītājiem.⁴³ Ievērojama daļa no tiem bija latviešu zemnieki (H. Strods uzskata, ka arī 80% pašu nacionālo partizānu bija zemnieki), tāpēc “bruņotā pretošanās kustība, 1949. gada deportāciju rezultātā zaudējot lielu daļu atbalstītāju, kļuva vājāka.”⁴⁴ Vēsturniece Daina Bleiere, raksturojot Ziemeļlatvijas partizānu sociālo sastāvu, raksta, ka vairākums bija cēlies nevis no “kulakiem”, bet gan no vidējiem zemniekiem: “Īpaši daudz padomju režīma pretinieku nāca no jaunsaimniekiem, kas bija ieguvuši zemi pēc neatkarīgās Latvijas agrārreformas.”⁴⁵

Nacionālajā pretošanās kustībā pamatā piedalījās (1) dezertieri, kas izvairījušies no iesaukuma vācu un padomju armijā vai dezertēja no karaspēka daļām frontē,⁴⁶ (2) aizsargi, vācu laika policijas un pārvaldes iestāžu darbinieki, (3) cilvēki, kuriem bija piederējuši lielāki īpašumi, un viņu piederīgie, (4) no padomju drošības iestāžu vajāšanām izbēgušie, arī personas, kas bija atteikušās kļūt par “čekas” ziņotājiem.⁴⁷

Nacionālo partizānu kara nozīme vērtējama vairākos aspektos. H. Strods uzskata, ka trīs galvenās ietekmes jomas bija – uz okupācijas varu, ārējās pasaules domu un latviešu tautu.⁴⁸ “Visaktīvākā partizānu darbība notika 1944.–1946. gadā, kad partizāni spēja ne tikai aizsargāties, bet arī aktīvi uzbrukt padomju iestādēm un aktīvistiem, dažkārt arī armijas vienībām, kā arī sekmīgi atsist uzbrukumus savām mītnēm,” skaidro D. Bleiere un viņas kolēģi.⁴⁹ Represīvo

40 Dreimane, I. (2006). Nacionālie partizāni Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņās. Grām.: Viksne, R. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 17. sēj.: *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 178.–188. lpp.

41 Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Rīga: Preses nams. 157., 211. lpp.; Vilciņš, T. (1995). Partizāni pēckara Latvijā: Dokumentāls ieskats: Arhīvu dokumenti un pētījumi. Grām.: Kalvāns, A. (sast.). *Uz ežiņas galvu liku*. 2. sēj. Rīga: Daugava. 31. lpp.

42 Jansons, R. (2004). Bruņotās pretošanās kustības apspiešana pirms Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949. gadā. 501. lpp.

43 Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. 158. lpp.

44 Jansons, R. (2004). Bruņotās pretošanās kustības apspiešana pirms Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949. gadā. 483. lpp. Par šo jautājumu sk. arī: Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā. 30. lpp.; Ģērmanis, U. (1995). Pretestība okupantiem ir cildena lieta. Grām.: Kalvāns, A. (sast.). *Uz ežiņas galvu liku*. 2. sēj. Rīga: Daugava. 15. lpp.

45 Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. 317. lpp.

46 Pēc dažām aplēsēm nelegālā stāvoklī pārgāja ap 4000 leģionāru. Laikā no 1944. gada augusta līdz 1945. gada 1. janvārim dezertēja 2214 cilvēki no Sarkanās armijas. Sk.: Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 317. lpp.

47 Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. 158. lpp.

48 Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā. 30. lpp.

49 Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 318. lpp.

pasākumu dēļ un izsludinot legalizācijas kampaņas, partizānu skaits mazinājās, taču to aktivitāte atkal pieauga pēc 1949. gada deportācijām.⁵⁰

Visus nacionālo partizānu kara gadus ciņām jēgu piešķīra cerības uz gaidāmo Latvijas atbrīvošanu un Rietumvalstu palīdzību.⁵¹ Tās velti stiprināja angļu un amerikāņu izlūkdienestu atbalsts nacionālajiem partizāniem vēl 20. gs. 50. gadu sākumā, norāda vēsturnieks Uldis Ģērmanis.⁵² Bruņotā pretošanās padomju okupantiem apsīka 50. gadu vidū. Nevienāds spēku samērs, ierobežotās kaujasspējas munīcijas nepietiekamības dēļ (sevišķi pāris gadus pēc Otrā pasaules kara), nepietiekams sanitārais dienests ir daži no iemesliem, kas to veicināja.⁵³

Kas notika tālāk? "Padomju partizāni ieņēma augstus amatus okupācijas vadībā, saņēma ordeņus un personālpensijas; nacionālos partizānus nošāva, tos piemeklēja politikatordznieka liktenis vai izsūtījums uz Sibīriju," abu partizānu kustību dalībnieku atšķirīgos likteņus salīdzina H. Strods.⁵⁴ Pasīvā pretestība un atsevišķu disidentu darbība turpinājās līdz Atmodas laikam, kad ar nevardarbīgo pretošanos jeb "dziesmoto revolūciju" latviešu tauta panāca to, ko neizdevās sasniegt bruņotajai pretošanās kustībai.⁵⁵

I. Feldmanis vērtē, ka "nacionālā pretošanās kustība Latvijā divu padomju okupāciju un nacistu okupācijas laikā ir viena no svarīgākajām parādībām Latvijas vēsturē. Tā faktiski bija unikāls fenomens, kas apliecināja latviešu tautas izturību, nevēlēšanos samierināties ar likteni un darīt visu iespējamo, lai atjaunotu savu valsti".⁵⁶

Tomēr nacionālo partizānu kustības vērtējumā ir arī otra – tumšāka – puse. Piemēram, vēsturnieki atzīst, ka atsevišķas nacionālo partizānu nodaļas, iespējams, sliecās "uz bandītisma pusi", "daži partizāni sāka lietot alkoholu un reizēm nodarbojās ar laupīšanu. Tas mazināja viņu autoritāti sabiedrībā".⁵⁷ Visticamāk, tas ir viens no iemesliem, kālab Latvijas sabiedrībā nacionālo partizānu vērtējumā joprojām nav rasta vienota nostāja.

IZPĒTES NOZĪMĪBA

Vērtējot Latvijas iedzīvotāju kolektīvo atmiņu, V. Zelče raksta, ka "to galvenokārt piepilda notikumi kopš 20. gadsimta 30. gadiem, kuru noslēgumā kardināli mainījās cilvēku dzīves".⁵⁸ Viens no šādiem daudzu cilvēku dzīves satricinošiem notikumiem (viņu aktuālajā kolektīvajā atmiņā laika perioda ziņā) bija nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai darbība. Pētījumā "Izraidītās atmiņas: Nacionālie partizāni Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā" savijas vairāki argumenti par tā aktualitāti un nozīmību: (1) nacionālo partizānu karš bija divas reizes ilgāks par Otrā pasaules karu. Pretpadomju nacionālo partizānu kustība ilga no 1944.

50 Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 319. lpp.

51 Turčinskis, Z. (2004). Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris–1945. gada marts). 458. lpp.; Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 317. lpp.

52 Ģērmanis, U. (1995). Pretestība okupantiem ir cildena lieta. 15. lpp.

53 Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. 112. lpp.; Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 318. lpp.; Strods, H. (2000). Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956. 239. lpp.

54 Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā. 30. lpp.

55 Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture*. 323.–324. lpp.; Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. 112.–113. lpp.

56 Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. 112. lpp.

57 Vairāk sk.: Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. 152. lpp.; Strods, H. (2000). Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956. 239. lpp.

58 Zelče, V. (2009). *Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze*. 49. lpp.

līdz 1956. gadam;⁵⁹ (2) atsevišķi autori uzskata, ka nacionālās pretošanās kustības upuru skaits ir lielāks nekā Latvijas Brīvības cīņās;⁶⁰ (3) nacionālajā pretošanās kustībā bija iesaistīts daudz plašāks cilvēku loks nekā tikai aktīvie kaujinieki, – proti, viņu atbalstītāji, kas “organizēja sakarus, palīdzēja sagādāt pārtiku, deva patvērumu”;⁶¹ (4) komemorācijas politikas maiņa pēc PSRS sabrukuma – intereses uzplaukums par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, jo tā bija padomju režīmam neērta tēma; (5) kustības pretrunīgā būtība, tās darbībā ietvertās ētiskās dilemmas; (6) līdzšinējo pētījumu par nacionālās pretošanās kustības vietu latviešu kolektīvajā atmiņā nepietiekamība; (7) Otrā pasaules kara un pēckara perioda nozīmība Latvijas vēsturē un tā sekas mūsdienu sabiedrības etnisko attiecību un identitātes formēšanā.

PĒTĪJUMA BĀZE UN METODES

Jauni cilvēki, kuriem nav personīgo atmiņu par nacionālajiem partizāniem, tās pārņem jau mediētā veidā – no skolas mācību grāmatām, dzimtas likteņgaitu stāstiem u.c. Būtisks kolektīvās atmiņas avots ir arī skolu un pašvaldību realizētā komemorācijas politika. Pētījumu veido divi paralēli virzieni, kas viens otru papildina: (1) 11.–12. klašu skolēnu aptauja Baltinavas vidusskolā un Tilžas vidusskolā, (2) daļēji strukturētās intervijas ar pētījumā aplūkoto teritoriālo vienību administrācijas pārstāvjiem, muzeju vadītājiem un vēstures pedagogiem skolās (Baltinavas novada domes priekšsēdētāju Lidiju Siliņu, Baltinavas novadpētniecības muzeja vadītāju Antru Keišu, Baltinavas vidusskolas vēstures skolotāju Intu Ludboržu, Tilžas pagasta pārvaldes vadītāju Vilni Dzeni, Tilžas vidusskolas vēstures skolotāju Ainu Rakstiņu, Tilžas pagasta muzeja vadītāju Ruttu Silaunieci). Pētījuma ietvaros pārlūkoti nacionālo partizānu kustības apraksti vēstures mācību grāmatās, kā arī klātienē apmeklētas dažādu laiku partizānu mītnes šajās teritorijās.

MEMORIĀLĀ KULTŪRA BALTINAVAS NOVADĀ UN BALVU NOVADA TILŽAS PAGASTĀ

Nacionālā pretošanās kustība vispirms sāka veidoties Latgales apriņķos jau 1944. gada vasarā un pēc tam tika izvērstā visā valsts teritorijā.⁶² Tieši Stampaku purvā 1945. gada 2.–3. martā norisinājās “lielākā un sīvākā partizānu kara kauja Latvijas vēsturē”.⁶³ Lai kvalitatīvi analizētu sociālo atmiņu par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai, pētījumā koncentrēšos uz divām Latgales apdzīvotām vietām, kuru teritorijā bija izvērsusies spēcīga bruņota nacionālā pretestības kustība un risinājās vieni no dramatiskākajiem notikumiem – Baltinavas novadā un

59 Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā. 29. lpp.; Freimanis, G. (1995). Latvija dega partizānu kara ugunīs. Grām.: Kalvāns, A. (sast.). *Uz ežiņas galvu liku. 2. grām.* 5. lpp.

60 Piemēram, laikmeta liecinieks Donats Greizis pēc Kara muzeja 1999. gada informācijas ir secinājis, ka Latvijas atbrīvošanas cīņā ir krituši 3046 karavīri, bet Latvijas nacionālo partizānu karā (1946–1956) gāja bojā 6094 partizāni. Sk.: Greizis, D. (2001). *Karš, par kuru klusēja: Vēsturisks stāstījums.* Rīga: Sol Vita. 7. lpp.

61 Jansons, R. (1995). Saglabāt dzīvo spēku nākamajām paaudzēm. Grām.: Kalvāns, A. (sast.). *Uz ežiņas galvu liku. 2. sēj.* 341. lpp.

62 Bleiere, D. [u.c.]. (2005). *Latvijas vēsture.* 317. lpp.; [Latvijas Nacionālo partizānu apvienība]. [2010]. *Nezināmais karš: Latviešu nacionālo partizānu cīņas pret padomju okupantiem 1944–1956: Nacionālo partizānu cīņu un piemiņas vietas.* [Rīga]: Latvijas Nacionālo partizānu apvienība, Domas spēks. 33. lpp.; Resnais G. (darba vad.). (2006). *Akmeni iecirstā sāpe.* 136.–137. lpp.; Vilciņš, T. (1995). Partizāni pēckara Latvijā. 32. lpp.

63 Turčinskis, Z. (2004). Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris–1945. gada marts). 460. lpp.

Balvu novada Tilžas pagastā (abas teritorijas ietilpa bijušā Balvu rajona teritorijā, kurā pēc pastāvīgo iedzīvotāju nacionālā sastāva 2009. gadā latvieši veido 79%, krievi – 17,4% no pastāvīgo iedzīvotāju kopuma).⁶⁴

Saistībā ar partizānu kustību **Baltinavas novada** teritorijā atrodas:

- 2009. gada rudenī pie autoostas uzstādīta piemiņas zīme “čekistu noslepkavotajiem un cīņās pret okupantiem kritušajiem Baltinavas novada nacionālajiem partizāniem”;
- Grīvas mežu masīvā (kur Baltinavas novads robežojas ar Salnavas pagastu un Tilžas pagastu) atrodas tā dēvētais Meiteņu kalniņš, ko sakopj Salnavas pašvaldība. Turpretī valda neskaidriba, kurai pašvaldībai būtu jārūpējas par padomju partizānu mītnes vietu un pieminekli šajos mežos. Padomju partizānu brigādes komandiera A. Baloža kaps u.c. tuvumā esošās piemiņas vietas tika sakoptas Meža dienu laikā (VAS “Latvijas valsts meži” rīkotās talkas laikā pirms pāris gadiem).⁶⁵

Tilžas pagasta teritorijā atrodas:

- 1998. gada rudenī Tilžas centrā uzstādīts piemineklis “Tilžas novada nacionālajiem partizāniem – cīnītājiem par Latvijas brīvību un neatkarību 1940.17.VI–1961.31.XII”;
- 1997. gada rudenī iesvētīts Baltais krusts Akuču purva malā, kur čekisti un iznīcinātāji aprakuši kaujas operācijās kritušos aptuveni 30 nacionālos partizānus, no kuriem tikai daļa vēlāk netika pārapbedīti;
- 1997. gada rudenī Lielgrīvas mežā atklāts Baltais krusts nacionālo partizānu grupas komandierim Andrejam Roskošam;
- piemineklis nacionālajiem partizāniem A. Bružem un A. Pūcem Tilžā. Tas uzstādīts 1949. gadā ar maldinošu ierakstu, kas vēsta, ka tur iestādīts ozoliņš.⁶⁶

Gan Baltinavā, gan Tilžā, kā vēsta vietējo iedzīvotāju stāsti, pieminekļi nacionālajiem partizāniem ir uzstādīti simboliskās vietās (piemēram, Tilžā – līdzās galveno ceļu krustojumam), kur pēc padomju represīvo orgānu rīkojuma publiskai apskatei (ar mērķi iebaidīt un provocēt vietējos iedzīvotājus) tika novietoti nogalinātie cilvēki.

Abu apdzīvoto vietu piemiņas kultūru raksturo vairākas vienojošas pazīmes, **pirmkārt**, cilvēciska un cieņpilna attieksme pret pieminekļiem un kapa vietām, nešķirojot tās pēc piederības vienai vai otrai frontes pusei. Rudenī un pavasarī tiek sakopti gan padomju Brāļu kapi, gan nacionālo partizānu piemiņas vietas. “Tas ir pats svarīgākais – cilvēks. Viņš ir savu dzīvību atdevis. Bija, protams, tādi, kas to darīja fanātiskas pārliecības, ideoloģijas dēļ. Bet daļa – ja tevi iesauca, bija pavēle, kas jāpilda. Un viņš kā kritušais ir jāciena,” saka Baltinavas vidusskolas vēstures skolotāja Inta Ludborža.⁶⁷ Piemiņas vietas kopj norīkoti pašvaldībā strādājošie bezdarbnieki jeb tā dēvētās simtlatnieku programmas dalībnieki.

Otrkārt, piemiņas un kapa vietas tiek sakoptas neobligātā kārtā, jo no valsts vai pašvaldību augstāka līmeņa rīkojuma par šo vietu uzturēšanu kārtībā nav. “Ir par kultūrvēsturiskiem un dabas pieminekļiem, bet par šiem nav,” saka Baltinavas novada domes priekšsēdētāja Lidija Siliņa.⁶⁸ Paretam e-pastā tiek saņemts Latvijas Pašvaldību savienības aicinājums rīkot kādu piemiņas pasākumu. Piemēram, aicinājums visām pašvaldībām organizēt 25. marta at-

64 LR Centrālā Statistiskā pārvalde. (2009). Pastāvīgo iedzīvotāju nacionālais sastāvs reģionos, republikas pilsētās un rajonos gada sākumā. Centrālās Statistiskās pārvaldes datu bāze. Sk.: 2010. 10. nov.: www.csb.lb

65 Zemkopības ministrija (2007). *Meža dienas 2007*. Sk.: 2010. 19. nov.: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/Kopsavilkums_Meza_dienas_2007.pdf

66 Balvu reģiona kultūrvēstures datu bāze. Sk.: 2010. 12. nov.: www.balvurcb.lv/kb/

67 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava.

68 Intervija ar L. Siliņu. 2010. gada 5. novembris. Baltinava.

A photograph of a white wooden cross standing in a forest. The cross is made of two weathered wooden beams. The ground is covered with a thick layer of green moss and fallen brown leaves. In the background, there are several trees with rough bark. The lighting is soft, suggesting an overcast day.

Baltais krusts nacionālo partizānu bunkurā Grīvas mežos.
Olgas Procevska foto

ceres pasākumus – sakopt piemiņas vietas un mājās pārnākušo atdusas vietas kapos, iesaistīt pasākumos vietējo skolu jaunatni, materiāli vai ar nelielu koncertu iepriecināt represētos vienu-
tuļos sirmgalvjus, ieklausīties un pierakstīt represēto ļaužu atmiņu stāstījumus.⁶⁹ Taču šādiem
uzsaukumiem nav rīkojuma spēka un tie netiek izsūtīti regulāri.

Trešā kopīgā iezīme ir vairāku viņu piedzīvojums komemoratīvajā kultūrā kopš neatkarības
atgūšanas. Uzvaras dienas atzīmēšanu un padomju partizānu piemiņas vietu sakopšanu strauji
nomainīja jaunā – nacionālās valsts – memoriālā politika. Intervētie pedagogi un pašvaldību
darbinieki vērtē, ka komemoratīvo pasākumu maiņa bija smaga, pēkšņa, nepārdomāta. Tika
noliegts padomju mantojums, taču informācijas, kas un kāpēc ir pelnījies tikt pieminēts neatka-
rīgajā Latvijā, bija maz. Tāpēc “daudziem tā nomaīņa nemaz nenotika”, uzskata Tilžas kultūr-
vēstures izpētes centra vadītāja Rutta Silauniece.⁷⁰ Piemēram, centra iedzīvotāji, redzot, ka tiek
uzstādīts jauns piemiņas akmens, varbūt kaut ko uzzināja par nacionālajiem partizāniem, bet
“daļai tas tā arī palika “kaut ko tur uzlika” līmenī, sevišķi, ja ģimenē nebija saistības ar nacionā-
lajiem partizāniem vai viņu atbalstītājiem.”⁷¹

Šobrīd Baltinavā un Tilzā redzama komemoratīvās prakses līdzsvarošanās pēc abu galējību
piedzīvošanas. “Kādu brīdi pēc neatkarības atgūšanas padomju brāļu kapi bija aizauguši un ļoti
cītīgi tika kopti nacionālie objekti – gan baltie krusti, gan piemiņas akmens. Turpretī Grīvās
“sarkano” partizānu piemiņas vieta aizauga ar kokiem, tika iznēsātas plāksnes, palika tikai pie-
mineklis un zemnīca, jo pamatīgi uzbūvēta. Pāreja notika ļoti smagi, ļoti grūti. Pirmkārt, pašu
cilvēku apziņā. Padomju laikā bija tikai “sarkanie”, par nacionālajiem partizāniem kādreiz kāds
tikai individuālās sarunās stāstīja. Pēc neatkarības atgūšanas 90. gadu pirmajā pusē pilnīgi krasi
skolā viesojās tikai nacionālie partizāni. Tas izlīdzinājās vēlu. 2005. gadā padomju brāļu kapos
jau tika grābtas lapas. Bet bija viens periods, kad viss tā arī stāvēja. [Skola. – K.L.] sākām kopt,
likt ziedus, vest bērņus. Vēlāk skatāmies, ka arī bezdarbnieki tika norīkoti,” novēroto stāsta
Tilžas vēstures skolotāja Aina Rakstiņa.⁷²

Arī Baltinavas padomju brāļu kapi pēc ilgāka pārtraukuma atkal kļūst par pieminēšanas
prakses norises vietu, piemēram, 2010. gada 8. maijā Otrā pasaules kara upuru piemiņas pasā-
kumā tajos uzstājās Otrā pasaules kara veterāns, kas savulaik ir bijis leģionārs un pēc krišanas
gūstā – Sarkanās armijas karavīrs.⁷³ Tas liecina, ka šajās apdzīvotajās vietās komemoratīvajā
kultūrā nav novilkta stingra frontes līnija starp abu pušu karavīriem. Viņi tiek skatīti vienotā
rāmējumā kā abu lielvaru kara upuri.

Ceturtnā Baltinavas un Tilžas piemiņas kultūras iezīme ir muzeji. L. Siliņa atzīst, ka, izņē-
mot pašvaldību, skolu, muzeju un atsevišķus individuālus entuziastus (vēstures notikumu aculie-
ciniekus), neviens cits piemiņas saglabāšanā nedarbojas. Muzeju vadītājas tā nozīmi saskata
tieši nākamo paaudžu, kam “visi šie vēstures notikumi būs sveši”, izglītošanā, jo tieši muzejs
pieraksta atmiņas, vāc materiālus, apkopo un tos popularizē.⁷⁴

Piektā kopīgā iezīme – administratīvo teritoriju centrā ir uzstādīti pieminekļi par Latvijas
neatkarību bojā gājušo cīnītāju piemiņai. Abās vietās šis solis netika viennozīmīgi vērtēts, ko,

69 Jaunsleinis, A. (11.03.2009.). *Aicinājums visām pašvaldībām organizēt 25. marta atceres pasākumus*. Baltinavas novada muzejs. Iesūtīto materiālu arhīvs, 19-3.

70 Intervija ar R. Silaunieci. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

71 Turpat.

72 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

73 Vairāk sk.: Ločmele, K. (2010). *Novērojums: 8./9. maijs Balvu apkaimē (Baltinavas novadā un Balvu pilsētā). Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte*. Sk.: 2010. 17. nov.: www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/noverojums-89-majjs-balvu-apkaime-baltinavas-novada-un-balvu-pilseta/ Novērojums: 8./9. maijs Balvu apkaimē (Baltinavas novadā un Balvu pilsētā)

74 Intervija ar A. Keišu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava; Intervija ar R. Silaunieci. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

Piemineklis Tilžas centrā "Tilžas novada nacionālajiem partizāniem – cīnītājiem par Latvijas brīvību un neatkarību 1940.17.VI–1961.31.XII". Atrodas netālu no galveno ceļu krustojuma un autobusa pieturas.

Klintas Ločmeles foto

Piemineklis Baltinavā "čekiņu noslepkavotajiem un cīņās pret okupantiem kritušajiem Baltinavas novada nacionālajiem partizāniem". Atrodas netālu no autobusa pieturas.

Klintas Ločmeles foto

Baltais krusts nacionālo partizānu grupas komandierim Andrejam Roskošam Grīvas mežos.

Olgas Procevska foto

Kāpnes ved uz pieminekli Grīvas mežos, kur 1944. gada 2. jūnijā gāja bojā padomju partizānu brigādes jauno partizānu grupa. Vietējie iedzīvotāji to sauc par Meiteņu kalniņu.

Klintas Ločmeles foto

Aizmirstībā ieskauts pieminekļi padomju partizāniem Grīvas mežos. Tajā iekalti L. Paegles vārdi "Kaut skujām sevi sedzām ..."

Olgas Procevskas foto

Padomju partizānu brigādes komandiera A. Baloža kaps Grīvas mežos.

Olgas Procevskas foto

visticamāk, ir noteikusi gan sāpīgā personiskā vai ģimenes pieredze, gan padomju laikā ieaudzinātā ideoloģija. “Kad pagastā tika aptaujāti iedzīvotāji par iespēju novietot pieminekli un kurā vietā, viedokļi bija dažādi. Daži patiešām arī uzskatīja – kāpēc tiem “bandītiem” ir jāliek?” stāsta I. Ludborža.⁷⁵ Līdzīga situācija bijusi arī Tilžā, tostarp daļa iedzīvotāju paudusi attieksmi, ka viņi nemaz neies uz balto krustu atklāšanu, saka A. Rakstiņa.⁷⁶

“No mūsu pašu iedzīvotājiem personīgi pie manis ar kritiku par to nav bijis neviens. Man teica, ka ir cilvēki, kas uzskata – labāk lai neuzliek, necilā atmiņas. Tomēr domāju, ka, uzliekot piemēnas akmeni, darījām pareizi,” atzīst L. Siliņa.⁷⁷ Viņa tolaik saņēmusi sašutuma pilnu kādas citur dzīvojošas personas telefona zvanu ar pārmetumu, kā Baltinava ko tādu ir atļāvusies izdarīt. Negatīvā attieksme tika pamatota, ka nacionālie partizāni esot šāvuši un laupījuši, saka L. Siliņa, piebilstot, ka Baltinavā uzstādītais piemineklis nav tieši nacionālajiem partizāniem, bet ikvienam, kas ir gājis bojā “čekas” dēļ.

Intervējamie ir vienisprātis, ka par šo tēmu vietējie cilvēki daudz ko noklusē. Atmiņas ir sāpīgas un dažādas. It sevišķi klusē tie, kuru ģimenes (mierīgie iedzīvotāji) ir cietušas nacionālo partizānu darbības dēļ. Tikmēr ir daļa sabiedrības, kam nacionālo partizānu darbību apvij patriotisma oreols. Tilžas pagasta pārvaldnieks Vilnis Dzenis stāsta, ka pie pieminekļa nereti ir nolikti ziedi, turklāt pavasarī paši pagasta iedzīvotāji nesa un stādīja samtenītes tā priekšā.⁷⁸

Kopumā abu apdzīvoto vietu komemoratīvā kultūra ir līdzīga (atšķiras vien dažī rikotie pasākumi vai to norises rituāli), un tā tiek uzturēta, pateicoties skolas, pašvaldības un muzeja iniciatīvai. Lai gan kopš nacionālās pretestības kustības cīņām ir pagājuši gandrīz 60 gadi, šī tēma joprojām ir sāpīga un neizrunāta, ko var apzīmēt ar kultūras traumas jēdzienu. To padziļināja tēmas oficiālā noklusējuma periods padomju gados un iedzīvotāju sastāva maiņa. Piemēram, nacionālais partizāns Jānis Barkovskis rakstīja: “Daudzi mani cīņu biedri bija krituši, daži legalizējušies Viļakas čekā. Dažiem bija izdevies sagādāt viltus dokumentus un aizbraukt meklēt darbu un dzīves vietu uz attālākiem rajoniem.”⁷⁹ Tā, ritot laikam, daļai vietējo iedzīvotāju ikdienā šī tēma par sevi atgādināja arvien mazāk, taču ugunskurā ogles joprojām palika gruzdošas, aktualizējot nacionālo partizānu tēmu, piemēram, pieminekļu aspektā, tās atkal iegailējās.

Skolēnu nacionālās pretošanās kustības “Latgales Vanagi” dalībnieki brāļi Antons un Eduards Ludborži

“No šejienes uz Nomernes mežiem gāju uz sakariem, es izgāju pa taciņām pāri Ruskolovas mežiem. Man, teiksim, iedod vēstulīti, un es par to nedrīkstu neko zināt. Iebāžu to, piemēram, zābakā – pazolē – un uz priekšu un atpakaļ es aiznesu viņiem. Tas bija pāri par 20 kilometru. Bet bunkurā neviens mani neielaida.”

Intervija ar Antonu un Eduardu Ludboržiem. 2010. gada 3. oktobri. Naurēni.

75 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava.

76 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

77 Intervija ar L. Siliņu. 2010. gada 5. novembris. Baltinava.

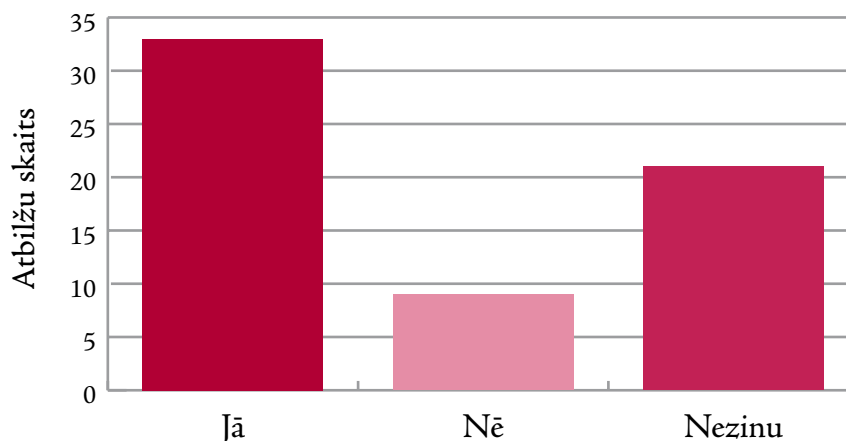
78 Intervija ar V. Dzeni. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

79 Barkovskis, J. (2002). *Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai*. Balvi: [bez izd.]. 96. lpp.

SKOLĒNU APTAUJA

Pētījums apkopo rezultātus no Baltinavas un Tilžas vidusskolu 11. un 12. klašu 64 skolēnu anketām un intervijām ar pedagogiem un pašvaldību darbiniekiem.

ZINĀŠANU LAUKS

Vai zini, kas bija nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai?

52,4 % skolēnu (33 absolūtos skaitļos) apgalvo, ka viņi zina, kas bija nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai. 14,3% (9) norāda, ka šādu zināšanu viņiem nav, bet 33,3% (21) skolēnu atzīst, ka nedaudz par šo tēmu ir dzirdējuši, taču trūkst skaidra priekšstata. Uzreiz gan jānorāda, ka, analizējot skolēnu atbildes turpmākajos anketas jautājumos, redzams, ka daļa skolēnu savu zināšanu novērtējumā ir bijuši pārāk nekritiski, turpretī daži – par daudz pieticīgi.

Par to vispirms liecina lūgums nosaukt kādus konkrētus ar nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai saistītus notikumus, uzvārdus vai piemiņas vietas. Vairāki skolēni šos jautājumus atstājuši neatbildētus vai snieguši aplamas atbildes. Piemēram, kāds nacionālo partizānu kustības dalībniekiem pieskaitījis Raini un Jauno strāvu, cits kā partizānu literatūras paraugu citējis dzejnieka Eduarda Veidenbauma 1900. gadā iespiestās dzejas rindas “Mosties, mosties reiz, svabadais gars”. Daži skolēni Brīvības cīņu vietas un personības ir pārcēlušies uz nacionālo partizānu darbības laiku pēc Otrā pasaules kara, piemēram, Oskaru Kalpaku un Tīreļpurvu. Vienā no atbildēm lasāms, ka nacionālo partizānu mērķis bija “nostabilizēt brīvu un neatkarīgu Latvijas Republiku”, citā –, ka “nacionālie un sarkanie partizāni pretojās”. Kāds skolēns arī uzskata, ka “Brīvības statujs” ir par godu nacionālajiem partizāniem, lasāmas arī citas nepareizas atbildes. Var nojaust, ka pāris skolēnu pēc būtības par nacionālo partizānu kustību kaut ko zina, taču acīmredzami neprot to izteikt jēdzieniski precīzi, piemēram, rakstot “krievu-padomju vara” u.c.

Neraugoties uz šīm kuriozajām atbildēm, vairums anketu tomēr liecina par vidusskolēnu mazāku vai lielāku erudīciju pretošanās kustības jautājumos, sākot no pavisam lakoniska ieraksta “pret padomju varu”, “cīnījās pret PSRS” vai “mērķis – brīva Latvija” līdz nedaudz izvērstākiem skaidrojumiem, kuros akcentēti vairāki 1. tabulā apkopotie aspekti.

1. tabula

Ko 11.–12. klašu skolēni zina par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai*

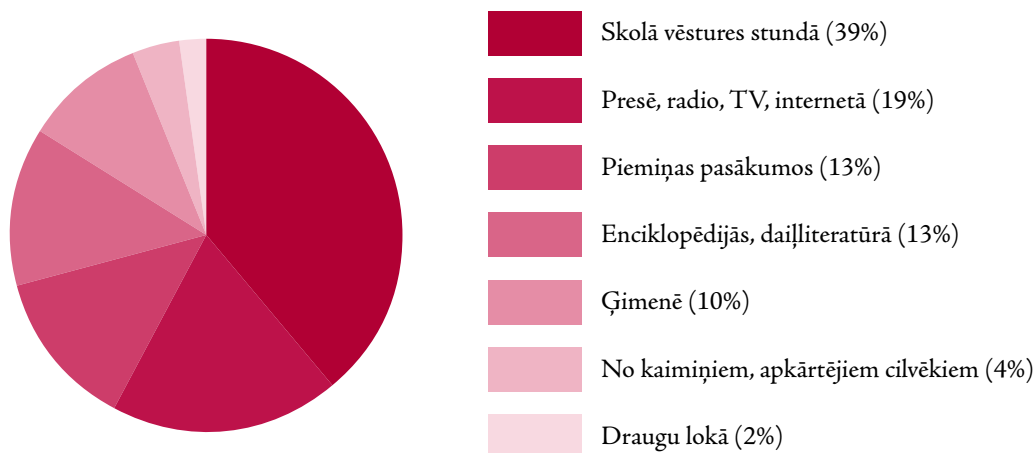
CĪŅA PAR NEATKARĪGU LATVIJU	SLĒPŠANĀS/ VARDARBĪBA	RIETUMU PALĪDZĪBAS GAIDĪŠANA	CITS VARIANTS
“neatbalstīja Padomju Savienības okupāciju. Vēlējās brīvu Latviju”	“nacionālie partizāni neiestājās armijā, slēpās un sabotēja Padomju varas armiju”	“gaidīja atnākam angļus un amerikāņus”	“viņi centās, lai viņus ievērotu un ņemtu vērā viņu viedokli”
“mērķis – atbrīvot Latviju no padomju okupantiem, dzīvot brīvā Latvijā, runāt latviešu valodā, skolā – mācīties latviešu valodu”	“nacionālie partizāni, tie bija par brīvu, neatkarīgu valsti, tie slēpās mežos un uzbruka Sarkanajiem partizāniem”	“pretojās padomju varai – tie bija nacionālie partizāni, kuri gaidīja, kad kāds nāks (angļi..) palīgā”	“rakstnieki, kuri izdeva darbus, pretojoties padomju varai, attīstīja latviešu valodu un aicināja uz pretošanos padomju varai, pat nīcināja to”
“mērķis bija gūt latviešu tautas neatkarību. Kustībā piedalījās brīvprātīgie latvieši”	“veidojot dažādas organizācijas. Militārās organizācijas veidoja. Slapstījās mežos, citi slēpa šos pretotājus”	“centās sadabūt palīgus, kas palīdzētu Latviju atbrīvot no padomju varas”	“manuprāt, nacionālisti negribēja piesaistīties padomju okupantiem, jo uzskatīja, ka tā viņu dzīve būs sliktāka, bet tas ir tikai mans viedoklis”
“mežabrāļi. Darbojās, lai protestētu pret padomju varu, lai aizstāvētu savu tautu”	“mēģināja pretoties krievu – padomju varai, apšaujot tos, kas mēģināja noturēt varu”	“pretojās, gaidīja, kad padzīs. Nacionālie partizāni”	
“atbrīvot Latviju no padomju okupācijas varas”	“partizāni, ko sauca par bandītiem, pretojās padomju okupācijai”		
“cīnījās par tautas neatkarību”			
“atbrīvot Latviju no ienaidnieka karaspēka”			
“izdzīt padomju okupāciju”			
“ar mērķi atgūt varu Latvijā” u.tml. šajā sadaļā			

* Atbildes nav īsinātas

Skolēnu skaidrojumus, kas, viņuprāt, ir nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai, pamatā var sagrupēt četrās daļās. Definīcijā visvairāk tiek akcentēta (1) cīņa par neatkarīgu Latviju. Taču izskan arī citi aspekti: (2) bruņots pretošanās veids, slēpjoties, (3) Rietumu palīdzības gaidīšana un (4) cits variants, kurā skolēni ir izcēlušī nevardarbīgo pretošanos vai izteikušies neitrāli (piemēram, “viņi centās, lai viņus ievērotu un ņemtu vērā viņu viedokli”).

Skolēni, kuri atbildēja, ka par nacionālajiem partizāniem neko nezina, aizbildinājās, ka “tā ir sarežģīta tēma, esmu skolā par to mācījies, bet ātri aizmirstas, jo vēsture diez ko neinteresē”, “esmu slikti apguvis mācību vielu, palaižu garām notikumus”, “neesmu ieinteresēts”, “maz interesējos par šādām lietām” u.tml. Tādējādi kā galveno nezināšanas iemeslu minot ar sevi saistītus attaisnojumus, nevis mācību grāmatu/skolotāja trūkumus.

KOLEKTĪVĀS ATMIŅAS RESURSI

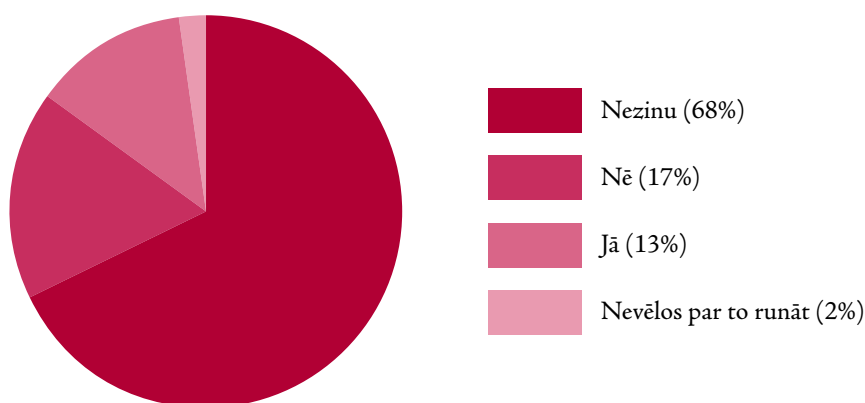

Kur tu esi ieguvis zināšanas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai?

Tieši vēstures stundas skolēni ir atzīmējuši kā galveno informācijas avotu par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai (39%).⁸⁰ Otrā vietā ir ierindojušies mediji (19%), trešajā – enciklopēdijas un daiļliteratūras grāmatas, kā arī piemiņas pasākumi (katram pa 13%). Tālāk tekstā plašāk aplūkošu dažus no šiem variantiem.

ĢIMENE

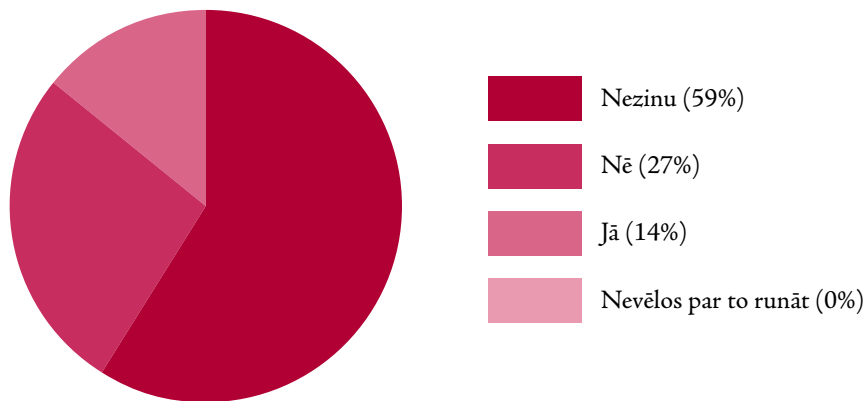
Ģimenes kā informācijas avota salīdzinoši zems īpatsvars starp citiem (10%) atspoguļojas visai satraucošā tendencē – vairums skolēnu nezina savas dzimtas likteņgaitas. Piemēram, 68% skolēnu atzīst, ka viņi nezina, vai ģimenē ir bijis kāds nacionālais partizāns, 59% – nav informēti, vai ģimene cietusi no nacionālo partizānu darbības, 62% skolēnu nav noteiktas atbildes, vai

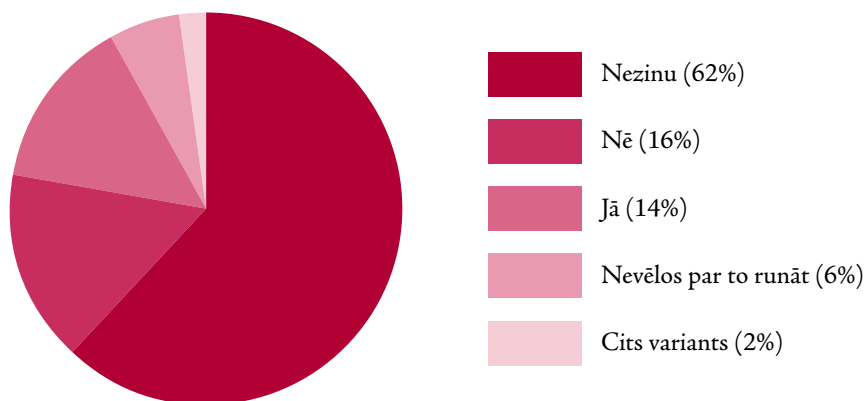
Vai tavā ģimenē ir bijis kāds nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai dalībnieks?

⁸⁰ Šajā anketas jautājumā tika izmantota metodoloģija: skolēni bija aicināti izvēlēties 1–4 atbilžu variantus, kur viņi ir ieguvuši zināšanas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai. Šajā jautājumā par derīgām var atzīt tikai 31 anketu. Atkarībā no vietas, tika sarindoti punkti no 1 līdz 4. Piemēram, ja skolēns 1. vietā atzīmējis ģimeni, tad šis atbilžu variants ieguva 4 punktus. Ja 4. pozīcijā ierindojis skolu, tad tam pienācās 1 punkts. Rezultāti liecina, ka ģimenes kā informācijas avota par nacionālajiem partizāniem nozīmīguma īpatsvars ir tikai 10%.

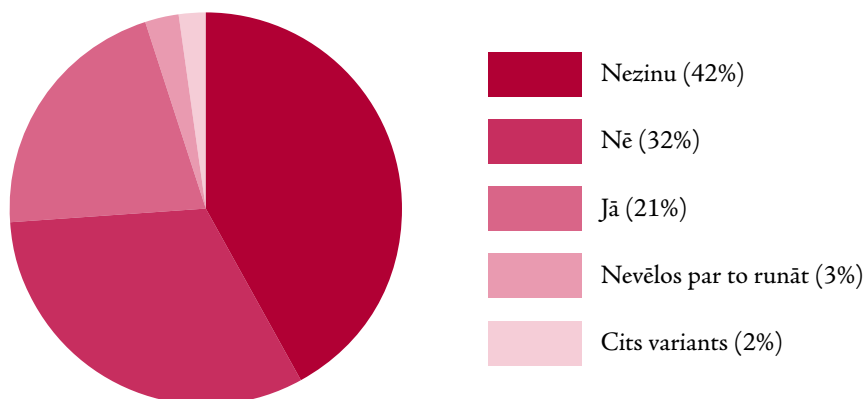
ģimene ir palīdzējusi nacionālajiem partizāniem. Nedaudz mazāk – 42% – nezina, vai radnieki ir tikuši izsūtīti uz Sibīriju. To nevar traktēt kā nevēlēšanos runāt par šo tēmu, jo anketās bija iespējams atzīmēt arī tādu atbilžu variantu (to jautājumos par deportācijām un ģimenes saikni ar nacionālajiem partizāniem skolēni atzīmējuši pavisam trīs reizes). 21% skolēnu atzīst, ka deportācijas ir skārušas viņu radniekus. Iespējams, tāpēc ģimenēs šis jautājums ir pārrunāts, un konkrētu atbildi (jā/nē) šajā jautājumā sniedz 53% skolēnu. Taču arī tas šķiet visai maz.

Vai tava ģimene ir cietusi no nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai darbības?

Vai tava ģimene ir palīdzējusi nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai dalībniekiem (piemēram, slēpusi, gādājusi ēdienu)?

Vai tavi radnieki tika izsūtīti uz Sibīriju?

Baltinavas vidusskolas vēstures skolotāja I. Ludborža vēl pirms anketu izdales atzīmēja, ka skolēni “ne vienmēr tik labi pārzina savas dzimtas vēsturi”.⁸¹ Veidojas neparasta situācija – pētījums par jauniešu identitāti 2008. gadā atklāja, ka “gandrīz visi aptaujātie Latvijas jaunieši neatkarīgi no viņu tautības jūtas piederīgi savai ģimenei”.⁸² Taču šīs aptaujas rezultāti rāda, ka piederība ģimenei (ģimenes locekļa identitāte) vairumam skolēnu neietver ģimenes atmiņu izzināšanu. Skolotāja pieļauj, ka varbūt pašreiz atsevišķās ģimenēs vecāki runā par vecvecākiem vai viņi paši dalās atmiņās, taču vecākā paaudze joprojām nelabprāt stāsta par izsūtīšanu, leģionāriem, Salaspils koncentrācijas nometni un citiem sāpīgiem dzīves notikumiem. “Ir jābūt īpašam noskaņojumam, pieejai, lai ar šiem cilvēkiem runātu un viņi patiešām stāstītu. Ja atmiņas nav tik sāpīgas, tad stāstītais atmiņu mantojums ir atnācis arī līdz šai paaudzei, bet, ja tas ģimenē runāts nav, tad diskusija par to skolēnu starpā ir minimāla, jo vienkārši nav šīs informācijas,” novēroto atklāj I. Ludborža.⁸³

“Vecākie cilvēki baidās no represijām, ka atkal var ienākt “sarkanie” un izvest, ja viņi runās,” skaidro A. Rakstiņa.⁸⁴ Viņa ir konstatējusi sakarību starp skolēna ģimenē formētās kolektīvās atmiņas (ne)esamību un viņa attieksmi vēstures stundā: “Tas, kurš mājās kaut ko dzirdējis, ir ieinteresēts.”⁸⁵ Dažkārt skolēni ir teikuši, ka par nacionālajiem partizāniem uzzinājuši nejauši, piemēram, mežā sēņojot vai medībās ieraudzījuši pieminekli vai bunkurus. Skolēnu atzīmētā plašsaziņas līdzekļu nozīmība vēsturiskas informācijas ieguvē, iespējams, liecina, ka mediju patēriņš daļēji ir aizstājis saziņu ģimenes locekļu starpā, sevišķi, ar vecvecākiem, ar kuriem ne vienmēr ir kopīga dzīvesvieta.

Kolektīvās atmiņas pētnieks L. M. Biēti skaidro, ka kopienas locekļu atmiņu komunicēšana pastāvīgi atjauno (*update*) kolektīvo atmiņu.⁸⁶ Tā kopienā izplatās, ja ir stipri divi tās balsti – sociālās prakses un kultūras resursi (mediji, memoriāli, grāmatas, filmas u.c.) un indivīdu kognitīvās pūles. Tikpat svarīga ir arī to abu interakcija.⁸⁷

Skolēnu atbildes rāda, ka atmiņas izplatīšanās kopienā notiek pasīvi. Proti, vispārīgas zināšanas par nacionālajiem partizāniem pēc neatkarības atjaunošanas var gūt dažādos kultūras resursos un institūcijās (skola, mediji, pieminekļi, daiļdarbi, dokumentālās filmas u.c.), taču ir vājš otrs kolektīvās atmiņas balsts – indivīdu līmenī. Skolēni vairāk vai mazāk spēj sniegt vispārīgas atbildes, kuras var apgūt, izlasot 1–2 lappuses par attiecīgo tēmu mācību grāmatā, bet vairāk nekā puse (42–68% atkarībā no jautājuma) pat vispārīgos vilcienos neko nezina par savas ģimenes, radnieku likteni pirms 50 – 60 gadiem. Vēlāk, neoficiāli vaicājot skolēniem, kā bija aizpildīt anketu, atskanēja vienbalsīgs “grūti”. Kāpēc? “Atbildēt par ģimeni.” Tādējādi verbālās komunikācijas un autobiogrāfisko atmiņu nozīme kolektīvās atmiņas uzturēšanā ir sarukusi vēl pirms atmiņas teorētiķa J. Asmana piedāvātā perioda (80–100 gadiem kopš notikuma).

Problēma veidojas tāpēc, ka personīgās atmiņas ir kolektīvās atmiņas stūrakmens, skaidro kultūras atmiņas pētnieki Dženeta Rodrigeza (*Rodríguez*) un Tods Fortīrs (*Fortier*). Ģimene tāpat kā reliģija, sociālais slānis un citi sociālie spēki nosaka atmiņu interpretācijas veidus. Jebkurā kultūrā sociālā grupa ir tā, kas atmiņas nodod no paaudzes uz paaudzi, apzināti un neap-

81 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava.

82 Koroļeva, I., Rungule, R., Sņikere, S., Aleksandrovs, A. (2009). Jauniešu identitāte un līdzdalība. Grām.: Rungule, R. u.c. *Latvijas jaunatnes portrets: Integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 149. lpp.

83 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava.

84 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

85 Turpat.

86 Biēti, M. L. (2010). Sharing memories, family conversation and interaction. *Discourse and Society*, 21 (5), 500.

87 Turpat.

zināti izvēloties, kas tiks laists tālāk.⁸⁸ Ievērojama kolektīvās atmiņas un nacionālās identitātes pētnieks Pjērs Norā (*Nora*) norāda, ka nācijas kolektīvā atmiņa veidojas no diviem avotiem – vienas homogēnas nācijas vēstures un privātām atmiņām jeb vēsturiskām pieredzēm.⁸⁹ Ņemot vērā, ka vidēji 58% skolēnu no iepriekšējām paaudzēm nav saņēmuši mantojumā to privātās atmiņas, kolektīvā atmiņa ir nepilnvērtīga. Tai trūkst individuālo pieredžu, kā rezultātā lielāku īpatsvaru tajā veido homogēnā nācijas vēsture jeb, attiecinot uz skolēnu atzīmētajiem galvenajiem informācijas avotiem, – skolā iegūtās zināšanas.

Visticamāk, šāda situācija ir sekas padomju periodam, kad viens no veidiem, kā cilvēki pielāgojās režīmam, bija atmiņu noklusēšana. Vecāki, mazinot represiju risku un dažādu ar padomju varu saistīto “nepatikšanu” iespēju, nemēdza runāt par ģimenes vēsturi un to ģimenes locekļu likteņus, kuri jebkādā veidā cīnījās pret padomju režīmu, pārvērta ģimenes “noslēpumā”. Piemēram, socioloģe Baiba Bela, analizējot dzīvesstāstus kā sociālos vēstījumus, ir konstatējusi, ka vajadzība pēc drošības cilvēkiem lika izkopt “tādas stratēģijas kā “klusēšana” un “aizmiršana”, kas attiecās uz tēmām, uzskatiem un tradīcijām, kas bija saistītas ar nacionālās neatkarības ideoloģiju un reliģiju”.⁹⁰ Sociālantropoloģe Sigrīda Rosinga (*Rausing*) skaidro, ka padomju cilvēku “sociālo amnēziju” radīja trīs faktori: (1) apzināts atmiņu transmisijas starp paaudzēm trūkums, (2) daudzu ceremoniju un prakšu, ar kurām sociālās atmiņas ir cieši saistītas, aizliegums, (3) oficiālas un maldīgas vēstures versijas uzspiešana. Par vēstures jautājumiem nerunāja ne publiski, ne ģimenē neuzticēšanās gaisotnes dēļ. Nedrošība paust atmiņas pastāvēja pat pēc postpadomju valstu neatkarības atgūšanas.⁹¹ Pētot kādu Igaunijas kopienu 20. gs. 90. gados, S. Rosings secināja, ka vēl ap 1994. gadu lielākajai daļai vecākās paaudzes respondentu atmiņas par Otro pasaules karu un Staļina laiku bija trauslas un nesakarīgas, vēl neaizvietotas ar oficiālajām notikumu versijām. Atmiņas vēl nebija tik bieži stāstītas, lai būtu radusies valodas veiklība un skaidrība to izklāstā.⁹²

Iespējams, personīgo atmiņu/kolektīvās atmiņas negatīvās pieredzes noklusēšanu var uzskatīt par sociālās traumas sekām. Par to liecina, piemēram, vēstures skolotājas A. Rakstiņas teiktais, ka “arī lielākā daļa vēstures skolotāju par to [nacionālo partizānu kustību. – K.L.] nerunā”, sevišķi par viņu noziegumiem. Kad pedagoģe par tiem ieminējusies kādai citai vēstures skolotājai, saņēmusi atbildi: “Es par šo tēmu nedebatēju.”⁹³ Politikas pētnieks Martins O. Heislars (*Heisler*), pētīdams, vai un kā (negatīvas) pagātnes darbības, kas nesakrīt ar pozitīvo kopienas paštēlu, ietekmē tās identitāti, piekrīt zinātnieka Roberta Smita (*Smith*) uzskatam, ka atvērta diskusija par kopienas pagātnes negatīvajiem elementiem var stiprināt kopienas atmiņu.⁹⁴ Jāsecina, ka patlaban šādas diskusijas nav. “Šobrīd dzīve padomju režīmā latviešu atmiņā pieder pie “klusējošiem” jautājumiem. Latvijas cilvēku attiecības ar padomju režīmu ir grūti aprakstīt un novērtēt viennozīmīgi. Te nedarbojās mēraukla – “tas bija labi” un “tas bija slikti”,” skaidro V. Zelče.⁹⁵ Paaudzei, kuras tiešajā pieredzē ir nacionālo partizānu darbība, padomju gados ie-

88 Rodríguez, J., Fortier, T. (2007). *Cultural memory*. P. 26.

89 Nora P. (1998/1992). *Realms of memory: The construction of the french past. Volume III: Symbols*. New York: Columbia University Press. P. 632–633.

90 Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi: Promocijas darba kopsavilkums*. Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts. 12. lpp.

91 Rausing, S. (2004). *History, memory, and identity in post-soviet Estonia*. Oxford: Oxford University Press. P. 93–94.

92 Turpat. 94. lpp.

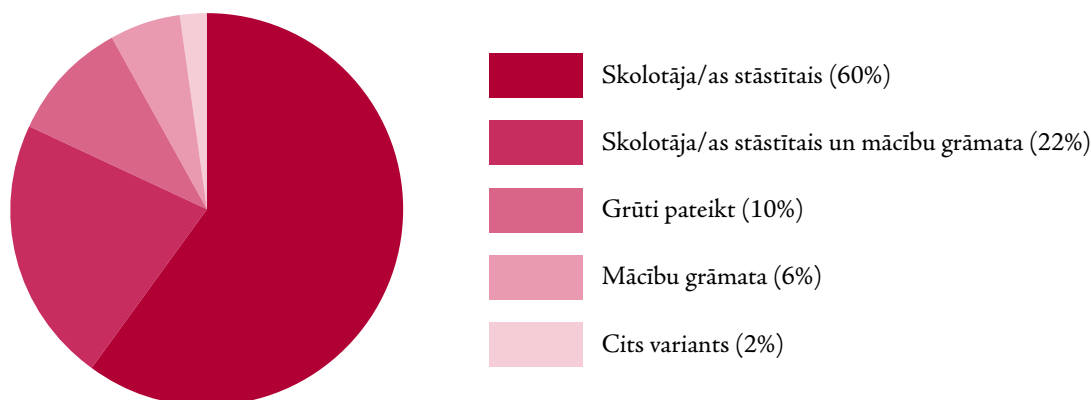
93 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

94 Heisler, O. M. (2008). Challenged histories and collective self-concepts: Politics in history, memory, and time. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 617, 199, 208.

95 Zelče, V. (2009). *Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze*. 53. lpp.

audzinātie “sociālās amnēzijas” principi joprojām liedz šo tēmu aktualizēt. Tālab var paredzēt, ka kolektīvās atmiņas par nacionālajiem partizāniem uzturēšanā arvien lielāka loma būs citiem tās resursiem.

VĒSTURES STUNDAS

Kas vēstures stundā sniedza vairāk informācijas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai?

Tā kā ģimene kolektīvās atmiņas uzturēšanā ir pasīvs aktors, par galveno ir kļuvusi izglītības sistēma. Jautāti, kas skolēniem vēstures stundas laikā sniedz vairāk informācijas – skolotājas stāstījums vai mācību grāmata –, skolotājas stāstījumu visvairāk respondentu (60%) atzīmējuši kā galveno informācijas ieguves avotu. 22% uzskata, ka zināšanu vairošanā vienlīdz liels ieguldījums ir skolotājas stāstījumam un vēstures mācību grāmatai, savukārt tikai 6% kā galveno informācijas avotu norādījuši mācību grāmatu. Paši vēstures skolotāji atzīst, ka nacionālo partizānu tēmai priekšmeta programmā ir veltīts ļoti maz laika – to var apskatīt tikai nepilnu mācību stundu (kā vienu no tās tēmām) 9. un 12. klasē.

Baltinavas un Tilžas vidusskolās 9. un 12. klases skolēni (atkarībā no skolotāju izvēles) vēsturi apgūst no Gunāra Kurloviča un Andra Tomašūna mācību grāmatas “Latvijas vēsture: Pamatskolai”, Jura Freiberga grāmatas “Jaunāko laiku vēsture: 20. gadsimts”, Sarmītes Goldmanes, Jolantas Klišānes, Aijas Kļaviņas, Ināras Misānes, Līgitas Straubes grāmatas “Vēsture pamatskolai: Latvija 20. gadsimtā”, Valda Klišāna “Vēsture vidusskolai”. Šajās grāmatās pamatā nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai iztirzāta ~ 0,5–2 lappušu apjomā, kurās autoru tekstam pievienots viens vai vairāki papildinājumi – dokumentu fragmenti, vēsturnieku komentāri vai neliels ilustratīvais materiāls. Visplašākā informācija par nacionālo bruņoto pretošanos padomju okupācijai atrodama J. Freiberga grāmatā, savukārt S. Goldmanes un kolēģu veidotajā mācību grāmatā nacionālo partizānu tēma (salīdzinoši īsais izklāsts ~0,7 lpp.) pāraug nevardarbīgās pretošanās kustības un disidentu darbības apskatā.

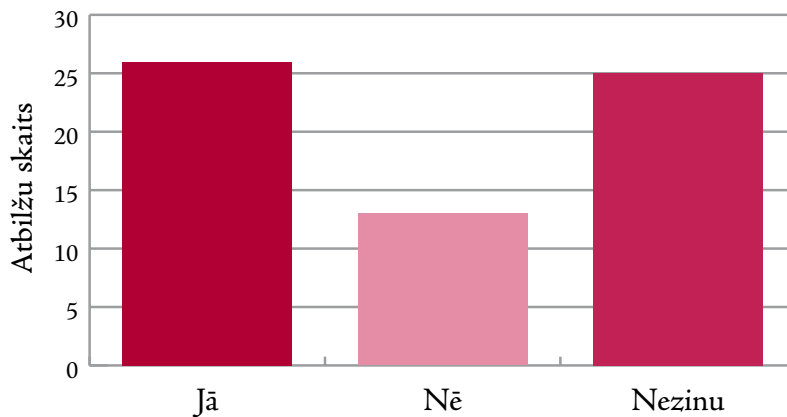
Visticamāk, skolēni akcentējuši tieši vēstures skolotājas stāstījuma nozīmi viņu zināšanu vairošanā ne tikai tālab, ka mācību grāmatās ir visnotaļ lakonisks tēmas aptvērums. Skolotājas mācību stundā aplūko attiecīgās tēmas notikumus arī lokālā līmenī.

“Maz, mēs vienmēr ņemam papildus,” vērtējot nacionālo partizānu tēmai atvēlēto laiku vēstures mācīšanas programmā, saka A. Rakstiņa.⁹⁶ Viņa neobligātā kārtā ir ieviesusi tā dēvētās

⁹⁶ Intevija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

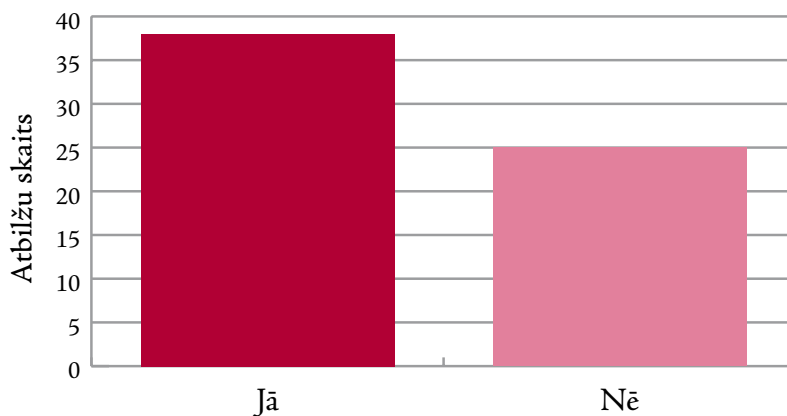
āra/muzeja stundas, kad skolēni, sākot jau no 6. klases, tiek vesti uz Tilžas novadpētniecības centru, pie nacionālo partizānu piemiņas vietām tuvējā apkārtnē, apciemo vietējo leģionāru u.c. Lai pastiprinātu skolēnu interesi par vēsturi, skolotāja I. Ludborža ir arī uzsākusi darba burt-nīcas 6.–9. klasēm izstrādi pēc dažu lielāko pilsētu un novadu skolu piemēra. Tajā pa tēmām ir apkopoti dažādi dokumenti, kas par nozīmīgiem vēstures notikumiem vēsta no vietējā skat-punkta un tādējādi papildina faktus mācību grāmatās.

Aptuveni vienlīdz liels skaits skolēnu (~39–40%) šaubās par savu viedokli un tikpat arī uz-skata, ka skola sniedz pietiekami daudz informācijas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai. Aptuveni 20% skolēnu apgalvo, ka skolā viņi negūst pietiekami daudz informācijas par nacionālajiem partizāniem. Jāatzīmē, ka starp šiem respondentiem ir ne tikai jaunieši, kas ir atzinuši, ka par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai neko nezina. Iespējams, in-formācijas vēstures stundās šķiet par maz, jo 39% skolēnu tās ir galvenais un dažiem – vienīgais informācijas avots par šo tēmu.

Vai skola sniedz pietiekami daudz informācijas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai?

PIEMIŅAS VIETAS UN PASĀKUMI

Vai esi apmeklējis kādu no dažādu laiku partizānu piemiņas vietām?

Anketas liecina, ka arī piemiņas vietu un pasākumu apmeklējums vairākumam skolēnu bijis izglītojošāks nekā par nacionālajiem partizāniem uzziņātais ģimenē (attiecīgi nozīmes īpatsvars 13 un 10%). Šos datus praktiski apstiprina skolēnu atbildes uz citiem anketas jautājumiem, kas tiešām parāda sakarību: pat tad, ja skolēni neko citu par nacionālajiem partizāniem nezina, rosinājumā raksturot šo kustību viņi vismaz ir pareizi ierakstījuši piemiņas vietas (nevis atstājuši šo jautājumu pavisam neatbildētu). Kādu no dažādu laiku partizānu piemiņas vietām ir apmeklējuši 60,3 % aptaujāto vidusskolēnu. Visticamāk, šis skaitlis ir lielāks, tikai skolēni šīs vietas nav atcerējušies, nav devuši uz tām apzināti vai atzinuši kā vēltītas pretpadomju pretošanās kustībai. Piemēram, šādi pieminekļi atrodas arī abu apdzīvoto vietu centrā un maz ticams, ka visi pārējie gandrīz 40% skolēnu tiem nekad nav gājuši garām.

Tomēr skolēniem ir visai izteikta nostāja, ka dažādu laiku partizānu piemiņas vietas ir jā-saglabā un par tām jāstāsta nākamajām paaudzēm (tā uzskata 77% respondentu). Neviens no aptaujātajiem nav atzīmējis variantu "nē". Savukārt 23% skolēnu šajā jautājumā nav noteiktas pozīcijas. Apstiprinošās atbildes sniedzēji labprāt pamatojuši savu izvēli. Šajos izteikumos sa-skatāmi 2. tabulā apkopotie pieci galvenie motīvi (jāatzīst, ka vairākās atbildēs tie arī pārklājas). Proti, visvairāk šīs piemiņas vietas un partizānu kustība tiek skatītas kā nacionālās identitātes un patriotisma liecība (piemēram, "vajag stāstīt par to, cik stipra bija latviešu tauta", "lai jaunākās paaudzes apzinātos, ka latvieši ir bijuši spēks, un lai ieaudzinātu patriotismu"). Vairāki atturīgi akcentējuši komemorācijas funkciju pašu par sevi (piemēram, "lai tas netiktu aizmirsts", "lai cil-vēki varētu atcerēties un pieminēt šos cilvēkus"). Daži skolēni uzsvēruši šo vietu nozīmi nāka-mo paaudžu audzināšanā (piemēram, "lai labāk ieinteresētu jaunāko paaudzi vēsture", "lai mūsu bērni kaut ko zinātu"). Nākamais motīvs ir saistīts ar komemoratīvo pamatojumu, tomēr tas vairāk akcentē vēsturi (lai arī kāda tā būtu) kā cieņu pelnījušu fenomenu ("jo tā tomēr ir vēstu-re, kuru neizdzēst", "jo ir svarīgi zināt savu vēsturi"). Visbeidzot, dažu skolēnu atbildēs jaušams atbalsts šo piemiņas vietu saglabāšanai, jo tās tiek skatītas caur radniecības saišu prizmu, pat ja tās ir tikai iedomātas saites starp nācijas locekļiem, piemēram, "mums ir jāciena upuris, kādu nesa mūsu vecvectēvi un vecmamma, jo viņi to darīja mūsu dēļ", "jo tur cīnījās mūsu vecvecāki, radi par brīvu Latviju no naidniekiem".

*Dzejniece un nacionālās pretpadomju pretošanās kustības dalībniece
Bronislava Martuževa*

"Tātad, 1945. gada oktobris, bruņotu vīru apciemojums, vakaram tuvojoties. Mēs gan nebijām "pirmo reizi ar pipi uz jumta". Šinī meža nostūrī, kur satikās Lubānas un Gulbenes gāršas, jau visu pavasari un vasaru bija slēpusies jaunu tēva radu, sarkanarmijā iesauktu bērzpīliešu grupa. [...] Zināmā mērā acs uz mežabrāli jau bija ietrenēta, tomēr drošs nevarēja justies nekad. Mežā varēja klaiņāt arī "istrebiķeļu" grupas, kas mēdza uzdoties par partizāniem, lai izdibinātu, kā iedzīvotāji pret tiem izturas. Nepatīkamu pārsteigumu varēja sagaidīt ik mirkli, jo asāk tas bija izjūtams mājās, kur nebija neviena vīrieša. Brāļi bija paņēmti karā."

Martuževa, B. (1993). Sviedri uz pieres laikam. Grām.: Kalvāns, A. (galv. red.). Uz ežiņas galvu liku: Traģiskās partizānu cīņas Latvijas mežos pēckara gados. Rīga: Daugava. 76. lpp.

*Nacionālās pretpadomju pretošanās kustības dalībnieks
Jānis Barkovskis*

"Mums ar atbalstītājiem, pie kuriem bieži gājām, bija norunātas brīdinājuma zīmes, kādas tika izliktas pie mājām. Ja kārts galā bija pacelta stikla pudele, tad mājās varējām ienākt tikai tad, kad no meža kādu laiku ar tālskati bijām novērojuši mājas apkārtni. Ja kārts galā bija pacelta slota un aizvērts loga slēģis, tad mājām nedrīkstēja tuvojies."

Barkovskis, J. (2002). Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai. Balvi: [bez izd.]. 75. lpp.

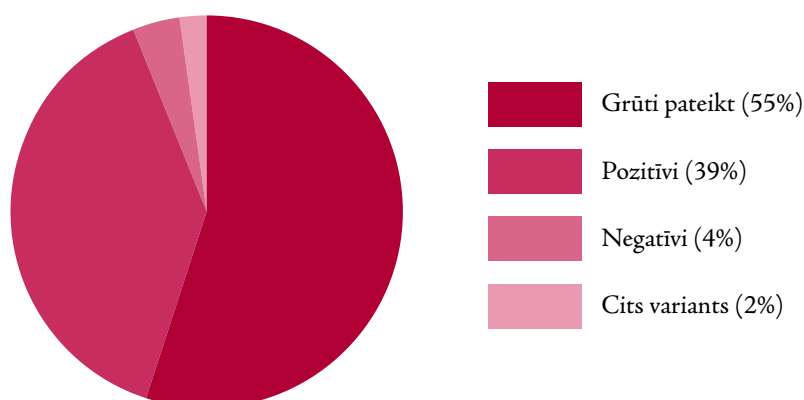
2. tabula

11.–12. klašu skolēnu atbildes, kāpēc būtu svarīgi kopt, saglabāt nacionālo partizānu piemiņas vietas?*

LATVIEŠU IDENTITĀTES ŠĶAUTNE/ PATRIOTISMS	KOMEMORĀCIJA	JAUNĀS PAAUDZES AUDZINĀŠANA	CIEŅA PRET VĒSTURI	ATSAUCE UZ ĢIMENES PAGĀTNI
“tāpēc, lai jaunākās paaudzes apzinātos, ka latvieši ir bijuši spēks, un lai ieaudzinātu patriotismu”	“lai saglabātu piemiņu par viņiem”	“tāpēc, ka jaunatnei jāzina par šādām lietām, par Latvijas vēsturi”	“šīs vietas vairāk stāsta par partizāniem, kā viņi dzīvojuši”	“mums ir jāciena upuris, kādu nesa mūsu vecvecēvi un vecmamma, jo viņi to darīja mūsu dēļ”
“jo tās simbolizē latvisko patriotismu, sniedz jaunatnei iespaidus par pagātnes cīņām”	“lai cilvēki atcerētos, ka šīs vietas ir saglabājušās no tiem laikiem”	“lai labāk ieinteresētu jaunāko paaudzi vēsturē”	“jo tā tomēr ir vēsture, kuru neizdzēst”	“jo tur cīnījās mūsu vecvecāki, radi par brīvu Latviju no naidniekiem”
“par varoņdarbiem ir jāzina visiem un jānodod nākamajām paaudzēm”	“piemiņas vieta nākamajām paaudzēm”	“lai arī nākamās paaudzes par to uzzinātu”	“jo ir svarīgi zināt savu vēsturi”	“lai arī turpmākā paaudze zinātu, kas ir piemeklējis senčus, un kāpēc mūsdienās viss ir tā, kā tas ir”
“lai nākamās paaudzes varētu godināt cilvēkus, kas cīnījās tautas labā”	“lai tā mums atgādinātu pagātņi”	“lai mūsu bērni kaut ko zinātu”	“jo tā ir mūsu vēsture”	
“mums ir nepieciešams zināt to, ko ir darījuši paši latvieši un tauta”	“lai cilvēki varētu atcerēties un pieminēt šos cilvēkus”	“jo tās vietas ir skaistas un paaudzēm jāzina par vēsturi savā apkārtnē”	“lai zinātu par vēsturiskie notikumiem”	
“jo tā ir mūsu dzimtās zemes vēsture, kuru ir jāsniedz turpmākajām paaudzēm”	“lai tas netiktu aizmirsts”	“jo nākamajām paaudzēm ir jāzina par tiem cilvēkiem, kuri ieguva brīvību Latvijai, un jāredz pieminekļi”		
“paaudzei jābūt informētai par mūsu valsts neatkarību. Ja valsts to cienīs, tad arī pilsoņi to cienīs”	“lai atcerētos”	“lai nākamās paaudzes arī zinātu par partizāniem”		
“lai atgādinātu, ka mēs esam cīnījušies”	“lai zina, kā tika cilvēki cīnījušies pret PSRS”			
“viņiem vajag stāstīt par to, cik stipra bija latviešu tauta”				
“lai uzzinātu to, ko mūsu tautieši – latvieši – ir paveikuši” u.c.				

* Atbildes nav isinātas

KOLEKTĪVĀ ATMIŅĀ

Kā tu vērtē nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai?

Pētījumā par atbildīgumu Latvijā 2008. gadā uz jautājumu “ar kādiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem Jūs lepojaties visvairāk?” nacionālo partizānu cīņas un pretošanās kustību kā vienu no iespējamajiem 1–5 atbilžu variantiem no 19 izvēlēm atzīmējuši 7,2% aptaujāto iedzīvotāju (8,8% – latviešu, 5,1% – krievu). Tas ir viens no zemākajiem rādītājiem. Mazāk tikai lepojas ar Kārļa Ulmaņa 15. maija apvērsumu un autoritārās Latvijas izveidi (7,1%), 1905. gada revolūciju (6%), padomju okupācijas varas iestāžu represētajiem cilvēkiem (3,8%) un Latviešu SS leģiona cīņu pret Sarkanu armiju (3,7%).⁹⁷

Ideālu pārņemt patrioti vai bandīti – skolēni vēstures stundās var paši izvēlēties kādu no šiem vai citiem nacionālo partizānu raksturojumiem un savām identitātēm – to noliedzējiem vai atbalstītājiem. Skolotājas iepazīstina ar informāciju, kas apstiprina kā vienu, tā otru raksturojumu. “Bērniem stundās saku – tas ir ļoti individuāli un personiski,” atzīst I. Ludborža.⁹⁸ Kā izvēlēties? I. Ludborža uzskata, ka skolēni nacionālos partizānus vērtē atkarībā no ģimenes pieredzes – vai viņi bija patrioti, kas cīnījās par neatkarīgas Latvijas atjaunošanu, vai tomēr viņu darbība bija nežēlīga izrēķināšanās, kuras mērķis būtu sasniezams ar cēlākiem līdzekļiem.⁹⁹ Stundās tomēr esot jūtams, ka skolēni vairāk sliecas uz kustības atbalstītāju pusi – tās patriotisma dēļ.¹⁰⁰ Aptauja liecina, ka 39% skolēnu nacionālo partizānu darbību vērtē pozitīvi. Tā kā pētījums atklāj, ka 59% skolēnu nezina par šīs kustības ietekmi uz savu ģimeni, lielai daļai no viņiem viedokli par nacionālajiem partizāniem formē citi kolektīvās atmiņas resursi. Iespējams, privāto atmiņu trūkums ir viens no iemesliem (ar pašiem nacionālajiem partizāniem nemaz nesaistīts), kālab tikai 4% nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai vērtē negatīvi un 55% skolēnu (32 absolūtos skaitļos) atzīst, ka viņiem par to nav viedokļa.

Neskatoties uz skolēnu grūtībām izvērtēt nacionālo partizānu darbību, 66% (41) respondentu apstiprina, ka šī kustība uzlūkojama kā būtiska Latgales identitātes un vēstures daļa. To noliedz 1 skolēns jeb ~1,62%, savukārt, 32,3% skolēnu nav konkrētas atbildes uz šo jautājumu. Redzams, ka skolēniem lielākas šaubas rada nacionālo partizānu darbības kā pozitīvas vai ne-

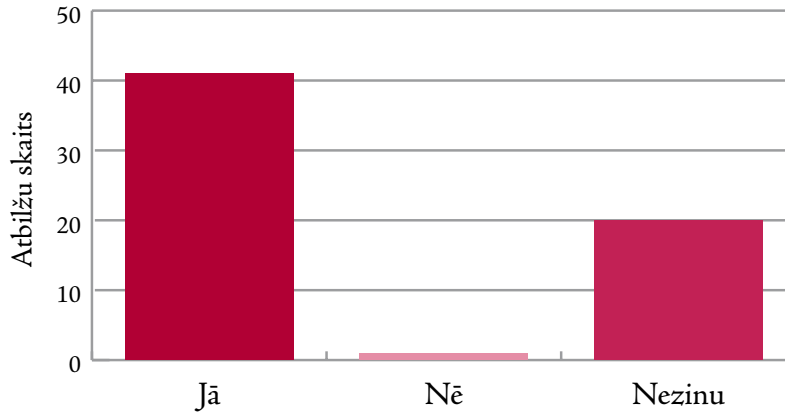
97 SKDS. (2009). Pētījums par atbildīgumu Latvijā. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.). *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 187. lpp.

98 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Baltinava.

99 Turpat.

100 Turpat.

gatīvas izvērtējums, taču vieglāk tos ierindot svarīga/nesvarīga Latgales vēstures un identitātes fenomena statusā. Nevar arī izslēgt, ka, tuvojoties anketas beigām, skolēni atbilžu variantus ir apvilkuši, par tiem ilgi nedomājot.

Vai nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai Latgalē ir Latgales vēstures un identitātes īpaša daļa?

Intervētie pedagogi un pašvaldību darbinieki ir kritiskāki – pamatā Latgales identitātes un nacionālo partizānu saikni saskata pagātnē. 3. tabulā apkopotie viedokļi liecina – gan tad, gan mūsdienās par vienojošo tiek uzskatīts sīkstums, nepakļaušanās un savas identitātes un pārliecības saglabāšana, kas bija raksturīga nacionālajiem partizāniem un intervēto cilvēku skatījumā – arī latgaliešiem.

3. tabula

Vai nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai uzskatāma par nozīmīgu Latgales vēstures un identitātes daļu?*

VIEDOKLIS	PAMATOJUMS
-	“Neesmu to īpaši izcēlusi, ka tas ir saistīts ar latgaliešiem. Saistībā ar latgaliešiem es vairāk pieminu Latgales partizānu pulku Brīvības cīņās.”
+	“Noteikti jā, jo tas apstiprina gan latgaliešu sīkstumu, gan to, ka viņi prata pastāvēt par savu pārliecību. Centās nepakļauties.”
-	“Nē, sen tas bija sen. To vairs nevar attiecināt uz mūsdienām. Jaunieši to vairs neizjūt.”
+	“Tā varētu būt. Latgaliešu sīkstums palīdzēja. Latgalieši nepakļāvās, lielākā daļa mēģināja izdzīvot, sadzīvot ar visām varām un reizē – palikt savā identitātē.”
-/+	“Latgalietis vienmēr ir bijis tāds sīksts un savas zemes patriots. Sevišķi, es domāju, – tanī laikā, jo ģimenes bija lielas. [...] Vienīgi tad bija padomju laiks, kad nekur, arī skolā, par to nemācīja. Ģimenē kaut ko parunāja, citā – vispār nerunāja. [...] Tagad, kad pagājuši vairāk nekā 50 gadi, ir jaunā paaudze, par kuru nevarētu teikt, ka viņi ir lieli patrioti. Jaunajiem trūkst informācijas, stāstu. Pat domāju, ka daļa varētu nezināt, vai un kur vecvectēvs karojis.”
-	“Domāju, ka nē. Tas bija ļoti pretrunīgi. Jo ir daudzi, kas bija arī “sarkano” pusē. Tie, kuriem nebija nekā ko zaudēt – ne zemes, nekā.”

* Fragmenti no intervijām

IESPĒJAMIE CĒLOŅI

Sociālo zinātņu pētnieki un daļa vēsturnieku atmiņu, vēsturi un identitāti uzskata par atkarīgiem mainīgajiem, kurus veido politika – elites konstruētie pagātnes stāsti un kolektīvā atmiņa, memoriāli un simboli.¹⁰¹ M. O. Heislars uzsver, ka politika ir galvenais neatkarīgais mainīgais, un to viņš dēvē par radošo spēku.¹⁰² Intervijas ar skolotājiem un pašvaldību pārstāvjiem rosina domāt, ka Latvijā šī triāde joprojām pastāv bez spēcīga neatkarīgā mainīgā. Valsts politika komemorācijas jomā joprojām nav sakārtota. Tas ir viens no galvenajiem draudiem pilnvērtīgas kolektīvās atmiņas funkcionēšanai. No tā savukārt arī izriet liela daļa tālāko cēloņu skolēnu kolektīvās atmiņas par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai nestabilitāti. Piemēram, valstiskā līmenī netiek regulēta pašvaldību atbildība piemiņas vietu uzturēšanā un kopšanā. Piemiņas vietu kā būtiska kolektīvās atmiņas resursa pastāvēšana ir atstāta pašplūsmā un ir atkarīga vien no katras pašvaldības ieskatiem.

Pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas bija vērojams arī izglītības sistēmas apmulsums vēstures mācīšanā (par pareizāko pieeju diskusijas nerimst arī mūsdienās). “Vēstures zinātnes ietekme uz kolektīvo atmiņu 90. gados bija maza, drīzāk otrādi – kolektīvā atmiņa formēja vēsturnieku skatījumu uz pagātni,” situāciju raksturo V. Zelče.¹⁰³ I. Ludborža atzīst, ka, atnākot strādāt uz skolu pēc Vēstures un filozofijas fakultātes absolvēšanas 1985. gadā, 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā iespēja iegūt informāciju par padomju laikā noklusētajiem jautājumiem bija tikai no preses izdevumiem un vēstures raidījumiem televīzijā: “Kur vien presē par nacionālajiem partizāniem bija kas rakstīts, tas tika izgriezts un saglabāts.”¹⁰⁴ “Mācību process skolā bija kaut kas līdzīgs lekcijām, jo mācību grāmatā par to nebija nekā. Savāktās informācijas no citiem avotiem daudzums bija atkarīgs no skolotāja entuziasma. Tikai pēc tam tēma par nacionālajiem partizāniem tika iestrādāta mācību grāmatās,” saka I. Ludborža, piebilstot, ka pamazām situācija uzlabojās. Piemēram, 9. klases darba burtnīcā jau bija pievērsta uzmanība pretošanās kustībai vienas lappuses apjomā ar diviem trim dokumentiem, dažādas organizācijas domāja par mācību procesa paspilgtināšanu, piedāvājot videofilmas, Okupācijas muzejs rīkoja kursus skolotājiem.

A. Rakstiņa uzskata, ka pārejas posma sākumā “deputāti un ministri paši nebija zinoši un viņiem nebija valstiskas nostājas, ko organizēt. Viņi tikai prasīja “Māciet bērniem patriotismu!”, bet palīdzību vēstures skolotājiem nejutu līdz šim brīdim.”¹⁰⁵ Kā piemēru viņa min kastes ar mācību materiāliem eksakto priekšmetu skolotājiem. Turpretī vēstures grāmatas viņa ir pirkusi pati un, tā kā kabinets nav aprīkots ar datoru vai televīzijas tehniku, lai parādītu kādu mācību filmu, skolēni jāved uz skolotāju istabu. Tajā pašā laikā vairāki intervētie cilvēki tieši skolu norāda kā galveno kolektīvās atmiņas uzturēšanas aktoru: “Ja skolā aizskar tādu tēmu, tad skolēns varbūt nāk mājās un sāk prasīt tēvam, mātei, vecmammai, kas tur ir bijis.”¹⁰⁶

A. Rakstiņa domā, ka skolēniem būtu labākas Latvijas vēstures zināšanas, ja vēsture tiktu mācīta jau no 5. klases kā savulaik. Patlaban 6. klasē skolēni sāk apgūt aizvēsturi un līdz Latvijas vēsturei nonāk vien pamatskolas pēdējās klasēs, tāpēc neesot jābrīnās, ka skolēni nepārzina

101 Heisler, O. M. (2008). Challenged histories and collective self-concepts. P. 201.

102 Turpat.

103 Zelče, V. (2009). Vēsture—atbildība—atmiņa: Latvijas pieredze. 45. lpp.

104 Intervija ar I. Ludboržu. 2010. gada 1. novembris. Bāltinava.

105 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

106 Intervija ar V. Dzeni. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

pat svarīgākos Latvijas vēstures jautājumus.¹⁰⁷ Visticamāk, skolēnu neskaidrās priekšstats par Latvijas vēsturi ir vispārēja, ne tikai pētījumā ietvertu skolu tendence. Lielāka uzmanība skolēnu vēstures zināšanu līmenim Latvijā tika pievērsta 2010. gadā saistībā ar pārmaiņām vēstures mācīšanā, ieviešot Latvijas vēsturi kā atsevišķu priekšmetu. Arī laikraksta "Diena" veiktais eksperiments, pārbaudot skolēnu zināšanas Latvijas vēsturē, apliecina, ka "labas zināšanas par pašu valsts vēsturi ir vien retajam, biežāk atbildētājiem notikumi bija sajukuši vienā putrā".¹⁰⁸ Skolēni bija maldīgi atbildējuši pat uz pamatfaktiem par Latvijas valsts vēsturi (piemēram, "kas bija Jānis Čakste", "kas tiek atzīmēts 4. maijā"). Žurnālistes Vitas Dreijeres aptaujātie vēsturnieki ir norādījuši vairākus iespējamus cēloņus zināšanu sadrumstalotībai, piemēram, datorizācijas laikmetu, 20. gs. 80.–90. gadu nacionālās jūsmas un intereses par Latvijas vēsturi noplakšanu.¹⁰⁹

Valsts izglītības satura centra pārskatā par mācību priekšmeta "Latvijas vēsture" standarta projekta mācību satura aprobāciju 2006./2007.–2008./2009. mācību gadā teikts, ka Latvijas vēstures kā atsevišķa mācību priekšmeta mācīšana skolēnu mācību sasniegumus būtiski nemaina, taču pozitīvi ietekmē viņu attieksmi pret Latvijas vēsturi un Latvijas valsts vērtībām.¹¹⁰ Vai šādu secinājumu varēs attiecināt ne tikai uz aprobācijas procesā iesaistītajām 40 skolām, rādīs laiks. Taču jau šobrīd ir redzams, ka pētījums apliecina drīzāk likumsakarīgu, nevis negaidīti pārsteidzošu valsts komemoratīvās un izglītības politikas rezultātu.

NOBEIGUMS

Raksta galvenā līnija aplūko skolēnu kolektīvo atmiņu par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai. Pētījumam izraudzītas divas vidusskolas Latgalē, kas atrodas teritorijās, kur savulaik risinājušies aktīva nacionālo partizānu karadarbība. Paralēlais pētnieciskais jautājums saistāms ar abu administratīvo teritoriju komemoratīvās kultūras izpēti nolūkā iegūt zināšanas par kontekstu, kādā veidojusies un pastāv skolēnu kolektīvā atmiņa.

Rezultāti rāda, ka vairumam skolēnu nav ģimenē mantoto atmiņu pieredzes (ne tikai par nacionālajiem partizāniem, bet arī citiem būtiskiem Latvijas vēstures notikumiem, piemēram, deportācijām). Tas nozīmē, ka kolektīvā atmiņa šai paaudzei ir nepilnīga, jo, pēc skolēnu atbildēm spriežot, pamatā veidojusies skolā, no medijos, piemiņas pasākumos iegūtās informācijas, iztrūkstot ģimenē veidotās kolektīvās atmiņas posmam, ieklausoties tās locekļu autobiogrāfiskajās atmiņās. Latvijā cilvēkiem, kuriem nacionālo partizānu darbība ir viņu tiešajā pieredzē, visticamāk, joprojām darbojas padomju gados ieaudzinātais "sociālās amnēzijas" princips vai arī atmiņas par to laiku ir tik sāpīgas, ka par tām vieglāk nerunāt. Būtībā Latgales iedzīvotāju kolektīvo atmiņu par nacionālajiem partizāniem var tēlaini apzīmēt par izraidītajām atmiņām. Pēc partizānu kara beigām tās vēl aizvien bija klātesošas, taču nevēlamas padomju režīmam. Tādējādi šīs atmiņas tika izraidītas no publiskās un lielākoties arī – privātās apspriešanas. Lai gan teorētiski nacionālo partizānu tēma iekļaujas nacionālās valsts konceptā, rodas iespaids, ka arī mūsdienās valsts realizētā komemorācijas politika labāk šīs atmiņas atstāj "ārpusē". Iespējams tāpēc, ka to aktualizēšana, kas būtu viens no soļiem sociālās traumas dziedināšanai, nozīmētu

107 Intervija ar A. Rakstiņu. 2010. gada 29. oktobris. Tilža.

108 Dreijere, V. (2010, 17. aug.). Kādus svētkus Latvijā atzīmē 4. maijā? Mātes dienu! *Diena*. 6.–7. lpp.

109 Turpat.

110 Valsts izglītības satura centrs (2009). *Mācību priekšmeta "Latvijas vēsture" aprobācijas rezultāti*. Sk. 2010. 19. nov.: http://visc.gov.lv/saturs/vispizgl/dokumenti/20100901_vesture_aprobacija.pdf

*Blakus nacionālo partizānu bunkuram Grīvas mežos.
2010. gada oktobris. Oļgas Procevska foto*

*Nacionālās pretpadomju pretošanās kustības dalībiece
Antoņina Brasla*

“[...] kad mūsu apkārtnes vīrieši, kas bija mobilizēti (visi apmēram 20 cilvēki), izmuka no Sarkanās armijas un aizgāja mežā dezertēt, ar to viss arī sākās. Tur bija arī mans brālis Eduards. Par to man tās gaitas bija jāiet, nevis spiestai, bet nacionāla patriotisma dēļ. Es mežā nodzīvoju (ne jau dzīvoju, bet darbojāties, strādājām) līdz 49. gada oktobrim. Dzīvojām vienā zemnieku mājā, kur mums bija bunkurs. Mēs bijām 17 cilvēki. Un man kā sakarniecei, kā sievietei svešā pusē vienmēr bija uzdevums ziņas ievākt, pēc maizes aiziet, kur savākta, lai vakarā vīri var aiziet pakaļ, pēc veļas. Un es aizgāju pie viena mūsu atbalstītāja, kur notika nodevība. Tur mani saņēma ciet un lika vest tur, kur atrodas bunkurs – no kurienes es atnācu. Jo tur, kur biju pateikusi tam mūsu atbalstītājam, tur mežabrāļu nebija. Un tad jau mani strostīja tā, ka es paiet nevarēju. Tad jau mani vilka pa zemi, bet vienalga aizvedu uz mežu, uz citu pusi, kur nebija nekādas man jēgas, vai tur ir mežabrāļi vai nav, bet man citas izejas nebija. Un tur mani vēlreiz strostoja. Vairāk kur sist vairs nebija, tāpēc nogāza gar zemi, uzsēdās virsū un sita pa kāju pēdām. Jūs nevarat iedomāties... Tur es zaudēju samaņu. Kad aizveda uz Rīgu, man atklājās... Šeit jau viņiem neinteresēja – es biju stāvoklī un Rīgā dzemdēju dēlu. Tās bija 50. gada 23. martā. Kad pieņēma dzemdības, tas vīrietis paskatījās uz mani un nolamāja nekrietniem vārdiem, kā es varējusi tik negodīga māte būt – tādā vecumā kaut ko darīt, lai tiktu valā no bērna. Tad es paskaidroju, ka tā ir čekas darbība, ka mani sita un mocīja, viņi noticēja, jo uz manām miesām vēl bija zilumi. [...] Mans dēls izturēja un es arī izturēju.”

Rikards, R. (rež.). (2003). *Latviešu nacionālo partizānu karš*. Rīga: Studija „Scilla”. 59:15– 01:01:59

saskaršanos ar notikumu aculiecinieku komplicētu kolektīvās atmiņas ainu un/vai jaunāko paaudžu neieinteresētību šajā jautājumā. Tādējādi atmiņas par nacionālo partizānu darbību arī tagad – neatkarīgajā Latvijā – ir izraidītas no nācīgas pašapziņu veidojošu vēstures notikumu kolektīvās atmiņas kopuma (ar atsevišķiem izņēmumiem dažās Latvijas pašvaldībās). Nacionālo partizānu tēmas “atstumtība” redzama arī 2008. gada aptaujas datos par vēstures notikumiem, ar kuriem iedzīvotāji lepojas.

Iztrūkstot personīgās atmiņas stūrakmenim (vismaz – esot tam nestabilam), kolektīvā atmiņa par nacionālajiem partizāniem ir nenoturīgāka un vairāk atkarīga no komemorācijas politikas, jo skolēnu kolektīvo atmiņu pārsvarā veido viens resurss – kultūra un sociālās prakses. Tas rosina domāt par pakāpenisku kolektīvās atmiņas homogenizāciju un kļūšanu par kultūras atmiņu, kas no ikdienas dzīves ir visai attālināta. Pieņemot, ka pastāv korelācija starp atmiņu un identitāti nozīmē arī akceptēt, ka pirmās nestabilitāte un nenoturīgums ietekmē arī otras pozīcijas.

Pētījums arī atklāj, ka daļai skolēnu nav skaidras izpratnes par Latvijas vēstures 20. gs. notikumiem, piemēram, tiek jauktas Brīvības cīņas ar nacionālo partizānu pretošanos padomju okupācijai. Jāsecina, ka pastāv virkne faktoru, kas vājina kolektīvo atmiņu (piemēram, pasīva personisko atmiņu komunikēšana ģimenes lokā, nepatīkamo pagātnes notikumu noklusēšana, diskusiju slāpēšana, jaunatnes neieinteresētība valsts vēsturē u.c.). Turpretī eksistē tikai daži, kas to stiprina (piemēram, komemorācijas prakses skolās un pašvaldībās). Ņemot vērā, ka atmiņa kā karsta dzelzs ir kaļama ar komunikācijas līdzekļiem, rodas iespaids, ka Latvijā valsts līmenī nav definēti skaidri mērķi un vajadzības, saskaņā ar kurām veikt pagātnes pieredzes rekonstrukciju tagadnē. Skolēnu atbildes ir 20 neatkarības gados nesakārtotās vēstures mācīšanas un komemorācijas politikas spogulis.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

157.–181. lpp.

MĀRTIŅŠ KAPRĀNS, OLGA PROCEVSKA,
LAURA ŪZULE
Latvijas Universitāte

Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos

Mārtiņš Kaprāns, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktora grāda pretendents.

Pētnieciskās intereses – autobiogrāfiskā komunikācija, populārā kultūra, postidentitātes satīra, sociālā atmiņa un identitāte.

E-pasts: mkapran@yahoo.com

Olga Procevska, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante.

Pētnieciskās intereses – intelektuāļi un inteliģence, padomju un postpadomju studijas, populārā kultūra, metaforas, sociālā atmiņa un identitāte.

E-pasts: olga.procevska@gmail.com

Laura Uzule, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante.

Pētnieciskās intereses – reģionālie mediji, sieviešu žurnālistu pašidentitāte, dzimtes pētījumi, mediju efektu pētījumi, nacionālā identitāte, sociālā atmiņa un komemorācija.

E-pasts: laura_u@tvnet.lv

MĀRTIŅŠ KAPRĀNS, OLGA PROCEVSKA, LAURA UZULE

DEPORTĀCIJU PIEMINĒŠANAS ATAINOJUMS ATMODAS LAIKA PRESES IZDEVUMOS

1941. un 1949. gada deportācijas Latvijas vēsturē ir viena no nozīmīgākajām traumatiskajām pieredzēm, kurai bijusi ilgstoša ietekme uz nācijas paštēlu. Analizējot izsūtījuma pieminēšanas atainojumu medijos, iespējams izprast traumatiskās identitātes veidošanos publiskajā telpā, apzināt tās nozīmīgākos elementus un aktorus. Šajā pētījumā ar plašas un detalizētas kontentanalīzes un tematiskās analīzes palīdzību konstatēti līdz šim neapzināti fakti par Atmodas laika (1987–1991) nacionālo un lokālo preses izdevumu lomu deportāciju komemoratīvās reprezentācijas veidošanā un strukturēšanā. Pētījums parāda, kā atšķiras laikrakstu radītās piemiņas brīžu reprezentācijas un kā medijos nostiprinās viendabīgs pieminēšanas diskurss.

Atslēgvārdi: deportācijas, komemoratīvā reprezentācija, Atmodas periods, laikraksti.

Deportāciju pieminēšana kā sociāls fenomens radās Atmodas periodā, kad noklusētās pagātnes epizodes īsā laika sprīdī kļuva par daļu no ikdienas publiskās komunikācijas. Neapšaubāmi svarīga loma šajā procesā bija masu medijiem, kas atainoja jaunas pieminēšanas tradīcijas veidošanos; patiesībā mediji arī piedalījās šīs tradīcijas radīšanā. Līdzās Latvijas Radio un televīzijai par ietekmīgu sabiedriskās domas un dienaskārtības noteicēju kļuva laikraksti, kuru publikācijas spēja uz mītiņiem, gājieniem un citiem piemiņas pasākumiem pulcēt tūkstošiem cilvēku. Tie bija cilvēki, kas, runājot Sarmītes Ēlertes vārdiem, bija ieguvuši apstiprinājumu, “ka viņi eksistē ar savām sāpēm un ar savu pagātņi – ka tā ir patiesība, un viņiem ir tiesības uz to”.¹

Raksta mērķis ir sistemātiski izsekot, kā Atmodas (1987–1991) ietekmīgākie latviešu un krievu valodā iznākošie preses izdevumi attēloja 1941. gada 14. jūnija un 1949. gada 25. marta deportāciju pieminēšanu. Mēs uzskatām, ka šā perioda komemoratīvās reprezentācijas analīze ir būtisks priekšnosacījums, lai saprastu izsūtījuma kā kultūras traumas tālāko ģenēzi Latvijas sabiedrībā.

Turpmākās analīzes kontekstā vēlamies uzsvērt, ka deportāciju piemiņas institucionalizācija ir neatraujami saistīta ar trauksmainajām Atmodas norisēm, kas bija pamatā fundamentālām sociālām pārmaiņām Latvijas sabiedrībā. Mihaila Gorbačova realizētās atklātības politikas iespaidā PSRS un tās vēsture kļuva par centrālo kritikas un diskusiju objektu, un tobrīd aizsākas process, kuru masu komunikācijas pētniece Vita Zelče dēvē par vēstures demokratizācijas pirmo vilni: Latvijas iedzīvotāji uzzināja un sāka runāt par padomju režīma pāridarījumiem.² Šajā laikā publiskajā telpā aizvien biežāk parādījās represēto dzīvesstāsti. Sociologs Tālis Tisenkopfs īsi pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas par Atmodas laikā notikušo rakstīja:

“[A]tklājās jauns mutvārdu un rakstītās kultūras slānis, kas balstījās uz līdz šim nevēlamu un pat aizliegtu individualizētu domāšanu, runāšanu, stāstīšanu, lasīšanu un klausīšanos. [...] Dzīves stāsti tika translēti radio un televīzijas raidījumos, publicēti laikrakstos un žurnālos, apspriesti ikdienas sarunās. Tā bija jauna tipa komunikācija, kas radīja un izplatīja jaunas idejas un izjūtas.”³

1 [B. a.]. (2005). Mediji – tautas balsis un atbalss. Masu mediji Baltijas neatkarības atgūšanas procesā. Grām.: Škapars, J. (sast.) *Baltijas brīvības ceļš*. Rīga: Zelta grauds. 150. lpp.

2 Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 43.–44. lpp.; sk. arī Gundare, I. (2002). Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā. Grām.: Ķikāns, V. (galv. red.). *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā*. 2. sēj. Daugavpils: Saule. 35.–43. lpp.

3 Tisenkopfs, T. (1993). Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5(550), 3, 4.

Cauraužot Latvijas okupācijas un padomju režīma pāridarījumu tēmas, deportāciju pieredze iekļāvās ikdienas traumatiskajā diskursā. Protams, sāpīgo atmiņu publiskošana un dalība piemiņas pasākumos sekmēja ne tikai individuālu, bet arī kolektīvu pašviktimizāciju, taču, iespējams, vienlaikus tā deva pirmos impulsus šīs kultūras traumas *sadziedēšanā*. Tiesa, Atmodas perioda nacionālo laikrakstu attieksme pret Gorbočova uzsākto pārbūvi, tai skaitā vēstures demokratizāciju, bija atšķirīga, piemēram, “Literatūra un Māksla”, “Padomju Jaunatne” un “Советская молодежь” izvirzījās atklātības un viedokļu daudzveidības avangardā, turpretī “Cīņa” un “Советская Латвия” izvēlējās krietni piesardzīgāku kursu.⁴

Lai izpētītu laikrakstu raibo klāstu un tā iespaidu uz deportācijas komemoratīvo reprezentāciju, esam apkopojusi datus par periodu no 1987. līdz 1991. gadam. Pētījuma izlasē ietilpst Latvijas nozīmīgākie nacionālie un lokālie laikraksti, kas tolaik iznāca latviešu un krievu valodā. Izlasi veido divi tuvākie laikraksta numuri, kas iznākuši pirms un viens, kas iznācis pēc komemoratīvā notikuma, kā arī numuri, kas iznākuši komemoratīvā notikuma – 25. marta un 14. jūnija – dienā. Ja piemiņas dienā konkrētais laikraksts neiznāca, kā tas, piemēram, bija nedēļas laikrakstu gadījumā, tad dati par attiecīgo gadu tika iegūti no diviem numuriem. Šāds izlases dizains mums ļāva aptvert ne tikai pašu piemiņas brīža reprezentāciju, bet arī laikrakstu nozīmi šīs reprezentācijas konteksta radīšanā. Mūsu izvēlētās datu ieguves metodes ir kontentanalīze⁵ un tematiskā analīze⁶. Respektīvi, rakstā izmantotie dati ir gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Ar kontentanalīzes palīdzību mēs apkopojām svarīgākās satura kategorijas deportāciju pieminēšanā (balsis, rituāla elementi, pāridarītāji, represēto pašidentitāte un citas). Kontentanalīzei tika pakļauts arī vizuālais materiāls. Savukārt ar tematiskās analīzes palīdzību mēs ieguvām kvalitatīvu informāciju par deportāciju pieminēšanas kontekstu un to strukturējošajām tēmām. Līdz ar to pirms datu vākšanas tika definētas divas kodēšanas vienības: deportāciju piemiņas notikumu atainojošās publikācijas (citviet rakstā sauktas arī par piemiņas publikācijām) un kontekstuālās publikācijas, kas parādās izvēlētajā analīzes periodā. Turpmākajā datu analīzē mēs vispirms ieskicēsim piemiņas publikāciju dinamiku Atmodas periodā, kam sekos padziļināts ieskats komemoratīvās reprezentācijas ģenēzē.

Kopumā pētījuma izlasē tika iekļauti deviņi nacionālie laikraksti: “Literatūra un Māksla”, “Padomju Jaunatne”/“Latvijas Jaunatne”, “Atmoda”, “Cīņa”/“Neatkarīgā Cīņa”, “Rīgas Balss”, “Lauku Avīze”, “Skolotāju Avīze”/“Izglītība”, “Советская Латвия”, “Советская молодежь”. Tāpat esam analizējuši 12 rajona jeb lokālos laikrakstus: “Darba Uzvara”/“Jelgavas Ziņotājs”, “Padomju Dzimtene”/“Kurzemnieks”, “Komunisma Ceļš”/“Bauskas Dzīve”, “Avangards”, “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis”, “Padomju Druva”/“Druva”, “Komunisti”/“Kurzemes Vārds”, “Komunisma Uzvara”/“Staburags”, “Vaduguns”, “Liesma”, “Padomju Venta”/“Ventas Balss”, “Stars”. Lokālās preses analīze ļauj aptvert pieminēšanas notikumu reprezentāciju ārpus Rīgas, kur 1990. gadā dzīvoja aptuveni divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju. Kopskaitā tika atlasītas

4 Salīdzinājumam sk. Skudra, O. (2005). Sociālistiskās sistēmas noriets komunistiskās “Cīņas” slejās – valodas, valsts un varas aspekts. Grām.: Škapars, J. (sast.). *Baltijas brīvības ceļš*. 162.–173. lpp.; Denisa, S. (2005). Vienotība/šķelšanās: Latvijas lielāko krievvalodīgo laikrakstu analīze (1988–1990). Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj.: *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskursi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 210–247. lpp.; turpat sk. arī Zelče, V. (2005). *Vēsture perestroikas redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads*. Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj.: *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskursi*. 248.–269. lpp.; Buholcs, J. (2003). 1940. gadā notikušās valsts iekārtas pārveides Latvijā vēstures interpretācijas maiņa (1988–1989). Grām.: Irbe, E. (proj. vad.) *Domino*. Rīga: Zinātne. 195.–215. lpp.

5 Sk. Riffe, D., Lacy, S., Fico, F. G. (1998). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

6 Sk. Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks: Sage Publications.

un analizētas 185 atceres un 448 kontekstuālās publikācijas. 25. marta piemiņas pasākumus atainoja 42% atceres publikāciju, bet 14. jūnija piemiņas dienu – 58% publikāciju.

PIEMIŅAS PUBLIKĀCIJU UN PIEMINĒŠANAS KONTEKSTA RAKSTUROJUMS

Par 20. gs. 40. gados īstenoto deportāciju publiskās pieminēšanas sākumpunktu Latvijā ir uzskatāms 1987. gada 14. jūnijs, svētdiena, kad cilvēktiesību aizstāvības grupa *Helsinki-86* sarīkoja nesankcionētu ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa, tādējādi godinot 14. jūnija izsūtīšanas upurus. Tas notika vienlaicīgi ar tautas riteņbraukšanas svētkiem, kas noritēja pie Brīvības pieminekļa un par kuriem nākamajā dienā ziņoja vairāki nacionālie laikraksti. Šo sporta pasākumu toreizējais Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs Edmunds Johansons savos memuāros ir nodēvējis par “spožu ideju”, kas aizēnoja uzmanību *helsinkiiešu* aktivitātēm.⁷ Pirmais publiskais pieminēšanas mēģinājums medijos lielākoties izpelnījās nosodījumu – dominēja pārmetumi par pakļaušanos imperiālistisko un kapitālistisko valstu pretpadomju propagandai, kā arī par atsevišķu satrakojušos jauniešu provokatīvo rīcību. Piemēram, “Padomju Jaunatne”, tolaik viens no vislasītākajiem laikrakstiem ar vairāk nekā 200 tūkstošu eksemplāru tirāžu, rakstīja šādi:

“Mūsu dzīvē ienāk jaunas tradīcijas, masveidīgāki un demokrātiskāki kļūst mūsu pasākumi svētku reizē, reālistiskāka un atklātāka ir pieeja gan pagātnes jautājumu izgaismojumā, gan šodienas problēmu aplūkojumā. Taču jākonstatē arī kas cits – aktivizējušās atsevišķas personas, kas izmisiģi pūlas demokrātismu un atklātumu izmantot savtīgos, nereti pat pretsabiedriskos nolūkos. Arī aizvadītās svētdienas vakarā vairāki cilvēki par katru cenu pūlējās nokļūt uzmanības centrā, lai iegūto “publicitāti” vēlāk ne bez personiskas ieinteresētības tālāk nodotu pēc sensācijām kārās Rietumu propagandas rīcībā. Ir tiesa, atsevišķi demagoģiski saukļi un mēģinājumi “piesmērēties” jaunajam dzīves ritumam varbūt arī vēl neprezumē juridisku sodu, taču morālu nosodījumu gan.”⁸

Savukārt nedēļu pēc notikušā blakus fotogrāfijai, kurā bija redzama ziedu nolikšana un transparents “14. jūnija upuru piemiņai”, “Literatūras un Mākslas” redaktors Māris Čaklais nedaudz samiernieciskāk sprieda: “Lai tas paliek uz pašu pieminētāju sirdsapziņas, cik viņi klausīja savai sirdsbalsij, cik “Amerikas balss” un “Brīvās Eiropas” aicinājumiem.”⁹

Komunikācijas pētniece Inta Brikshe uzskata, ka mediju attieksme pret 1987. gada 14. jūniju liecināja par krīzi Gorbačova īstenotajā *glasnostj* politikā – mediji šo notikumu atainoja neadekvāti vai vispār noklusēja, kaut gan tam bija daudzi aculiecinieki.¹⁰ Tomēr jau pēc gada paši mediji “Latvijas Jaunatnes” redaktora Andreja Cīruļa personā Rīgā vadīja vērienīgus 25. marta un 14. jūnija piemiņas pasākumus. To nepārprotami iespaidoja arī Latvijas Komunistiskās partijas attieksmes maiņa: LKP Centrālā komitejā atļāva pieminēt 25. marta deportāciju upurus. Citiem vārdiem, tika sperti pirmie soļi deportāciju piemiņas leģitimēšanas virzienā. “25. martā, liekas, bijām liecinieki jaunai tradīcijai – bez izspīlētas uzraudzības, no vienas puses, un bez politiskām spekulācijām, no otras – īstai, sāpju un bēdu remdējuma izpaušmei,” – tā pirmo oficiāli akceptēto piemiņas pasākumu novērtēja M. Čaklais.¹¹ Savukārt 1988. gada 14. jūnija

7 Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa piezīmes: Atmoda un VDK*. Rīga: [B. i.].

8 [B. a.] (1987, 16. jūn.). Svētki uz riteņiem. *Padomju Jaunatne*. 2.lpp.; Salīdzinājumam sk. arī Birznieks, M. (1987, 20. jūn.). Tas mums jāiegaumē. *Skolotāju Avīze*. 14. lpp.; (1987, 20. jūn.). [B.a.] Labāk zināt vēsturi. Turpat.

9 Čaklais, M. (1987, 19. jūn.). *Literatūra un Māksla*. 2. lpp.

10 Brikshe, I. (2005). Publiskās sfēras demokratizācijas iespējas: *Perestroikas un glasnostj aspekts Latvijā*. Grām.: Brikshe, I. (galv. red.) *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj. *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. 203. lpp.

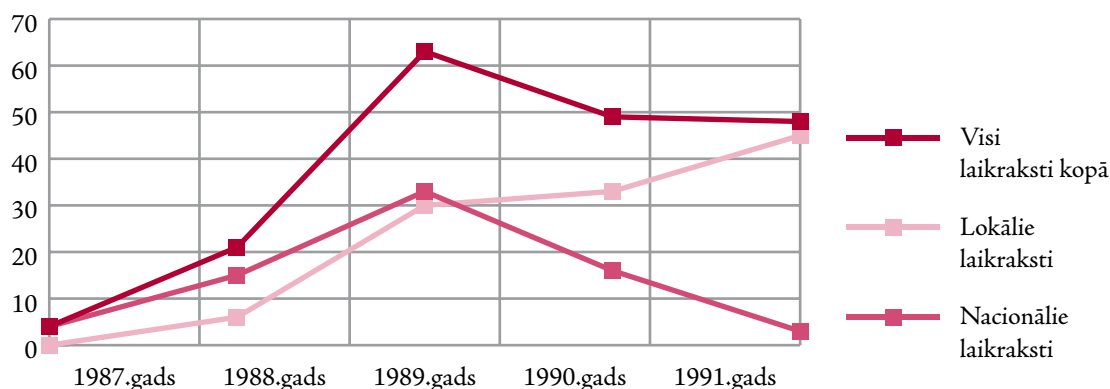
11 Čaklais, M. (1988, 1. apr.). Redaktora sleja. *Literatūra un Māksla*. 2. lpp.

kontekstā LKP CK birojs “atbalstīja plašu darbalaužu slāņu un republikas sabiedrības priekšlikumus par personības kulta perioda nepamatoto represiju upuru piemiņas saglabāšanu mūžos un atzina par lietderīgu izveidot nevainīgi cietušo piemiņas memoriālu”.¹² V. Zelčes skatījumā tieši 1988. gada pavasarī

“vēstures diskursā sāka iesakņoties humānistiskais skatījums un vērtējuma princips, kas savā būtībā saskanēja ar *perestroikas* pamatkonceptiju. Padomju vēsturē rodamās ideoloģiskās vērtības kļuva diskursīvi neviennozīmīgas, apšaubāmas, pat noliedzamas”.¹³

Lai gan 1988. gadā attieksme pret deportāciju pieminēšanu kardināli izmainījās un pieminēšana turpmāk kļuva par publiskās komunikācijas sastāvdaļu, LPSR Augstākās padomes Prezidijs tikai 1989. gada 8. jūnijā pieņēma dekrētus “Par četrdesmitajos un piecdesmitajos gados no Latvijas PSR teritorijas izsūtīto pilsoņu rehabilitāciju” un “Par staļinisko represiju upuru piemiņas dienu 14. jūniju”. Gadu vēlāk, 3. oktobrī, Augstākā padome pieņem likumu “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”, kurā 25. marts un 14. jūnijs jau tiek noteikts par Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienām. Līdz ar to noslēdzās deportāciju pieminēšanas institucionalizēšana rīcībpolitikas līmenī, taču, bez šaubām, medijos un sabiedrībā tā turpinājās, komemorācijai iegūstot noteiktu sociālo reljefu.

Atmodas perioda piemiņas publikāciju kopējā dinamika ir bijusi viļņveidīga, augstāko punktu sasniedzot 1989. gadā, kad 25. marta un 14. jūnija atcerei bija veltītas 62 publikācijas. Tas lielā mērā ir saistīts ar plašu rezonansi izraisījušajiem pasākumiem Rīgā: 25. martā Radošo savienību pārstāvji aicināja nolikt ziedus Brāļu kapos, bet 14. jūnijā Vides aizsardzības klubs rīkoja mītiņu pie LKP Politiskās izglītības nama. Tomēr pastāv arī acīmredzamas *representācijas scenāriju* atšķirības starp nacionālajiem un lokālajiem laikrakstiem. Proti, līdz 1989. gadam piemiņas brīžu atainošanā dominē nacionālie mediji, bet vēlāk to darbīgums noplok, turpretī lokālajos preses izdevumos publikāciju īpatsvars pieaug (sk. 1. diagrammu).

1. diagramma. Piemiņas publikāciju īpatsvars (N=185)

Mūsaprāt, to var skaidrot ar diviem – ne vienmēr savstarpēji nošķiramiem – fenomeniem. Pirmkārt, tas liecina par nacionālās preses kā komemorācijas leģitimētāja lomu, kas radīja augsni pieminēšanas diskursa lokalizēšanai un nacionālajā līmenī pakāpeniski mazināja

12 LATINFORM. (1988, 18. jūn.). Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajā komitejā. *Lauku Avīze*. 10. lpp.

13 Zelče, V. (2005). *Vēsture perestroikas redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads*. 258. lpp.

nepieciešamību pēc pastiprinātas uzmanības deportāciju piemiņai. Otrkārt, šāds asimetriskums, iespējams, parāda dienaskārtības izmaiņas, kas nacionālajos medijos notika līdz ar Atmodas patosa kritumu 90. gadu sākumā, kad priekšplānā izvirzījās sabiedrības ekonomiskās problēmas; lokālie mediji savukārt aizvien intensīvāk ziņoja par deportāciju pieminēšanu kā svarīgu (publikācijas bieži atradās laikrakstu pirmajās lapās) ikgadēju notikumu vietējās kopienas, nevis visas sabiedrības dzīvē. Tiesa, mediji – neatkarīgi no statusa – visbiežāk stāstīja par tiem piemiņas notikumiem, kas norisinājušies pilsētās, nevis pagastos.

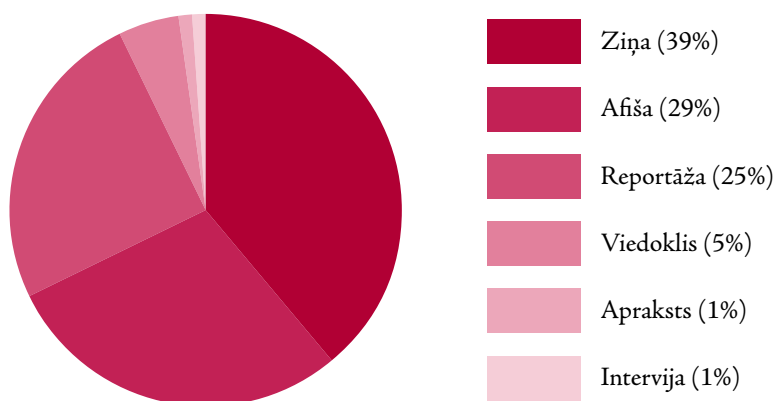
Tāpat piemiņas publikāciju kvantitatīvā analīze izgaismo atšķirīgo laikrakstu iesaisti komemoratīvā diskursa veidošanā, turklāt starp aktīvākajiem un pasīvākajiem medijiem var atrast gan lokālos, gan nacionālos preses izdevumus (sk. 1. tabulu). Vairāki nacionālie laikraksti mēdz publicēt identiskus rakstus, piemēram, 1989. gada martā raksts ar nosaukumu “Vēl zaudējuma sāpe sirdī sūrst”, kura autori ir *Latinform* korespondenti, atšķirīgos datumos parādās “Cīņa”, “Rīgas Balsī”, “Советская молодежь” un “Советская Латвия”, bet 1990. gada jūnijā LETA korespondentes G. Pommeres publikācija „Upuru piemiņas diena” tiek nodrukāta gan “Cīņā”, gan “Rīgas Balsī”. Šāda prakse atgādina par centralizētu autoritāro diskursu, kas piemita vēlinajai padomju žurnālistikai.

1. tabula

Piemiņas publikācijas laikrakstos (1987–1991)

“Jelgavas Ziņotājs”	17
“Padomju Dzimtene”/“Kurzemnieks”	13
“Padomju Venta”/“Ventas Balss”	12
“Rīgas Balss”	11
“Literatūra un Māksla”	11
“Cīņa”	11
“Komunisti”/“Kurzemes Vārds”	11
“Bauskas Dzīve”	11
“Padomju Jaunatne”	9
“Liesma”	9
“Darba Karogs”	9
“Padomju Druva”/“Druva”	9
“Советская молодежь”	8
“Avangards”	6
“Atmoda”	6
“Komunisma Uzvara”/“Staburags”	6
“Stars”	5
“Советская Латвия”	5
“Skolotāju Avīze”/“Izglītība un Kultūra”	5
“Lauku Avīze”	4
“Vaduguns”	2

Vairumā gadījumu laikraksti komemoratīvo reprezentāciju ielogo ziņu, afišas un reportāžas žanrā (2. diagramma). Ievērojami mazāka loma ir tādiem interpretējošiem vēstījumiem kā individuālam viedoklim, intervijai vai lasītāju vēstulei. Tādējādi piemiņas notikums parādās samērā koncentrētos žurnālistikas materiālos, kas parasti (56%) atrodas laikraksta pirmajā lapā. Jāatzīmē, ka lokālajā presē ziņām ir krietni lielāks īpatsvars nekā nacionālajos medijos (attiecīgi 52% un 17%), kas faktiski nozīmē atšķirīgas diskursīvās pieejas komemoratīvās reprezentācijas konstruēšanā. Respektīvi, ziņas akcentē notikumu, bet citi žanri padziļina vai rada šā notikuma daudzšķautņainumu. Atmodas perioda preses izdevumos virsroku gan vēl aizvien ņem padomju žurnālistikas prakses, tādēļ šiem žanriem ne vienmēr var piemērot šodienas kritērijus, tā, piemēram, ziņās bieži parādās komentārisms un spilgtas emocionālas atkāpes, stāstot, kā aizritējuši deportāciju piemiņas pasākumi.

2. diagramma. Komemoratīvo publikāciju sadalījums pēc žanriem (N=185).

Afīšas¹⁴ kā žanra dominance abu tipu laikrakstos faktiski parāda mediju lomu tālaika sabiedrības mobilizēšanā. Par to arī liecina, ka 40% piemiņas rakstu tiek publicēti pirms komemoratīvā notikuma.

KOMEMORĀCIJAS ATAINOJUMS

Viens no svarīgākajiem mūsu pētījuma virzieniem bija saprast deportāciju komemoratīvās reprezentācijas institucionalizēšanos, kas netieši varētu liecināt arī par pieminēšanas rituāla veidošanos.

Piemiņas publikāciju virsraksti ir viens no veidiem, kā izzināt Atmodas perioda komemoratīvo reprezentāciju. Vārdu biežuma analīze parāda, ka publikāciju virsrakstos atkārtojas tādas frāzes kā “piemiņas diena” (dažādos locījumos 14 reizes), “sēru diena” (8).¹⁵ Parasti virsrakstos ir sastopami vārdi, kas saistīti ar atceri un pāridarījumu (2. tabula). Tas, kā vēlāk mēs to centīsimies pamatot, liecina par Atmodas laika piemiņas reprezentācijas konceptuālajām tēmām jeb kodolu.

¹⁴ Pēc pilotpētījuma veikšanas *afiša* tika definēta kā atsevišķa analīzes kategorija. Par *afišu* ir nosaukti visi gadījumi, kuros medijs ir publicējis *kas-kur-kad* informāciju, t. sk. sludinājumus par gaidāmajiem piemiņas pasākumiem.

¹⁵ Datu analīzes programmas NVivo 8 piedāvātajai vārdu biežuma analīzei tika pakļauti tikai unikālie virsraksti, t. i., netika analizēti identisku publikāciju identiski virsraksti.

Piemīņas publikāciju virsraksti¹⁶

VIRSRAKSTOS IZMANTOTIE VĀRDI	GADĪJUMU SKAITS
Piemīņ*	35
Upur*	17
Taut*	16
Piemin*	11
Repres*	10
Sēru	9
Sāp*	6
Atcer*	5
Staļin*	5
Ziedi	4
Neaizmirsīsim	4

Izsekojot, kā 40. gadu deportācijas tiek pieminētas kopš 1987. gada, redzams, ka uzmanības centrā atrodas pieminekļi un piemiņas vietas, pie kurām cilvēki noliek ziedus. Rīgā tas parasti ir Brīvības piemineklis un Māte Latvija (Rīgas Brāļu kapos); 1989. gadā Torņakalnā tiek atklāta piemiņas plāksne deportētajiem, un tā turpmāk arī kļūst par atmiņu vietu. Savukārt Latvijas reģionos cilvēki visbiežāk pulcējas vietās, kas simbolizēja izsūtīšanu, piemēram, Tores stacijā, Iecavas, Vecumnieku, Rēzeknes dzelzceļa stacijās, kā arī baznīcās, kur mācītājs notur piemiņas dievkalpojumu. Zīmīgi, ka sākotnēji, kad vēl nebija izveidotas piemiņas vietas, lauku teritorijās dzīvojošie cilvēki itin bieži devās gājienā uz upju krastiem, Gaujas, Daugavas, Ventas, Mēmeles ūdenī palaižot degošas sveces un īpaši veidotus vainagus, vītnes, tādējādi simboliski godinot represēto tuvinieku piemiņu. Tāpat piemiņas pasākumi tiek rīkoti kultūras namos, kur, skatot bērnu ansambļa izpildītām dziesmām, visbiežāk savos pārdzīvojumos dalās represētie.

“Pēc tam ļaudis sapulcējās kultūras namā. Skanēja mūzika, dzejnieku vārsmas. Par to paldies Dviete skolas skolēniem. Izjustā, emocionālā noskaņā sarīkojuma dalībniekiem acīs parādījās miklums. [...] Cilvēkiem jābūt modriem un vienotiem, lai ļaunie spēki, kuri vēl ir dzīvi, nespētu izraisīt jaunus noziegumus.”¹⁷

“Gatavojoties šim piemiņas brīdim, daudz bija padarīts LTF organizētajā talkā – izcirsti krūmi, izzāģēti vecie ābeļu zari, sakopta apkārtnē. [...] Nav tālu līdz Daugavas krastam. Tur gaida airu laiva, lai uzņemtu piemiņas vainaga nesējus. Mums pilsētā nav vietas, kur nolikt ziedus izsūtījumā mirušo piemiņai. Tāpēc atdodam tos Daugavas straumei.”¹⁸

Jau 1989. gadā lokālās preses publikācijās iezīmējas vēl kāda tendence – tiek dibināti represēto klubi un realizētas aktivitātes, lai izveidotu piemiņas vietas deportāciju upuriem. Lokālie laikraksti un rajonu iedzīvotāji akceptē deportāciju pieminēšanu ne tikai kā nacionāli nozīmīgu tēmu, bet pirmām kārtām – kā daļu no kopienas ikdienas.

16 Analizēti bez galotnēm (tabulā aizvietotas ar *), ietverot dažādus locījumus.

17 Valpēters, K. (1990, 29. marts). Atceroties Gogātas ceļu. *Avangards*. 1. lpp.

18 Sērmūksle, S. (1989, 28. marts). “Vēl ilgi nedzīs tās rētas, Vēl ilgi latvju tauta skums...” *Staburags*. 1. lpp.

PIEVIŅA,

**MELNO TAUTAS LIKTENSTUNDU
PIEMINOT**

**Sāpes
vieno
apņēmība**

Piemīņas pasākumu reprezentācija
Atmodas laika presē

**Golgātas
To**

**Nolietot
galvas,
cietušos
pieminot**

LAIDZĒJUMA SĀPE SIRDĒ SŪRST

**MĒS
NEKO
NEESAM
AIZMIRSUSI**

MARĒSĒRE DIENA

Atkores diena

“Sākās ziedojumu vākšana piemiņas akmens celtniecībai. Uz pilsētas padomi īpašu cerību nav, jo tai jau pagājušā gada 14. jūnijā tika iesniegta mītiņa dalībnieku rezolūcija ar prasību uzstādīt piemiņas akmeni uzspridzinātās Aleksandra Ņevska baznīcas vietā, bet nekāda atbilde līdz šim laikam nav saņemta. Sapulces dalībnieki nolēma oficiāli reģistrēt politrepresēto klubu.”¹⁹

“Mūsu pirmajā represēto saietā Zaļeniekos skan atmiņu stāsti.. [..] Jāturpina, jāturpina šādi saieti gan paaudzū atmiņai, gan pašu izsūtīto sāpes izteikšanai. Dzīkst nodomi par piemiņas akmeni un birztalu, un atmiņu ierakstīšanu, materiālu pārfofografēšanu.”²⁰

Parasti piemiņas brīžu neatņemama sastāvdaļa Atmodas laikā ir masveidīgi mītiņi un gājieni, it īpaši Rīgā, kur, kā laikraksti mēdz novērtēt, pulcējas tūkstošiem cilvēku. Sevišķi izteiksmīgs šis uzsvars uz masveidīgumu ir 1988. un 1989. gada publikācijās. Galvaspilsētā notikušo mītiņu norises dažkārt atbalsojas, tiek pārpublicētas arī lokālajā presē.

Gan nacionālie, gan lokālie mediji pievērš uzmanību piemiņas pasākumu muzikālajam noformējumam. Itin bieži tie ziņo, ka piemiņas brīdī skanējusi sēru mūzika, spēlējis pūtēju orķestris, dziedājis Akadēmiskais koris, dziedājis Tautas koris “Skaņupe” u. tml. Tā kā Latvijas reģionos represētajiem cilvēkiem veltītie piemiņas pasākumi mēdz notikt baznīcās, likumsakarīgi, ka arī izvēlēta mūzika ir garīga un emocionāla.

“Pagājušajā svētdienā uz Sesavas baznīcu atnāca tie, kuru galvas skārusi sarma. [..] Izskanēja augsta humānisma pārpilnie Evanģēlija vārdi. [..] Ērģeles sāka atskaņot brīnišķīgo un skumjo melodiju “Ave Maria”. [..] Vecās baznīcas velvēs skanēja arī traģiskajai pagātnei veltīta dzeja. Bet par noslēguma akordu kļuva himna “Dievs, svēti Latviju”. To dziedāja visi – kā liels, tā mazs.”²¹

Sākot ar 1990. gadu, aizvien biežāk piemiņas pasākumi norisinājās īpaši izveidotās atceres vietās dabā, Svētbirzī – Jelgavas rajonā, Vārmes birzī – Kuldīgas rajonā, pie piemiņas plāksnēm un akmeņiem. Viena no visbiežāk dziedātajām dziesmām ir “Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme”. Tāpat ārpus Rīgas notiekošajos atceres pasākumos vērojama sasaiste ar latviskajām (sentēvu) tradīcijām un folkloru:

“Otrdienas novakare. Cēsīnieku soļi piestāj rožu laukumā. Nāk sirmas māmuļas ar lauku ziedu pušķiem, nāk jaunieši ar ozolu vainagiem, nāk vīri spēka gados. [..] Kāds īpašs gaišums ir šo cilvēku sejās. Sāk zvanīt Jāņa baznīcas zvans. [..] Skumji skan kokle un tautasdziesma. Deg svecītes cēsīnieku rokās. [..] Rāma ir Gauja. [..] Likteņupe mūsu sāpi, mūsu atmiņu aiznes tālāk – citos ļaudīs, nākamajās paaudzēs.”²²

Komemoratīvajā reprezentācijā var pamanīt arī reliģisko dimensiju (mācītāja uzruna, svētbrīdis, dievkalpojums), kas gan līdzīgi klusuma brīžiem un represēto pieredzes stāstiem lielākoties parādās lokālo laikrakstu publikācijās. Mācītāja dalība reģionālajos atceres pasākumos ir teju obligāta, jo, neatkarīgi no pasākuma norises vietas (dabā, baznīcā vai kultūras namā), viņa teiktā uzruna kalpo piemiņas pasākuma dalībniekiem kā mierinājums pārciestajām mokām un apsoliņums pagātnes neatgriezeniskumam:

19 Grauds, J. (1990, 29. marts). Sēru diena. *Avangards*. 1. lpp.

20 Štaure, L. (1989, 29. marts). Staļinisko represiju upuru piemiņas diena. *Jelgavas Ziņotājs*. 2. lpp.

21 Vistiņa, J. (1989, 16. jūn.). Draugi, brāļi tālumā! *Jelgavas Ziņotājs*. 3. lpp.

22 Klince, S. (1988, 16. jūn.). Atmiņu – rītdienai. *Padomju Druva*. 1. lpp.

“14. jūnijā dienasvidū ar Kokneses baznīcas-muzeja zvana smeldzīgajām skaņām tika ievadīts piemiņas brīdis, veltīts Staļina personības kulta upuriem. Ilgi bija klusējusi šī zvana mēle, vēl ilgāk – mūsu atmiņa un sirdsapziņa. [...] Trausla ir piemiņa. Kā svecišu trīcošā liesmiņa Daugavmalas spirtajā vējā.”²³

““Miserere nostri Domine” – apžēlojies par mums, Dievs! [...] Dodi mums saprast Tēvijas, Dzimtenes, Brīvības īsto jēgu. Lai jaunas varas sadzītie un saspīstie neķildotos ar mums šai šaurajā zemes stūrīti pie Baltijas jūras,”

skan mācītāja lūgšanā.²⁴ Rīgas piemiņas pasākumu kontekstā mediji nepievērš sevišķi lielu uzmanību konfrontācijai, kā, piemēram, asām vārdu apmaiņām starp pasākuma dalībniekiem vai agresīviem plakātiem. Te gan jāmin gadījums, kad tieši konfrontācija kļuvusi par medija uzmanības galveno objektu – 1991. gadā “*Советская Латвия*” ziņo, ka represiju piemiņas dienā “nacionālradikāļi” iecerējuši nodzēst un no jauna aizdedzināt Brāļu kapu mūžīgo uguni, tādējādi piešķirot tam jaunu (ar to saprotot ne-padomju) nozīmi. Par galveno idejas nesēju laikraksts sauc Augstākās padomes deputātu Odiseju Kostandu, kas šos apgalvojumus nenoliedz. Lai gan pie uguns tai dienā atrodas brīvprātīgā sardze un nekādas reālas konfrontācijas nenotiek, šis diskursīvais konflikts iezīmē sākotni attieksmei, kas krieviski rakstošajai presei būs raksturīga turpmākajos gados – tā pārstāj identificēties ar deportāciju piemiņas pasākumiem, uzskatot, ka tos ir *privatizējuši* nacionālisti.²⁵

Rezumējot, komemoratīvajai reprezentācijai ir atšķirīgas izpausmes, proti, Rīgā organizētajos piemiņas pasākumos, kas nereti kalpoja arī par Latvijas Tautas frontes un citu sabiedrisku organizāciju publiskās komunikācijas placdarmu, nacionālie mediji pievērš uzmanību politiskās rīcības aktiem (mītiņi, uzrunas) un kolektīvajam pārdzīvojumam, bet lokālā prese – kopienas iesaistei un līdzdarbībai, individuālajai izsūtījuma pieredzei.

Analizētajā tekstuālajā materiālā ievērojami retāk kā komemorācijas simboli parādās sarkanbaltsarkanais karogs, himnas dziedāšana vai godasardzes maiņa,²⁶ bet biežāk žurnālisti pieminētāju acīs ierauga asaras un kopīgo goddevīgo noskaņojumu, kas zināmā mērā kļūst arī par retoriskām figūrām, lai aprakstītu piemiņas brīžus. Tāpat par stabilu metaforu un deportēto ciešanas aprakstošu klīšeju var uzskatīt “Golgātas ceļu”, kuru izstaigājuši deportētie.

“Skaidri redzēju, cik klusas gudrības un skumju sāpju pilnas bija sirmo māmuļu acis. Bija arī asaras.”²⁷

“Salu, badu, necilvēcīgu attieksmi izjutis ikviens no viņiem. Tāpēc acīs sariesās asaras.”²⁸

“Atvieglojuma asara norit visiem tiem, kuru piederīgie nepārnāca, – tagad būs vieta, kur piemiņas ziedu un sveci nolikt arī viņiem. [...] Morālo spēku dod arī pūkaino pūpolu pušķīši, kas gulst bijušo represēto plaukstās.”²⁹

Redzams, ka atcere vēl nav ieguvusi valstiska rituāla izteiksmi. Atmodas perioda publikācijas arī apliecina: deportāciju piemiņā visdrīzāk valda nepastarpināts emocionāls pārdzīvojums,

23 Zemdegis, J. (1988, 16. jūn.). Piemiņai dzīvot... *Komunisma Uzvara*. 1. lpp.

24 Lenise, M. (1990, 27. marts). *Jelgavas Ziņotājs*. 1. lpp.

25 Островский, И. (1991, 18. июня). В поисках конфронтации? *Советская Латвия*. С.1.

26 Jāpiebilst gan, ka godasardzes svinīgās maiņas rituāls pirmo reizi parādās tikai 1989. gada 14. jūnija piemiņas pasākumā pie Brīvības pieminekļa.

27 Bite, I. (1988, 17.jūn.). Ielūkojoties sevī. *Literatūra un Māksla*. 3.lpp.

28 Mikucs, I. (1991, 28. marts). Šis ilgais, tālais ceļš mājup. *Darba Karogs*. 1. lpp.

29 Zālite, V. (1990, 28. marts). Zem Burtnieka zīmes. *Liesma*. 1. lpp.

nevis pagātnes kognitivizēšana, atklājot deportācijām veltītas izstādes un konferences, – tas masu medijos sāk parādīties 90. gadu otrajā pusē. Kopumā Atmodas laika prese nostiprina komemoratīvo rituālu, gan aicinot tajā piedalīties, gan pēcāk ziņojot par piemiņas pasākumiem. Šajā procesā rodas virkne diskursīvu prakšu, kas kļūst par neatņemamiem komemoratīvās reprezentācijas elementiem (3. tabula).

3. tabula

Deportāciju komemoratīvo reprezentāciju elementi (publicāciju skaits)

REPREZENTĀCIJU ELEMENTI	1987. GADS	1988. GADS	1989. GADS	1990. GADS	1991. GADS	KOPĀ
Mitiņš, pulcēšanās, gājiens		16	41	29	43	129
Piemineklis, piemiņas vieta	4	11	30	29	39	113
Ziedu nolikšana	2	15	28	23	33	101
Mūzika, dziesmas		7	19	11	23	60
Mācītāja uzruna, dievkalpojums, svētbrīdis		4	14	17	18	53
Klusuma brīdis		3	11	12	25	51
Represēto pieredzes stāsti			17	8	13	38
Sveces		3	14	5	9	31
Dzejas/prozas lasīšana		1	13	3	13	30
Karogs		1	13	10	5	29
Plakāti		5	2			7
Godasardze				5		5
Himna			1		1	2
Izstādes atklāšana, grāmatu atvēršana			1	1		2

4. tabula

Piemiņas publikāciju vizuālais materiāls

FOTOGRĀFIJU ELEMENTI	1987. GADS	1988. GADS	1989. GADS	1990. GADS	1991. GADS	KOPĀ
Pulcēšanās, gājieni	1	8	21	11	10	51
Ziedi	1	8	19	12	9	49
Karogs		2	20	7	3	32
Amatpersonas/slavenības		4	10	3	3	20
Piemineklis		4	7	2	3	16
Plakāti	1	7	2			10

Trešdaļā gadījumu piemiņas publikācijas papildina fotogrāfijas vai arī piemiņas publikāciju veido fotoreportāža. Šis vizuālais materiāls, kas gan pārsvarā (70%) ieraugāms nacionālajos medijos, būtībā saskan ar tekstuālo reprezentāciju – fotogrāfijās dominē

SARAKSTS IR VIENS

Piemiņas pasākumu reprezentācija
Atmodas laika presē

Rit—
1990. gada
25. marts

Noliecot
galvas,
cietušos
pieminot

pulcēšanās vai gājieni, ziedi vai ziedu nolikšana un pieminēkļi vai piemiņas vietas. Tomēr iepretim mediju tekstiem fotogrāfijās salīdzinoši biežāk saskatāmi karogi un plakāti. Kā redzams 4. tabulā, politiskie simboli fotogrāfijās ir raksturīgi 1989. gada piemiņas publikācijām, t. i., Atmodas perioda politiski visaktīvākā gada piemiņas publikācijām.

Piemiņas publikāciju izpētē esam arī aplūkojuši, kādas *balsis* parādās komemoratīvajā prezentācijā. Ar *balsi* kā analīzes vienību ir aptverti tekstuālie segmenti, kuros identificējams indivīds ar savu viedokli, t. i., šis viedoklis vai nu tiek pārstāstīts vai arī citēts tiešās runas veidā. Visbiežāk – 14% no visām publikācijām – tiek citētas amatpersonas, kas reprezentē gan oficiālās varas struktūras, gan sabiedriskās organizācijas un parasti ir asociējamas ar piemiņas pasākumiem Rīgā (A. Gorbunovs, D. Īvāns u. c.). Uz amatpersonu teikto salīdzinoši vairāk tendēti atsaukties krieviski rakstošie mediji. Piemēram, kādā publikācijā kā jaunās paaudzes pārstāvi “Советская молодежь” citē Valēriju Karginu, tolaik komjaunatnes amatpersonu:

“Нас иногда упрекают в том, что молодое поколение бездушно, – говорит заведующий отделом пропаганды Рижского горкома комсомола В. Каргин, – что мы не можем себе представить, что выстрадали наши деды. Может быть, не совсем уместна здесь горькая ирония выражения “не обязательно вариться в супе, чтобы понять, как можно чувствовать себя в нем”.³⁰

Ievērojami retāk piemiņas publikāciju autori – šajā gadījumā runa vispirms ir par ziņām un reportāžām – izmanto represēto sacīto (8%), tādējādi deportāciju tiešās pieredzes subjekti, kas turklāt biežāk parādās lokālajā presē, zināmā mērā tiek ignorēti, dodot priekšroku politiskā diskursa veidotājiem. Dažkārt gan kā alternatīvu amatpersonām žurnālisti izmanto t. s. radošās inteliģences pārstāvjus (dzejnieki, aktieri, žurnālisti) un garīdzniekus. Tomēr vairumam publikāciju piemīt monoloģiskums – tajās pārsvarā ir autora novērojumi, nevis piemiņas pasākuma dalībnieku skatījums. No vienas puses, tas ilustrē komemoratīvā diskursa monumentālumu un vienprātīgumu, bet, no otras, – mazina demokrātiskumu šāda diskursa veidošanā un pārvirza komunikatīvā notikuma centru prom no tiem, kas pasākumam piešķir jēgu (represētajiem) uz tiem, kas pasākumam piešķir formu (organizatoriem un informācijas izplatītājiem).

Piemiņas publikācijās samērā reti ir pamanāmi mēģinājumi objektivēt 40. gadu deportācijas kā represijas, kas vērstas pret konkrētu tautu vai sociālo grupu. Kaut gan, atrodoties uz Atmodas viļņa, virkne mediju nevairās izsūtīšanas vienādot ar genocīdu, akcents uz atsevišķām viktimizētām tautām nav uzskatāms par tendenci. Pētījuma izlasē mums ir izdevies atrast tikai 12 publikācijas, kurās latvieši tiek nosaukti kā deportētā tauta, piedevām ne vienmēr ir minēti tikai latvieši, parādās arī lietuvieši, krievi vai ebreji. Tāpat faktiski nav iespējams atrast publikācijas, kurās deportēto pašidentitāte (piemēram, inteliģence, bagāts zemnieks u. tml.) kalpotu par pamatu kādas sociālās grupas kā upura izcelšanai. Šāda prakse, protams, liecina par universālismu, t. i., mediji necenšas ielogot kādu noteiktu deportāciju upuri. Taču atšķirībā no drīzāk abstraktā upura – Latvijas iedzīvotājiem – piemiņas publikācijās daudz precīzāks ir pāridarītāja tēls – staļinisms. Vispirms personības kulta kļūdas netiek identificētas ar visas komunistiskās iekārtas trūkumiem kopumā, tomēr vēlāk pārmetumi Staļina politikai transformējas sistēmiskā apsūdzībā Komunistiskajai partijai. Trīs gadu laikā notikušās pārmaiņas vainīgo meklēšanā labi ataino šie divi citāti:

30 Гайлиш, В., Маркаян, К., Митин, Ю. (1989, 27 март). И боль утрат идет вслед за нами ... *Советская молодежь*. С. 3. Tulkojumā: Mums reizēm pārmet to, ka jaunā paaudze ir bezjūtīga, – saka Rīgas pilsētas komjaunatnes komitejas propagandas nodaļas vadītājs V. Kargins, – ka mēs nevaram iedomāties, ko izcietuši mūsu vectēvi. Vairbūt ne sevišķi iederīga šeit ir izteiciena rūgtā ironija: “nav jāvārās supā, lai zinātu, kā tajā var justies”.

“Runātāji aicina masu deportācijas viennozīmīgi atzīt par noziegumu pret latviešu tautu. Bet mēs esam cietuši kopā ar krieviem, baltkrieviem, ukraiņiem, lietuviešiem. Vēl ar neskaitāmiem tūkstošiem nevainīgu cilvēku. Cietuši no autoritārā režīma, kas pret tautām izvērsis nežēlīgu vardarbību.”³¹

“Nevar visā vainot Staļinu – viņa partija, komunistu partija ir vainojama tajā asinsizliešanā, miljonu godīgu cilvēku iznīcināšanā – bijušie represētie runāja, atklājot piemiņas akmeni Maltā. Šajā stacijā 1941. un 1949. gadā stāvēja lopu vagoni, kuros sadzina Latgales labākos zemniekus.”³²

Tiesa, vainīgā un atbildīgā meklēšana vai nosaukšana ir fiksējama tikai piektdaļā publikāciju, turklāt uz staļinismu galvenokārt (70%) norāda nacionālie mediji. Tātad deportāciju piemiņas reprezentācija Atmodas periodā lielā mērā veidojas kā visaptverošu ciešanu un atceres stāsts, kurā nav vietas etniskajai identitātei un ļaundariem. Diskursīvā līmenī to izteiksmīgi arī ilustrē 2. tabulā apkopotie visbiežāk satopamie vārdi piemiņas publikāciju virsrakstos: “piemiņ*” un “upur*”.

KONTEKSTUĀLĀS PUBLIKĀCIJAS

Mūsu pētījuma izlasē kopskaitā esam reģistrējuši 448 publikācijas, kas saistītas ar deportāciju pieminēšanu, taču tās iezīmē komemoratīvās reprezentācijas kontekstu, nevis tieši ataino piemiņas pasākumu norisi. Pie šāda tipa publikācijām pieder, piemēram, atmiņu stāsti, intervijas ar represētajiem, analītiskas publikācijas par tā laika vēsturi, arī izsūtījuma tematikai veltītā proza un dzeja. Kontekstuālās publikācijas būtībā parāda, ka Atmodas periodā mediji ne tikai informēja par pašu pieminēšanas faktu, bet lielas pūles ieguldīja, lai kontekstualizētu komemoratīvo notikumu.

No visām kontekstuālajām publikācijām 7% ir publicētas 1987. un 1988. gadā, savukārt 93% – 1989., 1990. un 1991. gadā. Šajos trijos gados publikācijas atrodamas līdzīgā skaitā ar nelielu pārsvaru 1991. gadā, kas liek domāt, ka kontekstuālajām publikācijām līdzīgi kā lokālajiem medijiem ir raksturīga inerce. Svarīgi, ka 85% kontekstuālo publikāciju parādās presē pirms piemiņas notikuma³³ un tikai 15% – pēc. Tas nozīmē, ka visdrīzāk viena no svarīgākajām kontekstuālo publikāciju funkcijām ir mobilizēt auditoriju piedalīties komemorācijas pasākumos vai sekot tiem līdz, kas vēlreiz apstiprina mediju lomu piemiņas tradīcijas veidošanā.

Visvairāk kontekstuālo rakstu publicējusi “Padomju Jaunatne”/“Latvijas Jaunatne” – 9% no kopskaita. Tomēr kopainā lielākas skaitliskās pārstāvēniecības dēļ (kontekstuālās publikācijas atrastas 8 nacionālajos un 12 lokālajos laikrakstos) publikāciju īpatsvars ir krietni par labu lokālajiem laikrakstiem – 66% pret 34%.

1988. gadā represiju tematika tiek kontekstualizēta pastāvošā *perestroikas* diskursa ietvaros, interpretējot izsūtīšanas nevis kā sistēmas (t.i., komunisma) sastāvdaļu, bet gan kā anomāliju, viena cilvēka (Staļina) kļūdu. Staļins saglabā savu absolūtā ļaunuma oreolu arī 1989. gadā, kad kontekstuālajās publikācijās parādās mēģinājumi pielīdzināt viņa noziegumus Hitlera īstenojamiem pāridarījumiem.³⁴ Vēlākajos gados publikāciju tematika pārvirzās uz represēto ciešanu

31 Veidmane, E. (1988, 16.jūn.). Šī diena. *Padomju Jaunatne*. 1. lpp.

32 Magone, M. (1991, 18. jūn.). Mūsu piemiņas akmeņi. *Darba Karogs*. 1. lpp.

33 Iepriekšējās dienās vai pašā represiju piemiņas dienā. Ņemot vērā, ka komemoratīvie notikumi, pēc mediju ziņām, lielākoties sākas vai nu vēlā rītā vai pēcpusdienā, tad tas uzskatāms par ziņošanu pirms notikuma.

34 Šādai tendencei, protams, ir vispārīgāks raksturs. Piemēram, laika periodā no 1987. līdz 1989. gadam laikrakstā “Literatūra un Māksla” publicētajos latviešu inteliģences komentāros Staļins un staļinisms kļūst par vienu no galvenajiem vaininiekiem samilzušajās padomju sabiedrības problēmās. Sk. Procevska, O. (2009). *Inteliģences diskursi Padomju Latvijas 20. gs. 80. gadu otrās puses publiskajā telpā: komentāri laikrakstā “Literatūra un Māksla” (1986–1989)*. Maģistra darbs. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa. 90. lpp.

kompensēšanas, pieminekļu celtniecības jautājumiem, tiek spriests arī par to, kādai represiju komemorācijai jābūt nākotnē.

Statistiski analizējot, jāsecina, ka pieci ražīgākie kontekstuālo publikāciju autori pētāmajā periodā bijuši Romans Auzers (17 publikācijas), Anatolijs Gorbunovs (14), Valentīna Klibiķe (13), Imants Dekšenieks (11) un Aleksandrs Pelēcis (7). Tomēr jāņem vērā, ka publikāciju kopskaitu veido daudzi viena un tā paša teksta pārpublicējumi. Piemēram, R. Auzeam ir tikai sešu dažādu nosaukumu publikācijas, bet A. Gorbunova un V. Klibiķes klātbūtni medijos nodrošina viens vienīgs paziņojums par 14. jūnija noteikšanu par piemiņas dienu. Pārpublicējumi notiek gan virzienā no nacionālajiem uz lokālajiem medijiem, gan starp lokālajiem medijiem, parādot gan lielo pieprasījumu pēc noteikta satura, gan orientāciju uz homogēnu pieminēšanas kontekstu.

Katru piekto kontekstuālās publikācijas autoru iespējams identificēt pēc piederības kādai organizācijai vai profesionālajam statusam.³⁵ 17% gadījumos tie ir žurnālisti (attiecīgā izdevuma vai ziņu aģentūras korespondenti). Atlikušajās publikācijās autora nosaukšana kalpo kā identitātes manifestācijas un paustā diskursa leģitimēšanas rīks. Populārākā ir institucionālā identifikācija, kad autori sevi prezentē (vai tiek pasniegti publikai) kā noteiktu institūciju pārstāvji. Visbiežāk šajā sakarībā parādās arhīvu un muzeju darbinieki, kas saistīti ar izsūtīšanas datu glabāšanu un apstrādi, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (sākot no 1990. gada – Latvijas Zinātņu akadēmijas) amatpersonas un represēto organizāciju pārstāvji. Institucionālo identifikāciju izmanto arī vispārējo pārvaldes institūciju pārstāvji gan rajona padomju, gan Augstākās padomes līmenī. Nākamā nozīmīgākā ir profesionālā identifikācija, kur izteikti dominē divas profesijas – vēsturnieki un skolotāji (pēdējie – lokālajos laikrakstos kā vietējās inteliģences pārstāvji). Daudz retāk autori izmanto ģeogrāfisko identitāti, norādot, ka ir, piemēram, no Rēzeknes, Tomskas vai Komunarskas. Taču visretāk kontekstuālo publikāciju autori sevi identificē kā represētos – šādi izlasē bijuši vien četri gadījumi. Tas nozīmē, ka autori izmanto identifikāciju, lai runātu par represijām no autoritātes pozīcijām, nevis lai identificētos (solidarizētos) ar aprakstāmo tematu un sociālo grupu.

Kontekstuālo publikāciju vidū pastāv ievērojama žanru daudzveidība. Iecienītākais veids, kā kontekstualizēt deportācijas un to komemorāciju, ir atmiņu stāsti (arī dienasgrāmatas) – 29% no visām publikācijām. Atmiņu stāstu autori ir paši izsūtītie, tādēļ arī kopumā kontekstuālajās publikācijās dominē izsūtīto balsis.³⁶ Izsūtījuma atmiņas, kā jau to ir norādījuši arī citi pētnieki, lielākoties ir shematiskas un būvētas pēc līdzīga scenārija: izsūtīšanas nakts–ceļš–dzīve izsūtījumā–atgriešanās–piedošana/atceršanās šobrīd.³⁷ Nākamie popularitātes ziņā ir viedokļu raksti, to skaitā redakcijas slejas, komentāri un pārdomas, kā arī ziņas par norisēm, kas nav tieši saistītas ar piemiņas pasākumiem. Piemēram, šādās ziņās vēstīts par represēto sanāksmēm, pieminekļu būvniecības procesu, tiek publicēti aicinājumi piedalīties labdarības pasākumos vai iesūtīt ziņas par izsūtītajiem un viņu atmiņu stāstus. Ietonējot deportāciju pieminēšanas kontekstu, laikrakstos publicēti arī 49 dzejoļi (11%), 38 apraksti (9%), 21 paziņojums (absolūtais vairākums no tiem ir daudzos medijos pārpublicēts viens un tas pats dokuments – LPSR Aug-

35 Identifikācijas, kas atrodamas pie autora vārda, var būt gan pašu autoru noteiktas, gan medija piedēvētas. Jāpiebilst, ka izlasē iekļuvušas vairākas vienu un to pašu autoru publikācijas dažādos medijos un dažādos datumos, kurām ir vienādi identifikatori. Tās uzskaitītas kā atsevišķas kodēšanas vienības.

36 Tomēr jāpiebilst, ka atmiņu autori zem savām publikācijām gandrīz vienmēr parakstās vien ar vārdu, neidentificējot sevi kā represēto. Tādēļ analīzes vienībās "autori" un "balsis" represēto pārstāvēniecība ir krasi atšķirīga.

37 Sk. Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London: Routledge.

stākās padomes dekrēts, kas nosaka 14. jūniju par staļinisko represiju upuru piemiņas dienu) un 21 dokuments (5%, lielākoties dažādi izsūtīto saraksti, atlasīti pēc reģioniem, profesijām vai citiem konkrētās publikācijas fokusā esošiem raksturlielumiem), kā arī mazāks skaits interviju – pārsvarā vai nu ar izsūtītajiem vai ar amatpersonām, kas atbildīgas par deportāciju apzināšanu, datu vākšanu u.tml. Retāk starp kontekstuālajām publikācijām parādās lasītāju vēstules, laikrakstu rīkotas aptaujas, prozas publikācijas, analītiski raksti un fotostāsti.

Visticamāk, atsevišķu žanru popularitāte iepretim citiem skaidrojama ar materiālu pieejamību un uzskatāmību – uz *publicitātes vilņa* tapa un redakcijām tika iesūtīts ievērojams skaits atmiņu, atklātībā nāca izsūtāmo saraksti, kas paši par sevi, no žurnālistikas viedokļa, ir spilgti arī bez papildu apstrādes, piedevām tas ir arī labs materiāls komentāriem. Savukārt, piemēram, fotogrāfiju, ko varētu izmantot stāstu veidošanai, bija krietni mazāk, un to sameklēšana acīmredzot no redakcijām prasītu ievērojami lielāku piepūli.

Aprakstu un intervijas žanra publikācijās darbojušies gandrīz tikai nacionālie laikraksti, savukārt lokālajā presē dominē atmiņu publikāciju žanrs – tajā parādās 89% no visām reģistrētajām deportēto atmiņām. Daži laikraksti, piemēram, “Bauskas Dzīve”, “Jelgavas Ziņotājs” un “Liesma” katrs publicējuši gandrīz tikpat atmiņu stāstu, cik visi nacionālie laikraksti kopā. Visvairāk (73%) atmiņu stāstu lasāmi 1989. gadā – šis Atmodas gads, kā jau iepriekš esam uzsvēruši, politiskajā un pieminēšanas ziņā medijos bija visaktīvākais. Iespējams, šeit var runāt arī par zināmu lokālās preses tradīciju. Dzejnieks Imants Auziņš, raksturojot 80. gadu pirmās pusē lokālos laikrakstus, raksta: “Par “mazās preses” īpatnību tajos gados kļuva tas, ka tajā biežāk nekā Rīgā atrada vietu pusnoklusētu rakstnieku vārdi. Arī represēto, filtrācijas nometnes izgājušo dzejoļi, tēlojumi, kultūrpublicistika.”³⁸ Kopumā kontekstuālo publikāciju analīze parāda: lokālie mediji deportāciju konteksta iezīmēšanai biežāk izvēlas žanrus, kas ir tuvāki literatūrai, tādus, kuriem raksturīgs lielāks simbolisms. Šī pati tendence redzama, arī skatot žanru lietojumu hronoloģiski. Tas varētu liecināt gan par jaunu izteiksmes formu meklējumiem medijos, gan arī par zināmu nogurumu no vienveidīgo atmiņu stāstu patērēšanas, par pārsātinājumu ar sarakstiem, skaitļiem, vietvārdiem un dzīvesstāstiem, kas radīja vēlēšanos kontekstualizēt represijas arvien netiešākā veidā. Papildus tam šī tendence liecina, ka mediji meklē arvien universālākus un no redakcionālā viedokļa ekonomiskākus veidus, kā piedalīties kolektīvajā rituālā. Deportāciju pieminēšana dažu gadu laikā ir kļuvusi par notikumu, ko mediji nevar neatāinot, bet nevar arī ieguldīt tajā tikpat lielu redakcijas darbu kā agrāk, jo notikuma politiskais (ideoloģiskais) potenciāls ir ievērojami mazinājies.

SECINĀJUMI

Mūsu pētījums atklāj vairākus līdz šim Latvijas mediju pētnieku vidū nepamanītus vai maz reflektētus fenomenus attiecībā uz Atmodas perioda presi vispārīgi un deportāciju komemoratīvo reprezentāciju konkrēti.

Gan piemiņas, gan kontekstuālo publikāciju analīze demonstrē nepārprotamas atšķirības starp nacionālo un lokālo presi. Ja pirmā orientējas uz politizētu un zināmā mērā bezpersonisku pieminēšanas atainojumu, kurā akcenti tiek likti uz politiski konvertējamām vērtībām: masveidīgiem pasākumiem, saukļiem un līderiem, tad lokālā – akcentē pieminēšanas iesakņoti-

³⁸ Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi bez televizora*. Rīga: Sol Vita. 169. lpp.

1987. GADA 14. JŪNIJA IZGAISMOTĀS ATMIŅAS

“Ejot pie BRĪVĪBAS PIEMINEKĻA, bija jāatraits lentes no ziedu pušķiem, vienu minūti ar noliektām galvām un uz viena ceļa bija jāgodina bojā gājušie. Un priekšā pie pieminekļa godasardzē ar lielo lozungu bija jāstāv Evai [Biteniecei] ar Rolandu [Silaraupu]. Evu palūdzu ierasties ar tautas tērpu. Bija jau aizdomas, ka mūs trīs galvenos čekisti centīsies izolēt. Tā arī notika.”

Grantiņš, L. (1997, 14. jūn.) Drosmīgo vārdi. *Kurzemes Vārds* [pielikums *Sestdienis*]. 6. lpp.

“Helsinki grupa ar šo pasākumu kļuva slavēta. Šajā pasākumā viņi parādīja drosmi, iniciatīvu un pārģalvību. Jutu, ka mītiņa laikā valda ļoti elektrizēta gaisotne, ja iejauktos milicija, cilvēki padotos masu psihozei un notiktu smagas sadursmes. Ļoti prātīgi, ka milicijai netika doti rīkojumi iztrenkāt pūli. Otrā dienā šo lietu skatīja partijas centrālkomitejas birojā. Tur notikušo iztīrāja no visdažādākajiem redzes punktiem. Man nācās atskaitīties, kādu iemeslu dēļ tāds pasākums varēja notikt. Skaidroju, ka pasākums radās to procesu dēļ, kas sabiedrībā pakāpeniski virzās uz priekšu.”

Johansons, E. (2006). Čekas ģenerāļa piezīmes: *Atmoda un VDK*. Rīga: [b. izd.].

“1987. gada 14. jūnijs. Tas bija mans dziļais satricinājums. Vēl šodien sev nevaru piedot to, ka man nebija drosmes nolikt ziedus pie Brīvības pieminekļa. Stāvēju pūli otrpus ielai un skatījos, kā to dara citi. Pati sev riebos, bet tāda nu es biju. Izsūtīto ģimenē dzimusi, izsūtīto ģimenes neredzamo bailu piesūkusies.”

Kalniete, S. (2000). *Es lauzu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga: Jumava. 11. lpp.

“Man, kas bija lasījis „Ausekļa” fotokopiju, tāpat kā daudziem, daudziem, 14. jūnijs bija pirmā iepazīšanās ar Helsinku-86. Nākamajā dienā mēs par to uztraukti vārijāmies Preses namā. Drīz zvanīja no Brīvības statujai tuvās 1. ģimnāzijas. Sakarā ar zināmajiem notikumiem jābraucot ātrāk no skolas izņemt meitu. Bet, kad kopā ar Karlīnu un viņas vijoli atgriezāmies Balasta dambī, milicijai mums lika atvērt instrumenta futlāri.

– Strādīvari! – es meloju: – Nav jau, nav šaujamaiss!”

Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda. 71., 72. lpp.

bu kopienas ikdienas dzīvē un lielāku uzmanību pievērs pašiem represētajiem. To var skaidrot ar atšķirīgajām šo mediju funkcijām – nacionālie mediji tradicionāli orientējas uz vertikāliem (no varas uz sabiedrību), bet lokālie – uz horizontāliem (kopienas savstarpējās komunikācijas) vēstījumiem. Ņemot vērā, ka ģimene ārpus Rīgas nereti abonēja gan nacionālo, gan vietējo avīzi, šādi diferencētas pieejas dēļ vēstījumi nepārklājās, bet papildināja viens otru.

Tiesa, abiem mediju tiptiem ir kopīga dispozīcija – tie acīmredzami dažādos komunikatīvajos līmeņos cenšas mobilizēt sabiedrību pirms deportāciju pieminēšanas pasākumiem, publicējot aicinājumus piedalīties un detalizēti iepazīstinot ar pieminēšanas notikuma saturisko pusi un kontekstu. Turklāt lokālajiem laikrakstiem mobilizācijas funkcija ir īpaši izteikta, un, iespējams, šī medija loma deportāciju pieminēšanas institucionalizēšanā mūsdienās tiek pārāk zemu

novērtēta. Te gan jāuzsver, ka nacionālie laikraksti savu apogeju komemoratīvo notikumu ataiņošanā sasniedz politiski karstajā 1989. gadā, turpretī lokālajā presē sākotnēji valda piesardzība un faktiski komemoratīvā reprezentācija sāk veidoties tikai ap 1989. gadu, kad pieminēšana ir ieguvusi jau oficiālu leģitimitāti.

1989. gads ir nozīmīgs faktors komemoratīvās reprezentācijas ģenēzē – tieši tad reprezentācija iegūst vispolitizētāko raksturu. Pēcāk tā kļūst individualizētāka un pieklusinātāka, it īpaši nacionālajos medijos. Kā nacionālajos, tā lokālajos laikrakstos var pamanīt homogēna diskursa veidošanos, kas izpaužas, vai nu pārdrūstojot identiskas piemiņas publikācijas, vai arī ierobežojot publikācijās izmantotās *balsis* un atražojot līdzīgu izteiksmes stilu. Tas, mūsaprāt, liecina par noteiktu reprezentācijas prakšu nostiprināšanos, kas iespaidoja pieminēšanas diskursu medijos arī nākamajā desmitgadē.

Atmodas perioda represiju piemiņas analīze uzrāda vairākas tendences, kas 90. gados tik tiešām ieguva arvien lielāku svaru. Viena no tām ir jau minētais piemiņas pasākumu ataiņošanas šabloniskums, bet cita, kas redzama, salīdzinot latviski un krieviski rakstošo presi, ir konfrontācija. Piemiņas publikācijās mums nav izdevies identificēt būtiskas komemoratīvo reprezentāciju atšķirības starp krievvalodīgajiem un latviešu laikrakstiem. Atmodas aktīvākajā posmā deportāciju piemiņa kalpo par lauku, kurā nacionālās intereses tiek pieklusinātas par labu universālām sērām un kopīgiem mērķiem, taču konsenss ilgst vien dažus gadus. Vēlāk krievvalodīgā prese uz notikumu, kura organizēšanā nupat piedalījusies, sāk raudzīties ar aizdomām kā uz platformu nacionālistisku ideju komunikācijai. Deportāciju piemiņa ar laiku zaudē savu konsolidējošo funkciju un kļūst par vienu no daudziem publiskās telpas procesiem, kas izgaismo robežu starp abām valodas kopienām.

Svarīgi arī atzīmēt, ka Atmodas laika publikācijām raksturīgā noteiktu sociālo slāņu vai tautību ciešanu neakcentēšana, nefokusēšanās uz vainīgo meklēšanu un uzsvars uz kopīgo pārdzīvojumu ietver sevī kultūras traumas dziedināšanas potenciālu. Tas, kā šis potenciāls tiek (ne)izmantots vēlāk, ir viens no mūsu pētnieciskajiem jautājumiem turpmākajai tēmas attīstībai.

5. tabula

Pieminišanas attainojuma piemēri lokālajā un nacionālajā presē

Medijs	1987	1988	1989	1990	1991
"Darba Uzvara" / "Jelgavas Zinotājs"			Pagājušajā svētdienā uz Sesavas baznīcu atnāca tie, kuru galvas skārusi sarma. [...] Izskanēja augsta humānisma pārpilnie Evgēlija vārdi. [...] Erģeles sāka arskanot brīnišķīgo un skumjo melo diju "Ave Mariā". [...] Vecās baznīcas vēlēškanēja arī traģiskajai pagātnī vēlīta dzeja. Bet par noslēguma akordu kļuva himna "Dievs, svētī Latviju". To dziedāja visi – kā liels, tā mazs.	Svētbrīža dalībnieki izteica solidaritāti Lietuvai. Dalībnieki pieņēma rezolūciju, kura tiks nosūtīta Lietuvas Republikas valdībai un PSRS prezidentam M. Gorbačovam.	Tumsie spēki izveda latviešu vīrus tādēļ, ka viņi mīlēja savu Dzimteni, skolotājus – tādēļ, ka tie mācīja patiesību, sievietes – tādēļ, lai tās nevarētu dzemdēt latviešus, bērnus – tādēļ, lai viņi nevarētu atbriest, šodien pie Brīvības pieminekļa notikušajā mītiņā 1940. gada 14. jūnijā represiju upuru piemiņai tautu uzrunāja Dainis Ivaņs. ("Diena")
"Padomju Dzimtene" / "Kurzemnieks"			Pulksten 16 no Komjaunatnes krastmalas uz Brāļu kapiem devās tautas sēru gājieni. Neskatītāmi rūkstroši cilvēku gāja gar Brīvības pieminekli, noliekot tā pakājē ziedus. [...] Pārāk daudz ir bijis nevainīgu upuru, pārāk lieli ir bijuši pazemojumi, tāpēc tik kategoriski tiek izvirzīts jautājums par atbildību. Tautas ar to visu tiks galā pašas, ja pašas varēs lemt savu un savas valsts likteni. (LATINFORM)	Ar šo brīdi mūsu Dzimtenē tika darīts viss, lai no zemes vīrsas nozustu tauta, kura bija devusi pasaulē vārdi – Latvija. Mums bija jāatsakās no tiesībām uz savu vēsturi, kultūru, no savas larviskā dzīves uzveres, bet tā vietā jāpieņem viena vienīga patiesība – marksisms-leninisms un socialistiskais realisms. Lai mūs pakļautu, tika upurēti simti tūkstoši likteņu 1941. un 1949. gadā.	25. marts. Vēl pirms dažiem gadiem vēstures stundās par šo datumu neko nemācīja. [...] Runātājus vienotja doma – nepieļaut, lai latviešu tautas vēsturē šāda melnā diena atkārtotos; kopt un saudzēt esošās piemiņas vietas un darīt visu, lai nerastos vajadzība veidot tās no jauna.
"Padomju Venta" / "Ventas Balss"					Gājiena laikā nesīsim mētru vītni; to ar aizdegrām svecēm atdosim Ventai, lai aiznes uz jūru, tā pieminot arī tos, kuri bija spiesti atstāt Tēvzemi, bēgot no boļševiku režīma. [...] Represēto kluba biedri iecerējuši piemiņas brīdi izvērst kā vālkšanās nakti – kā senlaikos pie mīļa aizgājēja.

Medijs	1987	1988	1989	1990	1991
"Rīgas Balss"		<p>Laukums un visi sāncelņi: pie Politiskā izglītības nama ļauzpilni [...] Mazākais tūkstoši desmit, ja ne visi divdesmit. Mītiņš sākas, kad pierimst spēji uznākšais lietus. [...] Jā, vakardienas manifestāciju mēs varam nosaukt par demokrātisku. Taču tā pierādīja arī to, ka mums pašiem vēl demokrātisms jāmacās. Jāmācās ne tikai runāt. Jāmācās mierīgi uzklaust arī citu domas, it īpaši tad, ja tām pilnībā nevaram piekrist.</p>		<p>Neizsīkstoša ļaužu sraume vakar visas dienas garumā plūda pie Mīžgās uguns, pie Mātes Latvijas. Neizsīkstoša ir tautas sāpe par tiem tūkstošiem nevainīgo stālmisma upuru, kurus 1949. gada 25. martā sakrāva lopu vagonos un aizsūtīja tālumā, nebūtībā. Mūžīga ir tautas piemiņa.</p>	
"Literatūra un Māksla"	<p>Gadi ir gājuši, sociālisms Latvijā ir uzvarējis, un uzvarētāju humānisma kapacitāte ļauj augsirdīgi izturēties pret otra, kaut svešu ceļu gājēju, cilvēka personisko sāpi vai tuvinieku piemiņu. Nekādi šķēršļi netika likti ne ziedu nolikšanai, ne dziesmu dziedāšanai.</p>	<p>Ordrdienas pašā pievakarē Rīgas centrā pie Politiskās izglītības nama norika Staļina terora upuru piemiņai veltīts mītiņš. Tas bija pulcējās tūkstošiem ļaužu, arī citu Padomju Latvijas novadu pārstājus ieskaitot. Un man likās zūmīgi jau tas, ka mītiņa vieta tikusi izraudzīta tieši pie ēkas, kurā pirms divām nedēļām norika Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums, jo šī bija vēl viena atklāribas un demokrātisma paraugstunda.</p>	<p>Doma laukums, pulksten 18.00. Doma baznīcas zvani ieskandē Latvijas Tautas frontes organizēto manifestāciju "Par Latvijas destalinizāciju". Mītiņu atklājot, Latvijas Tautas frontes priekšsēdētājs Dainis Ivāns saka: "Mūsu vienīgā ceļa jēga, ja gribam saukties par tautu, ir brīvība atjaunotā valstī".</p>		
"Cīņa"		<p>Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomiteja bija devusi atļauju un vakar tūkstoši ridznieku un Rīgas viesu gāja pa Brāļu kapu alejām, kavēdamies savās atmiņās, pieminēdami tuviniekus un draugus. Dienas ritumā ziedi tika nolikti arī pie Brīvības pieminekļa. Taču tas acīmredzami nesaskanēja ar prepadomju propagandas centru un viņu pakalpiņu un līdzskreļēju plāniem.</p>	<p>Kopš agra rīta Vecrīgā, vējā plivojot, kvēloja sarkanbaltsarkanie karogi ar melnām sēru lentēm. Šķita, ka pat tūristu grupas, allaž bezrūpīgas un skaļas, ir neparasti apvaldītas un delikātas. Visās Rīgas ielās neredzēti daudz cilvēku ar ziediem, tie nesarunādāties virzās uz kopējo svētdošanas vietu – Brīvības pieminekli.</p>	<p>Jau rīta agrumā pie Rīgas namu fasādēm bija izkārti sarkanbaltsarkanie karogi ar melnām sēru lentēm. Pie Brīvības pieminekļa kā uz svētvietu nāca gan veci, gan jauni. Nāca sievietes, ko likteņa trieciēni liekuši un lauzuši, atņemot viņām tuvinieku, nāca tie, kas paši izcietuši smagos represiju gadus. Pulksten 12 goda sardzē pie Brīvības pieminekļa stāvēja Rīgas Politiski represēto kluba biedri.</p>	

Medijs	1987	1988	1989	1990	1991
"Komunisti"/ "Kurzemes Vārds"			Aiz muguras – bijuļi un nodevības pilna pagātne, priekšā – augšāncelšanās? Tas atkarīgs no mums, tā savā sprediķī runāja garīdznieks Juris Rubenis. [...] Mūsu pilsētā Klusā sesrdiena turpinājās ar deportēto un viņiem velītās dzejas stundu pie Valsts Liepājas teātra.	Pavasari, kad aicinājām jūs uz dzelzceļa staciju, varbūt asak nekā jebkad izjutām klusas piemiņas vietas nepieciešamību mūsu pilsētā. LJA "Tēvzemei un Brīvībai" jau rudenī norikušās neatkarības nedēļas laikā iepazīstināja daudzus liepāniekus ar iespējamo pieminēkļa metu.	Nekad nesapratīšu, kāds labums padomju varai bija no tā, ka mūs pazemoja, nolika lopu līmenī, nesapratīšu, vai tiešām padomju valsts stiprumu vairoja tās ne cilvēcīgās fiziskās un morālās ciešanas, kas mums tika sagādātas. Nekad nav aizmirstams tas vergus tīngus, kurā nokļuvām kā prece un kurš burs burtā argācināja kādreiz grāmatās lasīto par melno Āfrikas vergu tirdzniecību Amerikā.
"Komunisma Ceļš"/ "Bauskas Dzīve"			Vai mēs šodien spējam dzīji un patiesi izspēt savas tautas sāpi? Ja spējam, tad kāpēc nenācām šai skaudrajā piemiņas brīdī kopīgi nolikt galvas šo cilvēku priekšā. Tad kāpēc šodien šo elles kambaru izģūšajiem nevainīgajiem cilvēkiem kā lūdzējiem bargās komisijas priekšā jānoliecas par katru kapeiku, kuru viņiem noziedzīgi atņēma? Kurš par naudu būtu ar mieru izciest to, ko viņi ir izcietuši?	Taura ir stipra tik, cik viņas armija un griba. 25. marts ir mūsu sāpju diena, ko nevar ne aizmirst ne piedot. Iecavas-Vecumnieku dzelzceļš gaida mūsu vainagus, brīvības cīnītāju pieminēkļi gaida mūsu ziedus.	Izskanēja kopīgi dziedātas dziesmas, tajā skaitā – "Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme! [...] Visi nepamatoti represēti, kuri bija atnākuši, līdzi paņēma acceres brīža noskaņu un atrīpu smago grāmatu "Via dolorosa".
"Padomju Jaunatne"		14. jūnijā uz mūtiņu ar moto, kas pauž atbalstu M.Gorbačova kursam, atbalsta partijas XIX Vissavienības konferenci, ir par perestroiku, par sabiedrības desralizāciju, jūs aicina LPSR Jaunatnes organizāciju komiteja un Vides aizsardzības klubs. Pulcēšanās pulksten 18.30 pie LKP CK Politiskās izglītības nama. Tie, kuri vēlēties, varēs nodot savus ziedojumus Stalīna personības kulta represiju nevainīgo upuru pieminēkļa celtniecībai (šim nolīkam jau saziēdori 1905 rubļi).	Trīspadsmitā jūnija novakare. Sarkanbaltsarkani karogi ar melnām sēru lentēm. Izsmisums, skumjas un cerības koku paēnā sapulcējušos cilvēku dvēselēs. Siguldā pirmo reizi pēc daudziem gadiem atklāti sēro par 1941. gada 14. jūnija deportācijas upuriem.	Rīga, Pulksten 12 godasardzē pie Brīvības pieminēkļa stājas Rīgas Politiski represēto kluba biedri. Godināt stalinisma upuru piemiņu un nolikt ziedus pie Brīvības pieminēkļa ierādās republikas AP priekšsēdētājs A. Gorbunovs, MP priekšsēdētājs I. Godmanis, LTF priekšsēdētājs D. Ivāns, tautas deputāti un valdības locekļi.	

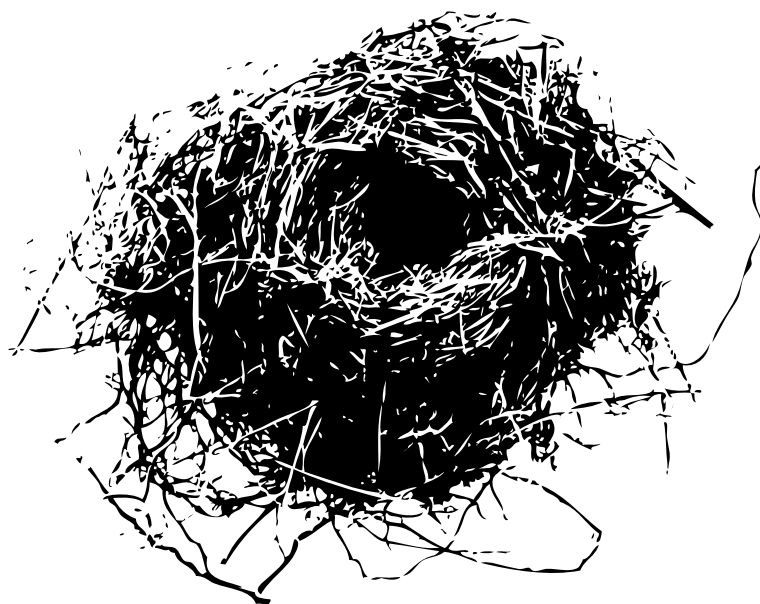
Medijs	1987	1988	1989	1990	1991
"Liesma"				<p>Sāpe līdz sirdij dzeļ un mudina vēl ciešāk sadot rokas, lai nosargātu vienoto Baltijas un brīvības ceļu. Kā apliecinājums šai vienotībai deg Mūžīgā uguns. [..] Un tad pret Burtieku debesīm nošalc daudzdu balsu pārtvertā: "Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme". Kā lūgšana, kā svēts solījums.</p>	<p>Un atkal debesis ir svins, atmīpās - vērmes. Smeldz vijoles un dzimnā zeme raud aiz lāsta. [..] Kamēr dzīva ir atmīpa, tikmēr dzīva ir arī tauta.</p>
"Darba Karogs" / "Rēzeknes Vēstis"	<p>Kā rūgtu vēstures posmu šis nepamatošs akcijas novērtēja sabiedriskie darbinieki, partijas darbinieki, žurnālisti, zinātnieki un jaunatnes pārstāvi, kas runāja mītiņā. [..] Pēc sabiedrības priekšlikuma, ko atbalsta republikas vadība, nolēms uzcelt memoriālu personības kulta gados nevainīgi cietušajiem. [..] Patvaļas upuri taču bija latvieši un krievi, ukraiņi un poļi, baltkrievi un ebreji.</p>	<p>24. martā tie rēzeknieši, kas izcietā stalinisko trimdu un atgriezās dzimtenē, kopā ar bērniem un tuvīniekiem tika uzaicināti uz rajona padomes izpildkomiteju, lai atcerētos tos, kas neapgriezās, saņemtu atbildes uz jautājumiem, kas skar nelikumīgi konfiscētā īpašuma atgriešanu.</p>	<p>24. martā tie rēzeknieši, kas izcietā stalinisko trimdu un atgriezās dzimtenē, kopā ar bērniem un tuvīniekiem tika uzaicināti uz rajona padomes izpildkomiteju, lai atcerētos tos, kas neapgriezās, saņemtu atbildes uz jautājumiem, kas skar nelikumīgi konfiscētā īpašuma atgriešanu.</p>	<p>Dīvi gadskaitīji – 41. un 49. – šai sakarā pieminami martā kā masveida deportāciju atzīmes, kā latviešu tautas iznīcināšanas visielākais uzbangojums, kā nekad neaizmirstama un mūžam nepiedodama noziedzība, pret cilvēka tiesībām dzīvot, pret cilvēcību.</p>	<p>Nevar visā vainot Staļinu – viņa partija, komunistu partija ir vainojama tajā asinsizlīšanās, miljonu godīgu cilvēku iznīcināšanā – bijušie represētie runāja, atklājot piemiņas akmeni Malatā. Šajā stacijā 1941. un 1949. gadā stāvēja lopus vagoni, kuros sadzina Lārgales labākos zemniekus.</p>
"Советская молодежь"	<p>Закончился митинг. Его участники организовано, не ступая на траву газонов, под звуки траурной мелодии вышли на улицу Горького, чтобы принести цветы к местам их возложения. Утопает в букетах памятник Свободе. Хор у торжественно-печальную композицию.</p>	<p>Митинг на Домской площади начался со звуков колокольного звона и траурной мелодии. Скорбное молчание нарушалось лишь криками чаек, которые казались стонами.</p>	<p>14 июня прошел день памяти жертв сталинизма. – Это слезы, – сказала старушка, раскрывая зонг. – Природа оплакивает невинно убитых. – Аминь, – пропел священник и крестным знаменем освятил только что установленный белый крест.</p>	<p>14 июня прошел день памяти жертв сталинизма. – Это слезы, – сказала старушка, раскрывая зонг. – Природа оплакивает невинно убитых. – Аминь, – пропел священник и крестным знаменем освятил только что установленный белый крест.</p>	<p>Как напоминание о трагических событиях прошлого, в ночь на 25 марта группой Хельсинки-86 у здания Комитета госбезопасности был выставлен пикет. После полудня тысячи людей в поминальном шестии направились к Братскому кладбищу, где к подножию монумента Магери-Лавии были возложены цветы и венки.</p>

	1987	1988	1989	1990	1991
Medijs "Avangards"			<p>Pulksten 16 no Komjaunatnes krastmalas uz Brāļu kapiem devās tautas sēru gājieni. Neskaitāmi tūkstoši cilvēku gāja gar Brīvības pieminekli, noliekot tā pakājē ziedus. [...] Pārāk daudz ir bijis pazemojumi, tāpēc tik kategoriski tiek izvirzīts jautājums par atbildību. Tautas ar to visu tiks galā pašas, ja pašas varēs lemt savu un savas valsts likteni. (LATINFORM)</p>	<p>Sākās ziedojumu vākšana piemiņas akmens celtniecībai. Uz pilsētas padomi īpašu cerību nav, jo tai jau pagājušā gada 14. jūnijā tika iesniegta mītna dalībnieku rezolūcija ar prasību uzstādīt piemiņas akmeni uzspridzinātās Aleksandra Ņevska baznīcas vietā, bet nekāda atbilde līdz šim laikam nav saņemta. Sapulces dalībnieki nolēma oficiāli reģistrēt politrepresēto klubu.</p>	
Medijs "Atmoda"			<p>Jelgavā 25.martā atklāja divus piemiņas akmeņus netaisnīgi represētajiem. Vienu – vietā, no kuras Jelgavā sākās izvešanas. Otru – kādreizējās Vienības, tagad – Sirdsapziņas svētbirzē. Savulaik te K. Ulmanis iestādījis ozolu, kuru aizvien vēl dēvē par Vadoņa ozolu. Pie tā arī novietots piemiņas akmens.</p>	<p>1990. gada 14. jūnijā – piemiņas un argādinājuma dienā – Rīgas Politiski represēto klubs aicina jūs piedalīties šādās norisēs: 12. Goda sardze un ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa. 13.45 Pulcēšanās pie ieejas Brāļu kapos, 14 Gājieni uz Mūžīgo uguni un pie Mātes Latvijas. Svētbrīdis. 15 Piemiņas brīdis Balto krustu kapu laukā.</p>	<p>Rīgas politiski represēto klubs aicina visus, kas ir apņēmības pilni nepieļaut šo noziegumu atkārtosanos, uz piemiņas un argādinājuma brīdi šā gada 25. martā plkst.16.30 Lielo kapu jaunajā kapelā [...]. Ap plkst. 17 – gājieni pa Kluso ielu, Brasas tiltu un Bērzu aleju uz Brāļu kapiem pie Mātes Latvijas.</p>
Medijs "Stars"					<p>Bēms artraus no mātes. Cilvēks – no Dzimtenes. Bads un pazemojumi tikai tāpēc, ka jūs piederējāt šai zemei, šai tautai. Bet mīlestību dzēst nespēj pat visnēžīgākā inkvizīcija. Šī mīlestība un uzticība savai Tēva šetai, savai Latvijai ļāvi jums izdzīvot. [...] Akmens ir mūžīgs tāpat kā piemiņa, jo šo rētu tautas liktenī laiks nespēj sadziedēt</p>

Medijs	1987	1988	1989	1990	1991
“Советская Латвия”			<p>После митинга колонны людей направились к железнодорожной станции, где были возложены цветы у доски, установленной в память жертв сталинизма. затем в районном Доме пионеров и школьников состоялась встреча народного депутата СССР И.Кезберса с избирателями, в ходе которой он ответил на многочисленные вопросы жителей города и района.</p>		<p>Уже между 13 и 14 часами на Братском кладбище у огня стали собираться люди, исполненные решимости не допустить надругательства. Около 15 часов на ступенях возле огня начался импровизированный митинг, на котором выступили представители общественности, ветераны войны, в том числе и те, кто воевал в составе Латышского стрелкового корпуса.</p>
“Skolotāju Avīze” / “Izglītība”	<p>Padomju sabiedrība savā humānismā izprot 1941. gada jūnijā represēto cilvēku sarūgtinājumu (daudzi no viņiem pēc kara atgriezies mājās un mierīgā darbā). Tomēr pagājušā svētdienā pie Brīvības pieminekļa gan pēcpusdienā, gan it sevišķi pusnakts stundās bija redzams, ka lielākajai daļai šī notikuma dalībnieku nav absolūti nekāda sakara ar tiem cilvēkiem, kas pelnīti vai kļūdaini represēti padomju varas administratīvo soļu rezultātā pirms 46 gadiem.</p>				
“Lauku Avīze”		<p>Ļaudis drošu soli nāca godināt visu tautību bojāgājušos, no Dzimtenes izsūrtos. Ļaudis nāca sūt gan pret personības kultu pagātnē, gan pret stājāmā mantiniekiem, pārbaūves pretiniekiem, kuri vēl tagad cenšas lemt sabiedrības vietā.</p>		<p>Cilvēkiem arī šodien ir grūti atcerēties tos moku laikus, un daudzi, kuri tovarakar runāja, uzsvēra: īstenībā visu izsūtīto bērnu likteņi vairāk vai mazāk ir līdzīgi. Ne jau tāpēc, lai tos smalki klāstītu, šie vīri un sievietes bija kopā nākuši. Nē, drīzāk tāpēc, lai starp atmācējiem atrastu savus likteņbiedrus, jo kurš gan cits vislabāk saprātās tās mokas un ciešanas, kam cauri ietis?</p>	

Piezīmēm

2. NODAĻA

Kultūrkaujas

Bet sakiet, skolotāj, – vai kauju sauc par kauju,
Kur visi šauj, bet pretinieka nav?

Ojārs Vācietis
Aiz karoga

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

185.–205. lpp.

AIGARS LAZDIŅŠ
Latvijas Universitāte

Kārlis Ulmanis latviešu sociālajā atmiņā

ATMODAS INICIĒTO ATMIŅSTĀSTU
UN ANEKDOŠU ANALĪZE

Aigars Lazdiņš, LU komunikācijas zinātnes maģistrants, žurnālists.

Pētnieciskās intereses – mediju un žurnālistikas attīstība, sociālā atmiņa, diskursa vēsturiskā analīze.

Kārļa Ulmaņa autoratīvā režīma ideoloģija un publiskās telpas organizācija.

E-pasts: aigars.lazdins@inbox.lv

KĀRLIS ULMANIS LATVIEŠU SOCIĀLAJĀ ATMIŅĀ ATMODAS INICIĒTO ATMIŅSTĀSTU UN ANEKDOŠU ANALĪZE

Latvijai atgūstot neatkarību, Padomju Savienības sabrukuma un sociālā procesa, kuru pieņemts dēvēt par Trešo atmodu, rezultātā, notika plašas pārmaiņas tautas sociālajā atmiņā. Tās izpaudās kā pretošanās okupācijas varas uzspiestajai izpratnei par vēsturi, iepriekš noklusēto vai kritizēto notikumu un personību aplūkošana no galēji pretējām pozīcijām. Latvijas pirmās brīvvalsts pastāvēšanas beigu posmā izveidotā nacionālistiski noskaņotā autoritārā politiskā režīma vadoņa Kārļa Ulmaņa personības un darbu publiskā pārvērtēšana notika, aizstājot oficiālo padomju diskursu ar tautas sociālajā atmiņā saglabātajiem priekšstatiem. Memuārliteratūras analīze parāda, ka šajā laikposmā K. Ulmanis vērtēts pārsvarā nekritiski pozitīvi, cenšoties mīkstināt viņa pretrunīgi vai negatīvi vērtējamo darbību un īpašību nozīmi. K. Ulmaņa varas posms tiek idealizēts, viņš pats pārvērsts par simbolu, kas latviešu uztverē palīdzējis pārdzīvot traumatiskos 20. gadsimta notikumus.

Atslēgvārdi: Kārlis Ulmanis, sociālā atmiņa, Trešā atmoda, diskursa analīze, vēstures trauma, anekdotes.

Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas ģenerālsēkretārs Mihails Gorbačovs 1985. gadā aizsāka *perestroiku* jeb pārkārtošanās politiku. Viena no šīs politikas pamatiezīmēm bija tā sauktā *glasnostj* jeb atklātība, kuras ietvaros mediji pakāpeniski atbrīvojās no varas iestāžu tiešās kontroles un cenzūras. Kaut arī sākotnēji *perestroikas* ietvaros medijiem bija tikai jaunās politikas propagandētāju funkcija, tuvojoties deviņdesmitajiem gadiem, pārmaiņu process sāka attīstīties neatkarīgi no to aizsākušajiem padomju ideologiem, bet par šā procesa veicinātāju kļuva masu mediji, tostarp grāmatas.¹

Pārmaiņas skāra arī Latviju (tolaik Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku jeb LPSR), kur sākās tā dēvētā Trešā atmoda, un tās iedzīvotājus. Paralēli dažādu cilvēktiesību, vides un citu būtisku problēmu risināšanas grupu izveidei vai darbības pastiprināšanai, dibinājās arī Latvijas Tautas fronte (LTF) un Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK), kuras par savu mērķi pasludināja Latvijas neatkarības atjaunošanu. LTF, kura pārstāvēja Latvijas neatkarības atjaunošanas aizstāvju mazāk radikālo daļu, guva milzīgu popularitāti tautā un vairākumu deputātu mandātu LPSR Augstākajā padomē. LTF kontrolētā LPSR Augstākā padome 1990. gada 4. maijā arī pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu".² Līdz ar to var teikt, ka Trešās atmodas politiskā aspekta vistiešākie īstenotāji bija LTF. Tādēļ, kaut arī daudzi pētnieki par Trešās atmodas laiku dēvē visu periodu no 1987. gada līdz 1991. gadam, kad sagruva Padomju Savienība, manuprāt, tā noslēgumu varētu paildzināt līdz 1993. gadā notikušajām 5. Saeimas vēlēšanām, kurās LTF cieta neveiksmi un ieguva tikai aptuveni 2,6% balsu.³ Šīs vēlēšanas tad arī var kalpot par ļoti skaidru robežšķirtni, kas parāda, ka Latvijas sabiedrības absolūtā vairākuma acīs LTF un tās sludinātie mērķi vairs nav aktuāli – Atmoda nu ir beigusies, "pamodinātā tauta" tagad grib, lai to pabaro.

Šāda Atmodas hronoloģija ir svarīga šā darba ietvaros, jo tajā tiek analizēta grāmata "Reiz es satiku Kārli Ulmani...", kas izdota 1994. gada pavasarī, tātad jau pēc Trešās atmodas noslēguma, tomēr grāmatas saturu iespaidojusi vēl Atmodas laika domāšana. Grāmatā apkopoti cil-

1 Беспалова, А. (2004). *История мировой журналистики*. Москва: МарТ. С. 299.

2 Bleiere, D. (1996). *Latvija 1985.–1996. gadā: notikumu hronika*. Rīga: Demokrātijas attīstības centrs. 7.–62. lpp.

3 Lane, T., Smith, D., Pabriks, A., Purs, A. (2002). *The Baltic States*. London: Routledge. P. 45; Centrālā vēlēšanu komisija. (1993). 5. Saeimas vēlēšanu rezultāti. Sk. 2010. gada 11. sept.: <http://web.cvk.lv/pub/public/27737.html>

vēku iesūtīti atmiņu stāsti par to, kā viņi kādreiz jaunībā personiski satikušies ar Kārli Ulmani, kā arī iekļautas dažas anekdotes par šo valstsvīru. Pirmais aicinājums stāstus iesūtīt izskanējis 1992. gadā, līdz ar to varu visai droši apgalvot, ka grāmatas saturu radījis vēl nacionālistiski pacilātais Trešās atmodas laika gars, nevis jau racionālāk un kritiskāk noskaņotā pieeja, kas latviešu tautas vēstures pašuztverē sāk izpausties vēlāk.⁴

Jāpiebilst, ka Trešās atmodas laiks, īpaši tā sākums vēl nav gluži demokrātijas laiks. Tas ir tikai periods, kad notika demokratizācija un sacelšanās pret līdz tam pastāvējušo politisko sistēmu un tās sludināto ideoloģiju. Jau minēju, ka viena no pretestības izpausmēm ir līdz šim noklusētu, bet sabiedrības acīs svarīgu jautājumu, piemēram, diskusijas par vides aizsardzību sākums publiskajā telpā. Nedaudz šaurākā (nevis visu Latvijas iedzīvotāju, bet Latvijā dzīvojošo latviešu) auditorijā īpaši aktuāli kļūst arī tā sauktie nacionālie jautājumi, kuru ārkārtīgi svarīga sastāvdaļa ir latviešu nācijas vēsture, kuras būtiskākās šķautnes līdz šim vai nu noklusētas, vai arī pasniegtas tikai komunistiskās ideoloģijas šaurajā izpratnē par pasaules vēsturi kā šķiru cīņas hroniku. Šajā kategorijā iekļaujas arī Kārlis Ulmanis un viņa darbība Latvijas pirmās brīvvalsts politikā, tāpēc tas, ka jautājums – ko viņš Latvijai un latviešiem devis vai nodarījis, kļūst īpaši aktuāls, nav nekāds pārsteigums.

KĀRLIS ULMANIS UN TREŠĀ ATMODA

Kārlis Ulmanis mūsdienās tiek uztverts kā viena no vispretrunīgākajām personībām Latvijas vēsturē. Kaut arī vēsturnieki atzīst viņa lielos nopelnus neatkarīgās Latvijas valsts izveidē, K. Ulmanis tiek asi kritizēts par savu lomu šīs valsts demokrātiskās pārvaldes iekārtas sagrāvē.⁵ Tomēr nedaudz paradoksāli šķiet, ka liela Latvijas iedzīvotāju daļa K. Ulmani kritizē nevis 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma sakarā, bet gan tādēļ, ka viņš, būdams šā režīma līderis, neuzsāka vardarbīgu pretošanos Padomju Savienības armijas ienākšanai Latvijā. Savukārt tie cilvēki, kuri neatzīst šo nepretošanos par nodevību no K. Ulmaņa puses, viņu saredz kā mocekli, kurš savu dzīvību atdeva par Latviju, dodoties izsūtījumā un nāvē uz Padomju Savienību.⁶ Šāds skatījums nav radies tikai tautas ikdienišķajā uztverē par K. Ulmani, to veidojuši arī vēsturnieki un žurnālisti. Piemēram, vēsturnieks E. Dunsdorfs savā K. Ulmaņa biogrāfijā šo valstsvīru par mocekli nosaucis jau grāmatas virsrakstā.⁷

Lielākā vai mazākā mērā par pamatotu var atzīt gan K. Ulmaņa kā nodevēja, gan viņa kā mocekļa uztveri. No vienas puses, kaut gan K. Ulmaņa režīms izteikti vairījās no savas policejiskās varas pārmērīgas pielietošanas, pēc tam piemītošajām teorētiskajām šīs varas pielietošanas iespējām tas patiesi bija viens no autoritārākajiem režīmiem sava laika Eiropā.⁸ Līdz ar to atbildība par nepretošanos padomju okupācijai lielā mērā pienākas tieši šā režīma vadonim K. Ulmanim. No otras puses, pateicoties savai vāji ierobežotajai varai, iespējams, prezidents būtu varējis bēgt uz ārzemēm, kā to izdarīja Lietuvas diktators Antans Smetona, tādējādi paglābdamies no komunistiskā režīma represijām.⁹

4 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* Rīga: Grāmatu apgāds "Teātra anekdotes". 5. lpp.

5 Bleiere, D. u.c. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. 149. lpp.

6 Dunsdorfs, E. (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļnieks. Politikā. Diktators. Moceklis*. Rīga: Zinātne; Lana. 457. lpp.

7 Sk.: turpat.

8 Bleiere, D. u.c. (2005). *Latvijas vēsture*. 152. lpp.

9 Sk. Avots, V. (2004: 16.febr.). Bēgšana no Lietuvas. *Latvijas Avīze*. Rīga: Lauku Avīze.

Tomēr jāuzsver, ka šis raksts ir par Atmodas laiku jeb Padomju Savienības norietu un galu. Jau minēju, ka padomju laikā neatkarīgā Latvija un līdz ar to arī K. Ulmanis tika noliegti, tādēļ viņa kā mocekļa publiskā pieminēšana pirms Atmodas netika pieļauta. Savukārt K. Ulmaņa kā Latvijas nodevēja diskurss padomju varas uztverē nevarēja pastāvēt (jo “nodevība” bija Padomju Savienības ielaišana Latvijā) un jebkurā gadījumā valstsvīra noniecināšana atbilda komunistiskajai ideoloģijai, tādēļ, pat ja šāds uzskats būtu pastāvējis, tas nebūtu ticis noklusināts. Ir tikai loģiski, ka, “pamostoties” latviešu tautas sociālajai atmiņai, pirmie “mostas” vēsturiskie pārdzīvojumi, kuri iepriekš tikuši apspiesti. Tādēļ grāmatas “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” atbildīgās redaktore Anitas Mellupes izteikums, ka Atmodas laikā par K. Ulmaņa nodevību vispār nerunāja, jo šī tēma vēl nebija tikusi aktualizēta (ko ar apspiešanu padomju vara bija izdarījusi ar K. Ulmaņa kā mocekļa uztveri), šķiet visai ticams.¹⁰

Turklāt jāmin arī fakts, ka šis politiķis vienkārši bija ārkārtīgi populārs latviešu vidū kā pēdējais atmiņā saglabātais neatkarīgās Latvijas vadonis un līdz ar to tās simbols. Šī popularitāte sevišķi izpaudās Atmodas laikā, kad vēl nebija notikusi mazāk emocionāla un neitrālāka pašu latviešu veikta savas valsts vēstures izvērtēšana: “Nostalgija pēc Latvijas pirmās brīvvalsts laikiem 20. gs. 90. gadu pirmās puses pēcpadomju sabiedrībā bija samērā spēcīga, emocionāla, kā arī ilgstoša. [...] nereti pagātne (daļai sabiedrības – Ulmaņlaiku, daļai – padomju laiku formātā) bija augstākā vērtē par tagadni.”¹¹ Bet nav arī noliedzams, ka K. Ulmanis popularitāti, kaut mazākā mērā un šaurākās aprindās, ir saglabājis līdz pat mūsdienām. 21. gadsimta pašā sākumā, palielinoties Latvijas sabiedrības materiālajai labklājībai, labākās pagātnes mītu iemiesojošā K. Ulmaņa personība sāka zaudēt aktualitāti un viņa mīta uzturēšana kļuva arvien mazāk vajadzīga politiķiem, kuriem tagad bija pašiem savi sasniegumi, ar ko lepoties.¹² Protams, iestājoties globālajai ekonomiskajai krīzei un pieaugot neskaidrībai par nākotni, iespējams, paredzams jauns K. Ulmaņa mīta uzplaukums.

“REIZ ES SATIKU KĀRLI ULMANI ...” TAPŠANA

Sākotnējā grāmatas “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” izdevēju iecere bijusi apkopot anekdotes par Kārli Ulmani un izdot tās vienā krājumā. Tas bija grāmatu apgāda “Teātra anekdotes” darbības lauks, tā specifika, un ar ideju par K. Ulmanim veltīta anekdošu krājuma izdošanu pirmais klajā esot nācis toreizējais K. Ulmaņa piemiņas fonda vadītājs Guntis Ulmanis.¹³ Ņemot vērā, ka anekdošu stāstīšana par K. Ulmani ir viena no retajām viņa atcerēšanās izpausmēm, kas pastāv ārpus oficiālās komunistiskās doktrīnas, bet nav tai kaitīga, tā nav apkarota, un tas radījis izdevējiem, viņuprāt, pamatotas cerības, ka šādas anekdotes varētu tikt savāktas bez pārlielas piepūles.¹⁴ Te jāmin arī padomju laiku politisko anekdošu fenomēns – tās bija ļoti populāra, turklāt vienkārši realizējama opozīcijas forma valdošajai varai. Anekdotes tika stāstītas par visiem politiķiem, bet it sevišķi par Padomju Savienības augstākajiem vadoņiem. “Svarīgs žanra izplatības iemesls bija tā spēja apiet, attēlot, noraidīt, dekonstruēt un citādi kritizēt [...]”

10 Lazdiņš, A. (2010. 23.aug.). *Intervija ar Anitu Mellupi*. Aigars Lazdiņa personiskais arhīvs.

11 Zelče, V. (2007). Ievads. Reiz dzīvoja/reiz bija ... Grām.: Zelče, V. (red.). *Agora*. 6. sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis ... Rīga: Zinātne.

12. lpp. Par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret K. Ulmani arī sk.: Boldāne, I. (2006). “Labo Ulmaņlaiku” mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. Grām.: Zellis, K. (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 65.–72. lpp.

12 Naglinska, E. (2007). Mīts par Kārli Ulmani latviešu presē (1989–2004). Grām.: Zelče, V. (galv. red.). *Agora*. 6.sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis ...93. lpp.

13 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 6. lpp.

14 Lazdiņš, A. (2010). *Intervija ar Anitu Mellupi*.

Anekdotēs varēja šādi funkcionēt, lielā mērā pateicoties to saskarsmes punktu lielajam skaitam ar “laikmeta iezīmēm”, kuras definēja kultūrai tipisko tekstu radīšanu,” padomju anekdotēs fenomenu skaidro Sets Greiems (*Graham*).¹⁵ Tādēļ arī grāmatas “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” veidošanas iniciatori varēja cerēt, ka plašam anekdošu klāstam vajadzētu būt arī par K. Ulmani, kurš savulaik bija Latvijas politiskās dzīves simbols.

Tomēr idejai – stāstīt anekdotēs par K. Ulmani – pretojās Latvijas sabiedrība. A. Mellupe skaidro, ka tika saņemti daudzi “ļoti taktiski noliegumi – par tādu personību taču anekdotēs pat stāstīt grēks, kur nu vēl drukāt!”¹⁶ Tas arī novedis pie sākotnējās idejas transformācijas – no populārās kultūras izklaides darba līdz godbijības izrādīšanai “Savam prezidentam”.¹⁷

Aicinājums iesūtīt savus atmiņu stāstus vai anekdotēs ticis izplatīts dažādos veidos, tādēļ ir grūti noteikt, cik lielu Latvijas iedzīvotāju daļu tas aptvēris. A. Mellupe skaidro, ka “Svētdienu rītos *Latvijas radio 1* skanēja raidījums “Mājas svētība”, un to tiešām klausījās katrā mājā. Pie tam Atmosdas laikā cilvēki pat pa ielām pārvietojās, ņemot līdz radio, jo visu laiku bija jāklausās, vai atkal nenotiek kaut kādi brīnumi. Tas bija tā iegājies, ka, ja cilvēkam nebija pieejams radio, viņš sāka justies slims”.¹⁸ Otrs aicinājuma izplatīšanas veids bijis “no mutēs mutē”, ko grāmatas veidotāji un cilvēki, kuri apmeklējuši viņu rīkotos pasākumus, nodevuši tālāk. A. Mellupe norāda, ka nav īsti iespējams noteikt, kurš no veidiem bijis efektīvāks.¹⁹

Diemžēl arī vēstules, ko saņēmuši grāmatas veidotāji, vairs neesot saglabātas pilnībā. Tās, kuras uzskatījusi par labākajām, personiskajā arhīvā saglabājusi A. Mellupe, bet citas pazudušas. Viņa sākotnēji piedāvājusi tās nodot K. Ulmaņa muzejam “Pikšas”, bet tobrīd tas neesot vēlējies vēstules pieņemt. Tādēļ arī nav precīzu ziņu, cik vēstules saņēmuši grāmatas veidotāji. A. Mellupe atceras, ka to skaits bijis lielāks par simtu, bet mazāks par tūkstoši – precīzāku aprēķinu nav.²⁰

PĒTĪJUMA DIZAINS

Par pētāmo avotu šajā darbā izvēlēta grāmata “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...”. Tās saturs analizēts gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi, vispirms ar kontentanalīzes palīdzību uzskaitot stāstus un anekdotēs, kā arī nosakot K. Ulmaņa lomu atsevišķajos stāstos un anekdotēs, bet pēc tam ar diskursa analīzes palīdzību izvērtējot atmiņu par K. Ulmani diskursus.

Ir svarīgi saprast atšķirību starp anekdotēm un stāstiem: “Anekdote ir īss stāsts, kas atstāta interesantu vai smieklīgu biogrāfisku gadījumu. Tā vienmēr ir balstīta reālajā dzīvē, bet ar laiku pārstāstīšana un lietojums var pārvērst anekdoti izdomātā stāstā.”²¹ Ja pieņem šādu anekdotēs definīciju, var diezgan droši apgalvot, ka visi “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” publicētie teksti ir anekdotēs, tomēr anekdotēs definīcijas mērķis ir paskaidrot, ar ko tā atšķiras no joka, bet tas šajā pētījumā nav tik svarīgi, jo “Krievijā un daudz kur Austrumeiropā vārds “anekdote” var attiekties uz jebkuru īsu, humoristisku stāstu, kam nav nepieciešams pamats reālos notikumos”.²²

15 Graham, S. B. (2003). *A cultural analysis of the Russo-Soviet anecdote*. Pittsburgh: University of Pittsburgh. P. 104.

16 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 6. lpp.

17 Turpat.

18 Lazdiņš, A. (2010). *Intervija ar Anitu Mellupi*.

19 Turpat.

20 Turpat.

21 Parker, P. M. (ed.). (2006). Extended definition: Anecdote. In: *Webster's online dictionary with multilingual thesaurus translation*. Retrieved September 11, 2010 from www.websters-online-dictionary.org/definitions/anecdote?cx=partner-pub-0939450753529744%3Av0qd01-tldq&cof=FORID%3A9&ie=UTF-8&q=anecdote&sa=Search#922

22 Parker, P. M. (ed.). (2006). Extended definition: Anecdote. .

Šāds termina “anekdote” lietojums, manuprāt, ikdienas saziņā raksturīgs arī Latvijā, tādēļ galvenā nošķirošā īpašība starp anekdoti un stāstu ir humoristiski gadījumi vai to trūkumus tekstā.

Svarīgi arī piebilst: arī daudzi no “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” iekļautajiem stāstiem oriģinālajā formātā ir vēstules, pašas vēstules nav pieejamas, bet grāmatā tās iekļautas rediģētā formātā, kas vienādots ar atmiņstāstiem, kuri nav ievākti vēstuļu formā. Līdz ar to šā darba ietvaros visi grāmatā iekļautie teksti tika dalīti tikai divās kategorijās – stāstos un anekdotēs.

Bez vienkāršā iedalījuma stāstos un anekdotēs, ar kontentanalīzes palīdzību esmu arī uzskaitījis dažādo K. Ulmanim atvēlēto lomu parādīšanas biežumu. Balstoties uz iepriekšējās raksta sadaļās minētajiem faktiem, kā arī grāmatas pirmreizēju satura izpēti, esmu secinājis, ka K. Ulmaņa tēls, kas pastāvējis tekstu autoru atmiņās, ticis konstruēts trīs galvenajos veidos – kā labdaris (palīdz materiāli, sniedz morālu atbalstu, iedvesmo), moceklis (ziedojis tautas labā, miris, lai latvieši varētu dzīvot) un atsevišķos gadījumos kā diktators (varaskārs, valdonīgs, godkāriģis). Jau sacīju, ka nekas neliecina, ka K. Ulmanis varētu būt atminēts kā nodevējs, līdz ar to šāda kategorija nav iekļauta kvantitatīvajā analīzē. Ja šāds raksturojums tomēr kaut kur parādās, tas tiks konstatēts kvalitatīvajā analīzē.

Pētījuma īstenošanai tika izstrādāta 1. tabulā redzamā shēma. Par vislabāko veidu atsevišķo stāstu vai anekdošu identificēšanai esmu izvēlējis lapaspuses, kurās tās publicētas. K. Ulmanim piešķirtā loma atzīmēta ar “X”. Ņemot vērā, ka lomas viena teksta ietvaros var būt dažādas (piemēram, gan moceklis, gan labdaris), iespējams, ka dažās vietās pie viena stāsta tiks atzīmēti vairāki “X”. Tāpat iespējams, ka atsevišķi stāsti neatbilst nevienai no šīm kategorijām, piemēram, ja K. Ulmanis vienkārši ar kādu aprunājies, bet nav konstatējamās nekādas darbības sekas. Tādos gadījumos ailēs “X” nav dots, bet tās visas iezīmētas ar “–”, lai norādītu, vai tas ir stāsts vai anekdote.

1. tabula

Kontentanalīzes shēmas matrica

TEKSTU VEIDS	ANEKNOTE			STĀSTS		
	Labdaris	Moceklis	Diktators	Labdaris	Moceklis	Diktators
Kārlis Ulmanis ir						
Lapaspuse						
Piemērs: 25–29				X	X	

Tomēr, apzinoties, ka ne visu var uzskaitīt kvantitatīvi, nepieciešama diskursa analīze, kas šos jautājumus izskaidro dziļāk. Šajā darbā aplūkots K. Ulmaņa atceres diskurss, un tā analīzes vienības ir “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” iekļautie atmiņstāsti un anekdotes par viņu. Šādas analīzes veikšanai piemērota ir pētnieces Rutas Vodakas (*Wodak*) piedāvātā vēsturiskās diskursa analīzes metode. Balstoties uz pirmreizēju iepazīšanos ar analizējamajiem materiāliem un pētnieces piedāvāto analīzes shēmu, esmu izstrādājis paredzamās diskursa satura kategorijas (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Atmiņstāstu un anekdošu par K. Ulmani vēsturiskās diskursa analīzes shēma²³

ARGUMENTĀCIJAS STRATĒGIJA			STRATĒGIJAS MĒRĶIS	STRATĒGIJAS (LINGVISTISKĀS REALIZĀCIJAS) PAŅĒMIENI
Nosaukšana			Sociālo aktoru, objektu, fenomenu, notikumu un procesu, darbību diskursīva konstruēšana	Piederības kategorizēšanas paņēmieni, identitātes konstruēšana no rakstītāja perspektīvas (<i>deictics</i>), antroponīmi u.c. Pārnestas nozīmes vārdi, piemēram, metaforas un metonīmijas Lietvārdi un darbības vārdi, kurus izmanto, lai apzīmētu procesus un darbības
Labdaris	Moceklis	Diktators		
Apgalvošana			Pozitīva vai negatīva sociālo aktoru, objektu, fenomenu, notikumu un procesu, darbību diskursīva iedalīšana	Stereotipiska vērtējošu (negatīvu vai pozitīvu) īpašību piedēvēšana (piemēram, īpašības vārdu, apozīciju, prepozīciju, palīgteikumu formās) Klaju apgalvojumu vai apgalvojošu lietvārdu, īpašības vārdu, vietniekvārdu vārdkopu veidošana Klaji salīdzinājumi, metaforas un citi retoriski paņēmieni (metonīmijas, hiperbolas, lironīmijas, eifēmismi) Mājieni, uzvedinoši izteikumi, iepriekšēji pieņēmumi, netieši norādījumi
Labdaris	Labdaris	Diktators		
Perspektivizācija, rāmējums vai diskursa reprezentācija			Teksta autora pozīcijas (skatupunkta) un līdzdalības vai distances izpaušana	Rakstītāja perspektīvas konstruēšana (<i>deictics</i>) Tiešā vai netiešā runa "Pēdiņas" Metaforas Atdzīvinoša poetizācija (prosodija)
Labdaris	Labdaris	Diktators		
Pastiprināšana, mīkstināšana			Izteikumu mīkstināšana vai pastiprināšana, tādējādi izmainot to epistēmisko (zināšanu) vai deontisko (ētiskā pienākuma) spēka līmeni	Deminutīvi vai augmentatīvi Noskaņu izsakošas partikulas, apstiprinājumu pieprasoši apgalvojumi (<i>tag questions</i>), neskaidri izteikumi u.c. Hiperbolas, lironīmijas (izteikumi, kas izsaka apstiprinošu nozīmi caur noliegumu) Teikšanu, jušanu, domāšanu u.c. izsakoši darbības vārdi
Labdaris	Labdaris	Diktators		

Par satura kategorijām esmu izvēlējis trīs jau kvantitatīvajā analizē izmantotos K. Ulmaņa atceršanās galvenos veidus – K. Ulmanis kā labdaris, moceklis, diktators. To analīzes izklāsts, protams, ietver sevī niansētāku K. Ulmaņa atmiņu tēla skaidrojumu. Kaut arī R. Vodaka piedāvā piecas analizējamās diskursa veidošanas stratēģijas, esmu analizējis tikai četras no tām. Nosaukšanas stratēģiju analīze palīdz saprast, kā konstruētas atmiņas par K. Ulmani, piemēram,

²³ Shēma izstrādāta, balstoties uz Meyer, M., Wodak, R. (eds). (2007). *Methods of critical discourse analysis*. Los Angeles: Sage Publications. P. 65.

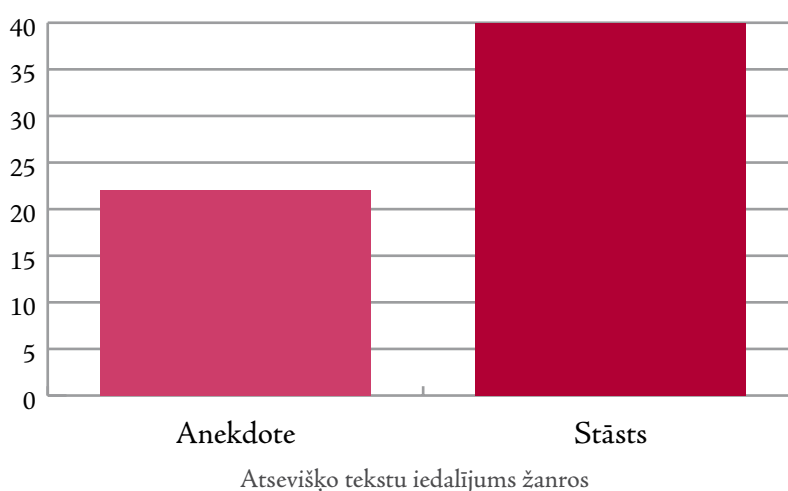

Atmiņstāstu un anekdošu grāmata "Reiz satiku Kārli Ulmani ..."

kā viņš laikabiedru atmiņās varējis reizē būt gan varaskārs diktators, gan nesavtīgs labdaris. Savukārt apgalvošanas stratēģiju analīze palīdz saprast, kādā veidā nosauktās satūra kategorijas konstruētas pozitīvi vai negatīvi. Turpretī argumentēšanas stratēģiju analīze, kas sniedz atbildi uz jautājumiem par to, kā cilvēki centušies pamatot savu uzskatu par K. Ulmani atbilstību patiesībai, tika atmesta, jo, iepazīstoties ar grāmatas saturu un uzsākot analīzi, atklājās, ka ar argumentu izklāstu tajā iekļauto stāstu autori nav aizrāvušies, pārsvarā ļaujot "faktiem" runāt pašiem par sevi. Diskursa saturu veidojošo perspektivizācijas stratēģiju analīze šķiet interesanta pētāmā materiāla specifikas dēļ – "Reiz es satiku Kārli Ulmani ..." publicētie teksti formulēti kā atmiņstāsti, kas nozīmē, ka to autori atzīst savu iesaisti notikumos, tādējādi varētu izpausties "es tur biju klāt un to redzēju" tipa perspektīvas, kuru neatbilstību normatīvai, neitrālai "patiesībai" argumentācijas stratēģiju analīze varētu atmaskot. Interesantai vajadzētu būt arī pastiprināšanas vai mīkstināšanas stratēģiju analīzei, jo tā varētu palīdzēt rast atbildi uz jautājumiem par to, kuras no K. Ulmaņa lomām uzsvērtas vai pabīdītas malā, piemēram, vai diktatora godkāre īpaši uzsvērtā, vai manāmi centieni to attaisnot, apgalvojot, ka "viņš godu bija pelnījis".

ATMIŅSTĀSTU UN ANEKDOŠU STATISTIKA

Kontentanalīzes rezultāti visai uzskatāmi parāda faktu, ka Atmodas laikā stāstīt anekdotes par K. Ulmani nebija īsti pieņemts. Par spīti tam, ka krājuma veidotāju aicinājums bija iesūtīt anekdotes, kā tādas ir klasificējama tikai nedaudz vairāk kā viena trešdaļa no beigu beigās krājumā ievietoto tekstu skaita. Jāprecizē, ka paši krājuma veidotāji tajā ir iekļāvuši atsevišķu, visai nelielu sadaļu ar nosaukumu "Anekdotes", kurā iekļauti tikai 15 joki, bet vēl septiņus kā stāstus noformētos tekstus šajā kategorijā esmu iedalījis es, balstoties uz jau iepriekš izspriesto, ka "anekdote ir īss stāsts, kas atstāsta smieklīgu gadījumu", jo šajos atsevišķajos stāstos manāmas tieši šādai definīcijai atbilstošas pazīmes, piemēram, meitene netīšām pārrauj lenti, kuru bijis paredzēts svinīgi pārgriezt K. Ulmanim,²⁴ mežzinis izlamā prezidentu, jo neatpazīst viņu,²⁵ utt.

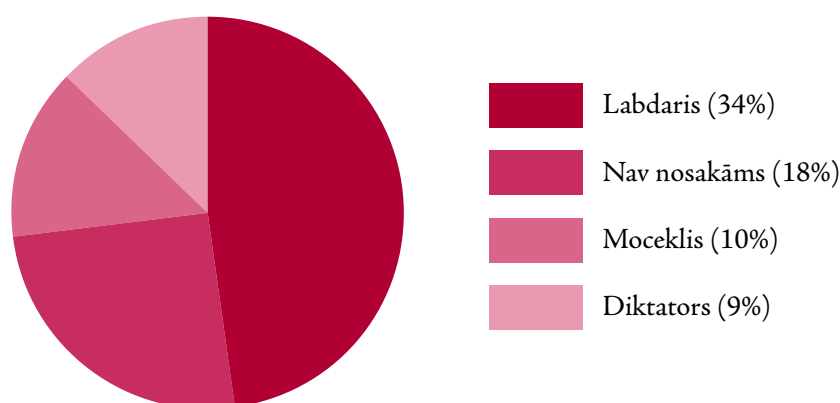
Pievēršoties K. Ulmanim piešķirtajai lomai atsevišķajos stāstos un ņemot vērā grāmatas tapšanas kontekstā aplūkotos faktus, pārsteigumu nesagādā fakts, ka 34 gadījumos, tātad nedaudz vairāk nekā pusē no visiem 62 tekstiem, viņš pieminēts kā labdaris. Svarīgi uzsvērt, ka visvairāk atmiņu par "labdari" (27) sastopams tieši tekstos, kuri klasificēti kā stāsti, ne kā anekdotes. Tas skaidrojams ar to, ka anekdote jeb joks kā žanrs sevī ietver pasmiešanos par kaut ko, un tīri cilvēciski ir grūti vienlaikus kādu izsmiet un parādīt no labākās puses. Tas pats izskaidro arī to, kādēļ tikai vienā no anekdotiskajiem tekstiem parādās K. Ulmaņa kā mocekļa atcere, savukārt viņa kā diktatora konstrukcija atrodama astoņās anekdotēs no visām deviņām reizēm, kuras parādās grāmatā. Turklāt joks parasti ir īss stāstiņš, kurš mēdz izcelt un parādīt tikai vienu kādas personas vai parādības īpašību, hiperbolizējot to līdz komiskuma pakāpei. Kaut arī tādas īpašības kā labestību vai dāsnumu arī ir iespējams šādi izsmiet, vieglāk un ierastāk to ir darīt ar negatīvas asociācijas raisošām lietām, tādām kā godkāri, varu un egoismu. Tas darīts, piemēram, izsmejot K. Ulmanim it kā piemītušo kāri fotografēties:

"Kamēr Dievs inspicējis savus debesu dārzus, viņa tronī iekārtojies Ulmanis [..]. Svētais Pēteris visvisādi Ulmani pierunājis [kāpt nost], bet šis necēlis ne ausu. Tad kāds no eņģeļiem izdomājis viltību – pavēris troņa zāles durvis un iesaucies: "Ellē fotografējas!" Ulmanis nopūties: "Tad man arī jāiet."²⁶

24 Mellupe. A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satīku Kārli Ulmani...* 42., 43. lpp.

25 Turpat. 53., 54. lpp.

26 Turpat. 101. lpp..

Kārlim Ulmanim piešķirtās lomas

K. Ulmaņa – labdara un mocekļa – attēlojums itin bieži parādās vienā un tajā pašā tekstā, savukārt uz diktatora īpašībām parasti norādīts atsevišķi. Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka, pirmkārt, tādas īpašības kā labsirdība un pārmērīga godkāre literāri ir visai grūti apvienojamas, bet nav nekāda iemesla, kādēļ labdaris nevarētu uzpurēties tautas labā. Otrkārt, kā jau minēts, diktators 8 no 9 gadījumiem ir konstruēts anekdotēs, kas kā žanrs parasti izceļ tikai vienu sa-
tīras objekta īpašību.

Šeit arī jāpaskaidro, ka no 18 tekstiem, kuros nebija nosakāma K. Ulmaņa loma kā atbilstīga kādai no kategorijām, desmit ir anekdotes – tātad vairāk nekā puse no tiem. Šis fakts ir nozīmīgs, ja ņem vērā anekdotisku tekstu mazo skaitu un apjomu attiecībā pret kopējo grāmatas saturu. Anekdotes kā žanrs mēdz būt visai pašmērķīgas, tās cenšas būt smieklīgas bez kāda cita uzdevuma, un galvenās tajās darbojošās personas loma var būt visai maznozīmīga, – tam vairāk pievērsīšos diskursa analīzes sadaļā.

KĀRĻA ULMAŅA DISKURSI ATMIŅSTĀSTOS UN ANEKDOTĒS

Pirms pievērsties atsevišķo satura kategoriju analīzei, nedaudz jāaplūko tajās īsti neietilpstošās, bet, manuprāt, svarīgās “Reiz es satiku Kārlī Ulmani ...” satura elementu īpašības. Jāuzsver, ka grāmatā iekļautajos stāstos un anekdotēs dominē laiks, kad K. Ulmanis jau veicis valsts apvērsumu un kļuvis par Latvijas diktatoru jeb “Vadoni”. Tas skaidrojams, pirmkārt, ar faktu, ka šis periods bijis nesenāks par Latvijas demokrātijas periodu, līdz ar to saglabājies nosacīti svai-
gākā atmiņā, un, otrkārt, ar to, ka diktatūras laikā K. Ulmaņa reālā vai iztēlotā nozīme Latvijas iedzīvotāju dzīvēs bijusi daudz lielāka nekā demokrātijas posmā, kad viņš bija tikai “viens no”, nevis “īstais un vienīgais” Latvijas politikās dzīves līderis. Turklāt K. Ulmaņa darbības nede-
mokrātiskais periods no padomju varas perspektīvām būtu bijis vieglāk kritizējams. Tādējādi, kā jau darba sākumā minēju, varētu Atmodas laikā palielināt latviešu tieksmi pretoties oficiā-
lajai vēsturei.

Par spīti tam, ka manāma koncentrēšanās uz diktatūras periodu, stāstos un anekdotēs ļoti reti parādās kādas K. Ulmaņa darbības kritikas iezīmes, bet norāžu, ka viņš būtu vainojams pie Sarkanās armijas vieglās iekļūšanas Latvijā, vispār nav. A. Mellupe to skaidro ar to, ka “Atmodas laikā šo tēmu [K. Ulmani] nodevības nozīmē vispār neanalizēja. Kā jau jebkura cita, šāda tēma ir kaut kādā veidā jāsaasina, lai par to sāktu runāt”.²⁷ Kritiski viedokļi par K. Ulmani grāmatā cenzēti neesot.

²⁷ Lazdiņš, A. (2010). *Intervija ar Anitu Mellupi*.

Jāpiemin arī, ka anekdotes mēdz būt tādas, kuru uzdevums ir tikai sasmīdināt, nevis izteikt kritiku par kādu konkrētu sociālu vai politisku jautājumu, līdz ar to tās galvenais varonis ir piemeklēts visai patvaļīgi un varētu tikt aizstāts ar citu, tādējādi neizmainot anekdotes jēgu, un daļa no “Reiz es satiku Kārli Ulmani...” atrodamajām anekdotēm ir tieši šāda tipa, piemēram:

“Teātrī kāds laulāts pāris skatās izrādi. Pēkšņi sieva pieliecas pie vīra auss. “Skaties, pirmajā rindā sēž Kārlis Ulmanis!” “Kādas muļķības, Ulmanis taču ir miris!” vīrs atčukst. Pēc kāda laiciņa sieva iečukst atkal: “Nē, nav miris – viņš nupat pakustējās!””²⁸

Skaidri saprotams, ka šajā anekdotē K. Ulmaņa lomu tikpat labi būtu varējis pildīt, piemēram, Staļins, Zigfrīds Anna Meierovics vai Merlīna Monro, vai, principā, jebkurš miris cilvēks (aizstājot “Kārlis Ulmanis” ar, piemēram, “tavs tēvs”, nemainās anekdotes jēga). No visām 22 grāmatā iekļautajām anekdotēm citur dzirdētas šķita vismaz astoņas. Diemžēl, ņemot vērā faktu, ka anekdotes ir izteikti mutisks literārās darbības veids un to autori gandrīz vienmēr saglabā anonimitāti, trūkst konkrētu publikāciju, ar kurām salīdzinot būtu iespējams precizēt šo skaitu.

Pievērst uzmanību tam, ka grāmatā iekļautas arī šādas anekdotes, ir svarīgi, jo tas norāda, ka K. Ulmaņa personība Atmodas laikā ir bijusi aktuāla – par spīti gandrīz neierobežotajām anekdotes galvenā varoņa izvēles iespējām, tieši viņš ir ticis tajā izmantots kā “slavenība”, kuru atpazīst Latvijas sabiedrība un par kuru tai labi zināms kāds fakts (šajā gadījumā – ka viņš ir miris).

LABDARA DISKURSS

Kvantitatīvā analīze apliecināja, ka K. Ulmaņa kā labdara konstruējums bijis visbiežāk sastopamais grāmatā “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...”. Tomēr tas nenozīmē, ka šis diskurss ir satursiski visbagātākais – K. Ulmaņa kā labdara konstrukcija pārsvarā ir visai vienvēidīga, būtiskas atšķirības manāmas tikai konkrētajā “labajā darbā”, ko viņš paveicis katrā stāstā. Runājot par K. Ulmaņa kā labdara nosaukšanu, tas ļoti bieži ticis darīts visvienkāršākajā iespējamajā veidā, neizplūstot dzejiskā daiļrunībā. Piemēram:

“[K. Ulmanis] esot iegādājies streņģes, iemauktus, dažādas citas saimniecībā noderīgas lietas un licis saviem pavadoņiem nogādāt tās Kabiles Tautas namā, kur todien notika Labdarības biedrības saviesīgs vakars ar izsoli. Dāvinājums istā reizē.”²⁹

Nosaukšanas stratēģija valodā realizēta vienkārši ar darbības apzīmējošiem lietvārdiem un darbības vārdiem – pirmais un garākais teikums ir tikai darbības fakta konstatācija. Piederību labdara diskursam šim notikumam piešķir ne tikai pievienotais komentārs, ka “dāvinājums [ir] istā reizē”³⁰, bet pats fakts, ka tā bijusi labdarība. Šādu gadījumu apraksti, kad K. Ulmanis ar dažādām materiālām vērtībām palīdzējis kādam no vienkāršās tautas, parasti pašam notikuma atstāstītājam vai viņa ģimenes locekļiem, piemēram, personīgi piešķīris pabalstus daudz bērnu ģimenei, grāmatā sastopami ļoti bieži.³¹ Runājot mūsdienu terminiem, šādas K. Ulmaņa darbības bija labu politisko sabiedrisko attiecību piemēri, jo, kaut gan materiāla palīdzība tās atsevišķajiem saņēmējiem par ļaunu nenāk, tā arī nedod nekādu manāmu labumu valsts mērogā – tādā mērogā, kādā teorētiski būtu jādarbojas politiķim.

28 Mellepe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 99. lpp.

29 Turpat. 44. lpp.

30 Turpat.

31 Turpat. 73. lpp.

Tomēr jāatzīst, ka ne vienmēr labdara nosaukšana notika tik vienkāršoti materiālistiskā veidā. Atrodami ir arī visai daudzi stāsti par to, kā K. Ulmanis pamanījies kļūt kādam par labdari garīgā formā, iedvesmojot un uzmundrinot. Protams, ka šim labdara konstrukcijas veidam piemērotāki realizācijas paņēmieni ir metaforas un citi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi. Piemēram, kāda sieviete atceras, ka piedalījies mazpulku vingrojumu priekšnesumā, pēc kura K. Ulmanis visiem vingrotājiem "pateica nozīmīgus vārdus. Man velītīte bija centība un neatlaidība, tos glabāju sirdī visu dzīvi. [...] Ar Ulmaņa dvesmu izcietu Sibīrijas lēģeru mokas".³² Tādējādi K. Ulmanis šīs sievietes atmiņās kļuvis par garīgo labdari.

Visbeidzot, runājot par K. Ulmaņa konstrukciju labdara diskursa ietvaros, atsevišķu uzmanību ir pelnījis arī stāsts par Jadvīgu Zandi – poļu tautības pavāri. Jadvīgu gribējuši atlaist no restorāna, kurā viņa strādājusi, tādēļ likuši pagatavot ēdienu K. Ulmanim. Par spīti cerētajam, K. Ulmanim viņas gatavotā maltīte patikusi un viņš J. Zandi apdāvinājis, tāpēc nav izdevies viņu atlaist.³³ Pirmkārt, jāuzsver, ka šajā stāstā, pretēji vārdos neminēto negatīvo varoņu gaidām, K. Ulmanis uzvedas kā labdaris (uzslavē, apbalvo), nevis diktators (dusmojas, panāk atlaišanu). Otrkārt, te manāma arī pēcpadomju Latvijā vienmēr aktuālā *mēs–jūs* diskursa starp latviešiem un cittautiešiem izpausme. Tiek uzsvērts, ka J. Zande "bija gudra un taisnīga, cienīja mūsu prezidentu un atzinīgi vērtēja latviešu tautu [...]".³⁴ Ar šiem raksturojumiem J. Zande tiek pieskaitīta "lojālajiem cittautiešiem", pietuvināta *mēs–jūs* diskursa "mēs" daļai. Tas ir svarīgi, ja ievēro, ka gadījumos, kad K. Ulmanis palīdzējis latviešiem, tekstu autori nav izjutuši nepieciešamību palīdzību attaisnot ar šo latviešu pozitīvo īpašību uzskaitījumu, palīdzība bijusi pašsaprotama un pelnīta. Tātad tiek netieši pieņemts, ka J. Zande ar savu lojalitāti bijusi izņēmuma gadījums uz pārējo Latvijā dzīvojošo nelatviešu vairākuma fona. Tas vēlreiz parāda darba sākumā minēto "etniskā jautājuma" aktualizēšanos Atmodas laika Latvijā.

Pievēršoties apgalvojumiem par K. Ulmani kā labdari, var atgriezties pie jau citētā stāsta par labdarības izsoli un to aprakstījušā stāsta autora kļajā apgalvojuma, ka K. Ulmaņa dāvinājums bijis īstajā laikā. Pārsvārā apgalvojumi, kas iezīmē K. Ulmaņa kā labdara diskursu, sastopami visai atklātā veidā – ar pozitīvi vērtētu īpašību piedēvēšanu viņam, piemēram, "Kārlis Umanis bija cilvēks, kurš nevēlēja ļaunu nevienam, kurš mācēja vienot tautu, cienīt darbu, audzināt jaunatni mīlestībā pret visu labo, tikumisko".³⁵ Šāda pozitīvo apgalvojumu daudzskaitlība un atklātība norāda, ka K. Ulmaņa tēls Atmodas laikā bija daudz viennozīmīgāks nekā mūsdienās, un lielākā daļa cilvēku neredzēja iemeslus kautrēties par savu sajūsmu par šo politiķi. K. Ulmaņa tēla negatīvā un kritizējošā uztvere bija pietiekoši vāja, lai cilvēki, pirms sākt viņu slavēt, nejustu nepieciešamību censties atspēkot pretargumentus.

Nedaudz citādāks skatījums uz K. Ulmani sastopams nedaudzajos tekstos par prezidentu kā labdari. Tajos šis tēls konstruēts ar komisku nokrāsu. Mazāk izmantota atklāti pozitīvu stereotipisku īpašību piedēvēšana K. Ulmaņa personai tiešā veidā, vairāk ir lasītāju uz šādu slēdzienu uzvedinoši izteikumi. To lieliski ilustrē gadījums, kad valstsvīra mašīna iestrēgusi uz sliktā stāvoklī esoša lauku ceļa un viņš prasījis tuvumā strādājošajam mežsargam palīdzību, taču tas viņu iesākumā nolamājis par "kundziņu" un teicis, lai pats stumjot mašīnu, jo neesot lūdzējā atpazinis prezidentu. Viņš gan pēc tam piekritis palīdzēt, un K. Ulmanis mežsargam

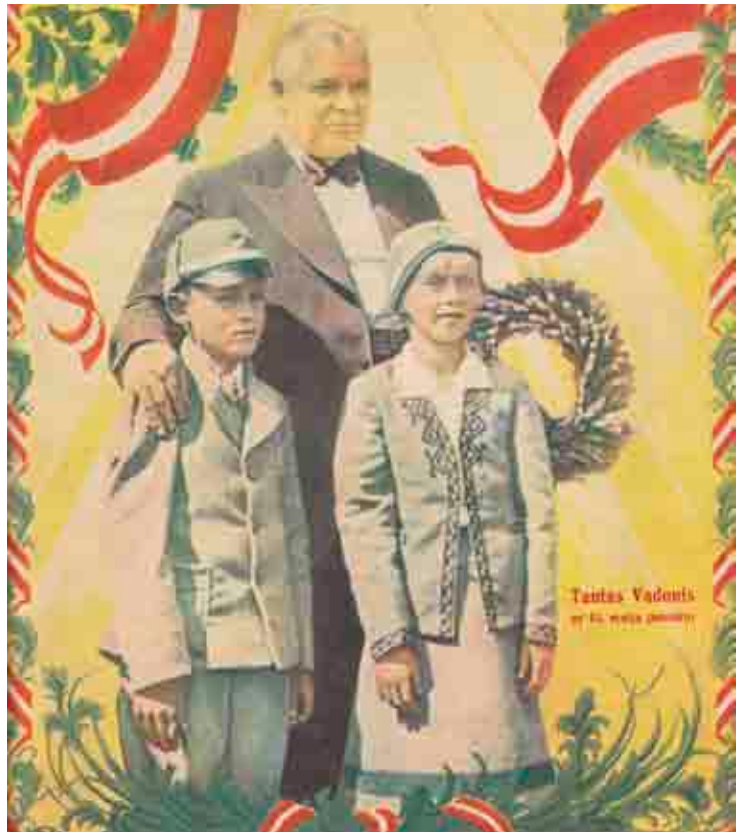
32 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satīku Kārli Ulmani...* 60. lpp.

33 Turpat. 111., 112. lpp.

34 Turpat. 112. lpp.

35 Turpat. 32. lpp.

Kārļa Ulmaņa – bērnu labdara konstrukcija žurnālā
"Atpūta" 1937. un 1938. gadā

Kārļa Ulmaņa – bērnu labdara konstrukcija žurnālā
"Atpūta" 1936. un 1937. gadā

par palīdzību iedevis desmit latus, kad arī ticis atpazīts. “Un saimnieks [mežsargs] tovakar vēl daudzas reizes virināja skapīša durvis [kur glabājās alkohols], pie sevis purpinādams: “Sūdi būs. Sūdi būs...” Bet viss tomēr beidzās labi,” tālāko notikumu attīstību apraksta atmiņstāsta autors.³⁶ Kaut arī stāstiņā nav minētas ne K. Ulmani raksturojošas pozitīvas, ne negatīvas īpašības, to izlasot līdz galam un uzzinot, kāds bija rezultāts, lasītājs tiek vedināts pats piedēvēt viņam tādas īpašības kā labsirdība, pieticība un humora izjūta.

Kaut arī tikko minētais ir gadījums, kurā K. Ulmanis izteikti padarīts par labdari, tomēr nevar nemanīt, ka šeit parādās arī diktatora iezīmes – kaut gan K. Ulmanis it kā nav apvainojies uz mežsargu, vienkāršā ierēdņa pirmā reakcija ir tāda, kādu varētu sagaidīt no cilvēka, kurš K. Ulmani pazīst kā godkārīgu diktatoru, nevis kā to labsirdīgo vecīti, kurš parādās labdara diskursā un pēc savām darbībām gandrīz vai pielīdzināms pa senlatviešu lauku sētām klaiņojošajam Dieviņam.

Runājot par labdara diskursa perspektivizāciju, jāatzīst, ka tekstu autori ar pašrefleksiju nodarbojas visai reti, un reti kurš atzīst, ka apzinās savas pozīcijas nozīmību, kaut arī tā nenoliedzami ir viens no svarīgākajiem faktoriem, kas palīdz saprast šā diskursa veidošanos. “Tas bija visgaišākais laiks manā dzīvē,”³⁷ vai arī “Kad apciemoju māsu tēva mājās, vecais lazdu krūms vienmēr atsauc atmiņā gaišo bērnības brīdi, un sirds silst pateicībā šim lieliskajam cilvēkam [K. Ulmanim] – vislabsirdīgākajam manā dzīvē,” atceras atmiņu stāstnieki.³⁸ Tie ir lieliski piemēri tam, ka tekstu autori ir iesaistīti un maz distancējas no pašu aprakstītajiem notikumiem. Kā redzams, šī distance nojaukta, izmantojot visai daiļrunīgus mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus – metaforas un atdzīvinošas poetizācijas.

Labu skaidrojumu šīm tekstu autoru pozīcijām pasaka priekšā grāmatas “Reiz es satiku Kārli Ulmani ...” atbildīgā redaktore A. Mellupe:

“Tie [stāstu autori] bija cilvēki, kuri viņu [K. Ulmani] bija satikuši bērnībā, svētkos, jaukā noskaņojumā, kad viņš uzlielēja, iedeva kādu dāvanu. Šis cilvēku kontingents par viņu varēja liecināt tikai tā, kā tas parādās grāmatā. Tie nebija cilvēki, kuri sēdējuši ar viņu blakus kādās sēdēs un apsprieduši valdības lēmumus.”³⁹

Līdz ar to perspektīva, no kuras uz K. Ulmani noraugās grāmatā publicētie teksti, un arī emocionālais veids, kādā tā parādīta, kļūst loģiski un sakņojami cilvēka atmiņas darbības īpatnības.

Visbeidzot, aplūkojot labdara diskursa pastiprinājumu, atliek vien norādīt, ka tajā izmantoti pārsvarā pārāko vai vispārāko pakāpi izsakoši īpašības vārdi, kuri vēlreiz uzsver svarīgumu, ne kādā veidā necenšoties to samazināt.

Uztverama kā savdabīgs pastiprinājums (bet ne tikai tā) varētu būt arī vietvietām atrodamā kritika par tekstu tapšanas brīdī pastāvošo situāciju Latvijā, piemēram: “Ulmanis valdīja stingri, un cilvēki bija labāki, kamdēļ tagad tie tādi nav?”⁴⁰ Tam labs piemērs ir arī: “[..] atzinīgi vērtēja latviešu tautu, lai gan viens otrs no mums to nemaz nepelna.”⁴¹ Tāpat: “Ja mums tagad būtu kaut vai puse Ulmaņa – puse viņa pašuzpurēšanās, drosmes un gudrības, mēs nebūtu nokļuvuši

36 Mellupe. A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 54. lpp.

37 Turpat. 39. lpp.

38 Turpat. 30. lpp.

39 Lazdiņš, A. (2010). *Intervija ar Anitu Mellupi*.

40 Mellupe. A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 86. lpp.

41 Turpat. 112. lpp.

pašreizējā nožēlojamā stāvoklī.”⁴² Tādējādi noniecinot pastāvošo situāciju, vēl vairāk iespējams uzsvērt, cik labs bijis K. Ulmanis un ka, tieši pateicoties viņam, šis pagātnes laiks bijis labāks par šā brīža situāciju. Protams, nevar noliegt iespējamību, ka pastāvošās situācijas kritika ir izjusta un rakstīta bez kādiem citiem motīviem, bez vēlēšanās tādā veidā lieku reizi uzlielīt K. Ulmani, bet tas šo pastiprinājumu nepadara par neesošu, vienkārši norāda, ka tas varētu būt veidojies neapzināti.

Sagaidītāju pūlis jūsmīgi sveic vaļējā mašīnā braucošo Kārli Ulmani ar saucieniem
“Lai dzīvo!”, “Lai dzīvo!”
Maza meitenīte sagaidītāju priekšējā rindā nesapratnē iesaucas:
“Viņš nemaz neizskatās tik vecs, ka varētu nomirt!”

Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...*
Rīga: Grāmatu apgāds “Teātra anekdotes”. 94. lpp.

MOCEKĻA DISKURSS

K. Ulmanis par mocekli nosaukts, pieskaitot viņu konkrētai cilvēku kategorijai, šajā gadījumā – Padomju Savienības īstenotajās represijās cietušo Latvijas iedzīvotāju grupai, piemēram: “Domāju, ka līdz ar vainaga nolikšanu Kārlim Ulmanim būtu lietderīgi atzīmēt arī visu mūžībā aizgājušo represēto piemiņu, jo šo mocekļu absolūtā vairākuma precīza bojāejas un apbedīšanas vieta nav zināma un diez vai to kādreiz izdosies noskaidrot.”⁴³ Tādējādi viņš ne tikai tiek pieskaitīts šai grupai, bet padarīts par tās “vadoni”, vienojošo simbolu, kuru pieminot iespējams godināt visu grupu. Tas palīdz saprast K. Ulmaņa kā mocekļa tēla viendabīgumu un pretrunu trūkumu tajā – reālās personības faktisko darbību iespējamais pretrunīgums uz simbolu vairs neattiecas, jo simbols reprezentē ideju, nevis matēriju.

K. Ulmanis par mocekli nosaukts tieši, piedēvējot viņam nedaudz gaišredzīga cilvēka īpašības, kurš zina, ka tuvākajā nākotnē nāksies uzpurēties, mirt. Labs piemērs ir: “Pēdējo reizi, kad redzēju mūsu valsts prezidentu Kārli Ulmani, viņš brauca garām lielajam Rīgas pulkstenim vaļējā mašīnā un sēri smaidīja. Bet pa Brīvības ielu gāja lieli pulki ar sarkaniem karogiem...”⁴⁴ Tekstu autori pēc tādām, visai nepārliciecināmām pazīmēm (jo diezin vai cilvēks, kurš stāvējis ielas malā, būtu varējis tik detalizēti izpētīt garāmbraucošajā auto sēdošā K. Ulmaņa sejas izteiksmi, lai tik droši apgalvotu, ka viņa smaids bijis sērīgs) “palīdz piedot” K. Ulmanim, uzsverot, ka viņš sapratis, ka nekas nav darāms lietas labā. Pie tam šajā citātā redzama arī tekstu autoriem piemītošā tendence uzskatīt, ka viņi zinājuši un sapratuši, ko K. Ulmanis domā, vienkārši izsakoties, “ielīduši viņam galvā”. Stāsts par K. Ulmaņa sērīgo smaidu atgādina kinofilmās itin bieži sastopamos, pārspīlēti romantizētos stāstus par “iemīlēšanos no pirmā acu uzmetiena”, kad pietiek ar vienu skatienu, lai uzzinātu visu par otra cilvēka personību un iemīlētu viņu. Līdzīgā veidā arī šajā īsajā mirklī, ko autore K. Ulmani redzējusi, viņš spējies viņai nodot tālāk pašuzpurēšanās un Latvijas piemiņas sargāšanas vēsti.

42 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 62. lpp.

43 Turpat. 64. lpp.

44 Turpat. 43. lpp.

Mocekļa konstrukcija ir pretrunā ar latviešu vēsturnieku izpētīto informāciju. Piemēram, E. Dunsdorfs raksta, ka K. Ulmanim līdz pēdējam brīdim solīts, ka viņam tiks atļauts caur Padomju Savienību doties emigrācijā uz Šveici.⁴⁵ Nav nekādu pierādījumu tam, ka viņš šiem solījumiem nebūtu ticējis. Šis fakts neapšaubāmi ir svarīgs, jo parāda, ka nolemtības apziņa un labprātīgā uzpurēšanās tautas vārdā, ko mocekļa diskurss piemēro K. Ulmanim, drīzāk dzimusi tautas iztēlē un pamatojusies tās vēlākos laikos radušajās izpratnē par vēsturiskajiem notikumiem, nevis bijusi balstīta kādos konkrētos faktos. Tas gan nenozīmē, ka mocekļa diskurss cilvēki būtu veidojuši apzināti nepatiesu un pārmēru izskaistinātu – kaut gan E. Dunsdorfa sarakstītā K. Ulmaņa biogrāfija bija izdota jau vairākas desmitgades iepriekš (ārpus Latvijas), diez vai “Reiz es satiku Kārli Ulmani...” iekļauto tekstu autori bija ar to iepazinušies.

Apgalvojumi visi kā viens pozitīvi vērtē K. Ulmaņa izvēli kļūt par mocekli un pārsvarā ir klaji un neslēpti. Tie ar metaforām un hiperbolām uzsver mocekļa diskursa traģiskumu, piemēram, “1941. gada 14. jūnijs salauza mūsu dzīvi [..]”⁴⁶ Pārsvarā tie saistīti ar labdara diskursu – stāsti par K. Ulmaņa labajiem darbiem tiek noslēgti ar emocionālu atkāpi un atskatu uz šo darbu traģiskajām beigām, K. Ulmaņa likteni, piemēram, kā raksta prezidenta pils sētnieka un dārznieka dēls: “Tomēr šie labie laiki ātri beidzās, jo nāca 1940. gada 17. jūnijs. Neilgi pēc prezidenta apcietināšanas atlaida visus pils darbiniekus, arī manu tēvu.”⁴⁷

Arī retajos gadījumos, kad aprakstītas K. Ulmaņa valdīšanas pēdējā posma pretrunīgākās darbības, piemēram, bēdīgi slavenā “Es palikšu savā vietā, jūs palieciat savējās” runa, teksti konstruēti tādējādi, lai attaisnotu šīs darbības: “Jā, aizsargi, vanagi, skauti, mazpulki, daudzi šim aicinājumam ticēja. Kas būtu, ja visi toreiz Latviju būtu pametuši? Tad šodien, 1993. gadā, latviešu valodu Latvijā nedzirdētu ...”⁴⁸ Ar šo secinājumu tiek apstiprinātas Valsts prezidenta aicinājuma pretenzijas uz pareizību, tādējādi piešķirot K. Ulmaņa kā mocekļa pēdējam darbībām Latvijas valsts vadītāja amatā pozitīvu vērtējumu.

Pievēršoties perspektivizācijai, jāņem vērā jau minētais fakts, ka mocekļa un labdara diskursi ir cieši saistīti, līdz ar to arī autoru perspektīvas attiecībā pret notikušo ir visai līdzīgas, un izdarāmie secinājumi tādi paši. Tikai, protams, atšķirībā no labdara diskursa, kuru tādu veidojuši jaukie un pozitīvie apstākļi, kādos tekstu autori satikuši K. Ulmani, mocekļa diskurss veidojies par drūmajiem un sērīgajiem notikumiem, kas radušies Latvijas okupācijas un cilvēku izsūtīšanas ietekmē. Tādējādi, nedaudz pārveidojot A. Mellupes pausto atziņu par labdara diskursu, var teikt, ka šie cilvēki izjuta represijas un izsūtīšanas kā traģēdijas, jo tās attiecās uz viņiem pašiem, vai vismaz viņu radniekiem vai draugiem. Tālab K. Ulmaņa izsūtīšana viņu apziņā aizsāka un simbolizēja visu turpmāko, un viņi nevarēja liecināt nekā savādāk kā par traģiskām mocekļa gaitām.

Atsevišķi iespējams minēt grāmatā iekļauto Gunta Ulmaņa atmiņstāstu – tas, atšķirībā no citiem stāstiem, nekonzentrējas uz K. Ulmaņa valdīšanas laiku, bet gan viņa mocekļa likteni un grūtībām atrast valstsvīra kapu. Ar tādiem literārās izteiksmes līdzekļiem kā metaforas un atdzīvinošas poetizācijas (K. Ulmaņa “Golgātas ceļš”, “Krasnovodska [kur, iespējams, miris K. Ulmanis] ir likteņa piemeklēta pilsēta”, “bargais četrdesmitais [gads]”⁴⁹), tiek veidota drūma perspektīva, kas ļoti līdzīga arī ierindas cilvēku konstruētajai. Ņemot vērā, ka G. Ulmanis pats

45 Dunsdorfs, E. (1978). *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļnieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis*. Tumba: Daugava. 539. lpp.

46 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani*. 114. lpp.

47 Turpat. 111. lpp.

48 Turpat. 81., 82. lpp.

49 Turpat. 13.–16. lpp.

nebija K. Ulmani saticis nekad (kā pats atzīst šajā stāstījumā), bet bija vairāk vai mazāk oficiāla viedokļa paudējs (K. Ulmaņa piemiņas fonda vadītājs, bet grāmatas publicēšanas brīdī – jau Valsts prezidents), var secināt, ka šis bija mazāk reālu emociju iespaidots izklāsts, bet vairāk oficiālo Latvijas valsts varas pozīciju viedokļa izpausme, kas savā veidā arī varēja ietekmēt pārējo tekstu saturu. Turklāt nevar nepamanīt, ka K. Ulmaņa dzīves pēdējam posmam piešķirtais Golgātas ceļa apzīmējums padara viņu par latviešu tautas mesiju, tātad uzsver viņa darbību simbolisko, nevis reālo vēsturisko nozīmību.

Līdzīgi kā labdara diskurss, arī mocekļa tēla pastiprinājums tiek veidots, salīdzinot ar kādu negatīvo tēlu. Piemēram, kāds Latvijas armijas kareivis atceras savu braucienu uz Lietuvu jau pēc Sarkanās armijas ienākšanas Baltijā:

“Tā kā mums mugurā vēl bija Latvijas armijas formas tērpi, nokļuvām visu uzmanības centrā. Stacijā un uz ielas cilvēki nāca mums klāt, vēlējās aprunāties, cienāja ar alu. “Jūsu prezidents palika kopā ar tautu, aizgāja moku ceļā, bet mūsu Smetona aizbēga uz ārzemēm,” lietuvieši teica.”⁵⁰

Tātad K. Ulmaņa pašuzpurēšanās nozīme palielināta, salīdzinot viņa rīcību ar Lietuvas diktatora A. Smetonas bēgšanu, tādējādi netieši izdarot pielāvumu, ka K. Ulmanis arī būtu varējis bēgt, bet izvēlēties palikt un uzpurēties.

Runājot par tīri valodnieciskiem veidiem, kādos šis pastiprinājums realizēts, par visbiežāk sastopamajiem būtu jāmin noskaņu izsakošas partikulas, retoriski jautājumi (piemēram, jau citētais “Kas būtu, ja visi toreiz Latviju būtu pametuši?”⁵¹) un augmentatīvi (vislabākais, viscēlākais).

DIKTATORA DISKURSS

Atmiņas par K. Ulmani kā diktatoru šajā grāmatā sastopamas visretāk, turklāt, ja mocekļa un labdara diskursi bieži vien savstarpēji pārklājas un papildina viens otru, tad K. Ulmanis par diktatoru nosaukts atsevišķos, no citiem nodalītos tekstos. Tas tikai ļoti retos gadījumos parādās vienā tekstā ar pārējiem, un lielākoties saskatāms anekdotēs. Jāsecina, ka vismaz Atmodas laikā K. Ulmanis cilvēku prātos nebija pretrunīga personība, cilvēki necentās konstruēt atmiņas par viņu kā par labdari un diktatoru reizē. Fakts, ka diktatora diskurss parādījies tik reti un parasti nenopietnā formā, liek domāt, ka pārliecinošam latviešu vairākumam viņš tomēr asociējās vienīgi ar labajiem darbiem, kaut gan, protams, jāatzīst, ka šāds secinājums nav īpaši reprezentatīvs, jo tas izdarīts, balstoties tikai uz vienu grāmatu, nevis socioloģisku aptauju. Turklāt sarunā grāmatas izdevēja un atbildīgā redaktore pati pauda simpātijas pret K. Ulmani.⁵²

Aplūkojot apgalvojumus par K. Ulmaņa diktatoriskajām iezīmēm, nākas secināt, ka šeit ir daudz grūtāk viennozīmīgi pateikt, vai tie ir pozitīvi vai negatīvi. Kaut arī tiem tīri teorētiski būtu jābūt negatīviem un vietām, sevišķi anekdotēs, tie būtu uztverami kā kritiski, ļoti bieži tie padarīti neviennozīmīgi, tādi, lai negatīvo nozīmju saturs vairs nebūtu pārāk uzkrītošs, vai arī negatīvās nozīmes vienkārši trivializētas. Klaji apgalvojumi sastopami ļoti reti, pārsvarā vienkārši tiek doti neskaidri mājieni par to, vai tā vai cita darbība vai īpašība ir pozitīvi vai negatīvi vērtējama. Tēlaini izsakoties, šajā periodā K. Ulmanis bijis nevis “melns” vai “balts”, bet gan “balts” vai “gaiši pelēks”.

50 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 68. lpp.

51 Turpat. 82. lpp.

52 Lazdiņš, A. (2010). *Intervija ar Anitu Mellupi.*

Kārlis Ulmanis prasa savam personīgajam frizierim: "Kāpēc tu man vienmēr taisi to ezīti? Kāpēc man nevarētu būt gluda galviņa, kāpēc vienmēr visi mati jāšaceļ stāvus?"
"Katram gadījumam, cienījamais prezidenta kungs," atbild frizieris.
"Ja gadītos, ka jūs uzzinātu visu, ko par jums runā, mati paši saceltos stāvus. Nekāda gludināšana nelīdzētu!"

Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...*
Rīga: Grāmatu apgāds "Teātra anekdotes". 96. lpp.

Diktatora diskursa perspektivizācijā nav manāms daudz atdzīvinošu poetizāciju un metaforu, kas norādītu uz pašu tekstu autoru lielo emocionālo iesaisti un empātiju ar K. Ulmani kā tas bija labdara un mocekļa diskursu gadījumos. Tomēr trūkst arī izteiktas distancēšanās, centienu noraidīt tuvību ar K. Ulmani šīs viņa personības šķautnes dēļ. Kādēļ tā, palīdz saprast tā brīža sociālais konteksts – pirmkārt, Latvija tik tikko ir atguvusi neatkarību un atjaunojusi demokrātiju, tālab demokrātijas tradīcijas ir tikai pašā iedīgli. Tā netiek uztverta par kaut ko pēc definīcijas un būtības labāku par diktatūru. Otrkārt, Latvijas sabiedrībai kopš Padomju Savienības sabrukuma nemitīgi bijusi raksturīga "bēgšana no komunisma", pārspīlēta tieksme norobežoties no jebkā, kas saistās ar "kreisu" jeb sociālistisko ideoloģiju.⁵³ Savukārt K. Ulmanis bija labējo ideoloģiju pārstāvošs politiķis, un viņa režīms slavens ar vēršanos pret kreisās ideoloģijas pārstāvjiem, piemēram, sociāldemokrātiem.⁵⁴ Līdz ar to kļūst skaidrs, kā cilvēki uz K. Ulmaņa diktatūru un ar to saistītām viņa personības iezīmēm var noraudzīties kā uz triviālu, mazsvarīgu ļaunumu, vai pat noliegt, ka tās vispār bijušas negatīvi vērtējamas.

K. Ulmaņa – diktatora diskursa gadījumā, atšķirībā no labdara un mocekļa diskursiem, vairāk izpaužas nevis pastiprinājums, bet gan mikstināšana. Atšķirībā no kādu laiku populārās anekdotes par Staļina pīpi,⁵⁵ anekdotēs, kurās K. Ulmanis parādīts no negatīvās puses, tiek uzsvērtas salīdzinoši triviālas un mazsvarīgas lietas, nekur neparādās norādes uz kādām viņa režīma īstenotām nopietnām represijām. Savukārt tajos retajos stāstos, kur K. Ulmani aprakstošajā tekstā varēja saskatīt diktatora diskursa iezīmes, to autori paši ir iekļāvuši negatīvo īpašību mikstinošus apgalvojumus. Piemēram, kāda kundze atceras, ka Cēsu pilsētas valde esot saņēmusi K. Ulmaņa parakstītu rīkojumu, ka viņam jāceļ godavārti, kas, protams, cilvēkiem licies amizanti, jo parasti šāda veida sagaidīšanas rituāliem bija jābūt "spontānām" tautas gribas izpaušmēm. Šā K. Ulmaņa godkāri apliecinošā notikuma nozīmi pati kundze gan cenšas mazināt, spekulējot, ka dokumenta saturs K. Ulmanim varētu nebūt bijis zināms, un norādot, ka pēc tam viņš pats pavēlējis vairs godavārtus necelt.⁵⁶

53 Zirnis, E. (2010, 14. aug.). Mums jātaisa atombumba! Intervija ar sociologu Aigaru Freimani. *SestDiena*. 16. lpp.

54 Stranga, A. (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā*. Rīga: Aut. izd. 158. lpp.

55 Staļins raksta Berijam: "Man nozagta pipe, veiciet izmeklēšanu!" Pēc mēneša Berija atbild: "Biedri Staļin, izmeklēšanas gaitā atklāta plaša konspirācija starp kontrrevolucionāriem, kulakiem un ārzemju imperiālistiem. Arestēti, notiesāti un nošauti 5000, vēl 10 000 izsūtīti uz Sibīriju!" Staļins atbild: "Izmeklēšanu varat pārtraukt, pīpi jau pats atradu."

56 Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani...* 77. lpp.

Skolotājs stāsta mazpulcēniem par Kārļa Ulmaņa lielo ieguldījumu Latvijas lauksaimniecības attīstībā. Gribēdams rosināt klausītāju prātus, viņš jautā:

“Ko mazpulku virsvadonis saka par zemniecību? Ko viņš māca mums, nākamajiem zemes saimniekiem?”

Pēterim tālīt prātā īstie izteicieni – Ulmaņa runu un rakstu citāti, kas lozungu un sentenču veidā lasāmi it bieži un visur – avīzēs, uz sarīkojumu transparentiem, uz aploksnēm ...

Un Pēteris atbild: “Apariet zemi rudenī!”

“Pārāk vienkāršoti, Pēter,” skolotājs ar atbildi nav apmierināts.

“Padomā labi – kas ir tas pamats, kas veido mūsu valsts labklājību! Kas tas ir?”

“Kaš ir, tas ir, un, kas nav, tas nav!” Pēteris atbild, bet pamanījis sašutumu skolotāja skatienā, steidzas kļūdu labot:

“Kas ir, tas ir, bet, kas nav, tas jāsaziedo!”

“Ak tu, teļš tāds!” skolotājs vairs neiztur.

Bet Pēteris nav mazais bērns: “Mūsu teļos – mūsu nākotne!”

Mellupe, A. (atb. red.). (1994). Reiz es satiku Kārli Ulmani ... Rīga: Grāmatu apgāds “Teātra anekdotes”. 97. lpp.

NOBEIGUMS

Kaut arī šā pētījuma uzmanības centrā ir vien K. Ulmaņa atcere Atmodas laikā, tajā aplūkoti argumenti un secinājumi, iespējams, bez īpašas rekonstrukcijas būtu attiecināmi uz vispārējām latviešu tautas sociālās atmiņas transformācijām šajā periodā. Dumpošanās pret oficiālo sociālo atmiņu un jauniegūtās publiskā diskursa brīvības izbaudīšanas eiforija izpaudās ne tikai K. Ulmaņa nekritiskā glorificēšanā – lielai tautas daļai labs bija jebkas, kas bija pretējs komunisma ideoloģijai un diskursam.

Pievēršoties atmiņām par pašu K. Ulmani un viņa darbiem, jāuzsver, ka šajā laikposmā viņš acīmredzot nav tik pretrunīgi vērtēta personība, par kādu kļūst vēlāk. K. Ulmaņa pretrunīgākās darbības tiek aktualizētas tikai ar laiku, attīstoties brīvās un demokrātiskās Latvijas vēsturnieku veidotajam Latvijas valsts vēstures diskursam. Mūsdienās K. Ulmaņa “labie” un “sliktie” darbi ir iekļāvušies vienotajā viņa atcerēšanās diskursā, bet Atmodas laika memuārliteratūras analīze parāda, ka tolaik atmiņas par viņa labajiem darbiem popularitātes ziņā izteikti nomākušas viņa kritiku. Turklāt šie labie darbi bijuši visai stingri nodalīti no diktatora diskursa – runājot par pieticīgo un izpalīdzīgo K. Ulmani, varētu šķist, ka apspriesta tiek pavisam cita persona, nevis tas pats politiķis, kuram piemītusi nepārvarama kāre pēc pagodinājumiem un varas.

Kaut arī K. Ulmaņa atcere koncentrējas uz viņa diktatūras periodu, tajā neparādās diktatūras kritika, vienīgi dažas ar tālaika vadoņa glorificēšanas praksi saistītas kritiskas piezīmes. Cilvēku atmiņās K. Ulmaņa valdīšanas posms tiek idealizēts, padarīts par pozitīvo piemēru, ar kuru salīdzināt pastāvošo situāciju un izteikt tās kritiku, un ļoti pārlicinoši iezīmējas K. Ulmaņa kā latviešu labā politiķa etalona uztvere. K. Ulmanis mocekļa diskursa ietvaros, pirmkārt, simbolizē visus padomju represijās cietušos latviešus, un, otrkārt, tiek padarīts par latviešu tautas mesiju, kurš savulaik tai palīdzējis sasniegt “zelta laikmetu”, pēc tam uzpurējies tās labā

un kura “otro atnākšanu” (ne fizisku, bet vismaz līdzvērtīga līdera formā) tagad gaida Latvijas tauta. Šīs gaidas savā labā izmanto politiķi, kuri piedāvā tautai K. Ulmaņa “otro atnākšanu” Gunta Ulmaņa kā Valsts prezidenta formā. Tā tomēr izgāžas, kas retrospektīvi jāatzīst par loģisku rezultātu, ja ņem vērā tā brīža sociālo un ekonomisko situāciju Latvijā un faktu, ka abi Ulmaņi nav viens un tas pats cilvēks.

Neseno Saeimas vēlēšanu rezultāti parāda, ka, lai gan Ulmaņa uzvārdam Latvijas sabiedrībā vēl ir nedaudz politiskā potenciāla, tas vairs nav tik neapstrīdams, un latviešu nacionālisms kļuvis iespējams arī bez tā.⁵⁷ Tādēļ, ņemot vērā šīs izmaiņas, ārkārtīgi interesanti būtu uzzināt, ko šobrīd par K. Ulmani domā analizēto atmiņu autori. Protams, jāatzīst, ka tas tagad drīzāk nebūs iespējams atmiņu autoru vecuma vai nāves dēļ. Tādēļ pētniecības alternatīva ir nacionālistiski orientētu vecāka gadu gājuma latviešu izvaicāšana, lai gūtu ziņas par K. Ulmaņa nozīmi mūsdienu Latvijas atsevišķu tautas grupu sociālajā atmiņā.

---

57 Centrālā vēlēšanu komisija. (2010). 10. Saeimā ievēlēto deputātu kandidātu sarakstu vietu skaits Saeimas vēlēšanu apgabalos. Sk. 2010. gada 11. nov.: <http://web.cvk.lv/pub/public/29765.html>

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

207.–231. lpp.

AIJA ROZENŠTEINE
Latvijas Universitāte

Filmas "Akmens un šķembas"/
"Es visu atceros, Ričard!"
kaleidoskops
SAŠĶELTĀ PASAULE

Aija. Rozenšteine, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante.

Pētnieciskās intereses – komunikācijas procesi padomju publiskajā telpā stagnācijas periodā, kino, kino skatīšanās, tā sociālās un kultūras nozīmes, sociālā atmiņa un nacionālā identitāte.

E-pasts: aija.rozensteine@lu.lv

AIJA ROZENŠTEINE

FILMAS “AKMENS UN ŠĶEMBAS”/“ES VISU ATCEROS, RIČARD!” KALEIDOSKOPS SAŠĶELTĀ PASAULE

Rakstā apkopota un analizēta informācija par filmas “Akmens un šķembas”/“Es visu atceros, Ričard!” tapšanas gaitu, politiskajām un sociālajām norisēm, kas to ietekmēja, par institūcijām un cilvēkiem, kuri virzīja vai bremzēja filmas nonākšanu uz ekrāniem. Lai varētu izprast filmas tapšanas ilgo norisi, pretstatītas divas puses – cilvēki un režīms –, mēģinot atklāt pēdējā liekulību. Lai filma vismaz uz īsu brīdi nokļūtu uz ekrāna, bija nepieciešami 10 gadi, kuru laikā scenāriju rakstīja, “nolika plauktā”, atjaunoja, sāka filmēšanu, aizliedza to, uzlaboja, papildināja, mainīja tekstus un epizodes.

“Akmens un šķembas”/“Es visu atceros, Ričard!” ir Rolanda Kalniņa un Viktora Lorenca paauzdes stāsts. Autoriem bija spēcīga personiska motivācija runāt par šo tēmu, bet Latvijas PSR funkcionāriem bija nemitīgi jāatrod argumenti, lai kavētu vai pat nepieļautu filmas nonākšanu līdz skatītājiem.

Atslēgvārdi: “Dzimtene, piedod!”, “Akmens un šķembas”, “Es visu atceros, Ričard!”, Rīgas kinostudija, Rolands Kalniņš, Viktors Lorencs, paauzde, trauma.

“Piedod, mana dzimtene, ja vari.
Tavā vārdā ciests un melots daudz.”

Vizma Belševica¹

Neraugoties uz to, ka Padomju Savienībā no 20. gs. 50. gadu vidus līdz 60. gadu nogalei notika politikas un kultūras liberalizācija, kad piesardzīgi, taču drīkstēja skart jautājumus, kas bija liegti staļinisma periodā,² filma “Es visu atceros, Ričard!” atklāja tēmu, kas tolaik bija *neērta* Padomju Latvijas funkcionāriem. Kinomākslas pētnieks Marks Fero (*Ferro*) uzsver filmas tapšanas laikposma būtisko ietekmi uz gala produktu, viņš runā par vēstures konstrukciju, kura vairāk pastāsta par laiku, kurā radīta filma, nevis attēloto laikmetu, jo kino ir ļoti iedarbīgs instruments iemiesotās vēstures radīšanā.³ Ar to skaidrojams, ka filmas versija “Akmens un šķembas”, kurā, kā lasāms LPSR Kinematogrāfijas komitejas pavēlē Nr. 100, “redakcionālie labojumi nenovērsa trūkumus un neizmainīja filmas kopējo idejisko skanējumu”,⁴ padomju laikā tā arī nenokļuva uz ekrāniem, tajā neievēroto cenzoru prasību dēļ. *Uzlabotajā* kompromisa versijā ar nosaukumu “Es visu atceros, Ričard!”, lai gan tas mainīja filmas raksturu, filmas veidotāji bija novērsuši visas *nepilnības*. Arī šī piekāpšanās neglāba filmu, jo uz Padomju Latvijas (precīzāk, Rīgas) ekrāniem 1967. gadā tā noturējās tikai 24 dienas. Paradoksāli, ka Padomju Savienības pārējā teritorijā to demonstrēja bez aizspriedumiem.

Pētot Krievijas kara filmas, Denīza Jangblūda (*Youngblood*) secina, ka *atkušņa* laikā Padomju Savienībā režisori ir atļāvušies veidot patiesi cilvēcīgas filmas par Otro pasaules karu: M. Kalatozovs “Lido dzērves” (1957), G. Čuhrajs “Balāde par karavīru” (1959), S. Bondarčuks “Cilvēka liktenis” (1959) un A. Tarkovskis “Ivana bērnība” (1962). D. Jangblūda uzsver,

1 Šo dzejoli 1956. gadā, pēc Vissavienības Valsts Kinematogrāfijas institūta studenta Viktora Lorenca lūguma, uzrakstīja M. Gorkija Literatūras institūta studente Vizma Belševica. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

2 Bleiere, D. u.c. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. 368., 369. lpp.

3 Ferro, M. (1988). *Cinema and history*. Detroit: Wayne State University Press. P. 40–48.

4 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 416. f., 2. apr., 116. l., 24. lp.

ka pirmo reizi filmu veidotāji varēja parādīt arī kara emocionālo pusi, atļāvās piešķirt varonim Staļina periodā nebijušas funkcijas un īpašības.⁵ Arī padomju kultūras pētnieks A. Prohorovs (*Прохоров*) salīdzina staļiniskās vīrišķības etalonu ar *atkušņa* filmu varoni, atzīstot, ka *jaunajam* varonim trūkst ierastās vīrišķības – idejiskā brieduma, spējas pārvarēt visas grūtības, vēlmes vadīt un pārveidot.⁶

Lai gan domāju, ka šāds skatījums ir vienkāršots, tomēr tas ietver galveno atšķirību – *jaunajam* varonim drīkst būt trūkumi, vājības, bailes. Filmas "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" personāži atklāj šīs cilvēcīgās īpašības. Filma ir stāsts par trīs draugiem – Jāni, Zigi, Ričardu, kurus Otrā pasaules kara laikā iesauc latviešu leģionā. Viņu liktenis veidojas atšķirīgi – Ričards, lai glābtu draugu, uzņēmie gūstekņa sarkanarmieša nošaušanu un tādējādi izpelnās komandieru īpašu atzinību, Zigis izlemj pāriet padomju armijas pusē un bēgšanas mēģinājuma laikā tiek nošauts, Jānis kara beigās dezertē. Divdesmit gadus vēlāk Rīgā satiekas Jānis un Ričards. Jānis dzīvo Padomju Latvijā, strādā par akmeņkali un joprojām uztur draudzīgas attiecības ar Ričarda jaunības laika līgavu Antru. Ričards ierodas no Rietumiem kā spiegs. Filmas finālā Ričards, apjaušot, ka jau zaudējis visu – mīlestību, draugu un dzimteni, savā atskārstatajā bezspēcībā un skaidri saskatāmajā bezizejā nodur Jāni.

Filma savā būtībā ir stāsts par veselās paaudzes bažām, vainas apziņu un vēlmi būt saprastiem. Sociologs J. Levada (*Левада*) par īpašu uzskata tieši kara laika paaudzi, kurai piederīgie personību formējošo periodu piedzīvojuši Otrā pasaules kara laikā un pēc tā. Pēdējā kara notikumu aktīvie līdzdalībnieki ir dzimuši no 1920. līdz 1928. gadam.⁷ Sociologs Karls Manheims (*Mannheim*) paaudzi izprot ar indivīdu kopīgu klātbūtni kopīgos sociālos un kultūras procesos, šī koncepcija ietver ne tikai laiku un vietu, bet, galvenokārt, sevis apzināšanos iepriekšminētajās norisēs.⁸

Savas paaudzes sāpi un traumu⁹ filmas "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" veidotāji komunicē, pārvēršot to vēstures liecībā par latviešu tautas likteni. Tomēr uzsāktā publiskā saruna veidojas tik spēcīgi, ka saņem nepārtrauktu, lai gan argumentētu, motivāciju neietverošu pretestību no dažāda līmeņa funkcionāru puses. Gan scenāriju, gan vēlāk filmas materiālus detalizēti un skrupulozi analizēja, cenšoties pārvērst un izmainīt attēlotā nozīmi, jo galvenais aizrādījums bija leģionāra – upura tēls, kurā varēja saskatīt arī varoņa pazīmes. Filmas izveidē iesaistītie kultūras darbinieki (atklāti) un kompartijas ierēdņi (dodot savus norādījumus) lika mainīt tekstus, attiecības, raksturojumus un vides attēlojumu, centās panākt citu diskursu, tomēr šo filmas detaļu likvidešana, maiņa vai pielabošana nespēja fundamentāli izmainīt autoru ieceri.

Šis raksts ir ievads turpmākam pētījumam par visu filmas tapšanas gaitu. Tajā izmantoti Latvijas Valsts arhīvā saglabātie dokumenti, režisora Rolanda Kalniņa piezīmes, kas tapušas filmas veidošanas laikā, Rolanda Kalniņa personiskā arhīva dokumenti: režisora scenārijs, Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēžu protokoli, Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejas un PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas lēmumi un pavēles, vēstules un filmas nodošanai nepieciešamie dokumenti. Vērtīgu informāciju sniedz arī intervijas ar Rolandu Kalniņu,

5 Youngblood, D.J. (2007). *Russian War Films: on the Cinema Front, 1914–2005*. Kansas: University Press of Kansas. P. 107–118.

6 Прохоров, А. (2007). *Унаследованный дискурс парадигмы сталинской культуры в литературе и кинематографе "оттенели"*. Санкт-Петербург: ДНК. С. 59–71.

7 Левада, Ю., Шанин, Т. (2005). *Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 41–43.

8 Mannheim, K. (2005). The Problem of Generations. In: Miller, R. (ed.). *Biographical Research Methods*. London; New Delhi; Thousand Oaks: SAGE Publications. P. 170–180.

9 Fierke, K. M. (2010). Social Memory, Trauma and International Relations. In: Bell, D. (ed.). *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan. P. 116–133.

2010. gada 3. un 7. decembrī, un preses publikācijas par Viktoru Lorencu. Pētījuma gaitā atklājās, ka oficiālie dokumenti – protokoli – acīmredzot ir rediģēti vai protokolēšanas laikā tajos ignorēti daži fakti, jo Rolanda Kalniņa Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēdēs izdarītajās piezīmēs parādās informācija, kas nav protokolēta vai protokolos saglabāta. Oficiālajos dokumentos noklusētās ziņas parasti ietver īpašus LKP CK pārstāvju norādījumus un prasības. Rakstā esmu apzināti saglabājis kinematogrāfijas profesionālajā vidē lietotos terminus, piemēram, "izlaist uz ekrāna", "piestiprināt" [iesaistīt kādu personu filmas veidošanā] u.c., tādējādi cenšoties parādīt tālaika kultūrrades ikdienas savdabību.

Pēc iepazīšanās ar visu materiālu kopumu jāteic, ka kinofilmas "Akmens un šķemba"/"Es visu atceros, Ričard!" autoru ciņa par tās iznākšanu uz ekrāna ir spēkošanās ar varu, lai ar savu darbu iekļūtu vēsturē un pavēstītu savas paaudzes stāstu publiskajā telpā. Filmas radīšana izvērtās par ļoti ilgstošu un sarežģītu, reizēm pat absurdu procesu, kas ar pārtraukumiem norisa desmit gadu garumā.

HRONOLOĢIJAS KALEIDOSKOPS

Scenārija pirmo variantu ar nosaukumu "Dzimtene, piedod!" Viktors Lorencs uzraksta Maskavā Valsts Kinematogrāfijas institūtā, mācoties scenāristu fakultātē profesora Vaisfelda vadībā. Šis variants 1957. gadā publicēts institūta studentu almanahā "*Творчество молодых*".¹⁰ 1957. gadā Rīgas kinostudijā sākās darbs pie filmas, par tās režisoru iecelts Varis Krūmiņš. Tobrīd Viktors Lorencs citu pēc cita iesniedz visus nepieciešamos materiālus – scenārija 1. variantu, 2. varianta sižetisko risinājumu, scenārija 2. variantu, pēc konsultācijas ar Ļeņingradas scenāristu K. Isajevu scenārija nākamā varianta plānu pa atsevišķām epizodēm, scenārija 3. variantu, galvenā varoņa raksturojumu, anotāciju, bet 1957. gada 23. decembrī Viktors Lorencs saņem no Rīgas kinostudijas Scenāriju daļas priekšnieka O. Kublanova paziņojumu, ka darbs pie scenārija "Dzimtene, piedod!" tiek pārtraukts.¹¹

Viktoram Lorencam nesniedz nekādus paskaidrojumus par notikušo, bet, pētot arhīva materiālus, noskaidroju, ka par formālo iemeslu kalpoja atzinums, ka scenārijs nav izmantojams tā idejiski māksliniecisko īpašību dēļ.¹²

Tikai 1964. gadā, kad Rīgas kinostudijas Scenāriju redakcijas kolēģiju uzaicina uz Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālo komiteju (CK) pie pirmā sekretāra A. Pelšes, rodas iespēja darbu pie filmas turpināt. Proti, "Pelše paziņoja, ka godam jā sagaida LPSR 25. gadadiena un mums ir jā dara viss, lai par Latvijas vēsturi taptu kāds ārkārtīgi spēcīgs darbs".¹³ Viktors Lorencs iesniedz jaunu scenārija variantu, to kritizē, bet iesaka darbu turpināt, veicot labojumus un papildinājumus.¹⁴ 1964. gada 10. novembrī notiek Mākslas padomes sēde, kurā apspriež Viktora Lorenca literārā scenārija "Dzimtene, piedod!" izdarītos labojumus. Latvijas Valsts arhīva (LVA) glabātajos dokumentos fiksēts:

"Mākslas padome nolēma V. Lorenča literāro scenāriju "Dzimtene, piedod!" pieņemt un sūtīt uz Maskavu apstiprināšanai un ieslēgšanai studijas 1964. gada plānā. Mākslas padome nolēma apstiprināt režisoru R. Kalniņu par režisoru–inscenētāju filmai "Dzimtene, piedod!" un par mākslinieku–inscenētāju piestiprināt G. Balodi."¹⁵

10 Lorencs, V. (1966). Filmas radītāji. Rolanda Kalniņa kolekcija. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

11 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 263. lp.

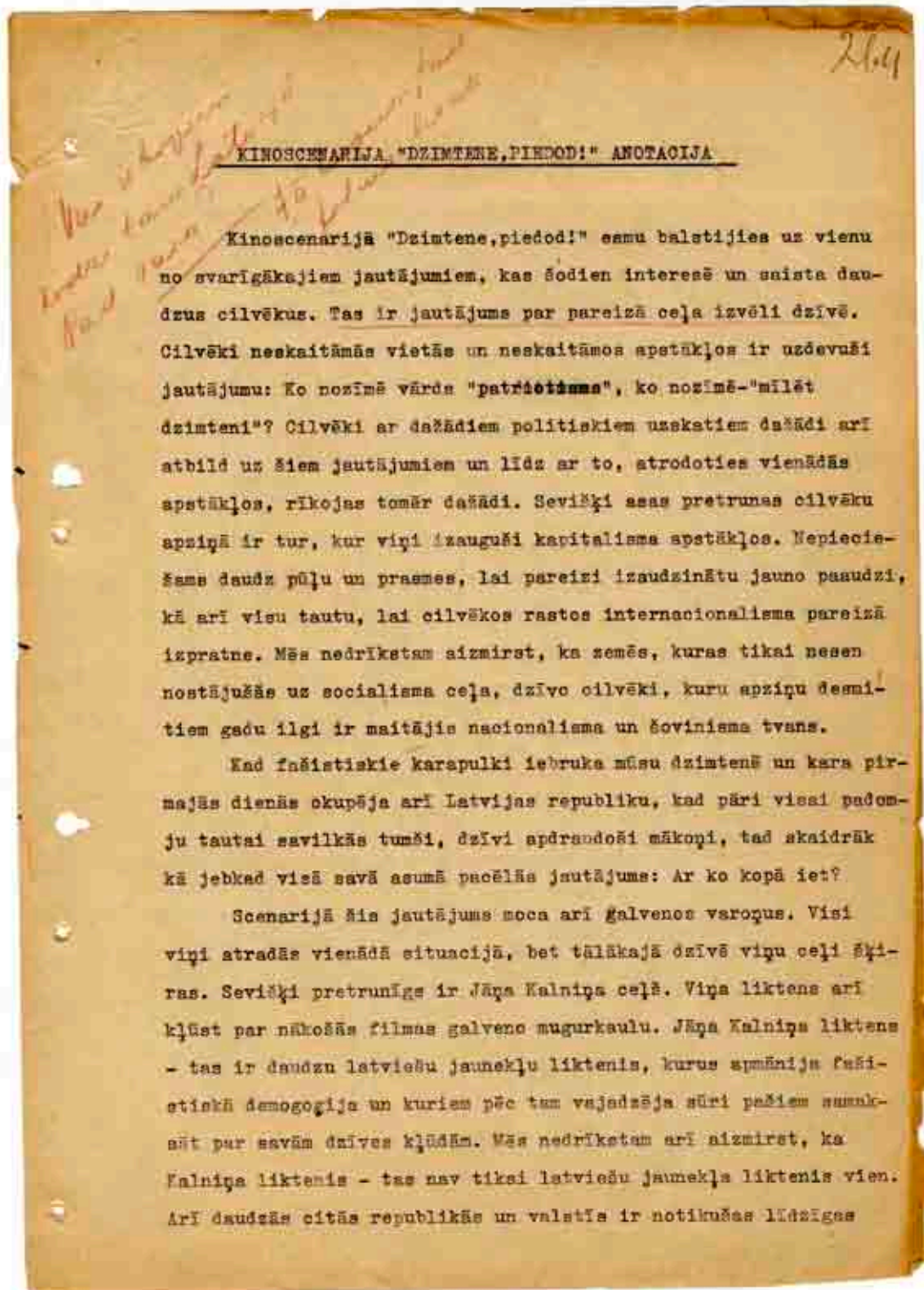
12 Turpat, 305.–306. lp.

13 Reča, I. (1992, 7. janv.). Es visu atceros! *Atmoda Atpūtai*. 5. lpp.

14 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 107.–111. lp.

15 Turpat, 99.–106. lp.

Nezināma autora piezīme uz scenārija "Dzimtene, piedod!" anotācijas:
"Vai ir bijusi līdz tam Latvijā padomju vara? Ja bijusi, tad filma lieka."
LVA, 416. f., 36. apr., 264. lp.

1964. gada 18. novembrī Maskavā PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenajā pārvaldē apspriež Viktora Lorenca literāro scenāriju "Dzimtene, piedod!"¹⁶ un 26. novembrī nosūta Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētājam N. Kārkliņam un Rīgas kinostudijas direktoram F. Koroļkevičam lēmumu, kurā atbalsta scenāriju.¹⁷

1964. gada 10. decembrī parādās Rīgas kinostudijas pavēle par to, ka 1964. gada 7. decembrī jāsāk izstrādāt režisora scenāriju filmai "Dzimtene, piedod!"¹⁸

1965. gada 5. martā Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēde, kurā notiek režisora scenārija "Dzimtene, piedod!" apspriešana, pieņem lēmumu apstiprināt režisora scenāriju, bet vēl izdarīt redakcionālus labojumus.¹⁹

1965. gada 6. martā Latvijas PSR Kinematogrāfijas komiteja izdod pavēli par to, ka jāsāk sagatavošanās darbi filmas "Dzimtene, piedod!" uzņemšanai, sagatavošanās periodu nosakot no 1965. gada 6. martam līdz 1965. gada 25. maijam.²⁰

1965. gada 26. maijā Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāja N. Kārkliņa pavēle Nr. 248: "Sākt 1965. gada 26. maijā filmas ražošanu."²¹

1965. gada 26. maijā pirmā filmēšanas diena.

Režisors Rolands Kalniņš atceras:

"Bija jāuzņem Ričarda un Antras tikšanās pēc negaidītās atkalredzēšanās Jāņa dzīvoklī. Filmēšanas vietu izvēlējamies pie dzelzceļa sliedēm ostas vārtu tuvumā. Jau sākām sajukt mizanscēnas attīstību tēlu psiholoģiskajai noskaņai, attiecību patiesumam, kad negaidīti uzņemšanas laukumā ieradās filmas direktora vietnieks Gunārs Sops un paziņoja, ka filmēšana jāpārtrauc. Bijām neizpratnē. Gunārs nespēja (nevarēja) komentēt rīkojumu. Mēs uzņemām 138.–139. kadru. Filmas gala montāžā šī aina nesaglabājās. Traucēja stāstījuma plūdumam, bremsēja "Kaķa sēkļa" dialogu. Studijā uzzinājām, ka augstākstāvošas instances iebilst scenārija ievirzei."²²

1965. gada 23. jūnijā Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēde, kurā F. Koroļkevičs informē klātesošos, ka režisora scenārijs apspriests Centrālajā komitejā. R. Kalniņa kolekcijas dokumentā par šo sēdi lasāms:

"Tur vairāki biedri izteikuši domu, ka darbi jāpārtrauc, jo filma var radīt pārpratumu, var skanēt nepareizi – politiski."

Mākslas padome tomēr vienbalsīgi nolēmj, ka darbs jāturpina.²³

1965. gada 2. augustā, 18. augustā, 1. septembrī, 11. septembrī, 24. oktobrī un 6. novembrī notiek Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēdes, kurās vērtē paveikto un iesaka nepieciešamos labojumus.

1965. gada 13. novembrī notiek Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēde, kurā nolēma filmu "Akmens un šķembas"²⁴ "pieņemt uz divām lentēm un izlaist uz ekrāna."²⁵

16 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 84.–91. lp.

17 Turpat, 81.–83. lp.

18 Turpat, 2. apr., 116. l., 184. lp.

19 Turpat, 116. l., 171. lp.

20 Turpat, 2. apr., 116. l., 145. lp.

21 Turpat, 4. apr., 36. l., 70. lp.

22 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī. Intervijas atšifrējums glabājas raksta autore personiskajā arhīvā.

23 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1965. gada 23. jūnijā Mākslas padomes sēde. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

24 Mainīts filmas nosaukums: "Dzimtene, piedod!" vietā "Akmens un šķembas".

25 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 93.–98. lp.

1965. gada 18. novembrī Rīgas kinostudijas direktoram F. Koroļkevičam uzņemšanas grupa iesniedz izdarīto labojumu sarakstu.²⁶

1965. gada 19. novembrī LPSR Kinematogrāfijas komitejas kolēģijas sēde, kurā pieņem lēmumu – nevar filmu izlaist uz ekrāna.²⁷

1965. gada 23. novembrī akts par to, ka uzņemšanas grupa "Akmens un šķembas" beigusi filmas ražošanu un nodevusi Rīgas kinostudijas direkcijai.²⁸

1965. gada 27. novembrī PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenajā pārvaldē Maskavā notiek filmas apspriešana.²⁹

1965. gada 3. decembrī PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenā pārvalde atzīst, ka filmu "Akmens un šķembas" var pieņemt.³⁰

1965. gada 24. decembrī notiek sabiedriskā apspriešana, tajā piedalās LPSR kara komi-sārs I. Čaša, LVU rektors V. Šteinbergs, LPSR izglītības ministrs A. Elvihs, bijušie partizāni V. Samsons, H. Bendiks, kultūras ministrs V. Kaupužs, LĻKJS sekretārs J. Barkāns, cirka di-rektors A. Mlokits u.c., kuri vienojās, ka filmu nevajadzētu rādīt.³¹

1966. gada 10. janvārī LPSR Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāja pavēle par nosau-kuma maiņu – "Akmens un šķembas" tiek pārdēvēts par "Es visu atceros, Ričard!"; par redak-tora J. Lūša atstādināšanu, uzticot tālāko darbu Scenāriju redakcijas galvenajam redaktoram A. Grigulim, par rājienu izteikšanu Rīgas kinostudijas direktoram F. Koroļkevičam.³²

Lai realizētu LPSR Kinematogrāfijas komitejas 1966. gada 10. janvārī izdoto pavēli, 12. jan-vārī uzņemšanas grupas "Es visu atceros, Ričard!" darbinieki R. Kalniņš, M. Zvirbulis un J. Lū-sis kopā ar LPRS Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāju N. Kārkliņu un viņa vietnieku J. Karlsonu, komitejas galveno redaktoru B. Kuņajevu, Rīgas kinostudijas Scenāriju redakcijas galveno redaktoru A. Griguli un redakcijas kolēģijas locekļiem J. Sīli un A. Stankeviču skatīja

26 Labojumi. 1965. gada 18. novembris. Rolanda Kalniņa kolekcija. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

27 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1965. gada 19. novembris. Komitejas kolēģijas sēde. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

28 Akts par filmas nodošanu Rīgas kinostudijas direkcijai. 1965. gada 23. novembris. Rolanda Kalniņa kolekcija. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

29 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1965. gada 27. novembris. Galvenā pārvalde Maskavā. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

30 Rolanda Kalniņa kolekcija. 1965. gada 3. decembris. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

31 Rolanda Kalniņa piezīmes. Sabiedriskā apspriešana 1965. gada 24. decembrī. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

32 LVA, 416. f., 2. apr., 116. l., 30., 31. lp.

filmu pa daļām, un pēc katras daļas vēlreiz apsprieda nepieciešamos precizējumus, lai filmas kopējais skanējums atbilstu prasībām, kas atļautu LPSR Kinematogrāfijas komitejai filmu pieņemt. Realizēta viena no galvenajām prasībām – politiski *pareiza* prologa³³ sagatavošana.³⁴

Prologa teksts:

"1941. gada jūnijā jaunajā padomju republikā – Latvijā iebruka hitleriešu armija. Daļa iedzīvotāju paspēja evakuēties un iesaistījās kopējā padomju tautas cīņā pret fašistiskajiem iebrucējiem. Izveidojās latviešu strēlnieku pulki, kas sīvajās kaujās pie Narofominskas un Staraja Rusas izcīnīja godpilno gvardes nosaukumu. Bet okupētajā Padomju Latvijā trakoja hitlerieši un latviešu buržuāziskie nacionālisti, radot dažādas bandas. 1943. gada februārī nodibināja latviešu leģionu, kas SS vienības veidā iekļāvās hitleriskajā armijā. Leģiona pamatsastāvā brīvprātīgie – buržuāziskie nacionālisti. Tomēr ar tiem vien nepietika un hitlerieši Latvijā izsludināja mobilizāciju. Tā leģionā, blakus bandītiem un slepkavām, nokļuva godīgi cilvēki. Viņu dzīves izvērtās par traģēdijām. Par vienu no tām stāsta šī filma".

A. Griguļa teksts. Rolanda Kalniņa kolekcija. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva

1966. gada 18. janvārī Latvijas PSR Kinematogrāfijas komiteja iesaka papildinājumus izmaiņām filmā un Rīgas kinostudijai (F. Korolkevičam) uzdod noformēt filmas materiālu "Es visu atceros, Ričard!" *Glavlitā*³⁵ līdz filmas pieņemšanai.³⁶

1966. gada 5. martā pēc labojumu izdarīšanas Rīgas kinostudijas Mākslas padome pieņem filmu.³⁷

1966. gada 6. maijā LPSR Kinematogrāfijas komitejas pavēle Nr. 100, kurā liek pārtraukt filmas "Es visu atceros, Ričard!" ražošanu, 245,3 tūkstošus rubļu norakstīt kā Rīgas kinostudijas zaudējumus un filmas negatīvu, pozitīvās kopijas un visus izejmateriālus saglabāt Rīgas kinostudijā.³⁸

1966. gada 6. augustā PSRS Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenās pārvaldes pavēle par Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejas pavēles Nr. 100 "Filmas "Es visu atceros, Ričard!" ražošanas pārtraukšana" un "245,3 tūkst. rubļu norakstīšana Rīgas kinostudijas zaudējumos" atcelšanu.³⁹

1966. gada 18. augustā sastādīts LPSR Kinematogrāfijas komitejas akts par pabeigtas melnbaltas platekrāna mākslas filmas "Es visu atceros, Ričard!" pieņemšanu.⁴⁰

1966. gada 18. augustā Latvijas PSR kino repertuāra kontroles inspektors izsniedz atļaujas apliecību Nr. 89/66, kurā "repertuāra kontroles inspektors atļauj skaņu kino filmu "Es visu atceros, Ričard!" bez termiņa demonstrēt visam Latvijas PSR kino tīklam".⁴¹

33 A. Griguļa teksts. Rolanda Kalniņa kolekcija. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

34 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1966. gada 12. janvāri. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

35 Glavlits (no krievu abreviatūras *главлит*) – Galvenā literatūras pārvalde Padomju Savienībā, iestāde, kas veica cenzūras funkcijas. (Rozenvalde, I. (2004). *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Nordik. 173. lpp.)

36 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 39., 40. lp.

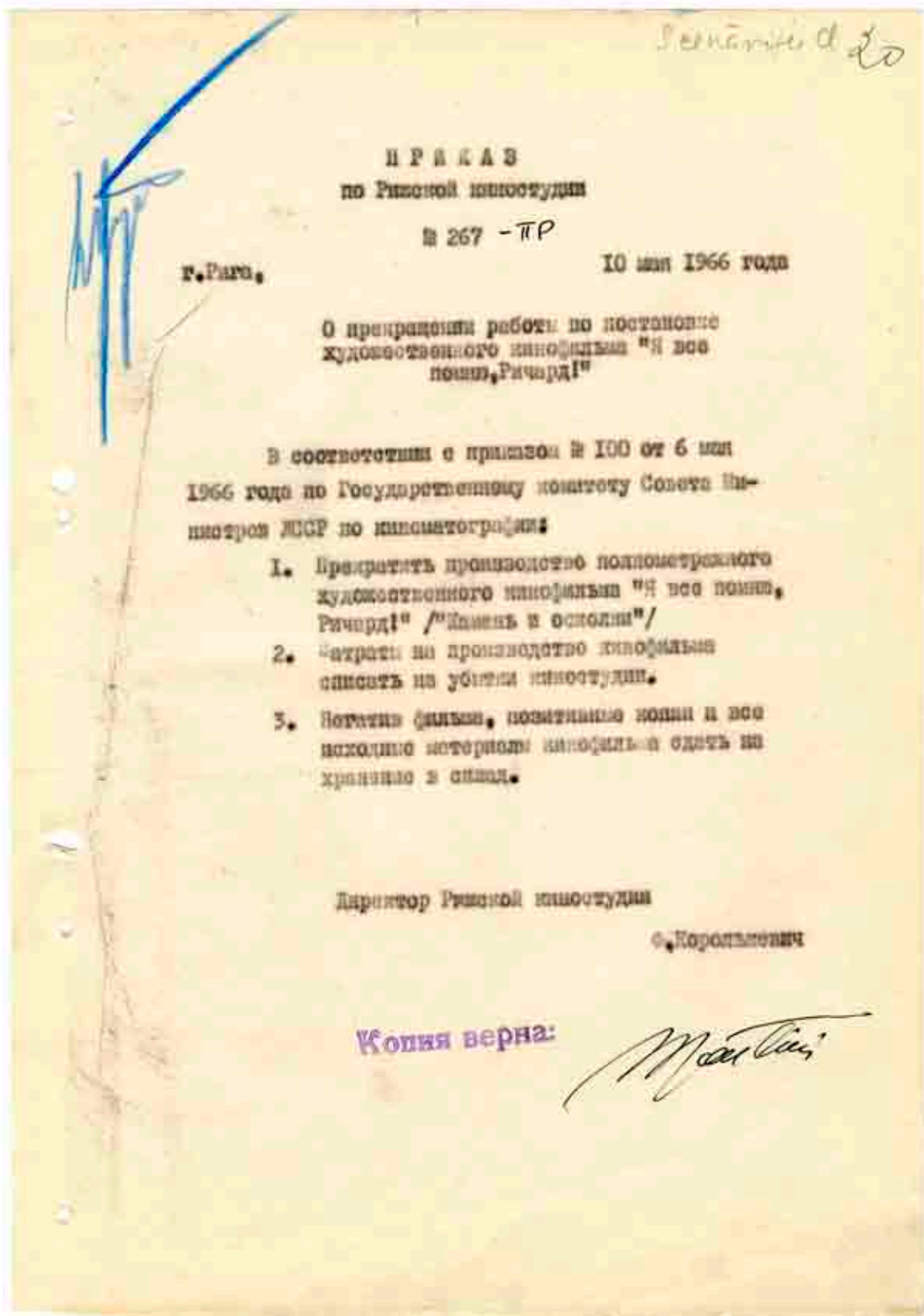
37 Turpat, 21.–24. lp.

38 Turpat, 2. apr., 116. l., 24. lp.

39 Turpat, 4. apr., 36. l., 18.–19. lp.

40 Turpat, 2. apr., 116. l., 22. lp.

41 Turpat, 1. lp.

Pavēle par filmas "Es visu atceros, Rīčard!"
inscenēšanas pārtraukšanu. Kopija.
LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 20. lp.

No 1967. gada 3. aprīļa līdz 26. aprīlim filmu demonstrē Rīgas kinoteātros, neļaujot to reklamēt un recenzēt presē.⁴²

1986. gadā pēc 19 gadu pārtraukuma "Es visu atceros, Ričard!" var noskatīties kinoteātrī "Rīga".⁴³

1992. gada 10. janvārī notiek atjaunotās filmas "Akmens un šķembas" pirmizrāde.⁴⁴ 1999. gadā tā tirāžēta VHS formātā, bet 2009. gadā nāk klajā filmas DVD, kas iekļauts režisora R. Kalniņa darbu izlasē "Rolanda Kalniņa aizliegtās filmas".

CILVĒKI

Filmā scenārija autors ir Viktors Lorencs, kurš kopš agras bērnības gribēja būt jurists, iestājās Latvijas Valsts universitātes Juridiskajā fakultātē, trīs mēnešus nostrādāja par izmeklētāju Rīgas rajona prokuratūrā. 1951. gada 19. janvārī apcietināja viņa tēvu Klāvu Lorencu – pazīstamu starpkaru perioda Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas politiķi. Pēc dažām dienām Viktoru atskaitīja no augstskolas un palūdza aiziet arī no prokuratūras. Viņš strādāja par žurnālistu, vēlāk rakstīja diktora tekstus kinožurnāliem Rīgas kinostudijai, bet darīja to, lai varētu studēt, jo juta nepieciešamību iegūt augstāko izglītību. Izvēlējās kompromisa variantu tālākām studijām – ekonomiku, izturēja konkursu neklātienē, taču viņu neuzņēma. Tikai tad viņš esot sapratis, ka Latvijā viņam nebija izredžu, tādēļ 1954. gadā iestājās Kinematogrāfijas institūta Scenāristu un redaktoru fakultātē Maskavā, dodoties turp izmisuma dzīts, jo nebija gatavojies kļūt par scenāristu.⁴⁵ 1955. gada 2. maijā Viktoram Lorencam radās ideja scenārijam, kuru viņš uzrakstīja ļoti ātri, ieliekot pirmo akmeni kinofilmā "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" pamatos.

Par šo notikumu Viktors Lorencs stāstījis intervijās:

"Uzskatu, ka manā dzīvē bijušas divas reti laimīgas dienas, kad ļoti asi izjutu idejas dzimšanas brīdi – tā ir neapraķstāma, lieliska sajūta, tāds iekšējais "kaifs", aizmirst to nevar nekad. Tās ir "Es visu atceros, Ričard!" un "Ārprāta" scenāriju dzimšana. "Ričarda" ideja piedzima 1955. gada 2. maijā. Mēs kopīgi bijām nosvinējuši diezgan jautrus Maija svētkus, bet manās domās jau pirms pāris dienām sāka kaut kas vārīties, kad noskatījos kādu vācu trofeju filma, kura pie mums saucās "Kas vainīgs?". Man patika tieši tā forma, paņēmiens – filmas sākumā cilvēku apvairo slepkavībā, viss ir pret viņu, un tad tiesas procesā pakāpeniski un psiholoģiski saistoši tieši tas, kas bija pret viņu, kļūst par apstākli, kas viņu attaisno. Toreiz, 2. maijā, būdams vēl tikko redzētās filmas iespaidā, es par to stāstīju, šķiet, kā pirmajam Mārim Rudzītīm un teicu: "Kā būtu, ja mēs varētu kaut ko līdzīgu uztaisīt?! Ja mēs varētu paņemt cilvēku ar vistumšāko biogrāfiju un tad, lēni šķetinot vaļā, atklātu, ka viņš ir brīnišķīgs cilvēks..." Jau pirmajā mirklī man bija skaidrs, ka viņam jābūt namīpašnieka dēlam, ka viņam jābūt leģionāram, jābūt ar "Dzelzs krustu", jābūt ar rētu sejā, jābūt bijušam filtrācijas nometnē. Un ka viņam pēc tam ir bijušas lielas nepatikšanas darbā. Izmests no darba. Kāda viena noteikta prototipa nebija."⁴⁶

Viktora Lorenca dzīvesstāsts ir cieši saistīts ar 1955. gada 2. maijā atskārsto dzīves ideju – *būt vainīgam, esot nevainīgam*. To viņam nācās izbaudīt, jo 1944. gada augustā, kad

42 Matīsa, K. (2001, 10. marts). Vai mēs visu atceramies, Ričard? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.

43 Turpat.

44 Reča, I. (1992, 7. janv.). Es visu atceros! 5. lpp.

45 Līce, S. (2002). Prasīgs skarbums un liela bērna maigums – Viktors Lorencs, neaizmirstamais talantīgais džentlmenis. *Kino Raksti*, 8, 134.

46 Turpat, 136. lpp.

V. Lorencam bija tikai 17 gadi, viņu iesauca Gaisa spēku izpalīgos. Viktors Lorencs skaidroja, ka paša izjustais, izsāpētais un pārdzīvotais bija radījis vēlmi runāt par šo sarežģīto un neērto tēmu. Viņam gribējies aizstāvēt savu paaudzi, kas bija ne tikai izgājusi cauri karam, bet arī pārcietusi piespiedu dalību tajā, savukārt pēc kara – nepelnīti naidīgo un diskriminējošo attieksmi pret leģionā mobilizētajiem. V. Lorencs stāstīja:

"Mēs taču apzinājāmies, ka mēs neesam fašisti. Turklāt neviens no mums neticēja Vācijas uzvarai. Tur jau tā traģēdija. Pēc tam ar nobriedušiem vīriem kopā – man pašam bija septiņpadsmit gadu – bija jāiziet cauri filtrācijas noietnei."⁴⁷

Viktors Lorencs, kurš Latvijā kopš tēva apcietināšanas bija piedzīvojis padomju režīma izvirzītos ierobežojumus, atrodoties Maskavā, pirmo reizi juta iespēju runāt par savu un visas paaudzes likteni:

"Tā kā tas visu laiku, liekas, bija rūdzis mani, līdz nāca šī filma, kurā es redzēju, kā no šķietami "melnā" izšķīļas absolūti "balts". Un tas bija parādīts psiholoģiski pārlicinoši. Tā mani iesēdās ideja, kas nelaida vairs vaļā, – šo formālo gājieni "pielaikot" mūsu paaudzei un mēģināt to uzrakstīt. Drīz es tiešām sāku rakstīt atsevišķas garas epizodes kā kino noveles (nesāku ar sākumu, jo ekspozīcija nav pateicīga epizodes – noveles radīšanai). Kad biju sācis, es iekšēji skaidri zināju un jutu, ka uzrakstīšu literāro scenāriju pilnmetrāžas filmai. Un tā arī notika. Toreiz es viņu nosaucu "Dzimtene, piedod!"⁴⁸

Dzimtenes tēma, kas vēlāk bija viens no būtiskākajiem strīdu objektiem Rīgas kinostudijas Scenāriju redakcijas kolēģijas un Mākslas padomes sēdēs, Viktora Lorenca scenārija pirmajos variantos ieņēma būtisku un simbolisku lomu. Rolands Kalniņš stāsta, ka filmas veidotājus nosodīja par to, it kā *mēs* gribam piedot visiem leģionāriem.⁴⁹ Protams, scenārija autora dzimtenes jēdziena skaidrojums un izpratne par to nešķīta pietiekami *pareiza* skrupulozajiem vērtētājiem, tādēļ pēc ilgām debatēm un nepamatotu noteikumu izvirzīšanas 1965. gadā mainīja filmas nosaukumu "Dzimtene, piedod!", aizstājot to ar "Akmens un šķembas". Lasot scenāriju, šķiet, ka tā autors tekstā iekļāvis ne tikai agrāk iecerēto, bet arī mokošajās Scenāriju redkolēģijas un Mākslas padomes sēdēs pārdzīvoto. Scenārija ainā "Jāņa pārdomas" [režisora scenārijs. 112. kadrs (III daļa)] lasāms:

"Mūsu paaudze laikam nekad netiks vaļā no atmiņām. Dažkārt es domāju, ka tas ir labi ... ka taisni tādēļ mēs labāk dzīvē izprotam, kas melns, kas balts ... Bet ir arī dienas, kad tev šķiet, ka tikai drusku un tu sajuksi prātā..."⁵⁰

Lai nodotu filmu, birokrātiskā mašīnērija pieprasīja vienota parauga dokumentus – libretu, anotāciju, aprakstu par filmas veidotājiem, galveno lomu atveidotāju aprakstu, pamatojumu, kāpēc radās filma, utt. Dokumenti bija formāli, bet tiem bija jāsauglabājas kā liecībai, lai pierādītu, ka LPSR Kinematogrāfijas komiteja un Rīgas kinostudija bija ievērojusi visus filmas nodošanas kārtības noteikumus. Režisors Rolands Kalniņš skaidro, ka dokumenti, protams, bija jāiesniedz laikā un tiem jābūt pietiekami pārlicinošiem, bet 1966. gada septembrī, kad bija

47 Lice, S. (2002). Prasīgs skarbums un liela bērna maigums – Viktors Lorencs, neaizmirstamais talantīgais džentlmenis. *Kino Raksti*, 8, 136.

48 Turpat.

49 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

50 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 42.–48. lp.

jānodod pieprasītā informācija, Viktors Lorencs ar sievu atradās Jaltā, tādēļ viņš vēstulē Rolandam Kalniņam uzrakstīja tekstu, kuru varētu iesniegt.

Šo vēstules fragmentu Rolands Kalniņš izmantoja dokumentā, kuru nodeva Rīgas kinostudijā.⁵¹ Tajā lasāms:

"Kāpēc radās mūsu filma?

Ikviens uzņemšanas grupas dalībnieks laicam atbildēs savādāk. Un jebkura no visām mūsu atbildēm nebūs pietiekoši izsmeļoša.

Dziļi atmiņā iespaidies 1946. gads, kad mūsu vidusskolas pēdējā klasē skolnieku skaits ar katru dienu auga lielāks un lielāks. Mēs atgriezāmies mācīties. Bijām izbraukuši tālas malas pasaulē. Un pratām rīkoties ar dažādu kalibru, dažādu sistēmu ieročiem. Vienīgi bārdas nazi nebijām turējuši rokā, jo bārdas mums toreiz vēl neauga. Mēs bijām paši jaunākie Otrā pasaules kara dalībnieki. Uz viena sola sēdēja Sarkanās Zvaigznes ordeņa kavalieris ar cilvēku, kurš vācu armijā iegūtās medaļas bija iemētis Baltijas jūrā, lai neviens tās neatrastu un neviens nekad viņam tās neatgādinātu. Klases četrās sienās, šķiet, krustojās visi sarežģītie likteņa ceļi, kurus tajā skarajā laikā bija izstaigājusi latviešu tauta. Pēdējais mūsu vidū atbrauca no Parīzes. Viņš nestāstīja par to, kāds izskatās Eifeļa tornis un jautrā Monmartra. Uz mūsu jautājumiem par Franciju viņš atbildēja ar vienu pretjautājumu: "Bet vai jūs zināt, cik velnišķīgi baigi ir soļot cauri Parīzei ar paceltām rokām un ļaut, lai skaistās francūzietes Tēv splauj sejā?..."

Toreiz ne tādi jautājumi vien mocīja mūsu prātus, un atbildes nebija viegli atrast. Straujāk kā jebkad bija griezies vēstures notikumu virpulis.

Kad sākās karš un Latvijā iebruka hitlerieši, padomju varu bijām redzējuši tikai vienpadsmit mēnešus. Kad beidzās karš, līdz PSKP XX kongresam vēl atlika 11 gadu. Tagad mēs, kas bijām šī sarežģītā laika paši jaunākie aculiecinieki, visi jau dzenam bārdas, un tās sākušas pat sirmot.

Mēs gribam un mums jāvar dot atbildes uz visiem jautājumiem, kuri skar mūsu dzīvi vakar un šodien. Protams, vienā filmā visu nepateiksi. Tomēr mēs apzināmies, ka esam atbildīgi par tiem, kuriem pašreiz septiņpadsmit, tāpat kā mums toreiz..."⁵²

Rolands Kalniņš stāsta, ka Viktors Lorencs mācējis pārliecināt, vienmēr spējis atrast spēcīgus un konkrētājam gadījumam nepieciešamus argumentus, tādēļ šādus dokumentus, kuros, no vienas puses, jāietver patiesā jēga, bet, no otras, – *pareizie* vārdi, varēja uzrakstīt tikai Lorencs.⁵³ Tas, ka viņa paša dzīvē bija jāpiedzīvo pazemojumi un bailes, publiskajā telpā parādījās tikai 90. gados, kad pirms atjaunotās filmas "Akmens un šķembas" V. Lorencu intervēja dažādu preses izdevumu pārstāvji. Viņš stāstīja:

"To jau ir grūti aizmirst, kā mūs veda cauri Latvijai, Krievijai un Sibīrijai uz Tālajiem Austrumiem – līdz Krievijas robežai viņi mūs sargāja, lai mēs neaizbēgtu – aiz Latvijas robežas viņi mūs sargāja, lai mūs nenosit ... 1927. gadā dzimušie, mēs bijām paši jaunākie kara dalībnieki – kad mobilizēja, man bija 17 gadi un četras dienas. Un tā no 1944. gada 4. augusta līdz kapitulācijai Kurzemē ... Pēc tam Tālie Austrumi – gūsts jeb, kā toreiz teica, filtrācija, un tur, Komsomoļskā pie Amūras, būvējot dzelzceļu kopā ar japāņiem, es nosvinēju savu 18. dzimšanas dienu."⁵⁴

Arī filmas režisoram Rolandam Kalniņam kara laiks saistās ar traumatisku pieredzi, kura gūta, neaizējot leģionā. Pat 2010. gadā sarunā ar režisoru šķiet, ka trauma joprojām nav sadziedēta.⁵⁵

51 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī. Intervijas atšifrējums glabājas raksta autore personiskajā arhīvā.

52 Viktora Lorenca vēstule Rolandam Kalniņam. 1966. gada 21. septembrī Jaltā. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

53 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī.

54 Reča, I. (1992, 17. janv.). Filma un liktenis. *Literatūra un Māksla*. 4. lpp.

55 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

Režisors Rolands Kalniņš 2010. gada 3. decembrī.
Olgas Procevskas foto

Rolands Kalniņš domā, lai šodienas cilvēki, kuriem ir diezgan miglainas zināšanas par Latvijas vēsturi un filmā atveidotā laika norisēm, izprastu filmu "Akmens un šķembas", vajadzēja, līdzīgi kā 1966. gadā *Ričarda*⁵⁶ versijai, izveidot ievadu (prologu). 2010. gada nogalē režisors par sevi un savu jaunības laiku stāsta:

"Būtu jāsāk ar Mīnhenes vienošanos, kurā tā laika varenie sadalīja Čehiju, tad Molotova–Ribentropa pakts un tā sekas, Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai, Teherānas un Jaltas konference. Jalta būtībā pierāda Latviešu leģiona bezjēdzību.

1943. gada maijā mani iesauca leģionā. Neaizbraucu uz Paplaku, neticēju mītam, ka atkārtosies 1918./1919. gads, ka angļi un amerikāņi palīdzēs leģionam atbrīvot Latviju no vācu un padomju karaspēka. Mežā man nebija jāiet. Dzīvoju te pie viena, te otra paziņas, vēlāk droši jutos tēva māšas dzīvokli Pārdaugavā. Man veicās, bija saprotošs policijas iecirkņa priekšnieks. Viņš atnāca pie mammas un jautāja, kur es esmu, mamma atbildēja, ka esmu aizbraucis uz Paplaku. Viņš vēlreiz pajautāja: "Bet, ja mēs atnāksim naktī, viņš nebūs mājās?" Policijas iecirkņa priekšnieks nebija mums pazīstams, tomēr viņš mammu brīdināja, ka esmu meklēšanā. Viņš, liekas, bija cilvēks, kurš izprata situāciju. Pašpārvaldes vadība glēvi piekrita leģiona dibināšanai. Lietuvieši iegāja mežā. Varbūt viņiem meži dziļāki!... Kurelieši ir tikai tāds pussolītis. Tik un tā vācieši viņus iznīcināja!"⁵⁷

Rolands Kalniņš, tāpat kā Viktors Lorencs, skaidri pauž savu individuālo motivāciju veidot filmu. Gan režisors, gan scenārija autors intervijās presē ir apliecinājuši, ka tieši "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" ir nozīmīgākā filma viņu dzīvē, kas skaidrojams tieši ar nepieciešamību reprezentēt savu un visas paaudzes traumu, radot mākslas darbu, kas iemieso viņu izdzīvotā laikmeta garu, vērtības un šaubas, cilvēka un varas, cilvēka un likteņa attiecības. Rolands Kalniņš atceras:

"Veidojot "Akmens un šķembas", mums bija svarīgi apzināties sevi un savu paaudzi tajā laikā. Bija svarīgi pastāstīt patiesību par leģionu, puisiem, kas bija mobilizēti.

Dzīvojot *nelegāla* (dezertiera) dzīvi, ik pa laikam māca doma, vai esmu rīkojies pareizi. Šaubas

⁵⁶ Rolands Kalniņš filmu "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" dēvē vienā vārdā – *Ričards*.

⁵⁷ Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

- Rīga... Brāļu kapi... Mūžīgā mierā
Te guļ simtiem karavīru... Pirmā
pasaules kara dalībnieki. Vīri, kas
cīnījās pret vācu fondu Golca un
Bermonta pulkiem... cilvēki, kas
savus ieročus vērsuši pret ~~Sarkanajiem~~ ^{boļševikiem}.
Te apglabāti arī Padomju armijas varoņi.

Dzimtenes vārdā brālis cīnījies
pret brāli... Dēls pret tēvu... Tas ir
divdesmitais, pretrunu pilnais gadsimts
Ekskursantus te saista neparasts,
~~pat~~ pasaules mākslā reti sastopams
vienkāršs daļums. Vietējie iedzīvotāji
te atceras savas mazās tautas
lielo likteni.

- Rīga.... Brāļu kapi... Mūžīgā mierā te guļ simtiem karavīru... Pirmā pasaules kara dalībnieki. Vīri, kas cīnījās pret vācu fondu Golca un Bermonta pulkiem... cilvēki, kas savus ieročus vērsuši pret boļševikiem. Te apglabāti arī Padomju armijas varoņi.

Dzimtenes vārdā brālis cīnījies pret brāli... Dēls pret tēvu... Tas ir divdesmitais, pretrunu pilnais gadsimts.

Ekskursantus te saista neparasts, pasaules mākslā reti sastopams vienkāršs daļums. Vietējie iedzīvotāji te atceras savas mazās tautas lielo likteni.

Sākotnēji iecerētais filmas "Akmens un šķembas" prologs.
No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva

saasinājās 1944. gadā pēc Padomju armijas pārrāvuma pie Tukuma. "Tēvijas" ievadrakstā Pauls Ducmanis [manas paaudzes pārstāvis un labs paziņa. – R. K.] aicināja visus vīriešus stāties cīnītāju rindās, lai glābtu Latviju.

Nemiens un neziņa veicināja vēlmi nokļūt Zviedrijā. Skaistā rudens dienā [vienu dienu, pirms vācu žandarmi Rīgas ielās tvarstīja vīriešus. – R. K.] vaļējā platformā braucu uz Ventspili. "Tautas palīdzības" mītnē man ierādīja istabu otrajā stāvā. Tur uz izklātām salmu guļvietām sēdēja dzejnieces Ingrīda Vīksna un Lija Kronberga, mitinājās arī literatūras aprakstnieks Vilis Ambainis, bibliogrāfs Aleksandrs Jansons, *baletomāns* Juris Staune. Pēteris Pētersons lasīja Eduarda Virzas "Laikmeta dokumentus". Nomaļus pie maza galdīņa sēdēja literāti Kārlis Skalbe, Jānis Medenis un Alfrēds Kvālis. Personiski pazīnu Kvāli, Ambaini un Vīksnu. Skalbi atcerējos no "Jaunāko Ziņu" laikiem, kad veicu izsūtāmā zēna pienākumus. Piesēdos. Runājāmies. Vieni otri iedzēra malku degvīna. Reizēm ieklausījāmies Pētersona lasījumā, klausītāju komentāros. Virzas vēstījums sasaucās ar *tās dienas* vibrējumu sabiedrībā. Neaiziešana leģionā joprojām mani urdīja. Pēkšņi sāku pārliecināt blakussēdētājus, ka leģionu nevajadzēja organizēt. Pēc spraigas domu apmaiņas Skalbe atzina, ka varbūt man taisnība. Nemiens pierima. Nosēdējām visu nakti. Agri no rīta pavadīju Skalbi un Medeni uz staciju.

Es, Ambainis un Jansons devāmies atpakaļ uz Rīgu. Ceļš uz Zviedriju nav atrodams dažās dienās. Šodien, pārdomājot "Akmens un šķembas" tapšanu, secinu, ka ainas "Leģionāru ballīte lauku mājās" noskaņa radās Tukuma pārrāvuma gaisotnes iespaidā. Tajās dienās gan Rīgā, gan visā Latvijā valdīja satraukums, neziņa, bailes.

Ari tādas ir pārdomas par laiku, kurā dzīvoju es, Viktors [Lorencs] un mūsu paaudzes cilvēki."⁵⁸

Filmas autoru pārliecību, ka jādara viss, lai *Ričardu* varētu pabeigt un izlaist uz ekrāna, pastiprināja fakts, ka viņi jūta nepārtrauktu pretestību, līdz ar to radošai grupai izveidojās pretpretestība, jo, strādājot pie filmas, pieauga vēlme un nepieciešamība runāt par tēmu, kura skāra lielu daļu no *karalaika* paaudzes. Abi laikmeti – gan karš, gan 20 gadi pēc tā – savijās, rādot paaudzes likteņu sarežģītību, turklāt indivīdi, kuri cīnījās par filmas ideoloģiski pareizo *skanējumu*, spriež Rolands Kalniņš, patiesībā nemaz nebija pret filmu. Viņu ieņemamie amati bija tie, kuru dēļ šie cilvēki nostājās ideoloģijas aizsardzības pozīcijās.⁵⁹

REŽĪMS

Rolands Kalniņš stāsta – kad tika sākts darbs pie filmas, neesot bijusi sajūta, ka varētu uzrasties tik daudz bezjēdzīgu un nepamatotu šķēršļu, jo scenārijs bija pieņemts, bet brīdī, kad 1965. gada 26. maijā "Padomju Jaunatnē" parādījās fotogrāfijas ar aktieru parauguzņēmumiem [provēm], bijušais Valsts Drošības komitejas priekšsēdētājs J. Vēvers esot reaģējis nekavējoties. R. Kalniņš atceras:

"Uzreiz saasinājās situācija. Pārtrauca filmas uzņemšanu. Korolkevičs noorganizēja tikšanos ar Vēveri. Sasveicinājāmies. Vēvera skatiens bija vērojoši ass. Es atstāju Viktoru un Vēveri vienus. Viktors spēj aizraut, pārliecināt cilvēkus. Viņa polemista spējas bieži vien pavērsa notikumu attīstību Viktoram vēlamajā gultnē. Es esmu strups – "jā", "nē", ja pieņem manu viedokli, pieņem, ja ne, ne. Man nepatīk garā vārdu plūsmā skaidrot, izstāstīt filmas ieceri, dzīves izjūtu. Ja tēma, problēma mani saista, tad pasaku, ka tā mani interesē. Pārliecināt, aizstāvēt domu man nav raksturīgi. Toreiz viņi sarunājās kādu stundu. Galvenokārt runāja Viktors, sarunas beigu daļā atkal parādījās Vēveris atvadījās un aizgāja. Viņa seja neatspoguļojās patiesa labvēlība Viktora aizrautīgajai argumentācijai."⁶⁰

58 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī.

59 Turpat.

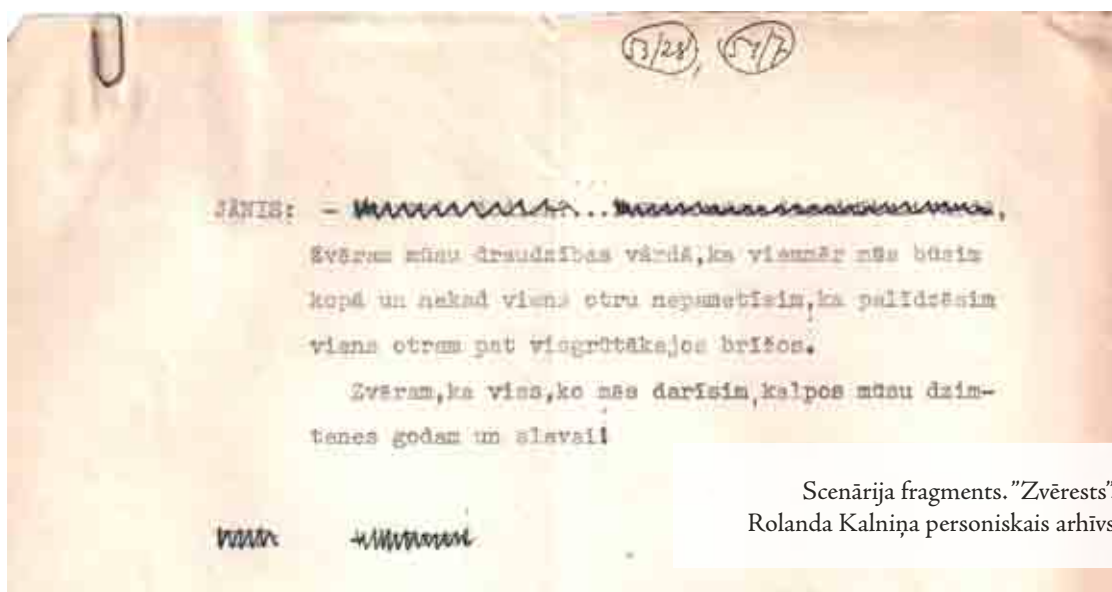
60 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

Kā bieži pieredzēts, nepatikšanu virteni bija iekustinājušas *mazo priekšnieku* bailes – ko teiks Maskavā? Atceroties šo incidentu, Viktors Lorencs esot sacījis: "Kad Maskavā griežnagus, Rīgā cērt rokas nost."⁶¹

Tādēļ jau pirmajā filmēšanas dienā uzņemšanas grupa saņēma mutisku rīkojumu, ka darbs jāpārtrauc.⁶²

Rolands Kalniņš stāsta, ka toreiz nofilmēja sākto ainu un bija visam jāatmet *ar roku*, tomēr vēlāk izrādījās, ka kaut kādā veidā Rīgas kinostudijas direktors Koroļkevičs bija panācis, lai darbu varētu turpināt. Tas gan nozīmēja, ka katru otro nedēļu, vai gandrīz katru nedēļu uzņemtais materiāls bija jāparāda Scenāriju redakcijas kolēģijai un arī Mākslas padomei, tomēr darbs bija sākts.

Scenārija fragments. "Zvērests".
Rolanda Kalniņa personiskais arhīvs

Tādos apstākļos radošajai grupai bija jāturpina. Sākās nofilmēto ainu pārskatīšana, vai tādas ir vajadzīgas, vai nav. Ritēja parastā darbošanās, lai filma ideoloģiski atbilstu *tam* laikam.⁶³

Arī dokumenti liecina par LKP Centrālās komitejas iejaukšanos filmas veidošanas procesā, lai gan arī LVA LKP CK fondā nav atrodami nekādi tieši rakstiski rīkojumi, pavēles vai atzīnumi, tomēr Rolanda Kalniņa piezīmēs atrodami teksti, kuru nav oficiālajos protokolos. Tur lasāms:

"1965. gada 23. jūnijā Mākslinieciskās⁶⁴ padomes sēde.

F. Koroļkevičs: informē Māksliniecisko padomi, ka režisora scenārijs apspriests Centrālajā Komitejā un tur vairāki biedri izteica domu, ka darbi jāpārtrauc, jo filma var radīt pārpratumu, var skanēt nepareizi – politiski. Tādēļ šodien jādod padomes locekļiem atbilde, vai darbu turpināt vai pārtraukt. Mākslinieciskā padome vienbalsīgi nolemj, ka darbs jāturpina."⁶⁵

61 Matīsa, K. (2001, 10. marts). Vai mēs visu atceramies, Ričard? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.

62 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

63 Turpat.

64 Rīgas kinostudijas Mākslas padome.

65 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1965. gada 23. jūnijā Mākslinieciskās padomes sēde. No Rolanda Kalniņa privātā arhīva.

A. SERDANTS - režisora scenāriji norāda, ka grupa uzņemusis grūtus uzdevumus - visa plūma daudība galvenokārt nauti dabā. Tas ir labi.

Vajaga precīzāk izstrādāt pārejas uz atmiņām. Citādi var radīt sajaukumus.

A. GRIGULIS - izraisa iebažas, vai būs parasti politiskais krājums? Iši vērsas pret karu, bet nav apmēģināta pārmaiņu, hitleriskajiem iebāzēm. Pārejas režisora scenārijā ir jābūt pacifismam. Tas nedrīkst būt. Tad nebūs politiski pareizi uzrunājums. Tad piedāvājumu meklēsim.

Noturētājā stacijā jāpasīnā, ka to noturētāji paši braucēji. Un viņi vēl uzturētos izveidēt kaut kādas prasības!

Volhovas ainos jābūt, ka leģions ir karu a trauks labrītu tautas dzīvi.

Fāmaina lozings "Lūps *gbumēja no kercu kārni* opduje" pret "Baltijas *jāra - mēla jāra*".

Lozings nedrīkst būt krievu valodā. Tāpat arī nav jābūt krievu. Ja krievi arīst prau,

Rīgā 1965. gada augustā ieradās PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenās pārvaldes galvenā redaktore Irina Aleksandrovna Kokareva, lai piedalītos kārtējā Mākslas padomes sēdē un izteiktu *Maskavas* viedokli. R. Kalniņš savās piezīmēs ierakstīja:

"Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēde. 1965. gada 2. augusts.

F. Korolkevičs: Scenāriju un materiālu Mākslinieciskā padome novērtēja apmierinoši.

Augstākstāvošajās republikas organizācijās radās doma, vai šāda filma vajadzīga. Aizstāvējām. Darbu turpinām.

I. A. Kokareva: Scenārijs labs. Galvenā pārvalde atbalsta. Tā kā pilnībā nezinām republikas īpatnības, tad grupai politiskās pretenzijas jāievēro.

Scenārijs un materiāls visumā pareizi. Stāstīts mūsdienīgi un risinās nopietnas problēmas. Jārāda filma par tautas dzīvi visā tās sarežģītībā. [..]

Nav jābaidās filmā parādīt, ka Ričards jau atrodas čekistu uzraudzībā. Tas varētu būt šoferis pie Brīvības pieminekļa, tad finālā starmeši nebūs abstrakti, bet gan konkrēti.

Materiāls spilgts un interesants, bet ir dažas vājas vietas."⁶⁶

Radošās grupas grūtības sākās 1965. gada 26. maijā, kad bijušais Valsts Drošības komitejas priekšsēdētājs J. Vēvers "Padomju Jaunatnē" ieraudzīja izvēlēto aktieru fotogrāfijas, kurās lomu atveidotāji bija tērpti nacistiskās Vācijas militārajā formā, bet 19. novembrī LPSR Kinematogrāfijas komitejas kolēģijas sēdē tās turpinās, jo LPSR kara komisārs I. Čaša izsaka ļoti pretrunīgu, bet kategorisku viedokli:

"Ticu katram filmas kadram. Filma ļoti patiesīga, bet izrādās leģionāri nav vainīgi. Tāds skanējums nav vajadzīgs.

Tāda filma mums nav vajadzīga – negribu iet ar leģionāriem vienu ceļu!! [..]"⁶⁷

1965. gada 3. decembrī PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenās pārvalde nosūta LPSR Kinematogrāfijas komitejas vadītājam N. Kārkliņam un Rīgas kinostudijas direktoram F. Korolkevičam slēdzienu par filmu, kurā raksta:

"Mākslas filmu galvenās pārvalde uzskata, ka filmu "Akmens un šķembas" var pieņemt un ieteikt demonstrēšanai uz Vissavienības ekrāna."⁶⁸

Rolands Kalniņš stāsta:

"Lai gan filmu "Es visu atceros, Ričard!" pieņēma PSRS Kinematogrāfijas komiteja un atļāva to izrādīt Vissavienības ekrānos, ar to republikas vadībai nepietika. Studijas mazajā zālē filmu skatījās viss LKP CK politbirojs. Zālē bez Korolkeviča drīkstēju atrasties es un operators Miks Zvirbulis. Šī iespēja bija liegta pat Viktoram Lorencam. Miks filmu tulkoja krievu valodā, jo vairāki politbiroja locekļi neprata latviešu valodu.

Miks tulkoja ar attieksmi un pārliecību.

Pirms seansa zāle burbuļoja, kad ienāca Pelše, iestājās klusums.

Mums solīja, ka CK Kultūras daļas vadītāja Mirdza Kārkliņa pēc dažām dienām izklāstīs politbiroja vērtējumu.

66 Rolanda Kalniņa piezīmes. 1965. gada 2. augusts. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

67 Komitejas kolēģijas sēde. 1965. gada 19. novembris. Rolanda Kalniņa piezīmes. No Rolanda Kalniņa personiskā arhīva.

68 Dokuments no Rolanda Kalniņa personiskā arhīva. 1965. gada 3. decembris.

Biedrene Kārklīņa atnāca un teica, ka paudis tikai savu viedokli. Viņa vispārējās frāzēs norādīja, ka filmas skanējumam pietrūkst ideoloģiska precizitāte. Tā mēs kārtējo reizi neuzzinājām patiesu Centrālkomitejas vērtējumu.”⁶⁹

1965. gada 24. decembrī Rīgā notiek filmas sabiedriskā apspriešana. R. Kalniņa piezīmes fiksē:

“Kara komisārs Ivans Čaša: Antipadomju filma, jo piedod leģionāriem. Brāļu kapus parāda Ulmaņa laika garā.

Arhitekts Voldemārs Šusts: Aizstāv filmu.

Akadēmiķis Vilis Samsons: Vajag runāt par šo traģēdiju. Fronte mākslinieciski pārlicina. Atbalsta filmu.

Jurists Paeglis: Filmu uz ekrāna izlaist. Par leģionu jārunā.

Kultūras ministrs V. Kaupužs: Brīvība aiz restēm (trolejbusu vadi, kas “šķērso” Mātes Latvijas tēlu), tautu šķeļ divās daļās (pāršķelts akmens). Filma nepārlicina. Jāņa un Antras attiecības nav skaidras. Katrs varēs atrast sev piemērotu attieksmi.

LPSR izglītības ministrs A. Elvihs: Šī filma kalpo emigrantiem. Leģionāru tēma nav šodien aktuāla. Ričards – neveiksme, jo simpātisks. Pret filmu.

Akadēmiķis Valentīns Šteinbergs: Šis problēmas risinājums priekšlaicīgs. Šī nav mākslas filma – katrs kadrs patiess, bet viss būs viltojums. Politiski kaitīga.

Kudlais: Nav pareizs skatījums, tādēļ nepieņemama.

Komjaunatnes CK sekretārs Jāzeps Barkāns: Leģionāru attaisnošana tomēr jūtama. Jāņa līnija it kā pareiza. Jaunatnei šāda filma nav vajadzīga.

Rīgas pilsētas partijas kontroles komitejas priekšsēdētāja Tomberga: Uz Vissavienības ekrāna nekādā gadījumā nevar izlaist.

Hermanis Šuļatins: Aizstāv filmu.

Valodnieks Hermanis Bendiks: Aizstāv. Dažbrīd grūti orientēties. “Malti starp lieliem

⁶⁹ Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

dzirnakmeņiem" – nav atbildes.
Trofimovičs: Nevar izlaist filmu.
Cirka direktors Mlokits: Ārzemēs var, mums nevar.
VEF darbinieks Leitlands: Nedrīkst rādīt.⁷⁰

Rolands Kalniņš stāstīja, ka toreiz ļoti asi esot uzstājies LPSR kultūras ministrs V. Kaupužs:

"Viņš pārmeta mums, ka filmā ir ne tikai viens, bet divi, trīs zemteksti. Ministrs bija labi sagatavojiesasai filmas kritikai. Diemžēl neesmu pierakstījis viņa iebildes par filmā esošajām div- un trīsnozīmībām. Atceros, Kaupužs aizrādīja, ka tautas šķelšanu simbolizē Jāņa pāršķeltais laukakmens, bet Brīvības piemineklis, uzfilmēts caur trolejbusa vadiem, uztverams, ka brīvība – aiz restēm, utt."⁷¹

Šī apspriešana bija nevajadzīga un aizskaroša, jo lielākā daļa no tās dalībniekiem ļoti maz ko saprata no kino, bet nebija iespējas izvairīties no šāda veida procedūrām.

Rolands Kalniņš atceras:

"Vairums runātāju filmu kritizēja. Aizstāvēja akadēmiķis Vilis Samsons un valodnieks Hermanis Bendiks. Viņi bija karojuši mežos, labi pārzināja tā laika situāciju Latvijā, tādēļ pozitīvi vērtēja filmas patiesumu.
Iespējams, klātesošos bija aizvainojis Koroļkeviča nolasītais Mihaila Roma dokumentālās filmas "Parastais fašisms" diktora teksta fragments, kurā Hitlers saka, ka dažreiz der māksliniekiem pakratīt ar pirkstu."⁷²

Spītējot visiem šķēršļiem, darbs pie filmas turpinājās, tādēļ 1966. gada 5. martā ir Rīgas kinostudijas Mākslas padomes sēde, kurā notiek filmas "Es visu atceros, Ričard!" skate, pēc noskatīšanās padome nolemj filmu pieņemt, lai gan dokumenti liecina, ka A. Grigulis piemin augstākstāvošo organizāciju iebildumus:

"Pelšes referātā aizrādījums, ka filma politiski nepareiza, nepareizi apgaismo leģionu."⁷³

Tobrīd filma jau tik ilgi bijusi dažādu apspriežu galvenais temats, ka *vietējie* priekšnieki bija spiesti nostāties aizstāvības pozīcijās, citādi tas liecinātu par viņu nespēju strādāt ieņemamajā amatā, tomēr 1966. gada 6. maijā darbu pie filmas liek pārtraukt.⁷⁴

Filmas radošā grupa bija veikusi visus 24 pieprasītos labojumus – pievienot A. Griguļa ievadvārdus, "Zilo lakatiņu" aizstāt ar citu valsi, veikt veselu virkni citu labojumu un Vizmas Belševicas dzejoli aizstāt ar Arvīda Griguļa liriku⁷⁵, tādēļ pavēle par filmas ražošanas pārtraukšanu tās autoriem bija nepieņemama, viņi meklēja atbalstu un aizstāvību.

LPSR Kinematogrāfijas komitejas pavēle Nr. 100 varētu būt bijusi pēdējais spriedums *Ričarda* lietā, ja vien 1966. gada 6. augustā nesekotu PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāja A. Romanova pavēle. Tajā teikts:

70 Rolanda Kalniņa piezīmes. Sabiedriskā apspriešana 1965. gada 24. decembrī. No Rolanda kalniņa personiskā arhīva.

71 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

72 Turpat.

73 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 21.–24. lp.

74 Turpat, 2. apr., 116. l., 24. lp.

75 Turpat, 4. apr., 36. l., 42.–48. lp.

Rīgas Kinostudijas Mākslas padomes atzinums par filmu "Es visu atceros, Ričard!"

Filma pirmajā variantā vēl saturēja vairākas neskaidrības, pārpratuma iespējas un juceklīgus filozofiskus atzinumus, īpaši sakarā ar dzimtenes jēdzienu. Šie trūkumi jau bija sastopami V. Lorenca literārajā scenārijā. Šo kļūdu un trūkumu rezultātā filma varēja atstāt ideoloģiski kļūdainu iespaidu.

Režisors Kalniņš kopā ar visu uzņemšanas grupu ilgāku laiku strādāja, lai šos trūkumus un kļūdas novērstu, lai filma iegūtu ideoloģiski pareizu skanējumu. Jau samērā daudz tika panākts ar izveidoto filmas ievadu (gan dokumentālu kadru montāža, gan diktora teksts). Ievads uzreiz dod pareizu nostādījumu, kas bija leģions, kādos apstākļos tas radās un kā tā sastāvs bija diferencēts, pamatā buržuāziskie nacionālisti, savas tautas nodevēji un slepkavas, ar mobilizāciju leģionā iepludināti arī cilvēki, kuriem nav viens ceļš ejams ar fašistu kalpiem – latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem. (Zigis, daļēji Jānis).

Leģiona sadzīves apstākļos mainīti daži kadri, kuri ne visai skaidri raksturoja leģionārus. Mainīta "līpīga" un samērā populārā leģiona dziesma "Zilais lakatiņš" pret mazāk izteiksmīgu dziesmu un pārņemta šī kadra leģionu grupējums.

Gūstekņu kadrā saasinātas gūstekņa un slepkavu attiecības kā nopratināšanas, tā nošaušanas brīdī. Šī maiņa dod piesātinātu priekšstatu par leģionāriem kā tautas ienaidniekiem.

Kā arestēto novietnē, tā finālā Brāļu kapos izsvītrotā un pārveidota Lorenca juceklīgā filozofija par dzimtenes jēdzienu. Tagad filma vairs nepretendē uz pseidofilozofisku interpretāciju, kas bija sākumā literārajā scenārijā un arī pirmajā filmas variantā.

Sakarā ar to mainīts arī Ziga dzejoļa teksts. Pseidofilozofiskā un pretenciozā teksta vietā tagad dots liriska dzejoļa teksts ar dažām drūmām okupācijas laikmeta iezīmēm. Šie minētie labojumi radikāli novērs iespējamus pārpratumus un dažas interpretācijas iespējas filmas idejiskā un sižetiskā pamatgaitā.

Samērā daudz darīts, lai pastiprinātu Antras tēlu. Tagad skaidri izprotama Antras izaugsme par īstu padomju skolotāju un parāda nesavienojamu plaisu starp viņu un Ričardu.

Ar dažiem reducējumiem un jaunu līniju iezīmējumiem skaidrāks padarīts arī Jāņa tēls. (Antras un Jāņa saruna koridorā u.c.)

Ņemot vērā visus šos labojumus un pārveidojumus, grupai pēc Mākslas padomes atzinuma, ir izdevies izveidot idejiski pareizu, pretfašistisku filmu.

Filmā vēl ir daži trūkumi, kuri attiecas uz mākslinieciskās izteiksmes jomu. Ne visai stipri un efektīgi ir izdevies izveidot pašu finālu (figūra ar automātu), tēva aizbraukšanas kadrā nav laikmetam atbilstošas panikas atmosfēras utt. Tāda rakstura trūkumi ir sastopami gandrīz visās Rīgas kinostudijas filmās un acimredzot tiks novērsta vispārējā meistarības līmeņa attīstības rezultātā.

Filma pieņemama un laižama uz ekrāna.

Rīgas kinostudijas Mākslas padomes priekšsēdētājs F. Koroļkevičs

Rīgas kinostudijas Scenāriju redakcijas kolēģijas galvenais redaktors A. Grigulis

Rīgas kinostudijas Mākslas padomes atzinums par filmu "Es visu atceros, Ričard!".
LVA, 416.f., 4.apr., 36.l., 26.–28. lp.

"Pavēlu:

1. Atcelt Latvijas PSR Kinematogrāfijas komitejas pavēli Nr. 100 par "filmas "Es visu atceros, Ričard!" ražošanas pārtraukšanu un zaudējumu 245,3 tūkst rbļ. norakstīšanu Rīgas kinostudijas zaudējumos.
  2. Uzdot Kinofikācijas un kinonomas pārvaldes priekšniekam B. Belovam pieņemt filmu "Es visu atceros, Ričard!" / "Akmens un šķemba" izlaišanai uz Vissavienības ekrāna un norēķināties ar Rīgas kinostudiju.
- A. Romanovs.⁷⁶

Tad, kad Maskavā izdeva šo pavēli, Rīgā vairs nevarēja izlocīties, atceras Rolands Kalniņš, tātad arī šeit vajadzēja dot atļauju rādīt *Ričardu*. Saprotams, ka ne jau pats Romanovs bija galvenais filmas glābējs, skaidro R. Kalniņš, to noteikti izdarīja I. Kokareva un citi *Maskavas*⁷⁷ redaktori, bet galvenais bija panākts – filma nokļuva uz ekrāniem.

Režisors skaidro:

"Saprotams, ne jau Romanovs bija galvenais glābējs. To, visticamāk, veicināja režisora Vladimira Naumova un Irinas Kokarevas autoritāte.

V. Naumovs bija filmas "Es visu atceros, Ričard!" mākslinieciskais vadītājs, bet Kokareva, iespējams, arī Viktora šarma iespaidā, scenāriju, uzņemto materiālu, kā arī filmas pirmo un otro variantu vienmēr uzteica kā kinematogrāfisku vērtību."⁷⁸

Padomju Latvijā filmai patiešām bija milzīgs pretspars, to ļoti īsu brīdi demonstrēja kino-teātri "Lāčplēsis" un tad nolika klusi plauktā. Rolands Kalniņš stāsta:

"Kārtējā informatīvajā sanāksmē LKP CK Propagandas daļas vadītāja vietnieks L. Freibergs norādīja žurnālu un laikrakstu redaktoriem, ka par filmu "Es visu atceros, Ričard!" nedrīkst publicēt recenzijas, atsauksmes, jebkādu materiālu. Nedrīkst pieminēt, ka ir šāda filma."⁷⁹

Arī tad, kad filmu pārtrauca rādīt, mums neko nepaskaidroja."⁸⁰

Lai toreiz, 1966. gadā, parādītu filmu, bija nepieciešams ārkārtīgi liels kompromiss – A. Griģuļa sarakstītais ievads un citi pieprasītie labojumi bija izdarīti, lai tikai *Ričards* nokļūtu uz ekrāna. Režisors atzīst:

"Filmas radošais kolektīvs vienojās, ka kompromiss, kaut arī ļoti nepatīkams, ir jāpieņem, jo citādi filmu noliktu plauktā un neviens to neredzētu. Man, Lorencam, Mikam Zvirbulim, Gunāram Balodim, filmas direktoram Georgam Blūmentālam bija ārkārtīgi svarīgi, lai filmu redzētu cilvēki, kas par mūsu tautas traģēdiju, dramatismu neko nezināja. Mums bija svarīgi runāt par to, ka leģionāri nebija noziedznieki, bet gan vīri, kurus samala lielvaru cinisms un glēvulība."⁸¹

Bet diemžēl Latvijā tās ekrāna mūžs bija ārkārtīgi īss – tikai 24 dienas, vēlāk, līdz 1986. gadam, filma vairs netika demonstrēta. R. Kalniņš atminējās:

"1968. gadā notika Latvijas Kinematogrāfijas savienības kongress. Pirms kongresa vecā valde tikās ar CK trešo sekretāru Juriju Rubeni, otrā dienā ar Politbiroju.

76 LVA, 416. f., 4. apr., 36. l., 18.–19. lpp.

77 PSRS Valsts Kinematogrāfijas komitejas Mākslas filmu galvenā pārvalde.

78 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī.

79 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

80 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī.

81 Turpat.

Filmas kadru fragmenti

Sēdē piedalījās arī Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks Viktors Krūmiņš, CK Kultūras daļas vadītāja Mirdza Kārkliņa. Pie vadības galda sēdēja arī Fricis Rokpelnis. Noklausījāmajos CK Kultūras daļas pārstāvja Priediša ziņojumu. Uztājās debatēs. Teicu, ka bieži filmu veidotāji nesaņem atklātu informāciju par iebildēm, ko izteicis viens vai otrs CK pārstāvis. Mēs *barojamies* no baumām, no tā, kas it kā esot runāts. Tā Viktors Mihailovičs [Krūmiņš. – R. K.] esot teicis: "Šī filma iznāks tikai *pār manu līķi*." Krūmiņš bija sašutis, tad atjokoja: "Es vēl esmu dzīvs, lai gan filma iznāca uz ekrāna." Teicu, ka nepieciešama atklāta saruna, lai filmas veidotāji saprastu, kas izraisa iebildes. Minēju, ka joprojām nezinu par filmas "Elpojiet dziļi!" likteni. Fricis Rokpelnis Krūmiņam paskaidroja: "Tā ir mīļa, skaista filmiņa." Krūmiņš solīja filmu noskatīties. Vēl līdz šai dienai nezinu, vai viņš filmu redzējis.

Toreiz daži kolēģi bija pārsteigti par manu uzstāšanos, arī jaunais kinostudijas direktors Henrihs Lepeško.

Atceros to nepatīkamo sajūtu, kas mani pārņēma, kad Nikolajs Kārkliņš pēc manas uzstāšanās gribēja kaut ko paskaidrot vai iebilst, Jurijs Rubenis neiecietīgi pārtrauca Kārkliņu: "*Вам нечего говорить*" [Jums nav ko runāt]. Tik ciniski un neiecietīgi pārtraukt ministru var atļauties neauzdzināts cilvēks!⁸²

Manuprāt, Nikolajs Kārkliņš tāpat kā daudzi citi filmas noliedzēji pēc būtības atzina filmu, tomēr CK norādījumus, ja esi amatā, vajadzēja ievērot...⁸³

SAŠĶELTĀ PASAULE

Pirms 55 gadiem Viktoram Lorencam radās ideja par scenāriju, pirms 45 gadiem Rolands Kalniņš sāka filmas uzņemšanu, pirms 43 gadiem 24 dienas Padomju Latvijā demonstrēja filmu "Es visu atceros, Ričard!", tikai pirms 18 gadiem līdz skatītājiem nonāca autoru sākotnējās ieceres – "Akmens un šķembas" mūsdienu versija.

Šī filma līdzīgi padomju cilvēkam mēģināja sadzīvot, nezaudējot savu patieso identitāti, bet varas gaitēnos kādiem šķīta, ka tā ir pārāk spēcīga, pārāk nepakļāvīga, lai varētu ar to sadzīvot, tā bija pagātnes liecība, kurai nebija vietas Padomju Latvijā.

Filmas "Akmens un šķembas"/"Es visu atceros, Ričard!" liktenis apliecina Latvijas publiskajā telpā bieži izskanējušo viedokli – *vietējie* priekšnieki padomju laikā bijuši bargāki un nepieķīpīgāki par *Maskavas* priekšniecību. Uzskatu, ka Latvijas situācijā varētu būt veidojusies *trauma par traumu* – Padomju Latvijas varas eliti pārstāvošie CK darbinieki un viņiem tiešajā pakļautībā esošie iestāžu augstākstāvošie vadītāji bez aizspriedumiem nespēja runāt par latviešu tautas daļu, kura nebija *ieaugusi* padomju sabiedrībā, jo tādējādi viņi nebūtu izpildījuši pašuzstādīto uzdevumu par labi pārvaldītu latviešu tautu padomju tautu saimē. Turklāt jāņem vērā arī bailu faktors. Staļinisma periods bija pārliecinājis, ka cilvēka dzīvībai nav vērtības. "Varas apvērsums" Latvijā 1959. gadā iemācīja, ka amati, publiskais gods var pārtapt par īslaicīgu parādību un ka padomju varas ienaidnieku (piemēram, "buržuāzisko nacionālistu" kategorijā) iekļūt var pavisam vienkārši.

Arī leģionāru marginalizēšana bija veids, lai pie varas esošie no dubultās traumas varētu izvairīties, bet Maskavā Viktors Lorencs uzraksta scenāriju, Rīgā Rolands Kalniņš grib uzņemt filmu par tēmu, kurai varas elites pārstāvju skatījumā vienīgais atrisinājums būtu parādīt Jāni *ieaugušu* padomju sabiedrībā, bet autori šajā jautājumā bija nelokāmi, jo, savukārt, viņu mērķis

82 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 3. decembrī.

83 Intervija ar Rolandu Kalniņu 2010. gada 7. decembrī.

bija parādīt, ka Jānis tāpat kā daudzi viņa līdzinieki *neieaug*, bet dzīvo, strādā, veido ģimeni un attiecības Padomju Latvijā.

Filmas veidotāju vēlme un nepieciešamība runāt par šīm neizdzīvotajām dzīvēm un nepiepildītajiem likteņiem ir saprotama šodien un bija skaidra arī tolaik, tomēr funkcionāru rīcība, pārtraucot filmas ekrāna dzīvi un aizliedzot to jebkādā veidā pieminēt publiskajā telpā, radīja ilgo *klusumu*, kura dēļ tā arī palika neizrunāta šī smagā un sarežģītā tēma.

Ja šo fenomenu aplūkojam duāli, binārie spēki nav reālā opozīcijā, jo partijas funkcionārs, kas kara laikā atradies otrā *ierakumu* pusē, cilvēcīgi nav pret filmas veidotāju naratīvu, jo tas neaizstāv un nemēģina attaisnot *ienaidnieka* pozīciju, bet gan stāsta par latvieti karā un pēc tā, radot izprotamu nacionālo vienotību, tomēr amata pienākumi neļauj šo iespējamo vienotību atbalstīt. Kā intervijā minēja Rolands Kalniņš, tie, kas paši bijuši *mežos* (V. Samsons, H. Bendiks u.c.), aizstāvēja filmu, jo karavīra liktenis – izvēles, rīcības un bailes – ir cilvēcīgi saprotams, katram, kas tādu piedzīvojis.

Tomēr toreiz neizrunātā tēma vēl šodien daļa latviešus. Karš pēc kara, kurā vienas tautas pārstāvji nespēj līdz galam samierināties un dziedēt traumu, atstājot to tikai audzinošas pieredzes līmenī, turpinās, kamēr trauma nav pietiekami reprezentēta, tādēļ nevis karš, bet pēckara attiecības un attieksmes radīja akmeni plaisu, iespējams, dalot latviešus vēl joprojām līdz galam nesamierināmās tautas daļās, kurām kritērijs ir klātbūtne Otrā pasaules kara *ierakumu* noteiktā pusē.

Piezīmēm

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

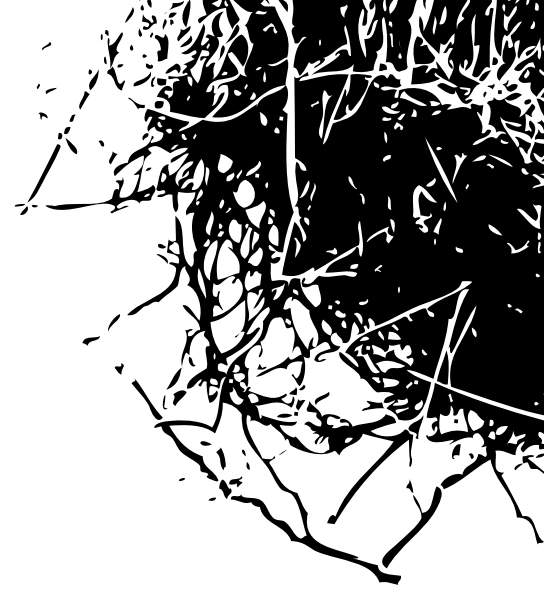
Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

233.–253. lpp.

LAURA ARDAVA, AIJA ROZENŠTEINE,
GITA SILIŅA
Latvijas Universitāte

Alvja Lapiņa drāma "Atvari" - zemsvītras atskats latvieša sāpē "1949"

REZONANSE, SAJŪTAS,
INTERPRETĀCIJAS

Laura Ardava, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante. Pētnieciskās intereses – mediju notikumi, mediju rituāli un to transformācijas, Latvijas Trešās atmodas mediācija, komemorācija, sociālā atmiņa, nacionālā identitāte. E-pasts: laura_ardava@inbox.lv

Aija. Rozenšteine, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante. Pētnieciskās intereses – komunikācijas procesi padomju publiskajā telpā stagnācijas periodā, kino, kino skatīšanās, tā sociālās un kultūras nozīmes, sociālā atmiņa un nacionālā identitāte. E-pasts: aija.rozensteine@lu.lv

Gita Siliņa, Mg. soc. sc., LU komunikācijas zinātnes doktorante. Pētnieciskās intereses – Latvijas iedzīvotāju/grāmatu lasītāju identitāte un tās mediācija, populārā literatūra un tās komunikatīvais aspekts, populārā kultūra, sociālā atmiņa, nacionālā identitāte. E-pasts: gita.silina@inbox.lv

LAURA ARDAVA, AIJA ROZENŠTEINE, GITA SILIŅA

ALVJA LAPIŅA DRĀMA “ĀTVARI” – ZEMSVĪTRAS ATSKATS LATVIEŠA SĀPĒ “1949”

REZONANSE, SAJŪTAS, INTERPRETĀCIJAS

Lugas autora Alvja Lapiņa un režisora Vara Braslas pirmais skatuves kopdarbs drāma “Ātvari” skar tik sarežģīto un latviešu dramaturģijā maz atspoguļoto posmu Latvijas vēsturē – 1949. gadu. Lai iespējami daudzpusīgi izprastu drāmas vēstījuma jēgpilnumu un atbalsošanos latviešu sociālās atmiņas un nacionālās identitātes apjēgsmē, ar naratīvās semiotikas pieeju veikta lugas analīze, izrādei veltīto preses publikāciju (tostarp izrādes recenziju) analīze, kā arī aptaujas rezultātā iegūto izrādes skatītāju viedokļu izvērtējums. Ar lauka pētījuma metodes – līdzdalības novērojuma – palīdzību iegūta arī niansētāka informācija par izrādes “Ātvari” sniegto vēstījumu un auditorijas individuālo attieksmi. Secināts, ka skatuves darba radītāji meistarīgi izvairījušies no laikposma vērtēšanas melnbaltās kategorijās, akcentējuši drāmas varoņu tiekšanos uz dzīves pilnskaņu par spīti bailēm, neziņai, fatalitātes elpai, tādējādi ne vien renovējot sociālo atmiņu par 1949. gadu, bet ar pietāti cenšoties pārlīkt tās uzsvarus.

Atslēgvārdi: drāma “Ātvari”, 1949. gads, sociālā atmiņa, nacionālā identitāte, naratīvs.

“Dzīvot, tā ir pilna gamma.
Tur ir prieks, kaislības –
visi desmit pirksti uz klaviatūras!”¹

Režisors Varis Brasla par izrādi “Ātvari”

Kultūras produktiem/komunikācijai ir būtiska nozīme sociālās atmiņas un nacionālās identitātes formēšanā, pārliecības par kolektīvo pagātņi atjaunināšanā vai pat atsevišķu aspektu/uzsvaru pārkārtošanā. Alvja Lapiņa drāma “Ātvari” ir viens no šādiem spilgtiem piemēriem latviešu kultūrnotikumu vidē – viens no redzējumiem/atstātījumiem pagātnē – laiktelpā, kas nozīmīga latviešiem. Dienu pirms lugas pirmizrādes Valmieras drāmas teātrī kādā preses publikācijā režisors Varis Brasla centās kļiedēt skatītāju ekspektācijas par izrādē sagaidāmo emocionālo smagumu:

“Lai cilvēkus nenobiedē šis [1949. – *Aut.*] gads. Protams, to izdzirdot, tūlīt nāk prātā vagoni, bet mums tas ir fons. Galvenais šeit ir cilvēki, kuru emocijas tādās apstākļos ir saasinātas.”²

Tomēr gadskaitlis ir būtisks, tas kā rēģis *ceļo* līdz latviešiem laikā un telpā, un arī ar drāmas “Ātvari” līdzdalību tas, lai arī netieši, ieņem vidutāja lomu – starp pagātņi un šodienas cilvēkiem.

Sociālā atmiņa nodrošina kolektīvās identitātes saturu, tādējādi nesaraujama kļūst abu sociālo fenomenu saikne. Identitāte rakstā uzlūkota kā *process*, kurā notiek konkrētas un mijiedarbīgas norises; nepastāv monolītiskas konstrukcijas, bet gan mainīgas un tiek ievērota situācijas nozīme un nejausības; kurā noteicošā ir komunikācija un kontekstuālizācija un tā ietekme uz indivīdiem, viņu identitātēm; kurā notiek nemitīgs “diskursīvs darbs” un kurš uzlūkojams kā sociālā prakse.³

1 Kaukule, A. (2008, 16. maijs). Dzīvot, ne izdzīvot. *Latvijas Avīze*. 9. lpp.

2 Turpat.

3 Tuvāk sk.: Fina de, A., Schiffrin, D., Bamberg, M. (eds). (2006). *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 2.

Antropologs Džeimss Verčs (*Wertsch*) sociālo atmiņu raksturo kā aktīvu, izteikti dinamisku procesu, mediētu ar tekstuālu resursu palīdzību.⁴ Dž. Verčs piedāvā "tekstuālās kopienas" jēdzienu, ar ko saprot specifisku kopieni, kas veidojas, balstoties uz kopēju tekstu par vēsturi lietojumu.⁵

Sociologs, sociālās atmiņas koncepta pamatlicējs Moriss Halbvakss (*Halbwachs*) uzsver, ka līdzās kolektīvajai atmiņai pastāv arī atmiņas sociālie ietvari (*frameworks*).⁶ Ārpus tiem vispār nav iespējama nekāda atmiņa.⁷ Sabiedrība laiku pa laikam liek cilvēkiem ne vien domās reproducēt agrākos viņu dzīves notikumus, bet arī retušēt, saīsināt vai pilnveidot tos noteiktā veidā.⁸

LATVIEŠA SĀPE "1949"

Ikviens atsevišķais gads PSRS okupācijas režīma ietvaros ir atsevišķa sāpe kādai daļai latviešu. Dramatiskais gadskaitlis – 1949 – tostarp. Katram individuāli, ģimenēm, dzimtām un visiem kopā. Gan Latvijas pilsētās, gan laukos. Šis laiks, viens no brīžiem, kad "karš ir beidzies, jāsāk pēckara dzīve un jāapgūst izdzīvošanas prakse",⁹ taču vēl nav gana – vēl viens trieciens – no latviešu sociālās atmiņas *neizdzēšamā* 25. marta deportācija. Šis fakts un pēckara gadu politika "ne tikai izmainīja lauku sociālo struktūru un lauku dzīves iekārtu, tie lielā mērā mainīja visas latviešu nācijas vērtību sistēmu un pašsajūtu. Ja arī vēlākajos gados lauku iedzīvotāju stāvoklis uzlabojās, 1944.–1953. gada politika bija atstājusi dziļas pēdas".¹⁰ Pēdas, kas iespiedušās daudzu latviešu dzīvēs un kļuva nododamas mantojumā nākamām paaudzēm. Drāma "Atvari" ir cilvēcis *atskats* uz šo *sāpi*. Jo, lai vai kā – okupētās Latvijas cilvēku sociālo pasauli caurvija ikdiena, ikdienišķo norišu ritms atcelts netika,¹¹ cilvēki turpināja dzīvot.

"ATVARI": NO IEROSMES LĪDZ SKATUVES DARBAM

Scenāriju autors Alvis Lapiņš un režisors Varis Brasla tandēmā strādājuši ilgus gadus, radot kinofilmas "Aija" (1987), "Mērnīeku laiki" (1991), "Emīla nedarbi" (1985), "Ziemassvētku jampadracis" (1993), "Ūdensbumba resnajam runcim" (2004) u.c. 2008. gadā A. Lapiņš debitēja kā teātra dramaturgs, un uz Valmieras drāmas teātra skatuves nonāca vēl kāds abu kopdarbs – drāma "Atvari", kas pirmizrādi piedzīvoja 2008. gada 17. maijā. Ārpus Valmieras drāma izrādīta Aizkrauklē, Krustpilī, Rēzeknē, Preiļos, Balvos, Gulbenē, Jelgavā, Kandavā, Talsos, Kuldīgā, Saldū, Slampē, Mālpilī, Madonā, Salaspilī, Rīgā (Dailes teātra Mazajā zālē). "Atvarus" ir redzējuši apmēram seši tūkstoši skatītāju.¹²

Lugas sižets attīstās 1949. gada vēlā rudenī – brīdī, kad Latvijas laukus "spiež" sociālā un ekonomiskā depresija. Mirklis pēc 25. marta deportācijām. Drāmas pamatā padomju režīma organizētā ikdiena – sīva izdzīvošana, kam pakārtotas cilvēku attiecības, dzīve un nāve, izšķiroši lēmumi, nodevība, uzticība. Dziedāšanas skolotāja Velta un divi jauni vīrieši – pirmā mīles-

4 Wertsch, J. V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 178.

5 Turpat. P. 62..

6 Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory: Edited, Translated, and with an Introduction by Lewis A. Coser*. Chicago, London: The University of Chicago Press. P. 38.

7 Turpat. 43. lpp.

8 Turpat. 51. lpp.

9 Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām.: Zelče, V. (proj. vad.). *Agora 3: Pēckara Latvijas cilvēklaiktelpa ≠ stālmisms*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 15. lpp.

10 Bleiere, D. (2005, 25. marts). Padomju okupācija un zemniecība. 1944–1953. Referāts. Sk. 2010. 8. dec.: www.president.lv/pk/content/?cat_id=1586

11 Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. 17. lpp.

12 No e-pasta sarakstes ar Agitu Mačuku, VSIA "Valmieras drāmas teātris" mārketinga direktori, 2010. gada 8. decembris.

tība, bijušais leģionārs Ēvalds un pagasta milicis Juris – ir lugas centrālās darbojošās personas. Notikumiem (at)risināties palīdz arī Veltas māte Auguste, skolas apkopēja, kas pirms kara bijusi skolas direktore, NKVD kapteinis Kazimirs, dūšīgais vīrs – Kazimira palīgs – un ārste, kas cerībā glābt savu dēlu sadarbojas ar čekku.

Aktieru ansambli izrādē veido Elīna Vāne (Velta), Ivo Martinsons (Ēvalds), Mārtiņš Meiers (Juris), Inese Ramute (Auguste), Vizma Kalme (ārste), Mārtiņš Liepa (Kazimirs), Januss Johansons (dūšīgais vīrs).

Dienu pirms pirmizrādes A. Lapiņš kādā intervijā stāsta par ierosmi lugas tapšanai. Lugas pamatā esošo stāstu dramaturgs uzzinājis no mammas, un, kad pastāstījis to V. Braslam, režisors teicis: "Labāk varēji mani iepriecināt ar lugu."¹³ Kādā preses publikācijā režisors apstiprina: "Es buntoju Alvi, un viņš piekrita. Nav svarīgi, kam rakstīt – kino vai teātrim, profesija ir viena. Tā nu Alvis uzrakstīja pirmo lugu savā mūžā."¹⁴

Iecere atainot cilvēku likteņus Latvijā pirmajos pēckara gados, pievērsties arī mežabrāļu gaitām, A. Lapiņam pirmo reizi radusies jau tad, kad Vissavienības kinematogrāfijas institūtā, Maskavā, bija jāpiesaka diplomdarba tēma. Pēc pārrunām ar diplomdarba vadītāju topošais scenārists esot saņēmis atbildi: "Rakstīt jau tu vari, bet ņem vērā, institūtu nebeigsi."¹⁵

Lugas autors stāsta, ka "Atvari" ir bijusi viņa vectēva māja leišmalē starp Bausku un Eleju. Vectēvu izsūtīšana neesot skārusi, toties abi mammas brāļi frontē cīnījušies viens pret otru.¹⁶ Intrigē A. Lapiņš:

"Man liekas, ka visus lugas varoņus es savā dzīvē esmu sastapis. Nebiju tik liels, lai vērotu apzināti, bet atmiņā iespiedusies jaunā skolotāja – melniem cirtainiem matiem, šodien par viņu teiktu – seksapīla. Katrā ziņā mēs, visi skolas puikas, bijām stipri ieinteresēti ... Ēvalds bija kāds onkulis, kas uz pienotavu pie mana tēva vienmēr nāca pēc sviesta. Man tika teikts, tas esot vecāku studiju biedrs, kas šad tad ierodas ciemos. Viņš vienmēr pie mums spēlēja šahu, arī man iemācīja. Un tikai pēc gadiem 30 dabūju zināt, ka viņš bija mežabrālis. Tāpat lugā darbojas čekists, dzīvē tas bija šausmīgs draņķis. Es viņu iepazīnu jau tad, kad viņš bija izmests no orgāniem un pazemināts par ierindas milici, vienmēr brauca uz pienotavu pēc tīrkultūras, ko uzdzert pagūrās."¹⁷

Pamatojot savu iekšējo motivāciju lugas rakstīšanai, A. Lapiņš rezumē:

"Man galvenais bija stāstīt par cilvēka izvēles motīviem un izvēles cenu. Toreiz tā bija izdzīvošana, bet šodien – tā ir nauda, kas liek melot un nodot. Lai nodotu, ne vienmēr ir jānogalina, un tā sāp pat vēl vairāk. Komunisma rēgs tikai izvilināja ārā to, kas jau dzīvoja cilvēkā. Šodien – tāpat. Mainās tikai kairinājumi – nenormālā attieksme pret materiālo pasauli."¹⁸

Savukārt kādā intervijā pirms pirmizrādes A. Lapiņš atzīst:

"Mani savā ziņā pārsteidza tā laika cilvēku spēja būt pilnīgi jautriem, palaidnīgiem. Nevar visu laiku dzīvot sakostiem zobiem, viņi taču mūžīgi nestaigāja ar dūrēm kabatās. Bija kautiņi, trakulības, mīlestība. Rakstot es visu laiku domāju par mūsdienām. Par satraucošo morāles kritēriju ignoranci

13 Adamaite, U. (2008, 16. maijs). Mainās tikai kairinājumi. *Diena*. 20. lpp.

14 Kaukule, A. (2008, 16. maijs). Dzīvot, ne izdzīvot. *Latvijas Avīze*. 9. lpp.

15 Saulīte, G. (2008, 17. maijs). Priekšvārds "Atvariem". *Latvijas Avīze*. 26. lpp.

16 Turpat.

17 Turpat.

18 Adamaite, U. (2008, 16. maijs). Mainās tikai kairinājumi. *Diena*. 20. lpp.

daļā sabiedrības, par to, ka visapkārt vērojama attieksme pret Latviju kā pret zemi, kurā esi atbraucis ekskursijā. No tās jāņem tīkme, kamēr ir ko ņemt. Bet patriotisms neradīsies tad, ja skolā ieviesīs speciālu patriotisma stundu. Ir citi slāņi, kuri jāiedarbina, lai nebūtu sajūtas, ka savā zemē tu esi ekskursijā. Patriotisms nav nopērkams. Vai tad mežabrāļiem kāds maksāja?"¹⁹

Režisora V. Braslas uzticēšanos A. Lapiņa dramaturga spējām apliecina fakts, ka vēl nepabeigta luga tika iekļauta Valmieras drāmas teātra repertuārā. Lugas autors atzīst, ka darba tapšanā ļoti daudz nozīmējusi tieši režisora ticība veiksmīgam iznākumam.²⁰

2007./2008. gada sezonas "Spēlmaņu naktī" izrāde tika nominēta kā "Gada latviešu autora darba iestudējums", aktrise Vizma Kalme par ārstes lomu tika izvirzīta nominācijai "Gada aktrise otrā plāna lomā", bet Mārtiņš Meiers par Jura lomu – nominācijai "Gada jaunais skatuves mākslinieks".²¹

Kas veido lugas nozīmības pamatu? Meklējot atbildi uz jautājumu, ar naratīvās semiotikas pieeju veikta drāmas analīze, izrādei veltīto preses publikāciju analīze, kā arī izrādes skatītāju viedokļu izvērtējums. Pētījumā izmantota arī lauka pētījuma metode – līdzdalības novērojums, kura rezultāti ļāva iegūt niansētāku informāciju par izrādes "Atvari" sniegto vēstījumu un auditorijas individuālo attieksmi.

DRĀMAS ANALĪZES METODOĻĢIJA

Luga – mākslinieciski radīts teksts, tajā ievietotās/ievietojušās konkrētās nozīmes līdz ar aktieru izspēli, tēlu un stāsta/naratīva atveidojumu uz skatuves, izrādes skatītājiem rada *lauku* interpretācijām un dekodēšanas iespējām. Stāsts jeb naratīvs,²² kas ir ikviena literāra darba pamatā, tostarp lugas, atklāj vai piedāvā izziņāt teksta dziļās struktūras²³ jeb to, kas skatāms/sajūtams 'tālāk' par (tikai) tekstu.

Ko drāma "Atvari" piedāvā savai auditorijai? Kas ir tas nebeidzamais stāsts, ko "tin kamolā" A. Lapiņa radītais darbs? Ko "atšķetina"? Vai drāmā saskatāms galvenais varonis?

Lai mēģinātu rast atbildes uz šiem un citiem jautājumiem, A. Lapiņa lugas "Atvari" analīzes pamatā – lietuviešu izcelsmes franču semiotiķa Alģirda Žiljena Greimasa (*Greimas*) naratīvās semiotikas pieeja. Analīze veikta, ņemot vērā to, ka naratoloģija jeb naratīva teorija ir cieši saistīta ar laikmeta un personību ietekmētu realitāti un palīdz saprast, analizēt un novērtēt naratīvus,²⁴ vienai no darba daļām izvēlētā naratīva analīze ļauj saskatīt fundamentālas, ar izziņu saistītas struktūras, kas palīdz rast notikumu rezultātā radušos neskaidru dažādību jēgas un veidot to izskaidrojošus modeļus.²⁵ Tādējādi analīze shematiski izskatās šādi: virsmas struktūra (vārdi, sintakse) + apslēptā/aizklātā nozīme (dziļums) → izpratnei – struktūras izpaušme.²⁶

19 Saulīte, G. (2008, 17. maijs). Priekšvārds "Atvāriem". *Latvijas Avīze*. 26. lpp.

20 Turpat.

21 Dūmiņa, L. (2010, 22. janv.). *Atvari* jau 50. reizi. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 10. lpp.

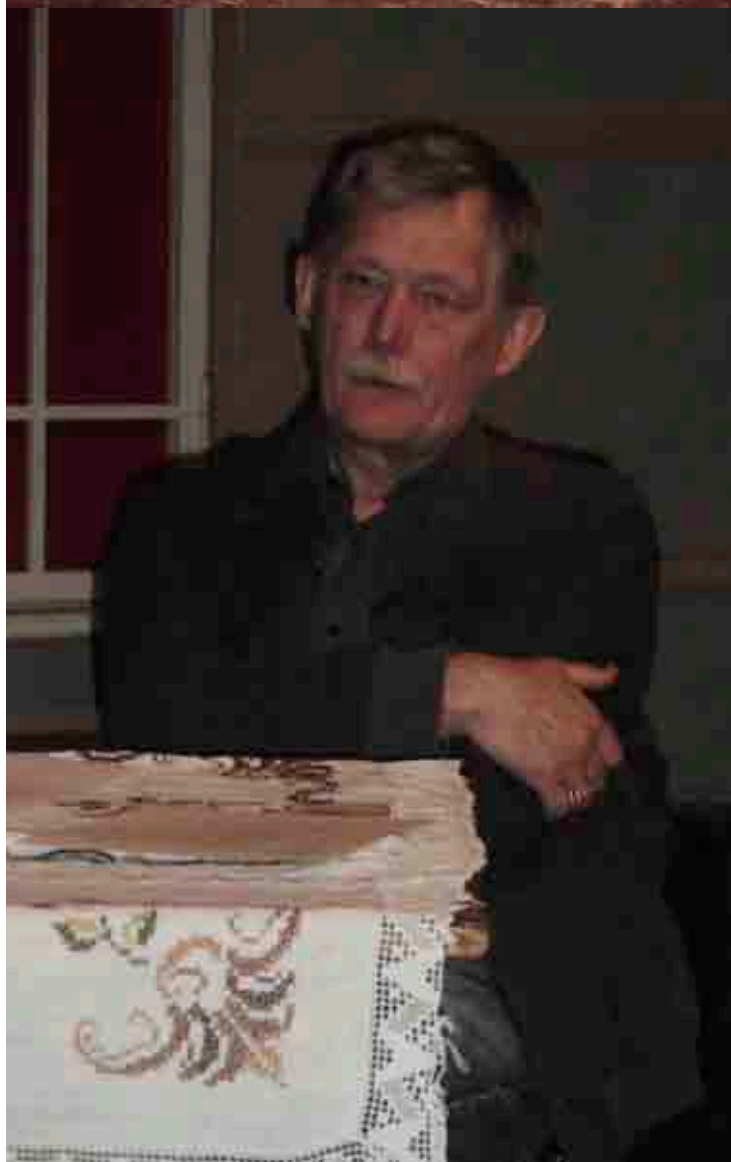
22 Vārds 'naratīvs' ir cēlies no latīņu – *narratus*, tā nozīme ir "darīt zināmu". Naratīvs tiek definēts kā stāsts (vai stāsti), kas vēsta par lietām, kuras notiek (vai ir notikušas) ar cilvēkiem, dzīvniekiem vai jebko citu. Stāsts ietver notikumu secīgumu, tādējādi tā norise ir iekļauta kādā noteiktā laika periodā, respektīvi, tam ir sava noteikta vieta noteiktā laikā. Naratīvs ir savstarpēji laikā un telpā saistītu jēgpilnu notikumu semiotiska reprezentācija. Berger, A. A. (1997). *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*. Thousand Oaks: Sage Publications. P. 4.

23 Greimas, A. J. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. London: The University of Nebraska Press. P. 207.

24 Prince, G. (2003). Surveying Narratology. In: Kindt, T., Müller, H.–H. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. New York: Walter de Gruyter. P. 2–15.

25 Greimas, A. J. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*.

26 Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R., Vetter, E. (2002). *Methods of Text and Discourse Analysis*. Thousand Oaks: Sage Publications. P. 127.

Iestudējuma "Ātvāri" radošā grupa dalās pārdomās par izrādi un tajā atspoguļotā laikposma problemātiku.

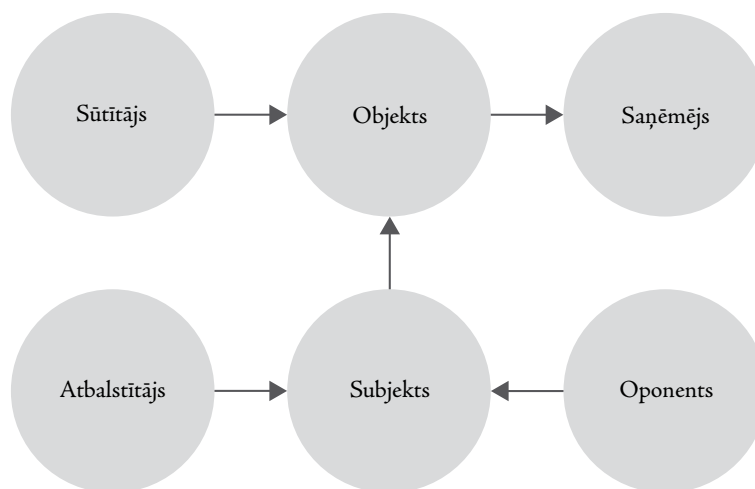
No kreisās: I. Ramute, V. Brasla, V. Kalme, A. Lapiņš, J. Johansons. 2010. gada 8. maijs

Klīntas Ločmeles foto

Lugas autors A. Lapiņš. 2010. gada 8. maijs

Klīntas Ločmeles foto

Tātad, izmantojot Greimasa pieeju naratīva analizē, ir iespēja identificēt naratīvās struktūras, kas savukārt ļauj novērtēt literārā tekstā, šajā gadījumā lugas tekstā, ievietotās/ievietojušās nozīmes, ar kuru līdzdalību tiek atklāti īpašie viedokļi par sabiedrību/cilvēkiem un konkrēto laikmetu/realitāti, kā arī veikti secinājumi un atzinumi tālāku vērtējumu un vērojumu veikšanai.

A. Ž. Greimasa aktantu modeļa shēma ²⁷

A. Greimasa izstrādātajā modeli naratīvo struktūru raksturo sešas lomas, ko autors nosaucis par **aktantiem**²⁸:

- + sūtītājs – spēks, kas reprezentē ideoloģiju, vērtības un normas; subjekta mudinātājs uz meklējumiem vai cīņu;
- + saņēmējs – vērtību nesējs;
- + subjekts – spēlē galveno lomu narācijā; tam ir vēlme sasniegt objektu;
- + objekts – subjekta darbību mērķis;
- + atbalstītājs – atbalsta subjekta darbības;
- + oponents – reprezentē visu, kas mēģina novirzīt subjektu no mērķa.²⁹

Naratīvo struktūru nosaka/veido ne tikai aktantu savstarpējā saikne un kārtojums, bet arī to vieta laikā un telpā. Greimass šos divus lielumus nodēvējis par *izotopiem* – *telpu* (vieta, vide, kurā stāstīts stāsts) un *laiku* (naratīva (pār)virzība laikā – pagātnē, tagadnē un nākotnē).³⁰ Telpas *izotopi* sadala stāstījuma vidi vienībās – iekšējā telpa un apkārtne, savukārt laika *izotopi* demonstrē naratīva novietojumu uz laika ass.

Lai precīzāk rastu skaidrojumus aktantu darbībai socioloģiskā tvērumā, šajā analizē uzsvars tiks likts uz subjekta pārstāvētāju "Ātvaros" attiecībām ar oponentu, pievēršot uzmanību objekta un sūtītāja reprezentantiem drāmā.

²⁷ Greimas, A.J. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. P. 207.

²⁸ Aktants – loma vēstījumā; aktors – darbojošās persona, kas pilda šo lomu. Aktanta attiecība aktorā palīdz noteikt žanra veidojumu, turklāt aktants var būt un var arī nebūt vienlaikus aktors.

²⁹ Greimas, A.J. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. P. 78.

³⁰ Turpat.

LUGAS ANALĪZE

Laika un telpas izotopijas

Laika vienība Alvja Lapiņa lugā aptver laikposmu, kas dalāms pirms un pēc Otrā pasaules kara. Caur atsevišķu cilvēku likteņiem un 1949. gada ikdienas dzīvi, telpas un laika kategorijas ielogo skatītāja uzmanību un lugas naratīvu.

Uz skatuves redzamā personāžu darbība norisinās pēckara laukos – robežlaikā. Vēsturniece Vita Zelče, raksturojot pēckara noskaņu, atzīmē: "Latvijas pēckara telpa bija skaudra savā ikdienas ritmā, kurā kopā ar dzīvību platā solī soļoja nāve. Pēckara laiktelpa nespēja dot indivīdiem viņu dzīves skaidras prognozes."³¹ Cilvēki kļuva par lojāliem padomju pilsoņiem, un notikušais bija mainījis (iz)dzīvojošos cilvēkus. Bija iegūta pieredze dzīvot ekstremālos apstākļos: trauma, sāpes un ilgas pēc drošības un patvēruma. Vairākuma (iz)dzīvojušo ikdienas pieredzē svarīgākas par lielo politiku bija alkas pēc labklājības, primārajām ērtībām (mājas, siltuma, ēdiena) un ģimenes atgūšanas. Tāpat (iz)dzīvošanas praksē nostiprinājās improvizācija, nereti izdevīgāki izrādījās meli vai vismaz noklusējumi.³²

Teātra kritiķe Gundega Saulīte izrādes vērtējumā uzsver, ka arī laikposmam pašam par sevi ir nozīmīga, teju patstāvīga loma: "Lapiņa lugā tieši un nepārprotami darbojas konkrētais tautas dzīves periods, laiku var pat uzskatīt par astoto lugas darbojošos personu, ar kuru viscaur nākas rēķināties."³³ Lugā iekšējo telpu veido Atvaru māja un čekas nopratināšanas telpa. A. Lapiņš *Atvaru* mājas virtuvi, kur norit liela daļa lugas ainu, ir aprakstījis šādi:

"Plīts ar maizes krāsni, galds, krēslī, bufete. Mēbeļu daudz un virtuvei nepiederīgas – klavieres, divguļamā gulta, grāmatu plaukts, drēbju skapis...
Aiz sienas lektors lasa referātu par Staļina vadošo lomu kolektīvizācijas procesā."³⁴

Savukārt čekas nopratināšanas istabu lugas manuskriptā autors neattēlo. Taču pratināšanas istabas baisums atklājas vizuāli lakoniskajā skatuviskā iekārtojumā: skatuves malā – galds, krēsls, lampa. Nojaušamā, neskaidrā ārējā telpa, ko dažviet drāmas notikumos min kāds no personāžiem, ir pilsēta, kas pastiprina nedrošības sajūtu, jo tieši no pilsētas tiek atvesta ārste, kam jāpārbauda Augustes veselības stāvoklis, bet kas patiesībā izrādās čekas ziņotāja.

Subjekts un objekts

Lugā darbojas septiņas personas. Subjekta aktantu "Atvaru" naratīvā reprezentē trīs personāži – Velta, Ēvalds un Juris. Neviens no viņiem nav statisks un atvirzīts tālu perifērijā. Katram ir sava nozīmīga vieta, savs svars tā brīža laiktelpā.

Drāmas analīzi aizsākot, ir būtiski pievērst uzmanību subjekta reprezentantu sociālajam statusam, vecumam un dominējošajām rakstura īpašībām.

Neskaidrā mīlas trijstūra dalībnieki – Velta, dziedāšanas skolotāja, Ēvalds, bijušais leģionārs, un pagasta milicis Juris. Katrs ar savu raksturu un sevišķo īpašību kopumu (tuvāk sk. 1. tabulu), kas liek izrādes skatītājam vairāk vai mazāk just līdzīgu kādam no viņiem, tāpat arī

31 Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. 24. lpp.

32 Turpat. 15.–23. lpp.

33 Saulīte, G. (2008, 24. maijs). Vēstures atvaros ierauties. *Latvijas Avīze*. 25. lpp.

34 Lapiņš, A. (2008). *Atvari*. Npublicēts lugas manuskripts. 3. lpp.

nosodīt un atbalstīt atkarībā no situācijas un to ietekmējošiem faktoriem. Piemēram, Veltas neizlēmība attiecībā uz abiem vīriešiem, kā arī Ēvalda pārgalvība, riskējot ar mīļotās un viņas mātes dzīvībām, nebūt neliecina šiem tēliem par labu, savukārt Jura gādīgums un arī naivums piesaista auditorijas patiku un ievieto nomināli negatīvā miliča tēlu visnotaļ pozitīvā kontekstā. Pie kara jauniešu paaudzes piederīgs arī Valsts drošības ministrijas (VDM) kapteinis Kazimirs.

1.tabula

Subjekta sociālais statuss, vecums un rakstura īpašību kopums

SUBJEKTA PĀRSTĀVĒTĀJS NARATĪVĀ	SOCIĀLAIS STATUSS/NO-DARBOŠANĀS	VECUMS	SUBJEKTA REPREZENTANTU RAKSTURA ĪPAŠĪBU KOPUMS
Velta	dziedāšanas skolotāja vietējā pamatskolā; Jura līgava	23	skaista; jauna; nepastāvīga; svārstīga
Ēvalds	Veltas pirmā mīlestība; kopš iesaukšanas leģionā bijis pazudis	25	jauns; varonīgs; risku mīlošs; asprātīgs; viltīgs; pārliecināts par savas rīcības pareizību
Juris	pagasta milicis; Veltas klasesbiedrs un Ēvalda skolasbiedrs; pēc kontūzijas demobilizēts no Sarkanās armijas	23	jauns; naivs; "lāga dvēsele"; gādīgs; apzinīgs; godīgs; izpalīdzīgs; paties; apveltīts ar pienākuma apziņu; pārliecināts par savas rīcības pareizību
Kazimirs	VDM kapteinis; jaunsaimnieka dēls; savulaik karojis kopā ar Juri	30	samērā jauns; gatavs kalpot varai; atriebīgs; atbildīgs (tēva priekšā); pārliecināts par savas rīcības pareizību

No vienas puses, svarīgs ir gan profesionālais statuss, gan vecums, jo no šiem *lielumiem* veidojas lugas centrālo personāžu nozīmes. Taču no citas – šī luga ir pierādījums, ka minētie raksturlielumi, sevišķi sociālais statuss, nenosaka cilvēka vērtību, to veido "godīgums, izpalīdzība, apkārtējo cilvēkvērtē apjēgsme".³⁵ Arī teātra kritiķe Silvija Radzobe akcentē, ka stereotipa laušana par cilvēka amata neapšaubāmo sakritību ar viņa būtību ir viens no A. Lapiņa lielākajiem sasniegumiem šajā drāmā:

"Literārā un ideoloģiskā ziņā pats novatoriskākais tēls "Ātvaros" ir ļoti cilvēcīgais jaunais milicis Juris, kurā nav nekā no stereotipiem priekšstatiem par ļaunu un aprobežotu, bieži arī smieklīgu padomju varas sargu. [...] Veltu ieraugot, Juris pārvēršas par vienkārši laimīgu cilvēku, kaut ko tādu uz skatuves gadās tik reti redzēt."³⁶

Drāmas galvenie varoņi ir vecumā no 23 līdz 25 gadiem. Savukārt viņu nodarbošanās/amati fiksē īpašā laikposma – 1949. gada (pa)zīmi – brīdi Latvijā, precīzāk Latvijas laukos, kad pārmaiņu rezultātā dzīvu un "uz vietas palikušo" jeb neizvesto cilvēku nodarbošanās un vieta konkrētajā sabiedrībā ieguvusi jaunu un citādu nozīmi. Viņi jau ir guvuši apjēgu, kā būt un kā dzīvot tā, lai būtu cerība sagaidīt rītdienu. Teātra kritiķe Undīne Adamaite atzinīgi vērtē lugas autora un režisora radošo tandēmu šā sarežģītā laikposma atsegšanā:

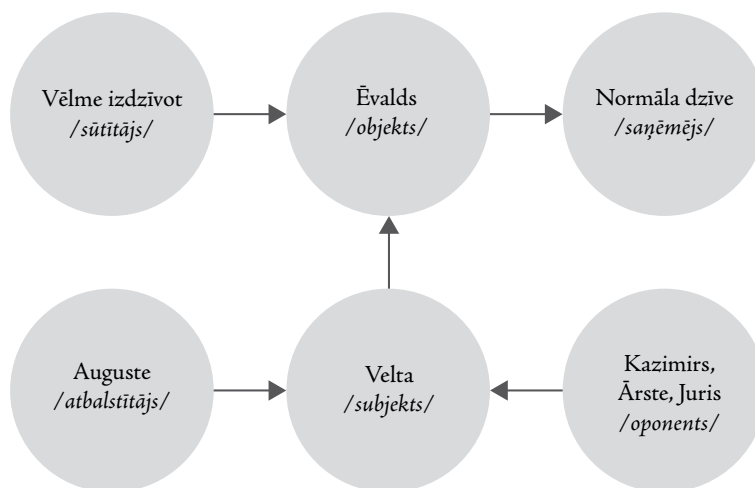
35 LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas zinātnes nodaļas profesores Vitas Zelčes pētījuma lauka piezīmes, 2010. gada 8. maijs.

36 Radzobe, S. (2008). Cik atvaraini ir "Ātvāri" jeb jaunā miliča drāma. *Teātra Vēstnesis*, 3, 29, 32.

"Braslam – Lapiņam izdodas dabiskās proporcijās ievīt filmā, šajā gadījumā – izrādē smieklīgo un nopietno, skaudro un jautro. Bez mākslīgas smīdināšanas vai raudināšanas. Iemeslu šīm emocijām viņi atrod pašā dzīvē, bez īpašu triku vai gegu sacerēšanas. Neredzot izrādi, pat grūti iedomāties, ka iestudējumā, kur darbība notiek 1949. gada vēlā rudenī, būs tik daudz jāsmejas. Bet ir. Šīs izrādes autoru lielākais trumpis – gudrā attieksme tēmas interpretācijā – dzīve visās tās krāsās neapstājas pat vissāpīgākajos un traģiskākajos brīžos."³⁷

Katram no subjekta reprezentantiem ir savi īpašie mērķi un motivācijas. Tie ir naratīvā iekodētie objekta aktanti. Savukārt vienojošais subjekta *sūtītājs* ir ticība un ticēšana. Ticēšana kam – sev, dzīvei, mīlestībai? Analizējot Alvja Lapiņa drāmu "Ātvari", šis ir viens no jautājumiem, kam pievērsta uzmanība, jo situācijas īpašajos apstākļos ikvienam no viņiem ļauj (iz)dzīvot tikai turēšanās pie kaut kā, kas sola normālas dzīves iespēju. Drāmas naratīvā struktūra precīzi iezīmē šo izmisumā polsterēto īstenību. Taču jādzīvo tālāk bija. Vai atlika brīdis pievērst uzmanību sirdsbalsij, vai arī tā tika apklusināta, nemaz neuzklausot? Aktantu shēma liecina par sarežģītajām attiecībām drāmas personāžu vidū.

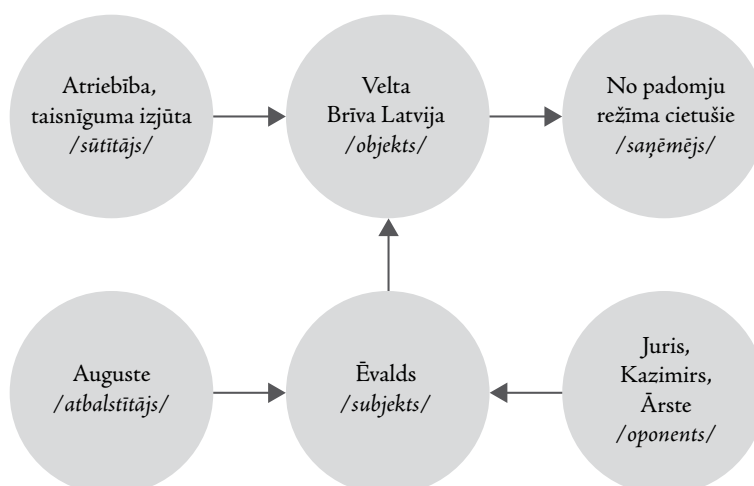
Subjekta reprezentants Valta A. Ž. Greimasa aktantu modeļa shēmā

"Ātvaru" Velta uzklausa un `sadzird pati sevi` un vēlas mīlēt, veidot ģimeni, būt kopā ar Juri: "Man vajadzēs daudz. Visu, kas tev ir. Visu, visu ... (piekļaujas Jurim)."³⁸ Šī iecere gan, iespējams, vairāk saistīta ar pateicību par glābšanu no izvešanas uz Sibīriju, jo, kā liecina turpmākie notikumi, jaunās sievietes domas attiecībā uz iecerēto mainās. Tiklīdz viņas tuvumā parādās bijušais līgavainis no 'aizmirstās vakardienas' – Ēvalds, zīmīgā brīdī Velta 'sadzird sevi' jau atkal un saka Ēvaldam: "Nedošu! Ne pistoli. Ne tevi. Nevienam. Tu esi mans! Saprati!"³⁹ Tādējādi Velta kļūst par sava sabiedrotā pretinieku. Viņai nākas nostāties pret Juri, savu līgavaini, kurš taču ir arī pašas un mātes glābējs no izvešanas uz Sibīriju. Nākamā shēma uzskatāmi demonstrē Ēvalda un Veltas attiecību ietekmētājus un to savstarpējo saistību.

37 Adamaite, U. (2008, 23. maijs). Ātvaru sievietes. *Diena*. 7. lpp.

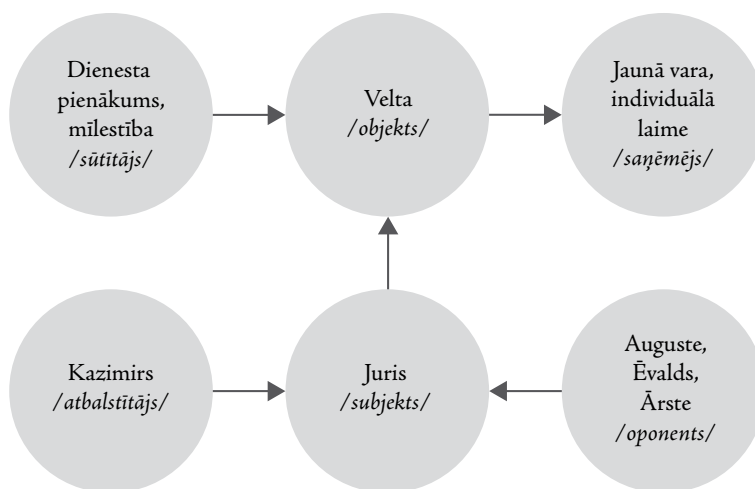
38 Lapiņš, A. (2008). *Ātvari*. 6. lpp.

39 Turpat. 48. lpp.

Subjekta reprezentants Ēvalds A. Ž. Greimasa aktantu modeļa shēmā⁴⁰

Velta kopā ar māti slēpj Ēvaldu savās mājās un sākotnēji noklusē to Jurim. Jaunās sievietes vēlme gūt neaizsniedzamo – būt kopā ar Ēvaldu – vainagojas ar neplānoti negodīgu rīcību attiecībā pret otru vīrieti, pret Juri. Šī "Ātvāru" sižeta līnija – romantiskās attiecības 1949. gada dzīves fonā – notikumus vērs šo traģiskākus.

Subjekta reprezentants Juris A. Ž. Greimasa aktantu modeļa shēmā⁴¹

Juris, kurš rīkojas saskaņā ar savu pārliecību, aizvien cerēdams iemantot Veltas mātes labvēlību, sastop negaidītu šķērslī. Šķērslī, kurš nav vienkārši bijušais Veltas līgavainis, bet vienlaikus pastāvošās varas pretinieks, tātad iznīcināms. Juris neizmanto iespēju tikt vaļā no Ēvalda, tādējādi izaicinot tradicionālo priekšstatu par padomju represīvo struktūru pārstāvjiem.

Nākamajā tabulā ievietoti "Ātvāros" esošo objekta aktantu raksturojumi.

40 Juris atšķirībā no Kazimira un ārstes neapzinās savu oponenta statusu, jo ir pārāk naivs un aizgrābts ar savām jūtām, tādēļ viņu var uzskatīt par implicītu, nevis eksplicītu oponentu. Tas attiecas arī uz iepriekšējo modeli, kur Juris, pašam to nezinot, kļūst par Veltas šķērslī, tiecoties pēc Ēvalda

41 Kazimirs ir atbalstītājs publiskajā, bet ne privātajā telpā (jūtu lietās). Auguste un ārste ir oponents sadzīvīskā līmenī. Ēvalds ir oponents politiskā līmenī.

Objekta aktantu raksturojums

SUBJEKTA PĀRSTĀVĒTĀJS NARATĪVĀ	OBJEKTA PĀRSTĀVĒTĀJS NARATĪVĀ
Velta	vēlme būt kopā ar mīloto, tikai ar kuru (?); mātei norāda, ka precēsies ar Juri, jo mīl viņu; arī Ēvaldam liek saprast, ka aizvien vēl lolo cerības attiecībā uz viņu
Ēvalds	vēlme piedzīvot brīvu Latviju un būt kopā ar Veltu
Juris	aicinājums godprātīgi darīt savu darbu; būt kopā ar Veltu
Kazimirs	realizēt komunistiskās idejas, cīnīties pret naidniekiem/ atmaksāt par tēvu, tas izpaužas kā pārprasta taisnīguma izjūta

Objekta reprezentantu raksturojums parāda, ka, piemēram, Ēvalda mērķis sastāv no divām daļām: vēlme būt kopā ar Veltu un vēlme gūt brīvu Latviju. Sarunā ar Veltu viņš apstiprina, ka vēlas tikai divas lietas: "Lai Latvija ir brīva un tu..."⁴² Šāds mērķis izgaismo indivīda centienus gan gūt personīgo laimi, gan paveikt kaut ko sociāli nozīmīgu.

Abi mērķi Ēvaldam tāli, un alkas tos sasniegt noved pie iznīcības – bēgot no "Atvariem", kur palikšana kļuvusi riskanta, viņš tiek noķerts. Vēl vairāk, gala rezultātā viņš cietumā pakaras. Turklāt šo notikumu dēļ cieš arī abas Ēvalda slēpējas – Veltas un Augustes dzīves ir sagrautas, jau atkal tiek piedzīvota traģēdija. Nelaimju iemesls nav tikai cilvēku attiecību samezģļojums, bet gan pastāvošā režīma radīts nepārvarams šķērslis. "Vai drīkst riskēt ar tā cilvēka dzīvību, kuru mīl?" – bija vēl viens izrādes rosinātais jautājums pašai sev," raksta Klinta Ločmele. Un pati iekšējā dialogā arī meklē atbildi:

"Tagad gribas uzreiz iesaukties – nē! Jo, par laimi, šāda dilemma savā dzīvē nav bijusi jārisina. Taču, varbūt riskējot, cilvēks kaut uz brīdi var būt mazliet laimīgāks nekā neriskējot? Bet, paraugoties no cita skatu punkta, vai tā nav viņa egoisma izpausme – man tā ir labāk, tāpēc es atļaujos riskēt ar otra cilvēka dzīvi? Tālab izrādē neatbalstīju Ēvalda rīcību. Lai gan, kurš "labais", kurš – "ļunais" tēls, uzvedumā nevar viennozīmīgi pateikt."⁴³

Līdzīgi ir arī ar pārējo objekta reprezentantu mērķiem – katram ir savs īpašais personiskais mērķis, kam līdzteku redzama ar citiem kopīga iecere. Tik cilvēcīgi un vienkārši – dzīvot, būt priecīgam un laimīgam, mīlēt – tas lielākoties ir visu drāmas dalībnieku – subjekta reprezentantu – personiskās vēlmes pamatā, kuru allaž izaicina ideoloģiskie imperatīvi.

Oponents

Viens kopīgs ļunais tēls lugā ir pastāvošā vara. Un līdz ar to – šo spēku pārstāvošās personas drāmā. Taču jau atkal – šie cilvēki nav tikai vienkārši ļuni personāži, katram ir savs attaisnojums, iemesls, kālab sarežģītā laikmeta spiesti rikojas tā un ne citādi.

42 Lapiņš, A. (2008). *Atvari*. 29. lpp.

43 LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas zinātnes nodaļas doktorantes Klintas Ločmeles pētījuma lauka piezīmes, 2010. gada 8. maijs.

"Vara Braslas iestudējuma spēks ir lugas varoņu dziļi nopamatotā argumentācija un sirsnīgā, sil-
tā atmosfēra, kas valda izrādē. Te nav nosodījuma, bet ir cilvēciskas sapratnes intonācija, atklājot
raksturu pretrunas un varoņu tieksmi pēc mierīgas, harmoniskas dzīves, pēc mīlestības un laimes,"

uzsver G. Saulīte.⁴⁴

Galvenais oponenta reprezentants lugā ir čekists Kazimirs. Viņa rīcības mērķis ir mazāk
saistīts ar paša personīgo labsajūtu, viņš jūtas atbildīgs par tēvam savulaik nodarīto pārestību,
kuru jaunā režīma vērtības mudina atriebt. Sarunā ar Juri viņš stāsta savu sāpi, kas tapusi senās
bērnu dienās piedzīvota brīža rezultātā:

"Sermulis laiž ar akmeni! Un tēvam acs ārā ... Pasaki man, par ko? Kāpēc? Tāpēc, ka tēvs bija na-
bags? Tāpēc, ka nelaizīja Sermulim pakaļu? Tāpēc, ka tēvs gribēja būt saimnieks savā zemē? Runā!
Nebaidies! Te neviens stukačs nedzird!"⁴⁵

Ja sākotnēji savas nodarbošanās un veicamo funkciju dēļ Kazimirs būtu uzskatāms tikai
un vienīgi par ļauno spēku pārstāvi drāmā, tad šīs epizodes rezultātā viņš iegūst attaisnojumu,
kālab rīkojies tieši tā un ne citādi. Un līdz ar to nav skatāms kā absolūti nekrietns tēls. Viņš nav
ne melns, ne balts. Viņam sāp sava tēva nelaimīgais liktenis. Savukārt Jura teiktais turpinājumā
vēl jo vairāk akcentē šo drāmā ieausto niansi: "Pats zini, latvieši ir visādi."⁴⁶

Kopumā ņemot, katrs no tēliem kādā brīdī izrādās nodevējs – pret draugu, pret mīļotu
cilvēku, pret svešinieku, pret tautu, – ka ikvienam no viņiem ir kāds iemesls, lai arī cik labs vai
slikts, bet viņu acīs – tas ir attaisnojums savai rīcībai.⁴⁷ Šo drāmā meistarīgi atklāto morāles
aspektu, vērtējot izrādi, uzsver arī S. Radzobe:

"A. Lapiņš lauž joprojām aktuālo mītu par latviešiem kā vienlaidus kristālskaidro cietēju tautu, uz-
sverot, ka pašu latviešu vidū bija gan godīgi un pašaieliedzīgi cilvēki, gan nodevēji un zemiski jaunās
padomju varas pakalpiņi. Lai pierādītu šo domu, dramaturgs nonāk gandrīz vai shēmas gūstā, jo
lugā abu grupu pārstāvju skaits ir gandrīz vai matemātiski vienāds, bez tam tas attiecas uz abām
paudzēm – kā jaunajiem, tā viņu vecākiem."⁴⁸

Laikmetu ilustrējošs ir Kazimira un Jura dialogs, kas precīzi ataino Jura kā oponenta repre-
zentanta transformāciju atbalstītājā:

"Kazimirs: Kas nav godīgi? Ka es atceros, ka tu mani izglābi dzīvību un tagad tevi par to glābju no
drošas lodes? Pēc būtības tu, Jurīt, esi tautas ienaidnieks. Sapрати?

Juris: Un tu – tautas draugs?

Kazimirs: Nepalaid muti!

Juris: Karš ir beidzies! Ar ko tu cīnies? Tie nav friči! Tie ir latvieši! Pietiek asiņu!"⁴⁹

Vienā brīdī ļaudis no visnotaļ tuva cilvēka viens otram pārtop pretiniekā – klasesbiedrs pret
klasesbiedru, kaimiņš pret kaimiņu, darbabiedrs pret darbabiedru, ārsts pret pacientu. "Ātvāru"

44 Saulīte, G. (2008, 24. maijs). Vēstures atvaros ierautie. *Latvijas Avīze*, 25. lpp.

45 Lapiņš, A. (2008). *Ātvāri*. 53. lpp.

46 Turpat.

47 LU Fizikas un matemātikas fakultātes studentes Dinās Beināres pētījuma lauka piezīmes, 2010. gada 8. maijs.

48 Radzobe, S. (2008). Cik atvaraini ir „Ātvāri” jeb jaunā miliča drāma. *Tēātra Vēstnesis*, 3, 29.

49 Lapiņš, A. (2008). *Ātvāri*. 52. lpp.

ļaudis ir visai labi apguvuši šo piespiedu izvēles mākslu: "(Iz)dzīvošanas prakses diktēja jaunu rīcību, ikdienas rutīnu iemācīšanos. Arī dzīvesdarbības elastīgumu, izmaiņu, prasmi salāgot rīcību ar situāciju un apstākļiem," norāda V. Zelče.⁵⁰ Arī G. Saulīte atzīst, ka drāmā veiksmīgi atklātas ne vien laikposmu raksturojošas ārējās pazīmes (cukura vietā tirgū nopirktas smiltis vai kolhoza klubs tiek apgādāts ar vadoņa J. Staļina bisti), bet arī iekšējās, cilvēkā mītošās:

"Daudz nopietnākas ir tā laika zīmes cilvēku apziņā: mūžīgās bailes, piesardzība, aizdomīgums, vēlme izdzīvot par katru cenu, arī uz kaimiņa rēķina, arī apzinoties, ka grūst un irst reiz pamatīgi ieaudzīnātie morāles baušļi. Tādas laika zīmes ļaužu domās un rīcībā tiek iecirstas uz ilgiem gadu desmitiem. Šis drāmas ideja? Ir grūti, pat neiespējami būt godīgam, principiālam, patriotiskam. Un grūti ir tādām nebūt. Šis dramaturģiski izvērtētās dilemmas dēļ drāma "Atvari" ir stāsts par latviešiem – toreiz un tagad. Mūsu priekšā ir oriģināldarbs, kas meklē un savā ziņā arī atrod argumentus varoņu rīcībai sarežģītos apstākļos, kuros latviešu lugu rakstnieki līdz šim izvairījušies iedziļināties."⁵¹

Naivulis, rūpīgais, gādīgais, lāga dvēsele Juris, kurš ir tā brīža valsts sistēmas sastāvdaļa un kuram būtu jāiemieso drāmas antivaronis, galu galā izrādās viens no simpātiskākajiem tēliem auditorijas uztverē un cilvēcīgākais no visiem. Viņš mirst (gan savas slimības dēļ) un paliek godīgs pret sevi un citiem. "Kā tu pats rīkotos? Tie ir jautājumi, kas nedod miera pēc izrādes, pie tiem pat negribot jāatgriežas atkal un atkal," pārdomās pēc izrādes noskatīšanās dalās Andris Morkāns.⁵²

Lugas īpatnība – lielākoties īsie, strupie dialogi – lasītājiem un izrādes skatītājiem atvēl gana daudz brīvas vietas domāt un pārdomāt, vienlaikus šie koncentrētie izteikumi izceļ drāmā ataiņotā 1949. gada fiksējumu un vispār pēckara ikdienas dzīves skaudrumu – pēc iespējas mazāk runāt(ies), mazāk sarunu, mazāk iespēju pateikt ko lieku, līdz ar to varbūt uz brīdi saglabāt savu vai savu tuvinieku dzīvību neapdraudētu. Lugai "Atvari" precīzi izdodas ilustrēt šo pēckara baiļu ierastumu, t. i., "bailes kā galvenais laikmeta atspoguļotājs: bailes par savu un sava tuvākā kailo dzīvību"⁵³

IESKATĪJUMS TEĀTRA KRITIĶU VĒRTĒJUMOS

Vispārīgākie teātra kritiķu vērtējumi 'ieausti' jau lugas analīzes iztirzājumā ar nolūku papildināt izrādes jēgpilnumu, taču vērts vēlreiz akcentēt, ka izrādes veiksmē ir scenārista un režisora izvairīšanās no melnbaltā krāsojuma, patiesas, dziļi cilvēciskas izpratnes veidošana par tā laika dzīves un izvēļu sarežģītību, šauru spektru vai pat neesamību. Teātra kritiķe Undīne Adamaite vērtē:

"Izrādes lielākā vērtība ir cilvēciski siltā intonācija, kas konceptuāli iztieks bez varoņu melnbaltā krāsojuma, nevairoties arī no traģikomiskām situācijām un detaļām. Tas Latvijas kultūrtelpā ir pat novatoriski. Tā ir iestudējuma "Atvari" lielākā intriga. Kā iespējams smieties izrādē, kas skar 1949. gada notikumus? Dramatiskais gadskaitlis izrādē kalpo kā fons cilvēciskajām attiecībām, ne-zūdošai vēlmei ne vien izdzīvot, bet pilnasinīgi dzīvot – priecāties, smaidīt, smieties. [...]"

50 Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. 23. lpp.

51 Saulīte, G. (2008, 24. maijs). Vēstures atvaros ierauties. *Latvijas Avīze*. 25. lpp.

52 LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas zinātnes nodaļas doktoranta Andra Morkāna lauka pētījuma piezīmes, 2010. gada 8. maijs. 53 Turpat.

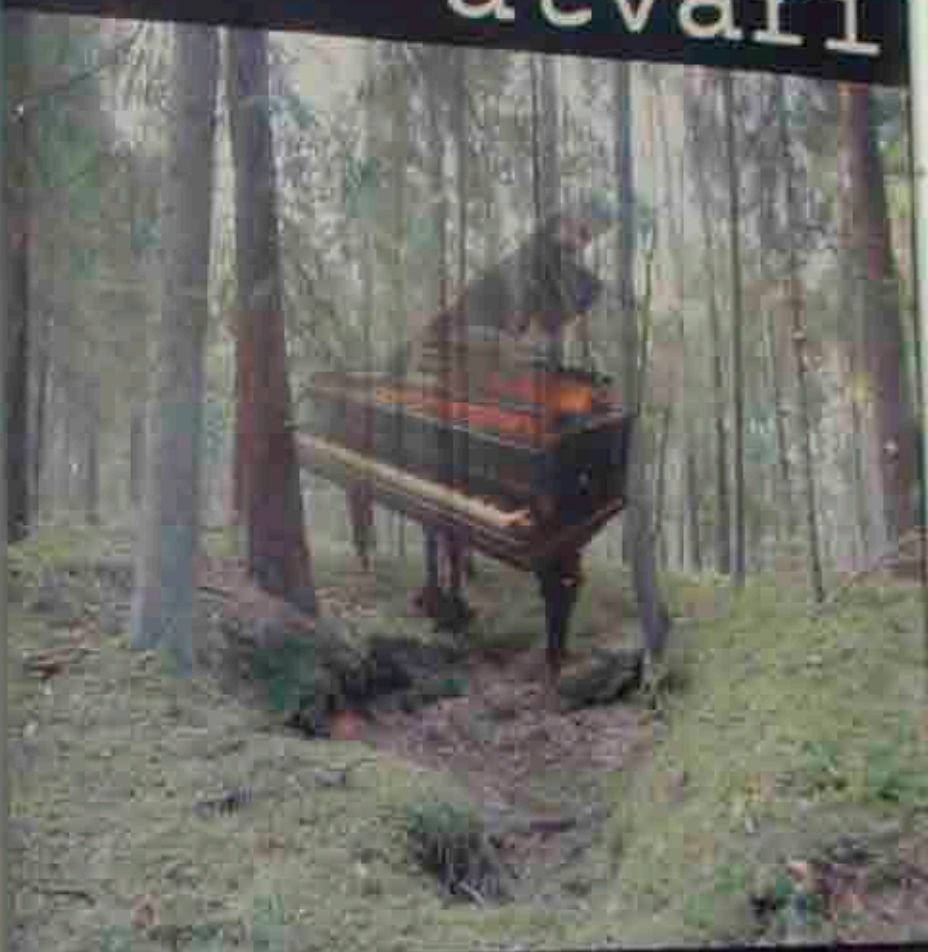

VALMIERAS TEĀTRIS

Alvis Lapīns

atvari

Režisors Vāris Brasla

Drāma 2 daļās

Lomās: Elīna Vāne, Ieese Ramute, Mārtiņš Meiers, Mārtiņš Liepa,
Andris Gross vai Ivo Martinsons, Vizma Kalme, Januss Johansons

2011. gada 11. oktobris

Valmieras Teātris, Valmieras Teātris, Valmieras Teātris

Valmieras Teātris, Valmieras Teātris, Valmieras Teātris

VALMIERAS TEĀTRIS

VALMIERAS TEĀTRIS

Izrādes "Atvari" afiša
Klintas Ločmeles foto

Vissāpīgāk izrādē, manuprāt, izskan tēma par to, kā karš morāli izvaro, ka ir brīži, kad visskaidrākais cilvēks ir spiests melot un izdarīt baisas izvēles."⁵⁴

G. Saulīte Rietumeiropā dzīvojošajiem latviešiem adresētajā laikrakstā "Brīvā Latvija" sniedz atzinīgu izrādes vērtējumu:

"Un vērība pret ikvienu likteni radījusi neatkārtojama izrādes atmosfairu, kuŗā skatītājiem ļauts ne vien apjēgt notikumu drāmatismu, bet arī daudzreiz pasmieties. Par dialoga atjautām, par situāciju absurdu, par cilvēku apjukumu, kā tālāk rīkoties. [...] Šī dzīves pilnskaņa iemiesota izrādē, kas rit kontrastaini un spraigi, to skatoties, jāatzīst – dzimtenes mīlestība, humānisms un patriotisms šai skatuves stāstā netiek apliecināts vārdos, tas ir varoņu rīcības pamatā, konkrētā rīcībā – palīdzēt, glābt, brīdināt, izturēt un piedot."⁵⁵

Vērtējot aktieru sniegumu izrādē, uzslavas veltītas aktierim Mārtiņam Meieram par tik sa-režģītās padomju miliča lomas teicamo un emocionāli pilnskanīgo izpildījumu. S. Radzobe raksta:

"Izrādes lielākais atklājums ir Mārtiņš Meiers miliča – milētāja lomā. Jaunais aktieris metodoloģiski strādā nevainojami – savas jūtas viņš atklāj caur precīzu, mērķtiecīgu iekšējo un ārējo darbību, radot aizkustinošu tēlu."⁵⁶

Savukārt būtisks pārmetums izteikts par nepilnvērtīgi izstrādāto/izspēlēto mīlas trijstūri. S. Radzobe norāda, ka "finālā skatītāji ar lielu pārsteigumu no teksta uzzina, ka tieši šis [Velta un Ēvalds. – *Aut.*] bijis īstais pāris."⁵⁷ Šo pārmetumu svārstīgajam Veltas tēlam izsaka arī teātra kritiķe Mārīte Gulbe: "E. Vānes Velta mulsina ar pozitīvo nenoteiktību. Ko īsti viņa mīl – sirsnīgo milici vai lepno mežabrāli? [...] Īsta, dramatiska saķeršanās šai trijstūrī nenotiek."⁵⁸ Arī U. Adamaite uzsver:

"Dramaturģiski un dīvainā kārtā (Vānes talants liek vēlēties vairāk) arī aktieriski izplūdušas ir mīlas trijstūra – E. Vānes mūzikas skolotājas un A. Grosa mežabrāļa un M. Meiera miliča – attiecības."⁵⁹

Izrādes recenzijās atzinību izpelnījušies arī pārējie drāmas varoņi. G. Saulīte atzinīgi vērtē Kazimira tēlu:

"Mārtiņa Liepas Kazimirs savā pretrunībā ir daudzšķautņains tēls, viņa NKVD kapteinis ir varas rupors un īstenotājs. Ar savu pamatīgu pārliecības izskaidrojumu, ar prasmi pārvaldīt situāciju un virtuozī izmantot demagoģiju."⁶⁰

Kazimira tēla kā noteikta sociālā tipa pārstāvja (no)zīmīgo vietu drāmā akcentē arī S. Radzobe:

54 Adamaite, U. (2009, 18. aug.). Vēsture cukurgraudīnā. *Diena*. 16. lpp.

55 Saulīte, G. (2008, 31. maijs/6. jūn.). Jauna luga, spēcīga izrāde. *Brīvā Latvija*. 5. lpp.

56 Adamaite, U., Gulbe, M., Radzobe, S. (2008, 22. maijs). Latvijas teātru Ābolu ķocis. *Diena*. 20. lpp.

57 Turpat.

58 Turpat.

59 Turpat.

60 Saulīte, G. (2008, 24. maijs). Vēstures atvaros ierauties. *Latvijas Avīze*. 25. lpp.

"Mārtiņš Liepa čekas virsnieka Kazimira lomā radījis precīzu sociālo tipu: viņa varonis ir drīzāk labsirdīgs, nevis ļauns. Bet ko var darīt, ja viņš pasauli redz 'pareizi' – kā vienkāršu baltmelnu bildi, kur vienā pusē ir mūsējie, bet otrā – ienaidnieki. Kaut arī viņš ir skarbais puisis, lietišķs un vīrišķīgs, kurš nepazīst inteligentiski mikstčaulīgas refleksijas, Kazimirs reizumis pat drusku tā kā skumst par aprobežotajiem cilvēkiem, kuriem nav skaidra tik vienkārša lieta, ka padomju vara ir labāka vara pasaulē."⁶¹

Kazimira garo monologu par šķiru pretrunām Ulmaņlaiku Latvijā teātra kritiķe gan dēvē par garlaicīgu un minēto šķiru pretrunu problemātiku – par visiem zināmu.⁶²

U. Adamaite uzsver sievietes esības sarežģītības veiksmīgo atspoguļojumu konkrētajā laikposmā:

"Pārliecinoši un niansēti izskan līnija – sievietes kara traģiskajā bezjēdzībā. Izceļams I. Ramutes darbs bijušās skolotājas, tagad apkopējas, Augustes lomā. Prieks arī par V. Kalmes Ārsti – bez vainas vainīgo nodevēju. Emociju gamma viņas acīs pratināšanas brīdī ir īsta meistarība."⁶³

Kopumā teātra kritiķu vērtējumos izteikta atzinība par A. Lapiņa un V. Braslas spēju tik dziļi, daudzšķautņaini, neviennozīmīgi un tajā pašā laikā cilvēciski, subjektīvi un jūtoši skart latviešu tautai tik grūto laikposmu, atspoguļojot gan varoņu sadzīves realismu, gan sirdsģūtu klātesamību.

SKATĪTĀJU APTAUJAS REZULTĀTI

Lai noskaidrotu auditorijas viedokli, 2010. gada 8. maijā un 7. novembrī tika anketēti Valmieras drāmas teātra izrādes "Atvari" skatītāji. Anketas sākumdaļā uzdotie jautājumi par Latvijas vēsturi tika izstrādāti, pamatojoties uz LU Sociālo un politisko pētījumu institūta (LU SPPI) pētījumu "Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums",⁶⁴ kura ietvaros tika aptaujāti 1000 pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem (no tiem 623 latvieši). Respondentiem tika lūgts atzīmēt, ar kādiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem un to dalībniekiem viņi visvairāk lepojas un par kuriem – kaunas. Šo jautājumu iekļaušana Valmieras drāmas teātra skatītājiem paredzētajā anketā pamatojama ar nepieciešamību salīdzināt stratificētas nejaušas izlases aptaujas datus ar konkrētas cilvēku grupas aptaujas rezultātiem. Aptaujā, kas tika veikta pēc divām "Atvaru" izrādēm Valmierā, piedalījās 96 respondenti.

Pētījuma "Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums" rezultāti liecina, ka biežāk atzīmētā atbilde (45,7%) aptaujāto latviešu vidū ir lepnums par nesenās vēstures notikumiem – Atmodas laiku (demonstrācijas, "Baltijas ceļš", barikādes u.c.) un Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanu (40,3%).⁶⁵ Arī izrādes skatītāju aptauja uzrāda līdzīgus rezultātus, bet, salīdzinot procentuāli, "Atvaru" skatītāji vēl augstāk novērtē Atmodas laika un valstiskās neatkarības atjaunošanas nozīmi nacionālās identitātes veidošanā, attiecīgi 70,8% un 50% respondentu šo atbildi atzīmējuši kā prioritāti.

61 Radzobe, S. (2008). Cik atvaraini ir "Atvari" jeb jaunā miliča drāma. *Teātra Vēstnesis*, 3, 31.

62 Turpat. 32. lpp.

63 Adamaite, U., Gulbe, M., Radzobe, S. (2008, 22. maijs). Latvijas teātru Ābolu ķocis. *Diena*. 20. lpp.

64 Tuvāk sk.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 187.–188. lpp.

65 Turpat. 187. lpp.

Savukārt, vērtējot Latvijas vēstures notikumus, par ko respondenti visvairāk kaunas, LU SPPI pētījums liecina, ka latvieši visvairāk kaunas par latviešu līdzdalību PSRS represijās (32,7%),⁶⁶ bet "Atvaru" skatītāji – par latviešu dalību holokaustā (40,6%). Šo atšķirību varētu skaidrot ar iespaidu pēc tikko redzētās izrādes, jo ārste, kura sadarbojas ar čeku cerībā glābt savu dēlu, ir parādīta tik saprotami un skatītāju līdzjūtību raisoši, ka vismaz uz laiku mainās izpratne par latviešu sadarbošanos ar padomju okupācijas režīmu. Iespējams, ka izrādes iespaidā šī atbilde vairāk saplūda ar upura jēdziena izpratni un vienlaikus pastiprinājās kauns par iespējamā "pāridarītāja" lomu – latvieti kā holokausta līdzdalībnieku. Tomēr liela daļa "Atvaru" skatītāju atzīmēja, ka izjūt kaunu par PSRS īstenotajām represijām pret Latvijas iedzīvotājiem (50%), kā arī latviešu sadarbošanos (kolaboracionismu) ar padomju okupācijas režīmu (26%). Jāuzsver, ka par cilvēku dzīvi padomju laikā kaunas samērā neliela daļa respondentu (9,3%), kas zināmā mērā skaidrojams ar izpratnes līmeņa par dzīves sarežģītību, izvēļu trūkumu vai pat neesamību padziļināšanu pēc izrādes noskatīšanās.

Skatītājiem tika lūgts novērtēt, kuru izrādes personāžu rīcība uzskatāma par pieņemamu (3. tab.).

3. tabula

Skatītāju vērtējums, atbildot uz jautājumu "Kuru lugas personāžu rīcību Jūs uzskatāt par pieņemamu?"

PERSONĀŽS	% (N=96)
Auguste	67,7
Juris	66,6
Velta	61,4
Ēvalds	42,7
Ārste	37,5
Kazimirs	10,4
Dūšīgais vīrs	3,1

Velta, Jura un Augustes rīcību kopumā drāmā kā pieņemamu vērtē lielākā daļa skatītāju, savukārt Ēvalda un Ārstes rīcībai attaisnojumu rod vien mazāk nekā puse apvaicātās auditorijas. Jāuzsver, ka vismazāk pieņemama skatītājiem šķitusi tieši padomju varai vislojālāko varoņu – Kazimira un Dūšīgā vīra rīcība.

Skatītājiem tika uzdoti arī citi būtiski, ar izrādes sižeta problemātiku saistīti jautājumi. Apgalvojumam "Ja kādu mīl, tad nedrīkst riskēt ar viņa dzīvību" piekrita 83,4% respondentu. Uz jautājumu "Vai nodevība un meli ir attaisnojami ar mīlestību?" 58% respondentu atbildēja noraidoši. 59,3% apstiprināja, ka nodevība bija okupētās Latvijas dzīves norma, savukārt uz tik būtisko jautājumu "Vai, zinot vēsturi, spējam piedot nodevību?" apstiprinoši atbildēja 57,3% izrādes skatītāju. Anketas beigās izrādes skatītājiem tika lūgts dalīties savās pārdomās. Kāds respondents/e uzsvēra:

"Kara laiks ir pārlietu sarežģīts, lai mēs būtu tiesīgi tiesāt, jo neesam tai laikā dzīvojuši."

⁶⁶ Rozenvalds, J., Ijabs, I. (2009). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. 188. lpp.

Manuprāt, izrāde tiešām ir vismaz dažu vēstures stundu vērtīgumā, jo šeit tas laiks tiek pastāstīts tieši no cilvēciskā skatpunkta. Līdzīgi kā brauciens pa Ziemassvētku kauju vietām, kur stāstīja tieši kā gāja karavīriem – šajā izrādē dzirdētais un redzētais aizkustināja daudz vairāk kā sausie fakti vēstures grāmatā. Vēsturiskie fakti, piemēram, cilvēku slēpšana sasaucās ar to, kas bija dzirdēts par tiem laikiem no ģimenes locekļiem, un tas viss lika vēlreiz to pārdomāt.

Izrāde "Atvari" ir skatāma ar savu personisko pieredzi. Ar pašreizējo vēsturisko un sociālo atmiņu, salāgojot to ar tālaika varoņu pasauleskatījumu. Salāgojums notiek kā ķīmiska reakcija, tā iedarbojas emocionāli un mūžam aktuāli.

Līdzdalības novērojuma dalībnieku piezīmju fragmenti. 2010. gada 8. maijā.

NOBEIGUMS

"Atvari" ir stāsts skatītājam/auditorijai, kas radīts lugas autora un režisora veiksmīgā tandēma rezultātā, iespējams, pat nerēķinoties, ka skatuves darbs gūs tik ievērojamu rezonansi, un neparedzot, ka tā varētu būt daļa no latviešu traumētās/sāpīgās iekšpasaules atjaunošanas procedūras, kas pasniegta vieglāk uztveramā paraugā, nekā to varētu gaidīt. Šī drāma ne tikai liek jautāt, bet arī sniedz atbildes uz sasāpējušiem jautājumiem. Tā, piemēram, Kazimira sāpe (un daudzas citas), domājams, iesakņojušās daudzos latviešos, gan varbūt citādā formā, taču "Atvaru" Juris sniedz gaužām vienkāršu, bet fundamentāli nozīmīgu atbildi latviešu nacionālās identitātes diskursā – "latvieši ir visādi". Un šis ierindas, taču pietiekami nozīmīgais/dziļais izsacījums ir svētīgs. Svētīgs tālab, ka tiek pasniegts uzmanīgi un saprotami, turklāt tie ir vārdi, ko šodienas cilvēks ar iemantoto sāpi citādos apstākļos varbūt nekad nesadzirdētu – viņam to neviens neteiktu vai gluži vienkārši pats par to neprātotu. "Atvari" pasaka caur ikdienas varonības un nekrietnības piemēriem, tomēr allaž subjektīvi pamatotiem. Izrādes rafinētais nozīmju

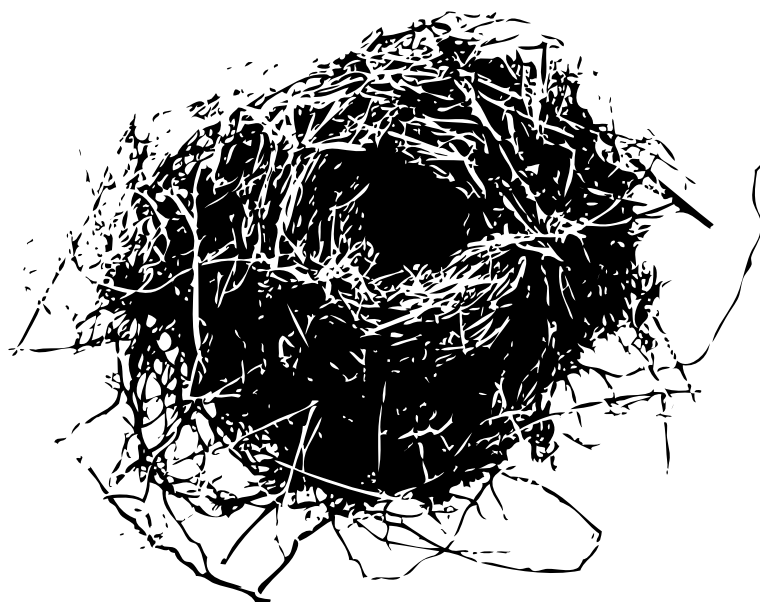
ietilpīgais nosaukums norāda uz "Ātvariem" ne vien īpašvārda nozīmē, bet arī uz atvariem cilvēkā – mājīgiem, negaidīti bīstamiem, fatāliem.

Teātra kritiķu vērtējumos izskan atzinība par A. Lapiņa un V. Braslas radošā tandēma meistarību smalkā un daudzšķautņainā veidā skart un atklāt latviešiem tik sāpīgo vēstures laikposmu, izvairoties no varoņu melnbaltā krāsojuma. Arī izrādes skatītāju aptaujas rezultāti liecina par augstu izpratnes un līdzjūtības līmeni pret padomju okupācijas apstākļos ieslodzīto varoņu rīcību; mazāk pieņemama un attaisnojama skatītājiem šķitusi padomju varai iztapīgo un lojālo varoņu nostāja.

Visbeidzot, vai drāmas notikumos saskatāms/izvirzās galvenais varonis? Nozīmīgas ir visas darbojošās personas, jo katrs no viņiem "Ātvariem" piešķir *garšu*, katrs veido savu 'stāsta nodaļu', piedaloties ar savu raksturu, rīcības motīviem un svarīgumu. Kopā viņiem izdodas pastāstīt to, kas savulaik noklusēts. Tomēr viens personāžs akcentējams vairāk – Juris, tēls, kurš parāda, ka svarīgāks par visu ir cilvēks un viņa godīgums, ne amats, ne ambīcijas, ne tobrīd pastāvošais ideoloģiskais ietvars.

Paaudzei, kam bija šai laikā jā(iz)dzīvo, šī izrāde ir kā veltījums, kā gudrs un sapratnes pilns apliecinājums laikposma sarežģītībai, savdabīgs attaisnojums cilvēku mēģinājumiem pielāgoties dzīves kārtības neizbēgamībai. Savukārt paaudzei, kam 1949. gads nesakņojas individuālajā pieredzē, bet gan kolektīvās pagātnes un identitātes apjēgsmē, izrāde kalpo kā sociālās atmiņas (re)āģents, kā sirdi skarošs vēstures stāsts, kas meistarīgi atklāts caur sadzīves artefaktu izmantojumu, piemēram, cukurs kā nenovērtējama dāvana mīļotajai. Izrāde ir brīva no politiskām klišejām, sižetu caurstrāvo patiesa pietāte pret varoņu izvēlēm, lai arī cik 'atvarainas' lielākoties būtu šo izvēļu konsekvences.

Piezīmēm

3. NODAĻA

Platforma

Kādam gan jābūt brīvam cilvēkam? Vai viņš ir tas,
kā rīcībā plaši līdzekļi, tiesiska un morāliska
neatkarība, kas atbildīgs par saviem darbiem tikai
savas sirdsapziņas priekšā?

Vilis Lācis.
Cilvēki maskās. 1935

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"

Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). (2010)

Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija

Rīga: LU SZF SPPI

257.–275. lpp.

ANTA RUGĀTE

Alūzijas par talantu sprostā

Anta Rugāte, Mg. jur., filoloģe

Pētnieciskās intereses – nacionālā identitāte (personības un varas attiecību kopsakarības), biogrāfiskie dati un laikmeta konteksts, mantojums un atmiņa caur saziņas liecībām.

E-pasts: anta.rugate@inbox.lv

ANTA RUGĀTE

ALŪZIJA PAR TALANTU SPROSTĀ

Viļa Lāča romānam “Pazudusī dzimtene” pievienotais turpinājuma/nobeiguma teksts, kas ir uzrakstīts no 1949. līdz 1952. gadam, ir ciešā saistībā ar šī teksta radīšanas laiku un pārsteidzošā paralēlē ar paša rakstnieka piedzīvoto. Savulaik rakstītie komentāri par romāna saturu, tajā izteiktajām idejām vai alegorijām 20. gadsimta vidus traģisko Latvijas valsts un cilvēku likteņu peripetijās rada maldīgu priekšstatu par šo literāro tekstu arī bez interpretācijām no tā saucamā šodienas viedokļa. Piedāvātais vēstījums ir par to, kā aizvien uzstājīgāk nostiprinājas mana atskārsme, noģiedums un pieļāvumi, ka autors kā cilvēks pieminētajā tekstā ir **uzrakstījis** to, ko citur nav varējis pateikt, pats būdams padomju sistēmā tieši politisks darbinieks: par sapņiem un zaudējumiem, par traumām un nebeidzamām sāpēm, par neizbēgamību, izmisumu un nespēku pret nenovēršamību, par aizvien vēl dzīvo un tik naivo, nebeidzamiem “kāpēc?” un “kā?” pārpildīto ilūziju, iespējams, ideālkomunista utopiju – brīvu valsti. *Atslēgvārdi:* Vilis Lācis, stereotipi, sistēma, sprosts, trauma, noģieda, līdzība, alūzija.

*Kas viņai zināms par otra cilvēka pasauli?
Tikai noģiedas*, tikai pieļāvumi,
tikai atskārsme – pat par tuviniekiem ...*

Regīna Ezera

* Noģieda, -as, -s: novec. nojauta, nojausma. Sk.: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1984. 5. sēj. 548. lpp.

ĪEVADS JEB KONTEKSTS

Pārcilājot kāda cienījama vecuma tāla radnieka šaisaulē atstātās grāmatas, kas tika man novēlētas nenoskārstai *vaj'dzībai*, uzmanību piesaistīja divi vienāda izmēra brošēta izdevuma pāriesējumi cietos vākos: 1933. gadā “Jaunāko Ziņu” spiestuves izdevums vecajā drukā Viļa Lāča romāns “Zvejnieka dēls” un 1941. gadā “VAPP¹ Daiļliteratūras apgādniecības” izdotais arī Viļa Lāča romāns “Pazudušā dzimtene”.

Senu izdevumu pasītes allaž ir interesantas, ar faktiem, kas gana daudz pasaka par jebkura izdevuma saistību ar tā iznākšanas laiku un vietu, un žēl, ka 21. gadsimta Latvijas daudzo izdevēju ignorance pret šādu “sīkumu” ir kā norma. Par “Zvejnieka dēla” “Jaunāko Ziņu” iespaidumu dati gan visai trūcīgi – tikai spiestuves tālaika adrese L. Kalēju ielā Nr.29. Turpretī otrā romāna “Pazudušā dzimtene” izdevējs izsmeļoši liecina: manuskripts nodots salikšanai 1940. gada 2. decembrī, parakstīts iespiešanai 1941. gada 7. februārī VAPP 89. spiestuvē Rīgā, Pils ielā 14, izdots 10 000 eksemplāru. Pieļauju, ka grāmata mana attālā radnieka rokās nonākusi aprīlī, maijā un, spriežot pēc tumšākiem laukumiem uz lappušu apakšējiem stūriem, tikusi gana daudz lasīta. Ar šo grāmatu varoņiem izauga vairākas paaudzes, kuru vidū arī mani jau sirmie skolotāji, kam aizlūst balss, ja sarunā tiek pieminēti Viļa Lāča literārie darbi un viņa personības neapskaužamais liktenis.

Vēl apmeklējot pamatskolu (1959), tiku daudzkārt skatījusi tālaika izpratnē neparasti veidotu, krāšņu baletu pēc V. Lāča romāna “Pazudusī dzimtene” motīviem ar svešādu libreta

1 VAPP – Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde.

RIGONDA

BALETA DZĪVES LIELAIS NOTIKUMS – R. GRINBLATA BALETA
"RIGONDA" IESTUDĒJUMS 20. GS. 50. GADU BEIGĀS
UN 60. GADOS

Padomju Latvijas un Padomju Igaunijas baleta
dzīves lielais notikums – R. Grinblata baleta
"Rigonda" iestudējums 20. gs. 50. gadu beigās
un 60. gados

Padomju Latvijas populārā zīmola "Rigonda" lietojums radiorūpniecībā un saldumu ražošanā

Radiolas "Rigonda" izgatavoja Rīgas Radio rūpnīca, to dizaina autors Ā. Irbīte. RTU Elektrosakaru un telekomunikāciju vēstures muzeja krājumos glabāto radiolu "Rigonda" fotogrāfijas

A/s "Laima" šokolādes "Rigonda" ražošanu turpina joprojām

nosaukumu “Rigonda” (R. Grinblata mūzika, H. Tangijevs-Birznieces horeogrāfija), kurā spoži dejoja mana baleta pulciņa skolotājs Rīgas 6. vidusskolā Alfrēds Spura, kā arī latviešu baleta megazvaigznes – Velta Vilciņa un Haralds Ritenbergs. “Laimas” šokolāde “Rigonda” ar lazdu riekstiem ir manas bērnības “saldā” atmiņa, kas palaikam kārdina to nobaudīt aizvien, jo ir viegli atpazīstama citu iepakojumu vidū: jūras liedags, palma, debesis un saule. Savukārt, veco lietu skapī vēl glabājas stereo radiola “Rigonda” un skandas ... Tolaik baleta librets mani diez ko neinteresēja, romāns “Pazudusi dzimtene” obligātās literatūras sarakstā nebija iekļauts, tāpēc netiku to lasījusi, taču, tā kā Rīgas Latviešu biedrības namā šoruden pulcējāmies skolas 90. dzimšanas dienā, atmiņas bija uzrušinātas, un izaicinājums nostājās manā priekšā tikpat reāls kā aiz loga austošais brīvdienas rīts un vilciens, ko biju izvēlējusies par savu vedēju līdz Ludzai, kritu kārdinājumā ...

Kā jau tas allaž ir ar labi uzrakstītu tekstu, vienā elpā “apriju” to piecās stundās līdz pēdējai 236. lappusei, kurā – “Pirmās daļas beigās”. Viļa Lāča Raksti 10 sējumos (1959–1962) savulaik tomēr tika saglabāti manā Ludzas dzīvoklī, tāpēc bez kavēšanās meklēju romāna turpinājumu. Otrajā sējumā atradu divus darbus (gluži kā man novēlētās divas grāmatas!): “Zvejnieka dēls” jau kā divdaļīgs romāns, toties “Pazudušā dzimtene” ar rediģētu nosaukumu “Pazudusī dzimtene”, tikai nevis ar apsolīto otro daļu, bet ar 1.–14. nodaļas datējumu – 1940. gads, un 15.–18. nodaļa: 1949.–1952. gads. Misiņa bibliotēkas lasītavā atradu romāna pilnizdevumu, kas nodots salikšanai 1953. gada 24. februārī, parakstīts iespiešanai 1953. gada 25. martā metienam 10 000 eksemplāru. Tajā un Rakstu otrajā sējumā pirms romāna ievietoto papildlapu “No autora”, ko Vilis Lācis pats datējis ar 1953. gada 12. februāri (Staļins tobrīd ir vēl dzīvs ...), ar nolūku lasīju tikai pēc tam, kad biju izlasījusi romānu.

VILIS LĀCIS: “VISIEM IR TIESĪBAS SAPŅOT, BET NE VISI SAPŅI PIEPILDĀS.”²

Dzīvojam 21. gadsimtā, kad nekas vairs nav noslēpjams: diplomātu sarakste, intīmās attiecības, politiskās virtuves un izgāztuves. Ar joni tuvojamies tam, ka varēsim uzminēt cilvēku domas. Dzīvo cilvēku domas. Ja pirms tam īstenuma failu nenojauks kāds hakeris – interpretators... Taču kā ir un kā vēl būs ar no dzīvo vidus aizgājušā, “ne anonīmā” indivīda, jo īpaši personības, domu ietērpuma un vārdu izvēles “mārkētēšanu” – ar viņa savulaik piedzīvotā un pārdzīvotā, sajūtu un domu pieraksta īstenumu, ar tā atzišanu, apšaubījumu vai pat noliegumu? Vai mazums piedzīvots, ka, ja kas reiz ir bijis labs, tad tagad tomēr – slikts! Ja nav bijis nekā slikta, tad nu gan ir sliktais beidzot jāatrod? Kādas važas nesīs līdzī mirkļa efekti un politizētas sensācijas? Uz līdzīgām pārdomām jau turpat divdesmit gadus vedina pieredzētās manipulācijas ar nepilnīgu informāciju, veiklu jauno tehnoloģiju izmantotāju “klikšķos” deletējot viņuprāt it kā lieko. Vai “viņi” maz apjauš satriecošo līdzību ar pašu nekad nepiedzīvoto “cenzūru”? Kas un kā vēl notiks, tā ar pašu rokām graujot vienīgo latviešu mantojumu? Man tāda cietčaulība nešķiet pieņemama.

Jebkuru tekstu lasām tāpēc, ka tie nav tikai gramatiski pareizā secībā sarindoti vārdi. Tomēr uzrakstīto katrs izlasām atšķirīgi.

Lasīt tekstu, zinot, ka to latviski rakstījis Vilis Lācis, neapstrīdami traģiska personība, nevis “dendijs” vai “iztapoņa”, nostiprinājās atskārsmes sajūta līdzībās, un kā slidošā teksta rinda zem attēla, īpaši romāna nobeiguma četrām nodaļām, burtiski “rakstījās” paralēlais stāsts.

2 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. Grām.: Lācis, V. *Raksti*. Rīga: LVI. 2. sēj. 667. lpp.

Tiešām alūzija³? Izaicinājums tai stereotipiskai, paviršai, divkosīgai, parazitējošai un klaji naidīgai attieksmei pret latvieti Vili Lāci, kad ne mazums šodienas publisku indivīdu, arī latviešu, bravūrīgi apgalvo, ka nav lasījuši un arī nedomā jebkad lasīt **v i ņ a**, ar to domādami “tautas nodevēja”, darbus? Izaicinājums šķita pietiekams, lai papētītu kontekstu tā laika liecībās komunikatīvajā laukā. Izvēlējos sabiedrības lielākās daļas dzīves toņa noteicēju tolaik, latviešu laikrakstu “Jaunākās Ziņas”, un bez aizspriedumiem pievienoju savas labdabīgās pārdomas par talantīga cilvēka likteni. Vilis Lācis atstāja mantojumu, ap kuru ir pulcējušies dažādu laiku un motivāciju interpretatoru bataljoni, kuru virsnieki un ierindnieki vairumā gadījumu gan dzīvoja un piedzīvoja savu vienīgo pieredzi, gan arī izpaudās padomju laika sistēmā. Jebkura rakstnieka mantojums ir arī viņa domu biogrāfija ... Es ieraudzīju, kā **v i ņ š**, latviešu rakstnieks Vilis Lācis, bija nonācis sistēmas sprostā.

Trīsdesmit piektajā dzīves gadā, 1939. gada ziemā, Vilis Lācis ir populārākais rakstnieks. Viņa “Zvejnieka dēla” izdevumi radīja sava laika literāru sensāciju un dramatisējumi iekaroja katru kaut cik ievērojamu skatuvi. Romāna lielformāta ekranizējums 1940. gadā piedzīvoja patiesu triumfu. Līdz šim laikam tādu panākumu nav bijis nevienam latviešu prozas rakstniekam! Lielākais laikraksts “Jaunākās Ziņas” pasūta savam līdzstrādniekam, rakstniekam Vilim Lācim, jaunu eksotisku, intriģējošu, vieglu lasāmvielu, lai to publicētu turpinājumos, tādējādi ar garantiju nodrošinot iespēju laikraksta popularitātes un ienākumu celšanai (lai cik sīvas) konkurences apstākļos. Piesakot jauno romānu, laikraksts informē par tā saturu un pilnīgi noklusē “Pazudušās dzimtenes” atmaskojošo, pret koloniālismu vērsto raksturu. Anotācijā paskaidrots, ka Ako, klejotot pa svešām zemēm, tikai “iepazīstas ar balto cilvēku tikumiem, gudrību un atziņām”. Kā romāna vadošo ideju “Jaunākās Ziņas” izceļ Ako personisko traģēdiju: “Pār visu domīnē Ako lielās ilgas pēc dzimtenes un traģiskā mīla uz salu meiteni, kura paliek mājās un gaida viņa atgriešanos.”⁴

Manā uztverē “Pazudušā dzimtene” ir romantisku piedzīvojuma vīzija, kurā autors, iespējams, apzināti, jo paša pieredze uz kuģiem deva tādu iespēju, konturējās savu un savas tautas – latviešu – nākotni. Cilvēka sapnis? Rakstnieka sapnis? Latvieša sapnis? Turklāt, ja sižets risinās “ļoti tālu”, citā puslodē un citā kontinentā, autors itin droši var attīstīt jebkuru alegoriju. Taču tas nav tikai mīlas romāns vai “saldais ēdiens” avīzes lasītājiem.

Misiņa bibliotēkā glabājas tolaik lielākā neatkarīgā laikraksta “Jaunākās Ziņas” veidotā ikdienas komunikatīvā konteksta “maize”, ar ko “baroja” uzticīgo lasītāju sabiedrību. Ja tā par skarbu, tad: vai 1939./40. gadā kāds maz apjēdza, ka jau dzīvo okupētā Latvijā?

1940. gada 1. maijs: Likums par valsts aizsardzību (Ulmaņa pieņemtā Kara ministra un armijas satversme); LTA: Maršala Vorošilova pavēle “Padomju Savienība ies pa miera ceļu” [..] 183 miljonus lielās tautas nelokāmā griba [..] sargā Ļeņingradas un Ziemeļrietumu robežas drošību.

3 Alūzija: saturiska norāde, mājiens, kas liek noprast vispārzināmu vēsturisku vai literāru faktu. Sk.: Grāpis, A. (2001). *Literatūrteorija vidusskolai*. Rīga: Zvaigzne ABC. 160. lpp. Alūzija (fr. allusion < lat.) – stilistiska figūra, kurā kādam dzīves faktam uz analogijas pamata piekārto tēlainu izteicienu; izteiciena pamatā var būt pazīstams vēsturisks notikums, Bībeles stāsts vai literārs darbs (piemēram, Pirra uzvara, trīsdesmit sudraba graši, Ahileja papēdis u. tml.). (Baldunčiks, J. (red.). (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. 47. lpp.) Allusion – usually an implicit reference, perhaps to another work of literature or art, to a person or an event. (Cuddon, J.A. (1991). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. New York: Penguin. P. 29.) Allusion, an indirect or perssing reference to some event, person, place or artistic work, the nature and relevance of which is not explained by the writer but relies on the readers familiarity which what is thus mentioned. (Baldic, C. (1996). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press. P. 6.) Allusion n.f. Mot, phrase, parole par lesquels on évoque l'idée de quelqu'un, de quelque chose sans en parler de manière précise: Il ne saisit pas l'allusion voilée à ses opinions de jadis (syn.: sous-entendu). A quoi faites-vous allusion? Il crut découvrir dans ses paroles vagues une allusion personnelle à sa situation difficile. (Dubois, J. (1971). *LAROUSSE dictionnaire du français contemporain*. Paris: Librairie Larousse. P. 47.)

4 Gudriķe, B. (1971). Komentāri. Grām.: Lācis, V. *Kopotī raksti*. Rīga: Liesma. 4. sēj. 513. lpp.

9. maijs: Prasa Čemberlena atkāpšanos; Valdības krīze Anglijā nenovēršama; Pie Valsts Prezidenta akreditēts Padomju Savienības sūtnis Vladimirs Derevjanskis I. Zotova vietā. [...] 1939. gada 5. oktobra pakts ir ienesis jaunu, svarīgu elementu mūsu valstu kopīgajā ģeopolitiskajā telpā.

10. maijs: Vācija sāk kara darbību Beļģijā, Holandē un Luksemburgā; Ribentropa deklarācija;

11. maijs: vinjete "1934–1940" un foto, kurā Ulmanim līdzās meitene ar spaini un zēns ar lāpstu, paraksts: "Svinam svētkus kara laika apstākļos".

14. maijs: Sveicam tautas vienības svētkos!; "Pravda" pareģo pilnīgi jaunu kara posmu: Padomju militārā laikraksta "Krasnaja zvezda" vērtējums par notikumiem Holandē un Beļģijā.

16. maijs: Uzvarēsim modrības, izturības un pašizliecības bruņās tērpti (Ulmaņa runa 15. maija svētkos, tās vidū reklāma "Skūties ar putām ir bauda – Putas 1,20 Ls, latviešu sastādīts un ražots").

28. maijs: Sākusies ielenkto sabiedroto armiju agonija, saka padomju lietpratējs, majors Gordijenko "Izvestijā"; Beļģija kapitulē.

8. jūnijs: "PAZUDUŠĀ DZIMTENE", Viļa Lāča jaunais romāns, 1. daļa "Laimīgo sala".

17. jūnijs: Jāvaida savstarpējai uzticībai! (Ulmaņa Latgales Dziesmu svētku runa radio); TASS: "Par padomju–latviešu un padomju–igauņu attiecībām", paziņojums, ko Molotovs valdības vārdā nodod sūtnim Kociņam Maskavā.

18. jūnijs: "Eš palikšu savā vietā, jūs palieciat savās" – Valsts Prezidenta aicinājums tautai; iedzīvotājiem aizliegts pulcēties ielās.

19. jūnijs: Vilis Lācis, "PAZUDUŠĀ DZIMTENE", 9. turpinājums 3. nodaļa "Ako mācās paklausīt"; Nevajag iepirkt pārmērīgus preču vairumus; Padomju lietpratēji raksturo stāvokli.

21. jūnijs: Jaunais Ministru kabinets stājas darbā; Jaunais Ministru prezidents prof. Dr. Augusts Kirhenšteins; Karš Āfrikā; Līgo svētku pārtikas tirgi Rīgā.

Man nav nācies dzirdēt par "Jaunākajām Ziņām" kā par tālaika komunikācijas un informācijas milža kolaboracionismu ar okupācijas varu. Tomēr avoti pārliecinoši rāda pietiekami "eksotisku" virsrakstu "sabiedrību" un tās "varoņiem", kas ir gatavi iekļaut savā vidū "Pazudušo dzimteni". Tāpat pieļāju alūziju, ka viss notiek ar laikraksta īpašnieku un izdevēju pilnu apzināšanos "kas notiek", vai arī par diezgan saprotamām "Jaunāko Ziņu" bailēm palikt "ārpus". Tomēr viss notika tik un tā, jo tā bija paredzēts. Taču no "šodienas viedokļa" Emīlija Benjamiņa ir nevainīga un upuris. Lācis – maita, pie visa vainīgs, nodevējs! Bet ja nu eņģelis, ko sātans izmantoja? Absurds? Taču literatūrpētnieks Ilmārs Laugalis par Lāci esot teicis, ka viņš "dzīvoja ar pistoli pie pieres".⁵ Bailes nevienu nepasargā no sāpēm un nenosargā no neveiksmes vai kļūdas. Vai jēl kāds to spējis? Lācis nebija izņēmums. Un ne jau Lācis pats pēc amata tincinājās, lai gan viņa ambīcijas, iespējams, pieļāva šādu variantu (sk. romānu "Atbrīvotais zvērs"). Lācis bija cilvēks ar savām vajībām, kā ikviens no mums. Lācis nebija "eņģelis". Lācis nevarēja zināt nedz arī paredzēt savas kļūdas, neveiksmes, savus maldus un savas pēc tam nekad nebeidzamās sāpes, kad 1940. gada jūnijā saņēma atraidīšanai neparedzēto piedāvājumu "pār kvalificēties" par valstsvīru. Šī Lāča kļūda izrādījās liktenīga.

Laiks allaž glabā pārsteigumus, ja faktiem un liecībām nepieiet stereotipi, reizēm pat nelietīgi, un ja "sensacionālus atklājumus" neizmanto jaunām manipulācijām. Minēšu daudziem šodien vēl nezināmu piemēru: nepublicētie Aspazijas dzejas rokraksti, kuros atrodama 1940. gadā rakstītā un kādam izdevumam nosūtītā slavas dzeja Staļinam.⁶ Iespējams, saņēmēji nenoticēja rakstītājam un, par laimi, nepublicēja, tā paglābjot izcilo latviešu dzejnieci cienījamā vecumā "vismaz no kauna", kā to delikāti piemetināja fakta atklāja. Un gan jau, ka šo faktu zināja arī pazīstamā Aspazijas daiļrades pētniece Saulcerīte Viese, taču bija godīga pret laiku, kad tas notika, un dzejnieci, neizmantojot nožēlojamai sensācijai un savas personas izcelšanai. Zīmīgs, tikpat kā paradigma, tādā sakarā ir Voldemāra Kalpiņa atzinums, ko savukārt uzsver Rakstniecības

5 Sokolova, I. (2008). *Par un ap Vili Lāci*. Rīga: Antēra. 158. lpp.

6 Miezīte, I. (2010). *Nepublicētie Aspazijas dzeju rokraksti*. Referāts Rakstniecības un mūzikas muzeja konferencē 2010. gada 26. novembrī "Krājuma pētījumi 2010".

un mūzikas muzeja pētnieks Andrejs Grāpis: “Četrdesmitajā gadā mēs visi bijām tik naivi.”⁷

1940. gads – Āfrika mostas, izrāda muskuļus un gatavojas saraut koloniālisma važas, Eiropā karš. Pieprasītā eksotiskā romāna “Pazudušā dzimtene” turpinājumus “Jaunākās Ziņas” konsekvēnti turpina drukāt līdzās citu “eksotisko” virsrakstu varoņiem, kuri nostiprina savas ekskluzīvās pozīcijas Latvijā, izmantojot visietekmīgāko ieroci – komunikatīvo lauku.

1. jūlijs:

1. lpp. – Anulēts Latvijas un Igaunijas sadarbības līgums; Krievu valodas kursi pamatskolu skolotājiem sāksies 10. jūlijā (organizē Izglītības ministrija ar skolotāju biedrību, pieteikušies 3900 skolotāju);

2. lpp. – Kara ministra ģenerāļa Dambīša runa: Katram karavīram jāzina, ka Latvijas un Padomju Savienības draudzība nodrošina mūsu valsts neatkarību;

3. lpp. – Padomju Savienības lauksaimniecības izstāde; Visas prasības valdība nevar izpildīt uz reizi;

4. lpp. – Strādniekiem un arājiem reiz ausis gaišais rīts;

5. lpp. – Pilsētnieku bērni jāatstāj laukos; Latvijā ielaidīs tikai augstvērtīgas filmas; Radiofonā ievadīti strādnieku rīti: Vakar radiofonā pirmo reizi sniedza strādnieku rīta programmu, ko ievadīja Internacionāle. Tālāk sekoja stāstījums par Padomju Savienības tautu vadoni Staļinu, par viņa tālredzīgo politiku, kas pasargājusi šīs tautas no kara briesmām. Pēc tam atskaņoja “Dziesmu par Staļinu”. Strādnieki rīta programmai sekoja ar atsaucību un interesi;

9. lpp. – Padomju lietpratēji par gaidāmo vācu uzbrukumu Lielbritānijai.

18. jūlijs:

1. lpp. – Katrs karavīrs, kas sadarbosies ar tautu, paliks armijas rindās; CVK paziņojums: Par Latvijas darba tautas bloka kandidātu sarakstu No.1 nobalsoja 1 155 807 vēlētāji.

19. jūlijs:

1. lpp. – uzsaukumi: Lai dzīvo nesagraujama un mūžīga savienība ar mūsu lielo draugu – Padomju Sociālistisko Republiku Savienību!; Paziņojums, ka Saeima sanāks 21. jūlijā.

20. jūlijs:

1. lpp. – Apsveicam 14. Latvijas Padomju Republiku! Lai dzīvo sociālistiskā Padomju Latvija! Lai dzīvo PSRS! Lai dzīvo Vissavienības lielinieku partijas politiskais birojs! Lai dzīvo Kominterne!; Staļina konstitūcija; “Subotņiks”;

13. lpp. – Vilis Lācis, “Pazudušā dzimtene” turpinājums.

21. jūlijs:

1. lpp. – LR Saeimas pateicība un sveiciens J. V. Staļinam un V. M. Molotovam (abu fotogrāfijas);

4. lpp. – Deklarācija par iestāšanos PSRS;

6. lpp. – Deputāta V. Lāča runa Saeimā “Kopā ar Padomju Savienību pretim kopīgai nākotnei”;

8. lpp. – Vilis Lācis, romāna “Pazudušā dzimtene”, turpinājums.

27. jūlijs:

Latviešu rakstniecībai jāaug!; Indriķa Lēmaņa grāmatas (“Tālais rīts”, “Cietās rokas”, romāns “Nomales vējos”) [abi raksti bez parakstiem]; Stahanoviešu kustība; Nacionalizēto uzņēmumu saraksts; Paldies, Tev, Lielais Staļin!;

13. lpp.- Vilis Lācis, romāna “Pazudušā dzimtene” turpinājums.

29. jūlijs:

2. lpp. – Vilis Lācis, romāna “Pazudušā dzimtene” turpinājums;

3. lpp. – Aleksejs Tolstojs, romāns “Maize”.

7. augusts:

1. lpp. – Lai dzīvo Padomju Sociālistiskā Latvija! 15. republika Padomju Savienībā!;

2. lpp. – Jaunā dzīve – laimīga padomju dzīve.

9. augustā iznāk kārtējais “Jaunāko Ziņu” numurs, kas pirmajā lapā publicē zīmīgu rakstu: “Padomju Latvijas skolotāju uzdevumi”, un itin nekas neliecina par to, ka tas ir arī pēdējais “Jaunāko Ziņu” izlaidums, ka sestdienas, 10. augusta rīta avīze tik pierastajā 24 lapaspusšu apjomā jau sauksies “Padomju Latvija”, dodamās pie lasītājiem “Pa Staļina ceļu” un, it kā nekas nebūtu noticis, piesaukdama sevi kā LPSR valdības laikrakstu.

10. augusts:

Top pirmā Padomju Latvijas lielfilma “Kaugurieši”;

7 Grāpis, A. (2010). *Viļa Lāča personības izpausmes dienasgrāmatās: 1941.–1944. gads*. Referāts Rakstniecības un mūzikas muzeja konferencē 2010. gada 26. novembrī “Krājuma pētījumi 2010”.

V. Lāča romāna "Pazudušā dzimtene" un "Pazudusī dzimtene" izdevumi. 1941. un 1953. gads

Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks Jānis Niedre (foto).

17. augusts:

Stalīna ērgļi;

PSRS pilsoņu tiesības un pienākumi;

Sīkais feļetons "Raudātāji";

13. lpp. Vilis Lācis, romāna "Pazudušā dzimtene" turpinājums.

24. augusts:

Stahanovieši;

Viļa Lāča romāna "Pazudušā dzimtene" 14. nodaļas pēdējais turpinājums;

M. Šolohova romāna "Klusā Dona" pirmais turpinājums.

25. augusts:

LPSR pirmā konstitūcija.

Alūzijas par Viļa Lāča pirms 60 gadiem rakstītā papildinājuma tekstu pirmskara romānam nav viņa aizstāvības runas uzmetums. Nevienam nav zināms, kas būtu ticis aprakstīts sākotnēji rakstnieka paredzētajā, taču neuzrakstītajā romāna nobeigumā. Rakstnieka domu biogrāfija, pirms tapis tieši šāds vai jebkurš cits uzrakstītais teksts, ir tikai noģiedums katra lasītāja paša pieļāvumos. Toties ikvienam ir saprotams, ka, lai vispār uzrakstītu kādu saturīgu teikumu, ir jāpamana, jāredz, jāpiedzīvo kāda atklāsme, gadās, ka pat dzīve jānodzīvo. Mana sajūta ir it kā tas būtu gluži cits darbs, kas tikai dažās sižeta un tēlu līnijās vāri sasaistās ar sākotnējo romāna "Pazudušā dzimtene" konstrukciju un ir drīzāk "dokumentāls pielikums" literāram sacerēju-mam laikā, kad vēl nepastāv dokumentālā literatūra vēlāko gadu izpratnē.

Viļa Lāča atzinums "**Visiem ir tiesības sapņot, bet ne visi sapņi piepildās**" ir no romāna 15. nodaļas, kas manās alūzijās ir aizvien vēl nezudušās autora sociālistiskās utopijas pārpilna, arī par nenotikušo, bet varbūt tomēr iespējamo sabiedrisko iekārtu, par kuru latvietis Vilis Lācis nebeidza domāt, paradoksāli naivi ticēdams suverenitātes idejai un iespējai. Kā lai dziedē nedzīstošās traumas⁸ tautai – ir jautājums, uz kuru teksta autors aizvien meklē atbildi un vienlaikus apzinās nespēju rast atbildi. Īpaši šo alūziju pastiprina fakts, ka romāna "Pazudusī dzimtene" nu jau pilno tekstu rakstnieks nav pārveidojis vēlākajos izdevumos, izņemot pieminētās nodaļas 5. apakšnodaļā 1953. gada izdevumā saprotamu iemeslu dēļ vēl tiek piesaukts Staļins (sk. romāna pilnizdevuma pasīti), bet 1959. gadā izdotajos rakstos un turpmākajos izdevumos tā vietā ir Ļeņins. 1953. gada pilnizdevuma "Pazudusī dzimtene" nobeiguma nodaļu dominējošā alūzija ir šokējoša: Rigonda ir Latvija?!

8 Trauma (*grieķu val.* trauma 'bojājums; ievainojums; brūce'): kaitīgas psihiskas iedarbības rezultāts, psihisks šoks, satricinājums; sāpīgs emocionāls pārdzīvojums ar ilgstošām psihiskām sekām (apgrūtināta kontaktēšanās ar citiem, miega traucējumi utt.). Sk.: Baldunčiks, J. (red.). (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava. 806. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>Lielais vairums klātesošo vēl nemaz nespēja apjaust notikušo, un viņu acīs Ako lasīja gan šaubas, gan mulsu, gan vārdos neizteiktu lūgumu. Baltais vīrs – šī visvarenā būtne, kurai neviens salinieks nedrīkstēja kaut ko iebilst – bija šodien pazemots, padzīts no salas ar kaunu un izsmieklu! Rigondas ļaudis bija ne vien uzdrošinājušies pretoties viņa gribai, bet pat ar varu uzspieduši viņam savējo.¹</p>	<p>Vispārējs apmulsums. Daudzu nespēja apjaust un atbilstīgi novērtēt notikumus Latvijā 1939./40. gadā. Vienīgās tik ļoti milētās dzimtenes okupācijas stratēģija un taktika! Pazīstamu un svešu cilvēku lūgumi pēc palīdzības. Paša vērojumi un secinājumi desmit gados: ‘visvarenā būtne’ ir Staļins, kuram neviens reāli nespēja iebilst un neuzdrošinājās pretoties. Zemtekstā naivā ilūzija, ka latvieši tomēr varētu pretosies varmākam...</p>
<p>Ako saprata, kādas domas tagad nodarbināja viņa ciltsbrāļu prātus. Pirmā brīves skurba tiem bija jau pārgājusi, un sākās kaut kas līdzīgs pagīrām, ar kādām mocās salinieks otrā rītā pēc tam, kad viņš iepriekšējā vakarā izdzēris pārāk daudz labā dzēriena ava.²</p>	<p>Naivie sapņi par brīvu Latviju gaist kā migla, attālinās nākotnes nezināmajā dimensijā. Paša ‘pagīras’ pēc 1940. gada lēmuma pieņemt amatu, cerībā uz brīvības iespēju visiem...</p>
<p>– Klausieties, mani brāļi un māsas. Es jums pastāstīšu par to, kā cilvēki dzīvo citās salās un Svešajā zemē [Mans izcēlums. – A.R.]. Jums jāzina, kā tas ir, kad kāda cilts vairs nevar dzīvot tā, kā tai pašai patīk, bet kad jādzīvo tā, kā to liek darīt sveši ļaudis. [...] Viņš vēstīja viņiem par izmirušām tautām un par tām nelaimīgajām ciltīm, kuras aizvestas no savas dzimtenes uz tālu svešumu, kur tām lika smagi strādāt plantācijās un raktuvēs. Tur cilvēki apmira cits pēc cita no ļaunām kaitēm un gāja bojā, nevarēdami izturēt pārāk smago darbu, un neviens no viņiem nekad vairs neatgriezās savā dzimtajā salā.³</p>	<p>Tas, ko pats piedzīvojis un pieredzējis, savām acīm citādu ieraudzījis solītajā ‘brīvībā’, ‘Svešajā zemē’ – Padomju Savienībā. Kara laika bēgļu gaitas. Padomju celtniecība – pēc Maskavas diktāta. Par represētajiem, no dzimtenes Latvijas izvestajiem un viņu likteņiem. Par iespējām un neiespējām palīdzēt lūdzējiem pēc glābiņa no neizprotamā, neizbēgamā un citādi nenovēršamā ‘nezināmā’. Voldemāram Sauleskalnam⁴ palīdzēt izdevās. Emīlijai Bejamiņai – neizdevās. Represijas nebeidzās, sistēmā tām tika pakļauts ikviens...</p>
<p>– Labi, ja ļaudis tā grib, tad es viņu gribu izpildīšu, – atbildēja Ako. – Jūs man dāvinājat lielu uzticību. Es darīšu tā, lai jums nebūtu jāsapņo: “Ako mūs piekrāpa.” Visu, ko es zinu, es atdošu jums, lai arī jūs zinātu. Manai dzīvei kopš šā brīža būs tikai viens mērķis un uzdevums: darīt visu, lai Rigondas ļaudis vienmēr paliktu brīvi un lai viņiem būtu laba dzīve. [...] – Es gribu visu izdomāt līdz galam, – Ako atbildēja. – Ļaujiet man līdz rītam domāt un būt vienam. Tad es jums pateikšu, ko esmu izdomājis. – Vai tad tu vēl nezini? – kāds tā kā vilis iesaucās. – Zināt var daudz, bet no tā, ko zini, vajag izraudzīties to labāko un noderīgāko, – Ako sacīja. – Tad nebūs jādara nevajadzīgais, bet vajadzīgais netiks aizmirsts. – Domā stipri un daudz, Ako ... – ļaudis viņam novēlēja.⁵</p>	<p>Lācis nav aizmirsis uzticēšanās dāvinājumu 1940. gada 20./21. jūnijā, piekrītot iekšlietu ministra amatam. Viņš pieķērās sapņu mākonim, ticot, cerot un mīlot savu dzimteni. Prezidents Ulmanis ‘palika savā vietā’. Robežsargu brigādes komandieris, ģenerālis Ludvigs Bolšteins nošāvās. Katrs izdarīja kā izdarīja, lai nepazaudētu savu dzimteni. Labākas dzīves iespēja latviešiem aizvien ir Lāča stimulss. Par brīvību! Tē ‘ieraksta’ cerību, kurai vēl tic, kaut apziņās, ka procesam ir citi ‘diriģenti’, lai ko viņš būtu izdomājis...</p>
<p>[..] toreiz viņam trūka pat miglaina priekšstata par to, kas v a r ē j a b ū t [Viļa Lāča retinājums. – A.R.] viņpus apvāršņa. Kā viņš bija ilgojies tāluma! Kā vēlējies redzēt neredzēto, zināt nezināmo! Tagad tas viss piepildījies. Ako bija redzējis, Ako zināja, viņš varēja salīdzināt.⁶</p>	<p>‘Toreiz’ – tie ir sapņi 1939./40. gadā – par to, kas viņpus apvāršņa. 1949./52. gadā robeža ir cita. Priekšstats reāls, paša piedzīvots, taču salīdzinājums iespējams tikai alegorijā...</p>
<p>1 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 652.lpp. 2 Turpat. 653.lpp. 3 Turpat. 4 Andrejs Grāpis “Viļa Lāča personības izpausmes dienasgrāmatās:1941.–1944. gads”: “Represēto sakarā īpaši saistošs Voldemāra Sauleskalna gadījums. 1942. gada 10. decembrī Vilis Lācis atzīmē: “Andrejs Upīts atrakstījis vēstuli: atradies Vold. Zonbergs–Sauleskalns, vecais paziņa – dramaturgs. Dzīvo Kirovas apgabalā, iet diezgan grūti. Runāju ar Noviku. Varbūt varēs kaut kā viņa stāvokli atvieglot.” 20. gs. 30. gados Voldemārs Sauleskalns bija pieļāvis finansiāli negodīgo rīcību “Zvejnieka dēla” dramaturģijas autoratļūdzības sakarā. To apliecina saglabājušies dokumenti. Tomēr 1943. gada 23. oktobrī Vilis Lācis vēlreiz dodas pie Vsevoloda Merkulova: “Iesniedzu atsaukumi par Zonbergu. Lūdzu caurskatīt viņa lietu un apžēlot.” 1946. gadā Voldemārs Sauleskalns atgriezās Latvijā.” 5 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 656. lpp. 6 Turpat. 657.lpp.</p>	

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>“Skaistā mazā Rigonda ...” domāja Ako. “Tāpēc, ka tu esi kļuvusi mazāka, mana mīlestība pret tevi nebūt nav mazinājusies. Mīlu tevi tāpat kā senās dienās.” [...] Ako bija skaidrs, ka Rigondas ļaužu līdzšinējā dzīve vairs neder un nav nekāda vajadzība to saglabāt ar visu tās agrāko saturu. [...] Vecā salas dzīve neder, tā ir par mazu un par šauru cilvēkam. Ako ciltij jāklūst civilizētai šā vārda labākajā nozīmē – civilizētai ne pēc dažādiem ārīgiem atribūtiem, bet savā visistākajā būtībā. [...] Un pats galvenais: saglabāt savu brīvību, par lēcu virumu neatdot savas vissvētākās cilvēka tiesības. Pārveidoties bez zaudējumiem, lai maiņa būtu izdevīga. Nebūs viegli to nodrošināt, bet lieta ir vērtā pat asiņainas cīņas. Un kad viss tā būs noticis!... Ako sapņoja vaļā acīm par savas cilts rītdienu.⁷</p>	<p>Lāča pasaulē redzētais pirms un pēc 1940. gada, gan rietumos, gan austrumos. Dzimtenes – Latvijas mīlestība! Vilšanās. Kara gadu pieredze. Kā saglabāt brīvību? Kāda ir patiesi civilizēta valsts? Kā to izveidot savā dzimtenē? Kā “pārveidoties bez zaudējumiem”? Jautājumi ir. Atbilžu nav. Bailes no kļūdām un kļūdu neizbēgamība.</p> <p>Ceļš uz Eiropu ar sociālismu un bez PSRS?...</p>
<p>Visu, ko viņi darīja, tiem vajadzēja darīt aiz brīva prāta, tikai tad viņi mīlēs darāmo, un tikai tad viņiem būs prieks par savu pūliņu rezultātiem.⁸</p>	<p>Kas tas ir – brīvs darbs savas valsts labā? Vai tiešām neizpratne? Aizvien vēl politiskā naivitāte? Sociāla utopija...</p>
<p>Dienvidjūras Tirdzniecības sabiedrības pārvaldes namā todien valdīja svinīga noskaņa. Klusākiem soļiem, nekā parasts, kalpotāji staigāja pa garajiem gaitenītiem, virskreklos izmetušies, klerki apvaldītā balsī sauca telefona klausulēs skaitļus un preču nosaukumus, stenotipistes izskatījās tādas kā norātas un it kā zem surdīnes maigi klabināja rakstāmmašīnu klaviatūru. Visos pārvaldes nama desmit stāvos bija jaušama šī divainā savaldības un klusuma atmosfēra, bet trešajā stāvā, kur atradās Sabiedrības[Mans izcēlums. – A.R.] pārvaldes sēžu zāle, sirmi, tresainās uniformās ietērpti šveicari brīdinot pielika pirkstu pie lūpām, kolīdz gaitenīs vai foajē parādījās kāds cilvēks. – Cst... – likās čukstam viss milzīgais nams, no kura neredzami taustekļi aizstiepās līdz vistālākajiem Okeānijas kaktiem, iepinot salas un arhipelāgus stiprā, nesaraujamā darījumu tīklā.⁹</p>	<p>Kremļa atmosfēra? Kompartijas CK vai čekas koridori un kabineti? Viss ‘kā zem surdīnes’ visos stāvos, visā sistēmā. Treses, uniformas, sirmi vīri, šveicari, kas uzmanīja katru, kurš parādījās gaitenīs, un ziņoja par pārvietošanos gluži kā kino: “<i>On uđem no kopudopy!</i>”¹⁰ Īsinot pilnu pārvaldes nosaukumu un rakstot to ar lielo burtu ‘Sabiedrība’, tā taču ir “Savienība”! Tā ir tā sistēma, kas ar saviem taustekļiem sapina visus, sasaistīja neizbēgamos un nesaraujamos darījumos. Nolemtība?...</p>
<p>[...] Sabiedrības pilāri sadalīs miljonus, būvēs jaunus kuģus, cels jaunus namus, Sidnejas ielās parādīsies daudz jaunu, greznu limuzīnu, bet direktoru laulātās draudzenes ar saviem dēliem un meitām sēdīsies milzīgā pasažieru tvaikonī un steigsies uz ziemeļiem – uz Parīzi, Šveici, Rivjeru, lai lielajā izšķērdības un dīkdienības sacīkstē notriektu vismaz daļu gūtās peļņas. Šis un tas atkritis arī sikajiem gariņiem, nodaļu un filiāļu vadītājiem, pārvaldes aparāta atbildīgajiem kalpotājiem. Pēc lieliem mīlestiem uz galda paliek laba tiesa apsmurgātu un neapēstu labumu – tiks kaut kas arī drupatu gaidītājiem un kaulu krintējiem. Tāpēc šodien tāds klusums, tāda savaldība un gaidu pilns, tvīksmīgs miers Dienvidjūras Tirdzniecības sabiedrības galvenajā mītnē. Tāpēc uz ielas pārvaldes nama priekšā vesela virkne luksusa limuzīnu – Pakardu, Kreisle-ru, Roll-Roisu, Kadillaku...¹¹</p>	<p>Budžetu PSRS un katrai republikai ‘nolaida no augšas’, no Maskavas, no centra. Patiesie mērķi finansēt vai nefinansēt kaut ko bija slepeni, toties atļaušanās – izšķērdīgas, stahanoviešu un vēlāk socialistiskā sacīkste bija redzami absurda: plānveida saražotā nevajadzīgā produkcija krājās noliktavās, bet mākslīgi tika radīts nepieciešamo preču deficīts. “Mielasti” – tie taču ir specveikali izredzētiem un pārējiem citas iespējas atbilstīgi rangiem – caur arodbiedrībām vai ‘pa blatu’, katram savā reizē, savaldīgi klusu ciešot, tā sevi pasargājot...</p>

7 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 658.lpp.

8 Turpat. 668.lpp.

9 Turpat. 673.lpp.

10 Folklorizējusies frāze no 20. gs. 70. gadu padomju kino daudzseriju filmas “17 pavasara mirkļi”.

11 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 674. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>Šīs neskaitāmās salas, arhipelagi, koraļļu atoli tiešām bija īsta zelta bedre. Pasaules kara laikā Sabiedrība bija krietni vien paplašinājusi savas darbības rajonus, iespiedusies teritorijās, kuras agrāk kontrolēja vācu, japāņu un franču kapitāls, bet, kur vienreiz tikuši klāt Sabiedrības taustekļi, tur no tiem reti kad izdevās tikt vaļā.¹²</p>	<p>Par “Savienības” varas varenību zina stāstīt ikviens, kuram drosmē atzities, ka viņš tai kalpojis: vienalga – savaņģots vai aiz brīva prāta un pārliecības. Man zināmie šādi kalpotāji neviens nepieļāva iespēju “tikt vaļā”...</p>
<p>– Vienā, lielākais divos gados mums jāatgūst mūsu ieguldītie kapitāli! Uz kā rēķina, jūs jautāsi. Protams, ka uz to rēķina, kurus mēs apveltījām ar visiem civilizācijas labumiem, uz to rēķina, kuri bez mūsu svētīgās darbības joprojām turpinātu mist visdziļākā mežonībā, – uz iedzimto rēķina, mani kungi. Kā to panākt? Gluži vienkārši. Vājam maiņai izlietot vēl vienkāršāku, vēl lētāku produkciju nekā līdz šim. Tādam polinēzietim vai melanēzietim ir vienalga, vai mēs viņam par viņa kopru¹³, pērlēm, darbu dodam pirmās vai trešās šķiras kokvilnas audumus, – starpību viņš tik un tā nesajēdz. Galvenais, lai tikai būtu vairāk raibuma, kliezsošu krāsu. Man vēl šodien nav skaidrs, kāpēc mēs sūtām uz savām faktoriņām arī šķirnes precī, kad pilnīgi varētu iztikt ar brāķi. Iedzimtais nekā nesaprot no trūkumiem un surogātiem. bet taisni trūkumos un surogātos slēpjas neapveramas rezerves, lieliska iespēja vairo Sabiedrības peļņu.¹⁴</p>	<p>1949./52. gadā – “uz urrā!” iet vaļā stahanoviešu kustība, ražojot preces pēc principa – vairāk, nevis labāk! Tādi bija padomju civilizācijas “labumi”, pātiesībā – surogāti! Nesamērīga lieluma uzņēmumi, kam izejvielas pat aiz trejdeviņiem kalniem, bet viesstrādnieku plūdi, nebeidzami labākas dzīves meklētāji – no brālīgajām republikām piepildīja Latviju. Cilvēku, individu, kultūru piespiedu “sajaukšana”, komjauniešu triecienceltnes Staļina laikā un arī pēc tam. Visa PSRS bija absolūtais lēģeris – vienīgā starpība – kāds nu kuram gadījās režīms: nometinājums uz mūžu aiz polārā loka vai amata sprosts valdībā...</p>
<p>Henriju P. Kuku šīs debātes garlaikoja. No piedzivojumiem viņš zināja, ka galu galā viss notiks tā, kā viņš liks priekšā, jo Sabiedrības akciju lielākā daļa piederēja viņam – viņš bija centrs, galvenais spēks, pārējie tikai piedēkļi un dekorācija. Bet reizi gadā tā nu bija parasts, ka ļāva arī “mazajiem” direktoriem izkratīt sirdis, sajusties lieliem Sabiedrības likteņu lēmēju lomā. Ar viņu domām varēja nerēķināties, bet uzklāusīt viņus vajadzēja, – ja ne vairāk, tad pieklājības dēļ.¹⁵</p>	<p>PSRS attieksme pret savienotajām padomju republikām: ļāva parunāt, radot tiesību ilūziju, pēc būtības ignorējot un pat vēl vairāk pazemodami, kādā citā reizē “piegriežot skrūves” par tādiem izlēcieniem. Arī Lāci uzklāusīja par neiespējamību latviešiem tradicionālo viensētu “iedzīt” kolhozos. Nu un?...</p>
<p>Cilvēks – dzīvais darba rīks, ar kura palīdzību peļņa naudu, – šo vīru acīs bija tikai prece, bet piederēja pie citas kategorijas un sortimenta, un neviens nevarēja prasīt, lai par to rūpētos tāpat kā par manufaktūras baķiem, mašīnām un mehāniskiem darba rīkiem. Pēdējos vajadzēja saražot, bet cilvēks radās pats, bez Sabiedrības iniciatīvas un pūlēm.¹⁶</p>	<p>Daba tā iekārtota, ka cilvēki dzima un dzims, lai kādi būtu apstākļi vai sabiedriskā iekārta. Taču šis stāsts ir par padomju tiesību sistēmu, kurā cilvēkam nebija nekādu tiesību. Galējs cinisms...</p>
<p>Daudz runāt viņš nemilēja, jo viņa laiks bija dārgs. Katram vārdam, ko viņš pateica, bija noteikta materiāla vērtība, bet neviens nevarēja prasīt, lai viņš būtu pārāk izšķērdīgs.¹⁷</p>	<p>Staļins?!...</p>

12 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 674. lpp.

13 Kopra (*port. copra, malaj. kopprara* ‘kokosrieksts’) – sadalīti un izžāvēti kokosriekstu kodoli; to izmanto eļļas iegūšanai un lopbarībai. Baldunčiks, J. (red.). (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. 197. lpp.

14 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 675. lpp.

15 Turpat. 676. lpp.

16 Turpat.

17 Turpat. 677. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>– Vai jūs maz zināt, ko Sabiedrībai nozīmē Rigonda? Tā kopra, tā riekšava pārļu, ko mēs tur iegūstam ir spļāviena vērtā, – tās mantas mēs diezgan iegūstam, citur, bet salas ģeogrāfiskais stāvoklis ... viena no visretākajām stratēģiskajām rūdām, ko mēs atklājām salas izrakteņu paraugos, padara šo salu par zelta gabalu. Jauna pasaules kara gadījumā Rigondas loma kļūs tūkstoškārt svarīgāka, nekā to pelna tās divdesmit četras kvadrātjūdzes lielā platība [Mans izcēlums. – A.R.].¹⁸</p>	<p>Izcils novērtējums Latvijai tās ģeopolitiskā stāvokļa dēļ! Ko Padomju Savienībai nozīmē Latvija! Salas izmērs: – vai tiešām tikai nejausa sakritība? 24 kvadrātjūdzes ir 64 kvadrātkilometri – ja abām mērvienībām pievieno „tūkstoš” – tā ir Latvijas teritorija, PSRS stratēģiskais mērķis! “Jaunākās Ziņas” 1940. gada 9. maijā: “Pie Valsts Prezidenta akreditēts Padomju Savienības sūtnis Vladimirs Derevjanskis I. Zotova vietā. [...] 1939. gada 5. oktobra pakts ir ienesis jaunu, svarīgu elementu mūsu valstu kopīgajā ģeopolitiskajā telpā [Mans izcēlums. – A.R.]”</p>
<p>– Soda akcijas jāveic enerģiski, ātri, bet klusi, – ģenerālgubernators turpināja. – Dienvidjūras plašumi ir pietiekami lieli, lai dažus lielgabalu šāvienus, kas atskanējuši pie kādas salas krastiem, nedzirdētu nevienā citā salā – tas ir, ja mēs paši nevēlēsimies, lai tos sadzird. – viņš aplkusa. Cietsirdīgā smīnā savilkās plānās lūpas. Tad viņš piecēlās un sniedza Kukam roku. – Mēs jūs palūgsim vēlreiz ierasties pie mums, kad būsīm saņēmuši metropoles piekrišanu nodomātai ekspedīcijai. [..] – Pateicos, mister, Kuk... – ģenerālgubernators sacīja un pirmo reizi šīs audiences laikā tā kā pasmaidīja. Patiesībā tas pat nebija īsti smaidis, tikai tāda apmierinātības grimase – izteiksmīgākai vaibstu spēlei šī seja nebija spējīga. Tūlīt pēc Kuka aiziešanas ģenerālgubernators aicināja pie sevis savu politisko padomnieku un jūras kara spēku pavēlnieku. Pusstundu viņš apspriedās ar tiem. Tad ceļoja kablogrammas no Sidnejas un Londonu un no Londonas uz Sidneju. Par notikumiem Rigondā dabūja zināt Lielbritānijas karalis un impērijas premjerministrs. Un piepūtās aizskartā imperiālisma tītara sekste. Mežoņu bars uzdrošinājies uzspiest savu gribu vienam no karaļa uzticamiem pavalstniekiem! [..] Sidnejā saņēma metropoles lēmumu “Nekavējoties sūtīt uz Rigondu kādu vieglo kreiseri vai lielgaballaivu. Rīkojieties ar nepieciešamo enerģiju un stingrību. Piekritam visiem pasākumiem, kādus atrodat par piemērotiem incidenta likvidēšanai.”¹⁹</p>	<p>Ak, Dievs! cik līdzīgas šīs bildes, cik tās vienādi baisas, kaut ir cits gadsimts un citi spēlētāji: kablogrammas ir bijušas un līdz pat šodienai ir slepenas diplomātu telegrammas, kas lieliski kalpo spēlētāju manevriem, iekams tās kāds nepārtver, neatšifrē kā 2010. gada nogalē “WikiLeaks”.</p> <p>Alūzija par notikumiem Ungārijā, Čehoslovākijā vēl ir pāragra teksta uzrakstīšanas laikam. Varbūt viņš tos paredzēja? Zināja, kas notiek tad, ja pretojas PSRS. Padomju varas diktatūras taktika ar “visiem pasākumiem, kādus atrodat par piemērotiem incidenta likvidēšanai” ir vairākkārt piedzīvota, tā ir Lāča atmiņā: “ekspedīcija” 1940. gadā – PSRS armijas ienākšana. Notikumi: 1941. LPSR kara komisārs ģenerālmajors Konstantīns Arhipčikovs, “ekspedīcijas” realizētājs, atkāpjoties no Liepājas, nav rīkojies “ar nepieciešamo enerģiju un stingrību” un ienaidniekam atstājis pārāk daudz tehnikas. Un atskanēja kluss šāviens...</p>
<p>Par viņa cietsirdību un cinismu kļīda leģendas visā plašajā telpā starp Labās cerības ragu, Sidneju un Singapūru. [..] Tas bija garš, izkaltis cilvēks, pilnu muti zelta zobiem. [..] Tad Spensers, šis rūdītais, neskaitāmas reizes pārbaudītais slepkava, vēl labāk saprata, ko ģenerālgubernators no viņa vēlas.²⁰</p>	<p>Višinskis!?!...</p>
<p>– Juridiskā puse? – Spensers smēja atkal. Tad nicīgi nospļāvās un pateica: – Es jums tūlīn parādīšu savu jurisprudenci.²¹</p>	<p>Padomju tiesību sistēma, uz kuru tika balstīta okupācijas taktika...</p>

18 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 680. lpp.

19 Turpat. 683. lpp.

20 Turpat. 684. lpp.

21 Turpat. 687. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>– Saliniekiem jālaupa iespēja manevrēt, – lielgaballaivas komandieris teica. – Vajag sacirst un samaitāt visas viņu laivas. – Tā ir laba doma, – piekrita Poters. – To es zinu bez jūsu teikšanas, – Spensers aizrādīja. – Turklāt jūsu domas mani nemaz neinteresē, un jūs tās varat paturēt pie sevis.²²</p>	<p>Manevra iespējas Latvijas okupācijas plānā nav pat ar lupu saskatāmas: “Jaunākās Ziņas” 1940. gada 28. maijā: “Sākusies ielenkto sabiedroto armiju agonija, saka padomju lietpratējs, majors Gordijenko “Izvestijā”. Latvijā lietpratēju nav bijis?...</p>
<p>Tad vīri viņam parādīja balto cilvēku, kas viņu sirdis viesā nepārvaramas, mānīcīgas bailes. [...] – Jūra atsacījās viņu sodīt... – čukstēja salinieki. – Viņš ir stiprāks par jūru, par visiem negaisiem. Neviens viņam neko nevar padarīt. Nu viņš ir te un Rigondas vīriem un sievietēm atkal būs grūta dzīve. Ko lai mēs darām, Ako?²³</p>	<p>Lācis redzēja Maskavā tos, kas cilvēku sirdis “viesa nepārvaramas” bailes arī pēc kara. Pasaule viņus sauca par uzvarētājiem. Viņi bija stiprāki par pasauli, stiprāki par karu. Uzvarētājus nesoda...</p>
<p>Sagūstīšanas brīdī viņi bija jau samierinājušies ar domām par drīzo, neizbēgamo nāvi, un nekādas šaubas vairs neplosīja šīs vienkāršās skaidrās dvēseles.²⁴</p>	<p>Atkārtotās represijas, lielākais vairums samierinās ar tām, nesaskatot iespējas ne paredzēt, ne izvairīties...</p>
<p>– Humanitātei te nav nekādas lomas [Mans izcēlums – A.R.], – Eliots paskaidroja. – Bet, lai iemestu šaubu un šķelšanās sēklu salinieku galvās, jābūt kādam, kas šo sēklu nogādā viņiem. Ja mēs kopš pirmās dienas nebūtu sākuši ar postīšanu un iebiedēšanu, tad varētu apmānīt šos tramīgos ļautiņus ar šķietamu labsirdību un draudzīgiem solījumiem. Tagad šis ceļš ir slēgts un atliek turpināt iebaidīšanas politiku. [...] Nevar būt, ka visi salinieki līdz pēdējam cilvēkam vienādi domātu un justu. Tāpat kā katrā sabiedrībā, gan jau arī viņu vidū atradīsies skeptiķi un patmiļi. Uztaustīt un aktivizēt šos šaubu garus un patmiļus – lūk, mūsu uzdevums. [...] – Pilnīgi piekritu jums, [...]. Tāpat kā visur pasaulē, arī Rigondā vajag būt savam nelielam privileģēto slānim un apspiesto plebeju masai. Tie ir divi dažādi elementi, un katram no tiem ir savas intereses – šķiras intereses, diametrāli pretējas otras šķiras interesēm. [...] Jūs taču zināt no Britu impērijas vēstures, kā rikojušies mūsu priekšgājēji un kā rikoja mūsu laikabiedri līdzīgos gadījumos, ja kāda cilts ir pārāk spītīga un nevar ar to sarunāt un ja tādai ciltij ir savs varas un mantas kārs valdnieķelis, mēs apsolām tādām vīreļim atbalstu, drusciņ zelta, ordeni un karaļa titulu – un viņš kļūst par mūsu uzticamo kalpu. Bet, ja tāds valdnieķelis ir iedomīgs un neielaižas darījumos ar mums, vēlēdamies palikt neatkarīgs, mēs kļūstam ļoti radikāli, sametamies uz vienu roku ar viņa cilti, organizējam revolūciju un nogāžam viņu no troņa, bet pēc tam ieceļam ciltij tādu karali, kas dejo pēc mūsu stabules. Gala iznākums vienmēr viens un tas pats.²⁵</p>	<p>1940. gada scenāriju varianti – piedzīvotie un vēl līdz galam neizpētītie, iespējams, pat neizpētāmie...</p>

22 Lācis, V. (1959). Pazudusī dzimtene. 688. lpp.

23 Turpat. 692. lpp.

24 Turpat. 699. lpp.

25 Turpat. 701. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
<p>“Augsti cienījamajam Rigondas cilts virsaitim! Viņa Majestātes Lielbritānijas imperatora un Anglijas karaļa vārdā un uzdevumā daru zināmu sekojošo: mēs esam ar mieru slēgt līgumu ar Jums un oficiāli atzīt Jūs par salas valdnieku, piešķirot Jums karaļa titulu un varu. Mēs apsolām nodrošināt Jums lielu algu, bet jūsu pēcnācējiem tiesības mantot karaļa troni kopā ar visām priekšrocībām, kādas izriet no tā. Lai tas notiktu, jums jāizpilda divi noteikumi: 1) oficiāli jāpasludina, ka Jūs un Jūsu tauta atzīstat Lielbritānijas imperatoru un Anglijas karali par savu augstāko valdnieku, – ar to Jūs iegūsiat Lielbritānijas pavalstniecību, un Viņa Majestātes bruņotie spēki ņems Jūs un Jūsu salu savā vareņā aizsardzībā; 2) Jums nekavējoties jāpavēl savai tautai atgriezties mierīgā darbā, nolikt ieročus un uzsākt normālas tirdzniecības attiecības ar mūsu impērijas tirgotājiem. Dodam jums vienu dienu un nakti laika atbildes izstrādāšanai. Savu atbildi varat novietot pie lielā bungalo lagūnas krastā vai arī personīgi ierasties uz sarunām rīt no rīta tai pašā vietā – Jūsu personas un Jūsu pavadoņu neaizskaramība tiek apsoltā pilnā mērā. Otrā ranga kapteinis <i>Spensers</i>.”</p>	<p>1940. gada V. Molotova ultimāts, ko 17. jūnijā “Jau-nākās Ziņas” publicē kā TASS paziņojumu “Par padomju–latviešu un padomju–igauņu attiecībām, ko Molotovs valdības vārdā nodod Sūtnim Kociņam Maskavā”. Vēl pirmajā lappusē: Prezidenta Ulmaņa Latgales Dziesmu svētku Daugavpili runa radio: “Jāvaida savstarpējai uzticībai!”...</p>
<p>“Otrā ranga kapteinim Spenseram! [..] daru Jums zināmu mūsu viedokli aizskartā un arī citos jautājumos, kurus Jūs neminējāt savā vēstulē: 1) No karaļa titula un lielās algas es atsakos [..] 2) Mana cilts atsakās no Jūsu tik laipni piesolītās Lielbritānijas pavalstniecības un bruņoto spēku aizsardzības. [..] 3) Mēs esam ar mieru stāties tirdzniecības attiecībās ar Jūsu un citu tautu tirgotājiem un slēgt darījumus uz abpusēji izdevīgiem noteikumiem, saņemot par savām precēm un ražojumiem taisnīgu pretvērtību. [..] 4) Mēs pagēram, lai lielgaballaiva “Šarks” ar visiem saviem ļaudīm nekavējoties aizbrauc no šejienes vai vismaz aizvācas neitrālajā joslā, jo kuģa uzturēšanos Rigondas teritoriālajos ūdeņos bez salas tautas ziņas un piekrišanas mēs novērtējam kā varmācības aktu, kas nav savienojams ar neatkarīgas tautas un valsts godu. Rigondas tautas uzdevumā un vārdā Salas vecākais Ako.”²⁶</p>	<p>Spēcīgākā alūzija: iespējams, ka atbildē ir uzrakstīts tas, ko v a j a d z ē j a darīt toreiz... Pēc Somijas parauga? Kam tas bija jādara? Arī pašam? Iespējamais un neiespējamais, reālais un ideālais? Taču ir jābūt iemeslam, kāpēc Lācis aizvien nebeidz par to domāt. Sekas neviens nevar zināt, taču tās vajadzēja paredzēt! Varbūt cerēja uz pieļaujama balvu par līdzdalību karā? “Uz abpusēji izdevīgiem noteikumiem” saņemt “taisnīgu pretvērtību”? 20. gados Liepājā un Rīgā bija KPFSR tirdzniecības pārstāvniecība, kas pēc gadiem izrādījās – nodarbojās ar spiegošanu. Tiešām naivums, ja apzinājās laika un ģeopolitisko kontekstu...</p>
<p>Vai tādā tonī mēdz runāt ar angļiem? – Tas ļaunākais, ka šī lieta izrādās vēl neparastāka, nekā mums šķita vakar, – teica Eliots. – Te nav pat izredžu iedzīt ķīli starp salas virsaiti un viņa cilti. Tā vien liekas, ka viņiem salā nav divu šķīru, tātad nav arī šķīru antagonisma. Mūsu diplomātija var izrādīties bezspēcīga tādos apstākļos. Kā saskaldīt akmeni, kurā nav plaisu? Te var līdzēt tikai dinamīts... rupja spēka politika.²⁷</p>	<p>“Vai tādā tonī runā ar krieviem?” Varbūt: 15. maija sekas...</p>

26 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 704. lpp.

27 Turpat. 705. lpp.

CITĒJUMI NO ROMĀNA 15.–18. NODAĻAS	ALŪZIJAS
Vienīgais mierinājums viņam bija Eliota nāve: tas vairs nevarēja ziņot priekšniecībai par sava komandiera nemākulīgo rīcību salā. Kad mirušie klusē, dzīvais var stāstīt visu, kas tam patīk. ²⁸ [Mans izcēlums. – A.R.]	Pēc atkāpšanās 1941. gadā; Baltijas kara apgabala ģenerāli K. Arhipčikovu nošauj 1942. gadā; represē arī Liepājas bāzes komandieri, padomju admirāli P. Traiņinu...
Ako vēstule kapteinim Spenseram figurēja kā oficiāls dokuments un visur pavadīja ekspedīcijas priekšnieka ziņojumu – Sidnejā palika divas kopijas, bet oriģināls nokļuva pat uz Anglijas karaļa galda, un “visaugstākās” [Mans izcēlums. – A.R.] acis to personīgi izlasīja vairākas reizes. ²⁹	“Visaugstākās” acis varēja būt tikai Staļinam. Iespējams, arī visaukstākās...
Austrālijas ģenerālgubernatoram un jūras kara spēku pavēlniekam tika dota pavēle apspiest dumpi Rigondas salā par katru cenu un ar visiem līdzekļiem, iznīcināt visus iedzīmtos, kas izrādīs kaut mazāko pretestību; kuri paliks dzīvi – tos aizvest uz citām salām piespiedu darbos, izklidināt pa daudzajiem arhipelāgiem, bet Rigondā noņemt pieradinātos, paklausīgos divdesmitā gadsimta vergus. ³⁰	Pavēles izdeva sistēma. Svešos iedzīvotājus iepludināja sistēma, visādu Savienībai vajadzīgu, Latvijas resursiem neatbilstīgu uzņēmumu celtniecības sistēma uzņēma apgriezienus. Izmainīt nevarēja neko – sistēma strādāja perfekti! Izvešanas turpinājās. Bija Gulaga arhipelāgs...
Aizskarts bija varmāku un viņu valsts lepnums, apspiedēju patvaļai kāda cilts nebija ļāvusi brīvu ceļu – tāpēc vajadzēja lit asinīm un skanēt vaidiem, citādi lordiem un admirāļiem naktī nenāktu miegs. ³¹	‘Brīvs ceļš’ uz rietumiem caur Latvijas līci – vistaisnākais, tam jābūt drošam, tāds bija Savienības stratēģiskais mērķis...
Ako domāja: [...] Šodien es otrreiz pazaudēju dzimteni, un tikai ar grūtu cīņu es to varu atgūt – ne viens, bet kopā ar visiem apspiestajiem un pazemotajiem. Lūk, uzdevums visai manai turpmākai dzīvei: modināt brīvības alkas, celt cīņai kājās tos, kas šodien smok vergu jūgā. Un, kamēr manās krūtīs pukstēs sirds, – es darišu to. [...] Un pienāks diena, kad nelīdzēs vairs kara kuģi un lielgabali, – mūsu [Viļa Lāča izcēlums. – A.R.] diena! ³²	1945. gads, kas turpināja sadalīt latviešus? Zaudējumi, sprosts un paša vainas sajūta 1949. gada deportāciju sakarā? Vēl aizvien naivā, bezspēcīgā ilūzija? Cerība? Uz ko? PSRS sabrukums nenogiežamā nākotnē? Kas ir “mūsu” diena, kurai jāpieņāk? Tautas pašapziņa? Brīvība no Maskavas dikтата? Kā? Kurš to spēja?...
– Mansfilds ir laimīgs... – runāja Ako. – Viņš nomira kā brīvs cilvēks, neizbaudījis verdzības rūgtās mokas. Viņam nekad vairs nenāksies ciest. ³³	Dēla bojāeju 1940. gadā Lācis nepiedeva ne sev, ne citiem, un dzīvi nodzīvoja ar nekad nedzīstošu traumu. “Grāmata par Olīti” ir vienīgais Viļa Lāča darbs, ko viņš rakstīja piemiņai, nevis publikācijai. “Padomju rakstnieks nedrīkstēja būt jūtīgs, sentimentāls, kur nu vēl tik dziļi personisks.” ³⁴
– Man nav nekādu skaistu un dārgu mantu, ko atstāt saviem draugiem par piemiņu, kad manis vairs nebūs pasaulē. Man bija tikai kāds liels skaists sapnis, ko neizdevās piepildīt līdz galam [Mans izcēlums. – A.R.]. Bet es zinu: reiz pienāks diena, kad varēs piepildīties arī tas... kad mana nelaimīgā dzimtene kļūs brīva un aicinās atpakaļ mājās savu svešās salās izklīdēto tautu. [...] Uzmeklē manas dzimtenes ļaudis un aizved viņus atpakaļ uz Rigondu. Ņem šo papīra lapu – tā ir manas dzimtas salas karte. Tagad to nenāksies grūti atrast. Un te, šajā grāmatiņā, ir pierakstītas visas tās salas, kur jūgā smok Rigondas ļaudis. ³⁵	Testaments ikvienam, kas izsūtījumos līdzī nēma “labāko, ko viņš bija uzrakstījis”, iekams pats nonācis sprostā, piedzīvojot “vismīļākās” dzimtenes Latvijas okupāciju? “Visaugstākā” acs šo rindu uzrakstīšanas laikā vēl ir pāri visam un visiem. Aizvien dzīvā paradoksāli naivā cerība uz brīvību? Kādu? Līdzvainas apziņa par represijām? Cilvēciskā atbildības nasta? Piedošanas lūgums pasaules malu malās izklīdētai tautai par “Pazudušo dzimteni”?...

28 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 709. lpp.

29 Turpat. 711. lpp.

30 Turpat.

31 Turpat. 712. lpp.

32 Turpat. 714. lpp.

33 Turpat. 715. lpp.

 34 Grāpis, A. (2010). *Viļa Lāča personības izpausmes dienasgrāmatās: 1941.–1944. gads.*

35 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 721. lpp.

NOBEIGUMS JEB SECINĀJUMI

Vēstījuma sākumā pieminētā papildlapa “No autora”, kas rakstīta īsi pirms Staļina nāves, romāna “Pazudusi dzimtene” pilnizdevumam 1953. gadā (pēc Staļina nāves), atbilstīgi tam laikam bija tehniska informācija ar dažām formālām atrunām, kas tomēr ļauj noprast, ka romāna papildinājums netika “pasūtīts”. Vilis Lācis ir vēlējies izpildīt solīto. Mana alūzija, ka viņš izmantoja romāna turpinājuma apsolījuma iespēju, lai pagūtu, lai nenokavētu “izrakstīt” savu domu biogrāfiju, savu pār malām plūstošo rakstnieka sirdi, lai pateiktu to, kas plēsa šo dzīvības trauku pušu (deportācijas, kolektivizācija, dzimtenes kolonizācija), apstākļos, kurus rakstnieks papildlapā apraksta tieši: “Pazudušās dzimtenes” nobeigšanu vairākkārt atbīdīju uz vēlāku laiku, un tikai pašos pēdējos gados, kad bija jau uzrakstīta “Vētra” un nobeigumam tuvojās romāns “Uz jauno krastu”, par jaunu pievērsos 1940. gadā nepabeigtajam romānam.” Tas ir laiks, kad arī pret viņa literatūru ir tieši ideoloģisko represiju tēmējumi bez jebkādām iespējām pretoties vai izvairīties no PSKP vadošās lomas padomju literatūrā, kas arī ir ierakstīta romāna “Pazudusi dzimtene” sižetā ļoti zīmīgā epizodē: **“Turklāt jūsu domas mani nemaz neinteresē, un jūs tās varat paturēt pie sevis.”**⁹ Arī pasaules politiskās situācijas konteksts tobrīd bija labvēlīgs izvēlētajam romāna nobeigumam: “važas” Āfrikā spriegojās un atbrīvošanās no koloniālisma jūga uzņēma apgriezienus – tie bija notikumi, kas sekmēja uzmanības novēršanu no PSRS iekšējām problēmām. Tātad bija cerība, ka romāna pilno tekstu publicēs bez pārlabojušiem.

1957.gada 7. augustā dienasgrāmatā Vilis Lācis atzīmējis, ka “b. Gromiko”, PSRS ārlietu ministrs kopš 1957. gada 15. februāra, “atkārtoja priekšlikumu par braucienu uz Ņujorku, devu piekrišanu.”¹⁰ Bet jau 22. augustā ieraksts: “Man laikam nebūs jābrauc uz Ameriku: *“Слишком большая фигура и громкое имя для ассамблеи, нужно кого-то по-меньше.”*”¹¹ Tuvojās 1959. gads, kad tā sauktajiem Latvijas “nacionālistiem” staļiniskā centībā atrotītām piedurknēm melnāko bedri nepieklusdams raka latviski nerunājošais Arvids Pelše.

Atmiņā ir epizode no kaut kur lasītā, ka 1940. gadā mākslinieks R. Kronbergs pēc tikšanās ar V. Lāci, kurp gājis nevis kā pie kolaboracionista un līdzskrējēja, bet kā pie varas politiķa ar lūgumu un cerībā pēc palīdzības, esot ieraudzījis, ka Lācis ir ‘gūsteknis’. Nevienam nekur citur pasaulē līdz tam nezināmās politiskās varas sprostā bija nonācis izcili talantīgs latviešu rakstnieks. Viļa Lāča dzīve – gan līdz 1940. gadam, gan pēc tam – ir bijis nedzīstošu traumu pilns izmisums: profesija ‘politiķis’ bija viņa kaprācis, bet rakstīšana – vienīgais viņa aicinājums. Līdzīgi kā E. Hemingvejam, kuram “rakstīšana ir bijis viss” un kurš nošāvās 1961. gada jūlijā tāpēc, ka smagas slimības dēļ nespēja vairs rakstīt. Ja ticēt I. Sokolovas pārstāstam, Lācis esot bijis piesardzīgs par rakstnieka pašnāvību kā par mazdūšības izpausmi: **“Nespriediet tik kategoriski. Dzīvība un nāve, glēvulība un vīrišķība – te ir tik smalkas pārejas. Lai spriestu par tām, vajag ilgi domāt. Un ne tikai domāt ...”**¹²

Stereotipi ir bīstamāki par cenzūru, jo tie parazitē uz nezināšanas laukuma. Zināšanas ir domāšana, īpaši kritiskā domāšana. Kategoriskie stereotipi par latvieti Vili Lāci turpina viņu turēt bijušā gadsimta paradigmu sprostā. No tautas intelektuālās degradācijas jauno tehnoloģiju gadsimtā var glābt nevis niecinātā “obligātā literatūra”, bet zināšanas par to, kas ir bijis, pēc

9 Lācis, V. (1959). Pazudusi dzimtene. 688. lpp.

10 Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, p364, 196. lpp.

11 Turpat, p364, 198. lpp.

12 Sokolova, I. (2008). *Par un ap Vili Lāci*. 91. lpp.

Zīmola "Rigonda" lietojums naktskluba nosaukumā. Rīga, Purvciems, Dzelzavas, Ničgales un Vaidavas ielas sadure
Vitas Zelēš un Antas Rugātes foto

iespējas neizdomājot to, kā nav bijis. Romāna “Pazudusī dzimtene” beigu tekstā šajā sakarā ir zīmīgs teikums – **“Kad mirušie klusē, dzīvais var stāstīt visu, kas tam patīk”**.

* * *

P. S. Vēstule, ko 1962. gada 17. septembrī Vilis Lācis rakstījis E. Pļaviņam Rīgā, liecina, ka manas alūzijas varētu būt gluži tuvas īstenībai: “Piekrītu Jums, ka vajaga vārda mākslā uzcelt pieminekli tiem, kas cietuši Staļina personības kulta laikā. Esmu pārliecināts, ka tāds pieminekļis tiks uzcelts. Bet to nevar izdarīt viens cilvēks, lai cik talantīgs viņš būtu: tas ir pa spēkam tikai kolektīvam. Ar daudzu rakstnieku kopīgiem spēkiem agri vai vēlu – tā es domāju – šāds monuments tiks izveidots. Varbūt tas būs stāsts, drāma, poēma vai kāds cits darbs. Ja mana vājā veselība atļaus, arī es kaut kādā mērā šajā darbā piedalīšos. [..]”¹³

P. P. S. Kārļa Siliņa “Personvārdu vārdnīcā” (1990) minēts, ka sievietes vārda “Rigonda” izcelsme ir: “.. salas nosaukuma V. Lāča romānā “Pazudusī dzimtene”, personvārdu saraktā parādījies kalendārā 1968. gadam, bet pirmo reizi reģistrēts Vidzemē Limbažu rajonā 1969. gadā. Pieļauju, ka V. Lācis jaunvārdu ir darinājis no “Rīga” un baltu valodām raksturīgās izskaņas “-nda”.

P. P. P. S. Uzrakstot datorrakstā “alūzija”, “gramatiķis” pats ielabo “žalūzija”, jo tāda ir ikvienam pieejamā “normalizētā” programma datoriem: atvieglot, palīdzēt, “automātiski” izlabot novirzes no normas. Tikai regulāri un nepiekāpīgi pārļabojot “žalūziju” par manam vēstījumam izvēlēto “alūziju” – sadarbībā ar datoru, gramatiķis beidzot pieņem manu izvēli un vairs neierāmē, ne-ietekmē, necenzē. Secinājums alūzijas vērts: jābūt modriem! Ironija? Rūgta ...

¹³ Lācis, V. (1987). *Vēstules*. Rīga: Liesma. 215., 216. lpp.

Piezīmēm

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

- [B. a.] (1937). *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība.
- Ābers, B. (1936). *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: A. Gulbis.
- Adam, U. D. (2003). *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf: Droste.
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Andersons, E. (red.). (1985). *Latvju Enciklopēdija*. Rokvilla: [b. izd.]. 2 sēj.
- Andersons, E., Siliņš, L. u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: [b. izd.].
- Andrews, M. (2003). Grand national narratives and the project of truth commissions: a comparative analysis. *Media, Culture & Society*, 25(1), 45–65.
- Anholt, S. (2007). *A Competitive Identity for Latvia. Interim Strategy Paper*. Rīga: Latvian Institute.
- Angrick, A., Klein, P. (2006). *Die "Endlösung" in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944*. Darmstadt, WBG.
- Apine, I. (2001). *Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Apine, I. (2002). Latvieši. Psiholoģiskā portretējuma mēģinājums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 56, 4/5/6, 66–72.
- Apine, I., Dribins, L., Jēkabsons, Ē., Vēbers, E., Volkovs, V. (2004). *Latvijas nacionālo minoritāšu prasības etniskās identitātes saglabāšanas garantēšanai*. Rīga: LU FSI.
- Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). Grām.: Bleiere, D., Karlsona, A. (sast.). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA, LU Latvijas vēstures institūts, Zinātne. 40.–53. lpp.
- Arendt, H. (1994/1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Classics.
- Ashenden, S., Owen, D. (eds). (1999). *Foucault contra Habermas: recasting the dialogue between genealogy and critical theory*. London: Sage.
- Assman, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125–133.
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Auziņš, A. (2004). *Konstantīns Čakste*. Rīga: Jumava.
- Auziņš, I. (2006). *Piecdesmit gadi bez televizora*. Rīga: Sol Vita. 3. sēj.
- Baer, A. (2001). Consuming history and memory through mass media products. *European Journal of Cultural Studies*, 4 (4), 491–501.
- Barkovskis, J. (2002). *Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai*. Balvi: [b. izd.].
- Bauer, Y. (1978). *The Holocaust in Historical Perspective*. Seattle: University of Washington Press.
- Bauģis, P. (red.). (1972). *Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940.gadā. Atmiņu krājums*. Rīga: Liesma. 2 sēj.
- Bauman, J. (1986). *Winter in the Morning*. London: Virago.

- Bauman, J. (2007). Memory of the Holocaust: Sources. *Thesis Eleven*, 91 (1), 78–88.
- Bauman, Z. (2000). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca; New York: Cornell University Press.
- Beitnere, D. (2003). *Pašreferenču latviešu kultūras paradīgmā: (20. gs. 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām): disertācija socioloģijā*. Rīga: LU FSI, RSU.
- Bekmans, H., Keruss, J. (sast.). (2006). *1945. gada 8. maijs – Atbrīvošanas diena? 9. maijs – Uzvaras diena? Starptautiskā simpozija referātu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi: Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Bell, D. (ed.). (2010). *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan.
- Benz, W., Houwink ten Cate, J., Otto, G. (Hrsg.) (1996). *Anpassung, Kollaboration, Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Metropol.
- Berger, A. A. (1997). *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bergmanis, A. (2003). Latvijas iedzīvotāju baumas par karu 1940.–1941. gadā. Grām.: Strods, H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. Varas patvaļa*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. 89.–114. lpp.
- Berkļavs, E. (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams.
- Bērziņš, D. (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz) dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63–98.
- Bietti, M. L. (2010). Sharing memories, family conversation and interaction. *Discourse and Society*, 21 (5), 499–523.
- Biezais, H. (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele.
- Biezais, H. (1992). Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3, 44–47; 4, 43–45.
- Biezais, H. (1992). Latviešu akadēmisko aprindu organizētā pretestība vācu okupācijai. *Treji Vārti*, 147, 45–52.
- Bleiere D. (2004). Zemniecības pretošanās padomju režīma politikai Latvijā (1945–1953). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 509.–553. lpp.
- Bleiere, D. (1996). *Latvija 1985.–1996. gadā: notikumu hronika*. Rīga: Demokrātijas attīstības centrs.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- Blūmfelde, L. (atb.red.). (1973). *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne.
- Boldāne, I. (2007). Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. Grām.: Dribins, L., Šņitņikovs, A. (red.). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU FSI. 65.–86. lpp.
- Boldāne, I. (2008). Latviešu attieksme pret mazākumtautībām lauku pētījumos iegūto interviju atspoguļojumā. Grām.: Dribins, L. (red.). *Sabiedrības integrācijas tendences un prettendences. Latvijas un Igaunijas pieredze. Etnisko attiecību aspekts*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 55.–70. lpp.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Breikša, A. (2002). Māte stāsta par savu dēlu – dzejnieku. Grām.: Bērsons, I., Bisters, M. (sast.). *Leonīds Breikšs. Dzīve un darbi*. Rīga: Valters un Rapa. 3. sēj. 379.–434. lpp.

- Brikše, I. (2005). Publiskās sfēras demokratizācijas iespējas: *Perestroikas un glasnostj aspekts Latvijā*. Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj.: *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 192.–209. lpp.
- Brown, R., Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73–99.
- Browning, C. R. (2001). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Perennial.
- Browning, C. R. (2007). *Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Brufelds, S., Levins, P. A. (2000). *Stāstiet par to saviem bērniem: Grāmata par holokaustu Eiropā, 1933–1945*. Rīga: Nordik.
- Buholcs, J. (2003). 1940.gadā notikušās valsts iekārtas pārveides Latvijā vēsturiskās interpretācijas maiņa (1988–1989). Grām.: Irbe, E. (proj. vad.). *Domino 1*. Rīga: Zinātne. 195.–215. lpp.
- Bula, D. (2000). *Dziedātājtauta: Folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga: Zinātne; Dirba, M. (2001). Latviskās identitātes veidošanās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 55(1/2), 1–9.
- Buls, B. (1999). *Vēstule tēvam*. Rīga: Elpa.
- Butulis, I. (1999). Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis. *Latvijas Vēsture*, 2, 37–39.
- Celmaņa, I. (sast.). (2000). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA “Rīgas nami”.
- Cielēns, F. (1964). *Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas*. Lidingö: Memento. 3. sēj.
- Davies, S. (1997). *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1931–1941*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deiviss, N. (2009). *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava.
- Denisa, S. (2005). Vienotība/šķelšanās: Latvijas lielāko krievvalodīgo laikrakstu analīze (1988–1990). Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj.: *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 210–247. lpp.
- Dirba, M. (2003). *Latvijas identitāte: pedagoģiskais aspekts*. Rīga: RaKa.
- Dišlers, I. [b. g.]. *Svešu varu sprostos*. [Rīga]: [b. izd.].
- Dreimane, I. (2006). Nacionālie partizāni Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņās. Grām.: Viksne, R. (atb. red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 17. sēj.: *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 178.–188. lpp.
- Dribins, L. (2006). Latvijas un latviešu vēstures interpretācijas Rīgas krievu presē. *Latvijas Vēsture*, 4, 58–70.
- Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L., Šņitņikovs, A. (red.) (2007). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 44.–64. lpp.
- Dribins, L. (red.). (2007). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI.
- Dribins, L. (2007). Starp konfliktu un kompromisu. Rīgas krievu prese par “krievvalodīgās kopienas” etnopolitisko orientāciju Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 125–136.
- Dribins, L. (red.). (2008). *Sabiedrības integrācijas tendences un pretendences. Latvijas un Igaunijas pieredze. Etnisko attiecību aspekts*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Drīzulis, A. (red.). (1967). *Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss*. Rīga: Zinātne.
- Drīzulis, A. (red.). (1986). *Latvijas PSR vēsture no visnenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Zinātne. 2. sēj.
- Dunsdorfs, E. (1987). Fragmentāras autobiogrāfiskas piezīmes par Latvijas centrālo padomi un agresijas upuriem.

- Grām.: Dunsdorfs, E. (red.). *Archīvs: Raksti par latviskām problēmām*. 27. sēj.: *Brīvības cīnītāji*. Melburna: [b. izd.]. 14.–46. lpp.
- Dunsdorfs, E. (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis*. Rīga: Zinātne; Lana.
- Dūra, D., Gundare, I. (2004). Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā (1940–1941). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 88.–140. lpp.
- Džads, T. (2007). *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas grāmata.
- Dzintars, J. (1968). Pret ko bija vērsta latviešu buržuāzijas “nacionālā opozīcija”. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9, 3–12.
- Dzintars, J. (1982). Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 52–69.
- Eglīte, O. (1989). *Ēnas purvā*. Rīga: Avots.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.
- Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1945*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ērglis, Dz. (1999). Latvijas Centrālā padome un kurelieši. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 84–103.
- Ērglis, Dz. (2001). Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki. Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 3. sēj.: *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 330.–370. lpp.
- Ērglis, Dz. (2002). Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures literatūrā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 123–149.
- Ērglis, Dz. (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ērglis, Dz. (2003). Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 91–111.
- Ērglis, Dz. (2007). Padomju režīma arestētie Latvijas Centrālās padomes aktivisti un atbalstītāji (1944–1953): struktūranalīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 19. sēj.: *Okupētā Latvija, 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 323.–355. lpp.
- Ērglis, Dz. (2010). Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945): Laivu akcijas. Grām.: Bērziņš, J. (atb. red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 280.–297. lpp.
- Faidziņš, O. (2010/2007). *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Felder, B. M. (2004). “Die Spreu vom Weizen trennen ...” Die Lettische Kartei – Pērkonkrusts im SD Lettland, 1941–1943. Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2003. Varas patvaļa*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 47.–68. lpp.
- Felder, B. M. (2005). “Mit Lettland leben – mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen “Wildkatze” und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 54, 1, 98–127.
- Feldmanis, A. E. (2002). *Maslenku traģēdija – Latvijas traģēdija*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds.
- Feldmanis, I. (1995). Die lettische Historiographie. In: Garleff, M. (Hrsg.). *Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: “Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre”*. Oldenburg, Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte. S. 133–139.
- Feldmanis, I. (2004). Latvija nacistiskās okupācijas varā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 1, 91–104.

- Feldmanis, I. (2004). Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 59.–71. lpp.
- Feldmanis, I. (2009). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 4, 107–113. lpp.
- Feldmanis, I. (galv. red.). (2010). *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un "Kurelieši": konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Feldmanis, I. (2010). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26. sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere*. Rīga: Latvijas okupācijas muzeja biedrība. 165.–178. lpp.
- Ferro, M. (1988). *Cinema and History*. Detroit: Wayne State University Press.
- Fina de, A., Schiffrin, D., Bamberg, M. (eds). (2006). *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finkelstein, N. (2000). *Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. London: Verso.
- Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press.
- Foucault, M. (1980). Truth and Power. In: Gordon, C. (ed.). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books. P. 130–147.
- Freud, Z. (1962/1896). Further Remarks on the Neuro-psychoses of Defense. In: Strachey, J. (ed.). *The Standard Editions of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. New York: Vintage. Vol. 3. P. 162–185.
- Friedlander, S. (2002/1998). *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933–1939*. New York: Harper Perennial.
- Friedlander, S. (2008). *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination, 1939–1945*. New York: Harper Perennial.
- Fuko, M. (2001). *Uzraudzīt un sodīt: cietuma rašanās*. Rīga: Omnia mea.
- Geyer, M., Fitzpatrick, S. (2009). *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. New York: Cambridge University Press.
- Gillis, R. J. (ed.). (1996). *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton; New Jersey: Princeton University Press.
- Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books.
- Gore, I., Stranga, A. (1992). *Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris–1940. gada jūnijs*. Rīga: Izglītība.
- Graham, S.B. (2003). *A Cultural Analysis of the Russo-Soviet Anekdot*. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
- Grantiņš, L. (1997, 14. jūn.) Drosmīgo vārdi. *Kurzemes Vārds* [pielikums Sestdienis]. 6. lpp.
- Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A. (1995). *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli*. Rīga: [b. izd.].
- Greimas, A.J. (1983). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*. London: The University of Nebraska Press.
- Greizis, D. (2001). *Karš, par kuru klusēja: Vēsturisks stāstījums*. Rīga: Sol Vita.
- Grigulis, A. (1965). *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Grūtups, A. (2007). *Ešafots. Par vācu ģenerāļu tiesāšanu Rīgā*. Rīga: Arēna.
- Guilfoyle, M. (2007). Grounding a Critical Psychoanalysis in Frameworks of Power. *Theory & Psychology*, 17 (4), 563–585.

- Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1995). *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. Massachusetts: The MIT Press.
- Halbwachs, M. (1992/1952). *On Collective Memory*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Hanovs, D., Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (ed.). *Expanding Borders: Communities and Identities. Robežu paplašināšana: Identitātes un kopienas. Proceedings of International Conference, Riga, November 9–12, 2005. Starptautiskās konferences ziņojumi, Rīga, 2005.gada 9.–12. novembris*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 185.–208. lpp.
- Hanovs, D. (red.). (2009). *Atcerēties, aizmirst, izdomāt. Kultūru un identitāšu biogrāfijas 18.–21.gs. Latvijā*. Rīga: SIA "Drukātava".
- Heer, H., Manoschek, W., Pollak, A., Wodak, R. (eds.). (2008). *The Discursive Constructions of History. Remembering the Wehrmacht's War of Annihilation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Heisler, O. M. (2008). Challenged histories and collective self-concepts: Politics in history, memory, and time. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617, 1, 199–211.
- Horkheimers, M., Adorno, T. (2009). *Apgaismes dialektika: filosofiski fragmenti*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.
- Hoskins, A. (2003). Signs of the Holocaust: Exhibiting Memory in a Mediated Age, *Media, Culture & Society*, 25 (1), 7–22.
- Hunt, N. C. (2010). *Memory, War and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilmjärv, M. (2004). *Silent Submission. Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from Mid-1920-2 to Annexation in 1940*. Stockholm: Stockholm University.
- Ivanovs, A. (2004). Latvijas sovjetizācija 1944.–1956. gadā Latvijas padomju historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj.: Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 389.–496. lpp.
- Ivanovs, A. (2005). Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940.–1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.: Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 11.–72. lpp.
- Ivanovs, A. (2007). Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.–80. gados Latvijas historiogrāfijā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.: Okupētā Latvija, 1940–1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 27.–70. lpp.
- Īvāns, D. (1995). *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda.
- Jansons, R. (2004). Bruņotās pretošanās kustības apspiešana pirms Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949. gadā. Grām.: Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 483–508. lpp.
- Jansons, R. (2009). *Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944.-1956: Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Jēkabsons, Ē. (2004). Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 240.–276. lpp.
- Jērāns, P. (galv. red.). (1981–1987). *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 10 sēj.
- Johansons, E. (2006). *Čekas ģenerāļa piezīmes: Atmoda un VDK*. Rīga: [b. izd.].
- Kalnačs, J. (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā. 1941–1945*. Rīga: Neputns.
- Kalniete, S. (2000). *Es laužu, tu lauži, mēs laužām, viņi lūza*. Rīga: Jumava.

- Kalvāns, A. (sast.). (1995). *Uz ežiņas galvu liku*. Rīga: Daugava. 2 sēj.
- Kangeris, K. (1990). "Nodeva reiham" – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju darbos *Lielvācijā*. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 34–48.
- Kangeris, K. (2004). Die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht in Lettland 1941–1944. Eine Einführung. In: Metzūāle- Kangere, B. (ed.). *The Ethic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries, 1920–1945*. Stockholm, Södertörns högskola. S. 188–213.
- Kangeris, K. (2007). Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātņi un propagandu. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.: Okupētā Latvija, 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 190.–218. lpp.
- Kansteiner, W. (2006). *In Pursuit of German Memory: History, Television, and Politics after Auschwitz*. Athens: Ohio University Press.
- Kansteiner, W. (2004). Testing the Limits of Trauma: The Long-term Psychological Effects of the Holocaust on Individuals and Collectives. *History of the Human Sciences*, 17 (2-3), 97-123.
- Kaprāns, M. (2009). Then and now: Comparing the Soviet and Post-Soviet experience in Latvian autobiographies. *Keywords 2*. <http://www.satori.lv/raksts/3114>
- Kaprāns, M. (2010). Kopīgās atceršanās konteksti. *Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte*. Sk.: <http://www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikacijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/kopigas-atceresanas-konteksti/>
- Karpova, Ā., Kraukle, I., Rutka, L., Vidnere, M. (2001). Represēto ģimeņu pārdzīvojumu pieredze. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 55, 1/2, 10–16.
- Kasabova A. (2008). Memory, memorials, and commemoration. *History and Theory*, 3(47), 331–350.
- Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1889–1936, Hubris*. New York; London: W. W. Norton.
- Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1936–45, Nemesis*. Tarmonsworth; Allen Lane: The Penguin Press.
- Kershaw, I. (2001). *The "Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich*. New York: Oxford University Press.
- Koroļeva, I., Rungule, R., Sņķere, S., Aleksandrov, A. (2009). Jauniešu identitāte un līdzdalība. Grām.: Rungule, R. u.c. *Latvijas jaunatnes portrets: Integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 145.–188. lpp.
- Kreituse, I. (2002). Kolaboracionisms Latvijas okupācijas un aneksijas laikā 1940.gada jūnijā–augustā. Problēmas nostādne. Grām.: Šneider, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 35.–56. lpp.
- Kroders, O. (1993). *Mēģinu būt atklāts. Autobiogrāfisks stāsts divās daļās*. Rīga: Māksla.
- Ķīlis, R. (red.). (1998). *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lane, C. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society – The Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lane, T., Smith, D., Pabriks, A., Purs, A. (2002). *The Baltic States*. London: Routledge.
- [Lasmane, V.] (sast.). (1990). *Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane*. Stokholma: Memento.
- Lauristin, M., Heidmets, M. (eds). (2002). *The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.
- Lejiņš, J. (1971). *Mana dzimtene. Atmiņu un pārdomu atspulgā*. Vesterosa: Ziemeļblāzma.

- Liepa A. (1993). *Lietuvēnu laiks*. Rīga: Liesma.
- Ločmele, K. (2010). Novērojums: 8./9. maijs Balvu apkaimē (Baltinavas novadā un Balvu pilsētā). *Paģātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte*. Sk.: <http://www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikacijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/noverojums-89-maijs-balvu-apkaimē-baltinavas-novada-un-balvu-pilseta/> Novērojums: 8./9. maijs Balvu apkaimē (Baltinavas novadā un Balvu pilsētā)
- Ločmele, K. (2010). Lauku un lauksaimniecības vērtība un loma mūsdienās: Laikraksta "Latvijas Avīze" analīze (2004–2008). Grām.: Šķilters, J., Lasmāne, S. (red.). *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā*. Rīga: LU SZF. 33.–49. lpp.
- Longerich, P. (2010). *Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews*. New York: Oxford University Press.
- [Lorencs, K.] (2005). *Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas*. Rīga: Zelta grauds.
- Lūse, D. (2008). *Latviešu literatūra un 20. gadsimta politiskās kolīzijas*. Rīga: Valters un Rapa.
- Lynch, R. A. (2009). A New Architecture of Power, an Anticipation of Ethics. *Philosophy Today, SPEP*.
- Makarovs, V., Boldāne, I. (2009). *20. gadsimta vēstures pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos*. Rīga: PROVIDUS.
- Mannheim, K. (2005). The Problem of Generations. In: Miller, R. (ed.). *Biographical Research Methods*. London; New Delhi; Thousand Oaks: SAGE Publications. P. 149–196.
- Mazower, M. (2000). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Vintage Books.
- McCracken, G. (2008). *Transformations. Identity Construction in Contemporary Culture*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.
- Mellupe, A. (atb. red.). (1994). *Reiz es satiku Kārli Ulmani ...* Rīga: Grāmatu apgāds "Teātra anekdotes".
- Merridale, C. (2000). *Night Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking.
- Meyer, M., Wodak, R. (eds). (2007). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Los Angeles: Sage Publications.
- Meyers, O., Zandberg, E. (2002). The Sound-track of Memory: "Ashes and Dust" and the Commemoration of the Holocaust in Israeli Popular Culture. *Media, Culture & Society*, 24 (3), 389-408.
- Milošs, Č. (1998). *Sagūstītais prāts*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Mithander, T., Sundholm, J., Troj Holmgren, M. (eds). (2007). *Collective traumas: Memories of War and Conflict in 20th-Century Europe*. Bruxelles [u.c.]: P. I. E. Peter Lang.
- Muižnieks, N. (red.). (2007). *Nacionālo minoritāšu konvencija – diskriminācijas novēršana un identitātes saglabāšana Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Muižnieks, N. (red.). (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Müller, J. W. (ed.). (2002). *Memory & power in post-war Europe: Studies in the presence of the past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neiburgs, U. (2000). Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940–1945). Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.: Latvija Otrajā pasaules karā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 163.–172. lpp.
- Neiburgs, U. (2000). Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1/2, 43–58.
- Neiburgs, U. (2004). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) trimdas sabiedriski politiskajā dzīvē pēckara Vācijā (1946–1949). Grām.: Kļaviņa, D., Brancis, M. (red.). *Konferences "Trimda, kultūra, nacionālā identitāte" referātu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 549.–562. lpp.
- Neiburgs, U. (2005). Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943–1944):

- politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.: Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 369.–392. lpp.
- Neiburgs, U. (2007). Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts “Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941–1942). Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2006. Karš pēc kara, 1944– 1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 28.–57. lpp.
- Neiburgs, U. (2007). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945). Grām.: Viksne, R. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 21. sēj.: Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 122.–170. lpp.
- Neiburgs, U. (2009). Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941–1945). *Akadēmiskā Dzīve*, 46, 71–78.
- Neiburgs, U. (2009). Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj.: Okupācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1991*. 235.–279. lpp.
- Neiburgs, U. (2009). Nacistiskās Vācijas okupācijas atspoguļojums Latvijas Centrālās padomes dokumentos (1943–1945): avotu un to satura analīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj.: Okupācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 562.–575. lpp.
- Neiburgs, U. (2009). Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945): mazpētīti aspekti un to izpratne mūsdienās. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 24. sēj.: Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. 98.–136. lpp.
- Neiburgs, U. (2009). Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 24. sēj.: Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 440.–454. lpp.
- Neiburgs, U., Ērglis, Dz. (2001). Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945). Grām.: Šneidere, I. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sēj.: Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. 267.–329. lpp.
- Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U. & Hyman, I. E. (eds). *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 43–48.
- Nora P. (1998/1992). *Realms of Memory: The Construction of the French Past. Volume III: Symbols*. New York: Columbia University Press.
- Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Boston; New York: A Mariner Book.
- Nusbergs, A. (1996). *Atmiņu zīmējumi*. Rīga: Artava.
- Onken, E. C. (2010). Memory and Democratic Pluralism in the Baltic States – Rethinking the Relationships. *Journal of Baltic Studies*, 41, 3, 277–294.
- Ozoliņa, Ž. (galv. red.). (2005). *Latvijas Universitātes raksti. 680. sēj.: Identitātes maiņa, pārklāšanās un mijiedarbība*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Ozoliņa, Ž. (red.). (2005). *Pagātne nākotnē: 1940. gada notikumu izvērtējums*. Rīga: [b. izd.].
- Paez, D. et al. (2008). “Remembering” World War II and Willingness to Fight: Sociocultural Factors in the Social Representation of Historical Warfare Across 22 Societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373–380.
- Peacock, M. S., Roth, P. A. (2004). Holocaust studies: what is to be learned? *History of the Human Sciences*, 17, (1), 1-13.
- Pelnēns, G. (ed.) (2010). *The “Humanitarian Dimension” of Russia Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. 2nd ed. Rīga: CEEPS.
- Petrone, K. (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in the Time of Stalin*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.

- Pettai, E. K. (2010). Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam "Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā". Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26. sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 178.–183. lpp.
- Plaude, E., Krīpēns, J., Lielā, E. (1958). *Latvijas PSR vēsture vidusskolām*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Procevska, O. (2009). *Inteliģences diskursi Padomju Latvijas 20. gs. 80. gadu otrās puses publiskajā telpā: komentāri laikrakstā "Literatūra un Māksla" (1986–1989)*. Maģistra darbs. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.
- Rudzītis, H. (1997). *Manas dzīves dēkas*. Rīga: Zinātne.
- Pleasants, N. (2004). The Concept of Learning From the Study of the Holocaust. *History of the Human Sciences*, 17 (2–3), 187–210.
- Prince, G. (2003). Surveying Narratology. In: Kindt, T., Muller, H.–H. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. New York: Walter de Gruyter. P. 2–15.
- Raines, G. (sast.). (1981). *Latvija – 1940. Лаввия – 1940. Fotoalbums*. Rīga: Avots.
- Rausing, S. (2004). *History, Memory, and Identity in Post-Soviet Estonia*. Oxford: Oxford University Press.
- Reichelt, K. (2004). The Role of Latvia's Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941–1943. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija Nacistiskās Vācijas okupācijas varā. 1941.–1945. Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 177.–187. lpp.
- Reisigl, M., Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London; New York: Routledge.
- Rekšņa, A. (2010). *Caur mežiem un purviem*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
- Resnais G. (darba vad.). (2006). *Akmeņi iecirstā sāpē: Komunistiskā režīma upuriem veltīto pieminekļu un piemiņas vietu apkopojums Latvijas teritorijā: 1940–1990*. Rīga: Biedrība "Latvijas politiski represēto apvienība".
- Rozenvalds, J. (2010). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. Grām.: Muižnieks, N. (red.). (2010). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. 33.–59. lpp.
- Riekstiņš, E. (red.). (1989). *Padomju Latvijas kinomāksla*. Rīga: Liesma.
- Riffe, D., Lacy, S., Fico, F. G. (1998). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- R. L. B. Derīgu grāmatu nodaļa (1908). *Konversācijas vārdnīca. 2. sēj.: Grocijs–latvieši*. Rīga: G. Landsbergs, Jelgava.
- Rodríguez, J., Fortier, T. (2007). *Cultural memory: Resistance, faith and identity*. Austin: University of Texas Press.
- Roseman, M. (2001). Recent Writing on the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 36 (2), 361–372.
- Rouso, H. (ed.). (2004). *Stalinism and Nazism. History and Memory Compared*. Lincoln; London: University of Nebraska Press.
- Rubin, C. D. (ed.). (1996). *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, N., Gregory, R. (2005) Making the Undoable Doable: Milgram, the Holocaust, and Modern Government, *The American Review of Public Administration*, 35(4), 327–349.
- Šaicāne, I. (2006). Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā. Grām.: Viksne, R. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 21. sēj.: Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 475.–501. lpp.
- Saleniece, I. (2005). Pagātnes bailes mūsdienu skatījumā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 1, 63–72.
- Samsons, V. (red.). (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)*. Rīga: Zinātne.

- Samsons, V. (galv. red.). (1967–1970). *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*. Rīga: Zinātne. 3 sēj.
- Samsons, V. (1974). Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 3–23.
- Samsons, V. (1983). *Naida un maldu slikšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā*. Rīga: Zinātne.
- Samsons, V. (1990). Vācu drošības policijas un SD “Latgales akcijas”. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 109–115.
- Samsons, V. (sast.). (1990). *Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945*. Rīga: Zinātne.
- Samsons, V. (2007). H. Stroda grāmata “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945) 1. daļa” un ažiotaža ap to. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un Humanitārās zinātnes*, 3, 39–55.
- Schöpflin, G. (2000). *Nations. Identity. Power*. London: Hurst & Company.
- Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*, 54(3), 359–381.
- Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 47–78.
- Schuman, H., Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: the Soviet era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*, 105, 913–956.
- Shlapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union. Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Siliņš, L. (2001). *Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”.
- Siliņš, L. (2003). *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Skudra, O. (2005). Sociālistiskās sistēmas noriets komunistiskās “Cīņas” slejās – valodas, valsts un varas aspekts. Grām.: Škapars, J. (sast.). *Baltijas brīvības ceļš*. Rīga: Zelta grauds. 162.–173. lpp.
- Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, 4, 138–160.
- Skudra, O. (2010). Vēstures pelni sociālās atmiņas formācijās un struktūrās: terminoloģijas aspekti. *Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte*. Sk.: 2010. 18. nov.: <http://www.szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodales/komunikacijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmiņa-un-identitate/vestures-pelni-socialas-atminas-formācijas-un-struktūras-terminoloģijas-aspekti/>
- Skujiņš, Z. (1997). *Secinājumi par piedzīvoto un 33 Aspazijas dēkas stāstā “Sātana eņģelis”*. Rīga: Anitas Mellupes SIA BO “Likteņstāsti”.
- Skujiņš, Z. (2007). *Raksti. 5. sēj.* Rīga: Mansards.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian lives: The quest for identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(4), 761–780.
- Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London: Routledge.
- Smith, D. A. (2007). Nations in decline? The erosion and persistence of modern national identities. In: Young, M., Zuelow, E., Sturm, A. (eds). *Nationalism in a Global Era: The Persistence of Nations*. London; New York: Routledge. P. 16–29.
- Snyder, T. (2010). *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.
- Sodums, Dz. (1957). *Taisām tiltu pār plašu jūru*. [Ņujorka]: Grāmatu Draugs.
- Sprelis, A., Žagars, Ē. (sast.). (1987). *Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Zinātne.

- Sroga, B. (1968). *Dievu mežs*. Rīga: Liesma.
- Šteinmanis, F. J. (1990). Ventspils sakaru grupa – “Zviedru laivas”. Grām.: Celms, A., Norītis, R., Zvejnieks, K. (red.). *Ventspils 700: Rakstu un atmiņu krājums*. Toronto: [b. izd.]. 121.–128. lpp.
- Stradiņš, J. (2004). Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātņi un akadēmiskajām aprindām (1940–1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj.: Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūts. 130.–164. lpp.
- Stranga, A. (1997). *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940. gads)*. Rīga: N.I.M.S.
- Stranga, A. (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā*. Rīga: Aut. izd.
- Stranga, A. (2009). Latvijas okupācija 1940.gada 17. jūnijā un ebreji. Grām.: Dribins, L. (red.). *Latvijas ebreji un padomju vara. 1928–1953*. Rīga: LU FSI. 69.–71.lpp.
- Straton, J. (2003). It almost needn't have been the Germans: The state, colonial violence and the holocaust. *European Journal of Cultural Studies*, 6 (4), 507–527.
- Strods, H. (1994). *Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne.
- Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Rīga: Preses nams.
- Strods, H. (1999). *Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli .1944–1956*. Rīga: Preses nams.
- Strods, H. (2000). Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. Grām.: Puisāns, T. (proj. vad.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā*. Stokholma; Toronto: Memento; Daugavas Vanagi. 237.–245. lpp.
- Strods, H. (2003). *Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti, apcerējumi, atmiņas. 1944–1956*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- Strods, H. (2006). Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: Kopējais un atšķirīgais. Grām.: Viksne, R. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 17. sēj.: Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 19.–35. lpp.
- Strods, H. (2007). PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā. Grām.: Strods, H. (zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara. 1944–1956*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 18.–24. lpp.
- Švābe, A. (red.). (1941). *Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336–1551*. Rīga: Latvijas vēstures institūts.
- Švābe, A. (red.). (1952–1953). *Latvju Enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 3 sēj.
- Swain, G. (2003). Latvia's red partisans reconsidered. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 4, 81–94.
- Swain, G. (2009). Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 39, 2, 241–263.
- Szpunar, M. P. (2010). Monuments, mundanity and memory: Altering “place” and “space at the National War Memorial (Canada). *Memory Studies*, 3(4), 379–394.
- Tabuns, A. (ed.). (2001). *National, State and Regime Identity in Latvia*. Rīga: Baltic Study Centre.
- Tabuns, A. (2007). Nacionālā identitāte un integrācija (1995–2003). Grām.: Tabuns, A. (red.). *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga: LU FSI. 93.–119. lpp.
- Tabuns, A. (2010). Identitāte, etniskās attiecības, valoda un kultūra. Grām.: Muižnieks, N. (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 255.–279. lpp.
- Timze, V. (1992). *Dzīves atmiņu spogulis*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.
- Tisenkopfs, T. (1993). Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieceja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5(550), 1–8.
- Tisenkopfs, T. (2004). Traumas dziedāšana: sociālā rīcība kā trauma. Grām.: Ozoliņa, Ž. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti. 663.sēj.: Politika un socioloģija*. Rīga: Zinātne. 209.–221. lpp.

- Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R., Vetter, E. (2002). *Methods of Text and Discourse Analysis*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Turčinskis, Z. (2004). Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris–1945. gada marts). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 433.–482. lpp.
- Ueberschär, G. R. (Hrsg.) (2011). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin; New York: De Gruyter.
- Unāms, Ž. (1969). *Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos*. [Vaiverlija]: Latvju grāmata.
- Vēbers, E., Kārklīņa R. (red.). (1995). *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. Rīga: Zinātne.
- Vēbers, E. (red.). (2000). *Integrācija un politika*. Rīga: Jumava; Rīga: LU FSI.
- Vēbers, E., Volkovs, V. (2004). *Latvijas nacionālo minoritāšu prasības etniskās identitātes saglabāšanas garantēšanai*. Rīga: LU FSI.
- Vestermanis, M. (2007). Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā. Grām.: Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI. 234.–248. lpp.
- Vīksna, I. (1951). *Mums jābrien jūrā*. Kopenhāgena: Imanta.
- Vilciņš, T. (1967). Zinātnisko ekspedīciju atklājumi Lielā Tēvijas kara vēstures izpētē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5, 18–35.
- Vilciņš, T. (1988). Vēstures zinātnieku un skolotāju kompleksās ekspedīcijas 1958.–1978. g.: darbs un rezultāti. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7, 107–122.
- Vilciņš, T. (1997). *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhivs.
- Vintges, K., Tjong Tin Tai, E. (2000). The Willingness of the Executioners: A Foucauldian Critique of Goldhagen. *European Journal of Cultural Studies*, 3(2), 147–172.
- Virsis, M. (red.). (1990). *Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940. gada līdz mūsdienām. Mācību palīglīdzeklis vidusskolām*. Rīga: Zvaigzne.
- Virza, E. (1936). *Jaunā junda*. Rīga: Valters un Rapa.
- Volkov, V. (2005). Collective identity of the Russians in Latvia and security of civic society. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 1, 73–85.
- Waite, R. G. (2004). Some aspects of Anti-German sentiment in Latvia (1941–1944). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.: Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 154.–176. lpp.
- Welzer, H. (2002). On the Rationality of Evil: An Interview with Zygmunt Bauman. *Thesis Eleven*, 70 (1), 100–112.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wong, D. (2007). Foucault contra Habermas: knowledge and power. *Philosophy Today*, Spring, 1–13.
- Wood, A. G. (2008). *Holocaust: The Events and Their Impact on Real People*. New York: DK Publishing.
- Young, J. E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven; London: Yale University Press.
- Youngblood, D. J. (2007). *Russian War Films: on the Cinema Front, 1914–2005*. Kansas: University Press of Kansas.
- Žagars, Ē. (1975). *Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940.–1941*. Rīga: Zinātne.

- Zandberg, E. (2006). Critical laughter: humor, popular culture and Israeli holocaust commemoration. *Media, Culture & Society*, 28 (4), 561–579.
- Zariņš, I. (2003). *Nepaliec Tēvzemei parādā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
- Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām.: Zelče, V. (proj. vad.). *Agora*. 3. sēj.: *Pēckara Latvijas cilvēklaiktelpa ≠ staļinisms*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 14.–36. lpp.
- Zelče, V. (2005). Vēsture *perestroikas* redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads. Grām.: Brikše, I. (galv. red.). *Latvijas Universitātes raksti*. 683. sēj.: *Komunikācija. Kultūra un vēstures diskurss*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 248.–269. lpp.
- Zelče, V. (red.). (2007). *Agora*. 6. sēj.: *Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis ...* Rīga: Zinātne.
- Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 42.–54. lpp.
- Zelizer, B. (2002). Finding aids to the past: bearing personal witness to traumatic public events. *Media, Culture & Society*, 24(5), 697–714.
- Zellis, K. (2006). “Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. Grām.: Zellis, K. (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 92.–103. lpp.
- Zellis, K. (2009). Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 4, 170–189.
- Zepa, B. (1995). Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7/8, 31–44.
- Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomsone, I. (2005). *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga: Baltijas Sociālo pētījumu institūts.
- Zepa, B. (red.). (2006). *Integrācijas prakse un perspektīvas*. Rīga: Baltijas Sociālo pētījumu institūts.
- Zepa, B. (red.). (2008). *Mēs. Svētki. Valsts. Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
- Zunda, A. (2004). Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 10. sēj.: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 216.–239. lpp.
- Zunda, A. (2007). Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 4, 65–73.
- Антонов-Овсеенко, А. (1989). Театр Иосифа Сталина. В кн.: Кобо, Х. (сост.). *Осмыслить культ Сталина*. Москва: Прогресс. С. 81–111.
- Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. Москва: Аспект Пресс.
- Беспалова, А. (2004). *История мировой журналистики*. Москва: МарТ.
- Глебкин, В. (1998). *Ритуал в советской культуре*. Москва: Янус-К.
- Гройс, Б. (2003). *Искусство утопии*. Москва: Художественный журнал.
- Зубкова, Е. (2008). *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*. Москва: РОССПЭН.
- Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура – историческая память – повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН.
- Известный, В. (ред.) (2008). *Антинацистские партизаны в Латвии, 1942–1945*. Рига: JUMI.
- Комплектов, В. (1990). *Полпреды сообщают ... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г.–август 1940 г.* Москва: Международные отношения.
- Левада, Ю., Шанин, Т. (2005). *Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение.

- Минц, И. (гл. ред.). (1978). *Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти*. Москва: Наука.
- Прохоров, А. (2007). *Унаследованный дискурс парадигмы сталинской культуры в литературе и кинематографе "оттепели"*. Санкт-Петербург: ДНК.
- Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. Москва: РОССПЭН.
- Смирин, Г. (1993). *Основные факты истории Латвии*. Рига: SI.
- Судоплатов, П. (2005). *Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год*. Москва: Олма-Пресс.
- Филипов, А. (2007). *Новейшая история России. 1945–2006 гг. Книга для учителя*. Москва: Просвещение.
- Шац-Марьяш, Р. (2003). *Калейдоскоп моей памяти*. Рига: Acis.

THE LAST WAR: COMMUNICATING TRAUMA

SUMMARY

The goal of the project “Latvia’s Social Memory and Identity,” which is part of the Latvian state’s “National Identity” programme, is to study collective and individual memory, its influence on society, and its self-identity. The key to many current problems and future scenarios can be found in the relationship between the Latvian people and their past in terms of social memory. During the four years in which this project will be implemented, there will be several research studies aimed at ensuring new knowledge about the functioning and role of social memory in the area of identity. The book “The Last War: Communicating Trauma” is the first in a series of monographs devoted to the subject of social memory in Latvia. It also launches a new search for knowledge about how cultural traumas affect identity.

The book consists of studies focused on events between 1939 and 1949 which left an impression on the collective memory and identity of Latvia. This was a decade of the destruction of Latvia’s statehood, World War II, the Holocaust, repressions, massive emigration, Sovietisation, armed battles, and the murder of people for reason of the existence (or absence) of different political convictions or of other reasons. Latvia turned into a zone of violence which was unprecedented in its modern history. Scholars whose work is included in this book dealt with the relationship between people and their history, as well as with the identification of cultural traumas of the past with the purpose of healing them. This is important in terms of the social, human and moral health of contemporary Latvian society.

The book has three sections. The first, “(Re)loaded Memories,” contains papers about historical events and/or phases in history, offering evaluations or re-evaluations that have resulted from different political processes, as well as the role of these in collective memory. Vita Zelče writes about the loss of Latvia’s statehood in 1940 and public views vis-a-vis this event then and later. She has written about the use of political performances typical of Soviet totalitarianism in Latvia in the summer of 1940. The occupation of the country and its incorporation into the USSR were presented as celebratory events, and that created the potential for an ongoing lack of clarity as to subsequent historical events.

The Holocaust as a massive cultural event is the focus of a paper by Didzis Bērziņš, who has evaluated those events of the 20th century which have had an influence on research about the Holocaust and its representation in the social memory of Western societies. Kaspars Zellis has researched the reconstruction of the understanding of Latvian historicity during the years of Nazi German occupation, trying to find out how this regime transformed Latvian historicity in line with its political and ideological demands. The author has also written about the elements of ideas about that historical period, also considering why these have been preserved in Latvia’s historical consciousness. Uldis Neiburgs has analysed the opposition movement during the Nazi occupation insofar as the social memory and identity of Latvian society is concerned. The historian has considered why the opposition movement in Latvia has not taken on the heroic image which is present in many other European countries that were occupied by the Nazis

during the war. Instead, it has become something of a “stepchild” in the representation of the history of the relevant period of time.

Klinta Ločmele has written about the role of national partisans in the collective memory of the people of Latgale, titling her paper “Expelled Memories.” She has looked at the culture of commemoration in the villages of Baltinava and Tilža, where partisans at one time engaged in their struggle. She also surveyed students in those villages who were in the 11th and 12th grade to examine the resources and contexts of the establishment of collective memory, as well as the potential for the functioning and/or amnesia of memory. Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska and Laura Uzule, for their part, have studied the commemoration of Soviet-era deportations in the press of the period of the National Awakening. On the basis of content analysis and thematic analysis, the authors have written about the emergence of a traumatic identity in the public arena, focusing also on its most important elements and actors.

The second part of the book, “Cultural Battles,” includes papers about the role of cultural elements such as books, films and theatrical performances in the establishment of social memory. Aigars Lazdiņš has analysed a book called “Once I Met Kārlis Ulmanis ...,” using the stories and memories about the pre-war Latvian authoritarian leader that are contained in the book to reveal the flourishing of positive discourse about the man during the National Awakening and during the first years of restored Latvian independence. Lazdiņš also looks for reasons as to why an uncritical attitude toward Ulmanis has existed and survived. Aija Rozenšteine, in turn, has analysed information about the production of the cinematic film “Stone and Splinters/I Remember Everything, Richard!” She has looked at the political and social processes which affected the production of the film, laying bare the contradictions between human beings and an undemocratic regime. Rozenšteine writes about the personal motivations of producers Viktors Lorencs and Rolands Kalniņš in using the collective memory of their generation to talk about the enormously complicated issue of the Latvian Legion in Soviet Latvia. Laura Ardava, Aija Rozenšteine and Gita Siliņa have written about the production of a play by Alvis Lapiņš and director Varis Brasla at the Valmiera Dramatic Theatre, “Whirlpools,” and its relationship to social memory and national identity. The play spoke to events in 1949 which could have taken place anywhere in Latvia, as well as about the things done by people who were not a part of the scheme of evaluation – the positive versus the negative.

Finally, the book contains the section “Platform,” which offers a new look at the understanding of different events from the past. Included in the section is a paper by Anta Rugāte on the Vilis Lācis novel “Lost Motherland.”

As noted, this book is the first step in a series of publications about the various aspects of social memory. The next book to be published under the framework of the “Latvian Social Memory and Identity” project of the “National Identity” programme will be devoted to the traumatic effects of the events between 1939 and 1949 on society and individuals, also looking at the long-lasting influence of this traumatic experience.

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Sociālo un politisko pētījumu institūts

Lomonosova iela 1
Rīga, LV 1010
tālr. 67241025
www.szf.lu.lv

Valsts pētījumu programma "Nacionālā identitāte"
Projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte"
www.nacionalaidentitate.lv
E-pasts: sociala_atmina@lu.lv

Grāmatas mākslinieciskais noformējums un makets sagatavots SIA "*artTECH*"

THE LAST WAR: COMMUNICATING TRAUMA

Edited by Mārtiņš Kaprāns and Vita Zelče

The Advanced Social and Political Research Institute (ASPRI)

Faculty of Social Sciences

University of Latvia

Riga 2010

In Latvian

Pe 104

Kaprāns, Mārtiņš, Zelče, Vita (zin. red.). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2010. 296 lpp.: il. ISBN 978-9934-8194-0-7

Grāmatā apkopoti valsts programmas “Nacionālā identitāte” pētnieciskajā projektā “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” 2010. gadā tapušie pētījumi, kuros aplūkotas Latvijas sabiedrības attiecības ar pagātņi. Uzmanības centrā – kultūras trauma, kuru radījis Otrais pasaules karš un ar to saistītie notikumi. Pētījumos tiek jautāts, kā šī trauma ir ietekmējusi Latvijas iedzīvotāju kolektīvo atmiņu un identitāti.

Krājumā ietvertajos rakstos analizēti traumatiskie nospiedumi Latvijas iedzīvotāju identitātē: valstiskuma zaudēšana, holokausts, Latvijas vēstures konstrukcija nacistiskās okupācijas periodā, pretošanās kustība, Latgales nacionālie partizāni un staļiniskās deportācijas. Vairāki pētījumi veltīti kultūras notikumu – grāmatu, spēlfilmu un teātra izrāžu – lomai mūsdienu sociālās atmiņas veidošanā un funkcionēšanā.

UDK 94(474.3)+304(474.3)

Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče. Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma

I. NODAĻA. (PĀR)LĀDĒTĀS ATMIŅAS

Vita Zelče. 1940. gads: notikums un izrāde. Pārdomas par pagātņi, sabiedrību, cilvēkiem un neatbildētiem jautājumiem

Didzis Bērziņš. Holokausta sociālā atmiņa: teorētiskās perspektīvas un attīstības tendences

Kaspars Zellis. Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā

Uldis Neiburgs. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē

Klīnta Ločmele. Izraidītās atmiņas: nacionālie partizāni Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā

Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska, Laura Uzule. Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos

2. NODAĻA. KULTŪRKAUJAS

Aigars Lazdiņš. Kārlis Ulmanis latviešu sociālajā atmiņā: Atmodas iniciēto atmiņstāstu un anekdošu analīze

Aija Rozenšteine. Filmas “Akmens un šķembas” / “Es visu atceros, Ričard!” kaleidoskops: sašķeltā pasaule

Laura Ardava, Aija Rozenšteine, Gita Siliņa. Alvja Lapiņa drāma “Atvari” – zemsvītras atskats latviešu sāpē “1949”: rezonanse, sajūtas, interpretācijas

3. NODAĻA. PLATFORMA

Anta Rugāte. Alūzijas par talantu sprostā

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

